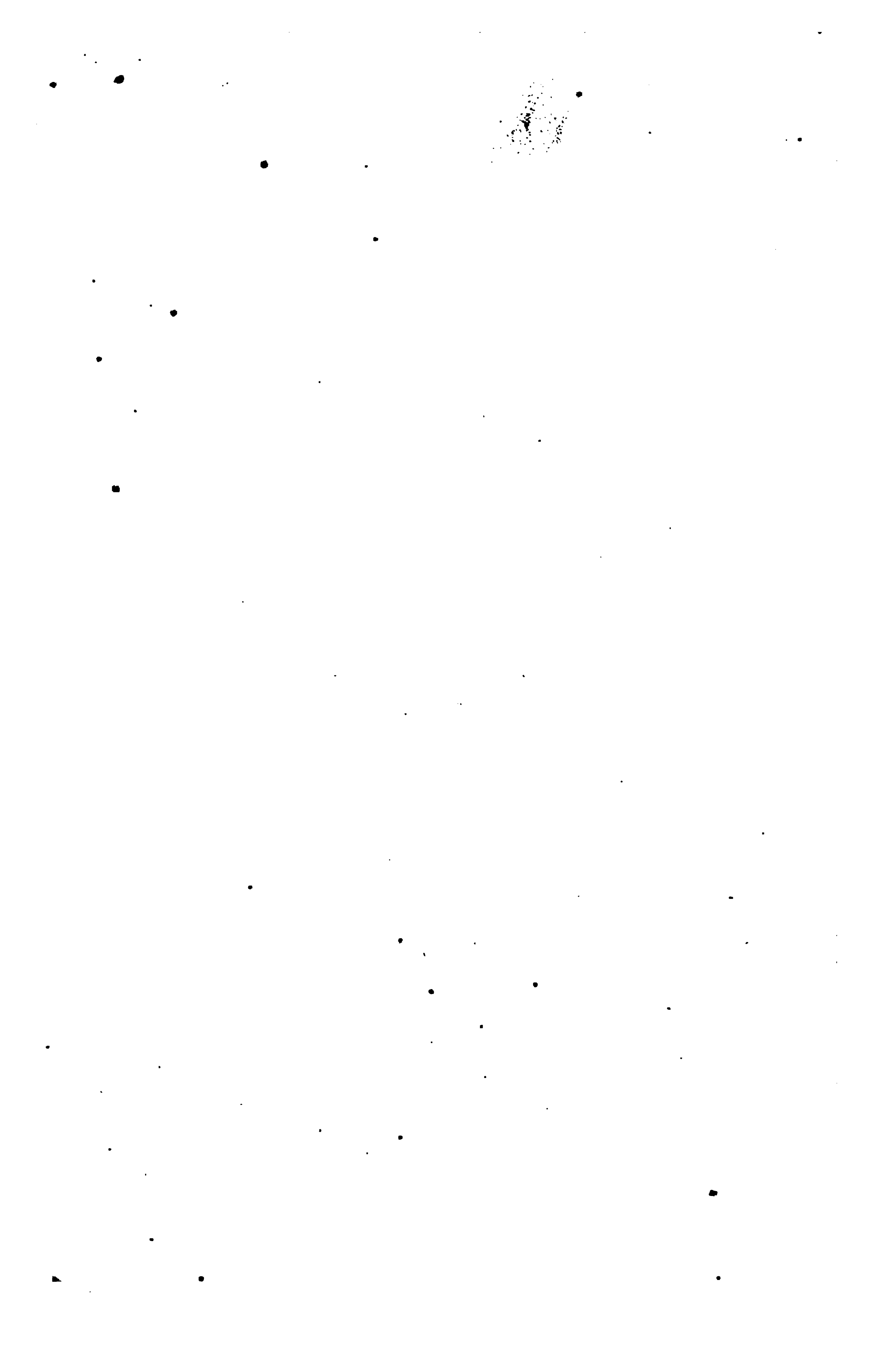
TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSCH INDIË.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH INDIË.

16de Jaargang.

AFL. 7—12.

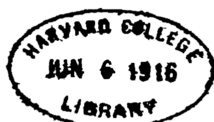
TWEEDE DEEL.

UITGEGEVEN DOOR

Dr. W. R. VAN HOËVELL.

ZALT-BOMMEL,
JOH. NOMAN en ZOON.
1854.

HARVARD COLLEGE
JUN 6 1916
LIBRARY

INHOUD.

Zevende Aflevering.

Bladz.

Achtste Aflevering.

Negende Aflevering.

Tiende Aflevering.

Elfde Aflevering.

Twaalfde Aflevering.

Onderzoek naar den vrijen arbeid, in verband met een onderzoek naar de mogelijkheid, om het kultuur- of dwangstelsel op Java door vrijen arbeid te vervangen.

DOOR H. J. LION.

Onder de euvelen, die de bronnen van het algemeen en bijzonder vermogen opdroogen, en daardoor de duurzaamheid der regeringen ondermijnen, bekleedt voorzeker een' der voornaamste plaatsen het zoogenaamde *absenteïsme*. Wanneer toch de inkomsten, zoowel degenen, die aan de schatkist opgebragt, als die door bijzondere personen worden genoten, buiten 's lands gevoerd, en daar verteerd of gebezigd worden tot doeleinden, vreemd aan het land, waaruit die inkomsten waren getrokken, dan is niets natuurlijker, dan dat de welstand van dat land langzamerhand ondermijnd wordt, en eindelijk te niet gaat. De uitkomst kan geene andere zijn, daar het belang van beheerders en beheerden regtstreeks uit elkander loopt. De beheerder denkt er alleen aan, zijn hof bij den afwezigen vruchtgebruiker te maken, door de inkomsten van het land gedurig op te drijven, onverschillig, of die opdrijving langzamerhand tot ondragelijke afpersing leidt. De beheerde, ondervindende, dat van hetgeen hij opbrengt niets tot verligting van zijnen last is aangewend, wordt van zijnen heer en beheerder vervreemd. Het onderling belang en de onderlinge gehechtheid houden op, en in de plaats daarvan ontwikkelen zich gaande weg, naijver, wrok, partijhaat en andere hartstogten, en stellen eindelijk eenen stapel van brandstoffen daar, die de geringste buitengewone wrijving in lichtelaaije vlam ontsteekt. Wie ziet niet, dat ik het oog heb op Ierland, gelijk het voor eenige jaren bij het uitbreken van den hongersnood door de aardappelenziekte was; die hongersnood deed den toestand slechts helder uitkomen, waarin dat land door het sedert eeuwen ingewortelde euvel van het absenteïsme was gedompeld; een toestand, die tot heden voortduurt in spijt der groote offers, door Engeland gebragt, en die aan beide landen de grootste onheilen had berokkend, ware het niet, dat de regering eindelijk wijze maatregelen van wetgeving tot wering van het kwaad had genomen, en dat de ontdekking van goud in Californië en Australië en de toene-

mende landverhuizing naar Amerika een gedeelte der brandstoffen afgeleid, en aan de achterblijvenden verademing en hoop op eene betere toekomst had geschonken.

Moet men hierbij opmerken, dat het absenteïsme in Ierland slechts bestond ten opzigte der groote landeigenaren, die hunne inkomsten in Engeland of op den kontinent verteerden, en dat daarentegen het opperbestuur in Engeland nimmer inkomsten uit Ierland ten behoeve der Engelsche schatkist heeft getrokken, het zal dan met een ook in het oog vallen, dat, ten opzigte onzer schoone Oost Indische bezittingen, sedert 20 jaren een dubbel absenteïsme plaats heeft gegrepen. Ik bedoel hier niet het onvermijdelijke, echter ook geringe absenteïsme, voortgebragt door de gepensioneerde Indische ambtenaren, die hun pensioen in het moederland gaan verteren. Ik bedoel ten eerste het absenteïsme, veroorzaakt door de omstandigheid, dat de regering afgeweken is van de voorwaarde, die bij de instelling van het kultuurstelsel voor de kontraktanten van kultuur-ondernemingen verpligtend was gemaakt, om namelijk hunne ondernemingen in persoon te beheeren. De strekking dezer verpligting was hoogst weldadig voor Java; zij had langzamerhand in het midden der Javanen eenen stand van vermogende Europeanen gevormd, en een groot gedeelte der opbrengst van den arbeid der bevolking in haren boezem en tot haar gerief terug doen vloeien. Door die verpligting facultatief te maken, worden nu die zoo groote inkomsten buiten 's lands, slechts gedeeltelijk in Nederland, verteerd, tot groot nadeel van den materiëlen welstand der Javanen, en zelfs van hunne zedelijke ontwikkeling.

In staatkundig opzigt zien wij jaarlijks vele millioenen naar Nederland overgebragt, ten einde daar, niet ten behoeve der koloniën, maar voor het grootste gedeelte tot stijving van de finantiële behoefte van Nederland te dienen.

Het zoude weinig helpen zich in bespiegelingen te verdiepen over het ongeoorloofde van dusdanige handelwijze. „Nood breekt wetten," is eene oude en ware spreekwijze, en men zoude ook nog wel daarbij kunnen aanvoeren, dat Nederland vroeger de koloniën, die in haren finantiëlen staat achterlijk waren, met geld en andere hulpmiddelen ten dienste heeft gestaan, en dus niets billijker is, dan dat de koloniën hare schuld, gelijk elk bijzonder persoon dat ook doen moet, aan Nederland afdragen, en bovendien wederkeerig met hare hulpbronnen ten dienste staan. Maar dat afdragen van schuld en die hulp zijn, door den achterlijken financiëlen toestand van Nederland, niet alleen in eene vaste, jaarlijksche bijdrage veranderd, waarvan het einde niet is te zien, maar in eene bijdrage, welke mannen, die aan het hoofd van het bestuur stonden en staan, gedurig aan willen doen vermeerderen, zonder om te zien naar doelmatige middelen, om de produktieve krachten der koloniën evenredig en op zoodanige wijze te vermeerderen, dat daardoor de welvaart der bewoners van de koloniën niet worde ondermijnd, en dus ook, zonder voorbereidende maatregelen te nemen, dien welstand langzamerhand te doen toenemen. Gelukkiger wijze is de natuurlijke produktieve kracht van het schoone, vruchtbare

Java zoo buitengewoon groot, en de behoefte der inboorlingen zoo gering, dat van hare opbrengsten een gedeelte uitsluitend ten behoeve van Nederland kan afgezonderd worden met minder nadeelige uitwerking, dan dit in een Europeschen staat het geval zijn zoude. Niemand echter, regering noch bijzondere personen, ontkent, dat het afzonderen van een gedeelte der inkomsten van Java ten behoeve van Nederland niet een *gebruik*, maar een *misbruik* is; een misbruik, dat te bestendigen, weder andere, in het regeringsstelsel van Indië onvermijdelijk toe te laten, misbruiken noodig maakt.

Die misbruiken op het geringste aantal te beperken, en de middelen aan te wijzen om het drukkende daarvan zooveel mogelijk te verzachten, is het doel geweest, zoowel van de meeste veranderingen in het stelsel van bestuur en van belastingen, sedert de invoering van het kultuurstelsel op Java van regeringswege gemaakt, als ook van de menigte geschriften, sedert dat tijdstip, vooral in de laatste jaren, verschenen.

Mijn doel is niet, hier in eene opzettelijke beoordeeling te treden van de handelingen der regering, evenmin als van de geschriften, handelende over de genomene of te nemen maatregelen tot verbetering van den toestand der kolonie. Nemen wij aan (*ik* ten minste neem aan), dat allen volgens hunne zienswijze ter goede trouw het beste van Java beoogden en beoogen, dan kunnen wij, zonder in een nader onderzoek te treden, toch niet nalaten, een diep leedwezen te gevoelen over het feit, dat tusschen zoo vele mannen, gelijkelijk rijk aan ondervinding ten opzigte van Indië, toch nog zoo groot verschil van meening bestaat omtrent de gewigtigste punten van staatkundigen en staathuishoudkundigen aard, de koloniën aangaande; punten, waaromtrent bij de zoo veelvuldige gedachtenwisseling sedert lang geen verschil van gevoelen meer behoorde te bestaan.

Voor al degenen, die de belangen van Nederland en de koloniën met hart en ziel zijn toegedaan, en die zich bezig hebben gehouden met een onderzoek naar het onderlinge verband, dat tusschen die belangen bestaat, voor diegenen moet het echter zeer verblijdend zijn, dat een naauwkeurig nagaan van hetgeen over die belangen en dat verband geschreven, door de regering gezegd en in de volksvertegenwoordiging verhandeld is, het bewijs levert, dat men het over het doel reeds algemeen eens is, en slechts verschilt omtrent de middelen om dat doel te bereiken. Allen toch hebben volmondig erkend, dat eene zoo groote directe bijdrage uit de koloniale kas ten behoeve van Nederland een *kwaad* is; allen hebben toegestemd, dat het een *noodzakelijk* kwaad is; ook zou niemand, die zelve ter goeder trouw is, de tegenpartij willen beschuldigen, dat niet allen streven, bij de ontwikkeling hunner denkbeelden, om den duur van het kwaad en zijne hoegrootheid zooveel mogelijk in overeenstemming te brengen met de belangen der kolonie, en dus zoo min drukkend, als doenlijk, te maken. Men is het dus alleen oneens omtrent de middelen om dat doel te bereiken, en de regering denkt voorzeker even zeer ter goeder trouw, tot dat doel te zullen geraken door de grondslagen, waarop het bij de Kamers aanhangige ontwerp van wet op het beleid der regering van Nederlandsch Indië ge-

vestigd is, als eene andere partij tracht aan te wijzen, dat die grondslagen tot geheel tegenovergestelde uitkomsten zullen leiden. Slechts ter loops stippen wij hier aan, dat de door de regering voorgestelde grondslagen, ten opzigte van mannen, wier kennis van Indië aan geen twijfel onderhevig is, slechts door *zeer weinigen* als *doeltreffend* worden voorgestaan, en dat zelfs van dezen nog velen, ieder voor zich, belangrijke veranderingen in die grondslagen willen zien daargesteld *); terwijl het overgroote aantal van Indische ambtenaren en partikulieren, die op een onafhankelijk standpunt staan, de gewigtigste grondslagen van het voorgestelde reglement eenparig afkeuren en omtrent de daarin aan te brengen veranderingen in de hoofdpunten volkomen eenstemming denken; een verschijnsel, dat zich niet laat wegcijferen met de bewering, dat degenen, die niet regeren, regeren *willen*, en daarom altijd de maatregelen der regering afkeuren. Wanneer de oppositie overigens de groote meerderheid uitmaakt, dan dient de minderheid niet te regeren.

De hoofdbron der vermeerdering van de opbrengsten van Java, en daardoor mogelijk gewordene bijdrage aan Nederland, is gelegen in het sedert 1830 ingevoerde *kultuurstelsel*. Dat dit stelsel een dwangstelsel is, ontkent niemand; dat dit stelsel, indien niet tot vele misbruiken aanleiding gevende, toch ten minste het bestaan van vele misbruiken, vooral bij het inlandsch bestuur, heeft bekend doen worden, erkent iedereen, eveneens, als dat de afschaffing dezer misbruiken wenschelijk, billijk en regtvaardig is; ook wordt algemeen erkend, dat door de bestendiging van het kultuurstelsel die afschaffing, ten minste voor een gedeelte, onmogelijk is. Hierin nu ligt als van zelve opgesloten de bekentenis, dat de afschaffing van het kultuurstelsel wenschelijk en hoogst wenschelijk is, indien zij kan geschieden zonder benadeeling der direkte opbrengsten van de kolonie, daar die voor langen tijd nog niet kunnen gemist worden.

En hier vinden wij het groote twistpunt tusschen de partijen, vervanging van het kultuurstelsel door den vrijen arbeid. De voorstanders der eene partij, het is thans die der regering, erkennen, dat de magt aan de regeringen door de volken is toevertrouwd, ten einde voor het welzijn van iedereen te zorgen, onregt tegen te gaan, den onderdrukten tegen den onderdrukker te beschermen; maar, voegen zij er bij, wij zijn van gevoelen, dat hier omstandigheden bestaan, die vergen, dat wij onze oogen voor sommige misbruiken sluiten, omdat die uit den aard der zaak onvermijdelijk zijn, hoezeer wij ook erkennen, dat het beter ware, indien zij niet bestonden; wij moeten, zeggen zij, er onze oogen voor sluiten, omdat het afschaffen daarvan voor ons, de heeren, meer nadeelige gevolgen zoude hebben, dan de nadeelen, die door die misbruiken aan de beheerden worden berokkend!

Maar, zegt de andere partij, gij erkent, dat de afschaffing wenschelijk

*) Zie o. a. het dezer dagen verschenen werk van J. D. V. HERWERDEN, oud resident van Java: *Java, voorheen, tegenwoordig en in de toekomst*; waar woordelijk in het algemeen gezegd wordt, dat de grondslagen goed zijn, maar waar en detail op elke bladzijde die grondslagen afgekeurd worden.

is, en wijst in uwe geschriften op een tijdstip, wanneer die afschaffing zal plaats vinden; en toch verzet gij u tegen het in werking brengen van voorbereidende maatregelen, die deze afschaffing van lieverlede mogelijk en uitvoerbaar zullen maken. Wij beweren, dat vervanging van het kultuur- of dwangstelsel door „vrijen arbeid" mogelijk is; maar zonder het nemen van voorbereidende, doelmatige maatregelen onmogelijk gemaakt wordt; wij beweren, dat door díe vervanging de misbruiken, van het kultuurstelsel onafscheidelijk, van zelve vervallen; de maatregelen der regering bewijzen, dat, bij het behouden van het kultuurstelsel, aan vermeerdering der produktieve kracht niet meer te denken valt, maar de hoeveelheid der gronden, voor de kultures afgezonderd, reeds moet verminderd worden; wij beweren, dat de produktieve kracht van Java door vrijen arbeid voor groote uitbreiding vatbaar is *); dat met voorzigtigheid, bij den invoer van vrijen arbeid, men de inkomsten niet verminderen, maar vermeerderen zal. Indien gij dus hardnekkig weigert, onze denkbeelden aan te nemen, en de pogingen te ondersteunen, om die in het leven te roepen, zonder opgave van redenen, alleen onder individuële bewering, dat onze denkbeelden onuitvoerbaar zijn, dan offert gij uw geweten en pligt op aan vooringenomenheid met eene noodwendigheid, die niet bestaat, en die alleen te wijten is aan uwe weigerachtigheid om de middelen tot verbetering te beproeven; dan verkracht gij de duidelijkste en eenvoudigste grondstellingen eener wijze regering, omdat gij ten onregte vermeent, dat de omstandigheden die verkrachting gebieden.

Indien men niet kan ontkennen, dat deze partij in abstracto volkomen gelijk heeft, men moet toch ook, bij een naauwkeurig onderzoek van al hetgeen daarvan is gepubliceerd, erkennen, dat zij in het bewijzen der *mogelijkheid* van de kwestieuse vervanging van gedwongen door vrijen arbeid even zeer beneden hare taak is gebleven, als de tegenpartij in het bewijzen der *onmogelijkheid* daarvan. Overal worden als bewijs òf de eene of andere partiële ondervinding, òf de algemeene lessen der staathuishoudkunde bijgebragt, die dan van den anderen kant wederom door andere partiële ondervindingen worden wederlegd, benevens de bewering, dat de algemeene lessen der staathuishoudkunde, door klimaat en andere, vooral staatkundige verschillen met den toestand der landen buiten de keerkringen gelegen, noodzakelijk in de toepassing moeten gewijzigd worden. Beide partijen hebben schijnbaar gelijk; en door den oppervlakkigen lezer zal altijd het laatst gelezene de *ware* beschouwing der zaak bevatten.

Zoo wordt voortgestreden; de regeringspartij legt al het gewigt der magt, die zij in handen heeft, in de weegschaal der meeningen; de tegenovergestelde partij, al het gewigt van haar groot getal en van hare redenen; van tijd tot tijd worden de hevigste bestrijders van het bestaande

---

*) Zelfs de heer v. HERWERDEN zeide in Mei 1849:
„In dat geval lijdt het geen twijfel, dat de Javaan zelf en uit eigen beweging aan de kultuur eene veel grootere uitbreiding geven zal, dan nu, onder een voor hem nog wenschelijk stelsel van verpligten arbeid, het geval is."

stelsel zijne voorstanders, en voorstanders zijne bestrijders, maar tot een besluit, tot eene vereeniging van denkbeelden schijnt men niet te kunnen geraken. En niets is natuurlijker, dan dat, bij den voortdurenden strijd, het bestaande voor het beste gehouden en ten minste zoo lang in stand gehouden en ondersteund zal worden, tot de gegrondheid van de eene of andere meening overtuigend zal gebleken zijn.

In 1849 reeds publiceerde ik, in *de Nieuwe Rotterd. Courant*, het volgende, als mijn gevoelen omtrent de grondgedachte en het doel van het kultuurstelsel. (Zie ook *Tijdschrift voor Ned. Indië*, jaargang 1854, n°. 3, bladz. 180):

„Den Javaan langzamerhand door den morelen en des noods door den „materiëlen invloed van het Gouvernement zoodanig aan een geregeld werk „en behoefte aan betere woning, kleeding en leefwijze te gewennen, dat „bij hem het consuetudo altera natura eene waarheid wordt, en hij eindelijk, ook zonder toedoen van het Gouvernement, de noodzakelijkheid „gevoelt, zich die benoodigdheden te verschaffen door een meer dan de „rijstbouw opbrengend werk! Hem als die hulpbronnen te doen beschouwen het aankweeken van produkten voor de Europesche markt, als suiker, „koffij, indigo, cochenille, tabak, enz. Hem in aanraking te brengen „met den Europeschen ondernemer, langzamerhand aan diens omgang „te gewennen, en dezen te leeren beschouwen, niet als zijn uitzuiger, „zoo als zijne hoofden het waren, maar als zijn verzorger en weldoener; „hem door betere kennis van het land, en daardoor van zelven betere „politie, te vrijwaren tegen knevelarijen zijner hoofden, en het geluk te „doen gevoelen, dat in *veilig bezit* is gelegen. Hem zoodanig met de verbeteringen in landbouw en nijverheid bekend te maken, dat zijne velden, „bij de minste moeite en kosten, de grootste opbrengsten afwerpen; hem „goede trouw en eerbied voor verdragen in te boezemen en tot eene gewoonte te maken en, wanneer na verloop van misschien 50 (niet 18) „jaren die bedoeling is bereikt, den Europeschen kapitalist te doen zien „dat hij, ook zonder hulp van het Gouvernement, met belangrijk voordeel „produkten van uitvoer (thans zonder die hulp onmogelijk) kan aankweeken en fabriceren, alleen door het sluiten van kontrakten met de bevolking voor een jaarlijksche huur van ¼ of ⅕ harer gronden; dit regt voor „zekeren tijd of voor altoos distriktsgewijze af te staan, tegen een prijs, „geëvenredigd aan de voordeelen, die elk distrikt proefondervindelijk sedert „vele jaren zal hebben opgeleverd; zoodoende de aankweeking der produkten „te verzekeren en de nederzetting der Europeanen in de binnenlanden „zonder schokken te bevorderen; niets van de bestaande territoriale inkomsten te verliezen; de direkte tot dien tijd op den verkoop der produkten „behaalde voordeelen te vergoeden door een gematigd, de Nederlandsche „scheepvaart te regt begunstigend, uitvoerregt; den Javaan in zijne regten „op den grond ongekrenkt te laten, en niet geweld te plegen, alleen op „grond, dat men vroeger ongestraft geweld *heeft* gepleegd; en eindelijk „door verbetering van zijnen materiëlen en morelen toestand, beter en

„zekerder grondslagen te leggen, hem voor den zegen des Christendoms „geschikt te maken, dan door al de hersenschimmen van partikulier land- „bezit kunnen worden gelegd!"

„Ziedaar de grondgedachten van den stichter van het kultuurstelsel."

Indien dat denkbeeld ook niet letterlijk hebbe voorgeheerscht bij de instelling van het kultuurstelsel, ik durf mij toch vleijen, dat alle partijen het met mij eens zijn, dat de gang en de eindelijke opheffing van dat stelsel op de daarbij aangegevene wijze hoogst wenschelijk zijn moet, zoowel voor Indië als voor Nederland.

Sedert jaren heb ik den strijd oplettend gadegeslagen, die gevoerd wordt over de middelen om tot het aangewezen doel te geraken, en de oorzaken onderzocht, waarom die strijd over de aan te wenden middelen tot geene bevredigende uitkomst heeft geleid; en het is mij onder verbetering voorgekomen, dat de oorzaak daarvan alleen te zoeken is in de omstandigheid, dat tot nog niemand een opzettelijk onderzoek heeft ingesteld naar de voorwaarden, waarop vrije arbeid in de verschillende klimaten *kan* worden daargesteld en bevorderd, als wanneer dadelijk zoude gebleken zijn, of die voorwaarden in onze overzeesche bezittingen bestaan; zoo neen, of de daarstelling daarvan mogelijk is, en zoo ja, welke middelen dan kunnen dienen voor den overgang van verpligten in vrijen arbeid.

Met dat onderzoek heb ik mij al dien tijd bezig gehouden, en indien ik daaromtrent tot nu niets heb gepubliceerd, het was niet, ik kom er rond voor uit, het gebrek aan vertrouwen, dat een geschrift van dien aard, hoe arm ook aan inhoud, niet ten minste eenig licht over de zaak zoude verspreiden, maar veeleer het verlangen, het onderwerp zoo volledig mogelijk te behandelen. De uitkomsten van dat onderzoek zal ik aan het oordeel van den belangstellenden lezer onderwerpen in drie afdeelingen:

Ten eerste:

Geschiedenis van de opkomst en ontwikkeling van *vrijen arbeid* in het algemeen.

Ten tweede:

Geschiedenis van den arbeid in de keerkringsgewesten van Amerika sedert de ontdekking van dat werelddeel, en

Ten derde:

Staat van den arbeid in onze Oost-Indische bezittingen, bijzonder op het eiland Java.

De konklusiën, uit dat onderzoek volgens *mijne* zienswijze voortvloeijende, zal ik aan het einde der derde afdeeling mededeelen. Mogten die beschouwingen juist bevonden, gedeeld en de daarop gebaseerde voorstellen in het leven geroepen worden, ik zoude mij meer dan beloond gevoelen voor de moeite, aan dezen arbeid besteed. Mogten zij tegenspraak en tegenkanting verwekken, ik zal in het belang van Nederland en Nederlandsch Indië mijnen arbeid toch niet voor onvruchtbaar houden; want *tegenspraak* verwekt wrijving van gevoelens; *wrijving van gevoelens is de bron van licht en vooruitgang.*

EERSTE AFDEELING.

Geschiedenis der opkomst en ontwikkeling van den vrijen arbeid in het algemeen.

Dikwijls is door mannen, waarvan de roem als wijsgeeren tot alle volkeren is doorgedrongen, de vraag geopperd, of de volken in hunnen oorspronkelijken staat, wanneer elk individu zijne eigene, door geene wet beperkte ingevingen en hartstogten kan opvolgen, niet gelukkiger zijn, dan beschaafde natiën, die in maatschappijen, en onder gemeenschappelijke, voor eene maatschappij onmisbare wetten leven. ROUSSEAU, HELVETIUS, zelfs de abbé RAYNAL hebben de meening geuit, dat de mensch in den natuurstaat voorregten geniet, die de beschaafde man niet kent, en die niet vergoed worden door al de genietingen, die de zamenleving in maatschappijen, en dus gemeenschappelijke arbeid en de uitkomsten daarvan aan elk lid dezer maatschappijen kunnen verschaffen. Maar wanneer wij de schetsen nagaan, die ons sedert de ontdekking van Amerika door de beroemdste ontdekkers en reizigers o. a. een COOK medegedeeld zijn, omtrent de verschillende phasen van het leven der wilden, dan zien wij ook, dat de wettelooze toestand van menschelijke wezens, eene soort van individuëel prinsdom, waar niemand den geringsten breidel voor zijne hartstogten en lusten kent, allerellendigst is, en door degenen, die in het genot daarvan zijn, onmiddelijk wordt verlaten, zoodra zij de hoogere genietingen der zamenleving leeren kennen.

Wij zien den wilde overgegeven aan de meest kinderachtige bezigheden, vermengd met de verfoeilijkste misdaden. Met de grootste roekeloosheid en ongevoeligheid begaat hij de schandelijkste moorden op wezens, die hem nimmer beleedigden, op kinderen en ouden van dagen; zijne handelwijze tegen over de vrouw is van den schandelijksten aard, en hoe ook klimaat en ouderdom hem in verschillende vormen en aan verschillende ondeugden overgegeven doen verschijnen, nergens ontmoeten wij bij hem eene sprank van handelingen, die dienen kunnen tot bevordering van het doel, waarmede de Schepper het menschdom heeft voortgebragt. Maar diezelfde wilde bezit reeds de deugden van zachtheid, matigheid en behulpzaamheid, die zich dadelijk vertoonen, wanneer hij de voordeelen der zamenleving heeft leeren kennen; die deugden blijven hem bij, indien hij slechts niet in aanraking komt met de middelpunten dezer zamenleving, waar de in den wilden staat onbekende ondeugden (men kan ze maatschappelijke gebreken noemen) zich ontwikkeld hebben, en den natuurmensch juist door de schijnbaar daaraan verbondene genietingen met zich mede slepen.

Wanneer men de geschiedenis van den overgang uit den natuurstaat in den maatschappelijken staat nagaat, dan ziet men, dat de middelen, om den wilden tot eene maatschappelijke zamenleving geschikt te maken, alleen bestaan in de gewenning tot geregelden arbeid, en dat de voortgang dezer maatschappelijke beschaving gelijken tred houdt met de waarde, die door de maatschappij aan den arbeid wordt toegekend.

Op de laagste sport van den ladder der maatschappij vinden wij den jager, die alleen door zijn verstandiger instinct zich van het dier onderscheidt. Zwervend en zonder zekerheid voor zijn onderhoud, vreest hij de vermeerdering van zijns gelijken, omdat die vermeerdering zijne eigene middelen van bestaan in gelijke mate doet verminderen. Zijne werkplaats is de wildernis. Hij mijdt de aanraking met wezens van zijne soort; indien hij eene hut bouwt, het is niet eene woning, maar eene schuilplaats. In vijandschap met de geheele wereld, is hij tegen iedereen, en iedereen tegen hem.

De visscher volgt. Reeds meer gebonden aan eene vaste plaats, waar hij zijne bestaanmiddelen vindt, meer aan het licht blootgesteld, komt hij ook meer in aanraking met zijns gelijken, en vindt soms reeds hulp bij dezen, wanneer zijne eigene bekwaamheid gefaald heeft in het vinden van middelen, om zijn leven te rekken.

In de derde klasse begrijpen wij degenen, die van vruchten en wortelen leven, zonder dè aarde te bebouwen. Hun karakter hangt reeds gedeeltelijk af van de hoedanigheid en den overvloed hunner voedingsmiddelen, dus reeds van de vruchtbaarheid van den bodem, en de landstreek, waar zij leven. De volken, die van de kokosnoot en andere palmvruchten leefden, vonden hun onderhoud altijd gemakkelijker, en waren daarom ook zachter van aard, dan zij, die van eikelen en andere diergelijke vruchten zich erneerden.

Maar de vruchten en wortelen faalden; de mensch vergaderde dieren, die hij als zacht, tembaar en nuttig had leeren kennen; de vierde klasse, die der herders, was verschenen; de afhankelijkheid van het toeval voor 't verkrijgen van onderhoud verdwijnt meer en meer; maar nog is hij door den aard van zijn bestaan gedwongen om van plaats te veranderen, de grootste hinderpaal tegen geregelde zamenleving.

De laatste sport wordt beklommen, het is de landbouw, die den mensch aan de plaats bindt, waar hij weet, zijn onderhoud gedurig te zullen vinden; de landbouw maakt hem menschelijk door den overvloed, dien hij hem bezorgt; zijne beschaving is reeds half voltooid; de zamenleving zal de rest doen.

Maar lang moet het duren, alvorens de man vrijwillig afstand doet van de wilde genietingen eens wilden levens; lang moet het duren, alvorens hij de stille bezigheid van den landbouw gelijk zal achten aan jagt en visscherij, waardoor hij zijn bestaan alleen kan verkrijgen door trotsering der gevaren, daaraan verbonden. Juist die gevaren zullen hem zijn eigenen stand doen beschouwen als verre boven dien van den landbouwer verheven; dien stand te kiezen, zal hij voor eene afstijging, voor eene verlaging houden, en wanneer hij eindelijk den zegen van den landbouw begrijpt, dan zal hij, door eigene bezigheid krachtiger en heerschzuchtiger gebleven, wel de vruchten van den arbeid van anderen zich toeëigenen, zonder dien arbeid echter voor eervol te houden, noch daarin te deelen.

Dit zal ongeveer de wijze van overgang geweest zijn van den wilden

natuurstaat tot de beschaafde maatschappij, die de geschiedenis ons voor het eerst doet kennen in Indië.

De arbeidende klasse neemt wel reeds eene bepaalde plaats in die maatschappij in, maar welke? De laagste in de rij der standen, die zich daar vertoonen, en „kasten" genoemd worden.

De kasten waren gebaseerd op verschil van beroep, onbewegelijk gemaakt door vererving van geslacht tot geslacht, en maakten den grondpilaar uit van het bestaan der verschillende Indische rijken, waarvan de heerschers altijd tot de hoogste kasten behoorden, en in het bestendigen dezer inrigtingen den besten waarborg voor de duurzaamheid hunner despotische heerschappij vonden. Het behoeft naauwelijks gezegd te worden, dat het geloof, eigenlijk het bijgeloof, ook aan dat doel werd dienstbaar gemaakt. De stand der Brahmanen, die de priesters, geneesheeren, regters en onderwijzers bevatte, was de hoogste der 4 kasten, en volgens de leer der Hindoes uit het hoofd van Brahma ontsproten, ten einde de menschen te regeren en te verlichten.

Even natuurlijk volgt daarop de krijgsman, die de heerschappij der priesters moest schragen, en die met hen deelde. De kaste der krijgers (ksatria's) was uit den arm van Brahma voortgekomen, om de menschen te verdedigen.

De derde stand was die, welke het meeste belang heeft bij de duurzaamheid van geregelde maatschappijen, omdat hij alleen daardoor bestaan kan. Het was de kaste der handelaren (wasias) uit den buik van Brahma voortgekomen, en bestemd om voor de behoeften der menschen zorg te dragen.

Eindelijk kwam de vierde en laagste stand, de kaste der arbeiders (soedras), die, uit de voeten van Brahma ontsproten, bestemd was om de andere kasten te gehoorzamen en te dienen, en die de landbouwende en werkende klasse in het algemeen in zich bevatte.

Ter loops zij hier gezegd, dat het bovendien streng verbodene vermaagschappen der kasten niemand deed opklimmen, maar den hoogen altijd tot de lagere kaste deed afdalen; dat later intermediaire kasten, spoedig reeds 36, gevormd werden, waarvan eenigen in hare attributen veel overeenkomst hadden met de later in Europa voorkomende regten der zoogenaamde *vrije* kunsten; maar dat altijd de eigenlijk arbeidende klasse de laagste en ellendigste bleef; zoo lang toch de inrigting van staatsvormen op kasten gegrond bestond, bleef die stand verstoken van de meeste voordeelen der maatschappelijke vrijheid, regt op bezit, zelfs van veiligheid voor zijne, door arbeid behaalde, dagelijksche opbrengsten; dus uit de zamenleving, als het ware uitgestooten en zonder het geringste vooruitzigt op eindelijke verlossing van den op hem rustenden banvloek.

De benedenste, arbeidende klasse, was dus veel lager geplaatst, dan de latere slaaf, die in aanraking mogt komen met zijnen meester, en *vrij* en onafhankelijk worden *kon*, hetzij in zijnen persoon, hetzij in zijne nakomelingschap, terwijl daarentegen een lid der arbeiderskaste niet alleen bleef, wat hij was, maar daarenboven de hoogere kaste met hem niet in aanraking mogt

komen, zonder zich te verontreinigen en te degraderen, zoodat de weg tot mededeeling van beschaving voor den minderen ten eenenmale was afgesneden.

Bij de geringe en eenvoudige levensbehoeften in de warme landen, en het tot passiviteit zoo gemakkelijk leidende drukkende klimaat, valt het, ook ten gevolge der beschrevene staatkundige inrigting, gemakkelijk te verklaren, dat bij al de daar bestaande onderdrukking, bij de veelvuldige oorlogen en omwentelingen toch geen enkele opstand der arbeidende klasse tegen de gebieders en onderdrukkers door de geschiedenis geboekt, noch zelfs door overlevering bekend is *).

Het Boedhisme, met zijne leer van algemeene gelijkheid, kon in eene zoodanig gekonstrueërde maatschappij niet opkomen; de kasten deden de maatschappij stil staan; stilstand naast anderen, die vooruit gaan, is achteruitgang; de maatschappij in Indië sluimerde, was zonder de geringste, onderlinge verbinding noch onderling belang; zoo moest zij langzamerhand hare vernietiging te gemoet gaan; eene vernietiging, die natuurlijk bespoedigd is door vreemde krachten en maatschappelijke toestanden, waarmede zij in aanraking kwam, eerst bij de opkomst van het islamisme en de veroveringszucht van zijne belijders, en later na de ontdekking van den zeeweg naar Oost-Indië; het overwigt en de eindelijke heerschappij dezer krachten was uit haren zedelijken aard natuurlijk en bij voorbaat zeker. Voor den oplettenden onderzoeker is dus de heerschappij van een zoo gering getal Europeanen over zoo vele millioenen inboorlingen van Indië geen raadsel; zij is niet gegrond op materiëel, maar op zedelijk overwigt; zij is zelfs bij de grootste onzedelijkheid harer individuën in den maatschappelijken toestand verborgen, en geene aanranding van andere, dan gelijkelijk hoog staande maatschappelijke instellingen en krachten, kan haar in gevaar brengen, veel minder verdringen.

Wij bezitten geene naauwkeurige historische mededeelingen over de verspreiding der staatsinrigting, die op kasten was gegrond, maar wel leert ons de geschiedenis, dat het de heerschende was in al de rijken van het Oosten, vroeger aan Europa bekend, en wij vinden dezen staatsvorm ook wederom in het oude Egypte, een land, destijds geheel afgesloten naar buiten. De kasten waren echter in Egypte reeds niet meer zoo streng afgescheiden, en er werd reeds een belangrijk verschil met den ouden Indischen kastengeest gevonden, daarin bestaande, dat wel de kasten aanwezig waren, maar dat niemand meer van de menschelijke zamenleving was uitgesloten, alleen omdat hij tot zekere kaste behoorde. De Paria was verdwenen. Naast de kasten vinden wij ook, hoezeer in geringe mate, reeds slavernij en lijfeigenschap †).

Daar in Indië de vloek van het kastenstelsel vooral drukte op de kaste, waaruit de arbeidende klasse voortkwam, zoo kan men het kastenstelsel van Egypte reeds als een' belangrijken vooruitgang voor de waardering van den arbeid beschouwen. De arbeidende klasse bleef echter nog uitge-

*) J. Mill.
†) Herodotus.

sloten van alle maatschappelijke en staatkundige regten, buiten staat, hare plaats in de maatschappij te veranderen, noch te verbeteren, en zonder vooruitzigt in de toekomst. Wij zien dat ook in de overblijfselen der bouwkunst en beeldhouwwerken van dien tijd. Blijkt daaruit eene onmiskenbare ontwikkeling van nijverheid en wetenschap, wij missen echter in die overblijfselen den geest van kunst, smaak en vooruitgang, den geest van persoonlijk nadenken en vrije opvatting. De reusachtigheid dezer overblijfselen verschijnt ons als een beeld van stijfheid en onbewegelijkheid, en zij brengt ons niets voor den geest, dan de millioenen wezens van de arbeidende klasse, die hun ellendig leven onder harden en nutteloozen arbeid hebben geëindigd; want nergens kan men een spoor vinden van streven voor het algemeen nut, noch van zorg voor het welzijn van het individu. Het volk was niets, de koningen zonder magt, het bijgeloof regeerde, en door het bijgeloof de priesters *).

Maar al die knellende banden, door heersch- en onderdrukkingszucht gesmeed, worden langzamerhand door de altoos werkzame wet van algemeenen vooruitgang en algemeene gelijkheid gerekt en eindelijk verbroken. Ook de band der kasten-inrigting moest voor die wet wijken. Voor de beschaving van het menschdom vinden wij een nieuwen en magtigen hefboom eerst in de staatsinrigtingen der Pheniciërs, en later in die der Grieken, die, echt kosmopolitisch, de afgesletenheid der verschillende volken deden verdwijnen, den federatieven staat stichtten, en voor het eerst op het tooneel der wereldgeschiedenis eenen staatsvorm lieten verschijnen, die een *volk* vertoonde.

Het is niet wel mogelijk, uit de geringe, en weinig bekende overblijfselen uit het tijdperk van den bloei der Pheniciërs zich een duidelijk denkbeeld te vormen van de staatkundige en maatschappelijke inrigtingen van dat volk. Maar dat volk vond zijn bestaan in scheepvaart en handel, dat volk kwam in aanraking met al de destijds bekende volken der aarde, en hoe weinig licht ook dat nevelachtige tijdperk der geschiedenis voor ons geeft, toch zien wij, dat reeds uit den aard van zijn bestaan bij dat volk eene betere waardering der krachten werd gevonden, dus ook eene betere waardering van den arbeid, waaraan de voorspoed van handel en scheepvaart onafscheidelijk waren verbonden. Eene zoodanige ontwikkeling van krachten naar buiten, als bij de Pheniciërs bestond, zoude ook bij een kastenstelsel onmogelijk geweest zijn. Daarentegen zien wij bij de Pheniciërs reeds de *slavernij* als een bestanddeel der maatschappij verschijnen, natuurlijk ontspruitende uit de geringe achting, waarin, zoo niet het voortgebragte, toch de voortbrenger stond. Een slaven-oorlog kenmerkt het tijdperk, wanneer de magt der Pheniciërs haar toppunt had bereikt. Hij vernielde de magt der onderdrukkers, maar brak ook met een de magt van het geheele volk. Want dat is de vloek der slavernij, dat, wanneer de slaaf ook zijne ketenen breekt, gebrek aan zelfstandigheid en

*) HEEREN, *Statengeschichte*.

het algemeene vooroordeel toch beletten, dat hij dadelijk in de rij der vrije menschen met gelijke regten kan treden, en het dus eerst voor zijne afstammelingen mogelijk wordt, een nieuw en nuttig element voor de maatschappij daar te stellen.

Aan de Grieksche volken en hunnen staatkundigen toestand was het voorbehouden, de slavernij als het hoofdbestanddeel der arbeidende klasse in de maatschappij te vestigen. De Grieksche vrijheidszin verdroeg zich natuurlijk volstrekt niet met een kastenstelsel. Het Pelasgische tijdperk had dit voor altijd overwonnen. De Griek erkende slechts eene rangschikking der maatschappij naar familiën, geslachten, bondgenooten, in staten vereenigd, en weder met andere uit dezelfde elementen gevormde staten verbonden. Bij de arbeidende klasse kende hij slechts verschil van waardering door verschil van bedrijf. Bij hem was de persoonlijkheid aan het denkbeeld der nationaliteit onderworpen, maar onderging geene verlaging door den hooggaanden nationalen dunk en de staatkundige regten der individuën. De Griek had slechts waarde als burger van den staat, en als lid van dezen. Iedereen was mederegent. Hij was verpligt zelve voor zijn onderhoud te zorgen. Hij oefende in persoon een bedrijf uit, hoezeer het bedrijf zelf door de maatschappij weinig geacht werd, of hij liet de uitoefening over aan vreemdelingen, die hij onder zijne bescherming nam (de oorsprong van het kliëntenstelsel) of ook liet hij zijn bedrijf uitoefenen door slaven, die hij kocht of huurde. Voegt men hierbij nog den stand der vrijgelatenen, dan heeft men eene volkomene schets der arbeidende klasse bij de Grieken. De uitstekende gedeelten zijn slaven en kliënten.

En hoezeer men nu ook overtuigd zij, dat *slavernij* de schandelijkste verzaking is van het algemeene regt, hoe ongelukkig ook de toestand der slaven en pandelingen *) ons toeschijnt, dit is zeker, dat hun toestand bij vergelijking met de *arbeiderskaste* een wezenlijk verbeterde was. Zij waren niet van de maatschappij uitgestooten, en de pandeling mogt niet buiten 's lands verkocht worden. Wel hadden zij geen staatsburgerlijk regt, maar zij vormden reeds een bestanddeel van het huis, zelfs van de familie van den heer; aan geen slaaf noch pandeling was het verboden, naar beschaving te streven, en zich de talenten van anderen eigen te maken; iedereen had het vooruitzigt op verbetering, en menigvuldig waren de middelen en wegen tot verkrijging der vrijheid. Wel is waar, in de regts- en zedeleer der Grieken werd de slavernij als eene natuurlijke en wettige zaak vastgesteld, omdat, zeide die leer, de menschen uit twee klassen bestonden, uit de klasse der vrijen en regerenden, en uit die der onvrijen en geregeerden; maar die leer erkende ook, dat de *onvrijheid* niet onherroepelijk het lot behoefde te zijn van den *onvrijen*. De hoogste rangen en eerbewijzen, die een vrije in de maatschappij

---

*) Wij noemen hen zoo, omdat hun toestand geschiedkundig voortkwam uit vrijwillige of gedwongene verhuring voor een bepaalden tijd, en in zijnen aard nagenoeg gelijk stond met het thans nog ter Westkust van Sumatra en in andere oorden van Indië bestaande pandelingenstelsel.

kon verkrijgen door talent, deugd, kunst, wetenschap of andere bekwaamheden, al die rangen en eerbewijzen kon ook de onvrije verwerven. De slavenstand heeft bij de Grieken vele zeer uitstekende mannen voortgebragt.

Wij hebben gezien, dat de verandering van het kastenstelsel in dien staatsvorm, waarbij vrijen en slaven nog de twee wettige hoofdbestanddeelen uitmaakten, een onberekenbare stap was tot vooruitgang der maatschappij vooral tot ontwikkeling van den arbeid. Wanneer wij den toestand der arbeidende klassen bij de Ionische Grieken nagaan, waaromtrent voorhanden geschriften en werken ons voldoende inlichten, dan blijkt ons, hoe voordeelig zich die toestand reeds onderscheidt van dien der vroegere tijden. Te Athene, waar de beschrevene staatsinrigting het best en duidelijkst in het leven was geroepen, was ook een voordeelige maatschappelijke toestand der arbeidende klassen van den langsten duur. In geen tijdperk vinden wij daar de deelbaarheid van grondbezit van staatswege verboden; en wij mogen gerust alleen in die omstandigheid de oorzaak vinden, dat daar nimmer eene buitengewone ongelijkheid van vermogen, nimmer eene overgroote ophooping aan den eenen en overgroote armoede aan den anderen kant bestond. Wel was er groote armoede onder het volk, maar zij kwam voort uit de geringe produktieve kracht van den bodem, door slaven bewerkt, en den daarmede onevenredigen aanwas der bevolking. Die armoede werd vergroot en uitgebreid door oorlogen en binnenlandsche onlusten, door afkeerigheid van den arbeid, bij den vrijen man vooral gevoed door zijne direkte deelneming aan de regering — door de mededinging van den al te goedkoopen slaven- met vrijen arbeid — door de verkeerde en in de grofste misbruiken ontaardende bedeelingen van den burger van staatswege — en door andere oorzaken, die, als het onvermijdelijke gevolg der verarming van de arbeidende klasse, de staatsinrigtingen der Grieken deden ontaarden en verzwakken, en dat volk eindelijk onder vreemde heerschappij deden bukken.

Regtstreeks tegenover de Ionische staatsinrigting staande, vinden wij de Dorische te Sparta in hare duidelijkste ontwikkeling; daar was met de eerste staatkundige en maatschappelijke wetten het verderfelijke zaad van onevenredig vermogen uitgestrooid. Onveranderlijke aristocratie van geboorte en grondbezit, waarin de kiem der oligarchie ligt opgesloten, ondeel- en onverkoopbaarheid van het grondeigendom door strenge majoraatwetten *), even strenge wetten van erfelijkheid, onnatuurlijke beperking der nijverheid van allerlei aard, afsluiting naar buiten, en de slavernij en het pandelingschap in hunne verfoeilijkste gedaante, door eene tot niets doen opgeleide aristocratie uitgeoefend, — ziedaar de grondslagen van den maatschappelijken en staatkundigen toestand van Sparta. De uitkomst kon geene

*) In landen in Europa, waar in de nieuwe tijden de anomalie van onverdeelbaar grondbezit is opgeheven, heeft echter misbruik van staatskrediet de enorme staatsschulden en daarmede hetzelfde verschijnsel voortgebragt, en zal het pauperisme nimmer geweerd worden, maar gedurig aan toenemen, wanneer de staten schulden maken, die niet gemaakt zijn in het belang der arbeidende klassen.

andere zijn, dan aanvankelijk eene onevenredige ophooping van vermogen in weinige handen, algemeene verarming van de massa des volks, daardoor naijver en afkeerigheid, vervolgens zedenbederf in spijt der eigenaardige, echter onnatuurlijke wetten tot opvolging van een strengen eenvoudigen leefregel, dan grenzenlooze haat en onderlinge verachting tusschen de bezittende heeren en de naakte onderdanen; en, hoezeer de messenische slaven-oorlogen nog met de grootste moeite gestuit werden, eindelijk toch het vreesselijkste inwendige verval en de overgang onder het juk van vreemde heerschappij. De geschiedenis levert misschien geen tweede voorbeeld van zoo kortzigtige en onnatuurlijke staatkundige en maatschappelijke inrigtingen en waar kortzigtigheid harder gestraft is *).

Gedurende het Grieksche tijdperk vinden wij voor het eerst gedeeltelijk wezenlijke inrigtingen, gedeeltelijk onuitvoerbare voorstellen tot verbetering van den arbeidenden stand. *Kolonisatie* was een middel dat de Pheniciërs, de Grieken en ALEXANDER DE GROOTE met vrij goede uitkomsten te baat namen. Een tweede middel was verdeeling van den bodem in veroverde landen aan arme staatsburgers, maar de uitkomst moest gering zijn, daar die bodem meestal in slechte handen kwam, en tegenwerking der onderdrukte vreemde volken eveneens als gebrek aan kapitaal voordeelige uitkomsten nagenoeg onmogelijk maakten.

Te Athene vinden wij reeds onderlinge hulpinrigtingen, gelijk wij in onzen tijd zoo velen zien; dáár echter allen onder verbindtenis van terugbetaling, wanneer de omstandigheden verbeterd waren.

Het verderfelijkste middel was de ondersteuning der armen van staatswege, de hoofdbron der verkwisting van het staatsinkomen en der vernedering van den stand der vrijen. Tot de onuitvoerbare voorstellen behoorde de eisch tot gelijke verdeeling van land en goederen, gemeenschappelijk bedrijf en bezit (een ideaal van PLATO), voorstellen van PHALEAS en DIOPHANTOS, waarvan de inrigtingen van nationale werkplaatsen in 1848 in Frankrijk niets dan de weerklank zijn. Daar is niets nieuws onder de zon.

Hoe groot nu ook de vooruitgang was, dien de overgang van het kasten- in slavenstelsel had bewerkt, het euvel, dat de arbeidende klasse drukte, had slechts een milderen vorm aangenomen, maar was niet genezen.

De Grieken offerden hunne nationaliteit op aan hunnen nationalen trots. Wel strooide de grondidee der Grieksche staatsinrigting, deelneming van allen aan de regering, den grootsten en algemeensten zegen uit over de latere tijden, maar voor het vasthouden van dien grondslag, vooral in kleine federatieve staten, was de slavernij noodig, opdat de vrije burger onbelemmerd door *arbeid* zich met onverdeelde kracht aan het staatsleven kon toewijden. Dan, zoodoende werd ongevoelig de deelneming aan de regering voor den armen burger eene bron, waaruit hij gewoon werd, zijn onderhoud te putten. De wezenlijke maatschappij, of ten minste, die

*) BAUMSTARK.

er zich voor hield, bleef van de arbeidende klasse door eene wijde kloof gescheiden; de slavernij deed langzamerhand den heer en zijne familie, de maatschappij en den staat ontaarden, en zij, die aanvankelijk een wezenlijke oorzaak van de Grieksche grootheid geweest was, werd nu de hoofdoorzaak van haar verderf. De slavernij overwon den staat en de maatschappij; de nationale trots op vrijheid, zonder nationalen vrijen arbeid, kon den burger noch den staat van den afgrond terugtrekken, en voor het eerst straalt door de geschriften, die uit dat tijdperk voor ons zijn bewaard gebleven, de gedachte heen, dat nationale, vrije arbeid den eenigen waren en onwrikbaren grondslag legt tot duurzame nationale grootheid en algemeenen voorspoed.

Maar bij de Grieken was de taak van het slavendom nog niet afgeloopen. De taak, die de wereldgeschiedenis en de algemeene vooruitgang van het menschdom aan dezen maatschappelijken vorm hadden aangewezen, liep eerst bij de Romeinen ten opzigte der oude wereld af. Indien de staatsinrigtingen der Romeinen er vooral op berekend waren, aan de arbeidende klasse zoo veel mogelijk allen invloed te ontnemen, juist die inrigtingen deden haar later den grootsten invloed verkrijgen. Slavernij en pandelingschap, in den vorm van het klientenstelsel, de verhouding van den patricier tot den plebejerstand, de staatsdomeinen, het eigendomstelsel ten opzigte der veroverde landen, de wetten tegen de schuldenaren, de privilegiën der kapitalisten en hun monopolie van het ridderdom, — al die omstandigheden droegen bij tot het verschijnsel van algemeene armoede naast den meest onbeschaamden en overmatigen rijkdom eener aristokratie van geboorte, van grond, geld en magt; eene aristokratie, die door haar overwigt den grond en bodem monopoliseerde, en de provinciën gaande weg deed verarmen en ontvolken, die de geld- en kredietmarkt aan zich trok en beheerschte, de opbrengst van den arbeid in haar uitsluitend belang exploiteerde, de nijverheid door het bezit van slaven zich toeëigende en slechts ten opzigte van enkele ambachten en takken van handel de korporatiën nevens zich eenigzins vrij liet bewegen, die op hunne beurt, door de staatsmagten ondersteund, afgesloten werkten en de maatschappij, zoo veel hunne bedrijven het mogelijk maakten, naar gewonen monopoliënaard plunderden. De onevenredigheid tusschen voortbrenging en vertering, bewerkt door arbeid, die op slavernij en pandelingschap was gebaseerd, de aangroeijende spilzucht van den vrijen maar armen burger dreef de zucht naar veroveringen steeds verder en verder. De staatsinrigtingen en wetgeving op zich zelve, het gebruik of beter het misbruik, dat van de staatsopbrengsten werd gemaakt, oorlogen, staats- en maatschappelijke oproeren en omwentelingen, alles werkte zamen, om den vrijen middelstand meer en meer in de van bezit verstokene en onafhankelijke arbeidende klasse af te doen dalen, zoodat de eigen bedrijven uitoefenende volksklasse meer en meer verdween. Op het laatst zien wij niets meer, dan grenzenloos ontaarde bezittende en slechts verterende heeren, naast weinige burgers die arm zijn, maar niet werken willen, slaven van den grond, bedorvene

vrijgelatenen en verworpene huisslaven. De Siciliaansche en Italiaansche slavenoorlogen, ontstaan door de gewone, onbeschrijfelijk gruwzame behandeling der slaven bij de Romeinen, eveneens als de gedurige inwendige bewegingen en beroeringen in de maatschappij en in het staatsleven, zijn gedeelten der geschiedenis van den arbeid en de arbeidende klassen, rijk aan grootsche bedrijven en misdaden; de oorzaken zijn bijna altijd aan te wijzen in de ongelijkheid van wettelijke regtsbedeeling, dus door slavernij en pandelingschap als wettig bestanddeel der staatsinrigting. Hij, die de geschiedenis kent *) en dus weet, hoe het geheele Romeinsche staatsgebouw door die ongelijkheid voor de wet ondermijnd werd, en eindelijk vermolmd uit elkander viel, hij behoeft niet te vragen, aan welke partij de zege is gebleven.

De ontzettende verwarring, die in den maatschappelijken toestand van alle volken heerschte tijdens de regering van AUGUSTUS, de alles te boven gaande zedeloosheid, de verachting en de druk, waaronder de volksklasse gebukt ging, deden eindelijk de gewigtigste en heilrijkste revolutie, die de wereldgeschiedenis ons leert kennen, te voorschijn treden.

De leer van algemeene gelijkheid en gelijke onderlinge verpligtingen, die sedert lang in het Oosten geboren, bij geheime genootschappen bewaard, in het Mozaische leerstelsel gedeeltelijk in het leven geroepen, en door SOCRATES gepredikt was, die leer trad nu ter regter tijd in den persoon van CHRISTUS en zijne volgelingen aan het licht.

Het Christendom heiligde, onder het teeken van het kruis, de persoonlijke vrijheid van den mensch als den wil van het Opperwezen en de pligt der menschheid. Maar vele eeuwen moesten verloopen, alvorens die leer eene slechts geringe heerschappij kon verkrijgen over de toen bestaande maatschappij, waarvan de hoogere klasse uit zedelijk en ligchamelijk bedorvene individuën bestond, terwijl de arbeidende klasse zamengesteld was uit een zamenraapsel van slaven, vrijgelatenen en gepeupel van de laagste soort, uit alle oorden der wereld zamengestroomd. Uit dien chaos zoude ook nimmer iets goeds en doelmatig werkends voortgekomen zijn, te meer, daar in spijt der vermaningen en opofferingen van de eerste helden van het christen geloof, deze leer zelve spoedig misbruikt werd, om heerschzucht en geweld te ondersteunen, en nieuwe ellende over de geheele wereld te verspreiden; gelukkig gaf de te vuur en te zwaard de oude bedorvene volkeren vernielende arm der groote volksverhuizing de heerschappij aan de Germaansche volksstammen, en bragt met dezen nieuwe gezonde elementen in de toekomstige maatschappij.

Het waren de Noordsche volken met hunne, uit den natuurstaat nog mede gebragte, denkbeelden van persoonlijke vrijheid en onafhankelijkheid, die de in het Oosten geborene Christenleer gretig ontvingen en aannamen, en waardoor eene algeheele maatschappelijke omwenteling mogelijk werd; eene omwenteling, die, geheel in overeenstemming met de grondslagen van

---

*) GIBBON.

het Christendom, het monopolie van kapitaal in *menschen* deed verdwijnen, en in de plaats stelde het kapitaal van den *vrij mededingenden arbeid*, en die eindelijk aan den arbeid en de volkshuishouding de haar toekomende plaats aanwees boven grondeigendom, geboorte en kapitaal.

Reeds na verloop van eenige eeuwen had de christelijke leer, in vereeniging met het Germaansche, in de volkshuishouding doorgedrongen element, de eigenlijke slavernij doen veranderen in de thans nog in Rusland bestaande positie van den arbeidenden stand als lijfeigenen en grondboeren. Die verandering, de derde phase van den stand, die der arbeidende klasse achtervolgens in de maatschappij werd aangewezen *), is het hoofdkenmerk van dat gedeelte der wereldgeschiedenis, en zij mag als hoogst weldadig beschouwd worden, daar zij het huisslavendom deed verdwijnen, en daarmede den zoo schadelijken invloed, dien dat gedeelte der arbeidende klasse op de hoogere standen der vroegere maatschappij had uitgeoefend.

Hoe die verandering tot stand kwam, is gemakkelijk aan te wijzen. De arbeidende klasse toch stond nog op den laagsten trap van beschaving, en was laag van karakter door de verlaging, waaronder zij tot nu toe had gebukt gegaan; het hielp dus voor als nog niet, dat door de verwarring van den staatkundigen toestand, bij den verval van het Romeinsche rijk, de stand der *vrije* menschen eene geweldige uitbreiding verkreeg. Die stand, zonder eigendom, zonder arbeid noch lust tot arbeid, kon zich nog niet staande houden, en werd, ook door de gedurige oorlogen en omwentelingen, gedwongen, zich voor het grootste gedeelte onder de bescherming van magtige personen te stellen, en zoo doende zijne vrijheid op te offeren, ten einde als lijfeigene of grondboer beter in zijne bestaanmiddelen te kunnen voorzien. Die beide klassen werden, ten opzigte van den arbeidenden stand, de overal verspreide en nagenoeg alleen bestaande; en hare verhouding tot den staat werd eene boven den slavenstand reeds ver verhevene; daar zij, wel is waar, wettig aan belastingen en persoonlijke diensten ten voordeele van den heer onderworpen waren, maar niet zonder bezitregt van den grond, dien zij bewerkten, en tot vergoeding van den band, die hen aan den grond hechtte, regtens niet van dien grond waren te verjagen †), vooral niet te vernederen tot een lageren stand, dan dien zij eens hadden ingenomen. Zoo werd de stand der groote volksmassa, dus de arbeidende stand, in eene zekere positie gebragt; eene positie, die nagenoeg de geheele volkshuishouding beheerschte; die tusschen grond- of kapitaalbezit en het eenige bezit van kracht tot arbeid en voortbrenging eene reeds meer bepaalde evenredigheid daarstelde; die aan de arbeidende klasse het vooruitzigt op algeheele vrijheid door *eigen bezit* opende; die aan den bezitter van grond of kapitaal meer zekerheid gaf voor een geregelden en vooraf te berekenen opbrengst van grond of kapitaal, en die eindelijk reeds de weldadige werking deed te voorschijn treden van den zoo ge-

*) De bevolking van Java bevindt zich op dit oogenblik in eene daaraan analoge positie.
†) De ware verhouding der Europesche bezitters van Java tegen over de bevolking ten opzigte van den grond.

wigtigen stand der kleine grondeigenaren en der onafhankelijke bewerkers van den bodem.

De stand der ambachtslieden had zich reeds vroeger in eene meer onafhankelijke positie weten te plaatsen. De aard hunner werkzaamheden gaf door zich zelve meer vrijheid, vooral dan, wanneer hij zich tot de kunst verhief. Het gering getal van dien stand maakte hem voordeeliger, daar het den arbeid meer gezocht deed zijn, en den arbeider hooger deed achten. Huis- en ambachtslavernij konden op den duur niet zamen gaan. Reeds in het Grieksche tijdperk zien wij aan de beoefenaren der verschillende kunsten hunne persoonlijke vrijheid en de ongehinderde uitoefening hunner kunst geschonken door de wetenschap, dat hunne kunsten *vrije* kunsten genoemd worden; in de elfde eeuw vinden wij nagenoeg overal reeds dienstboden voor loon, en in de twaalfde bijna algemeen vrije ambachten *).

Maar in de afhankelijkheid, die nog bestond voor den lijfeigenen en den grondboer tegen over den heer, lag niet alleen de gelegenheid om den vooruitgang en de verbetering der arbeidende klasse te stuiten, maar tevens de gelegenheid voor den heer om van zijne positie misbruik te maken, ten einde de arbeidende klasse weder van de verworvene voordeelen te berooven, en wederom te onderdrukken. Het leenstelsel en het bij de wetgeving langzamerhand weder de hoogste plaats innemende Romeinsche regt, hoezeer in tegenspraak met elkander, werkten toch zamen, om voor eeuwen den maatschappelijken toestand der arbeidende klasse te bederven, de volkshuishouding te drukken en hare ontwikkeling te beletten. Het leenstelsel, het Romeinsche regt, en de magt der pausen onderdrukten geheel en al de magt der vorsten, in wier belang de heffing van de arbeidende klasse en den middelstand lag. Het *regt* van deelneming aan de wetgeving en regering veranderden die magten in een *voorregt* van eenige familiën, die, zich in onderafdeelingen splitsende, zich vrij maakten van het bijdragen tot de algemeene lasten, en bij de onttrekking der regten ook nog de lasten der geringere volksklasee vermeerderden, vooral onder den naam van grondbelastingen en leendiensten †), waarvan het grootste gedeelte strekte ten behoeve hunner eigene zucht naar vertooning en verspilling. Zij verwarden de begrippen van volksregt, dat nog niet eens behoorlijk ontwikkeld was, en niet te vreden, een lui, verbasterd leven te voeren ten koste van de arbeidende klasse, verminderden zij ook nog hare bestaanmiddelen door gedurige berooving van den landbouwer en handelaar en de onveiligheid, waaraan het onderlinge verkeer der volken daardoor werd blootgesteld.

Het loon voor hunne misdaden bleef niet uit; zonder het te willen, schiepen zij zelve het geneesmiddel voor het gestichte kwaad. Het grondbezit en de grondheerlijkheid waren de gewigtigste bestanddeelen van maatschappij en regering. Daardoor was niet alleen de arbeidende knecht, maar ook de verterende heer aan den grond gebonden en van den grond

*) Robert (du Var) *Histoire de la classe ouvrière.*
†) De op Java bestaande, op heerendiensten betrekkelijke, *adats* hebben geen anderen oorsprong.

afhankelijk. Naarmate dus, door onderdrukking en roof, door elke soort van slecht beheer, het volk in kwantiteit en kwaliteit verminderde, naar die mate verminderde ook de opbrengst van den grond, en evenredig de rijkdom en magt van den bezitter; en in dezelfde mate steeg daarnaast de waarde van eigenen, vrijen arbeid, en de waarde van kapitaal en krediet, die de geschiedenis ons nader aanwijst in de geringheid der som, die tot levensonderhoud noodig was, en de hooge rente, die het kapitaal wist te bedingen.

De slechte huishouding der heeren, en de daardoor telkens ontstaande geldnood gaf gaande weg aan de onvrije klasse gelegenheid, hare vrijheid te verkrijgen, door afkooping dadelijk, of door overneming van gronden tegen eene vaste rente (erfpacht). De waarde van den arbeid rees hooger en hooger door gebrek aan arbeiders, dat door de vernielende uitwerking van gedurige oorlogen, hongersnooden en pest was bewerkt. Met de verdeeling van groote grondbezittingen en kolonisatie op voordeelige voorwaarden voor de kolonisten, hielden de verbetering van den landbouw en de vrijere werking van den arbeidenden stand gelijken tred.

Altijd echter bleef nog een bajert van wettelooze toestanden en onderdrukking bestaan, en velen zagen om naar eene plaats, waar zij, voor hun verworven goed, hunne kunde en werkzaamheid, een beter en veiliger toevlugtsoord mogten vinden. Hij werd gevonden. De geweldenarij en onderdrukkingszucht van het leenstelsel bouwt langzamerhand den hechtsten pilaar voor het tot stand komen en in stand blijven der toekomstige maatschappij op. Het is de stad, en met haar de burger. Het burgerschap wordt de grondslag der eindelijke en voortaan onomstootbare vrijheid van den ambachtsman, den kunstenaar en den koopman. De steden bezorgen een veilig toevlugtsoord aan lijfeigenen en grondboeren, die onderhoud zoeken en vinden in ambachtsbedrijven, in loondienst of handel onder bescherming en den zegen van zelfstandigheid, en spoedig doet zich de magt van kapitaal, en daarmede van krediet en groothandel, ook naar buiten gevoelen. Onder de bescherming eener corporatie te staan, was reeds een groot voordeel, en het vooruitzigt, eenmaal lid of zelfs medebesturend lid daarvan te worden, was een onder den arbeidenden stand tot dien tijd ongekende prikkel tot werkzaamheid en inspanning.

Voortaan zien wij twee scherp van elkander afstekende klassen van den arbeiderstand verschijnen. De stedelijke ambachtsman, kunstenaar of koopman, en de landbouwer. Het verschil is groot. In de stad de meester en gezel, de laatste reeds een lid der familie, zich veilig, vrij en onafhankelijk gevoelende, en daardoor tot vooruitgang aangespoord; en buiten de stad de landman, de knecht van den heer en door dezen veracht, teruggestooten en onderdrukt, en zwoegende een karig stuk brood etende, dat hem meesttijds nog als eene weldaad wordt aangerekend. Die toestand kon niet blijven bestaan. Het burgerschap had zijne kracht en magt uit zich zelve, niet door vorstengunst verkregen, en verkreeg eindelijk ook een onweerstaanbaren invloed op de regering. De vorsten begrepen al

spoedig, dat in de magt en hulp der steden voor hen zelve de magtigste hefboom te vinden was, om de leensheerlijke oligarchie te onderdrukken, en eenen dam op te rigten tegen de pauselijke magt, die zich den voorrang boven vorsten en grooten aanmatigde. En niet lang meer duurde het, dat de vrije burgerstand de vorsten op het denkbeeld bragt, een vrijen boerenstand in het leven te roepen, door van de magt der steden partij te trekken, de leenheerlijke regten op den landbouwer onder vaste regelen te brengen, en daardoor ook aan dien stand veiligheid van arbeid en zekerheid van bezit te verschaffen. Het is de burgerstand, die de vrijheid van den boerenstand bewerkte; beide standen zijn het in hunne zamenwerking, die de opkomst van het monarchale principe begunstigden en bevorderden. Hebben de vorsten daarvan in den beginne partij getrokken in hun eigen belang en in het voordeel van de genoemde volksklassen, men moet er, helaas, ook bijvoegen, dat zij van de eerst vrijwillige giften („blijde inkomsten" enz.) spoedig bepaalde, verpligte en periodieke lasten maakten, die niet tot heil van het volk, maar tot schepping der staande legers dienden, en waarmede zij, eindelijk vrij van het tegenwigt der leenheeren, op hunne beurt hunne helpers onder het juk hunner eigenzuchtige bedoelingen bragten.

Het leenstelsel en zijne voorstanders verdwenen niet zonder strijd van het tooneel der wereldgeschiedenis. Had de christelijke leer door haren grondslag de slavernij vernietigd, had zij in de eerste eeuwen gewerkt ter verdediging van de arbeidende klasse tegen geweld en onderdrukking, had zij door onderwijs en vermaning, door voorbeeld en wetten, door aansporing tot werkzaamheid en werkdadige ondersteuning, ten sterkste bijgedragen tot aanmoediging en verheffing van den vrijen arbeid, en daardoor van den landbouw in het algemeen; — het priesterdom werd door zijne verschrikkelijke ontaarding eindelijk algemeen verfoeid *). De geestelijke stand was in het bezit van veel grondeigendom geraakt, en trad tegen over den arbeidenden stand tot de partij der grondbezitters over; hij maakte, geholpen door fanatisme, nog grootere inbreuken op de destijds reeds erkende, burgerlijke regten. Die strijd duurde eeuwen, en woelde, gelijk een nimmer rustende volkaan, door de geheele, bekende wereld heen. Nieuwe sekten en leerstellingen doken gedurig op, strijdende voor de *armoede* tegen den *rijkdom*, voor het *regt* tegen *willekeur*, voor de *reine*, *christelijke leer*, tegen opgedrongen *bijgeloof*, voor *gemeenschappelijk* tegen *uitsluitend bezit*, voor *onthouding* tegen *zedeloosheid*. Al die sekten, Waldenzen en Albigenzen, Flagellanten en Fratres minores, Beghardеn, Dulcinisten en Lollaarden, de Jacquerie Maillotins en Hussieten, de oproeren in Vlaanderen en later de boeren oorlogen in Duitschland, allen begonnen met twist over geloofspunten, maar waren in hunne wezenlijke opvatting de strijd der arbeidende klasse tegen hare onderdrukkende leenheeren, die dien strijd voerden tot behoud van vermeende regten, welke evenmin op billijkheid als onderling belang gegrond waren, en hoogstens door historische verjaring

---

*) V. RAUMER, *Geschichte der Hohenstaufen.*

werden verdedigd. In Nederland hebben oorlogen tegen de vrije Friesen, oproeren van brood- en kaasvolk, enz. en over geheel Europa de gedurige woelingen, meesttijds door de verfoeilijkste misdaden gebrandmerkt, langzamerhand moeten wijken voor de meerdere beschaving van alle klassen, verspreid door de heilrijke gevolgen van de uitvinding der boekdrukkunst, en de daarop gevolgde reformatie; en gelijk de christelijke leer in haren grondslag algemeene vrijheid had verkondigd, zoo eindigde de eeuwendurende strijd over de zuivering dezer leer van het ingedrongen bederf, met den *vrijen mensch* in *vrijen arbeid* de ware onafhankelijkheid en het beste middel tot redelijke zelfbeheersching te doen zoeken en te doen vinden.

Wel verheft de aristocratische reactie gedurig het hoofd, en poogt hare nederlaag door nieuwe aanmatigingen en nieuwe onderdrukking te wreken; maar het zijn de stuiptrekkingen der stervende slang, het zijn ook slechts de pogingen van enkelen. Algemeen is de overtuiging gevestigd, dat de groote bron der algemeene welvaart berust bij die van den arbeidenden stand, en dat die alleen bevorderd en verzekerd kan worden door wegruiming van elke belemmering tegen de vrije beweging in nijverheid en handel, en door wetten, die allen gelijkelijk beschermen en gelijkelijk in bedwang houden.

Ik ben aan het einde der eerste afdeeling van mijn onderzoek gekomen. Vraagt men, welke betrekking zij heeft op de daarstelling van vrijen arbeid op Java? dan antwoord ik:

Een schrijver, indien ook ter goeder trouw, zonder haat of vooroordeel, alleen in het belang der waarheid schrijvende, mag desniettemin niet eenvoudig zeggen: de zaak is zoo of zoo, en dan denken, dat hij genoeg gedaan heeft; die handelwijze leidt (proefondervindelijk ten opzigte van onze bezittingen in Indië) niet tot overtuiging van andersdenkenden; hij moet analoge toestanden voor oogen stellen, en hunne oorzaken ontwikkelen, opdat elk een zijn eigen oordeel uitbrengen en het oordeel van den schrijver overbodig worden kan.

De lezer, die zonder vooroordeel dit onderzoek heeft nagegaan, zal ten eerste tot de overtuiging moeten komen:

dat vrije arbeid den hechtsten grondpilaar daarstelt van duurzaamheid der staatsinrigtingen, en innige verbinding tusschen regeerders en geregeerden;

dat de elementen tot daarstelling en goede werking van vrijen arbeid onafhankelijk zijn van tijd, plaats of volk, maar altijd gelegen waren in de staatsinrigtingen zelve;

dat de christelijke leer, wel verre van den mensch weerspannig of arbeidschuw te maken, den eersten en waren grond heeft gelegd tot mogelijkheid van vrijen arbeid en niet alleen in dogmatisch maar vooral in economisch opzigt de grootste weldaad is, die immer aan het menschdom is bewezen, en dat hare zuivere toepassing ten allen tijde de basis van volksgeluk en tevens van gehoorzaamheid, rust en duurzaamheid der staats-inrigtingen geweest is;

dat deelneming aan de regering door iedereen niet alleen den vrijen arbeid niet bevordert, maar ondermijnt en vernietigt, maar dat die alleen

duurzaam kan gevestigd worden door gelijkheid van allen voor de wet, dus door opheffing van privilegiën van geboorte en grondbezit; en dat alleen die algemeene gelijkheid voor de wet, maar geene andere magt, hoe materiëel sterk ook, in staat is tusschen de volken en regeringen eenen band daar te stellen, sterk genoeg, om inwendige beroeringen te voorkomen en aanrandingen van buiten te keeren; en eindelijk:

dat de toestand, waarin de aan ons onderworpene volken in Indië zich thans bevinden, eens de toestand geweest is van alle volken in de verschillende klimaten, de toestand, die het naast grensde aan dien, die de daarstelling van vrijen arbeid bewerkte, en hem onmiddelijk vooraf ging. Of dezelfde middelen, die de verbetering en den vooruitgang van die volken hebben daargesteld, op de bewoners van onze Indische bezittingen dezelfde uitwerking zullen hebben, is reeds bij voorbaat gemakkelijk te beoordeelen, en zullen wij nader onderzoeken.

TWEEDE AFDEELING.

Geschiedenis van den arbeid in de keerkrings-gewesten van Amerika, sedert de ontdekking van dat werelddeel.

Wij hebben in de eerste afdeeling gezien, hoe in Europa *de stad* het toevlugtsoord werd van vrijen arbeid, kunsten en wetenschappen, en hoe de in een punt vereenigde kracht der steden spoedig door kapitaal en groothandel haren invloed naar buiten deed gevoelen. De geschiedenis der 13e, 14e en 15e eeuwen vertoont ons een prachtig tafereel van de magt en den rijkdom der steden, die destijds aan het hoofd der vereenigingen van steden stonden; vereenigingen, waarvan de bond der *Hansa* de meest uitgebreide en magtigste was.

Alexandrie in Egypte was in vroegere tijden het groote depot van den wereldhandel, en de steden, in welker bezit de handel daarheen was geraakt, staken ver uit boven al degenen, die zich niet in het bezit van dit voordeel bevonden. Het waren vooral de Italiaansche steden Genua, Venetie, Florence en Bologna, en de Nederlandsche steden Brugge, Gend, Yperen en later Antwerpen, die evengroote bedrijvigheid en bij vergelijking nog grootere rijkdommen vertoonden, dan thans London, Liverpool, Amsterdam, Hamburg e. a. m.

De plannen van internationale verbindingen en handelswegen, door KAREL DEN GROOTEN ontworpen, maar door zijne fanatieke of onnozele opvolgers niet begrepen, die plannen werden door de steden ten uitvoer gelegd, vooral toen de bond der Hansa al de magtigste steden in Europa in eene magt vereenigde, en in 1870 vier en zestig deelnemende steden die magt tot de eerste van de destijds bekende wereld verhieven *).

Het is niet mijne taak, eene geschiedenis van den handel en de groot-

---

*) WERDENHAGEN, *Tractatus de rebus publicis hanseaticis.*

heid dezer steden te leveren; ik heb voor degenen, die de geschiedenis van dat tijdvak kennen, met betrekking op *vrijen arbeid* alleen te wijzen op het feit, dat zoo lang die steden hare vroegere bestemming, als vrije toevlugtsoorden voor vrije konkurrentie van industrie en nijverheid getrouw bleven, zij ook gedurig in grootheid en magt, zedelijk en materiëel vooruitgingen, en dat het niet de ontdekking van Amerika en de zeeweg om de Kaap de Goede Hoop waren *), die hen deden vallen, en de voordeelen van den handel in andere landen en steden overbragten. Want het is toch begrijpelijk en natuurlijk, dat zij met hare kapitalen en andere middelen van magt gemakkelijk de konkurrentie met de geheele wereld volhouden, en de voordeelen, uit nieuwe ontdekkingen voortspruitende, zich zeker hadden kunnen toeëigenen. Maar de redenen, dat dit niet geschied is, zijn dezelfden, die Phenicie, Griekenland en Rome ten val gebragt hebben. De stedelijke vrijheid en het burgerdom hadden zich, van een edel nationaal gevoel van eigenwaarde, door hunne toenemende, magt tot eene vermetele hoogmoedigheid en ondragelijken trots opgewerkt. De burgers hadden hunnen oorsprong, de oorzaak hunner grootheid, en de hun door de wereldgeschiedenis opgelegde taak vergeten, en waren eene prooi geworden van hetzelfde kasten- en monopoliestelsel, dat zij vroeger bestreden hadden.

De gilden van de kooplieden en ambachten waren langzamerhand den weg van privilegie en uitsluiting opgegaan, waardoor de nederzetting in die steden en de vrije keuze van een bedrijf bemoeilijkt en soms onmogelijk gemaakt werden. Hierdoor was eene oligarchie van het bedrijf ontstaan, een oorlog van de voortbrengers tegen de verbruikers, van de steden tegen het platte land, van den meester tegen den arbeider, eindelijk van de stedelijke tegen de landelijke aristocratie, die den eerste in de oorlogen en den verwarden toestand van Europa inwikkelde en met hem bedierf. De beschrijving van de grootheid en de lotgevallen van Florence o. a. †) bewijst ten volle, dat de naijver en de hierdoor ontstane oorlogen tusschen de Genuezen, Florentijnen, Milanezen en Venetianen veel meer de oorzaken van hunnen val waren, dan de ontdekkingen van den grooten man, die tot hunne straf in hun midden werd geboren; de ontdekkingen van den stouten Genuees, die de gedaante der wereld in geographisch, staatkundig en zedelijk opzigt veranderd hebben.

Hoogst betreurenswaardig zal het altijd blijven, dat de ontdekking van Amerika niet werd gedaan van wege de destijds magtige steden en in den tijd, toen in het midden dezer steden nog de vrije beweging van vrijen arbeid en vrije konkurrentie bestond. Een daaraan geëvenredigd bestuur en spoedige opkomst van Amerika door vrijen arbeid, en eene duizendmaal grootere prosperiteit van Midden-Amerika in onzen tijd zouden daarvan het natuurlijke gevolg geweest zijn. De gang echter, dien de zaken dadelijk na de ontdekking namen, is duidelijk te verklaren uit den aard der veroveraars.

---

*) De gewoonlijk geopperde meening.
†) MACHIAVEL.

Het was, hoezeer door een Genuees, toch uit naam van Spanje, dat de ontdekking van Amerika gedaan, en de inbezitneming van een gedeelte van dit werelddeel werd bewerkstelligd. In Spanje had, door de eeuwen lange worsteling tusschen islamisme en het door priesterbijvoegselen reeds bedorven christendom, het fanatisme den hoogsten graad bereikt. Daarbij kwam, door de gedurige oorlogen, de geliefkoosde bezigheid van het barbarisme, de zucht naar avonturen, naar verheffing en verspilling en daarmede de zucht naar rijkdommen en onderdrukking. Al deze elementen gingen met de eerste en, in telkens hoogeren graad, met de volgende ontdekkers en veroveraars naar Amerika over. FERDINAND CORTES en PIZZARRO o. a. zoogenaamde groote mannen van dit tijdperk, vertoonen ons eene volkomene personificatie van fanatisme en gouddorst, en al de daaruit voortspruitende eigenschappen van volharding en verraad, edelmoedigheid en onderdrukking, vrijgevigheid en hebzucht, vooral echter van eigenwaan en verachting van anders denkenden, waarvan het gevolg was de, door geloofsijver nog verhoogde, gruwelijke mishandeling en vernietiging der volken, die door hunne aan het klimaat eigene passiviteit, zoowel als door geringere beschaving, niet in staat waren, den minsten werkzamen weerstand te kunnen bieden. De bladen, die de geschiedenis der ontdekking van Amerika ons aanbiedt, zijn door bloed bevlekt en onleesbaar geworden. Zoo verschrikkelijk was het lot, waaraan fanatisme en gouddorst die volken onderwierp, dat reeds na 40 jaren het grootste gedeelte der bevolking van de veroverde eilanden verdwenen was, en daarmede de bodem en de mijnen hunne waarde verloren hadden.

Het was frater BARTOLOMÉ DE LAS CASAS, bisschop van Chiapa, die, hoezeer uit een echt christelijk oogpunt, om de kiem van beschaving ook onder de Afrikanen te verspreiden, en de zwakke volken der eilanden van Amerika voor algeheele vernieling te bewaren, den raad gaf, Afrikanen naar Amerika over te brengen, ten einde daar als landbouwers en mijnwerkers gebezigd te worden; zonder het menschlievende doel te bereiken, werd hij de stichter der tweede slaven-periode, niet minder rijk aan gruwelen, dan de eerste ten tijde der Grieken en Romeinen, en niet minder noodlottig voor de heeren, dan die vroegere, in de eerste afdeeling ontwikkelde periode.

Reeds in 1521 werden Afrikaansche slaven naar Hispaniola (St. Domingo) overgebragt, en daarmede de grond gelegd van een stelsel van beheer, dat, hoezeer eeuwen volgehouden, alleen gediend heeft om Spanje arm en zwak te maken, in spijt van al de daarheen gestroomde rijkdommen; een stelsel, dat eindelijk tot het verlies der koloniën moest leiden, toen de Fransche revolutie en hare gevolgen Spanje onmagtig gemaakt hadden, om den materiëlen druk voort te zetten, waardoor het de koloniën in bedwang had gehouden.

Geen land van Europa offert een dusdanig beeld van grootheid, als Spanje gedurende de eerste eeuw na de ontdekking van Amerika. De Spaansche vlag woei op al de bekende zeeën der aarde, en Spaansche

schepen bragten uit alle deelen der wereld de rijkste ladingen in de havens van Spanje aan. De inkomsten der halve wereld stroomden naar dat land, waarvan de kooplieden vorsten waren, dat zijne taal aan een gedeelte van het nieuwe kontinent gaf, en geheel Europa in uitgestrektheid overtrof.

En wederom vertoont zich het feit, dat de lessen der geschiedenis vergeten worden door gelukkige regeringen; weder vertoont zich het feit, dat in de prosperiteit van Spanje zijn val lag opgesloten. De alles te boven gaande, gelukkige uitkomsten *) deden in de bestuurders eenen eigenwaan geboren worden, welke al die eigenzuchtige en willekeurige maatregelen, al die prohibitieve stelsels, al die daden van onderdrukking en tyrannij voortbragten, waarvan de opstand en onafhankelijkheids-verklaring der Spaansche bezittingen in onze dagen het eindelijke gevolg waren. Onder de regering van ISABELLA gegrond, leverden die bezittingen, die minder dan eene eeuw later onder PHILIPPUS II eene uitgestrektheid van 208,900 vierkante geographische mijlen †) besloegen, eene jaarlijksche directe opbrengst van 120 millioenen guldens, eene voor dat tijdstip overgroote som; maar in stede van daarmede de ontwikkeling van den arbeid der koloniën te ondersteunen en vooruit te doen gaan, en de nijverheid aan te moedigen, werd dat geld alleen besteed tot den aanleg van prachtige paleizen en kloosters, en tot onderhoud van staande legers, de altijd gereede werktuigen der onderdrukkers; daaruit volgde natuurlijk de al hooger en hooger stijgende behoefte en daaruit voortkomende zucht, op niets te denken, dan rijke oogsten van goud en zilver uit de koloniën te halen. Om dat doel te bereiken, werd de magt aan onderkoningen gedelegeerd, die geene andere instruktie hadden, dan de opbrengsten voor het moederland gestadig te doen vermeerderen, en die men daarom aan geene andere wetten of voorschriften durfde onderwerpen, dan die tot bereiking van dat doel bevorderlijk zijn konden §).

Heeft immer de geschiedenis aan de volken, die koloniën in de heete gewesten bezitten, geleerd, dat direkte uitzuiging van die gewesten niets bijdraagt tot den bloei van het moederland, wanneer dat land niet tevens zorgt voor den inwendigen bloei en de vrije beweging dezer gewesten zelve, het is de geschiedenis van Spanje en zijne koloniale politiek.

Bij de uitbreiding, die ik aan dit tweede gedeelte van mijn onderzoek vermeende te mogen geven, behoort het niet tot mijne taak, de geschiedenis van het verval, de vrijwording en den tegenwoordigen staat der vroegere Spaansche bezittingen, de Republieken van Mexico, Columbia **), Peru, Chili enz. uitvoerig te beschrijven. Ik zal alleen antwoorden op de vraag, die ik hoor opperen: of de vrijwording dezer gewesten, die reeds sedert ongeveer 40 jaren bestaat, het bewijs heeft geleverd van vooruitgang,

---

*) Partout, comme chez nous. RED.

†) ALAXANDER V. HUMBOLDT. *Neu-Spaniën.*

§) Wie denkt hier niet aan de geheime instruktie van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, waarin hem als een eerste pligt, die al het andere domineert, wordt voorgesteld, om het batig saldo voor het moederland gedurig te doen vermeerderen. RED.

**) Later in onderdeelen: de Republieken van Venezuëla, Grenada enz. gesplitst.

vooral van vooruitgang van *vrijen arbeid?* Dat antwoord is volmondig: *ja*, natuurlijk bij vergelijking met den analogen vooruitgang van andere landen onder gelijke omstandigheden. Die in dit onderzoek belang stelt, moet natuurlijk de geschiedenis van Europa kennen, en dan weet hij, hoe lang het duurde, alvorens, bij het barbaarsche stelsel van uitsluiting en onderdrukking der middeleeuwen, een nieuw stelsel van vrijen arbeid en konkurrentie tot eenige hoogte komen en eenige vastheid kon verkrijgen; dan weet hij ook, hoe spoedig die ontwikkeling vorderde, nadat zij eens die hoogte had bereikt; dan weet hij ook, hoe, analoog aan hetgeen wij bij aantooning der Grieksche en Romeinsche toestanden gezien hebben, het slavendom in de keerkringsgewesten, nog meer dan in Europa, alle klassen der maatschappij had verbasterd en bedorven; hoe weinig elementen voor de tot standkoming van vrijen arbeid dus voorhanden waren, vooral bij gebrek aan eene vrije bevolking, en nog meer bij den haat, dien de vrijgewordene slaaf koesterde tegen arbeid, dien hij als eene verlaging moest beschouwen, daar hij wist, dat *arbeid* door zijne heeren veracht en hem als een der gevolgen van zijnen stand als slaaf was opgelegd. Wanneer de onderzoeker dan den stand der koloniën, toen zij vrij werden, vergelijkt met dien van heden, iets waarmede ons statistieke opgaven, reisbeschrijvingen en al de andere uitvloeiselen der drukpers dagelijks bekend maken, dan ziet hij, dat vrije arbeid in die keerkringsgewesten voor dien korten tijd met reuzenschreden vooruit is gegaan, hoezeer nog tegengewerkt door fanatisme en inwendige woelingen, de laatste pogingen van het oligarchische principe, om de langzamerhand zich ontwikkelende vrijheid in haar eigen belang te exploiteren.

De grootste hinderpaal echter tegen de ontwikkeling van vrijen arbeid, vooral ten opzigte van den handel naar buiten, is in die koloniën de schaarsheid der bevolking, de onevenredige verspreiding dezer bevolking en het daardoor bestaande gebrek aan kommunikatie, waardoor de afvoer van produkten uit de binnenlanden al te kostbaar wordt. Statistieke opgaven van een dezer landen tusschen de keerkringen gelegen, van Venezuela namelijk, zullen voldoende zijn om deze bewering onwederlegbaar te bewijzen.

De republiek van Venezuela, vroeger een gedeelte der republiek Columbia *), is gelegen tusschen 2° en 13° Noorder breedte en 305° en 318° Ooster lengte. Zij heeft de grootte van 6320 □ geogr. mijlen, dus meer dan tienmaal de grootte van Nederland bij nog geen millioen bewoners.

Veeteelt en mijnarbeid waren vroeger de voornaamste bezigheid der bewoners, de eerste in het belang van de groote grondeigenaren, de andere in dat van de Spaansche regering. Gedurende den revolutie-oorlog, die de vorming der republiek Columbia in 1811 ten gevolge had, werd een groot gedeelte van den veestapel uit wraakzucht tegen de eigenaren vernield. Humboldt berekent, dat tijdens zijn bezoek van dat land in 1796

*) Thans Venezuela, Grenada en Ecuador.

de jaarlijksche uitvoer naar de West-Indische eilanden 30,000 muildieren, 174,000 ossen- en koehuiden en 140,000 arrobas gedroogd vleesch of *tassajo* bedroeg. De waarde hiervan bedroeg het zevenvoudige van de waarde, van hetgeen in 1841—42 aan gelijke artikelen werd uitgevoerd. De opbrengst van de mijnen is ook onbeduidend geworden, met exceptie der kopermijnen, waarvan echter ook de productie van 70,000 op 45,000 quintals is gedaald.

Daarentegen is de opbrengst van het plantenrijk, de uitkomst van vrijen arbeid op kleine eigendommen, in dezelfde evenredigheid toegenomen, wederom met de exceptie van cacao, indigo en katoen, artikelen, die op de groote grondeigendommen door slavenarbeid werden geproduceerd, en in welker plaats de koffij en suiker-kultuur zijn getreden. Een zoodanige haat bestond na de vrijwording zelfs tegen het teelen van zoodanige produkten, die vroeger door slavenarbeid waren voortgebragt, dat in 1815 de teelt van cacao, katoen en indigo nagenoeg nul, en eerst later, nadat de herinnering van die tijden verdwenen was, weder eenige uitbreiding heeft verkregen.

De uitvoer uit de haven van la Guayra, de voornaamste der republiek Venezuela en die gemiddeld drie vijfde van den geheelen uitvoer bedraagt *), was gedurende een tijdsverloop van 5 jaren als volgt:

	KOFFIJ.	CACAO.	KATOEN.	SUIKER.	INDIGO.	HUIDEN.
	Quintals.	Fanegas.	Quintals.	Idem.	Idem.	Stuks.
1843	164,066	33,248	709	5,046	1,585	49,950
1844	141,934	40,097	335	2,508	967	60,780
1845	134,585	39,093	1,083	5,153	768	55,759
1846	175,346	36,089	1,050	7,169	1,127	63,509
1847	130,671	50,219	1,179	7.176	668	63,027

Voor vergelijking zij hier aangevoerd, dat volgens HUMBOLDT in 1796 de uitvoer van la Guayra aan koffij slechts 283 quintals en aan suiker 0 bedroeg; daarentegen was de uitvoer van cacao 75,538 fanegas, katoen 4883 quintals, indigo 6709 quintals en 81,308 huiden.

Wanneer wij hierbij in vergelijking brengen den invoer, die vroeger onbeduidend was, en in 1842 reeds *f* 12,609,924 bij een uitvoer ter waarde van *f* 15,205,980 bedroeg, dan ziet men, dat die republiek, waarvoor de anderen niet onderdoen, sedert hare vrijwording zoowel aan inwendigen bloei als belangrijkheid voor het buitenland gedurig is vooruitgegaan. Wat zoude die republiek en hare zuster-republieken voor Spanje geworden zijn, indien dat land zijne koloniën als een gedeelte van het rijk beschouwd, hare bewoners door een vrijzinnig regeringsstelsel voor vernieling bewaard en van de opbrengsten der koloniën slechts zooveel had afgezonderd, als tot het behoud en in het welbegrepen belang van het geheel oirbaar was bevonden. Verscheidene malen heeft men beproefd Vene-

*) De havens van de republiek Venezuela zijn la Guayra, Puerto Cabello, Angostura, Maracaibo, Cumana, la Vela, Barcelona, Pampatar, Juan Griego, Carupano, Maturin, Güiria, Rio Caribe, Higuerote, Choroni, Cumarebo, Adicora en Jayana.

zuela door Europeanen te doen koloniseren. De aankomelingen waren meestal Duitschers, matig en werkzaam, die echter nagenoeg allen ten prooi werden aan het voor den arbeid van Europeanen ongeschikt klimaat. Wij kunnen ons niet in berekeningen verdiepen, wat thans de werkelijke staat der bevolking en der opbrengsten aan het moederland zijn zoude; maar dat voorbeeld kan tot eene les strekken voor die staten, die kostbare en rijk bevolkte bezittingen in de keerkringsgewesten hebben, om vooral voor het behoud der bevolking te waken, daar, gelijk een der schrijvers *) over onze eigene koloniale aangelegenheden te regt opmerkt, de toeneming der bevolking de grootste bron is van den bloei eener kolonie.

Maar die stelling wordt nog gewigtiger voor eene kolonie, die tusschen de keerkringen is gelegen. Hoezeer men toch aanwijze, dat vrije arbeid onafhankelijk is van tijd, plaats of volk, alleen tot stand komt door goede staatsinrigtingen, en dan ook met het meeste nut werkt, zal echter geen onbevooroordeelde onderzoeker willen beweren, en nog minder proefondervindelijk kunnen aantoonen, dat vrije arbeid in elk klimaat ook voor *elk* volk mogelijk is †).

Zoolang de tropenlanden bekend en door Europeanen bewoond zijn, dus sedert nagenoeg vier eeuwen, heeft de ondervinding geleerd, dat ook de sterkste in dat klimaat spoedig bezwijkt, zelfs, wanneer hij slechts de helft verrigt van het werk, dat hij in zijn eigen land met graagte en zonder hinder zoude verrigt hebben. Voor den Europeaan zal dus ook het spreekwoord „labor ipse voluptas" alleen in een gematigd klimaat waarheid behelzen. En wanneer men, in alle landstreken tusschen de keerkringen gelegen, de gesteldheid van den Europeaan onderzoekt, dan vraagt men zich onwillekeurig: zijn het Caucasische, het Maleische en het Negerras van *eene* afstamming? Gaat, in datzelfde in het noorden en zuiden door Europeanen zoo bevolkte en zoo bloeijende Amerika, naar de streken onder den evenaar gelegen, en veel langer door Europeanen bezeten en bewoond, en gij zult wel den nog overgebleven en oorspronkelijken bewoner of het vermengde ras de grootste vermoeijenissen zien doorstaan, maar den Europeaan telkens daaronder bezwijken, en zoodoende elke wezenlijke kolonisatie van Europeanen mislukken. Gaat verder naar Australie, zoo nieuw nog, in het zuiden, beneden den Zuider keerkring reeds zoo sterk door Europeanen bevolkt, in het noorden, onder den evenaar van het heerlijkste, vruchtbaarste land voorzien, maar zonder menschen. Gaat naar het zuidelijke Azie, waarvan een zoo schoon, echter tusschen de keerkringen gelegen, gedeelte aan Nederland behoort. Waar zijn de nakomelingen der honderdduizènde daarheen

---

*) Dr. BOSCH.

†) Eenige voorstanders van vrijen arbeid op Java hebben vroeger vermeend, dat die vrije arbeid ook kon bevorderd worden door kolonisatie van Europesche arbeiders. De meesten zijn, door het nagaan der tot nu toe beproefde kolonisatiën in tropenlanden en door onderzoek naar den toestand der afstammelingen van Europeanen aldaar, van hunne vroegere denkbeelden teruggekomen, maar dringen daarom ook zoo veel sterker aan op het daarstellen van inrigtingen, die de bestaande bevolking voor achteruitgang behoeden, en den vrijwilligen arbeid en daarmede in onafscheidelijk verband staande toeneming der bevolking in getal en voorspoed bevorderen kunnen.

vertrokken Portugezen, Engelschen en Nederlanders gebleven? Verdwenen van de aarde; waar het ras zuiver bleef uitgestorven reeds in het vierde geslacht, of daar, waar het zich met het Maleische ras croiseerde, verbasterd en tot geen ernstigen arbeid meer geschikt, noch genegen. En in Afrika, dat land van kracht bij uitnemendheid, dat land, waar in de verzengde luchtstreek de sterke, den Europeaan aan kracht nog overtreffende neger woont, kan daar de Europeaan op den duur leven en werken? Hooren wij slechts, wat de president van het Engelsch zendelinggenootschap in 1852 zoo treffend en zoo waar zeide over het gedeelte van Afrika, tusschen de keerkringen gelegen:

„Hoe geheimzinnig zijn de wegen der Voorzienigheid! Hoe wonderbaar „en niet te doorzien bij de beschouwing, voor *welk* doel dit zoo belang„rijk gedeelte der aarde bestemd is; dat gedeelte der aarde, door de „natuur zoo rijk begiftigd met al hetgeen den mensch tot nut en genoegen „kan strekken, zoo geschikt, om door nijverheid groot en magtig te worden, „en toch bij vergelijking zoo weinig, ja in het geheel niet deelende in de „weldaden van vooruitgang, door de wildheid der bewoners, de bloed„dorstigheid zijner wilde dieren, en de nog meer te vreezen doodelijkheid „van zijn klimaat. Totdat eene groote omwenteling in de natuur, of „eene thans nog onbegrijpelijke en dus ondoenlijke akklimatisatie plaats „grijpe, zoo lang zal Midden-Afrika het graf zijn van den blanken mensch. „Van de waarheid van dit gezegde hebben wij de meest betreurenswaar„dige voorbeelden in MUNGO PARK, PEDDIE, BURKHARDT, LLANDER, LANG, „CLAPPERTON en zoo vele voor het zendelingswerk uitgezonden broederen, „allen gevallen door het klimaat, of het verraad der bewoners; wij hebben „de voorbeelden in de expeditiën op den Niger in 1841 en later, en vooral „in de onmogelijkheid voor den Europeaan, om zich, zelfs op de kusten, „te akklimatiseren. Afrika, land van het sterke negerras, uwe kusten „zijn bezaaid met de gebeenten der blanken, uwe kerkhoven bedekt met „herinneringen aan vergeefsche inspanningen, sommigen met eigenzuchtige, „de meeste met de edelste, den Christen waardige bedoelingen gedaan, en „allen echter vergeefs gedaan in het belang van vooruitgang, dus in het „algemeen belang van het menschdom. En is ook *sterven* in het streven „om aan millioenen den weg te openen uit de duisternis naar het licht, is „ook sterven in dat streven het edelste werk, waarin een mensch *kan* „sterven, toch dringt zich aan ons treurig en onwederstaanbaar die waar„heid op: Midden-Afrika is het graf van den blanken!"

Wanneer men deze onwederlegbare feiten, die zoo algemeen bekend zijn, in het oog houdt, en daarbij denkt aan de proeven van kolonisatie b. v. in West-Indië, wat moet men dan denken van de wijsheid der regeringen, die, hoezeer door het pauperisme gedwongen, echter de landverhuizing naar voor Europeanen geschikte landen niet willen bevorderen door de vrees, aan andere volken door landverhuizingen eene vermeerdering van staatkundig gewigt te bezorgen, en wanneer de noodzakelijkheid der kolonisatie zich soms met onwederstaanbaar geweld aan haar opdringt,

doof blijven voor de stem van eeuwen lange ondervinding, en liever een gedeelte der aan hunne zorg toevertrouwde bevolking door kostbare, vergeefsche en strafbare proefnemingen van kolonisatie laten omkomen, dan met het oog op het wezenlijk welzijn dezer menschen hunne bekrompene inzigten aan dat welzijn ten offer te brengen.

De groote nadeelen, die de koloniale politiek van Spanje aan zijn staatkundig gewigt naar buiten, eveneens als aan zijnen inwendigen bloei heeft berokkend, schijnen op de regering van Spanje van weinig invloed geweest te zijn. Eene korte schets van de geschiedenis van den arbeid in de eenige, nog aan Spanje geblevene, bezitting in Amerika zal dit in het oog doen vallen; zij kan tevens een sleutel geven voor de oorzaak der thans op en over Cuba bestaande worsteling, en aanwijzen, dat het verlies van die bezitting voor Spanje onvermijdelijk is, indien de regering van dat land niet van politiek verandert, en niet begrijpen wil, dat men, door spoedig over eene bouwvallige brug heen te stappen, het gevaar ontwijkt, maar door die voortdurend te gebruiken, eindelijk toch daarmede instort, en dan met haar verloren gaat.

Toen KAREL V in 1521 tot den invoer van Afrikanen als slaven in de W. I. eilanden besloot, waren de Vlaamsche, destijds zoo magtige, steden Brugge en Yperen de eersten, die de vergunning ontvingen van slaven op St. Domingo en kort daarna ook op Cuba in te voeren. Maar de slavenhandel hield spoedig weder op, en eerst in 1586 werd aan zekeren DON GASPAR DE PERALTA toegestaan, eenige honderd slaven op Cuba in te voeren tegen betaling van 320 dukaten per hoofd. Daarna kreeg DON PEDRO RAIJNAL een octrooi voor den tijd van 9 jaren, om jaarlijks 3000 of 4000 slaven op Cuba in te voeren, tegen betaling van 900,000 dukaten 's jaars aan de Spaansche regering. Deze octrooijen werden achtervolgens verleend aan verschillende personen, die bij dien handel groote schatten verwierven.

Vóór het jaar 1762 waren betrekkelijk weinig slaven op Cuba aanwezig, toen Engeland in dat jaar, het laatste van den zevenjarigen oorlog, dat eiland veroverde. In 1786 bedroeg het aantal reeds over 60,000. Van dat jaar tot 1803 werden omtrent 76,000 slaven op Cuba ingevoerd, en bijna 150,000 van 1803 tot 1817. In dat jaar werd de slavenhandel afgeschaft door de overeenkomst tusschen Engeland en Spanje, waarbij gestipuleerd was: „dat van af 22 November 1817 geen onderdaan van Spanje slavenhandel mogt drijven benoorden den Equator, en dat de slavenhandel in al de Spaansche bezittingen op 30 Mei 1820 geheel en al zoude ophouden."

Voor deze overeenkomst betaalde Engeland aan Spanje 400,000 p. st. Maar de slavenhandel werd drukker dan ooit voortgezet, en in de drie jaren 1817, 18 en 1819 alleen werden 70,0000 slaven op Cuba aangebragt.

Het aantal slaven had bedragen:

In 1786.	60,000
„ 1791.	133,000

In 1827. 311,000
„ 1844 bedroeg het reeds nagenoeg 705,000.

Nu begonnen echter de heeren, reeds minder in getal dan de slaven, bang te worden, eerlang het lot der bewoners van St. Domingo te zullen ondergaan; ook de regering begon in die vrees te deelen, en de nieuwe Gouverneur-Generaal VALDES nam in dat jaar maatregelen, om de overeenkomst tusschen Spanje en Engeland te doen naleven. Hij werd door dezelfde Cubanezen, die in geschriften de afschaffing der slavernij verdedigden, in het geheim tegenwerkt, en het is bekend, dat de provinciale Gouverneurs van Matanzas, Trinidad en Puerto Principe in 6 jaren tijds niet minder dan 280,000 guldens ontvangen hebben als premie, om van tijd tot tijd transporten slaven toe te laten.

De vrees voor oproeren, de cholera met hare verwoestingen onder de slaven, de nabijheid van Noord-Amerika en de algemeene vooruitgang van liberale denkbeelden hebben op Cuba pogingen voortgebragt, om blanken als arbeiders in te voeren. Het klimaat is daar eene geringere hinderpaal, daar Cuba nagenoeg onder den noorder keerkring gelegen is, en dus de maanden December tot Maart zeer frisch en koel zijn; maar de grootste hinderpaal tegen vrijen arbeid is de verachting, waarin de arbeid staat, nadat hij zoo lang door slaven is verrigt. Naauwelijks waren blanke werklieden uit Amerika of elders aangekomen, of de verachting van den arbeid bemagtigde zich ook van hen, omdat zij zich daardoor met den verachten zwarten slaaf gelijk gesteld waanden. Zij vertrokken weder, of zochten zelve slaven te krijgen, om voor hen de in overvloed voorhanden onbebouwde stukken land te bewerken, die zij eerst van plan geweest waren, in persoon te ontginnen. De bladen waren opgevuld met de hevigste artikelen tegen vrijen arbeid, en vooral tegen arbeid van blanken: men meende daardoor den slaaf te verheffen, en die verheffing als eene oorzaak voor toekomstige oppositie en oproeren te moeten beschouwen. Eindelijk is toch de vrees voor het lot van St. Domingo zoo groot geworden, dat men met voortvarendheid en ook met goede uitkomst blanken als landbouwers begint te bezigen. Hierdoor is de grond gelegd tot vrijen arbeid en duurzamen voorspoed bij voorzigtige emancipatie der slaven; maar de regering werkt die uitbreiding met alle magt tegen, omdat zij in hare bekrompene politiek, in plaats van in de blanken en hunnen arbeid een middel tot ondersteuning der regering te zoeken, hen beschouwt als zoo veel instrumenten van oproer en omwenteling; eene veronderstelling, waarin zij zich niet zal bedrogen zien, indien zij zich niet haast, door eene doelmatige emancipatie der slaven en liberale staatsinrigtingen, zich, in geval van aanranding, de hulp der bewoners te verzekeren en de noordelijke staten der N. A. Unie in haar belang te trekken, die meer voordeel in vrije handelsbetrekkingen zien zullen, dan in de aanhechting aan N. Amerika van een nieuwen magtigen *slavenstaat.*

Dezelfde verachting, die in het algemeen tegen arbeid bestaat in alle landen, waar slavernij heerscht, bestond ook in de Engelsche bezittingen

in Amerika sedert eeuwen *), en heeft na de vrijwording der slaven de uitbreiding van vrijwilligen arbeid zeer tegengewerkt. Het is een opmerkelijk verschijnsel, dat de Engelschen de eersten waren, die op vrijverklaring der negerslaven aandrongen en haar bewerkt hebben, en dat juist die zelfde Engelschen tot heden toe de meeste verachting toonen jegens den neger of kleurling. Een natuurlijk gevolg daarvan is, dat deze, hoezeer vrij, zich altijd door den blanken onderdrukt en mishandeld achten, en dus nog liever in ellende leven, dan voor hem werken, die hun wel betaalt, maar tevens laat blijken, dat hij hen zelven en dus ook hun bedrijf veracht. Ziet de vreemdeling, die de abdij van West-winster bezoekt, op weinige schreden afstands de graftomben van WILBERFORCE, GRANVILLE SCHARP, en ZACHARIAS MACAULAY, en vereert hij in hen de groote en standvastige bestrijders der slavernij en bewerkers der vrijverklaring, hij kan uit de geschriften, sedert de vrijverklaring tot heden verschenen, zien, dat vooral de bewoners der kolonie de gevoelens van gelijkheid tusschen den zwarten en blanken mensch niet deelen. Voor de eigenaren van plantagiën was dat niet te verwonderen, daar zij de geldelijke vergoeding spoedig verkwist hadden, en toen door verachting van den slaaf en weigering van goede betaling beletteden, dat deze, eens vrij, ook vrijwillig werkte voor hen, die hen vroeger tot het werk hadden gedwongen. Ontkennen laat zich niet dat de wetgeving in Engeland, door de openlijke meening gedrongen, zonder behoorlijke raadpleging met de wetgevende kamers in de koloniën en daardoor met te veel spoed, te werk ging, en dus ook van hare zijde bijdroeg, om de aanvankelijk goede werking der vrijverklaring te beletten. Een extract uit eene memorie, door de wetgevende vergadering van Jamaica aan de Koningin VICTORIA gerigt, zal dit nader aanwijzen. Indien zij leert dat verhaasting bij het veranderen van belangrijke staatsinrigtingen schadelijk is, zij leert toch ook tevens dat een onnatuurlijke staat van zaken, hoe lang ook volgehouden, eindelijk voor den algemeenen vooruitgang bezwijkt, en dan al de nadeelige gevolgen medebrengt, die door vrijwillige en tijdige verbeteringen gemakkelijk worden vermeden. Uit de statistieke opgaven o. a. van Jamaica blijkt ook, dat de produktie in de laatste jaren gaande weg aan het toenemen is, zoo door vrijwilligen arbeid der vrij gewordene slaven, als door aankomst van veeltijds uit de slavenstaten van N. Amerika ontvlugte kleurlingen; dat spoedig de produktie de, vroegere door slaven-arbeid verkregene, weder zal overtreffen, zonder vrees, dat die produktie door staatkundige beroeringen aan het gevaar van vermindering wederom worde blootgesteld. De bedoelde memorie luidt in substantie.

„Dat de wetgevende vergadering van Jamaica, als loijale onderdanen, Hare Majesteit naderde, om herstel of hulp te verkrijgen voor het onregt dat het eiland Jamaica door handelingen van het Engelsch parlement had geleden, door de wijze, hoe door dat parlement de slavernij was afgeschaft."

*) De Engelschen hadden reeds in 1625 de Caraïbische eilanden en in 1655 het eiland Jamaïca aan de Spanjaarden ontweldigd.

„Dat de slavernij in de koloniën niet door de planters maar door de Engelsche regering was ingevoerd, zijnde de gronden op Jamaica door de vroegere Koningen van Engeland afgestaan, onder uitdrukkelijke voorwaarde dat zij door *slaven* zouden bewerkt worden; en dat die handelwijze onder toestemming der Britsche wetgeving langer dan 150 jaren had geduurd, en de meeste voordeelen had opgeleverd voor Engelsch kapitaal, Engelsche kooplieden en Engelsche schepen, tot de slavenhandel verboden werd bij parlementsacte in het jaar 1817."

„Dat men eerst verzekerd had, zich niet in de inwendige regeling van den slavenstaat van Jamaïca te zullen mengen, maar reeds in het jaar 1819 eene bill in het Parlement had gebragt, om de slaven te registreren, ten einde den onwettigen invoer van slaven in de kolonie te beletten."

„Dat in 1823 reeds door CANNING besluiten in het huis der gemeenten waren geprovoceerd, die de grondslagen der slavenemancipatie bevatten."

„Dat in 1831 de slaven, denkende, dat het Parlement hunne vrijheid besloten had, maar die vrijheid hun door hunne meesters werd onthouden, in openbare rebellie waren gekomen, die niet was onderdrukt, dan met verlies van vele menschenlevens, en nadat vele gruwelen gepleegd, en het westelijk gedeelte van het eiland door vuur geheel en al was vernield."

„Dat in Mei 1832 eene enquête door eene kommissie van het Parlement was ingesteld, en als resultaat dezer enquête die kommissie als haar gevoelen had te kennen gegeven."

„Ten eerste: Dat, indien de slaven vrij werden verklaard, zij zich zelve wel onderhouden, ijverig en gereed zouden zijn, om door arbeid zich eigendommen te verwerven: en

„Ten tweede: Dat de gevaren veel grooter waren, indien de slaven *niet* vrij werden verklaard, dan wanneer die vrijheidsverklaring plaats mogt vinden."

„Dat ten gevolge daarvan de vrijheidswet was aangenomen in de zitting van 1833, waarbij verklaard werd, dat de slaven op den 1sten Augustus 1834 vrij, maar aan een leerlingstelsel zouden onderworpen blijven gedurende den tijd van zes jaren."

„Dat echter bij resolutie van het Parlement in Maart 1838 het leerlingstelsel reeds werd opgeheven van af den 1sten Augustus 1838, dus twee jaren voor den afloop."

„Dat als vergoeding aan de bezitters van slaven eene som van 20 millioenen ponden sterling was gegeven, en dat die som spoedig was verspild in proefnemingen om de plantagiën in haren vorigen bloei door vrijen arbeid te herstellen."

„Dat de gelijkstelling der inkomende regten op hunne suiker in Engeland met suiker, door slavenarbeid geproduceerd, de konkurrentie voor de vrije koloniën onmogelijk maakte."

„Dat men dus om protektie verzocht," enz., enz.

In den beginne der vrijwording dacht namelijk iedereen er slec! een klein eigendom te verwerven, en zich daarvan te erneren. Ma

dig begonnen de groote landeigenaren te begrijpen, dat het in hun belang was, aan de vrije negers gedeelten van hun eigen land af te staan onder voorwaarde, een gedeelte daarvan met produkten van uitvoer te beplanten.

Een enkel voorbeeld zal voldoende zijn, aan te wijzen, welke gunstige uitkomsten dit stelsel heeft, die natuurlijk gaande weg vermeerderen zullen, wanneer de vrije neger eerst de waarde van eigen bezit kent, en voor de veiligheid van eigen bezit geene vrees meer koestert.

De suikerfabrijk *Montpellier* aan de noordkust van Jamaïca had voor de vrijverklaring elf honderd bunders suikerriet-velden, waaavan 600 à 700 bunders met riet beplant waren. De gemiddelde opbrengst was van 600 tot 800 vaten (Hogsheads) ruwe- of muskovado-suiker; sedert de vrijverklaring heeft de aanplant de volgende uitkomsten opgeleverd:

Jaren.	Beplant Bunders.	Opbrengsten Hogsheads.
1836	339	303
1837	382	171
1838	382	172
1839	212	76
1840	200	55
1841	171	149
1842	202	168
1843	236	142
1844	204	175
1845	201	150
1846	205	200
1847	225	275
1848	240	298
1849	238	304

Wanneer men nu de meer en meer voordeelige uitkomsten der vrije eilanden vergelijkt met de meer en meer achteruitgaande produktie der slavenkoloniën, dan blijft er geen twijfel over, dat al die koloniën spoedig zullen ophouden, voordeelen af te werpen; de vrijverklaring zal daarvan het natuurlijke gevolg zijn.

Ik heb met betrekking tot mijn onderwerp weinig te zeggen over de Fransche bezittingen in Amerika. De eilanden Gouadaloupe, Martinique, enz. gaan bij vrijen arbeid langzaam vooruit, even als de Engelsche eilanden in den West-Indischen Archipel. Fransch-Guyana worstelt tegen een ongezond klimaat en gebrek aan bevolking, en de belangrijkste bezitting St. Domingo werd voor meer dan eene halve eeuw door een slavenopstand aan de Fransche heerschappij ontweldigd. Dat daarbij dezelfde gruwelen werden gepleegd, als bij de slaven opstanden ten tijde der Romeinen, zal wel niemand verwonderen, die de geschiedenis kent van de behandeling der slaven. De „*Uncle Toms*" literatuur maakt elke uitwijding daaromtrent overbodig. Maar wanneer men nagaat, wat het *vrije* St. Domingo onder een liberaal Europeesch bestuur thans zijn zoude, en daarmede vergelijkt, wat het thans is onder een onbeschaafd en onbeschoft

bestuur van negerhoofden, dan zal men zeker niet beamen de philantropische bewering, dat men volgens regt en billijkheid alle volken aan het bestuur van hunne eigene hoofden moet overlaten; dan zal men, en dit is ook van toepassing op Java, het geluk erkennen, wanneer de volken der tropenlanden onder een wijs en regtvaardig Europeesch bestuur gebragt en aan den invloed en de magt hunner eigene hoofden geheel en al onttrokken worden, en tevens zal men het gewigt beseffen, om die onttrekking te bewerkstelligen, alvorens het aan dien invloed gelukt, hetzij door eigene kracht, hetzij door hulp van buiten, de onderworpen volken aan het Europeesch bestuur te onttroggelen, en voor hunne eigene bedoelingen te exploiteren *).

En komen wij op onze ronde eindelijk tot onze eigene bezitting in Amerika, doen wij onderzoek naar den stand van den arbeid in Nederlandsch Guyana, dan hebben wij weinig noodig, om tot de overtuiging te geraken, dat daar in een waren zin geen vrije en geen slavenarbeid, dus in het geheel geen arbeid meer bestaat. En geen wonder. Indien al het mogelijke gedaan is, den ouden stand van zaken vast te houden, en in denzelfden tijd al de omliggende bezittingen, na de eerste, onvermijdelijke stagnatie, zich gaande weg door vrijen arbeid ontwikkelen, indien verder de invoer van slaven verboden is, en de bestaande bevolking alzoo (want slavenbevolking vermeerdert niet) gaande weg vermindert, kan dan eene andere uitkomst geboren worden? De redenen, waarom slaven arbeid neven vrijen arbeid niet kan opkomen, hebben wij bij de ontwikkeling der toestanden in andere koloniën gezien, hoezeer ook op Cuba eenige landeigenaren, die geene slaven meer houden, er in geslaagd mogen zijn om vrijen arbeid in te voeren. De voortbrengselen door slaven arbeid moeten verminderen, daar de hoeveelheid van den arbeid vermindert met de vermindering der handen door sterfte en desertie; en de blijvenden zijn zoodanig door de hoop op vrijheid opgewonden, dat zij in elk geval zich door passieven en aktieven tegenstand zooveel mogelijk aan den arbeid onttrekken. Ik heb in mijne ontwikkeling van denkbeelden, vooral omdat die tot nog toe van algemeenen aard was, vermeden, in bijzonderheden en vooral in beoordeelingen te treden, maar het blijkt hier te duidelijk, dat de regering sedert lang beneden hare taak is gebleven. Tot elken prijs willende *behouden*, heeft zij dat doel getracht te bereiken door stilstand; vergetende, dat daar, waar allen vooruitgaan, alleen *vooruitgang behoud*, en stilstaan achteruitgang is. Had zij het voorbeeld van Engeland bij tijds gevolgd, sedert jaren zoude Suriname zich, even goed als de Engelsche koloniën, wederom zelve bedruipen; maar nu vinden wij op de jaarlijksche begrooting van vijf tot zes ton uitgetrokken, om eene kolonie, die zich zelve onderhouden en rijke schatten aan het moederland kon opleveren, te erneren, zonder vooruitzigt, om immer die sommen wederom te krijgen, indien de daar be-

*) Kan de nu geprojecteerde erfelijkheid der regenten op Java eene andere uitkomst geven, hetzij de gelegenheid zich opdoe voor binnenlandsche onlusten, dan wel door inroeping van hulp van buiten? REDAKTIE.

staande staatsinrigting niet veranderd, de slavernij afgeschaft, vrije arbeid aangemoedigd, en daardoor de eenige weg tot wederopbeuring der kolonie afgebakend wordt; dit zij hier gezegd met al den ernst en aandrang, die het gewigt der zaak vordert.

De regering van Spanje heeft hare oogen niet willen openen voor de eischen van den tijd, en niet willen zien, wat rondom hare koloniën gebeurde; zij heeft dus die koloniën verkeerdelijk beheerd, en zij heeft ze verloren; zij had toch de ondervinding te baat kunnen nemen, die sedert 1775 het bewijs had geleverd door den afval der Noord-Amerikaansche koloniën, dat men, door verkeerd beheer eens eene kolonie tot opstand gedwongen hebbende, die door geweld van wapenen nooit weder herwint. Dat zelfde voorbeeld had zij aan St. Domingo kunnen nemen; zij heeft niet gewild, en de kwade gevolgen zijn niet uitgebleven. Indien de regering van Nederland ook niet wil (en het schijnt, dat zij niet wil), zijn er andere, dan kwade gevolgen te wachten?

En zoo zijn wij dan ook bij het geschiedkundig onderzoek naar den arbeid tusschen de keerkringen tot de overtuiging gekomen:

dat de *hoeveelheid* van vrijen arbeid misschien in evenredigheid staat met het klimaat, maar dat de vrije arbeid overal bestaan kan en in alle klimaten bestaat, en grootelijks afhankelijk is van de staatsinstellingen, waarbij hem eene eervolle plaats in de maatschappij aangewezen, en veiligheid voor de uitkomsten daarvan verzekerd is;

dat de grootste hefboom voor vrijen arbeid verborgen is in de achting, waarin de arbeid staat;

dat die achting alleen geboren en bevorderd kan worden:

Ten 1e. Door afschaffing der slavernij, waardoor een stand uit de maatschappij verdwijnt, die werken *moet* en als opbrengst van dat werk niets ontvangt, dan de noodzakelijkste levensbehoeften, waardoor bij hem natuurlijk afkeer en haat tegen den arbeid moet bestaan;

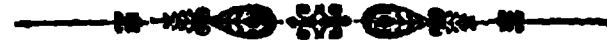
Ten 2e. Door de verpligting van elken vrijen man, zonder onderscheid van stand of rang, om voor zijn eigen onderhoud te zorgen, dus door afschaffing van het privilegie, dat men vrij is van de zorg voor zijn onderhoud, en anderen daarvoor moeten werken en zorgen, wanneer men slechts tot dien geprivilegiëerden stand behoort.

Welke elementen van vrijen arbeid, in de eerste en deze afdeeling aangewezen, thans op Java aanwezig zijn, *of* de ontbrekende, en *hoe* zij, daargesteld en in het leven geroepen worden kunnen, zullen wij in de derde afdeeling trachten nader te ontwikkelen voor degenen, die met mij tot de overtuiging zijn gekomen, dat de maatschappelijke toestand van een volk bepaald wordt door zijne staatkundige instellingen, en dat wijzigingen daarin onafhankelijk zijn van het klimaat, echter zoo veel gemakkelijker kunnen daargesteld worden, naarmate dat klimaat de volken passiever maakt.

(Wordt vervolgd.)

Ontwerp van een nieuw Suikerkontrakt

I.

Inleiding.

Het is nog slechts zeer weinige jaren geleden, dat de beetwortelsuiker-industrie door een ieder, die in kolonialen suikerhandel of in de fabrikatie van suiker betrokken was, met eene zekere minachting werd aangezien; men beschouwde naar gewoonlijk als eene nering, wier aanzijn in eenen ziekelijken en krachteloozen toestand, door middel van hooge beschermende regten, werd in het leven gehouden; en inderdaad, onder het kontinentaal stelsel geboren, en tegen alle mededinging van buiten beschermd, liet het zich aanzien, dat zij, voor het eerst in het strijdperk der mededinging tegen de koloniale suiker verschijnende, weldra te gronde zou gaan. Zij bleef dan ook in een kwijnenden toestand tot op het oogenblik, dat de aanwending van stoom, als verwarmingsmiddel en als kracht, haar het middel aan de hand gaf, om ongelijk beter en meerder produkt te leveren. Nog altoos beschermd door hooge beschermende regten tegen alle mededinging van buiten, nam zij echter eerst hare hoogere vlugt, toen door het daarstellen van spoorwegen de ondernemers in de gelegenheid gesteld werden, om hunne brandstof zooveel goedkooper dan vroeger te verkrijgen.

Inmiddels had ook de wetenschap reuzenschreden gedaan, en de vereenigde pogingen van de voortreffelijkste schei- en werktuigkundigen bragten eindelijk die industrie tot een hoogte van ontwikkeling, waarop zij veilig de mededinging der koloniale industrie het hoofd kan bieden. Meerdere oorzaken nog, waaronder voornamelijk de afschaffing der slavernij in de Engelsche en Fransche koloniën en het daardoor snel dalen der produktie in die landen, werkten mede, om de beetwortelsuiker-industrie in de eerste jaren van haren strijd te schragen, met dat gevolg, dat, niettegenstaande veler voorspellingen, zij hare plaats in de industriën innam en in verschillende landen reeds zegevierend en onbeschermd het hoofd biedt aan de koloniale suiker-industrie.

In Frankrijk is zelfs tegenwoordig de beetwortelsuiker hooger belast dan Fransche koloniale suiker, en wel met fr. 60 per ton en weinig minder dan vreemde koloniale suiker.

In Duitschland en België is zij thans onbeschermd, en hoewel de industrie zich daar niet meer in die zelfde progressive mate ontwikkelt als vroeger, gaat zij daar nog steeds vooruit en wordt die industrie daar steeds als een der voordeeligste beschouwd. Ja, een geloofwaardig en met de zaken geheel bekend persoon heeft mij de verzekering gegeven, dat de netto

winsten door goed ingerigte fabrieken jaarlijks op 25 à 30 pCt. van het aangewende kapitaal konden worden berekend.

Het bekende tijdschrift „the Economist" vestigde nu ongeveer twee jaren geleden, in twee uitmuntend geschrevene artikels, de aandacht der industriëele en handelswereld op de ontwikkeling van de beetwortelsuiker-industrie en hare gevolgen.

Indien die artikels welligt in sommige opzigten als overdreven mogen worden beschouwd, zoo als later gebleken is uit officiëele bescheiden dienaangaande door het Belgische Gouvernement openbaar gemaakt, dan toch hebben zij veel nut gesticht, door de koloniale suikerfabrikanten in het algemeen wakker te schudden en hen opmerkzaam te maken op den naderenden mededinger, terwijl zij tevens den weg aanwijzen, die moet worden ingeslagen, om dien vijand het hoofd te bieden en met hem te kunnen konkurreren.

Dat over het algemeen en afgescheiden van tijdelijke of plaatselijke omstandigheden de suikerprijzen zullen dalen door vermeerderde produktie, tot dat jaarlijks de winsten van dergelijke ondernemingen gedaald zullen zijn tot het gewone peil van 10 pCt. van het kapitaal, is meer dan waarschijnlijk; alhoewel tot heden de vermeerdering van verbruik nagenoeg gelijken tred heeft behouden met de vermeerderde produktie, dank zij de toenemende welvaart over de geheele wereld, zoo is toch een toestand als die waarin wij op dit oogenblik verkeeren, bij den hoogen prijs der levensmiddelen, zeer geschikt, om het aantal verbruikers van suiker zeer te verminderen, terwijl de produktie overal stijgende blijft.

Er mag hierbij niet uit het oog worden verloren, dat de toenemende handel en internationaal verkeer, alhoewel gunstig op het algemeen belang werkende, zich desniettemin uitsluitend ten voordeele der beetwortel in vergelijking tot de rietsuiker-industrie doen gevoelen. Ten gevolge van die ontwikkeling toch worden in Europa meer en meer spoorwegen en kanalen aangelegd, welke de beetwortel-suiker-fabrikanten in staat stellen, om, door goedkoope vervoermiddelen, goedkoope brandstoffen te verkrijgen; terwijl daarentegen dezelfde oorzaak, de ontwikkeling van het internationaal verkeer en daardoor *stijgende scheepvrachten*, nadeelig op de rietsuiker-industrie terugwerkt.

Wel is waar is het verbruik van suiker in Europa nog uiterst gering (het hoofdelijke verbruik van suiker bedraagt in Engeland viermaal dat van het overige Europa), en willen wij aannemen dat het in een tiental jaren kan verdubbelen, maar zal die meerdere behoefte worden vervuld door de beetwortelsuiker? of door koloniale suiker? of door beiden?

De beetwortelsuiker zal zeer zeker elke leemte, veroorzaakt door meerder verbruik, aanvullen, indien de industrie der rietsuiker niet wordt verbeterd maar op de oude gebrekkige wijze voortwerkt.

De rietsuiker zal intusschen zeker haar aandeel ter vervulling dier leemte kunnen magtig worden, indien zij zich van dezelfde wapenen bedient, die haar medingster zoo geducht maakt. Dat in de toenemende behoefte ge-

heel en uitsluitend door rietsuiker zal worden voorzien, moeten wij als eene onwaarschijnlijkheid zoo niet onmogelijk beschouwen.

De beetwortelsuiker-industrie levert toch, zelfs in die landen waar tegenwoordig de koloniale suiker tegen over haar wordt beschermd, nog zeer aanzienlijke winsten op. Zij heeft eene plaats in de oeconomie van den landbouw ingenomen, waaruit zij niet meer te verdrijven is; zij beschikt over veel meer middelen dan de koloniale industrie, bezigt goedkoopere kapitalen en is daarom voor den landbouw onontbeerlijk geworden, omdat de afval of het merg van de beetwortel zulk een uitstekend voedsel voor het vee is bevonden, dat daardoor de veeteelt in alle streken, waar de beetwortel wordt gekweekt, aanmerkelijk is toegenomen.

De behoefte aan dat merg is zoo groot geworden, dat mij door een planter de verzekering is gegeven, dat, indien er al geen verdienste meer was op het fabriceren van suiker uit het sap van den beetwortel, die plant desniettemin zou blijven worden aangekweekt en uitgeperst ter verkrijging van het noodige veevoeder.

De beetwortelsuiker-industrie heeft daarenboven alle machineriën ter plaatse van produktie en onbezwaard van regten; zij heeft de benoodigde brandstof tot ongeveer een derde van den prijs, dien men er in de meeste koloniën, met name op Java, voor moet besteden; zij heeft bovenal in haar voordeel de gemakkelijke aanwerving van haar personeel; zij beschikt over snelle en goedkoope vervoermiddelen en is er in geslaagd, om ten gevolge van latere uitvindingen de beetwortel te droogen en te bewaren, en alzoo de fabrieken het geheele jaar te doen door werken; en eindelijk zij levert haar produkt ter plaatse van konsumtie.

De prijs van dat produkt is alzoo onafhankelijk van de hoogte der scheepsvrachten, van den wisselkoers van het geld enz.

Tegen over al deze voordeelen staat:

1°. Dat in de koloniën eene bepaalde uitgestrektheid gronds met suikerriet beplant op Java $2^1/_3$ en op Cuba $4^1/_2$ malen zoo veel suiker *bevat*, als de zelfde uitgestrektheid gronds in Europa met beetwortel beplant.

Een bunder beetwortelen in Europa levert 34 ton .beetwortelen, bevattende chemisch 10.5 pCt. dat is 3. 6. ton suiker.

Op Java levert een bunder 60 ton riet, bevattende 14 pCt. of 8.4 ton suiker.

Op Cuba levert een bunder 80 ton riet, bevattende 20 pCt. of 16 ton suiker.

2°. Dat in de koloniën het arbeidsloon tot heden goedkooper is dan in Europa.

Ziedaar dus de wederzijdsche voordeelen der beide wedijverende industriën geschetst. Een mededinger, die zulke wapenen bezit, gering te achten, omdat de plaats, die hij in de geheele produktie van suiker inneemt, nog niet meer dan 12 pCt. bedraagt, zou roekeloos zijn; en daarenboven het geldt hier uitsluitend de Europesche markt; 12 pCt. van de geheele konsumtie zijn 18 pCt. van die van Europa. In het *Handelsblad* van 14 December 1852 vinden wij, dat de produktie van suiker over de geheele wereld in 1851 bedroeg:

in het geheel	1305,500 ton.
de konsumtie van Amerika bedroeg	400,000 ton.
de konsumtie van Europa	905,500 ton.

Van deze hoeveelheid worden 160,000 ton door de beetwortel-suiker ingenomen dat is bijna 18 pCt.

De produktie van beetwortel-suiker in Europa bedroeg in 1842 51,700 ton; in 1851 bedroeg zij 165,000 ton.

De konsumtie in 1842 was:

aan koloniale suiker	692,500 ton.
beetwortel suiker	51,700
Totaal	744,200 ton.
in 1852	1305,500
verschil	561,300 ton.

Zij is dus in 10 jaren meer dan verdrievoudigd. In datzelfde tijdsverloop is de geheel konsumtie van suiker toegenomen met 80 pCt. of bijna verdubbeld. Hoe aanmerkelijk deze vermeerdering ook moge zijn, het is duidelijk, dat de beetwortelsuiker-industrie proportioneel in grootere mate toeneemt dan de konsumtie, terwijl dit met de rietsuiker niet het geval is. Blijven nu beide mededingende industriën en het verbruik in de hierboven bedoelde verhoudingen opklimmen, dan moet het in het oog vallen, dat langzamerhand de beetwortel-suiker eene grootere plaats in de konsumtie inneemt en alzoo meer en meer de rietsuiker verdringt. Wij hebben gezien, dat de grootere hoeveelheid riet, die men van een bepaalde uitgestrektheid gronds verkrijgt in vergelijking tot de beetwortel en de grootere suikergehalte van het riet de eenige voordeelen *) zijn, die de rietsuikerfabrikatie boven de beetwortelsuiker-fabrijk bezit. Van die voordeelen het meest mogelijk partij te trekken moet het doel zijn van dengenen, die belang stelt in het voortdurend bestaan der rietsuiker-industrie.

De Economist heeft daartoe het middel aangewezen; en, wij kunnen daarop niet genoeg drukken, geen ander middel bestaat er dan: *de aanwending van betere toestellen en de toepassing der nieuwste uitvindingen op het veld der scheikunde*, om daardoor meerder en goedkooper suiker te verkrijgen.

Op Java is de suiker-fabrikatie nog in hare kindschheid. Van de 90 pCt. suikerwater, welke het riet inhoudt, wordt gemiddeld niet meer dan 60 pCt. verkregen; van het riet, dat chemisch 14 pCt. suiker bevat, wordt niet meer dan 6 pCt. verkregen. Er wordt alzoo niet meer dan 44 pCt. van het suikergehalte gekristalliseerd. Nu is het wel is waar onmogelijk de geheele hoeveelheid suiker uit het riet te trekken; doch wanneer men daarmede vergelijkt de resultaten van de beetwortel-suikerbereiding, dan zal men tot de erkenning moeten komen, dat op Java de industrie nog zeer achterlijk is en er jaarlijks enorme sommen gelds, door slechte

*) Het goedkoopere arbeidsloon van de koloniën wordt hier met voordacht achterwege gelaten. Slavenarbeid is niet goedkooper dan de arbeid van Europeanen. In de fabriek-distrikten op Java is thans het koelieloon opgevoerd tot 1/4 gulden. In Frankrijk, België en sommige gedeelten van Duitschland betaalt men de werklieden, die geen ambacht kennen en die alleen dierlijke kracht presteeren, zoo als de koelies op Java, niet meer dan 1/2 frank.

bewerking van het rietsap, verloren gaan. Beetwortel bevat gemiddeld 83.5 pCt. water en $10\frac{1}{4}$ pCt. suiker. Van die 10.5 pCt. verkrijgt men gewoonlijk 6 à 7 pCt., zegge 6.5 pCt., dat is $\frac{62}{100}$ of 62 pCt., van het bevattende.

De opbrengst van Java stellende op 1.200,000 picols suiker, zijnde 44 pCt. van de hoeveelheid suiker welke het riet chemisch bevat, zoo zou men, door de industrie te brengen op de hoogte waarop de beetwortelsuiker-industrie thans in Europa staat, komen tot een resultaat van 1,700.000 picols; want 44 : 62 = 1,200.000: 1,700.000. Vijfmaal honderd duizend picols suiker, of eene waarde van 6 millioen guldens, gaan dus op Java door slechte bewerking jaarlijks verloren *)!

Een ander bewijs, dat dit niet overdreven is, vindt men daarin, dat de hoeveelheid stroop, bij de beetwortelsuiker-fabrikatie overblijvende, slechts bedraagt 20 pCt. van de kwantiteit vervaardigde suiker; maar op Java 60 pCt. dat is driemaal zooveel.

En de middelen om dat verlies voor te komen zijn bekend; de beetwortelsuiker-industrie bezigt ze; waarom worden ze alzoo in de koloniën voornamelijk op Java niet aangewend?

In de eerste plaats: omdat de meeste fabrikanten op Java onbekend zijn met de wetenschappen, die aan de beetwortelsuiker-industrie in Europa zulk eene groote ontwikkeling hebben gegeven; en wij willen hierover niemand hardvallen, daar deze onbekendheid voornamelijk een gevolg is van de grondslagen, waarop de regeling dier industrie op Java steunt, zoo mede van plaatselijke omstandigheden.

In de tweede plaats, omdat de zoogenoemde „suikerkontrakten" daartoe niet genoegzamen spoorslag aanbieden.

Zoo als bekend is, is op Java de suikerindustrie zoodanig geregeld, dat het Gouvernement door middel der inlandsche bevolking zorgt voor den aanplant van het riet en, in verband tot de noodzakelijke remises naar het moederland, de voornaamste spekulateur is in suiker; de fabrikant is de industrieel, die de grondstof tot suiker verwerkt en het verkregen produkt tegen bepaalde prijzen aan het Gouvernement levert. Een kontrakt regelt de wederzijdsche verpligtingen tusschen den produkteur van het riet en den fabrikant van de suiker.

Bij dat kontrakt is tevens de bepaling gemaakt, dat aan den fabrikant wordt gelaten de zoogenoemde vrije beschikking van $\frac{1}{3}$ van zijn produkt,

---

*) Wij nemen de vrijheid, den geachten inzender van dit artikel te vragen, of dit mogelijk zal zijn, zoo lang op Java „*kontrakten*" voor de suikerbearbeiding bestaan, en geene etablissementen, die aan de ondernemers als *vaste eigendommen* behooren. Hij schijnt toch over het hoofd te zien, dat riet niet voor bewaring vatbaar is, gelijk al de voortbrengselen van het plantenrijk in de keerkringslanden. Men moet binnen 4 of 5 maanden het geheele produkt afwerken, 't geen eene veel grootere uitbreiding der suikeretablissementen volstrekt noodig maakt, als men het riet op de voordeeligste wijze voor het produkt wil utiliseren. Deze omstandigheid, in verband met het feit, dat de geachte schrijver mededeelt, kan dus niet pleiten voor het behoud van het bestaande stelsel van *tijdelijke* kontrakten; want dan zal de ondernemer zich niet ligt de kosten getroosten, die, ter bereiking van dat doel, vereischt worden. Nu wil men, om daarin te gemoet te komen, den kontraktant verzekeren, dat hij bij konkurrentie preferent zal zijn. Maar zou dit geene aanleiding geven tot overdreven en schadelijke spekulatiën? DE REDAKTIE.

terwijl hij kan volstaan met aan het Gouvernemet $^2/_3$ te leveren, mits de suikers zijn van de beste kwaliteit. Bij de beschouwing van de kontrakten, waarin wij zullen treden, kan deze omstandigheid echter weinig invloed uitoefenen; daar, alhoewel de fabrikant hierdoor voor een deel heeft belang gekregen in de Europesche marktprijzen, het Gouvernement de voorname spekulateur in suiker is en blijft. Ons doel is om te onderzoeken of, en zoo ja, in hoeverre, de bestaande kontrakten geschikt zijn om aan de rietsuiker-fabrikatie op Java die ontwikkeling te geven, die vereischt zal worden om haar met de beetwortelsuikel en de rietsuiker van andere koloniën op de Europesche markten te kunnen doen wedijveren.

Het zij hier in de eerste plaats opgemerkt, dat het Gouvernement, door de bestaande kontrakten gebonden tot aanneming van de gefabriceerde suiker tegen een bepaalden inkoopprijs, een gedwongen spekulant in suiker is.

Bij vermeerderde konkurrentie en gevolgelijke daling der suikerprijzen op de Europesche markten, zal dat Gouvernement niet bij magte zijn zijne operatiën in te krimpen, noch eenigen invloed uitoefenen op de prijzen, welke het voor de geleverde suiker moet besteden. Het Gouvernement zal dus, bij de spoedig te voorziene daling der suikerprijzen, zijn *de eerste en grootste verliezer* *). In deze verhouding is dus reeds eene verandering wenschelijk. Zoo toch de spekulatie in produkten door een Gouvernement eenigzins te billijken is door de daaruit getrokken voordeelen voor den staat, bij vooruit te berekenen verliezen is eene dergelijke spekulatie zeker niet te verdedigen. Als souverein heeft daarentegen het Gouvernement het regt tot het heffen van eene belasting op de industrie, met het doel om zich daaruit bepaalde inkomsten te verzekeren; dit regt heeft het zeker in hoogere mate, indien het bij de kontrakten een geregelden aanplant aan den fabrikant verzekert. Bij de bestaande kontrakten heeft het Gouvernement zich die inkomsten voorbehouden uit de betrekkelijk lage prijzen, waarvoor het de suiker van de fabrikanten inkoopt. Die voordeelen zijn echter wisselvallig. Bij de steeds bestaande behoefte van 's rijks schatkist aan koloniale bijdragen, wenschten wij aan het gouvernement die inkomsten beter te verzekeren, en vermeenen dat het hieronder voorgestelde gewijzigde kontrakt aan deze bedoeling beantwoordt. Daarbij is zelfs verder gegaan. Daar het gouvernement in het belang van het algemeen moet trachten zoo veel mogelijk winsten uit de uittegeven kontrakten te trekken, en die winsten alleen hare grenzen moeten hebben in het eigenbelang der fabrikanten, zoo is bij de voorgestelde gewijzigde kontrakten gehuldigd het beginsel van uitbesteding; zoowel bij uitgifte als bij verlenging.

Eene tweede hoofdzaak, welke vooral niet uit het oog mag worden verloren, is: het belang der inlandsche bevolking. Aan den Javaan, die

*) Wij beamen ten volle het wenschelijke, dat het Gouvernement ontheven worde van alle risiko, aan handelsspekulatiën onafscheidelijk verbonden. Maar blijft die risiko niet, wanneer gevolg wordt gegeven aan het denkbeeld van den geachten schrijver, om den kontraktant, als betaling aan het Gouvernement, suiker in natura te doen leveren? DE REDAKTIE.

steeds onderworpen is aan het stelsel van ongelijkmatig drukkende landrente en heerendiensten *), kan voor alsnog (hoe wenschelijk zulks ook in alle opzigten zoude zijn) het vrijwillige planten van suikerriet niet worden overgelaten, zonder de suiker-industrie aan een bijna zekeren ondergang bloot te stellen. Bekend toch is zijne gehechtheid aan de oude gebruiken en gewoonten, somtijds zelfs met ter zijde stelling of verwaarloozing van zijn eigenbelang, een geneigdheid, welke hoofdzakelijk is toe te schrijven aan zijnen minder opgewekten spekulatiegeest, ten gevolge van langdurige onderdrukking en knevelarijen door zijne hoofden, waardoor hij geene de minste zekerheid had voor het behoud van de vruchten van zijn vlijt of nijverheid. Het is wenschelijk, ja noodzakelijk, dat in dien toestand eene trapswijze verbetering kome. Veel is daartoe reeds gedaan door het bestuur van Nederlandsch Indië. Wij erkennen dit dankbaar; en het lijdt geen twijfel of ook de Javaan gaat een grootere zedelijke ontwikkeling te gemoet. Doch men verandert de begrippen en gewoonten van eene natie niet in één dag tijds en maatregelen van overgang zijn daartoe noodzakelijk †). Wij gelooven, dat als het voorgestelde gewijzigde kontrakt gedurende zekeren langeren of korteren tijd gewerkt zal hebben, en de Javaansche bevolking, door ondervinding geleerd, met hare ware belangen bekend zal zijn geworden, en als zij door een krachtig en weldadig bestuur tegen de knevelarijen van Indische hoofden beschermd wordt §), er als dan geen dwang van het Gouvernement meer zal behoeven plaats hebben, om haar tot het aanplanten van suikerriet te nopen. Bij den aanvang echter moet het aanplanten van suikerriet nog onder opzigt van 's Gouvernements ambtenaren haar als eene verpligting worden opgelegd; maar tevens moet het doel en streven van het Gouvernement zijn, om dien dwang zoo zacht mogelijk te maken, door den fabrikant bij kontrakt te verpligten, om, door eene ruime en onmiddellijke betaling van het plantloon, de retributie voor den arbeid in eene regtvaardige verhouding te brengen tot de hoeveelheid te verrigten arbeid.

Bij de tegenwoordige kontrakten geschiedt de betaling in evenredigheid tot de door den fabrikant te vervaardigen hoeveelheid suiker.

---

*) Maar moet de Javaan daaraan onderworpen *blijven?* Bestaan er geene middelen, om hem daaraan te onttrekken, en alzoo vrijen arbeid *mogelijk* te maken. Zoo lang hij aan de knevelarijen der hoofden onderworpen blijft, kunnen verbeteringen slechts aangebragt worden in het belang der kontraktanten; ten opzigte der bevolking zal alles bij het oude blijven.

DE REDAKTIE.

†) Het stelsel van kultures bestaat nagenoeg een kwart eeuw. De Javaan is genoegzaam ontwikkeld, om zijne regten en de waarde van het geld te kennen; maar hij heeft daar niets aan, zoo lang hij in de staatsinrigtingen geenen waarborg voor de bescherming zijner regten vindt, en de magt en praerogativen zijner hoofden klagten en reklames over benadeeling en mishandeling voor hem gevaarlijk maken, zoodat zij door nog nadeeliger uitkomsten gevolgd worden.

DE REDAKTIE.

§) Wij gelooven, dat deze voorwaarde, „als de bevolking door een weldadig en krachtig bestuur tegen de knevelarijen van de inlandsche hoofden beschermd wordt," van veel meer invloed zal zijn op de uitkomst, die de geachte schrijver beoogt, dan de wijziging die hij in de suiker-kontraktanten wenscht gebragt te zien. Maar wij vragen: hoe is de verwezenlijking dier voorwaarde mogelijk bij het bestaande stelsel op Java? Wij zouden den schrijver zeer erkentelijk zijn, indien hij bij het opperen der stelling ook de bepaalde middelen wilde aangeven. De bepaling onder anderen, in het aan de wetgeving aangeboden ontwerp-reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië, ten opzigte der regenten leidt stellig tot tegenovergestelde uitkomsten.

DE REDAKTIE.

Die grondslag is onjuist. Het aanwenden van slechte toestellen of het volgen van een gebrekkig systeem bij de fabrikatie, de mogelijke slordige wijze van werken van den fabrikant hebben ten gevolge, dat de planter, die daaraan geheel onschuldig is, minder plantloon voor zijn riet zal ontvangen. Daarentegen wanneer de fabrikant, overtuigd dat hij alleen door de aanwending van betere toestellen aan de konkurrentie het hoofd zal kunnen bieden, zich daartoe groote onkosten en opofferingen getroost, zal hij, zoo hij zijne pogingen door het verkrijgen van een grooter produkt beloond ziet, ook tevens voor dezelfde hoeveelheid riet, waaruit dat produkt is verkregen, een hooger plantloon moeten betalen en dus zijne meerdere winsten, een gevolg van zijne meerdere industrie en aanwending van grootere kapitalen, voor een deel moeten afstaan aan den landbouwer, die daartoe niets heeft bijgedragen. Tastbaar is het, dat de billijkheid niet alleen maar ook het welbegrepen belang van fabrikant en planter hier vorderen, dat de betaling van het riet volgens een anderen maatstaf geschiede. De hoeveelheid riet in gewigt is de eenige billijke basis van berekening; wordt de planter naar dien maatstaf betaald, dan zal hij daarin aansporing vinden, om, ook zonder tusschenkomst van Europesche ambtenaren, de grootste hoeveelheid riet van een bepaalde oppervlakte gronds te trekken, en de fabrikant om van die grootere hoeveelheid riet zoo veel mogelijk suiker te vervaardigen.

Bij de bestaande kontrakten gebeurt het maar al te dikwijls bij voorkomende slechte oogsten, dat de planter het den fabrikant wijt, dat hij zoo weinig plantloon ontvangt, terwijl in die omstandigheden de fabrikant zelden in gebreke blijft, de schuld daarvan op den planter, dan wel op het toezigt der Europesche ambtenaren, te werpen *).

Dit wekt niet alleen misnoegen, maar vermindert tevens het belang, dat beide partijen in het welslagen van den oogst moeten stellen. Die belangen dienen dus, bij eene nadere regeling der kontrakten, beter te worden gescheiden. De planter zal moeten ontvangen loon naar werk, een loon gegrond op zoodanige ruime bazis, dat het hem duidelijk wordt, dat de suiker-kultuur, hoewel meer arbeid vorderende, hem daarentegen ook meer voordeel aanbiedt dan de rijstbouw.

Hierboven is aangetoond, dat de fabrikant niet onmiddellijk genoeg belang heeft bij het fabriceren van de grootst mogelijke hoeveelheid suiker uit eene bepaalde hoeveelheid riet, omdat het door hem aan de bevolking uitbetaalde plantloon ook verhoogt naar mate hij door betere toestellen een grooter produkt weet voort te brengen.

---

*) Het helpt den fabrikant weinig, de schuld op de ambtenaren of planters te werpen, wanneer over den aanplant een slecht toezigt is gehouden, daar klagten dan altijd te laat komen. De fabrikant, die de kultuur zijner grondstof niet zelf mag nagaan en door geschikte middelen bevorderen, blijft altijd van de willekeur van anderen afhankelijk, die er minder belang bij hebben, dan hij zelf. Hij zal dus aan zijne industrie ook nimmer eene bepaalde waarde hechten, en er zich altoos zoo spoedig mogelijk van ontdoen, om onzekere winsten in zekere, hetzij ook geringere, inkomsten te veranderen.

DE REDAKTIE.

Dit zelfde gebrek doet zich voor bij de bepaling, vervat in de bestaande kontrakten, dat hij ²/₃ gedeelte van zijn produkt moet leveren aan het Gouvernement tegen lagere prijzen, dan hij op de markt zou kunnen bedingen; ongeacht de menigte formaliteiten en ontkosten, waaraan hij door deze bepaling is onderworpen, en die voornamelijk voortspruiten daaruit, dat hij soms op 30 palen afstands zijner fabriek het geheele produkt moet laten wegen en controleren, ten einde daaruit de bazis worde opgemaakt, waarnaar het plantloon aan de bevolking moet worden uitbetaald, en de hoegrootheid van het ²/₃ deel van zijn oogst, dat hij aan het Gouvernement moet leveren.

Het mag onbillijk worden genoemd, dat hij dit gedeelte van zijn produkt, waarover het heet dat hij de *vrije* beschikking heeft, met aanzienlijke onkosten eerst naar de afscheepplaats *moet* voeren, terwijl hij daardoor belet wordt een gedeelte van zijn suiker, vooral die van lagere nummers, aan de inlandsche bevolking in het klein te debiteren, een debiet dat te grooter zou worden, naarmate die bevolking, door het aannemen der bij de voorgestelde kontrakten vooropgezette beginselen, minder suikerriet in natura zou verbruiken; die hoeveelheid kan thans geschat worden op 25 bossen riet per bouw, of de hoeveelheid benoodigd om ongeveer ¹/₂ picol suiker te vervaardigen. Bij een aanplant van 300 bouws zou dat verbruik eene waarde van *f* 1500 voorstellen, en deze schatting zal zeker niet te hoog bevonden worden, wanneer men nagaat, dat de geheele bevolking der suikerriet-plantende distrikten, gedurende den ganschen oogst, suikerriet eet en een gedeelte daarvan het zelfs als voedsel gebruikt.

Een niet minder groot bezwaar, dat aan de ontwikkeling der suiker-industrie op Java bij de bestaande kontrakten in den weg staat, ligt in de bepaling bij die kontrakten opgenomen, dat de fabrikant moet leveren aan het Gouvernement suiker, minstens gelijk aan de standmonsters n°. 18 en 16, terwijl hij voor hoogere nummer niet meer betaling ontvangt, en de kontrakten tevens hem de bevoegdheid ontzeggen, al is de geheele hoeveelheid suiker door hem aan het Gouvernement geleverd gelijk aan het standmonster n°. 18, om over die betere soorten te beschikken. Het is van algemeene bekendheid, dat op de hoogte, waarop thans de suiker-industrie in Europa staat, door de toepassing van zoo vele nuttige verbeteringen vooral in het mechanisch gedeelte, en zelfs bij de meerendeels gebrekkige wijze van werken op Java, men er in geslaagd is, om veel wittere suiker te produceren dan het standmonster n°. 18; maar welk fabrikant zal zich daarop toeleggen, zoo hij van het Gouvernement geene hoogere prijzen kan bedingen voor beter produkt, en hij in hooge boeten vervalt indien hij daarover beschikt, al is het dat hij het geheele ²/₃ gedeelte van zijn oogst in suiker, gelijk aan het standmonster n°. 18 of daarboven, aan het Gouvernement heeft geleverd.

Een laatste en niet minder overwegend bezwaar tegen de invoering van verbeterde toestellen tot suikerbereiding op Java, ligt in den duur van den kontraktstijd van 20 jaren en in de omstandigheid, dat, na ommekomst van

dien tijd, hij geene de minste zekerheid bezit, dat zijn eigendom het zijne zal blijven en hij niet welligt genoodzaakt zal zijn, zijne geheele inrigting te sloopen of tegen een door het Gouvernement te bepalen prijs zal moeten afstaan.

Bij de onbestemdheid, die daaromtrent in de kontrakten heerscht, zal hij weinig opgewektheid gevoelen, om zich groote uitgaven te getroosten, waarvan welligt niet hij maar het Gouvernement of een vreemde de vruchten zal plukken. Uit al het hierboven ontwikkelde blijkt alzoo:

1°. dat er zich eene konkurrentie tusschen de riet- en beetwortelsuiker op de Europesche markt vormt, waarbij de rietsuiker het onderspit zal moeten delven, zoo er in de koloniën niet spoedig wordt overgegaan tot het aanwenden van die verbeterde toestellen, die de wetenschap aan de hand geeft, waardoor de produktie-kosten van de rietsuiker zullen verminderen en de produktie zelve vermeerderen.

2°. dat, bij de vermoedelijke daling der suikerprijzen, het gouvernement, in verband tot de bestaande suiker-kontrakten, de eerste en grootste verliezer zal worden, tenzij die kontrakten naar andere beginselen worden gewijzigd.

3°. dat de bestaande suiker-kontrakten de ontwikkeling der suiker-industrie op Java belemmeren:

a. omdat de belangen der bevolking en van den fabrikant niet genoeg gescheiden maar in sommige gevallen met elkander in strijd zijn.

b. omdat de planter, in de wijze en hoegrootheid van betaling voor het door hem gekweekte suikerriet, niet genoeg aansporing vindt, om zich op eene meer volmaakte kultuur van de grondstof toe te leggen.

c. omdat de fabrikant slechts in naam en geenzins inderdaad de vrije beschikking over een gedeelte van zijn produkt heeft.

d. omdat de fabrikant, door de aanwending van meer volmaakte toestellen, in staat gesteld zijnde betere suiker te leveren dan het standmonster n°. 18, over dat betere produkt niet mag beschikken en dus er voordeel bij heeft niet al te goede suiker te fabriceren.

e. omdat de fabrikant slechts voor een ⅓ gedeelte van zijn produkt belang heeft bij de marktprijzen, en hij dus minder aansporing heeft om zijne industrie te volmaken.

f. omdat, daar de kontrakten slechts voor een bepaalden tijd werken, er voor den fabriekant na ommekomst van dien termijn geene de minste zekerheid bestaat, dat niet plotseling de waarde van zijne eigendommen worde gereduceerd tot de waarde van afbraak, en hij dus ongenegen moet zijn, om meerdere kapitalen in die onderneming te wagen dan hoogst noodig is.

In verband tot de hier bovenstaande beschouwingen wordt hierbij overgelegd een koncept-suiker-kontrakt, waarin de bovenbedoelde bezwaren zijn vermeden.

II.

Ontwerp-Suiker-Kontrakt.

Art. 1. Het gouvernement zal jaarlijks, gedurende een tijdvak van twin-

tig jaren, ingaande met . . . en eindigende met den oogst en afrekening van het jaar , ten behoeve van den kontraktant ten andere, met suikerriet doen beplanten eene uitgestrektheid van bouws, van 500 vierkante rijnlandsche roeden elk, bij zoodanige dessa's in het distrikt afdeeling . . . . . . residentie als jaarlijks door het plaatselijk bestuur aangewezen, en aan den kontraktant ten andere zijde schriftelijk opgegeven zullen worden.

Art. 2. Voor bibiet zal de bevolking kunnen bezigen de toppen van het door haar in het vorige jaar aangeplante riet, wanneer het van eene goede hoedanigheid is; zullende, indien die toppen geene goede stekken opleveren, de kontraktant ter andere zijde zelf in de behoefte aan bibiet voorzien.

Art. 3. Het Gouvernement zal zorg dragen, dat de aanplantingen van riet zoo veel mogelijk in de maanden Julij, Augustus en September geschieden, en overigens de noodige maatregelen doen nemen, om de aanplantingen door de inlandsche bevolking te doen onderhouden en bewaken totdat het riet zal gesneden zijn.

Art. 4. Het niet slagen der suikerrietvelden, ten behoeve van den kontraktant ter andere zijde beplant, of rampen van hooger hand geven hem geen regt op schadeloosstelling.

Betaling van het geplante riet.

Art 5. De kontraktant ter andere zijde verbindt zich, om wegens plantloon van suikerriet, telkens onmiddelijk na afloop van het snijden van het riet, door eene geheele dessa aangeplant, aan de betrokkene planters hoofdelijk uit betalen eene som van drie gulden recepis per ton van 1000 Ned. ℔ onbedorven suikerriet.

Die betaling zal geschieden ponds ponds gewijze over elks individuëelen aanplant, ingevolge een door het betrokken dessahoofd op te maken staat, en ten overstaan van dat dessahoofd of van zoodanig inlandsch hoofd, als daartoe door het plaatselijk bestuur zal worden gecommitteerd, en van den ambtenaar belast met het houden van kontrôle over het te ontvangen riet.

Na uitbetaling van het plantloon eener dessa, ontvangt de kontraktant ter andere zijde van het betrokken hoofd eene kwitantie, welke mede onderteekend is voor *gezien* door den ambenaar belast met de kontrôle van het riet.

Art. 6. De kontraktant ter andere zijde verbindt zich, om voor of op ult. December van het oogstjaar in 's lands kas te storten:

a. ten behoeve van de hoofden der suikerriet plantende dessa's, 5 duiten per ton riet van 1000 Ned. ℔, aan de fabriek ontvangen.

b. eene som van 600 recepissen, als zes maanden traktement door het Gouvernement toe te leggen aan den ambtenaar, bij elke fabriek gesteld ter kontrolering van de ontvangene hoeveelheid suikerriet.

Snijding van het riet.

Art. 7. Het Gouvernement zal, wanneer het suikerriet tot vollen wasdom zal gekomen zijn, zulks, op aanwijzing van den kontraktant ter andere zijde, doen snijden en in bossen van 25 stokken binden.

Art. 8. De kontraktant ter andere zijde verbindt zich om voor het snijden en binden van elke bos riet van 25 stokken aan de rietsnijders hoofdelijk op het veld, dagelijks uiterlijk s'avonds ten 6 uren, te doen betalen de som van ³/₄ duit.

Hij zal verder geheel door eigene middelen het in bossen gebonden riet naar de fabriek doen vervoeren.

Hij zal zorg dragen, bij het aanwijzen der te snijden velden, dat uiterlijk op ult. September die velden geoogst zijn, waarop de stoelen voor tweede gewas moeten worden aangehouden, en uiterlijk op den 15 November op die velden, welke weder ter beschikking der bevolking moeten worden gesteld. Het plaatselijk bestuur heeft de bevoegdheid, om het na den laatsten November te velde staande riet voor rekening van den kontraktant ter andere zijde te doen snijden en wegruimen.

Fabriek.

Art. 9. De kontraktant ter andere zijde kan des verkiezende voor de op te rigten fabriek en aanhoorigheden van het Gouvernement, tegen een door hetzelve te bepalen prijs, aankoopen een uitgestrektheid van wel minder maar niet meer dan acht bouws van 5 honderd vierk. roeden. Van dezen vasten eigendom zullen bewijzen in den gebruikelijken vorm, ten koste van den kontraktant ter andere zijde, worden opgemaakt.

Art. 10. De kontraktant ter andere zijde verbindt zich, om, zonder eenige geldelijke tegemoetkoming van het Gouvernement, op te rigten en steeds in een voldoenden staat te onderhouden eene suikerfabriek en verdere noodige gebouwen.

De fabriek zal moeten zijn voltooid voor den   des jaars, en alsdan voldoende moeten zijn ingerigt voor de vermaling van den bij art. 1 bedoelden aanplant.

Art. 11. Ingeval een watermolen wordt opgerigt, zal het gebruik van het water voor den molen geen nadeel mogen toebrengen aan den landbouw; doch wanneer eenmaal het waterrad met toestemming van het plaatselijk bestuur is in werking gebragt, zal in de daartoe gebezigd wordende hoeveelheid water, ten gevolge van latere uitbreiding der cultures, geene vermindering mogen worden gebragt.

Aanschaffing van materialen.

Art. 12. Aan den kontraktant ter andere zijde, zal op daartoe door hem aan het plaatselijk bestuur, onder overlegging van specifieke lijsten en aan-

tooning der behoeften, te doen verzoek, worden toegestaan om, het voor de oprigting der fabriek benoodigd hout, voor zoo verre hij het zich op geene andere geschikte wijze kan aanschaffen, te doen kappen en vervoeren uit de bosschen, welke door het bestuur daartoe geschikt worden geacht.

Het aankappen en uitslepen der houtwerken zal geschieden onder toezigt van door het plaatselijk bestuur aan te stellen personen, welke de kontraktant ter andere zijde op eenen, door dat bestuur te bepalen, voet zal bezoldigen.

De kontraktant ter andere zijde zal zich omtrent het kap- en sleeploon der op deze wijze verkregen houtwerken met de bevolking verstaan. Op gelijke wijze als hierboven omschreven is zal hem later, voor het onderhoud der fabriek, de aankoop van het hout kunnen worden toegestaan; doch hij zal voor dat hout bovendien aan het Gouvernement betalen de helft der tariefs prijzen, bedoeld bij het besluit van den 27sten Junij 1843 n°. 9 (Staatsblad n°. 16).

Art. 13. De kontraktant ter andere zijde zal zich door eigen middelen van het benoodigde brandhout moeten voorzien, doch zal des vereischt van het plaatselijk bestuur vergunning kunnen verkrijgen tot aankap van het benoodigde brandhout in de door dat bestuur aan te wijzen bosschen. Die aankap geschiedt dan echter zonder eenige hulp van het bestuur. Bij het gebruik van steenkolen zal de kontraktant ter andere zijde, wanneer in 's Gouvernements depôts, ter beoordeeling van het plaatselijk bestuur, daarvan eene genoegzame hoeveelheid voorhanden is, aldaar tegen kontante betaling steenkolen kunnen verkrijgen, tot eene hoeveelheid ter beoordeeling van het plaatselijk bestuur en tot den prijs door het Gouvernement bij tarief vast te stellen.

Art. 14. De kontraktant ter andere zijde zal zich geheel uit eigene middelen moeten voorzien van werkvolk, bestemd tot de eigenlijke bereiding van suiker, zoo mede van arbeiders (koelies), bestemd tot het verrigten sjouwermanswerk. Mogt de kontraktant ter andere zijde echter in de verkrijging van deze laatsten niet volkomen slagen, dan zal het Gouvernement hem daarin de behulpzame hand bieden, tot zoodanig getal en op zoodanige voorwaarden als het noodig en billijk zal oordeelen.

Toezigt van het Gouvernement.

Art. 15. Het Gouvernement plaatst jaarlijks aan elke suikerfabriek, te beginnen met 15den Mei tot 15den November, een ambtenaar ter kontroleering van de hoeveelheid ontvangen riet.

De kontraktant ter andere zijde verbindt zich, om gedurende dien tijd dien ambtenaar eene geschikte kamer, in een der aanhoorende steenen gebouwen der fabriek, ter inwoning aan te wijzen. Kwestiën omtrent de geschiktheid van het aangewezen verblijf zullen door het plaatselijk bestuur in het hoogste ressort worden beslist.

Art. 16. De kontraktant onderwerpt zich aan de opname en het toezigt door Europesche ambtenaren, op last van het plaatselijk bestuur te doen of te houden, met het doel om zich te verzekeren, dat de belangen der suikerriet plantende bevolking niet te kort worden gedaan.

Hij is voorts verpligt, om, op aanvrage van het plaatselijk bestuur, die opgaven te doen, welke het zal verlangen, en om die opgaven des gevorderd met eede te bevestigen.

Levering van suiker.

Art. 17. De kontraktant ter andere zijde verbindt zich, om jaarlijks zonder daarvoor eenige betaling te genieten in 's lands pakhuizen te . . . ., af te leveren eene hoeveelheid van . . . (bijv. 8) pikols per bouw, of zoo veel als bij konkurrentie en inschrijving zal blijken gelijk aan het standmonster n°. 18, doch heeft overigens de volkomene vrije beschikking over zijn produkt.

De aan het gouvernement te leveren suiker zal voor den 1sten December van het oogstjaar moeten zijn afgeleverd.

Afpakking.

Art. 18. De aan het gouvernement te leveren suiker zal bij de levering moeten zijn afgepakt in stevige bamboezen krandjangs, van binnen voorzien met kadjang-matten van de daarvoor vereischte soort, en waarvan bodem en deksel goed zijn voorzien van rottan.

Elke krandjang zal moeten inhouden 3½ à 4 pikols suiker van 125 Amst. ponden elk, en voorzien zijn van een door het plaatselijk bestuur op te geven duidelijk merk, daar te stellen door inbranding op de krandjang zelve en op een daarin te leggen plankje of stukje bamboe. Het Gouvernement kan ook eene andere wijze van afpakking vorderen, mits den kontraktant ter andere zijde daarvan verwittigende voor den aanvang van het oogstjaar.

Mogten de kosten dezer afpakking die van kranjangs en toebehooren in evenredigheid te boven gaan, dan zal het meerdere aan den kontraktant ter andere zijde telken jare worden gerestitueerd.

Ingeval het Gouvernement het benoodigde voor de nieuwe pakking verstrekt, zal de kontraktant ter andere zijde het kostende daarvan moeten voldoen, doch in geen geval meer dan waarop het in evenredigheid benoodigd getal kranjangs en toebehooren hem zou zijn te staan gekomen.

Aflevering en keuring.

Art. 19. De aflevering en keuring der suiker zal plaats hebben in s'lands pakhuizen te . . . . ten overstaan van een geëmployeerde van de Handelmaatschappij, of van iemand daartoe namens het Gouvernement door het plaatselijk bestuur aan te wijzen.

De pakhuismeester zal een bewijs in duplo afgeven van de geleverde hoeveelheid suiker, van de soort bij dit kontrakt bepaald en des gevorderd een afschrift leveren van het procesverbaal van keuring.

Teruggave van onvoldoend fabrikaat.

Art. 20. Ingeval de suiker, op deze wijze aan de pakhuizen gebragt, bevonden wordt niet te voldoen aan de kwaliteiten, bedoeld bij art. 16, en de kontraktant ter andere zijde met die beoordeeling geen genoegen neemt, zal hij daarvan dadelijk kennis geven aan het plaatselijk bestuur, hetwelk het verschil van gevoelen over de hoedanigheid der suiker, onder toezending van door partijen verzegelde monsters, zal mededeelen aan de faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij te Batavia, die daaromtrent in het hoogste ressort zal beslissen.

Art. 21. Ingeval de kontraktant ter andere zijde ter levering aanbiedt suiker, welke geoordeeld wordt in hoedanigheid te zijn beneden het standmonster, bedoeld bij art. 16, zal ze hem ter zijner beschikking worden teruggegeven.

Vergoedingen en boeten.

Art. 22. Wanneer op 1°. December van het oogstjaar mogt blijken, dat de bij art. 16 bedoelde hoeveelheid suiker van het daarbij gestipuleerde standmonster niet is afgeleverd, is de kontraktant ter andere zijde verpligt, iederen ontbrekenden pikol suiker in geld te vergoeden, berekend naar den hoogsten marktprijs op bovengemeld tijdstip van suiker, gelijk aan het gestipuleerde standmonster te Soerabaja, en naar den prijs van *f* 10, ingeval die marktprijs minder mogt bedragen, en zal bovendien in 's lands kas moeten storten eene boete van een gulden recepis en tachtig duiten, voor elken ontbrekenden pikol suiker.

Overgang van het kontrakt.

Art. 23. De regten en verpligtingen, uit deze overeenkomst voortvloeijende, zullen onder behoorlijke overdragt overgaan op de wettige erfgenamen van den kontraktant ter andere zijde, mits zij de vereischten bezitten om in de binnenlanden te worden toegelaten.

De onderneming zal echter door den kontraktant ter andere zijde niet aan anderen mogen worden afgestaan, dan na bekomen toestemming van het Gouvernement.

Beheer der onderneming.

Art. 24. Het beheer dezer onderneming zal door den kontraktant ter andere zijde of door zijn gemagtigde moeten worden gevoerd; geen gemagtigde zal echter tot de uitoefening van dat beheer door den kontraktant ter andere zijde mogen worden aangesteld dan met goedkeuring van het Gouvernement.

Redenen, welke aanleiding kunnen geven tot vernieting dezer overeenkomst.

Art. 25. Mishandeling der bevolking of van het werkvolk, aanmatiging van gezag door den kontraktant ter andere zijde of zijn gemagtigden, oneerlijkheid in de administratie van het ontvangen riet, te kort doening aan

de inlandsche bevolking, kwade praktijken tegen, of omkooping van den opziener, belast met de kontrole over het ontvangen van riet, geven aanleiding tot eene regtsvordering tot vernietiging van dit kontrakt.

Art. 26. Ingeval de kontraktant ter andere zijde of zijne gemagtigden zich aan de bij art. 25 bedoelde misdrijven heeft schuldig gemaakt; zoo mede in geval van onaangenaamheden van eenig belang, door den kontraktant ter andere zijde of zijne gemagtigden of ondergeschikten veroorzaakt, zal, behalve de regterlijke vervolging, den kontraktant ter andere zijde en aan de overige hierboven bedoelde personen, door het plaatselijk bestuur, het verblijf op of bij de fabriek ontzegd en de hoofdplaats der residentie als verblijf kunnen aangewezen worden, tot dat daaromtrent door het Gouvernement eene beslissing zal genomen zijn. Voor dat de kontraktant ter andere zijde de fabriek verlaat, zal hij onverwijld orde moeten stellen op den voortgang van de werkzaamheden en de bewaking van zijne eigendommen, hetzij door het tijdelijk aanwijzen van iemand in zijne plaats, dan wel door het beheer op te dragen aan een of meer vertrouwde ondergeschikten, tot zoo lang hij daarin meer naar behooren zal hebben voorzien; blijvende op hem ook in bovenbedoeld geval steeds al de uit dit kontrakt voortvloeijende verpligtingen berusten.

Onteigening van het kontrakt.

Art. 27. Het Gouvernement behoudt zich voor, om, uit hoofde van dringende omstandigheden van staatkundigen aard, zich ten allen tijde in het bezit te stellen van de onderneming en deze overeenkomst te doen vervallen, tegen billijke schadeloosstelling, doch zonder eenige verpligting om de daartoe leidende redenen te openbaren.

Art. 28. Bij een nietigverklaring of opheffing van deze overeenkomst, zal het Gouvernement kunnen overnemen den aangekochten grond tegen terugbetaling van den kooprijs in art. 8 bedoeld, en de door den kontraktant ter andere zijde daargestelde fabriek en gebouwen met derzelver toebehooren, tegen betaling van een prijs bij taxatie te regelen, overeenkomstig de waarde der materialen en toebehooren, door den kontraktant ter andere zijde gebezigd en betaald. Wanneer tot die overname der fabriekgebouwen en toebehooren van Gouvernements wege niet wordt overgegaan, zal het den kontraktant ter andere zijde vrij staan, over dezelve te beschikken, onder gehoudenis om, wanneer hij bij eventuëele toewijzing van dit kontrakt aan een anderen ondernemer, ingevolge van art. 29, na expiratie van het tegenwoordige kontrakt, met dien nieuwen ondernemer niet in eene schikking tot overname zijner fabriek en aanhorigheden heeft kunnen treden, alles binnen eenen in billijkheid te bepalen termijn van uiterlijk twee jaren weg te ruimen.

Art. 29. Wanneer het Gouvernement mogt wenschen, om, na het einde van dit kontrakt, met de suikerkultuur op de bij deze overeenkomst in

art. 1 bedoelde velden voort te gaan, dan zullen de voorwaarden, waarop het genegen is eene nieuwe overeenkomst te sluiten, bij openbare uitbesteding aan dengene worden toegekend, die zich zal verbinden, om jaarlijks de grootste hoeveelheid suiker van het standmonster, door het Gouvernement te bepalen, kosteloos, en ingevolge de bij kontrakt gemaakte bepalingen, in 's lands pakhuizen te   te leveren. De uitbesteding zal geschieden voor ultimo Maart van het jaar, voorafgaande dat waarin deze overeenkomst eindigt. Daarvan zal kennis gegeven worden aan den kontraktant ten andere zijde, die in elk geval voor de hoogst ingeschreven hoeveelheid suiker en de voor het Gouvernement voordeeligste voorwaarden preferent blijft, ongeacht de hoeveelheid suiker waarvoor hij zelf zal hebben ingeschreven.

Borgstelling.

Art. 30. De kontraktant ter andere zijde is verpligt persoonlijken borgtogt te stellen van twee personen, die zich, onder afstand van de regts-weldaden van schuldsplitsing en uitwinning, zoo wel afzonderlijk als gezamenlijk en in solidum, stellen als zelfschuldige debiteuren en borgen der uit deze overeenkomst voortvloeijende verbindtenissen.

Wanneer beide of een dezer borgen Nederlandsch Indië verlaten, overlijden of onvermogend zijn geworden, zal door het Gouvernement kunnen worden gevorderd, dat binnen den tijd van zes maanden nieuwe borgen ten genoege aan hetzelve worden gesteld.

Art 31. Voor de behoorlijke nakoming dezer overeenkomst stelt de kontraktant ter andere zijde aansprakelijk zijn persoon en zijne goederen als naar regten.

Art. 32. De kosten dezer akte en de daarvan te verleenen grossen moeten door den kontraktant ter andere zijde, voor zijne rekening, worden voldaan en betaald.

III.

Toelichtingen.

De gegevens, welke tot grondslagen der berekeningen van prijzen enz., in dit kontrakt voorkomende, hebben gediend, zijn:

a. Een bouw riet brengt op Java gemiddeld op 44 ton suikerriet of 2000 bossen van 25 stokken, wegende 22 Ned. ponden elk.

b. De gemiddelde produktie op Java bedraagt thans 33 pikols per bouw, maar zal, door het in werking brengen der voorgestelde kontrakten en het aanwenden van betere toestellen, stijgen tot 42 pikols per bouw. De bestaande kontrakten, waar die ter vergelijking worden aangehaald, zijn die vastgesteld bij Indisch besluit van 4 Junij 1847.

Aanplanting.

Art. 1 is woordelijk overgenomen uit art. 1 van de bestaande kontrak-

ten. Het aantal bouws met suikerriet te beplanten moet, bij de reeds in werking zijnde kontrakten, blijven zoo als daarbij is gestipuleerd. Bij het uitgeven van nieuwe overeenkomsten wordt echter een aanplant van 300 tot 400 bouws voldoende gerekend; 400 moet zelfs als maximum worden beschouwd. Groote aanplantingen brengen eene slordige wijze van werken mede, kleinere dan van 300 bouws vorderen te veel administratiekosten.

Art. 2 en 3 zijn wederom gelijkluidend met diezelfde artt. van de bestaande kontrakten, terwijl art. 4 van diezelfde overeenkomsten, bij hetwelk de taxatie van het riet wordt geregeld, vervalt in het nieuw voorgestelde, waarbij in art. 5 het plantloon op eene andere wijze wordt geregeld; eene regeling, die de taxatie van het riet voor partijen overbodig maakt.

Art. 4 is gelijkluidend met art. 5 der bestaande overeenkomsten.

Betaling van het geplante riet.

Art. 5 is overgenomen uit art. 6 der bestaande overeenkomsten, doch gewijzigd naar den nieuwen maatstaf van betaling. Volgens de kontrakten, zoo als die zijn vastgesteld bij Indisch besluit van 4 Junij 1847, geniet de planter bij eene opbrengst van 33 pikols per bouw

30 pikols à ƒ 2—110 d.	. . . .	ƒ 87.60 d.
3 „ „ - 2— 10 „	. . . .	- 6.30 „
	plantloon . . .	ƒ 93.90 d.

bij eene opbrengst van 42 pikols

30 pikols à ƒ 2—110 d.	. . . .	ƒ 87. 60 d.
10 „ „ - 2— 10 „	. . . .	- 20.100 „
2 „ „ - 1— 30 „	. . . .	- 2. 60 „
		ƒ 110.100 d.

terwijl, bij de nieuwe voorgestelde betaling, hij zal ontvangen voor 44 ton suikerriet per bouw, à ƒ 3 per ton, ƒ 132, zijnde 20 pCt. meer dan hij als maximum bij de bestaande regeling kan verkrijgen; hij ontvangt tevens, ingevolge de voorgestelde regeling, dat loon uit de handen van den fabrikant.

Bij de tegenwoordige regeling ontvangt de planter zijn loon bij kleine gedeelten; eerst bij de taxatie, het overige later in twee of drie termijnen, telkens eene kleine som, naarmate het blijkt dat de fabrikant veel of weinig suiker fabriceert. Bij het ontvangen van het laatste deel van zijn plantloon, twee jaren nadat hij is begonnen te planten, is hij reeds sedert lang vergeten waarvoor hij dat geld ontvangt; hij kan daarenboven zelve daarbij zijne belangen niet behartigen, en wanneer hij al zoo ver doordenkt, komt bij hem ligt de gedachte op: had de fabrikant beter gewerkt dan ontving ik meer plantloon.

Deze gedachte, gegrond of ongegrond, gepaard met de late betaling, doet hem het planten van riet als heerendienst beschouwen, niettegenstaande hij, ook zelfs bij de bestaande regeling der betaling, een produkt van meerdere waarde van zijne velden trekt, dan wanneer hij ze met rijst bebouwd had.

Een groote produktie van rijst is 20 pikols per bouw, ter waarde van *f* 4 20 rec. = *f* 5 koper per pikol op de markt; dit is als maximum *f* 83.40.

Voor suikerriet zou bij ontvangen	*f* 132.00
Snijloon aan 2000 bosschen à ³/₄ duit.	- 12.50
En, indien hij het zelf verkiest te transporteren, nog daarenboven.	- 25.00
Totaal. . .	*f* 169.50

dat is het dubbele van de opbrengst van 1 bouw padi *).

De 2de alinea is eene bepaling tot kontrole van den fabrikant; de 3de alinea noodzakelijk voor den fabrikant tot zijne verantwoording bij eventuële reklames.

Art. 6 is overgenomen uit art. 7 der bestaande kontrakten. Bij de betaling der premie aan de hoofden der suikerrietplantende dessa's is echter ook hier als bazis aangenomen, de hoeveelheid riet in gewigt per bouw; zoodat, bij een produktie van 44 ton riet per bouw als gemiddelde, de dessa-hoofden zullen ontvangen 100 duiten p. b., terwijl zij bij de bestaande bepalingen als maximum slechts ontvangen *f* 1—80 d. Ook hier is dus hun belang behartigd.

Sub *b* is eene som van *f* 600 recepis aangewezen, door den fabrikant in 's lands kas te storten, als tegemoetkoming voor den beambte door het Gouvernement jaarlijks aan elke fabriek gedurende den oogsttijd te plaatsen en te bezoldigen.

Snijding van het riet.

Art. 7. In dit artikel is, in strijd met hetgeen bij de bestaande kontrakten in art. 8 wordt geregeld, aan de bevolking het verpligte snijden tegen bepaald loon opgelegd; de redenen, welke tot deze wijziging hebben geleid, zijn:

1°. Omdat, alhoewel bij de bestaande kontrakten de verpligting aan den fabrikant is opgelegd, om zelf te voorzien in het benoodigd getal rietsnijders, zulks, zoo ver bekend is, nog nimmer is kunnen geschieden, zonder tusschenkomst van het bestuur †), en dat in een dergelijk geval, bij gebleken onmogelijkheid, het voorkomt beter te zijn, zulks bij kontrakt te regelen dan oogluikend toe te laten.

2°. Omdat de aanplant der velden voor een volgende oogst gelijktijdig geschiedt met het snijden van den bewerkt wordenden grond, en dat de stekken of bibiet van de eerstgenoemden steeds moeten worden genomen van het geoogst wordende riet, zouden de planters voor de rietstokken voor

*) Onder den marktprijs van de padi à 5 gulden koper of 4.20 zilver is natuurlijker wijze ook het snij- en transportloon begrepen.

†) Wij meenen gegronde redenen te hebben, om dit bepaald te kunnen tegenspreken. In de residentie Pasoeroean snijdt en transporteert de bevolking haar riet distrikts gewijze sedert jaren, zonder dat dwang of tusschenkomst van het Gouvernement noodig is. Indien het in andere risidentien vrijwillig *moet* worden gedaan, dan zal het spoedig blijken, dat het ook *kan* geschieden. Tot voorbeeld diene Cheribon, nu daar sedert een paar jaren het stelsel van vrijwillige overeenkomsten is ingevoerd en de zaak zeer goed geregeld is en voortreffelijke resultaten geeft. Zie *Reis over Java Madura en Bali* van Dr. W. R. VAN HOËVELL I, en het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* Jaargang I. REDAKTIE.

bibiet te snijden (welk getal op ¼ van aan den geheelen oogst kan worden berekend) geene retributie van den fabrikant ontvangen; terwijl, als de zaak op de voorgestelde wijze is geregeld, zij wel degelijk het snijloon ontvangen voor het riet, dat zij anders kosteloos tot het verkrijgen van bibiet moeten snijden.

3°. Omdat het is voorgekomen meer met den aard der overeenkomst en de bedoelingen van het Gouvernement te stroken, dat de bemoeijingen van den fabrikant zich bepalen tot de eigenlijke fabriek, terwijl hij anders noodzakelijk eene zekere magt op de velden moet uitoefenen.

Art. 8. Het snijloon bedraagt, zoo als het bij de voorgestelde overeenkomst wordt geregeld, *f* 12.50 per bouw. In de meeste residentiën wordt thans slechts betaald *f* 8.30. Als het snijden van het riet voor de bevolking verpligtend wordt gemaakt, moet voor den fabrikant de wijze van betaling bij een kontrakt geregeld worden. Deze moet geschieden hoofdelijk, dagelijks vóór 6 ure 's avonds ter plaatse waar het riet gesneden is, vóór dat de arbeiders naar huis gaan, zoo als zulks bij art. 8 is bepaald.

De bepalingen, omtrent het transport van het riet met eigen middelen van de velden naar de fabriek, en die betreffende den datum waarop de oogst moet zijn afgeloopen, zijn woordelijk overgenomen uit art. 8 van de bestaande kontrakten.

Fabriek.

Art. 9, 10 en 11. zijn gelijkluidend met art. 9, 10 en 11 van de tegenwoordige overeenkomsten.

Aanschaffing van materialen.

Art. 12. Is nagenoeg gelijkluidend met art. 12 der bestaande kontrakten. Alleen is bij het voorgestelde artikel, sub de 3de alinea, het beginsel gehuldigd, dat de fabrikant zich omtrent het te betalen kap- en sleeploon der houtwerken, voor zijne fabriek benoodigd, met de bevolking zal verstaan in stede van die te betalen op een door het bestuur te bepalen voet.

Eigen ondervinding heeft geleerd, dat dit uitvoerbaar is, en bij uitvoerbaarheid zijn vrijwillige overeenkomsten te verkiezen boven gedwongene.

Art. 13. Ook hier is op den voorgrond gesteld, dat de fabrikant zelf in zijne behoeften moet voorzien; de vergunning tot aankap in de Gouvernements bosschen moet door het bestuur niet worden verleend, dan wanneer voldoende zal blijken, dat de bevolking niet vrijwillig in de behoefte aan hout tegen billijken prijs voorziet.

De bepaling, vervat in de 2de alinea van de bestaande kontrakten, komt voor, overbodig te zijn, en is daarom bij de voorgestelde achterwege gelaten. Het doel toch moet zijn, om zoo veel mogelijk rietsap uit het riet te verkrijgen. Nu reeds is de ampas op verre na ontoereikend als brandstof; zoo veel te meer zal dit het geval zijn, wanneer men door

betere molens meer sap uit het riet trekt; het doel van den fabrikant moet altoos zijn, om zoo min mogelijk ampas te verkrijgen en liever hout en steenkolen dan suiker als brandstof te gebruiken.

Daarentegen is voorgekomen, dat het billijk mag worden geacht, dat, wanneer eenmaal de steenkolen mijn-ontginningen op Borneo op grootere schaal mogten plaats hebben, en het Gouvernement voor eigene behoeften ruim is voorzien van steenkolen, de fabrikant ze aan de depôts zal kunnen verkrijgen tegen kontante betaling tot een prijs, bij tarief vast te stellen; goedkoope brandstof is een eerste vereischte, om tot meerder en dus goedkooper produkt te geraken.

Art. 14. Bij dit art. is eene eenigzins gewijzigde redaktie van art. 14 der bestaande overeenkomsten gevolgd. Hierbij is als beginsel aangenomen, dat de fabrikant, in elk geval, geheel uit eigen middelen zal moeten voorzien in het verkrijgen van werkvolk, belast met eenig technisch werk tot de suikerbereiding behoorende; alleen in het verkrijgen van koelies tot het verrigten van sjouwermans diensten, waarbij volstrekt geene voorafgaande kennis benoodigd is, zal het bestuur de behulpzame hand kunnen bieden.

Het is welligt hier de plaats op te merken, dat de fabrikanten over het algemeen niets liever zouden wenschen, dan met vaste werklieden te arbeiden, want daardoor zouden zij van hetzelfde getal menschen meer en beter werk verkrijgen dan thans het geval is; dat zij alzoo niet dan uit dringende noodzakelijkheid zich bedienen van koelies, die tot elken arbeid, welke eenige ervaring of kennis vordert, geen de minste geschiktheid bezitten en daarenboven, tot den arbeid gedwongen wordende, zoo weinig mogelijk werk verrigten.

Door het voorgestelde artikel in de overeenkomsten op te nemen, zou een aanmerkelijke stap voorwaarts gedaan zijn, ter bereiking van het doel, om geheel met vrije arbeiders te werken, mits in dat geval het bestuur de verpligte arbeidsloonen niet hooger stelt dan 20 duiten daags. Eindelijk zullen dan de inlanders wel leeren inzien, dat het voordeeliger is vrijwillig voor 30 duiten daags te arbeiden dan gedwongen tot 20 duiten.

Art. 15 van de bestaande overeenkomsten vervalt geheel. Geene voorschotten zullen meer worden gegeven.

Toezigt van het Gouvernement.

Art. 15. Dit artikel houdt bepalingen in, omtrent het plaatsen van een ambtenaar aan elke fabriek, ter kontrolering van het ontvangen riet. Daar de hoeveelheid riet in gewigt tot bazis van het te betalen plantloon moet strekken, dient hieromtrent eene strenge kontrole van Gouvernementswege te bestaan. Eene instruktie zal voor dien opziener door het plaatselijk bestuur moeten worden opgemaakt, door het Gouvernement goedgekeurd en gearresteerd en aan den fabrikant kopijelijk worden toegezonden.

Art. 16. Dit artikel vordert geene nadere toelichting; dezelfde regten

van vroeger zijn daarin aan het Gouvernement en het plaatselijk bestuur voorbehouden als bij art. 45 der bestaande kontrakten.

Levering van suiker.

Art. 17 vervangt ten deze art. 17 tot en 22 der bestaande overeenkomsten.

Deze artikelen bevatten bepalingen: *a.)* omtrent de terugbetaling van plantloon in suiker, welke, aangezien bij de voorgestelde overeenkomst wordt bepaald, dat het plantloon door den fabrikant zelven, volgens een anderen maatstaf, aan de bevolking wordt uitbetaald, komen te vervallen.

b.) Omtrent de terugbetaling van voorschotten, welke volgens de nieuwe overeenkomsten niet meer worden verleend.

d.) Omtrent de levering door den fabrikant aan het Gouvernement van het $^2/_3$ gedeelte van zijn produkt.

c.) Omtrent het verwerken van de stroop, waaruit bij de voorgestelde overeenkomsten de fabrikant zeer zeker het meeste voordeel zal trekken, wanneer hem de werkelijke vrije beschikking over zijn produkt, behoudens de rekognitie aan het Gouvernement te leveren, zal zijn verzekerd; terwijl door minder rationele suikerbereiding van zijnentwege de bevolking niet meer zal worden benadeeld.

e.) Omtrent de betaling van het te leveren produkt.

Al deze bepalingen vervallen en worden vervangen door eene rekognitie in suiker, kosteloos aan het Gouvernement te leveren, en waarvan de hoegrootheid bij konkurrentie en inschrijving zal worden bepaald. Er bestaat reden te veronderstellen, dat, bij het uitgeven van nieuwe kontrakten volgens de hier voorgestelde beginselen, die inschrijving zal bedragen gemiddeld 5 pikols suiker N°. 18 per bouw, of in evenredigheid meer, indien het Gouvernement verlangt minder goede kwaliteiten te ontvangen, en, bij verlenging van de bestaande kontrakten of wijziging daarvan naar de hierbij bedoelde beginselen, gemiddeld 8 pikols per bouw, 't geen, bij den geheelen aanplant van suikerriet door Gouvernements bemoeijenis op Java bewerstelligd, zou bedragen:

300.000 pikols of eene waarde van *f* 3.500.000 zuivere winst voor het Gouvernement.

De redenen, die voor deze wijziging pleiten, zijn hierboven reeds uiteengezet.

De fabrikant behoudt, ingevolge 2e alinea van dit artikel, de geheele vrije beschikking over het overschietende van zijn oogst.

De termijn van aflevering op 1 December is alzoo bepaald, om de Handelmaatschappij in de gelegenheid te stellen, de suiker voor Gouvernements rekening naar Nederland te kunnen konsigneren vóór de invallende westmoeson op Java.

Art. 18, 19 en 20 zijn gelijkluidend met art. 23, 24 en 25 der bestaande kontrakten, doch doelen alleen op de hoeveelheid aan het Gouvernement te leveren suiker.

Art. 21 is eenigzins gewijzigd naar art. 26 der bestaande kontrakten.

Art. 22 is art. 27 der bestaande kontrakten gewijzigd naar de voorgestelde beginselen; de vergoedingen en boeten, in geval van wanlevering door den fabrikant te betalen, zijn daarin evenzeer aan het Gouvernement gewaarborgd.

Art. 28 der bestaande kontrakten is voorgekomen, ingevolge den geest der voorgestelde, niet daarin te moeten worden opgenomen. De bepaling daarin voortkomende kan niet anders dan nadeelig werken op de hoegrootheid der ingeschrevene hoeveelheid suiker. Wat men aan den eenen kant zou winnen, zou men aan den anderen kant verliezen.

Het Gouvernement verkrijgt daarenboven, door de voorgestelde regeling, de beschikking over eene waarde, die laag geschat op 3 millioen guldens kan worden gesteld. Het kan daaruit de te gemoetkoming bestrijden, welke, door het vervallen der kultuurprocenten, door de ambtenaren genoten worden. Die voordeelen moeten hun als vast traktement worden toegekend, en hunne inkomsten niet worden afhankelijk gesteld van de meerdere of mindere kennis van een fabrikant in het vak der suikerbereiding.

Art. 23 is gelijkluidend met het art. 29 der bestaande kontrakten.

Art. 24 is art. 30 der bestaande overeenkomsten behoudens eene wijziging in de redaktie, waardoor het beginsel van de bevoegdheid van den fabrikant tot het stellen van een gemagtigde, behoudens beoordeeling van dien persoon door het Gouvernement, wordt gehuldigd.

Het is in deze onbillijk geacht, om, terwijl de kontraktant ter eenre zijde geheel tegen alle mogelijke slechte kansen en verliezen is gewaarborgd, aan den kontraktant ter andere zijde, die alleen die kansen loopt, daarenboven als verpligting op te leggen, dat hij voor 20 jaren aan zijne onderneming geboeid zij.

Het zonder noodzaak belemmeren van de vrijheid van den fabrikant is vooral verkeerd geacht,

1°. omdat Europa en de beetwortelsuiker-fabriken aldaar de leerscholen zijn voor de koloniale suikerfabrikanten, en dat het uit dit oogpunt reeds noodzakelijk is, dat hij in de gelegenheid zij, zich aldaar op de hoogte der industrie te stellen. Men zal daardoor zeker meer ware industriëelen op Java verkrijgen dan thans;

2°. omdat men, door den fabrikant aan zijne fabriek voor vast te binden, hem belet zijne overgewonnen kapitalen aan te wenden op Java in nieuwe ondernemingen, welke hij in persoon zou mogen willen besturen;

3°. omdat elke band, den ondernemer opgelegd, nadeelig terug werkt op de voordeelen, welke het Gouvernement uit de voorgestelde kontrakten zal trekken;

4°. omdat de bepaling, zoo als zij is vervat in de bestaande kontrakten en toegepast op de wijze, welke door den tegenwoordigen Gouverneur-

Generaal van Nederlandsch Indië wordt gevolgd, een beletsel zal zijn, om Europesche kapitalen in de suiker-industrie op Java te krijgen.

Eindelijk, omdat wij gelooven, dat door het inwerking brengen van de kontrakten, zoo als ze hierbij worden voorgesteld, het eigenbelang van den fabrikant zoo doende in het spel is, dat hij wel verpligt zal zijn zelve een wakend oog op zijne onderneming te houden.

De kansen van het wel of niet slagen van zijne onderneming worden meer afhankelijk van zijne eigene kennis en industrie, dan bij de bestaande kontrakten.

Art. 25. Bij de verschillende redenen, welke bij art. 31 der bestaande kontrakten worden opgegeven, als aanleiding gevende tot regtsvordering ter fine van vernietiging van het kontrakt, zijn in het voorgestelde nog opgenomen die kwade praktijken in den ruimsten zin des woords, welke zouden mogen worden in het werk gesteld, met het doel om de ontvangene hoeveelheid riet geringer te stellen dan zij in wezenlijkheid was.

Die hoeveelheid is de maatstaf, waarnaar de bevolking moet worden betaald; tegen fraude in deze kan dus niet te streng worden gewaakt.

Art. 26 is, met eene kleine wijziging in de redaktie, voortspruitende uit het voorgaande gewijzigde artikel, gelijkluidend met art. 32 der bestaande overeenkomsten.

Art. 27 is gelijkluidend met art. 33.

Art. 28 is gelijkluidend met art. 34, behoudens eene kleine wijziging, waarbij het den eigenaar der onderneming wordt vrijgelaten, ingeval van toewijzing van het kontrakt aan een anderen ingevolge art. 29, om met dien nieuwen kontraktant in eene schikking te komen omtrent de overname zijner eigendommen, zonder inmenging van het Gouvernement.

Art. 29 bevat de bepaling, dat, bij eventuëele voortzetting der suikerkultuur door het Gouvernement, de kontraktant op de door het Gouvernement voordeeligst geoordeelde voorwaarden altoos preferent blijft. Dit artikel is noodzakelijk en billijk geacht, om den fabrikant zoo veel mogelijk het bezit van zijn eigendom te verzekeren, zonder in het minste de voordeelen, welke het Gouvernement uit de suiker-kultuur kan trekken, te verkorten.

Het Gouvernement kan in het algemeen belang niet meer wenschen, dan door konkurrentie de grootst mogelijke voordeelen uit de suikerkultures te trekken. Die voordeelen wenschen wij het dan ook te verzekeren, doch tevens den fabrikant het regt te geven van de onderneming, die op het oogenblik van expiratie van het kontrakt wel degelijk de zijne is, en waaraan hij alles heeft ten koste gelegd, te blijven behouden, indien hij zich onderwerpt aan de voor het Gouvernement voordeeligste voorwaarden waarvoor is ingeschreven.

Buiten de hierboven reeds vermelde aansporing, welke de fabrikant in dit artikel zal vinden, om met kracht en energie tegen de beetwortel-suiker te konkurreren, zal het Gouvernement daardoor verkrijgen, dat er eene klasse van ondervindingrijke fabrikanten of administrateurs op Java gevormd wordt, die, met de taal en zeden der Javanen bekend, zeker meer geschikt zijn om eene suiker-onderneming te voeren, dan personen daartoe uit Europa uitgezonden. Art. 35 der bestaande overeenkomst komt te vervallen.

Art. 30, 31 en 32 zijn gelijkluidend met art. 36, 37 en 38 der bestaande kontrakten.

En hiermede hebben wij aan ons doel beantwoord. Mogten de beginselen bij dit kontrakt bedoeld aangenomen worden, wij zijn er van overtuigd, dat dan de suiker-industrie op Java eene nieuwe periode zal intreden; het Gouvernement zal meerdere en vooral meer zekere voordeelen uit de kultuur trekken; de Javaan zal meer te vreden zijn, en hij zal de kultuur van suikerriet, dewijl hij spoediger en naar evenredigheid van zijn arbeid wordt betaald, niet meer als dwang beschouwen, maar integendeel ook zonder verpligting suikerriet op zijne tegalvelden aanbouwen.

De voorgestelde overeenkomst is onzes inziens de eenige weg, om gelijdelijk tot geheel vrijen arbeid van den aanplant te komen, en zoo op het der veld industrie over het algemeen alle plotselinge veranderingen noodlottig mogen worden geacht, hoeveel te meer is het noodzakelijk daarbij geleidelijk te werk te gaan waar de Javaan daarin betrokken is.

Thans bouwt de Javaan reeds veel riet in de dessa, maar de fabrikant kan het ingevolge de kontrakten niet tot suiker verwerken; de Javaan heeft dus geen debouché voor zijn riet en moet het op de bazar verkoopen.

Een geheel anderen prikkel tot aanbouw van riet zal hij vinden, als hij weet, dat hij aan den fabrikant op zijn eigen spekulatie aangeplant riet kan verkoopen of wel ruilen tegen suiker. Alle de betrokken partijen zullen dus bij de voorgestelde regeling winnen.

De Handel-maatschappij alleen zal eindelijk bij deze te kort kunnen schieten, dewijl zij het Gouvernement minder kommissie-penningen zal kunnen, in rekening brengen. Zal de natie dit betreuren? Is het niet veeleer eene reden, die het Gouvernement zal nopen, om tot het voorgestelde stelsel over te gaan? Maar ook wij wenschen niet dat de Nederlandsche Handel-maatschappij te gronde ga; doch ook waarom te gronde? Wat zal haar beletten, aan hare roeping te beantwoorden en haar kapitaal, thans in effecten belegd, aan te wenden tot aankoop van produkten in Indië en hun overvoer naar Nederland? Zal zij daarin niet eene tegemoetkoming vinden voor de mindere kommissie-penningen?

Maar de suikermarkt in Nederland zal er door lijden, zoodra de suikers niet verpligt naar Nederland worden vervoerd, hoor ik beweren? De zekerheid, dat bijna alle op Java gefabriceerde suiker naar Holland zal worden gekonsigneerd, is echter niet twijfelachtig. De hier bestaande raffina-

derijen *moeten* eene zekere hoeveelheid suiker van bepaalde nommers ter verwerking hebben, of zij gaan ten gronde. Die hoeveelheid bedraagt meer dan de geheele productie van Java, terwijl, volgens de meening der raffinadeurs, de Java-suiker het meeste voordeel ter raffinage aanbiedt. In de raffinaderijen vindt men dus den waarborg voor de markt van ruwe suiker in Nederland.

En de reederijen? maar wij meenen, dat wij, bij de tegenwoordige hand over hand toenemende behoeften aan scheepsruimte en internationaal verkeer, niet meer angstvallig onze scheepvaart behoeven te beschermen. Zij heeft getoond, dat zij haar aandeel in de toenemende vaart wel weet te verkrijgen; overal zijn de vrachten hoog, de Nederlandsche schepen gezocht en gewild.

De roeping van het Gouvernement kan zich voor den vervolge alzoo bepalen, om zoo veel mogelijk de hinderpalen en beletselen, een gevolg van vroegere behoeften der schatkist, uit den weg te ruimen.

De ondervinding heeft bewezen, welke-gevolgen de opheffing der scheepvaartwetten voor onze reederijen heeft gehad; diezelfde opheffing van beschermende en beknellende bepalingen verlangen wij voor de suiker-industrie op Java.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Java, voorheen, tegenwoordig en in de toekomst; in verband met het koncept-reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië door J. D. VAN HERWERDEN, oud-resident op Java. 's Hage 1854.

Ofschoon de schrijver zijn boekske, waarvan de inhoud weinig aan den weidschen titel beantwoordt, op het voorbeeld van vele onzer tegenstanders begint met eenen geweldigen uitval tegen allen, die niet van zijne meening zijn en hervormingen en verbeteringen in onze Indische bezittingen noodzakelijk rekenen, komt er toch in zijne verdere redeneringen zoo menige wensch voor naar verandering en wijziging van het bestaande, dat wij hem bijna onder deze bondgenooten zouden rangschikken.

Tot bewijs van dit laatste zullen wij slechts de bijzonderheden herinneren, die, in een ingezonden artikel onzer vorige aflevering, uit dit geschrift werden medegedeeld.

Omtrent de *landrente* op Java, blijkt dat het, volgens den heer VAN HERWERDEN, meer dan tijd is, om naar degelijke middelen uit te zien, geschikt om de billijke grondslagen te vestigen, welke de regering zelve wenschelijk acht; dat sedert jaren mislukte proefnemingen geschied zijn; en dat de weg, om billijke grondslagen te verkrijgen, niet gelegen is in hetgeen de regering aanbeveelt, maar in het doen van opmetingen der belastbare velden, gepaard met een onderzoek naar de ligging, de vruchtbaarheid en opbrengst.

Omtrent *het kultuurstelsel* op Java, dat in het regerings-reglement behooren te worden opgenomen de algemeene grondtrekken, waarop dat stelsel berust, omdat anders het inrigten der kulturen, meer en meer in verband met de instellingen en belangen der bevolking, geheel zou zijn overgelaten aan de beschouwingen van den tijdelijken Gouverneur-Generaal en den Minister van Koloniën. Het te onbepaalde van het door de regering voorgedragen wetsartikel omtrent de kultures, zegt de schrijver, „zet alles voor de toekomst op losse schroeven". De heer VAN HERWERDEN is van oordeel, dat een overgang tot *vrije* kultuur en vele bezwaren onderhevig is, en dat de tijd daartoe nog niet is gekomen, maar hij verlangt, dat het regeringsreglement op dien overgang wijzen zal.

Omtrent *de heerendiensten*, dat het doel wezen moet, om aan ingeslopen misbruiken een einde te maken. De kultures rangschikt de schrijver niet onder de heerendiensten, ofschoon hij erkent, dat die arbeid verpligt is;

hij wil het onderhouden van bruggen en wegen, het bezetten van wachthuizen en de levering van wachtvolk bij pakhuizen en fabrieken als heerediensst behouden; maar hij wil onderzocht hebben, welke andere diensten geheel afgeschaft of tegen betaling verrigt zouden dienen te worden; en als zoo vele anderen, levert de heer VAN HERWERDEN voorbeelden van den druk der bevolking, door diensten welke van haar gevergd worden. Ook wijst hij er op, dat de eischen van het batig slot niet toelaten, om bestaande zware lasten der bevolking uit den weg te ruimen.

Omtrent *het Europesch personeel* in de Javasche binnenlanden, beweert de schrijver, dat eene vermeerdering daarvan noodzakelijk is tot verbeteringen, welke tot behoud van het bestaande kultuurstelsel onmisbaar zijn. Hij erkent, dat dit stelsel gezuiverd moet worden van gebreken; dat het nalaten eener uitbreiding van personeel oorzaak zou kunnen zijn, dat vele verbeteringen niet of slechts ten deele tot stand kwamen; dat er nu bestaat een zeer onvolledig toezigt over kultuur, belasting-stelsel en policiewezen, en dat de eischen van het batig slot gedurende langen tijd belet hebben, om daarin te voorzien. De heer VAN HERWERDEN dringt op die voorziening aan, „of het bestaande stelsel" zegt hij „zal te niet gaan."

Omtrent het *radikaal van Indisch ambtenaar*, dat de jongelieden, die van de Delftsche akademie als ambtenaren worden uitgezonden, in den eersten tijd van minder dienst zijn, als met vele zaken praktisch onbekend; dat zij minder juiste begrippen en denkbeelden, ten aanzien der inlandsche huishouding, naar Java overbrengen. En op eene andere plaats beweert hij, dat de Indische ambtenaren, van die akademie niet afkomstig, daarentegen voldoende bekend zijn met de huishoudelijke aangelegenheden en de taal der Javasche bevolking. „Het heeft" zegt hij, „sedert de invoering van het kultuur-stelsel, niet aan vele en zeer geschikte kontroleurs en assistent-residenten ontbroken, met de landtaal genoeg bekend om hun werk naar wensch te verrigten."

Omtrent de *Preanger Regentschappen*, dat, bij eene verdeeling van dit landschap in twee of drie residentiën, en eene vermeerdering van personeel, de opbrengst van koffij aldaar zeer zou toenemen.

Omtrent de *inspekteurs der kultures*, dat deze zouden behooren te worden afgeschaft en vervangen door een drietal inspekteurs-generaal of extra-ordinaire raden van Indië.

Omtrent de waardigheid van *Gouverneur-Generaal*, dat de vervulling daarvan niet behoort te geschieden door uitzending van staatsdienaren, die vreemd in Indië zijn, maar dat de landvoogden behooren gekozen te worden uit ambtenaren in Indië.

Gij ziet, dat de heer VAN HERWERDEN volstrekt niet alles goedkeurt, en toch wil hij niet gerekend worden onder hen, die hervormingen verlangen; toch waarschuwt hij zijne lezers, reeds in den aanvang van zijn geschrift, tegen die gevaarlijke menschen. Hoort, welk een tafereel hij van hen ophangt: Zij willen „eene volkomene hervorming in alles; beperking van het uitvoerend gezag, eene geheele wijziging, ja zelfs opheffing van

het kultuurstelsel gelijk het dus verre bestaat, en in de plaats daarvan *vrije* kultuur, vrije handel en industrie, toelating van landgenooten en vreemdelingen, onder toevoeging van drukpersvrijheid, regt van vereeniging, en vergadering, en eene regterlijke organisatie, zoo niet boven, ten minste geheel onafhankelijk van de uitvoerende magt; alles, gelijk men beweert, hoogst noodzakelijk, zal Indië zich eindelijk ontwikkelen en duurzaam voor Nederland behouden blijven."

Inderdaad als men op die wijze de koloniale oppositie afschildert, dan gelijkt zij veel op een dolleman, die in 't blinde wegsabelt al wat hem voorkomt. 't Is dan ook de wel bekende taktiek onzer tegenstanders, in zulke liefelijke bewoordingen van ons te spreken. Maar die taktiek begint langzamerhand van hare nieuwheid en daardoor ook van hare kracht te verliezen, omdat zij geen grondslag van waarheid heeft. Men is er nu reeds zoo tamelijk van overtuigd, dat wij volstrekt niet plotseling alles willen veranderen en vernieuwen, „eene volkomen hervorming in alles" verlangen. Duidelijk is het door ons bij verschillende gelegenheden uitgesproken, dat wij volstrekt geene „geheele wijziging" nog minder „opheffing van het kultuur-stelsel" beoogen, maar eenvoudig willen terugkeeren tot de beginselen van den schepper van dat stelsel zelven, dat is: dat wij het zoo veel mogelijk willen zuiveren van zijne gebreken en ten uitvoer willen leggen, niet als of Java altijd in den tegenwoordigen toestand zou moeten blijven, maar als eene instelling die ten doel heeft om langzamerhand den Javaan te brengen tot vrijen arbeid. Wij willen alzoo wat de tegenpartij verklaart, dat *zij* verlangt. Wij willen *behouden*, maar alléén het goede, en daarom willen wij *verbeteren*, niet sloopen. Op ons is alzoo de liefelijke schildering, die de schrijver van zich zelven en zijne vrienden geeft, toepasselijk.

Nog een vijftal bladzijden wijdt de heer VAN HERWERDEN aan het bestrijden van tegenstanders, die niet bestaan, vijanden, die alleen in zijne verhitte of beangstigde verbeelding nestelen. Hij spreekt bij voorbeeld van menschen, die zoo dwaas zijn, dat zij „de vrijheden, die men elders, b. v. in Nieuw-Holland of op de vaste kust van Azië, heeft ingevoerd, ook in Nederlandsch Indië willen doen aannemen." Waar heeft hij zulke onverlaten gezien? Ieder land en ieder volk heeft zijne eigene behoeften, voortvloeijende uit zijnen bijzonderen toestand; daarom zou alleen een dwaas kunnen verlangen, alles in *ons* Indië zoo ingerigt te willen hebben als b. v. in Australië. „Vooral in dezen tijd wil men zich aan Australië het allereerst spiegelen", beweert de schrijver. Hoe weet hij dat? Ik heb er nog nimmer een enkel woord van gehoord of gelezen. Inderdaad, wij gelooven den heer VAN HERWERDEN, die „*met klimmende zorg*" de in den laatsten tijd „aangeprezen beginselen van vrijheid en onafhankelijkheid" heeft gade geslagen, de verloren kalmte en rust te kunnen teruggeven. Zulke vrijheidspredikers, als hem verontrusten, zijn tot dus verre nergens te vinden.

Het lust ons nog op enkele zonderlinge redeneringen, die men in dit boeksken aantreft, opmerkzaam te maken.

De drukpers-vrijheid, die wij voorstaan, is vooral voor den heer VAN HERWERDEN een „monstrum horrendum ingens." Eene enkele proeve van de argumenten, waarmede hij haar bestrijdt. „Wanneer ik naga" zegt hij „hoe daar (in Britsch Indië), naast de vrijheid van drukpers het zwaard slechts zeldzaam in de schede is en de vernielendste oorlogen worden gevoerd, en ik op Java zie, dat, maar zonder drukpers-vrijheid, nu reeds 23 jaren in rust is, zoo kom ik tot het besluit, dat een stelsel van beheer, 't welk zulke gevolgen heeft, niet zoo verkeerd kan zijn als het menigmaal wordt voorgesteld." Tegenover Britsch Indië stelt de schrijver Java. Dat mag niet. Tegenover *Britsch* Indië staat *Nederlandsch* Indië. Tegenover Java mag hij eenig onderdeel van Britsch Indië stellen, b. v. 't presidentschap Madras of Calcutta. Is zijne stelling dan nog waarheid? In Britsch Indië heeft men oorlog gevoerd aan de grenzen, in die streken waar het Engelsche gezag nog niet gevestigd en de drukpers-vrijheid evenmin als eenige andere Britsche vrijheid is ingevoerd. Maar ook in Nederlandsch Indië heerscht bijna nimmer vrede. Herinner u de laatste jaren Sumatra, Bali, Bangka, Borneo, Celebes en waar niet al, zelfs op Java de residentie Bantam. De geheele stelling van den schrijver is dus onwaar. Maar al was zij waar, wat beteekent zij dan nog? Wat is zij anders dan een ongelukkig voorbeeld van de bekende valsche gevolgtrekking „post ergo propter."

„Het zou eene verkeerde staatkunde zijn," roept de schrijver uit, „met de eene hand *vrijheid* te geven, en met de andere met het *zwaard* te dreigen!" Maar in 's hemels naam mijnheer VAN HERWERDEN! wie wil dat doen? Slechts zij, die geene vrijheid hoegenaamd willen geven, die zonder regelen naar willekeur regeren en de volkeren van Indië beschouwen als door de Voorzienigheid bestemd, om sommigen in Nederland ten eeuwigen dage rijk te maken, slechts zij moeten niet alleen gedurig met het zwaard dreigen, maar het ook ieder oogenblik trekken. Welk verstandig man zal aan Nederlandsch Indië meer vrijheden willen schenken dan waarvoor het volk vatbaar is? Maar gij, die *deze* vrijheden wilt onthouden, gij moet gedurig tot verbanningen en politieke maatregelen en expedities uw toevlugt nemen. Gij kunt het zwaard geen oogenblik in de schede laten rusten, want de vrees is het middel waardoor gij regeert.

„Moge ook al in Europesche maatschappij," zoo redekavelt de schrijver voort, „wanneer die vrijheid in losbandigheid ontaardt, zich het verbroken evenwigt later weder herstellen, daar allen, als op éénen grond geboren en door velerlei banden aaneengehecht, toch eigenlijk één belang hebben, en men ten laatste naar rust en verademing hijgt; in Indië, en bijzonder op het eiland Java, hebben wij, buiten de Europesche bevolking, en hoe gering is die niet! te doen met millioenen inboorlingen, die wel met beleid en voorzigtigheid, maar niet met kanonnen en banjonetten te regeren zijn." Wij laten de tegenstelling van deze periode voor rekening van hem, die ze geschreven heeft. Wij begrijpen ze niet. Maar het tweede lid der tegenstelling nemen wij aan: wel met beleid en voorzigtigheid, niet met

kanonnen en banjonetten zijn de millioenen inboorlingen van Indië te regeren; en wij voegen ons geheel bij de gevolgtrekking van den schrijver: „eene reden geldig genoeg, om alles te vermijden, wat aanstoot zou kunnen geven". Maar dan vragen wij: wat zou meer aanstoot geven en tot revolutie leiden, de bevolking bij voortduring prijs te geven aan de willekeur en onderdrukking van inlandsche hoofden, die van ons hunne aanstelling ontvangen en hun gezag ontleenen, gelijk gij wilt? — òf haar te beschermen tegen ieder onregt, en haar veiligheid te schenken van personen en bezittingen, gelijk wij verlangen? Haar tot eeuwigdurenden dwangarbeid tegen een karig of geen loon te doemen, gelijk gij wilt, — òf haar wel voorzigtig maar toch standvastig en met vasten tred tot vrijen arbeid te brengen, gelijk wij verlangen? Haar gedurig nieuwe lasten op te leggen, tot nieuwe korveën te verpligten, aan de onmenschelijke roofzucht van Chinesche pachters prijs te geven, gelijk gij wilt, — òf haar de weldaden van onderwijs, beschaving en christendom te schenken, gelijk ons streven is? Heeft het haar geen „aanstoot" gegeven, toen gij haar een vijfde gedeelte harer velden ontnaamt en haar dwongt, om, tegen een willekeurigen door u te bepalen prijs, daarop produkten te teelen voor de Europesche markt? Gaf het haar geen „aanstoot", toen gij de Europesche ambtenaren en inlandsche hoofden, door hunne winzucht en gouddorst te prikkelen, aanspoordet en ophitstet, om die teelt tot een ongehoord uiterste op te drijven, zoodat verarming, hongersnood en epidemiën honderd duizenden Javanen ten grave sleepten? Gaf het haar geen „aanstoot", toen gij duizenden gezeten landbouwers met geweld van hunne akkers, huisgezinnen en woonplaatsen verdreeft, en hen noodzaaktet om, op honderd uren afstands, tegen weinig meer dan 't noodige om hen in 't leven te houden, aan uwe vestingwerken te arbeiden? Maar waar zou ik eindigen indien ik een volledig register van feiten wilde vervaardigen, die allen het tegenwoordige stelsel aanklagen voor den regterstoel van menschelijkheid, zedelijkheid en christendom. Dat alles zijn feiten, die gij met den mantel der liefde bedekt. Maar wanneer wij verligting der lasten van den Javaan, verbetering van zijn lot, onderwijs zijner kinderen, opleiding van hem en de zijnen tot hoogere beschaving verlangen, dan waarschuwt gij, om hem toch geen „aanstoot" te geven.

Wij willen ons met de onbewezen stellingen en paradoxen van dit geschrift niet verder bezig houden. Wij nemen het niet ernstig op. Op het terrein der discussie, wanneer het er op aan komt redenen voor hunne meening bij te brengen, zijn de voorstanders van de tegenwoordige koloniale politiek niet zeer sterk. Daarom meenen wij te kunnen volstaan met eenvoudig onze lezers uit te noodigen, om dit boekske onbevooroordeeld te lezen; dan hebben zij onze voorlichting niet noodig, om het ware van het valsche te onderscheiden. Wij eindigen met nog een enkel voorbeeld van de zonderlinge magtspreuken, die er in gevonden worden.

Op blz. 117 zegt de heer VAN HERWERDEN. „Het is geen raadsel, waar op den duur de hoogste prijzen voor de Indische produkten kunnen wor-

den behaald; op eene gevestigde markt van koloniale waren *hier te lande*, of bij eene veiling der hier bedoelde voortbrengselen op de plaats zelve? gelijk onder anderen de aanzienlijke winstderving op de Padang-koffij, in de laatste jaren geleden, welke bij een produkt van 120,000 pikols al ras een half millioen bedraagt, kan aantoonen."

De heer VAN HERWERDEN houdt het alzoo voor een bewezen feit, waaraan geen verstandig man meer twijfelt, dat het verkoopen der Indische produkten in Nederland veel voordeeliger is dan 't verkoopen dier produkten in Indië, het land van produktie zelf.

Maar, lieve lezer, werp nu eens een blik in den volgenden staat van de opbrengst der suiker, door het Gouvernement in Nederland verkocht, en van den gemiddelden marktprijs van datzelfde artikel te Batavia, gedurende de jaren 1847 tot 1852.

	Marktprijs te Batavia.	Nettoprijs in Nederland.
	per pikol.	
In 1847.	*f* 14.00	*f* 11.97$\frac{3}{4}$
„ 1848.	12.25	7.49$\frac{1}{2}$
„ 1849.	13.00	10.81
„ 1850.	12.62$\frac{1}{2}$	10.30
„ 1851.	12.11$\frac{1}{4}$	9.72$\frac{3}{4}$
„ 1852.	12.91	9.65

Zie dat noemen wij „blunders." En nu die winstderving, die 't Gouvernement op de Padang-koffij heeft geleden! Waar is het bewijs mijnheer VAN HERWERDEN? Lever ons eene vergelijking van de prijzen, te Padang in de achtereenvolgende veilingen besteed, met de nettoprijzen hier te lande in die jaren voor gelijkstaande nommers Maatschappij-koffij verkregen — en gij zult ons tevens het bewijs geven, dat gij zeer onvoorzigtig eene stelling hebt verkondigt, waarvan juist het tegendeel de waarheid is.

Varia.

Eindelijk schijnt het gouvernement overtuiging te hebben verkregen, dat de miskenning van het Nederlandsche gezag, door de Chinezen op Borneo, eene zaak van hoog gewigt is, die niet door schoonklinkende woorden maar door kloeke daden in hare verderfelijke gevolgen kan worden gestuit. De Gouverneur-Generaal ROCHUSSEN heeft, tegen het advies eener door hem zelven benoemde speciale kommissie, tegen den raad van bijna alle deskundigen, in 1851 genoegen genomen met de kwasi-onderwerping der kongsie's en eene overeenkomst met hen gesloten; eene overeenkomst met rebellen! *) Men heeft hem voorspeld, 't geen kort daarna is gebeurd; de overeenkomst werd niet geëerbiedigd, en op nieuw vertoonden zich dezelfde overmoed dezelfde minachting van het Nederlandsche gezag.

Alleen de Chinezen hebben van dit ongelukkig besluit van den Gouverneur-Generaal groote voordeelen gehad. Zij hebben hunne krachten weder verzameld, zij hebben zich op nieuw kunnen versterken, en thans, nu de noodzakelijkheid onvermijdelijk maakt 't geen men in 1851 had moeten doen, zal de expeditie, die, bij 't vertrek uit Indië der laatst hier aangekomen landmail, op het punt was haren aanval te doen, veel meer inspanning onzer dapperen, veel meer bloed en levens kosten, dan indien men haar gezonden had, toen de Chinezen zelven den vrede zochten.

Den 10den Mei zou de expeditie, onder bevel van den luitenant-kolonel ANDRIESEN, een aanvang nemen, en daar wij door eene vriendelijke hand in staat zijn gesteld, eenige berigten mede te deelen omtrent de wijze, waarop de aanval zou plaats hebben, laten wij die thans volgen. Wij zien daarin geen het minste bezwaar, dewijl de plannen, die wij bekend maken, nu reeds lang zijn volvoerd, en de publiciteit alzoo niet kan schaden.

Te Sambas bevond zich in 't begin van Mei het 13de bataillon op groot kompleet, benevens de helft van het 7de bataillon; voorts één kompagnie artillerie, één kompagnie sappeurs en ongeveer 250 man Maduresche hulptroepen. Deze geheele magt, een getal van 1850 man uitmakende, zou door Z. M. stoomschepen de *Borneo*, *Celebes* en *Onrust* op het terrein van

*) Zie in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 15de jaargang, II, 278, de verhandeling, getiteld: *De Verwikkelingen van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement met de Chinesche bevolking op Westelijk Borneo toegelicht.* Jammer, dat de schrijver van dat stuk zijn naam heeft teruggehouden en wij niet gemagtigd zijn, dat geheim op te heffen. „Bij toelichting," zeide hij, „komt het aan op de fakkel, niet op de hand, die haar draagt." En dat is waar; doch de bekendheid van zijn naam wordt daarom gewenscht, om hem den dank en de eere te geven, die hem voor zijne belangrijke bijdrage toekomen. De openbare meening zou hem vergoeding schenken voor de miskenning, die hem getroffen heeft.

den strijd worden gebragt. Dezelfde vaartuigen zouden bovendien nog eenige praauwen op sleeptouw nemen, dewijl deze troepen door 1200 koelis vergezeld worden, die op de drie schepen niet geborgen konden worden, daar zij in 't geheel slechts voor 1300 man plaats hebben.

Den 10den Mei zouden deze troepen van Sambas vertrekken, zij zouden in de Slakkow-rivier debarkeren, daar verkenningen maken en naar Sinkawang oprukken. In dien tusschentijd zou een der stoomschepen zich naar Pontianak begeven, om de andere helft van het 7de batillon, dat zich op die plaats bevindt, van daar af te halen en mede naar Sinkawang te brengen. Deze helft van het 7de bataillon zal aan de zijde van de Slakkow-rivier debarkeren en zich van daar naar Sinkawang begeven, terwijl de gewapende sloepen haar tot deze plaats zullen vergezellen.

Sinkawang is een zeer gewigtig punt; 't is de sterkste benting (versterking) van den vijand. Als deze aanval gelukt en dit fort genomen zal zijn, zullen de troepen den togt voortzetten naar Montrado, de bekende zetel van de oproerige Chinezen.

Maar voor men zoo ver wezen zal, verwachten wij, dat een krachtige tegenstand zal geboden worden. Er is geen twijfel aan, of de moed en volharding onzer dapperen in Indië zullen weder op een zware proef worden gesteld. Vooral zal het moeite kosten, om in de Sinkawang-rivier te komen, want de monding van dien stroom is versperd met ijzerhouten palen, die er met zeer veel overleg en groote krachtsinspanning zijn ingeheid. Men zal deze hindernissen er dus eerst moeten uithalen, vóór men iets met de sloepen zal kunnen uitvoeren. Daarbij komt, dat aan de beide oevers der rivier kleine benting's zijn opgerigt, met het doel om de versperring ongenaakbaar te maken. In de laatste dagen van April waren *de Banda* en eenige kruisbooten reeds vertrokken, om met het openen dezer versperring een begin te maken. De gebeurtenissen, die op handen zijn, moeten aan allen, die de handhaving van ons gezag in Indië op prijs stellen, ongetwijfeld groot belang inboezemem. 't Is te hopen, dat de verdeeling van het politiek en militair gezag in twee handen niet schade, en onze krijgsmagt sterk genoeg zij, om ook na de overwinning de voordeelen te bestendigen. Want na hetgeen over deze zaak door ons Tijdschrift is gepubliceerd, zou het aanwenden van ongenoegzame krachten en verkeerde maatregelen, indien daaraan het niet slagen moest worden toegeschreven, onverantwoordelijk zijn.

Met gespannen verwachting zien wij den afloop te gemoet. De expeditie is niet alleen voor onze belangen op Borneo, maar ook voor de handhaving van ons gezag in den Indischen Archipel, van het uiterste gewigt. Zonderling, dat men er in het Vaderland zoo weinig notitie van schijnt te nemen. 't Is natuurlijk alleen toe te schrijven aan gemis van bekendheid met het belang der zaak. De almagtige Bestuurder der lotgevallen van menschen en volkeren schenke de zegepraal aan onze wapenen en geve, dat wij een goed gebruik mogen maken van de overwinning!

Een achtenswaardig vorst, een verdienstelijk man, de algemeen beminde Sulthan van Sumanap, is den 31sten Maart l. l. in zijnen kraton overleden.

Nimmer zal ik de gelukkige dagen vergeten, die ik in 1847 in zijne woning heb doorgebragt; nimmer de leerzame gesprekken die ik met hem voeren, de belangrijke mededeelingen die ik van hem ontvangen mogt; nimmer de beleefdheid, de vriendelijkheid, de goedhartigheid, de beschaving, de echte humaniteit, welke in geheel zijn omgang en al zijne woorden en handelingen schitterden.

Hij was in het jaar 1193 der *hedjrah*, dus in het jaar 1781 onzer jaartelling geboren, zoodat hij den ouderdom van drie-en-zeventig jaren heeft bereikt. Zijn geslacht heeft zich altoos gekenmerk door voorbeeldelooze trouw aan het Nederlandsche Gouvernement. Toen in 1811 Soerabaja door de Engelschen belegerd werd, regeerde de vader van den nu overleden Sulthan, met den titel van Panumbahan, over het regentschap. Hij, zoowel als zijn zoon, bleven op den hun aangewezen post, en verlieten dien niet dan bukkende voor de overmagt. En toen vier jaar later de grijze vorst kwam te sterven, verlangde hij op zijn doodbed van zijn zoon de belofte, dat hij onder de Hollandsche vlag zou begraven worden.

Ook de zoon had deze zelfde gevoelens van trouw en gehechtheid aan het Nederlandsche gezag, en heeft die nimmer verloochend. Kort nadat onze bezittingen in handen der Engelschen gevallen waren, volgde hij zijnen vader in het regentschap onder den titel van *panumbahan* NOTO KOESOEMO. Altoos heeft hij onze wapenen, 't zij persoonlijk 't zij door het leveren van hulptroepen, ondersteund. Tot belooning voor al die trouw, werd hij in 1825 benoemd tot „Sulthan van Sumanap." met den naam van „PAKOENATA-NINGRAT."

„Wij kunnen hier geene levensbeschrijving van den verdienstelijken man mededeelen. Trouwens, dat is overbodig, omdat die vroeger door ons reeds geleverd is; wij nemen de vrijheid daarnaar te verwijzen *). Alleen herinneren wij 't geen hij tot bevordering der wetenschap heeft verrigt. 't Was vooral de Luitenant-Gouverneur sir TH. STAMFORD RAFFLES, die van zijne studiën en groote kennis der Javaansche taal en letterkunde het eerst partij trok. Gelijk bekend is, stelde deze Britsche staatsman, gedurende zijn bestuur van Java, een ernstig onderzoek in naar de Javaansche en vooral de oud-Javaansche (*kawi*) letterkunde. Daarvoor had hij de hulp van kundige inboorlingen noodig, en toen hij dezen liet opsporen, bleek het weldra, dat de nu overledene Sulthan bijna de eenige was, van wien hij eenige belangrijke inlichtingen en medewerking kon verwachten. De jonge man werd opontboden naar Buitenzorg, bleef geruimen tijd bij RAFFLES, vergezelde hem op vele reizen over Java, en werd over alle wetenschappelijke aangelegenheden geraadpleegd. Bijna alles wat in de „History of Java" van den beroemden Brit voorkomt, betrekkelijk de letterkunde, poëzij, oude geschiedenis en dergelijke heeft hij aan zijne hulp te

*) Zie *Reis over Java, Madura en Bali* door DR. W. R. VAN HOËVELL II, 52 enz.

danken. Hij heeft dit zelf erkend. „De Sulthan van Sumanap" zegt hij „is niet alleen zeer ervaren in de oude geschiedenis van zijn eigen land, maar heeft ook eene algemeene kennis van de Arabische litteratuur, is bekend met de Arabische werken over de sterrekunde en bedreven in de aardrijkskunde. Hij stelt veel belang in de mechanika, onderzoekt de verschillende krachten der werktuigkunde, en bezit een schat van kennis die allen, wien het mag gebeuren, met hem om te gaan en zijne talenten te waarderen, moet verwonderen en aantrekken. Hij is algemeen geacht, niet alleen wegens zijne uitstekende hoedanigheden, maar ook om zijn belangstelling en ijver voor het geluk en de welvaart van het volk, waarover het bestuur aan hem is toevertrouwd."

Zoo ver RAFFLES over den merkwaardigen man, wiens dood wij met weemoed vernamen. Moge zijne nagedachtenis in gezegend aandenken blijven! Nog een enkele trek van zijn karakter staat ons voor den geest, dien wij zullen verhalen als eene hulde aan zijn graf. Onder het Engelsch tusschenbestuur werd de registratie der slaven bevolen, onder bepaling, dat allen, die op een zeker tijdstip niet geregistreerd waren, als geëmancipeerd zouden beschouwd worden. De Sulthan had een aantal van niet minder dan vijftig slaven, maar hij zeide: „Ik wil mijne slaven niet laten registreren; zij zullen vrij zijn. Tot dus verre zijn zij slaven geweest, omdat het zoo gebruikelijk was, en de Hollanders gaarne door slaven bediend werden, als ze mijn paleis bezochten. Maar daar dit thans het geval niet meer is met de Engelschen, zullen ze ophouden slaven te zijn. *Reeds sedert lang heb ik mij geschaamd en verstijfde mij het bloed, wanneer ik dacht aan 't geen ik eens te Batavia en Samarang heb gezien, waar menschen op eene publieke verkooping werden gebragt, op eene tafel ten toon gesteld, en nagezien en onderzocht werden als schapen en runderen.*"

Wanneer ik een blik terugsla op den toestand der Europesche maatschappij in Indië, zoo als zij zich een jaar of tien geleden vertoonde, en ik vergelijk dien bij 't geen zij thans is, dan springt een aanmerkelijke vooruitgang in het oog. Er is werkzaamheid en leven geboren op het terrein des geestes, waar toen nog eene groote traagheid, lusteloosheid en dorheid heerschte. Gij ziet belangstelling, warmte, ontwikkeling, waar vroeger de eerste kiemen er van ontbraken; gij ziet vereeniging van krachten, om het lot van sommige standen te verbeteren, die vroeger geheel aan zich zelven waren overgelaten; gij ziet vooral aan ééne klasse der zamenleving de hand reiken, die voorheen, veracht en vernederd, geheel werd verwaarloosd. 't Scheen, als of de zoogenaamde „inlandsche kinderen", die verstoten en achteruitgezet natuurlijk ligt tot armoede en ellende vervielen, die door gebrek aan opleiding en onderwijs dikwijls diep waren gezonken en zich zelven niet konden opheffen, 't scheen, als of die ongelukkigen geene belangstelling hoegenaamd verdienden.

Thans is dat anders geworden. Wij zien met genoegen, dat vooral de

verschillende departementen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen zich hun lot aantrekken. Zoo lazen wij in de Indische nieuwsbladen, die deze mail in Nederland bragt, dat de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in Oost-Indië te Batavia eene volksbibliotheek oprigt, en dat daarvoor reeds belangrijke giften waren ontvangen. Zoo lazen wij bovenal met uitstekend genoegen, dat Soerabaja thans eene inrigting bezit, die in eene groote behoefte voorziet en voor de opleiding en de toekomst van die klasse der maatschappij, welke wij thans op het oog hebben, van ver uitziende gevolgen kan worden. De heer J. F. G. BRUMUND, die met eenen voorbeeldeloozen ijver in Indië werkzaam is, en die niet alleen de wetenschap met uitstekend gevolg beoefent, maar ook aan de christelijke vorming en opbouwing der aan hem toevertrouwde gemeente zijne beste krachten wijdt, gaf onlangs eenige berigten omtrent eene, nog geen twee jaren geleden, te Soerabaja opgerigte ambachtschool, waarvan wij met groote belangstelling kennis namen.

De aanleiding tot die oprigting gaf de heer A. VAN LAKERVELD, die aan den avond van den 31sten Augustus 1852, in de vergadering van het Soerabajasche departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, eene voorlezing hield „over het noodzakelijke van den ambachtstand." Dat was een zeer gelukkig denkbeeld, want onder de Europesche ingezetenen van Indië was die stand zoo weinig in eere, dat men zich schaamde er toe te behooren. Aan dat vooroordeel was ook voor een groot deel de vernedering toe te schrijven, waarin de zoogenaamde „inlandsche kinderen" gezonken waren. Maar zulk eenen diepen indruk maakten de woorden van den heer VAN LAKERVELD, dat onmiddellijk nog vijf anderen zich met hem vereenigden, om de vestiging van eene ambachtschool te Soerabaja te verwezenlijken. Al die heeren verbonden zich, om zelf het noodige onderwijs gratis op deze inrigting te geven. Zij ontwierpen een reglement en vormden zich tot eene direktie. De erkenning der school werd van den Gouverneur-Generaal gevraagd, en inteekeningslijsten om kontribuërende leden voor de school te verkrijgen gingen rond. Van alle kanten erlangde men de meest gewenschte medewerking, in weinig weken kwam het schoone plan tot rijpheid, en de school werd geopend.

Nu reeds ontvangen er meer dan zeventig leerlingen geregeld onderwijs, en men verwondert zich over de belangrijke vorderingen, die zij maken. Eere de verdienstelijke mannen, aan wie deze inrigting haar bestaan te danken heeft, en die haar door hunnen ijver in stand houden. Gaarne zeggen wij het den heer BRUMUND na. „Zij hebben den pligt der christelijke broederliefde niet slechts begrepen, maar beoefenen dien ook. Door hun onderwijs toch wordt aan zoo vele kinderen en jongelingen te Soerabaja, als dit slechts kunnen verlangen, eene kostelooze gelegenheid gegeven, om bij ijver en vlijt zich wetenschappelijk te bekwamen voor eenigen werkkring in dien gezegenden en gelukkigen middenstand, die zoo noodzakelijk is voor het heil van den staat, en op Java nog in zoo velen gemist wordt."

Hartelijk wenschen wij, dat deze school zich meer en meer ontwikkele, en door meer dergelijke inrigtingen op andere plaatsen van Java moge gevolgd worden

---

De wijze waarop vreemdelingen zich dikwijls over ons, Nederlanders in den Archipel, uitlaten, geeft eenen zeer onaangenamen en pijnlijken indruk. Zoo vindt men in een artikel over de, in 't laatst van 1853 gehouden, tentoonstelling te Batavia, opgenomen in „The Journal of the Indian Archipelago and aestern Asia, Juni — December 1853, Singapore," op blz. 299, het navolgende:

„Banda was dáár (op de tentoonstelling), maar ontdaan van zijn roem. Het had slechts een enkel voorwerp, zijnde, lieve lezer! eene eenvoudige flesch met kanarieolie. (Zie den gepubliceerden catalogus blz. 129). Een verbazend feit! Geen notenmuskaat of foelie van dien alouden zetel der specerijen? Neen! geene! Religieuslijk had men zich aan het reglement gehouden, het monopolie streng gehandhaafd. *Alles*, zonder onderscheid, moet aan het gouvernement geleverd worden en door dit aan de Handelmaatschappij, om naar Holland ten verkoop te worden gezonden, uit vrees, dat een ondernemende Hollander of indringende vreemdeling soms zijne heiligschendende hand daarop mogt leggen, en zoo nog verder aan de inkomsten van Nederlandsch Indië schaden, die, zoo als bekend is, ten gevolge van het stelsel der Molukken, reeds eene jaarlijksche tekortkomst te dragen hebben. Voorzigtigheid moet dus de autoriteit van Banda er toe geleid hebben, zich zelve niet bloot te stellen door het zenden van voorwerpen naar de groote tentoonstelling van Nederlandsch Indie. Het schijnt, dat de Gouverneur-Generaal verzuimd had, een opzettelijk verlof, eene dispensatie te geven, om in dit geval buiten de wet te gaan. Maar dit niet verschijnen van notenmuskaat en foelie van Banda kon slechts de waanzinnige daad van een struisvogel zijn, die zijn kop in de struiken verbergt, in het gelukkige denkbeeld, dat men daardoor ook zijne achterkwartieren niet zien zal. Gelukkig hadden wij notenmuskaat en foelie genoeg uit andere gedeelten van de schoone Hollandsche bezittingen in den Aziatischen Archipel. Het naburige en overmoedige Ternate had zelfs gewaagd, ze in te zenden. Van Java had het nederige Buitenzorg ook zijn hoofd durven opsteken, en eene bijdrage gezonden, en Benkoelen was niet in gebreke gebleven, om van ieder eene, ter dege digt gemaakte, flesch vol 1ste soort te brengen. Hoe zullen de Singaporsche notenmuskaat-planters juichen, wanneer zij vernemen, dat in de hoofdplaats van Nederlandsch Indië, bij gelegenheid eener groote tentoonstelling der voortbrengselen van de Nederlandsche bezittingen, Banda niet gewaagd heeft, zijn stapelprodukt te vertoonen! Het is hoog tijd, dat deze vulkanische steenhoop òf geheel in de lucht vloog, onbetreurd door de wereld, òf dat het Gouvernement terugkwam van zijn dwaalbegrip, dat een monopolie van notenmuskaat kan worden staande

gehouden, daar het in onze dagen toch niets meer dan eene dwaasheid (a farce) is."

Wanneer men verlangt, dat aan de ingezetenen in Nederlandsch Indië vrijheid worde vergund, om hunne gedachten en meeningen door de drukpers te publiceren, dan is dit geene nieuwigheid, die men zou willen invoeren. Van oudsher bestond die vrijheid. Zelfs in den tijd der Oost-Indische kompagnie, die men anders van geene al te groote vrijgevigheid in haar bestuur kan beschuldigen, mogt men bij voorbeeld te Batavia het volgende laten drukken en uitgeven:

„De Gouverneur-Generaal is de eerste persoon in bediening der Nederlandsche Oost-Indische kompagnie. In verscheiden opzigten heeft hij te veel magt, want hij kan alles oogenblikkelijk beslissen, mits het voor zijne rekening nemende, en om het te verantwoorden aan de bewindhebbers in Nederland, waarmede gewoonlijk twee jaren verloopen, en dus meer dan te lange tijd, bij onderdrukking voor de lijdende partij.

„De Gouverneur, zorg dragende wel in vriendschap te staan met den advokaat der Oost-Indische kompagnie, als de man daar het meest op draait, mist het zelden, of hij blijft in 't gelijk en in magt.

„De Gouverneurs-Generaals bediening is zeer profitabel; voor den een echter meer dan voor den ander — zulks hangt gewoonlijk van 's mans manier van denken af.

„Honderde middelen en wegen zijn er voor een schraapzuchtigen, om deze neiging te voldoen. Het aanstellen bij voorbeeld van een kommissaris over den inlander, volslagen afhangeling van den Generaal. De pachters, de administrateurs, al de te vergeven bedieningen, en alle malversatiën kontribueren er toe, of kunnen het doen.

„Het was dan juist zoo verwonderenswaardig niet, dat een Generaal 44 maal honderd duizend rijksdaalders naliet, schoon zeer wel bekend was, dat zulk een Generaal, bij zijn aanstelling tot die charge niet meerder had bezeten als 180,000 rijksdaalders; maar het was verwonderswaardiger, dat de maatschappij geen bewijs vroeg nopens die geldwinning. — Monopoliën, onregtvaardigheden, schelmstreken, ja in dien zin het allersterkst, dat door 's menschen verdorven geest kan worden bedacht, heeft men in Nederlandsch Indië zien werkstellig maken om schatten op te leggen. —

„Is er somwijlen een braaf man, die 't condemneert, dan is het gewoonlijk: „God! zij weten het wel in 't Vaderland." En zulks is wel te gelooven, dewijl men er zich in Europa niet aan gelegen laat liggen, en door die onverschilligheid eigen voordeel uit het oog verliest; want men kon ten minste, wilde men schurken en bloedzuigers niet naar diensten straffen, hen nu en dan, even als een volle spons, uitsperssen, ten voordeele van de jaar uit jaar in achteruitgaande kompagnie, die waarlijk eerlang, zoo niet ten eenen male ten minste voor het grootste gedeelte, ten gronde zal moeten gaan.

„ Nederland kan er als dan mede gevoel van krijgen, en, daar hetzelve nog lang van een groot voordeel gevenden handel zou hebben kunnen jouisseren, zal de hebzucht eenige particulieren verrijkt hebben, met nederwerping van 't gebouw. En 't zoo verre eens wezende, zoo zullen de gevolgen zijn: middelen van redres wanneer het te laat is."

Deze woorden, die men wel niet als een zeer gematigd produkt van de drukpers zal beschouwen, komen voor in een *te Batavia gedrukt* werk, getiteld: *Nederlandsch Indië, in haren tegenwoordigen toestand beschouwd, of waar en grondig berigt van hare regering, derzelver bestier en handelingen, hare bezittingen, haren kwijnenden handel, zeevaart enz.*

In de vorige aflevering van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië:* vindt ik onder de rubriek „Varia" eene verdediging van den heer ROCHUSSEN tegen hetgeen ik, in het Januarij-nummer van dat Tijdschrift, over *eenige* daden van dien oud-Gouverneur-Generaal heb beweerd.

Het bezadigde in den toon en de overeenkomst met mijne eigene denkbeelden, die in dat artikel doorstraalt, doen mij besluiten, daarop te antwoorden, al is het anoniem.

De schrijver heeft mij volkomen begrepen, wanneer hij vermeent, dat ik, onder anderen met betrekking tot de civiele ingenieurs, veel meer op het oog had de aanwijzing eener leemte in het beheer der kolonie, dan eene bestrijding van het boek van den heer ROCHUSSEN (welk belang zou ik in dien heer stellen!). Ik vereenig mij volkomen met de door den schrijver geuite denkbeelden omtrent de civiele en militaire genie.

Maar eene andere vraag is het, of het door den schrijver aangehaalde tot verontschuldiging kan dienen voor den heer ROCHUSSEN! Wel vermeent de schrijver „om onderwerpelijk in het gemis van civiele ingenieurs te „gemoet te komen, had daartoe drang van reden moeten bestaan, lang „voor dat het gevaar van den ramp van Demak zich vertoonde; maar wie „is er, die dezen ramp in al zijne verschrikking heeft kunnen voorzien?"

Ik zal als antwoord hierop alleen den schrijver beleefdelijk verzoeken, eens na te lezen, wat de heer ROCHUSSEN in zijn werk *„Toelichting en verdediging"* zelve over Demak zegt op pag. 146 en 147, en dan vragen: indien de heer R. den ramp in al zijne verschrikking niet heeft *kunnen* voorzien, wist hij ook niet, dat er *gevaar van ramp* bestond, en zoo ja, bestond er dan *drang van reden*, om door al de beschikbare middelen, in verband met de kracht van het eenhoofdig bestuur, dat *gevaar van ramp* te voorkomen?

De schrijver schijnt mijne vraag reeds bij voorbaat in een toestemmenden zin beantwoord te hebben, door aldus te vervolgen: „Wij willen „echter de verantwoordelijkheid niet verminderen dergenen, die gesteld „waren, om te waken en te zorgen, en dit doet ons vragen: waarom er „gebrek aan civiele ingenieurs bestond?" Maar hij tracht nu den heer R. te verdedigen door aan te wijzen, hoe hij gebonden was door geheime in-

struktiën, en in het algemeen door de verhouding van den Gouverneur-Generaal tot het ministerie.

Ik zal niet treden in eene nieuwe opsomming der tot vervelens toe aangehaalde artikelen van het regerings-reglement, waarbij de bescherming der inlandsche bevolking en de behartiging harer belangen, als eene der voornaamste verpligtingen van den Gouverneur-Generaal, op den voorgrond gesteld zijn. Die artikelen zijn algemeen bekend, en ik zal alleen vragen: waarop doet de Gouverneur-Generaal, bij het aanvaarden zijner betrekking, den eed? op het beleid der regering, dan wel op de van een Minister emanerende, en door elk opvolgenden Minister veranderde, geheime instruktiën? En zoo de beantwoording dezer vraag niet twijfelachtig zijn kan, is dan de, in het kwestieuze artikel beproefde, verdediging van den heer R. niet veeleer eene nieuwe beschuldiging? En heb ik dan waarlijk den heer R. *wat al te hard* beoordeeld?

Ik heb niet *pertinent* beweerd, dat de heer R. op zijne reis van Soerabaja naar Batavia te Samarang had *moeten* aangieren, en ik wil dus maar geloof hechten aan de bewering, dat men te Batavia reeds over het ceremoniëel van begrafenis van den heer R. raadpleegde, een ceremoniëel, waar ik opregtelijk wensch, dat het nog langen jaren overbodig moge zijn. Ik vereenig mij ook volkomen met het gevoelen van den schrijver dat de heer R. *dadelijk na* zijne terugkomst te Batavia zich de belangen van de residentie heeft aangetrokken „maar dat de maatregelen die hij genomen heeft, *te laat* zijn genomen." Eveneens beaam ik, hetgeen de schrijver zegt, dat dit *te laat* nemen van maatregelen voortkwam uit de, den heer R. eigene, *goedhartigheid*, die echter (en dit zegt de schrijver zelve) bij den regent *nadeelig werkt op het algemeen belang*, en dus *laakbaar* is.

Zoodoende zijn wij het geheel eens, en de uitkomst daarvan is alleen, dat de redaktie van het Tijdschrift zich vergiste, toen zij het artikel noemde „*Eene verdediging van den heer* ROCHUSSEN" daar het in waarheid niets behelst, dan *eene bevestiging* van hetgeen ik in mijne repliek op de „*Verdediging en toelichting*" heb betoogd.

Indien ik hier nog iets heb bij te voegen, het is de wensch, dat de heer ROCHUSSEN noch zijne onhandige vrienden mij immer weder mogen noodzaken, iets tegen dien heer te schrijven. In spijt van het vele en onherstelbare kwaad, dat hij mij berokkend heeft, zal ik, vooral ook tot vermijding van schijn van personaliteit, dien de heer R. er aan tracht te geven, zeker nooit iets hem aangaande schrijven, wanneer het tot zelfverdediging niet volstrekt noodzakelijk is. Eene uitzondering hiervan zoude natuurlijk de omstadigheid wezen, dat de heer R. wederom *directen* invloed op het beheer der zaken van de Koloniën mogt verkrijgen. Het moest dan van zijne handelingen afhangen, of ik die stilzwijgende beamen, dan, door toetsing aan het belang der koloniën, zoude bestrijden.

Junij 1854. H. J. LION.

Wij ontvingen dezer dagen van verscheiden kanten brieven en mededee-

lingen omtrent de onlangs te Delft gehouden eind-examina van jongelieden, die aan de akademie aldaar hunne studiën hadden volbragt.

In ons oog is dit eene zaak van zoo veel gewigt, dat wij niet kunnen besluiten over dit onderwerp iets te plaatsen, vóór wij zelven een onderzoek hebben ingesteld naar de waarheid der feiten, die men ons berigt. Daarom hebben wij besloten, althans deze maand al het ingezondene ter zijde te leggen, in de hoop, dat het ons gelukken zal een zelfstandig oordeel te kunnen vellen over den aard der beschuldigingen, die men inbrengt tegen de wijze, waarop die examina zijn gehouden.

In eene der, op Java verschijnende, nieuwsbladen van de maand April l. l. is de redevoering opgeteekend, die de heer P. VAN REES, in de raadzaal van het stadhuis te Batavia, gehouden heeft, toen hij den 8sten April het bestuur dier residentie overdroeg aan zijnen opvolger.

Men vindt in dat stuk onder anderen: „Indien men zeven jaren, met voldoening voor zich zelven, en, zoo ik mag veronderstellen, tot nut en welzijn van de mij aanbetrouwd geweest zijnde belangen, dienstbaar is geweest, dan verlaat men niet zonder aandoening een ambt, waarin lief en leed zich hebben afgewisseld.

„Gehecht aan beginselen, welke ik *in Indië* heb leeren voeden, bestuurde ik met klem naar die noodzakelijke inzigten, overeenstemmende met de handhaving van het Nederlandsch gezag, tegenover eene gemengde bevolking, van mindere onderwerping dan die op Java."

En iets verder: „Gelukkig gevoel ik mij steeds met opregtheid en zonder aanzien van persoon gehandeld te hebben.

„Onafhankelijk in mijne beginselen en daden, pastte ik de wet toe, waar zij moest treffen, en schroomde ik niet, mijn gevoelen rondborstig te uiten dáár, waar mij de belangen van de dienst voorschreven eene krachtige stem te verheffen tegen ondermijning van gezag en magt, tegen onverstandige uitbreiding van een hollenden vooruitgang, die alléén tot verderf kan leiden."

Wij stonden gereed, ons eenige opmerkingen over deze redevoering te veroorlooven, toen men ons berigtte, dat de heer VAN REES krachtig heeft medegewerkt, om de algemeene opinie tegen de slavernij in Indië op te wekken, om de ergerlijke tooneelen bij het publiek verkoopen van slaven te doen ophouden en om de individuële emancipatie van slaven, door al zijnen invloed, te bevorderen. Is dit waarheid, en de bron, waaruit wij het berigt ontvingen, verbiedt ons er aan te twijfelen, dan is deze verdienste van den afgetreden resident van Batavia in ons oog zoo groot, dat zij menige feil bedekt, en dat wij ons genoopt gevoelen de opmerkingen, waartoe de medegedeelde woorden anders overvloedig aanleiding geven, geheel terug te houden.

Dezer dagen heeft de Minister van Koloniën eene daad van regtvaardig-

heid verrigt, waaraan wij gaarne hulde brengen. Op zijne voordragt is de heer KORTZ, gepensioneerd majoor der genie, benoemd tot ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw.

De heer KORTZ, op Java geboren en opgevoed en alzoo behoorende tot de zoogenaamde „inlandsche kinderen", is een der verdienstelijkste officieren van het Indische leger, die zoo wel door moed en beleid in den oorlog, als door het uitvoeren van hoogst gewigtige genie-werken heeft uitgemunt. In de kracht van zijn leven werd hij plotseling gepensioneerd, zonder eenige de minste aanleiding.

Door de onderscheiding, die hem thans te beurt valt, wordt de stempel der koninklijke goedkeuring gedrukt op zijne geheel eervolle loopbaan in Indië.

Maar thans verwachten wij ook met te meer vertrouwen, dat het Gouvernement hem niet tot werkeloosheid zal doemen, maar gebruik zal maken van zijne ondervinding en talenten in een vak, waarin aan kundige mannen groot gebrek is.

Onderzoek naar den vrijen arbeid, in verband met een onderzoek naar de mogelijkheid, om het kultuur- of dwangstelsel op Java door vrijen arbeid te vervangen.

DOOR H. J. LION.

(*Vervolg van pag.* 37).

DERDE AFDEELING.

Toestand van den arbeid in onze Indische bezittingen in het bijzonder op het eiland Java.

Was ist der langen Rede kurzer Sinn?

Wij hebben in de eerste afdeeling van dit onderzoek gezien, hoe de *arbeid*, gedurende een tijdvak van 4000 jaren, zich, door de phasen van kasten- slaven- en grondboeren-stelsel heen, eindelijk tot vrijen arbeid verhief; wij hebben gezien, dat hij zich daartoe, geheel onafhankelijk van tijd, volks-karakter of klimaat, alleen verhief en kon verheffen door staatsinrigtingen, die, door gelijkheid van regten voor alle standen aan den arbeid, de hem toekomende eervolle plaats in de maatschappij verzekerden.

Wij hebben gezien, dat vrije arbeid telkens verdween, wanneer deze grondslagen der staatsinrigtingen veranderd of bedorven waren, en telkens weder opkwam en zijne rijke vruchten droeg, wanneer wijze regeringen die grondslagen weder herstelden.

In de tweede afdeeling zagen wij ten opzigte der heete gewesten naauwkeurig hetzelfde verschijnsel. Dwangstelsels en daardoor opbrengsten, die nimmer duurzamen voorspoed konden bezorgen; door den langen duur dezer dwangstelsels de elementen van vrijen arbeid nagenoeg uitgeroeid, en dien arbeid zelven niet minder veracht, dan in de landen, waar het kasten-stelsel in al zijne zuiverheid heerschende was. En desniettemin zagen wij dien vrijen arbeid zich dadelijk weder ontwikkelen, en bij vergelijking met de middelen spoedig eene hooge vlugt nemen, zoodra de daartoe dienstige staatsinrigtingen werden daargesteld. En natuurlijk; want vrije arbeid is het eenige middel tot vrije ontwikkeling van al de bestaande

krachten, phisieke zoowel als intellectueele; de eenige waarborg voor de veiligheid van bezit.

Om dus eindelijk tot de beoordeeling te komen van de mogelijkheid van vrijen arbeid op Java, hebben wij alleen de staatkundige inrigtingen van den Javaan te onderzoeken. Religieuse instellingen komen daarbij in zoo ver in aanmerking, als zij met de staatkundige instellingen zijn ineengeweven, de laatsten vaster hebben doen wortelen en veranderingen daarin dus moeijelijker en gevaarlijker maken. Het klimaat, hebben wij gezien, heeft alleen een kwantitatieven invloed op ons onderzoek; en tevens bewijst dat onderzoek voldingend, hoe geheel en al verkeerd de beweringen zijn van degenen, die vermeenen, dat men belangrijke staatkundige veranderingen bij de talrijke volken der tropenlanden niet zonder gevaar van beroeringen kan daarstellen, omdat die volken niet beschaafd genoeg zijn om het nut daarvan te begrijpen, en dus liever hunne oude instellingen (adats) behouden, of, beter gezegd, aan de oude misbruiken willen onderworpen blijven; dat onderzoek bewijst, dat juist de passiviteit dezer volken elke staatkundige verandering gemakkelijk maakt, ook bij heenwijzing op de toekomst van het nut daarvan, indien slechts de tot nu gepriviligeerde hoofden, dat zijn de onderdrukkers van het volk, onschadelijk gemaakt en buiten de mogelijkheid gesteld worden, de voor het volk weldadige instellingen, die natuurlijk hunne privilegiën benadeelen, te kunnen tegenwerken.

Door den hardnekkigen strijd, die omtrent de mogelijkheid der invoering van vrijen arbeid op Java gevoerd wordt, (van weerskanten gevoerd zonder onderzoek der grondoorzaken, en gerugsteund door partiële aanhalingen, die voor de algemeene mogelijkheid of onmogelijkheid niets bewijzen), waren wij genoodzaakt tot deze wijdloopige aantooningen.

Ware de *zaak* onbetwistbaar, wij hadden kort kunnen zijn omtrent de beginselen; maar om de onzekerheid ten opzigte der *zaak* te doen ophouden, moesten de beginselen ontwikkeld en duidelijk gemaakt worden.

Onderzoeken wij nu den maatschappelijken toestand der oorspronkelijke bewoners van Java, dan vinden wij daarin drie phasen:

Ten eerste: De oorspronkelijke, ons bekende vorming als maatschappij onder het kasten-stelsel;

Ten tweede: De veranderingen, die de invoering van het islamisme daarin heeft gebragt; en

Ten derde: De overgang dezer volken onder een Europeesch bestuur.

De verschillende geaardheid der volksstammen op Java heeft op die algemeene veranderingen weinig invloed uitgeoefend, veeleer mag men aannemen, dat die verschillen, die men thans waarneemt, grootelijks zijn toe te schrijven aan hunne mindere of meerdere aanraking met vreemde elementen, zoodat niet de natuurlijk verschillende geaardheid den invloed van buiten verschillend heeft doen werken, maar het verschil van den invloed van buiten de geaardheid heeft doen veranderen.

Om te beoordeelen, wat de Javaansche maatschappij is geworden door het kasten-stelsel, vooral daar zij hieraan waarschijnlijk meer dan twee

duizend jaren is onderworpen geweest, geven wij hier een uittreksel uit de wetten van MENOE, waardoor elke schakering van het Javaansche karakter ons duidelijk wordt, zoowel van de hoofden, als van het volk.

Wetten van Menoe.

EERSTE BOEK.

Maatschappelijke vorming.

§ 31. Voor de voortplanting van het menschelijk geslacht schiep Brahma uit zijne mond een Brahmien, uit den arm den Khatrya, uit den buik den Vaysia, en uit de voeten den Soedra.

§ 98. Aan den Soedra leide de opperheer slechts eene enkele verpligting op, die om al de boven hem staande klassen te dienen, zonder hunne waarde te beoordeelen.

§ 99. Door zijnen oorsprong uit het edelste gedeelte van het ligchaam is de Brahmien de eerstgeborene: hij kent de heilige schriften en is dus te regt de opperheer der geheele schepping.

§ 100. Al hetgeen op de aarde is, behoort aan den Brahmien. Als eerstgeborene en hoogst edel geborene heeft hij aanspraak op alles.

DERDE BOEK.

Vermaagschapping.

§ 14. Geene overlevering is bekend, dat een Brahmien of ook een Khatrya, zelfs bij gebrek aan eene vrouw, immer tot *eerste* vrouw een meisje uit de klasse der Soedras (arbeiderklasse) genomen hebbe.

§ 17. De priester, die eene Soedra huwt, is volgens ATRI en GOTAMA, den oom van OUTATHIA (wetgevers), dadelijk gedegradeerd. Hij gaat naar de hel, en indien hij eenen zoon verwekt, dan is die van den rang van Brahmien vervallen.

ZEVENDE BOEK.

Vorstelijke regten.

§ 130. De vorst heeft regt op het 50ste gedeelte der waarde van vee, goud en zilver. Het 6de, 8ste of 12de gedeelte van de granen, naar de hoedanigheid van den grond en den arbeid, die de bebouwing vereischt.

§ 131. Hij mag het 6de gedeelte nemen van de opbrengst der vruchtboomen, van vleesch, honig, gezuiverde boter, welriekende specerijen, medicinale planten, plantensappen (palmwijnen), bloemen, wortelen en aardvruchten.

§ 132. Van bladeren, keukengroeten, gras, suikerriet, huiden, aardewerk en van al dat uit steen gemaakt is.

Een vorst, zelfs indien hij van honger moest sterven, mag toch niets nemen van een Brahmien die de heilige schriften kent; en nimmer mag hij dulden, dat een zulke in zijn land honger lijde.

§ 134. Hij mag de Soedras slechts *eenen dag* per maand voor zich laten werken.

ACHTSTE BOEK.

Regterlijke magt.

§ 20. De vorst kan in zijne plaats tot regter kiezen eenen man van de priester-kaste, die de funktiën van priester *niet* uitoefent, en die geene aanbeveling behoeft, dan zijne *geboorte alleen;* of ook iemand, die voor een Brahmien gehouden wordt, of zelfs, indien er geen Brahmien is, een Khatrya of een Vaysia, maar nimmer een man uit de kaste der arbeiders (Soedra).

§ 21. Indien een vorst toestaat, dat een Soedra regt spreekt, dan is zijn rijk in een' zoodanigen staat, gelijk eene koe in een' modderpoel.

§ 113. Wanneer een regter aan getuigen een' eed afneemt, dan laat hij een Brahmien den eed doen onder aanroeping zijner waarheidsliefde; een Khatrya op zijne paarden, oliphanten of wapens; een Vaysia op zijne koeijen, granen of goud; een Soedra op alle mogelijke misdaden.

§ 177. Een schuldenaar moet zijne schuld door werk *) afdoen, wanneer hij van dezelfde of eene geringere kaste is dan zijn schuldeischer, maar is hij van eene hoogere klasse, dan kan hij zijne schuld langzamerhand afdoen, zoo als zijne omstandigheden het zullen toelaten.

§ 268. Een Brahmien, die iemand van de Soedra-klasse mishandelt, zal 12 panas boete betalen.

§ 278. Een Khatrya, die een Brahmien beleedigt, betaalt een boete van 100 panas, een Vaysia 150 of 200, een Soedra wordt aan den lijve gestraft.

§ 279. Voor laster zal hem de tong worden uitgesneden.

§ 280. Voor de beleediging van den naam of kaste van eene hoogere klasse zal hem een gloeijend ijzer van 6 duim lang in den hals gestoken worden.

§ 281. Indien een Soedra aan eenen Brahmien raad durft te geven ten opzigte van zijne verpligtingen, dan zal de vorst hem kokenden olie in de ooren gieten laten.

§ 413. Een Brahmien mag een Soedra doen werken, onverschillig of hij hem toebehoort of niet; want deze is geschapen om den Brahmien te dienen.

§ 417. Een Brahmien, die in nood is, mag met een zuiver geweten het eigendom van een Soedra, die in zijne dienst is, zich zelven toeëigenen, zonder dat de vorst hem daarvoor moge straffen; want een Soedra heeft niets, dat hem in eigendom toebehoort, en dat zijn heer niet zoude mogen nemen.

TIENDE BOEK.

§ 84. Er zijn menschen, die den landbouw voor eervol houden; dit bedrijf is door wel opgevoede menschen berispelijk bevonden, want het

*) Oorsprong van het pandelingschap.

hout, door ijzer versterkt, scheurt den grond, en doodt de dieren, die hij in zich bevat *).

ELFDE BOEK.

§ 123. Een Brahmien te dienen, is de loffelijkste handeling van een Soedra; al zijne andere handelingen zijn voor hem zonder belooning.

§ 129. Een Soedra moet niet trachten, rijk te worden, want een Soedra, die rijk is, zal door zijne onbeschaamdheid eene kwelling zijn van den Brahmien.

Eene oppervlakkige lezing dezer wetten, de grondslag der Hindoe-maatschappij, levert reeds het volledig bewijs, dat onder die wetten geen vrije arbeid bestaan heeft, omdat hij door die wetten onmogelijk werd gemaakt. De geschiedenis leert ons niets omtrent de invoering dezer wetten, de oproeren of opstanden, die de invoering verwekt heeft, de middelen van repressie enz. Wij vinden die wetten in de Hindoe-maatschappij in volle, vreedzame werking. De hoofden strijden om de heerschappij; het volk, door eeuwenlange onderworpenheid aan zijn lot gewend, door den theokratischen grondslag der wetten deze als godspraken vereerende, en door het klimaat slechts weinig eigene behoefte gevoelende, werkt zonder morren voort, zoolang het rondom zich heen overal dezelfde staatsinrigtingen ziet. Van het slavenstelsel der Grieken en Romeinen blijft het vrij, daar het geheele volk uit slaven bestaat en alleen varieert in landbouwers en lijfeigenen, die door veroveringen, menschenroof of pandelingschap in het bijzondere bezit der hoogere kasten waren geraakt. De eigenaardige omstandigheid, dat de vorsten meestal leden waren van de kaste der Khatrijas, en dus als kaste ondergeschikt aan de kaste der Brahmienen, deed een gedurigen naijver tusschen die kasten ontstaan, die van de gelukkigste uitwerking was voor de arbeiders-kaste (Soedras); immers dewijl zij de erneerster der hoogere kasten was, zochten deze, door bescherming der Soedras, die kaste in haar belang over te halen. Dit is de waarschijnlijke oorzaak, dat de opbrengsten der arbeidende klasse eindelijk zoo vast geregeld en zoo dragelijk gesteld werden, dat zij zich meest bepaalden tot een gedeelte der opbrengst van den bodem; en dat zij eindelijk, door de gedurige worsteling van vorsten en kasten, op een zoo vasten, men kan zeggen, republikeinschen grondslag werden gevestigd, dat zij door al die worstelingen in de hoogere standen dezer maatschappij geheel ongedeerd bleven, en wij haar bij de indringing van het Islamisme in denzelfden toestand vinden, als duizend jaren vroeger. Wij kunnen geen duidelijker beeld geven van de regeling der opbrengsten van de lagere klasse, dan door overneming van hetgeen ons daaromtrent voor oogen wordt gesteld in het werk van den graaf ED. DE WARREN: *l'Inde Anglaise* derde deel, kap. 4, onder de rubriek: *De l'impot territorial;* met eenige verandering van namen vinden wij dezelfde regeling op Java drie eeuwen geleden. Hij zegt:

*) Berispelijk, volgens de leer der Hindoesche zielsverhuizing.

„ Dans tous les temps l'impot territorial a été la principale source des „ revenus des gouvernemens de l'Inde. Il y a toujours été considéré „ comme une sorte de redevance basée sur ce principe, que la terre ap- „ partient au souverain, et qu'il a droit à une certaine portion du pro- „ duit. La proportion de ce revenu varie suivant les besoins et la „ moralité des gouvernements, mais elle etait toujours au moins de moitié „ du produit brut et souvent davantage. La terre etait affermée par le „ souverain, soit par province à un dewan, soit, et c'était le cas le plus „ frequent, par districts à des zemindars, qui touchaient environs 10 pCt. „ de commission; et ce système de perception s'appelait zemindar.

„ Bien que les droits du souverain fussent généralement reconnus, cette „ tache du zemindar n'était nullement sans épines. Toutefois, quand il „ n'avait pas à craindre d'exactions injustes de la part de son maître et „ qu'il voulait lui même se contenter du bénéfice assez large, qui lui était „ alloué, cette tache était singulièrement facilitée en beaucoup d'endroits „ par la constitution toute particulière du village indou, constitution extrè- „ mement curieuse, qui a été de tout temps la base et l'élément intégrant „ de la société indienne, et qui a persisté sous toutes les dominations af- „ ghane, mogole et anglaise. C'est un phénomène si extraordinaire, qu'il „ est indispensable, de nous y arrèter un instant.

„ Sous toutes les dominations, disons nous, et sous toutes les civilisa- „ tions, primitive, indoue, musulmane ou chrétiènne, le village indou a „ continué d'exister avec la même constitution immuable, aussi compacte „ aujourdhui, que dans les premiers ages. Le village est une certaine „ étendue de terrain labourable ou en friche. Quelques fois ce terrain est „ divisé en propriétés individuelles; alors nous retrouvons à peu près la „ commune française. Mais le plus souvent il n'en est pas ainsi: les ter- „ res demeurent en commun, et chaque annéo elles sont partagées par „ les habitans entre eux, chacun recevant, pour la cultiver, une portion, „ en proportion de son capital et de ses moyens de travail. Chacun de ces „ villages forme une sorte de petit état administratif, et se gouverne par „ lui même sous l'organisation suivante; 1°. le PATEL, chef, maire au bourg- „ mestre du village (généralement héréditaire) a la surintendance générale „ des affaires de la communauté; il arrange les querelles, veille au main- „ tien du bon ordre, touche les revenus communs, et en fait la repartition; „ 2°. le KURNOUM ou mout-suddi tient registre des frais de culture et de „ tout ce qui s'y rapporte; 3°. le TALARI fait la recherche des crimes et „ délits; c'est l'agent de police; il escorte et protège les personnes qui „ voyagent d'un village à l'autre: 4°. le TOTI a la garde et la mesure des „ moissons; 5°. le gardien des limites donne tous les témoignages en ce „ qui les concerne; 6°. le commissaire des eaux et des étangs distribue „ l'irrigation suivant les besoins de l'agriculture; 7°. le brahme remplit les „ cérémonies du culte; 8°. l'astronome annonce les époques favorables ou „ défavorables pour les semailles; 9°. le maitre d'école enseigne aux enfants „ à lire et à écrire. Viennent encore le forgeron et le charpentier, qui

„ confectionnent les instruments d'agriculture et bâtissent les cabanes; et „ enfin le potier, le barbier, le porteur d'eau, le gardeur de bétail, le „ médécin, la danseuse, le musicien et le poëte.

„ Sous cette hiérarchie administrative, le village tout entier est soumis à „ une sorte de communauté de biens et de travaux, qui permet à chacun „ de profiter en quelque manière de l'assistance de tous les autres. Les „ uns vont au marché, les autres s'occupent de la culture de la moisson „ etc. et chacun a ainsi son rôle et ses occupations particulières qui pro- „ fitent a tous. C'est sous cette forme de Gouvernement, que les habitants „ de la campagne ont vecu de temps immémorial. Les bornes de ces „ villages ont été rarement alterées; les villages eux mêmes ont été quel- „ ques fois désolés par la guerre, la famine et le choléra, mais ils ont „ conservé leurs noms pendant des siècles; les mêmes familles ont continué „ d'y conserver leur résidence et d'y avoir leurs intérêts. Les habitants „ ne se mettent point en peine des renversements ou des brisements de „ l'empire; tant que le village demeure entier, il ne s'inquiètent point à „ quel souverain il appartient; quel que soit ce souverain, l'économie in- „ térieure du village n'en demeure pas moins invariable. Quoi qu'il arrive „ le patel demeure toujours le chef des habitants; il est à l'abri des re- „ volutions politiques dans ses fonctions de juge, de magistrat, de collec- „ teur des revenues de la commune. Si quelque pouvoir voulait y toucher „ il y aurait émigration générale et le village retournerait au domaine du „ désert, jusquà ce qu'un nouveau gouvernement remît les choses sur l'an- „ cien piéd. Fouillez les archives du temps, sous toutes les dominations „ reparaitra toujours cette petite république, le village indien, fondation im- „ muable des monarchies chancelantes et éphémères de l'Orient. Sur cette „ base tous les despotismes se sont successivement élévés et écroulés, „ sans ébranler, sans même ébrécher l'humble édifice. C'est que le village „ présentait tellement peu de surface, qu'il pouvait entrer dans les construc- „ tions politiques les plus differentes, et avait pourtant assez de consistance, „ pour ne pas être brisé dans leur chute. C'est ainsi, que l'on voit, dans „ l'ordre physique, les mêmes molécules intégrantes passer successivement et „ se combiner sans cesse dans les formes de cristallisation les plus variées. „ Observons aussi en passant, que par une loi de formation assez bizarre „ ces empires d'Orient sont tout à la fois despotiques par la *tête*, aristo- „ crates et féodaux par le *milieu*, municipaux et républicains à leur *base!*"

Wij hebben thans te onderzoeken de vraag: In hoever de invoering van het islamisme op Java den toestand der arbeidende klasse veranderd, en of die invoering haren toestand verbeterd heeft.

Om tot de beantwoording van het eerste punt te komen, moeten wij het tweede onderzoeken, en dan zien wij, dat het Islamisme voor den Hindoe eene nagenoeg even groote weldaad was, als voor den Romeinschen en Griekschen slaaf de invoering van het Christendom. Het islamisme verkondigde, gelijk het Hindoeisme, een eenigen God; indien het

echter ten opzigte van onder het juk gebragte volken zich zelf eene hoogere waarde toekende, het deed dat verschil, vooral bij het tweede en derde geslacht, geheel en al verdwijnen, wanneer de onderworpene en een vreemd geloof aanklevende het islamisme omhelsde; en dit is de grootste hefboom geweest van de zoo spoedige uitbreiding dezer leer. Het islamisme huldigde dus de wet der gelijkheid der menschen, hoezeer nog maar alleen bij gelijkheid van geloof *); het omhelsde dus de zoo weldadige stelling der slaven-periode: dat de slaaf wel slaaf was, maar niet volstrekt slaaf behoefde te blijven. Door die grondstelling deed het alle verschil van standen †), en daarmede vooral de goddelijkheid van den stand der Brahmienen verdwijnen, en daardoor de onderworpenheid van het volk aan zijn lot uit het oogpunt van godspraak §). Bij de eenheid van God en zijne verhevenheid boven alles, is het denkbeeld van gelijkheid der schepselen reeds zeer nabij, en schemert door den nacht zelfs van de eerste onbeschaafdheid heen. Zoo had dus het Islamisme op de bevolking van Java een nog weldadiger invloed, dan de verandering van het kasten- in het slavenstelsel onder de Grieken en Romeinen.

Maar door de goddelijkheid en verhevenheid der kasten boven die der Soedras was ook het stelsel van inkomsten geschraagd, en als het ware geheel natuurlijk gemaakt. Met de verdwijning van het religieuse stelsel wilden echter de vorsten de inkomsten niet doen verdwijnen. De inning der inkomsten door tijdelijke kollekteurs (zemindars) werd dus moeijelijk, indien men de magt, die zij vroeger van het geloof ontleenden, en die nu verdwenen was, niet door andere middelen versterkte. Om zich de inkomsten te verzekeren, begon men de ontvangers verantwoordelijk te maken, voor de opbrengsten, en om die ontvangers in de mogelijkheid te stellen, aan die verantwoordelijkheid te kunnen gestand doen, stelde men ze in de gelegenheid, de hulpbronnen hunner distrikten te leeren kennen, en daar invloed te verkrijgen, door hunne betrekkingen van den vader op den zoon te doen overgaan, en dus erfelijk te maken; behoudens het bon plaisir der vorsten, wanneer zij aan de voorwaarde hunner erfelijkheid niet voldeden. Om echter daaraan te kunnen voldoen, zag men oogluikend toe, dat zij troepen hielden, inbreuk maakten op de oorspronkelijke dorpswetten, door op de benoemingen der hoofden invloed uit te oefenen, of die van zich geheel afhankelijk te maken; men zag oogluikend toe, dat zij de wetten veranderden, de belastingen opdreven, personele diensten vergden, waar de oorspronkelijke wetten die niet toestonden, en in zich zelf betrekkingen van administrateurs en regters vereenigden, vooral in zaken, de opbrengsten aangaande. En ziedaar den oorsprong der zoogenaamde erfelijkheid der regenten; ziedaar den oorsprong van het stelsel van belastingen, door de verdeeling in en op de tjatjahs, en dat bijlage A. van het besluit van den 28sten Maart 1834, n°. 1. „*Eenige zakelijke extrakten* enz.” Staats-

*) Gelijk het Christendom ook deed voor de reformatie.

†) Alleen met uitzondering der afstammelingen van MAHOMED.

§) Er bestaat eene partij, die tracht de christelijke volken weder op dat standpunt terug te voeren. Het is de anti-revolutionaire.

blad 1834, als eene *aloude volksinstelling* wil doen voorkomen; ziedaar den oorsprong van al die *misbruiken*, die men onder den naam van *gebruiken* (adats) wil doen doorgaan.

Onderzoeken wij thans, waarom zij tot heden onder den invloed der Europesche heerschappij bleven bestaan, en welken invloed zij hadden op den vrijen arbeid. Alvorens hiertoe over te gaan, moeten wij nog doen opmerken, dat wij nergens eene wet vinden, waardoor de ontginner van den grond, of de als eerste bezitter daarvan bekend staande bewerker, als *eigenaar* van dien grond wordt beschouwd, mits of zoo lang hij de daarop rustende servituten in geld, goederen of arbeid voldoet. Het schijnt echter, dat de vorsten die bepaling stilzwijgend hebben erkend, vooral ook tot eenige bescherming van den landbouwer tegen den even stilzwijgend en zonder bepaalde wet erfelijk geworden regent (zemindar.) Gewoonte is dus eene wet geworden. En wanneer men de kantteekening *) der boven aangehaalde bijlage A. van het besluit dd. 28 Maart 1834, n°. 1 leest, en de oorzaak nagaat, waarom de Indische regering ten opzigte van dat punt eene zoo bindende verklaring heeft afgelegd, dan kan men die alleen vinden in de omstandigheid, dat de regering trachtte door die verklaring eene soort van slagboom daar te stellen tegen hare eigene grepen in de eigendomsregten van den Javaan. Die grepen konden, hoe oordeelkundig ook gedaan, toch uit een regtskundig oogpunt beschouwd, niet geregtvaardigd worden, en stelden dezelfde vernietiging daar van de gebruiken, die de regering in die kantteekening toeschrijft aan de bemoeijenissen der Europeanen met de huishoudelijke aangelegenheden van den inlander; eene bemoeijenis, die proefondervindelijk reeds het grootste nut heeft opgeleverd, en voor Java ook reeds even veel zegen zoude bewerkt hebben als voor Nederland, ware de regering niet, uit onoordeelkundige vrees voor den invloed der hoofden, halverwege blijven staan, door de bevolking aan dien invloed niet geheel en al te onttrekken, in zoover die hoofden dien namelijk niet moesten behouden als ambtenaren der regering, en dus dien invloed ook geheel en alleen aan hunnen rang als ambtenaren mogten ontleenen.

In de eerste periode der vestiging van Nederland op Java, die tot het jaar 1646 loopt, kon de aanwezigheid van Europeanen slechts in zoover invloed uitoefenen op den arbeid, als zij aan dien arbeid eene eenigzins veranderde rigting gaf. Hoezeer toch Java door zijne gelukkige ligging reeds vroeger het middenpunt van den handel der Soenda-eilanden mogt wezen, de komst der Europeanen gaf aan dien handel eene nooit gekende vlugt, en verhoogde de waarde der produkten voor de Europesche markt

*) Men heeft geheel ten onregte beweerd, dat de Javaan geen denkbeeld bezit van het regt van eigendom op den grond. Volgens zijn begrip, strekt zich het regt van den soeverein op een bebouwd stuk land niet verder uit, dan het heffen van het aandeel, dat hem volgens de adat (gebruik) toekomt, of tot het bezwaren van den bezitter met eene openbare dienst, aan de verschuldigde schatting geëvenredigd.

Voor het overige gaan de gronden op de leden der familie van den eigenaar over; zij verkoopen of verhuren die onderling, volgens de adat, en deze gebruiken bestaan nog overal, waar zij niet, door de willekeurige bemoeijenissen der Europeanen met de huishoudelijke aangelegenheden van den inlander, zijn vervallen.

en de navraag daarvoor zoo buitengewoon, dat bij de vorsten en regenten het verlangen moest worden opgewekt, om die produkten niet alleen door de bevolking te laten teelen, maar die ook uitsluitend aan zich te laten leveren, ten einde de markt daarvan in handen te hebben, en de hoogst mogelijke prijzen te bedingen. Hadden zij vroeger zich vergenoegd met de gewone opbrengsten aan rijst, zij zagen daar nu geen voldoend voordeel meer in, en om van het verkrijgen van produkten voor de Europesche markt zeker te zijn, maakten zij langzamerhand een gedeelte der bevolking aan dat doel dienstbaar onder den naam van „heerendiensten". Die inbreuken op de regten en den vrijen arbeid der bevolking, zoover hij bestond, konden niet dan vermeerderen, toen de verschillende Europesche volken, hier voornamelijk de Engelschen en Nederlanders, elkander de loef trachtten af te steken, en de produkten met uitsluiting van anderen in handen te krijgen, de vorsten en grooten langzamerhand in schulden inwikkelden, en, door den eenen tegen den anderen te ondersteunen, eindelijk allen van zich afhankelijk maakten. De Nederlanders slaagden hierin op Java zoodanig, dat reeds in 1677 de Keizer, dien de kompagnie in een gevoerden oorlog geholpen had, tot vergoeding der oorlogskosten, bij akte van den 2den Oktober 1677, het gewigtigst gedeelte van zijn rijk, namelijk al de havens, aan de Kompagnie afstond, en van haar voortaan in leen verklaarde te bezitten; en bovendien den handel van al zijne onderdanen beperkte tot den handel met de Nederlandsche Oost-Indische Kompagnie.

Hierbij bleef men echter niet staan. Die direkte handel met de onderdanen des Keizers of zijne gedelegeerden werd, door de uitgestrektheid van de kust, de onzekerheid der bewaking en mededinging van anderen, bezwaarlijk zoo niet onmogelijk geacht, en gaf aanleiding tot belangrijke onkosten. Om die te besparen, wikkelde men de vorsten in zoodanige moeijelijkheden, en maakte ze zoo afhankelijk, dat men hen eindelijk de verpligting kon opleggen, de produkten hunner distrikten van de bevolking zelve te vergaderen, en voor een spotprijs aan de dienaren der Kompagnie af te leveren. Hiervoor gaf men aan de vorsten jaarlijks subsidiën aan geld, opium, wapenen en andere goederen. Dit is de tweede periode onzer werkwijze op Java, het kontingenten-stelsel, dat tot 1693 duurde.

Door de magt der kompagnie gerugsteund, konden nu de vorsten, maar vooral de kleine hoofden, de regenten, hunne spilzucht bot vieren, door de produkten, die zij aan de kompagnie moesten leveren, van de bevolking bij wijze van heerendienst om niet te eischen, en het geld, daarvoor verkregen, voor zich zelve te gebruiken. Dit werd van lieverlede niet alleen gebruik (adat), maar eene verandering hierin werd onmogelijk, daar nagenoeg al de grooten langzamerhand zoodanig in schulden waren geraakt, dat zij den prijs der te leveren produkten reeds voor eene reeks van jaren vooruit hadden ontvangen, en dus de levering daarvan door de bevolking *om niet* voor hen eene *levenskwestie* werd. Zij toch, de kleine hoofden, wisten zeer goed, dat zij geen erfregt bezaten, en dat, al hadden zij dat bezeten, de kompagnie daartegenover magt genoeg bezat, hen te

kunnen verdrijven en anderen in de plaats te zetten, wanneer zij in gebreke bleven, aan hunne verpligtingen te voldoen. Maar de kompagnie had er belang in, hen in hun geusurpeerd erfregt te handhaven, om hare vorderingen niet te verliezen, en de regenten moesten om elken prijs zorgen, de gevorderde produkten te leveren. Dat geene oproeren onder de arbeidende klasse ontstonden, toen de milde Hindoe-instellingen langzamerhand verdrongen werden door ondragelijke lasten, hebben wij reeds vroeger verklaard door de passiviteit van den bewoner der heete gewesten, de slaafsche onderworpenheid aan de grooten, van het kastenstelsel nog overgebleven, de geringe behoeften, en zijne tot gewoonte geworden onverschilligheid, daar hij toch nimmer het geluk van veilig bezit had gekend. Maar die passiviteit vertoonde zich ook langzamerhand in een negatieven tegenstand, door het mindere belang, dat de arbeidende klasse in den landbouw begon te stellen; zij verdroeg de misbruiken met geduld, maar zij werkte hen zoo weinig mogelijk in de hand, door zoo weinig mogelijk te werken. „De landbouw verachterde meer en meer, en toen, omstreeks „het jaar 1693, de veroveringen in Indië een einde hadden genomen, toen „de Oost-Indische maatschappij ophield alleen koopman te zijn, en tevens, „door het beheer van uitgebreide bezittingen, souverein werd, begon te „gelijker tijd de aanvang harer verachtering!" *)

Tot nu heb ik mij zooveel mogelijk onthouden van aanhalingen van personen en zinsneden uit hunne werken, ten eerste, om niet zelf te vervallen in de fouten van anderen, die bijzondere feiten als algemeene bewijzen wilden doen doorgaan, en ten tweede, om polemiek zooveel mogelijk te vermijden, en bij het onderwerp te blijven; maar ik moet thans eenigzins van dien stelregel afwijken, ten einde een, vooral onder de voorstanders van vrijen arbeid en handel †) bestaand, verkeerd begrip omtrent den val der Oost-Indische kompagnie te doen verdwijnen, waardoor tevens de urgentie en het nut der invoering van het kultuur-stelsel dadelijk in de oogen springt, maar ook tevens het gevaar van dit stelsel te bestendigen.

Het algemeene en in vele werken verspreide begrip omtrent den achteruitgang en eindelijken val der Nederlandsche Oost-Indische kompagnie, is geen ander, dan dat die is toe te schrijven aan de omstandigheid, dat de kompagnie zich niet uitsluitend bepaalde, handelaar te blijven, maar ook soeverein werd; dat door de zware verpligtingen en lasten, die zij op zich moest nemen, hare handels-voordeelen eerst verminderden, dan daaraan gelijk kwamen, die eindelijk te boven gingen, en haar te gronde deden gaan; dat zij niet te gronde zou gegaan zijn, had zij zich uitsluitend bij handels-operatiën bepaald, en evenmin, ware zij uitsluitend soeverein geworden en had zij den handel vrij gelaten. Wij behoeven de geschriften niet te noemen, waarin dat stelsel ontwikkeld wordt; zij zijn talrijk, en sommigen met uitstekende bekwaamheid geschreven. Wij willen hier alleen uit de boven

*) Merkus.
†) Waartoe ik ook behoor, zonder al hunne meeningen te deelen. De Schr.

verhaalde ontwikkeling der magt van de Oost-Indische kompagnie aanwijzen, dat die schrijvers, indien zij het feit juist verhalen, echter tot eene verkeerde konklusie gekomen zijn, omdat zij nimmer een onderzoek deden, *waarom* de kompagnie soeverein werd, en al de lasten op zich nam, die daaraan verbonden waren en spoedig hare winsten als koopman te boven gingen.

Dat groote handels-ondernemingen naar Indië in de zeventiende eeuw voor bijzondere personen nagenoeg onmogelijk waren, is een bekend feit, en werd nog niet zoo zeer veroorzaakt door gebrek aan kapitaal van eersten aanleg, als door den langen duur dezer operatiën, de onzekerheid der uitkomsten door oorlogen, de weinige goede trouw der Indische vorsten, de konkurrentie, en vooral door het nog niet bestaan van assurantie-maatschappijen, waardoor bij het verlies eener expeditie de ondernemer in eens werd geruïneerd. De associatie verving in dien tijd, als het ware, de assurantie. Maar de naijver tusschen de handeldrijvende volken in Europa, en de trouweloosheid dergenen, waarmede men in Indië handel moest drijven, maakten wapeningen, troepen, en vooral zamenwerking van velen noodig, om die ondernemingen te doen slagen. Om handel te kunnen drijven, moest men oorlog voeren; om oorlog te kunnen voeren, moest men in Indië depôts van troepen en oorlogs-materiëel hebben; en om dat te kunnen hebben, moest men grondgebied trachten te verkrijgen, en daar versterkte plaatsen aanleggen. Dit gelukte; de Ned. O. I. kompagnie verdrong de andere handeldrijvende volken langzamerhand van Java, maar moest gedurig veel magt ontwikkelen, om hare positie te behouden; en spoedig nam de produktie der slaven-koloniën in Amerika eene zoo hooge vlugt, de kosten van voortbrenging en transport, en de kosten van bestuur dezer slaven-koloniën waren zoo gering, in vergelijk met dezelfde kosten aan produktie, bestuur en handel in O. Indië verbonden, dat men naar middelen moest omzien, om de konkurrentie vol te houden. Op transport kon niet bespaard worden, dan wanneer de kompagnie hare eigene schepen als oorlog- en transportschepen bezigde. Daarvan het monopolie der scheepvaart op Indië. Aan inkrimping der gewapende magt viel, bij de opkomst der Engelsche zeemagt en de gedurige oorlogen met die natie, niet te denken. Men moest het voordeel dus in eene goedkoopere produktie zoeken, en om dat doel te bereiken, hebben wij gezien, hoe men langzamerhand de hoofden in hunne geursurpeerde regten tegen de vorsten ondersteunde, en daardoor eindelijk allen onder het juk bragt, en verpligtte, de prodrukten tegen een willekeurig bepaalden prijs aan de kompagnie te leveren. Wij willen hier niet onderzoeken, of de kompagnie destijds reeds magtig genoeg was, om de bevolking van Java aan den invloed en de onderdrukking der hoofden te onttrekken, en zich zoodoende op den natuurlijken weg door vrijen arbeid van meerdere en goedkoopere produkten te verzekeren. Wij gelooven het niet, en hebben hier ook alleen het feit te konstateren, dat de kompagnie de produkten vorderde, en zich er niet om bekommerde, welke middelen de grooten in het werk stelden, om die te verkrijgen, waarvan, gelijk wij gezien hebben, eene vermindering der pro-

duktie het natuurlijke gevolg was. Maar toen de achteruitgang in de voortbrenging en de welvaart onder de arbeidende klasse zoo groot werd, dat de vorsten, in spijt van al den druk, aan hunne verpligtingen niet meer konden voldoen, toen kon de kompagnie zich niet meer tot den handel alleen bepalen, die haar geene handelsartikelen, en dus geene winsten, meer zoude verschaft hebben. Zij kon den handel ook niet aan anderen overlaten, en zich er bij bepalen om soeverein te zijn: want de opbrengsten der bevolking buiten de produkten voor de Europesche markt waren nul, wanneer men er van aftrok, wat de Javaansche vorsten voor hun onderhoud noodig hadden; en die produkten hadden in vergelijking met West-Indië, met uitzondering van zeer weinige artikelen, o. a. muskaatnooten, foelie, kruidnagelen, eene zoo nadeelige markt in Europa, dat zij voor den partikulieren handelaar geene kans van winst aanboden, al had de kompagnie eens besloten, die produkten te Batavia te verkoopen, hetgeen toch in geen geval de moeijelijkheden en den achteruitgang der voortbrenging zoude belet hebben. Hieruit blijkt dus voldingend, dat, aangezien de kompagnie niet bij magte was of zich niet voor magtig genoeg hield, om de bevolking aan de onderdrukking harer hoofden te onttrekken, haren welstand op te beuren, en zich daardoor de inkomsten der vorsten toe te eigenen, en die langzamerhand nog te vermeerderen door de vermeerdering van den welstand der bevolking, zij ook niet bij magte was, zich bij een der attributen als koopman of soeverein te bepalen, zonder even eens te gronde te gaan. Zij moest soeverein worden, om koopman te kunnen blijven; zij moest koopman blijven, om de kosten der soevereiniteit te dekken; echter de magt niet bezittende, om die soevereiniteit op goede grondslagen te kunnen vestigen, ging zij te gronde, omdat zij aan den eenen te veel, en aan den anderen kant te weinig magt bezat. En hier doen wij reeds bij voorbaat de vraag: Heeft de Nederlandsche regering in 1832 het kultuurstelsel niet moeten invoeren, om de opbrengsten voor Nederland rijker te maken? Is de regering op Java niet koopman moeten worden, om in Nederland soeverein te kunnen blijven?

Toen tegen het jaar 1693 de O.-I. Kompagnie soeverein werd van geheel Java, bevond zich de bevolking, uit een regtskundig en maatschappelijk oogpunt beschouwd, in denzelfden toestand, waarin zij zich heden bevindt. Die toestand laat zich uit onze geschiedkundige ontwikkeling zonder nadere opheldering afleiden, en met een het verschil tusschen haren toestand en dien der volken in Europa na de slaven-periode. Het slavenstelsel had dat groote voordeel boven het kastenstelsel, dat de slaaf vrij worden, en zich boven zijnen vroegeren stand kon verheffen, terwijl de man der kasten onwrikbaar aan zijnen, hem door de geboorte aangewezen, stand bleef gebonden. Maar het slavenstelsel kende geen grondbezit van den slaaf, en wij hebben in de eerste afdeeling gezien, hoe weinig nut aanvankelijk de vrijheid opleverde voor degenen, die vrij waren geworden, echter zonder eigendom, zonder arbeid en lust tot arbeid, en hoe de meesten gedwongen waren, zich aan den grond te verbinden, om den grond te mogen bewer-

ken. Daarom vinden wij in de eerste periode in Europa het stelsel der grondboeren, gelijk nog hedendaags in Rusland, waar de man met den grond verkocht wordt, en wel geen eigen regt heeft op den grond, maar ook van den grond niet kan afgescheiden worden, dus ook door dien grond in elk geval zijn bestaan moet vinden. Had het kastenstelsel nu voor den persoon het groote nadeel, in vergelijking met het slavenstelsel, dat zijne positie onveranderlijk was, ten opzigte van den grond had dit stelsel daarentegen het groote voordeel, dat het hem vrij stond, den grond al of niet te bebouwen, en dat, *wanneer* hij den grond bebouwde, hij voor het belang zijner hoofden daarvan nimmer werd verdreven, zoolang hij het volgens de wetten daarvan verschuldigde voldeed. Hierdoor verkreeg hij door gewoonte eene soort van eigendomsregt op den grond; de lasten waren altijd op den *grond* en nimmer op den *man* gevestigd, en het stond hem in elk geval vrij, de lasten niet te voldoen, door den grond te verlaten. Dit verband tusschen man en grond is, vooral dewijl onder de lasten ook persoonlijke diensten behoorden, geen ander, dan het leenverband; het regt van den landbouwer is geen ander, dan het erfpachtsregt, waarvan al het hatelijke was verdwenen met het verdwijnen van het Hindoeisme, en onfeilbaar tot vrijen arbeid en langzamerhand tot individuëel bezit zoude geleid hebben, hadden niet de boven aangehaalde omstandigheden de lasten in ondragelijke afpersingen veranderd, en daardoor den welstand van het volk gaande weg tot in de kiemen vernield, zonder hunne uitzuigers te baten.

Of het gebrek aan doorzigt, dan wel de door het klimaat ook bij den Europeaan voortgebragte zucht naar gemak was, behoeven wij niet onderzoeken; genoeg dat de kompagnie ook in die landen, die zij geheel naar haren zin had kunnen besturen, de zaken op den ouden voet liet, en hetgeen zij de hoofden misschien belette te nemen, door eigene hoogere dan de gewone eischen, de bevolking afdwong. Dit leert de geschiedenis der koffijkultuur in de Preanger-Regentschappen, waar men de bevolking om hare rijstvelden te behouden, dwong, meer te doen, dan de belasting dezer velden aan produkt en personele diensten bedroeg, en in plaats van zich in direkte aanraking met de bevolking te stellen, de regenten meester liet om alles naar willekeur te regelen, en daardoor een der schoonste gedeelten van Java in eenen toestand bragt, verre beneden dien van andere, door de natuur minder begunstigde provinciën, en waaruit zij zich tot heden toe niet geheel heeft kunnen verheffen, te meer, daar die exceptionele toestand altijd is blijven bestaan.

De achteruitgang der kompagnie opende hare bestuurders de oogen niet genoeg, om de oorzaak van het kwaad te zien, en nog minder die met den wortel uit te roeijen. Zij ging te gronde en de landen, die zij meer dan eene eeuw als soeverein had bezeten, gingen door de resolutie der Staten-Generaal van 24 December 1795 over in handen van de republiek der Nederlanden, en daarmede eene schuld van verre boven de honderd millioenen guldens.

Hoezeer men erkent, dat gebrek aan een vast en geregeld bestuur, en het overlaten van den Javaan aan de willekeur zijner hoofden, den rijkdom van het land vernietigden, zonder de kompagnie te baten, blijkt uit eene aanhaling, die wij ons hier veroorloven uit het werk, op last van den Minister van Koloniën J. VAN DEN BOSCH in 1835 uitgegeven, en welke aanhaling geschreven is met het doel, om het oordeel van den Engelschen Gouverneur-Generaal ad int. Sir STAMFORD RAFFLES over het bestuur der Kompagnie te ontzenuwen, maar dat oordeel juist bevestigd heeft, daar zij daadzaken niet loochent, maar de schuld alleen van het opperbestuur wil af en op degenen schuiven, die door de schuld van dat bestuur zich onbehoorlijke voordeelen toegeeigend hadden. De heer V. D. BOSCH laat bl. 13 den heer V. ELTEN zeggen:

„Den heer RAFFLES, aan wien het tusschenbestuur is toevertrouwd ge- „worden, is het gelukt, door een fraai werk over Indië te schrijven, in „eene taal, meer algemeen bekend in Europa, dan de onze, de publieke „aandacht tot zich te trekken, en aan de weetlust van de zoodanigen, die „weinig met onze aangelegenheden bekend zijn, een ruimen voorraad van „zaken aan te bieden, in meenig opzigt hunne aandacht waardig. Hij „heeft daarbij geenszins verzuimd, zijne lezers vele bijtende anecdotes over „onze inrigtingen en bestuur in Indië op te disschen; en, door daarbij de „waarheid te kort te doen *), het algemeen ongunstig gevoelen in Europa „als het ware versterkt, ten aanzien van ons nationaal karakter.

„Wij zeggen, hij heeft de waarheid daarbij te kort gedaan. Men leze „slechts, wat hij zegt van de vele en bezwarende belastingen, waardoor „de Javaan, onder het bestuur der Kompagnie, gedrukt zou zijn geweest, „en oordeele, bij de wetenschap, dat de Kompagnie de door hem als „zoo redeloos uitgekreten belastingen in de provinciën, haar door de vor- „sten van Java afgestaan, niet deed heffen.

„Het waren de oude volksbelastingen, die door het volk aan hunne op- „perhoofden betaald werden. De Kompagnie genoot van deze landen „geene andere inkomsten, dan de hoeveelheid rijst, die de inlander van „ouds, aan de vorsten van Java gewoon was te voldoen. Zij bemoeide „zich niet met de huishoudelijke aangelegenheden der bevolking, waar- „toe zij trouwens ook geene bevoegdheid had, overeenkomstig de voor- „waarden, waarop die landen aan haar waren afgestaan. De regenten „bestuurden hunne regentschappen meer als afhankelijke vorsten hunne „domeinen, en betaalden daarvan de verschuldigde en geringe schatting, „dan wel als landschappen, waarvan de ingezetenen onmiddellijk aan het „Gouvernement zouden zijn ondergeschikt geweest. De teelt van koffij en „eenige andere produkten had plaats ten gevolge van overeenkomsten met „de hoofden; deze vorderden den arbeid, daartoe vereischt, van hunne on- „derhoorigen, tegen genot van verschuldigde schatting, die zij anders van „hunne velden verpligt waren te betalen, en zelfs hiervan is spaarzaam

*) Dit is op die autoriteit door verscheidene schijvers nagezegd.

„ gebruik gemaakt. Zoo men de Preanger-Regentschappen daarvan uitzon-
„ dert, heeft de waarde van al die produkten jaarlijks, op die wijze ge-
„ teeld, tijdens het bestaan der Kompagnie, geen *f* 500,000 bedragen!"

Deze naïve verontschuldiging is wel de bitterste veroordeeling van het bestuur der Kompagnie. Zij neemt landen over, zonder het regt te bedingen, de ingezetenen tegen de vorsten te beschermen; de vorsten moeten aan haar de opbrengsten afleveren, en worden daarentegen oogluikend door de Kompagnie gerugsteund in hunne afpersingen van den arbeidenden stand, den waren rijkdom des lands, en nog wel, zonder dat de Kompagnie die mag beletten, indien zij slechts haar kontingent ontvangt. En voor dat verlof, dat zij als soeverein toestaat, de bevolking naar de willekeur der aan haar onderworpene vorsten uit te zuigen en te ruïneren, voor dat verlof ontvangt zij, gelijk de verontschuldiging even naïf zegt, bijna *niets!*

Gelukkig, dat de heer V. D. BOSCH, hoezeer de Kompagnie verdedigende, haar stelsel niet zoo goed vond, dat hij het bij de invoering van het kultuurstelsel geheel en al toepaste. De schromelijkste gevolgen zouden niet zijn uitgebleven.

Maar, hoezeer men gewoon is, aan te nemen en te verkondigen, dat de Engelschen den hoeksteen tot wezenlijken vooruitgang der arbeidende klasse op Java gelegd hebben, hoezeer zij daartoe veel hebben bijgedragen, de groote eer der eerste, krachtige schrede op dien weg komt aan niemand toe, dan aan den maarschalk DAENDELS, toen hij Java van 1808 tot 1811 als Gouv.-Generaal heeft bestuurd.

Wij hebben ons hier niet bezig te houden met het staatkundig bestuur van dien beroemden landvoogd, dien enkele schrijvers met even veel onverstand als onbillijkheid beoordeeld hebben; sommigen zijn zelfs zoo ver gegaan, het bijvoegsel van *beroemd* in dat van *berucht* te willen veranderen. Sedert lang heeft de geschiedenis hulde gedaan, niet alleen aan zijnen ondernemenden aard en voortvarendheid, maar ook aan de doelmatigheid zijner maatregelen, vooral met het oog op de moeijelijke omstandigheden, waarin hij zich bevond. Wij zullen alleen nagaan zijne maatregelen, met betrekking tot bevordering van *vrijen* arbeid op Java, ten volle beamende, wat hij zelf gezegd heeft, ten opzigte zijner staatkunde:

„ Een magtige vijand bedreigde ons ter zee, en de Javaansche vorsten,
„ welke door de kenmerken onzer zwakheid stouter geworden waren, meen-
„ den, dat het oogenblik gekomen was, waarop zij hunnen vroegeren
„ beheerschers wetten konden voorschrijven. Het bestaan van onze magt
„ op Java was daarom in het grootste gevaar. Alle financiële bronnen des
„ binnenlands waren uitgeput, terwijl een volkomen stilstand in den han-
„ del, ten gevolge van de insluiting onzer kusten, ons elke hoop benam,
„ om van buiten hulp te erlangen. Bij deze zorgwekkende omstandigheden
„ en het mislukken van zoo vele pogingen, om verbeteringen in te voeren,
„ en aan de regering eene meer waardige stelling aan de wijzen, vond ik
„ noodig, mij zelven boven de gewone formaliteiten te stellen, en geene
„ andere wet te erkennen, dan die van het behoud der mij toevertrouwde

„ kolonie. De mondelinge bevelen, welke ik bij mijn vertrek uit Holland „ ontving, hadden dit tot oogmerk, en de goedkeuring, welke mijne pogingen „ tot de uitvoering daarvan mogten verwerven, spoorden wij aan tot vol „ harding!"

Gelukkig die nood, waarover hij klaagt; nood is de moeder der beste uitvindingen en der beste wetten. Uit nood en gebrek tastte hij het kwaad bij den wortel aan; om zich eigene hulpbronnen te scheppen, begreep hij, dat men den toestand van het volk moest verbeteren; om dat te kunnen doen, dat men de schromelijke misbruiken, waaraan zich inlandsche Hoofden en Europesche ambtenaren schuldig maakten, moest afschaffen. Hij begon, met allen eene behoorlijke bezoldiging toe te leggen; en regelde de ambtsbevoegdheid van iedereen; hij verbood het aannemen van geschenken en het verwerven van elke onwettige winst; en hij *dreigde* niet, maar hij strafte onverbiddelijk elke overtreding, zonder aanzien van rang noch afstamming. Wat de heer J. VAN DEN BOSCH noemt: „inbreuken op de instellingen des volks!" was niets, dan bescherming van dat volk, en afschaffing van misbruiken en aanmatigingen der hoofden; de daardoor ontstane onlusten in het Bantamsche, en de oppositie van den Sulthan van Djokdjokarta *) waren niets, dan ophitsingen der hoofden, en tegenkanting, die te regt met energie moest onderdrukt worden; dit was eene handelwijze, geheel anders in het belang van het volk, dan de onstaatkundige toegevendheid in de zaak van radja KONOMAN in 1806 te Cheribon. DAENDELS was de eerste, die de magt der hoofden brak, niet alleen door wetten, die hunnen ongeoorloofden invloed op het volk en de misbruiken daaraan verbonden, vernietigden, maar vooral door *handhaving* dezer wetten door eene behoorlijke organisatie van het justitie- en politiewezen, en door bestraffing der misdrijven van de hoofden, waar die tot zijne kennis kwamen. De werken, die hij ondernam, o. a. de groote postweg over Java, waren in het belang van het welbegrepen algemeen nut ondernomen; dat ongelukkige omstandigheden hem beletteden, op den ingeslagen weg voort te gaan, dat hem de tijd niet werd gelaten, het begonnen werk ten einde te brengen, en den Javaan eens voor al vrij te maken van al hetgeen niet wezenlijk adat, en wel *nuttige adat* is, dit is niet zijne schuld en hoogelijk te beklagen. Hij heeft den eersten, krachtigen ruk gedaan aan den boom, onder wiens schaduw de kompagnie had gerust — en gestorven was. Tien jaren Regering van DAENDELS, en de instelling van het kultuurstelsel ware overbodig geweest.

Uit de grondstellingen, die wij na de aftreding van DAENDELS door elk nieuw optredend Bestuur zien verkondigen, blijkt meer, dan door elke redenering, dat de ware grondslag tot den vooruitgang toch erkend, en algemeen beäamd was. Het was geen andere, dan opbeuring van vrijen arbeid door bescherming der arbeidende klasse. In de programma's, waarmede de opvolgende Besturen optraden, in proklamatiën, besluiten, belei-

*) Hoe juist de denkbeelden van DAENDELS daaromtrent waren, bewijzen de ongelukkige uitkomsten der later gevolgde slappe en toegevende staatkunde op Bali en Borneo. Aanm. des schr.

den op de regering, overal zien wij voortaan dien grondslag op den voorgrond gesteld, en het bewaren der vriendschap quand même van de Hoofden verdwijnen. En indien verkeerde denkbeelden, luiheid of nooddwang belet hebben, dat die grondslag met zijn onwrikbaar daarop gevestigd gebouw reeds geheel en al zijn daargesteld, veel is evenwel gewonnen, wanneer wij zien, dat alle regeringen den waren grondslag kennen, en ten minste den *wil* toonen, dien daar te stellen; waar een *wil* is, daar is ook een *weg* om dien wil uit te voeren.

De geest van het stelsel, door het Engelsche tusschen-bestuur ingevoerd, blijkt uit de algemeene voorschriften, door den Gouverneur-Generaal van Britsch-Indië, lord MINTO, daaromtrent gegeven: en waarin hij zeide:

„Kontingenten van rijst en van andere voortbrengselen zijn, tot nu toe, „door de regering van de ingezetenen op eene willekeurige wijze afgevergd.

„Dit is derhalve een zoo slecht stelsel, dat het, zoo spoedig mogelijk, moet opgeheven worden.

„Het stelsel van kontingenten had zijnen oorsprong niet in de bezorgd-„heid voor de behoeften van het volk; het was alleen een maatregel van „geldheffing en bedwang, welke de regering in staat stelde, om zich een „inkomen te verzekeren van den hoogen prijs, waartoe zij het voor den „gebruiker verkrijgbaar stelde, en de geheele massa van het volk, door „zijn nooddruft, afhankelijk te maken van haar welbehagen.

„Aan de regering moet ik de zorg aanbevelen, om eene geheele hervor-„ming in dat opzigt te weeg te brengen.

„Het beginsel van industrie aan te moedigen in landbouw en verbete-„ring van het land, door in die pogingen en in de vruchten dier industrie „een belang te doen geboren worden, kan op Java alleen verkregen wor-„den door eene volkomene verandering in het stelsel van landbezit, en de „voorwaarde van het gebruik!"

In dit stuk is met duidelijke en ondubbelzinnige woorden gezegd, dat veiligheid voor de opbrengst de eenige voorwaarde is van vrijen en ijverigen arbeid.

Het doet weinig af, gelijk de heer MERKUS te regt aanmerkt, of de Engelsche regering den grond als eigendom van den bewerker, dan wel hem slechts als den tijdelijken pachter daarvan beschouwde; maar door invoering van het *landrent*-stelsel ontnam zij aan de Hoofden in beginsel het regt, omtrent de opbrengsten de middelsman tusschen het Gouvernement en de bevolking te zijn; en dit juist is het beginsel van vrijen arbeid, en op Java het eenige middel, om aan den landbouwer het veilig bezit van het hem overblijvende te verzekeren.

De korte duur der Engelsche regering, de geringe opbrengsten en de onmogelijkheid, in zoo korten tijd het tot kontrole noodige personeel daar te stellen, benevens de diep ingewortelde gewoonte van den Javaan, zich door zijne Hoofden geduldig te laten berooven, omdat hij van klagten nimmer goede uitkomsten gezien had; dit alles vereenigd, bragt de vrijheid en opkomst van arbeid gedurende het Engelsch bestuur slechts weinig

vooruit, om reden de invloed der Hoofden op de opbrengsten te groot bleef, en zij zich dus daarvan een te groot gedeelte konden toeëigenen. Zonder dien invloed zoude het gebrek aan naauwkeurige metingen en daardoor het gebrek aan naauwkeurige kennis der uitgestrektheid van de velden wel de inkomsten van het Gouvernement, maar veel minder de goede verdeeling van den last, hebben kunnen benadeelen, daar door de beschrevene inrigting van het bestuur der dorpen elk een volkomen bekend is met hetgeen hij *wettig* moet opbrengen, zonder zich echter te durven verzetten, indien hij door de Hoofden tot *onwettige* opbrengsten genoodzaakt wordt. Onder die *onwettige* opbrengsten moesten al de opbrengsten gerangschikt worden van den bodem ten behoeve van *bekels*, *loerahs*, *petingies* en *sentonos* (aanverwanten der Hoofden), en wel van het oogenblik af aan, dat de Gouverneur-Generaal DAENDELS bepaald had, dat al de te presteren diensten aan het land door geldelijke bezoldigingen werden betaald. Maar die misbruiken bleven op den arbeid drukken; de misbruiken waren op het papier afgeschaft, maar bleven inderdaad gedeeltelijk bestaan. Betreurenswaardig feit! vooral daar de aandacht van die misbruiken werd afgetrokken, en het gebruik bleef bestaan om misbruiken op het papier af te schaffen, zonder maatregelen te nemen, die misbruiken voortaan onmogelijk te maken.

Toen Java wederom onder het Nederlandsch bestuur terugkeerde, ontbrak het niet aan proklamatiën, die de grondslagen, waarop dat bestuur zoude gevestigd worden, als gelijkluidend met de denkbeelden van DAENDELS en de Engelschen deden voorkomen. In de proklamatie van den 19 Augustus 1816 zeide men: „Regtvaardig, billijk, mild en doelmatig, tot bevordering „van algemeen en bijzonder belang, zijn de beginselen, welke ons leiden „moeten; onwrikbaar is ons voornemen, die aan te kleven; krachtig ons „vermogen, die te handhaven. Eene naauwkeurige waarneming der maat„schappelijke pligten, in overeenstemming met de algemeene en bijzondere „wetten en voorschriften, is de ligte en billijke voorwaarde, op welke Z. „M. deszelfs vaderlijke bescherming wil hebben toegezegd aan allen, die „onder zijn gebied leven, en hij zal die ook den zoodanigen doen geworden.

„Eene ijverige en bovenal getrouwe eerlijke behartiging van 's lands be„langen, met onthouding van alle kwellende of willekeurige behandeling, „van wien het ook zij, is voor elk, die in eene hoogere bediening geplaatst „is, het zekere middel, om in des Konings gunst te deelen. Zulk een „gedrag dan moet door ons zoo gewisselijk erkend en beloond worden, „als eene daarmede strijdige handelwijze, mogt zij onverhoopt die van en„kelen zijn, strengelijk en zonder oogluiking zal worden tegengegaan en „beteugeld!"

In de publikatie van 22 December 1818 art. 106 en 107 gaat men ten opzigte van vrijen arbeid tot duidelijke bepalingen over, zeggende:

„Art. 106. De regering moedigt door alle middelen binnen haar bereik, „den landbouw aan; zij beraamt of stelt aan het departement der koloniën „voor de beste middelen, om aanvankelijk of bij voortgang den landbouw,

„door uitgiften van landen en de vermeerdering van eene Europesche be-„volking en landbouwers, uit te breiden."

„Art. 107. Over het algemeen is het aan alle ingezetenen van Neêrl. „Indië *vrij en onverlet*, om op de gronden, hun in eigendom toekomende, „of in huur, pacht, dan wel ten gebruike uitgegeven, zoodanige voort-„brengselen aan te kweken, als zij verkiezen, en daarover naar goedvin-„den te beschikken!"

Wij hebben vroeger reeds gezien, dat het denkbeeld, om den landbouw door Europesche landbouwers uit te breiden, eene philantropische chimère is in de keerkringgewesten; en nergens is ook nog aangewezen, welk nut die uitbreiding voor de bevordering van vrijen arbeid onder de Javanen kon opleveren; misschien had de verwezenlijking van dat denkbeeld slechts gediend om den Javaan gaande weg van zijne beste velden te berooven, in onbebouwde streken terug te drijven, of naar andere eilanden te doen verhuizen; in elk geval hem eindelijk het lot der oorspronkelijke Amerikaansche volken te doen ondergaan. Geheel anders is het echter gelegen met Europeanen als *ondernemers*, van kapitaal voorzien, dat den weldadigsten invloed op de uitbreiding van vrijen arbeid kan uitoefenen; en die *vrije arbeid* was door dat art. 107 eens voor al gewettigd, en daarmede elke dwang tot arbeid voor onwettig verklaard.

Waarom is die vrije arbeid niet gelukt? waarom heeft hij die uitkomsten niet gehad, die men zich daarvan voorspelde?

Moet men het toeschrijven aan de oorzaken, waaraan de heer J. VAN DEN BOSCH het toeschrijft, namelijk daaraan: „dat de Ned. Indische regering „in principe de *misslagen* bestaan liet, die door RAFFLES in de inrigting van „het bestuur waren gebragt?" Die misslagen waren, gelijk de heer van den BOSCH zelf verklaart, ten eerste, „dat RAFFLES den Javaan aan den in-„vloed zijner Hoofden onttrok, en daarvoor eene direkte belasting op den „oogst invoerde, en ten tweede, dat hij de regenten onmiddellijk uit de „kas van het Gouvernement bezoldigde, dus tot ambtenaren maakte!"

Het behoeft naauwelijks betoogd te worden, dat juist het tegendeel waar is van hetgeen de heer VAN DEN BOSCH beweert: dat men namelijk wel eene direkte belasting van den Javaan vergde, maar hem aan den invloed der Hoofden *niet* onttrok, hem daardoor aan knevelarijen van die Hoofden blootstelde, en tevens de opstokerijen niet tegenwerkte van die Hoofden, die door direkte aanraking van den Javaan met het Gouvernement het spoedige einde van hun stelsel van afzetterij en onderdrukking voorzagen, en dus den gemeenen man diets maakten, dat men hem door het toelaten van Europesche ondernemers spoedig van zijnen grond zoude berooven.

De geschiedenis der kultuurondernemingen van bijzondere personen tot in 1830 levert nagenoeg zonder uitzondering het bewijs, dat geen ondernemer slagen kon, wanneer hij zich in direkte aanraking met de bevolking stelde, en de Hoofden voorbijging, omdat deze zoo veel invloed bezaten, dat zij elke onderneming tegenwerken en verijdelen konden, wanneer zij zich daardoor in hunne inkomsten en afzetterijen benadeeld vonden; of, zij belet-

teden de Javanen indirekt, door hen tot eigene diensten, onder den naam van heerendiensten, te dwingen, met vrijlating van anderen, ten einde daadwerkelijk aan den inlander te bewijzen, dat hij alleen door hunne bescherming eenige veiligheid kon genieten; of, zij deden hem het werken door de geringere hoofden verbieden; of, zij lieten zelfs weêrspannige dessas door rooverbenden onder aanvoering hunner eigene bloedverwanten afloopen.

Men kon in eene onderneming eenigzins slagen, door met de regenten en distriktshoofden te heulen en die te besteken. Dan werd de landbouwer gedwongen, voor den Europeschen ondernemer te werken; maar dan namen de Hoofden ook het grootste gedeelte van de opbrengst voor zich zelf; de Javaan had dus geen belang om te arbeiden, deed dus ook zoo weinig mogelijk, en wanneer de druk te erg werd, dan verhuisde hij. En hier vinden wij de bevestiging der destijds algemeen gehoorde klagte, dat de Javaan zonder dwang niet werkte, en dus tot werken *moest* gedwongen worden. Maar men zocht de oorzaak daarvan in eene van het klimaat onafscheidelijke en onvoorwaardelijke luiheid, en vergat, dat hij met ijver werkte, waar, gelijk b. v. in het Bataviasche en Buitenzorgsche, sedert lang geene Hoofden meer waren. Indien hij sedert meer dan duizend jaren door overlevering, en ook door eigene ondervinding wist, dat het hem niet hielp, wanneer hij werkte, daar hij de vruchten van zijnen arbeid niet zou genieten; indien hij ook geen denkbeeld had, dat die stand van zaken ooit zoude veranderen, daar de proklamatiën van het Gouvernement niet eens ter zijner kennis kwamen, — waarom zou hij gewerkt hebben? Waar was de aansporing tot het werk? Hij werkte, omdat hij leven moest, en, toen hij te regt niet meer werkte, dan hij volstrekt moest, werd hij van lieverlede wezenlijk lui en onverschillig. Het was de gevangene, die misschien vroeger geworsteld had om vrij te komen, maar onverschillig zijn lot onderging, wanneer hij zag, dat het niet meer te veranderen was.

Er bestond nog eene andere oorzaak, die hem den arbeid deed schuwen. Het was de verachting, waaronder de arbeidende klasse gebukt ging.

Dikwijls heb ik menschen gehoord, die zich verwonderden over de ingespannen werkzaamheid der bewoners van Noord-Amerika, over het zoogenaamde „go a head" der Amerikanen, en waarin men zelfs de Europeanen, die zich in Amerika vestigen, dadelijk na die vestiging ziet deel nemen, al hebben zij vroeger in Europa elk werk versmaad. Ik heb altijd verklaard, dat ik er mij niet alleen niet over verwonderde, maar de oorzaak voor de hand zag liggen. Men zie slechts, wat in Europa de meeste rijken met hun vermogen doen. Niets, dan er de rente van genieten, omdat men het in Europa voor eervoller houdt, van rente dan van werken te leven. In Amerika daarentegen beschouwt de eigenaar van een groot vermogen dit bijna nooit als *rijkdom*, maar altijd als *kapitaal*, dat wil zeggen, als een gedeelte van het algemeene middel om den algemeenen welstand te vermeerderen. Hij werkt altijd door, waar de Europeaan hoe vroeger hoe liever wil ophouden met werken; en waarom? omdat

het in Europa eervoller is, niets te doen, dan te werken, en in Amerika eervoller, te werken, dan niets te doen. En hierin zit ook het, volstrekt niet geheime, geheim, waarom op Java de arbeid zoo geschuwd werd, en zoo veracht was. De Hoofden met den geheelen adel werkten niet, maar leefden ook niet van hun bijzonder vermogen, daar zij dat niet bezaten. De arbeidende klasse moest hen onderhouden. De priester, in lateren tijd veeltijds uit de geringere klasse, werkte niet zonder den hoogsten nood, en liet zich eveneens onderhouden. Iedereen dus, die *kon*, onttrok zich aan het werk. Is het nu te verwonderen, dat de arbeidende klasse als haar hoogste doel beschouwde, in eene positie te geraken, waar zij niet meer zoude behoeven te werken, en wanneer zij daartoe niet kon geraken, dan toch elke gelegenheid te baat nam, om dat hooge doel, werkeloosheid, ten minste in haar eigenen zin na te streven, door zich zoo dikwijls mogelijk aan het werk te onttrekken? Is het te verwonderen, dat zij eindelijk het werk, het kenmerk van hare ondergeschiktheid, begon te verachten en te haten, en als iets schandelijks te beschouwen, waaraan men zich slechts uit nooddwang moest onderwerpen?

Wij behoeven hier geen woord bij te voegen voor het volledige bewijs, dat de oorzaak van het niet slagen van vrijwilligen arbeid van 1814 tot 1830 niet lag in de omstandigheid, dat men den Javaan aan den invloed zijner Hoofden had onttrokken, maar juist daarin, dat men hem aan dien invloed *niet* had onttrokken. En al had men dat gedaan, dan zoude evenwel de vrije arbeid aanvankelijk geene groote uitkomsten hebben opgeleverd, om de redenen, die wij reeds in de eerste en tweede afdeeling in algemeene trekken, en hier nog in het bijzonder, ontwikkeld hebben. Hij was voor den vrijen arbeid niet rijp. Ongelukkig, dat men niet begrijpen wilde, dat het eerste en eenige middel, hem op weg tot rijpwording te brengen, onttrekking aan den invloed dezer Hoofden was. Gelukkig echter, dat de heer v. d. Bosch dit middel, hoezeer niet erkennende, echter toch gebruikte, en daarenboven nog profijt trok van al den nuttigen invloed der Hoofden, hoezeer hij ook niet heeft kunnen beletten, dat hun nadeelige invloed zich tot heden op den Javaan, en de vrees daarvoor tot in het ontwerp van wet op het beleid der regering van Nederl. Indië, doet gevoelen.

Of men nu de oorzaken niet kende, of niet kennen wilde, dan wel, of men naar verkeerde oorzaken zocht, laten wij in het midden; de daadzaak bestond, dat in 1830 de vrije kultuur niet die uitkomsten had opgeleverd, die men er van verwachtte; de daadzaak bestond, dat, gelijk tijdens de soevereiniteitsperiode der Kompagnie, jaarlijks in de uitgaven der kolonie te korten bestonden, die door het moederland moesten gedekt worden. Men moest dus naar een middel omzien, de produktieve kracht van Java te ontwikkelen en uit te breiden, om daardoor de opbrengsten te vermeerderen, en wel op direkten weg, aangezien men op den indirekten weg, op den weg van het „laissez faire", niet geslaagd was. Nood brak hier wetten, want de financiële toestand van Nederland was alles behalve gunstig, en kwam eerlang door den afval van België in eenen toestand, die niet alleen

geene hulp meer veroorloofde, maar hulp van wege de kolonie onvermijdelijk vergde. Om die hulp te verkrijgen, wilde men aanvankelijk aan het aandeel van den arbeid der Javanen, waarop men aanspraak had, eene hoogere waarde geven, door produkten voor de Europesche markt te laten telen; en toen de nood hooger klom, wilde men van die produkten nog grootere voordeelen genieten, door zoo veel mogelijk daarvan bij wijze van dwang te doen telen, en zich die tegen geringe prijzen bij uitsluiting toe te eigenen. Eene wijze staatkunde beraamde het *kultuurstelsel*, de nood voegde er het monopoliestelsel bij. Indien men aan den Kommissaris-Generaal VAN DEN BOSCH de hooge eer toekent, het kultuurstelsel in het belang van Java en Nederland te hebben in het leven geroepen, men kan hem slechts beklagen, dat de nood des tijds hem gedwongen heeft, dit stelsel door monopoliën, en al de daarmede verbondene misbruiken van dwang, onderdrukking, soms van ellende, van den eenen, en van gunsten, hebzucht, inhaligheid en ongeoorloofde winsten van den anderen kant te ontsieren en te verminken. De instelling en werking van het kultuurstelsel is de laatste periode, die wij met betrekking tot vrijen arbeid te onderzoeken hebben, om dan tot de konklusie te komen, wat met betrekking tot dien vrijen arbeid op Java bestaat, en wat nog moet worden daargesteld.

Wij geven hier achter als bijlage dat gedeelte der bijlage *A* van het besluit van den 28sten Maart 1834, n°. 1, dat den titel draagt: „Nieuw stelsel van kultures", om reden wij dat stuk, hoe bekend ook, hier niet overbodig achten; hier halen wij alleen aan dat gedeelte, waaruit het grondbeginsel blijkt bij de eerste inrigting:

„Dat eene dessa, welke het 1/5 van derzelver rijstvelden afzonderde voor „de teelt van een gewas voor de markt van Europa geschikt, niet meer „arbeid vorderende dan de rijstkultuur, van het betalen der landrente zou „zijn verschoond."

„Dat die dessa bovendien zou genieten de meerdere voordeelen, die het „produkt bij taxatie blijken zou te zullen opleveren, dan het bedrag der „verschuldigde landrenten; en

„Dat de misgewassen loopen zouden voor rekening van het Gouvernement, voor zoo ver, namelijk, dezelve niet aan gebrek aan ijver en „arbeidzaamheid van de zijde des Javaans, waren toe te schrijven!"

Dat stelsel was *eenvoudig*, *doelmatig* en *niet onbillijk*. *Eenvoudig*, want het bleef geheel in den geest der instellingen, die van oudsher bestonden, en niet gegrond waren op eigendunkelijke verordeningen der Hoofden, en die dezen eindelijk ook onder den naam van *adats* zochten te wettigen, maar op de wezenlijk oude, boven beschrevene regten van den soeverein op den grond. *Doelmatig*, want het schiep produkten voor den uitvoer naar Europa, van grootere waarde dan de rijst, meer gewild dan deze, en dus meer geschikt om scheepvaart en handel te bevorderen; *niet onbillijk*, want het ging de regten niet te boven, die de soeverein op den grond had, vooral daar uitdrukkelijk bepaald was, dat de Javaan aan land noch arbeid meer dan een vijfde gedeelte zonder vergoeding zoude behoeven te presteren.

Was dit stelsel dus, in abstracto beschouwd, eenvoudig, doelmatig en billijk, desniettemin moet het als een groot geluk voor den Javaan beschouwd worden, dat het *onmogelijk* was. Zien wij eerst, waarom het *onmogelijk* was, en dan, waarom wij die onmogelijkheid een *geluk* noemden.

De produkten, die men wilde telen, waren voornamelijk, suiker, koffij, indigo, cochenille, later thee, kaneel, enz. Reeds vroeger was de onmogelijkheid gebleken, koffij in het groot door eigene industrie van den Javaan te doen telen, aangezien hiertoe kapitaal vereischt werd, dat de Javaan niet bezat, of langdurige, gemeenschappelijke arbeid, waartoe de Javaan niet genegen was, daar hij toch wist, dat de vruchten daarvan nimmer door hem zouden genoten worden. Aan het afstaan van gronden aan Europeanen, die kapitaal bezaten, was tijdens de Kompagnie niet te denken; want die grondde haar gezag geheel en al op den invloed der Hoofden. Men nam dus het middel te baat, den Javaan tot het telen van koffij te dwingen, en dit gelukte, daar de fabriekmatige bewerking zeer gering was, vooral in vroegeren tijd, toen het produkt door gebrek aan konkurrentie altijd een gereede markt vond. Maar met de suiker-kultuur was dat anders. De fabrijkmatige bewerking was zeer belangrijk en werd eerlang tot het volhouden der konkurrentie met West-Indië en den beetwortel nog belangrijker. Daar men slechts 4 á 5 maanden per jaar aan de bewerking kon besteden, om bekende en dus hier niet te herhalen redenen, zoo moest binnen dezen tijd een *groote* oogst verwerkt worden, wilde men de kosten der fabrikatie verminderen, waarbij vooral in aanmerking kwam de rente der kapitalen, voor gebouwen en machineriën vereischt, die nu over 4 of 5 maanden moest verdeeld worden, waar men die in Europa over 12 maanden verdeelt. Men gaf dus aan de fabrijken van drie- tot acht honderd bouw van 500 □ roeden elk ter jaarlijksche beplanting met suikerriet, en nu bleek dadelijk, dat men, bij de verdeeling der gronden een vijfde van den grond, dien elke dessa bezat, nemende, gronden met suikerriet moest beplanten, die daarvoor niet geschikt waren, en daarentegen die grondstof niet kon telen op gronden, die daarvoor zeer geschikt waren; eveneens had men gronden moeten nemen, die van de centrale punten van bewerking, de fabrijken, te ver verwijderd waren. Zoo werd zuivere uitvoering van het stelsel ondoelmatig, zonder het nuttige en noodzakelijke daarvan op te heffen; men week dus af, liet b. v. eene dessa, die 40 bouw voor rietteelt geschikte gronden bezat, die geheel met riet beplanten, gedeeltelijk door andere dessa's, waarvan men dan een gedeelte der rijstvelden afzonderde ten behoeve van die dessas, welker gronden geheel voor de rietteelt waren aangewezen. Bij dit eene voorbeeld kunnen wij ons bepalen, om aan te wijzen, welke schromelijke verwarring dit aanvankelijk te weeg bragt in de werking van het kultuurstelsel, en tot welke schandelijke ongeregeldheden, onderdrukking en afzetterijen, vooral van wege de inlandsche Hoofden, het aanleiding gaf. Maar wij zullen ook nog aanwijzen, dat dit niet alleen bij de suiker-kultuur het geval was, en tot voorbeeld de koffij-kultuur in de residentie Kedirie nemen. Hier bestond

het landrenten-stelsel niet, aangezien die residentie eene der vier was, die men uit de afgestane Montjonegoro of grenslanden na den laatsten Javaanschen oorlog gevormd had. Hier wilde men (waarom, begrijpen wij niet) het landrenten-stelsel niet invoeren, maar natuurlijk die opbrengst toch niet missen; men bepaalde dus, dat de bevolking koffij moest telen, waarvoor de grond zeer geschikt is; dat zij die koffij tegen een' geringeren prijs, dan voor de koffij in het algemeen vastgesteld was, aan het Gouvernement leveren, en daarentegen vrijgesteld zijn zoude van de betaling der landrente. Maar nu hadden bij verre niet al de koffijplantende dessas ook tevens sawah's. Zij hadden dus geene landrente te betalen, maar werden desniettemin in de algemeene bepaling begrepen, en ontvingen voor hunne koffij geene gootere betaling, dan de dessas, die sawah's bezaten en daarvoor niets betaalden. Die inrigting bestaat nog tot heden.

Wij schrijven hier niet de geschiedenis van de misbruiken, waarvan de invoering van het kultuurstelsel vergezeld ging. Men kan die lezen in het werk, dat de heer L. VITALES, oud-inspekteur der kultures, eenige jaren geleden, heeft uitgegeven *); wij zullen alleen aanwijzen het *gelukkige*, dat gelegen was in de omstandigheid, dat de toepassing van het stelsel volgens de zuivere oude instellingen onmogelijk was. Ware dit toch mogelijk geweest, niets ware dan ook natuurlijker, dan dat uitsluitend de inlandsche Hoofden met de uitvoering daarvan en met het toezigt daarover waren belast gebleven. Niets natuurlijker, dan dat de misbruiken, daaraan verbonden, aan de regering nimmer waren bekend geworden; niets natuurlijker, dan dat de uitkomst nooit boven de geraamde hoogte ware gestegen, en de arbeidende klasse ook daarvan nooit het geringste inkomen zoude genoten hebben; niets eindelijk natuurlijker, dan dat na een paar jaren het stelsel, geene dan nadeelige uitkomsten opleverende, opgegeven, en de Javaan op nieuw aan zijne werkeloosheid, en daarmede echter ook aan den geheelen invloed zijner Hoofden, ware terug gegeven.

Maar men kon niet buiten Europeesch kapitaal, niet buiten Europeesch onderrigt, en dus niet buiten Europeesch toezigt; en teregt zegt de heer VITALIS: dat de Europesche autoriteiten vooral te kampen hadden tegen den invloed der regenten, „die met tegenzin zagen, dat de regten, die „ze in 't geheim hadden weten te bewaren ten nadeele der bevolking, „dagelijks verminderden door de uitbreiding van het nieuwe stelsel; „van daar allerlei intrigue's, die ze in 't werk stelden, om de inwoners „ontevreden te maken, 't eenige middel, naar hun zeggen, dat het Gou„vernement kon bewegen, om de nieuwe kultures te onderdrukken!" Bladz. 3 en 4.

Gelukkig dus voor de bevolking, dat in Nederland de geldnood hooger en hooger steeg, en daarmede de noodzakelijkheid om in Indië hulpbronnen te scheppen; dat dus geen tijd overschoot, zich op het

*) Te Zalt-Bommel, bij JOH. NOMAN en ZOON, 1851.

beproeven van nieuwe stelsels toe te leggen; gelukkig, dat de heer v. D. BOSCH energisch genoeg was, voor geene zwarigheid noch tegenwerking terugdeinzen, en niet schroomde, hetzelfde te doen, wat hij aan RAFFLES verweet; namelijk, dat hij de bevolking aan den invloed der Hoofden onttrok ten opzigte van al hetgeen aan de uitvoering zijner plannen hinderlijk was. Hoezeer hij het in zijn werk, in 1835 uitgegeven, niet met ronde woorden zegt, hij gebruikte de regenten, distsrikt- en verdere Hoofden in geen' anderen zin, dan als ambtenaren en opzieners voor de uitvoering zijner plannen. Jammer, dat hij als een middel om hen gedwee te maken, ook beschouwde en bezigde het laten bestaan van grove misbruiken in het binnenlandsch bestuur, waaronder vooral, dat het administratief en regterlijk beheer in eene en dezelfde hand vereenigd bleven; daardoor werd het ontdekken en vooral het doen verdwijnen van misbruiken hoogst moeijelijk; jammer, dat hij de bezoldiging der hoofden niet eens voor al geheel in geld bepaalde, maar ook het bewerken om niet van sawah's door de bevolking, ten behoeve der hoofden, als een gedeelte der bezoldiging, toeliet *). Maar bij de geringe kennis der inwendige huishouding van den Javaan, bij het gebrek aan genoegzame en geschikte ambtenaren kon niet alles te gelijk gedaan worden; maar het hoofdoogmerk werd standvastig vervolgd. De Europesche ambtenaar werd de leider, de inlandsche had niets te doen, dan bevelen ten uitvoer te brengen. De Javaan kwam meer en meer in aanraking met den Europeaan zelf; regtschapenheid, eigenbelang, zelfs haat en wraakzucht deden gaande weg nieuwe en oude misbruiken ontdekken, veeltijds bestraffen en opheffen; de drukpers hield vooral sedert 1848 de belangstelling onophoudelijk gaande, en liet de waakzaamheid niet verslappen. De kultures zelve werden produktiever voor Nederland en Java, en de Javaan werd langzamerhand gewend aan een regelmatig wederkeerend werk buiten de werkzaamheden tot eerste levensbehoefte, en aan eene geregeld wederkeerende winst, die hem meer en meer de overtuiging gaf, dat alleen de invloed der Hoofden hem die vroeger had onttrokken, en dat alleen in Europesche bescherming volkomene waarborg gelegen is voor de veiligheid van het bezit. Indien wij de misbruiken betreuren, die aan de invoering van het stelsel verbonden en bijna onvermijdelijk waren, zullen wij de weldaden miskennen, die het aan al de daarin betrokkenen, zoo niet individueel, dan toch partij's gewijze heeft bewezen?

De werking van het kultuurstelsel is door de drukpers, redevoeringen in de Kamers, door besluiten enz. te goed gekend, dan dat het hier noodig zijn zoude, die in hare bijzonderheden te ontwikkelen. Ten opzigte van vrijen arbeid heeft dat stelsel reeds uitmuntend gewerkt, vooral daar, waar de bestuurders verstandig genoeg waren, met terzijdestelling van eigen-

---

*) Eenige jaren geleden heeft men aan een zeer verlicht regent op Java sawah's willen geven als vergoeding voor een gedeelte der bezoldiging, die hem toekwam. Hij heeft die sawah's geweigerd, onder motivering dier weigering, dat dit een voor de Javanen noodlottig misbruik ware, 't welk men, hoe spoediger hoe beter, moest afschaffen. Hij wilde daarin geen deel nemen, ook indien de regering tot de geldelijke vergoeding niet mogt besluiten. De regering heeft er echter toe besloten.

liefde of bijzondere inzigten, den geest van het stelsel, als voorbereiding voor vrijen arbeid, in het oog te houden, en den dwangarbeid door vrijen arbeid te doen vervangen, overal waar die arbeid zich als het ware vrijwillig tot die vervanging aanbood. Onpartijdigheid en de zucht om polemiek te vermijden gebieden, ons niet in bijzonderheden te treden, maar niemand, die den gang en de uitwerking van het kultuurstelsel heeft nagegaan, zal onopgemerkt hebben gelaten, dat het gedeelte van dit stelsel, dat thans door vrijen arbeid verrigt wordt, vooral dat is, waar de invloed der Hoofden geheel en al uitgesloten is, onder anderen de fabrijkmatige bewerking van het suikersap door vrijwillige arbeiders bij de maand, het transporteren van suikerriet en suiker naar de fabrijken en pakhuizen; dat overal, waar die werkzaamheden door vrijen arbeid worden verrigt, men gemakkelijker en met meer voordeelen voor beide partijen werkt, dan daar, waar diezelfde werkzaamheden nog door dwang moeten verrigt worden. Dat bij de suiker-kultuur en suiker-fabrikatie, in spijt van het moeilijke en zware werk, reeds veel meer *vrije* arbeid gevonden wordt, dan bij de koffij, indigo en kaneel kultures, die in de bijzonderheden nog meer door de inlandsche Hoofden bestuurd worden, enz. En natuurlijk: *dwang* is niet alleen die uitoefening van gezag op den mensch, die hem het meest tegen de borst stuit, maar wanneer zich die dwang niet tot voor allen gelijke wetten bepaalt, maar tot enkele standen, en op de dagelijks te verrigten werkzaamheden toegepast wordt, dan is het niet mogelijk, dat die dwang zich altijd in de naauwste grenzen bepale; want misbruik is de tweelingzuster van dwang, en daaraan onafscheidelijk verbonden. Daarom hebben al de regeringen, sedert de invoering van het kultuur-stelsel, vooral sedert de wetgeving in Nederland het regt heeft, met de denkwijze der regering daaromtrent bekend te worden, rondborstig erkend, dat het kultuur- of dwangstelsel met misbruiken gepaard gaat en gepaard moet gaan, en dat men dit stelsel door dat van vrijen arbeid moet vervangen, indien men niet eindelijk de misbruiken het goede wil zien verstikken; eindelijk, dat men het vervangen *wil*, zoodra daartoe de mogelijkheid bestaat.

Wanneer men nu uit deze ontwikkeling gezien heeft, dat de mogelijkheid van vrijen arbeid overal bestaat, en dat zij alleen afhangt van de waarde, die de regeringen daaraan geven door:

1°. Gelijkstelling van allen voor de wet, bij gemengde volkeren niet in een' staatkundigen, maar volksgewijze in een' materiëlen en morelen zin:

2°. Vrijheid van bedrijf en veiligheid van bezit door wetten, waarvan de goede werking mogelijk en ook verzekerd is.

Wanneer men daarbij niet uit het oog heeft verloren, dat de duurzaamheid van Staten en regeringen alleen op vrijen arbeid kan gevestigd worden, dan blijft ons nog alleen over te onderzoeken, of de grondstellingen, die de regering in het voorgestelde ontwerp van wet op het beleid der regering van Nedêrlands Indië ten opzigte der bevolking, en eindelijke algeheele daarstelling van vrijen arbeid aldaar, ontwikkeld heeft, tot dat doel leiden zullen.

Beginnende met art. 48 (55 nieuw ontwerp van wet) merken wij alleen op, dat daarin gesproken wordt van *inlandsche Hoofden*, gelijk die benaming in vele andere artikelen voorkomt. Nergens echter vinden wij eene definitie, wat eigenlijk *inlandsche Hoofden* zijn. Wel is in art. 80 (87) gezegd, dat de Gouv.-Generaal die Hoofden bepaaldelijk zal aanduiden, welke niet zonder zijn verlof door den regter zullen mogen vervolgd worden, maar dat zijn toch niet de eenige Hoofden. Honderde malen is het gebeurd, dat inlanders, aanverwanten van regenten of andere zoogenaamde inlandsche Grooten, zelfs inlanders van den geringen stand door administratieve maatregelen aan den gewonen regter onttrokken en arbitrair door verwijdering, als anderzins, gestraft zijn. Op hen is dus toegepast, wat men in den geest van het ontwerp van wet zoude moeten gelooven, dat alleen mogt toegepast worden op die Hoofden of Grooten, waaromtrent bij art. 80 (87) aan den Gouv.-Generaal de beslissing is overgelaten, of zij administratief dan regterlijk zullen vervolgd worden. Men ziet duidelijk, dat die bepalingen zijn daargesteld, zonder dat men eigenlijk wist, wat men *wilde* en dus ook, zonder dat de wetgeving weten kan, wat men *wil*. Wil men echter wezenlijk, wat men in art. 52 (58) zoo duidelijk heeft uitgesproken, *bescherming* der inlandsche bevolking tegen *willekeur*, dan dient in elk geval bepaald te worden, dat de regter alle misdrijven, die tot zijne kennis komen, *moet* vervolgen, wanneer ze door den Gouv.-Generaal gedesigneerde personen *niet* betreffen, en dat de Gouv.-Generaal door administratieve beslissing die andere personen aan de regterlijke vervolging niet mag onttrekken. In het algemeen is eene wezenlijke bescherming van den inlander tegen de Hoofden onmogelijk, zoo lang die ten opzigte der regtsvervolging privilegiën bezitten, zelfs boven de Europesche ambtenaren, onder welker direkte orders zij staan. Dat die privilegiën even min bevorderlijk zijn tot handhaving van strikte gehoorzaamheid aan de bevelen der gewestelijke en andere besturen, is duidelijk. Dat zij niet noodig zijn tot handhaving van hun gezag als ambtenaren, is even duidelijk, en even onbetwistbaar is, dat zij alleen kunnen strekken tot versterking van de zucht tot ongeoorloofd gezag, tot onderdrukking en afzetterij, en tot het verduisteren der bewijzen, wanneer zij over misbruik van gezag worden verklaagd. In het belang dus der bescherming, die art. 52 (58) waarborgt, en die alleen kan leiden tot verwezenlijking van art. 59 van het gewijzigd ontwerp van wet, waar bij § 6 *invoering van vrijen arbeid als einddoel wordt voorgesteld*, is het noodzakelijk, dat alle privilegiën van inlanders, van welken rang of stand ook, die niet onder inlandsch *vorstelijk* maar onder het direkte gezag der Nederlandsche regering staan, worden opgeheven. Zij kunnen niet het geringste nut opleveren, zelfs niet voor de betrokkene personen, wanneer zij ter goeder trouw en ijverig hunnen pligt als ambtenaren vervullen; zij zullen dus tot niets dienen, dan tot tegenwerking der maatregelen, waarvan de regering, in het belang der inlandsche bevolking en der daarstelling van vrijen arbeid, de beginselen in het ontwerp van wet heeft nedergelegd. Het noodzakelijke, of nuttige daarvan blijkt

evenmin uit het ontwerp, als uit de memorie van toelichting; de gezegden, die men hier en daar aantreft van „aloude instellingen" en „staatsbelang" enz. zonder motivering, beduiden niets, en geven zelfs indirekt te kennen, dat men de wetgeving niet in staat acht, een kompetent oordeel te kunnen uitspreken, waarin het wezenlijk staatsbelang met opzigt tot de Indische bezittingen bestaat.

In art. 52 (nieuw ontwerp art. 58) wordt gezegd: De bescherming der inlandsche bevolking tegen willekeur, *tegen wien ook*, is eene der gewigtigste pligten van den Gouverneur-Generaal!

Wanneer men de vroegere reglementen op het beleid der regering van Nederl. Indië naleest, en in allen dezelfde *bescherming* in even krachtige bewoordingen als eene der gewigtigste pligten van den Gouv.-Generaal ziet beschouwd; wanneer men dan nagaat de honderdmaal herhaalde bekentenis der regering, dat vele misbruiken bestaan, en dat men die verlangt af te schaffen, dan komt men tot de natuurlijke konklusie, dat òf de Gouverneurs-Generaal niet eerlijk gehandeld hebben in den geest der handhaving van die bescherming, en die veronderstelling is even onbillijk als ongepast, òf, dat zij door de bepalingen van het reglement belet werden, die bescherming wezenlijk te kunnen handhaven; en dit is zoo waar, dat wij die beletselen ook in dit reglement wederom vinden; dat men bij art. 48 (55) en 80 (87) aan de inlandsche Hoofden privilegiën ziet toegekend, die deze bescherming reeds alleen bij wijze van repressie, waartoe men zelden zal overgaan, mogelijk maken; dat men in art. 54 (N. O. art. 60) aan de inl. Hoofden het regt toekent op persoonlijke diensten, in het eigenbelang dezer Hoofden, op grond van bestaande gebruiken, instellingen of behoeften, terwijl toch uit geene wet, Europesche noch inlandsche, immer het geringste bewijs kan afgeleid worden, dat iemand, behalve de soeverein, de geringste aanspraak heeft op persoonlijke diensten, aangezien de grond aan den soeverein toebehoort, en persoonlijke diensten alleen kunnen gevorderd worden ten gevolge van het gebruik van den grond, waarop geen regent of ander Hoofd immer regt had; dat dus wel plaatselijke misbruiken en aanmatigingen, maar nergens *wettig* plaatselijke instellingen of gebruiken bestaan, die persoonlijke diensten ten behoeve van bijzondere personen wettigen; dat de *behoefte daaraan* geen regt *daarop* kan geven, en in elk geval moet voorgekomen worden door de bepaling van den Gouverneur-Generaal DAENDELS, door al de volgende regeringen in beginsel gehuldigd, dat alle gepresteerde diensten door geldelijke belooning zullen worden vergoed. Dat bij het blijven bestaan van die persoonlijke diensten grove misbruiken nimmer voorgekomen, vrije ontwikkeling der nijverheid van elkeen nimmer bevorderd worden, en dus ook vrije arbeid nooit tot stand zal kunnen komen, hebben wij niet alleen in dit onderzoek duidelijk bewezen, maar bewijst ten overvloede de geschiedenis der laatste tijden, waarin die bescherming altijd bedoeld, maar juist om de aangehaalde, en door art. 54 (60) op nieuw te wettigen misbruiken, in spijt van alle zoogenaamde regeling, onmogelijk wordt gemaakt. Wij hopen, dat niemand het ons ten kwade zal duiden, wan-

neer wij *regeling van misbruiken tot bescherming* gelijk stellen met de bepalingen, die na de verovering eener stad door den generaal gemaakt worden tot *regeling* der wijze, hoe de soldaten zullen mogen *plunderen*, en dit tot bescherming der ingezetenen tegen willekeur.

De tweede alinea van art. 52 (58) zegt:

„Hij (de Gouv.-Gen.) zorgt, dat de besturende ambtenaren de daarom-„trent bestaande of nader uit te vaardigen verordeningen stiptelijk nako-„men, en dat den inlander overal gelegenheid gegeven worde, om vrijelijk „klagten in te leveren."

Hoe schoon de zinsnede ook moge klinken, wij moeten, om haar te beamen en te bewonderen, eerst onderzoeken, of de uitvoering mogelijk is! Als een bijzonder voorbeeld zullen wij vragen: wanneer een inlander door het distriktshoofd tot persoonlijke diensten voor den regent wordt opgeroepen, en hij vermeent, daardoor benadeeld te zijn, bij *wien* zal hij gaan klagen, en wel *vrijelijk* klagen. Bij het dessa'shoofd? maar die heeft hem opgeroepen op last van het distriktshoofd, en dus reeds deel genomen aan de onbillijkheid; zal hij daar gelijk *krijgen*, en zoo eens *ja*, zal dat regt hem meer helpen, dan het bewustzijn, gelijk te *hebben?* Bij het distriktshoofd? Bij den regent? maar die zullen regters zijn in hunne eigene zaak! Bij de Europesche ambtenaren? maar die wonen of te ver, of hebben te veel te doen, om de voorkomende klagten behoorlijk te kunnen onderzoeken, of kennen de zoogenaamde gebruiken niet, op grond waarvan de persoonlijke diensten zijn gevorderd; gebruiken, die de regering ook niet kent; die niemand kent, die in het geheel niet wettig bestaan, maar waaraan de regering door art. 54 (60) eenen zweem van wettigheid wil geven. Dit alleen zoude voldoende zijn, om aan te wijzen, dat art. 52 (58) nimmer werken kan, zoolang een Hoofd aanspraak kan maken op persoonlijke diensten in zijn persoonlijk belang; maar de onmogelijkheid van dit artikel blijkt nog veel duidelijker, en het wordt van het uiterste gewigt, die onmogelijkheid weg te ruimen, wanneer men dat artikel beschouwt in verband met den landbouw en de regeling daarvan. Nemen wij eens dat gedeelte, waarvan de regeling de meest duidelijk en gemakkelijk is; de *landrente.* Wie maakt die regeling? De regenten en distriktshoofden! wel is waar, in zoogenaamd overleg met de dessa-besturen en kontroleurs, maar de hoofdregeling is aan hen overgelaten, en de Residenten kunnen bij den zoogenaamden aanslag, waarbij de belastingcedullen (piagems) reeds ingevuld in hunne handen komen, slechts zeer oppervlakkig over verschillen van gevoelen oordeelen, waarbij de regenten en distriktshoofden (ook al weder tot de zoogenaamde handhaving van hun gezag) in honderd gevallen 99 maal de bovenhand behouden. Waar blijft nu de bepaling, dat zij vrijelijk klagten mogen inleveren, wanneer zij geene hoop hebben, die klagten behartigd te zien? Maar die bepaling wordt nog meer illusoir, wanneer men bedenkt, dat de regent en het distriktshoofd ook in alle zaken, den inlander aangaande, *de eenige* of *mederegters*, en dus het administratief en regterlijk gezag in eene hand vereenigd zijn. Indien nu

regtverkrijging in Europa bijna onmogelijk is, waar het regterlijk en administratief gezag in eene hand vereenigd zijn, indien in elken wel ingerigten Staat, ook ten opzigte der Europesche maatschappij in Indië, die attributen van elkander afgescheiden worden, hoe kan men bescherming verwachten, hoe durft men zelfs van bescherming spreken, wanneer men geene inrigting daarstelt, die eens voor al het regterlijk en administratief gezag in den persoon van *een* inlandsch Hoofd opheft. Wanneer men het doel wil, moet men ook het middel niet van de hand wijzen. Wij hebben echter in het geheele ontwerp van wet zelfs geen zweem gevonden van eene bepaling, of ontwerp tot eene bepaling, om die attributen van elkander af te scheiden. Indien wij het niet mis hebben, dan komt die zoo hoogst gewigtige bedenking, de conditio sine qua non van bescherming, niet eens voor in het Verslag over het ontwerp van wet, en hierover mogen wij billijkerwijze onze verwondering betuigen *).

In art. 53 (59) vonden wij de bepaling o. a. „dat de Gouv.-Generaal zorgt, dat de inrigting der kultures meer en meer in verband worde gebragt met de instellingen en belangen der inlandsche bevolking, en met de ontwikkeling van hare nijverheid!"

Dit artikel is geheel veranderd. Is het daardoor verbeterd geworden, en beantwoordt het thans aan het doel?

In den aanhef van dit art., thans art. 59, vinden wij: „De Gouv.-Generaal houdt de op hoog gezag ingevoerde kultures, zoo *veel doenlijk*, in stand, en zorgt in overeenstemming met de bevelen des Konings:"

Wij moeten verklaren, dat wij den zin dezer alinea volstrekt niet begrijpen: Is met de uitdrukking: *kultures*, bedoeld de gedwongene teelt, hoe kan dat dan leiden tot het doel, dat men in § 6 van dat zelfde artikel verklaart te beoogen, en ware het dan niet noodig, te zeggen: De Gouv.-Generaal houdt de op hoog gezag ingevoerde kultures, *zoo lang noodig* in stand enz. Is daarmede echter bedoeld de *aard* der produkten, dan is zij geheel overbodig, daar § 5 verklaart, dat na gehouden onderzoek de bezwaren zullen opgeheven worden, aan de kultures verbonden.

Even vreemd klinkt de zinsnede: „in overeenstemming met de bevelen des Konings." Mag dan de Gouv.-Generaal iets doen, dat *niet* in overeenstemming is met de bevelen des Konings? Of wil die zinsnede zeggen, dat hij al het in de opvolgende §§ bepaalde niet vroeger mag uitvoeren, dan, nadat hem daaromtrent bevelen van den Koning i. e. bevelen van den Minister van Koloniën, zullen toegekomen zijn? Wij willen dat niet gelooven, hoe zeer het gedwongene inbrengen van dat artikel in het ontwerp het bijna zonde doen gelooven; wij willen het niet gelooven, omdat dan al het volgende tot niets dienen, en de wet voor den Gouv.-Generaal

*) De bedoeling bestaat niet, hier reeds een middel aan de hand te geven tot uitvoering eener bepaling, die in het ontwerp van wet nog niet is opgenomen, namelijk afscheiding van administratief en regterlijk gezag. Dat middel schijnt moeijelijk, is echter van al het daar te stellene juist het gemakkelijkste, en zonder vermeerdering van personeel. Wij zullen daarop terugkomen, indien de wetgeving, het groote gewigt er van inziende, de bepaling in de wet brengt,

geene wet meer zijn zoude, aangezien hij dan ook na de uitvaardiging der wet toch niet zou mogen handelen. In elk geval, wil men dat artikel doen strekken tot bevordering en eindelijke invoering van vrijen arbeid, dan is het voldoende en noodig, dat de aanhef luide: De Gouverneur-Generaal zorgt:

§ 1. Dat de kultures, bij instelling van het kultuurstelsel of later ingevoerd enz.

In § 2 kunnen wij niets anders zien, dan eene regtstreeksche benadeeling der uitbreiding van de kultures en der nuttige werking van het stelsel, zoolang het moet blijven bestaan. Hier wordt toch duidelijk gezegd, „dat „de beschikking over de gronden zal geschieden met eerbiediging van be- „staande regten en gebruiken!" Maar wij hebben boven reeds aangetoond, dat bij de instelling van het kultuurstelsel de beschikking over de gronden *geschiedde* volgens de bestaande regten en gebruiken; dat het spoedig bleek, o. a. ten opzigte der suikerkultuur, dat bij eerbiediging dezer regten die kultuur evenmin voordeelige resultaten voor regering en ondernemer, als winst voor den inlander, kon opleveren; dat men dus in het belang van alle partijen van die *eerbiediging* der instellingen en gebruiken, bestaande in afzondering van ¹/₅ der velden van elke dessa, afweek, en dat toen eerst, en na beteugeling der misbruiken, zooveel zij bij het bestaande stelsel mogelijk zijn, de kultuur voordeelig begon te worden voor beide partijen.

Wil nu de regering weder tot den eersten tijd terugvoeren, en zoo de kultuur vernielen? Wij gelooven het niet, en zullen door een voorbeeld aantoonen, hoe het alleen mogelijk is, die regten te eerbiedigen.

Eene dessa heeft 40 bouw velden, zeer geschikt voor de suikerrietteelt, en eene andere dessa heeft 40 bouw sawah's, uit kleigronden bestaande, en niet vrij van grondwater, dus niet geschikt voor de rietteelt. Nu heeft men het noodig bevonden, de helft der suikerrietgronden aan de eene dessa te geven, waaraan ze niet in eigendom toebehooren, en aan die dessa daarentegen 20 bouw van de sawah's der andere dessa af te staan. Men heeft het gedaan, om voor het moeilijkere werk der suikerrietteelt meer handen te verkrijgen; om de uitkomsten der suikerkultuur voordeeliger te maken, en om de winsten meer gelijkelijk over de bevolking te doen verdeelen. Dit is nu evenmin billijk, als met eerbiediging der regten en instellingen, maar het was noodig en nuttig; gaat men nu tot het oude stelsel terug, dan benadeelt men de suikerkultuur, en vernielt die eindelijk geheel en al. Is dit dan de bedoeling? Maar indien de ondernemer nu eens bij vrijwillige overeenkomst met de dessa, die de 40 bouw, voor suikerriet geschikte velden, bezit, die geheele uitgestrektheid met suikerriet kan doen beplanten, waartoe zij na eene vijf en twintigjarige ondervinding of later gaarne zal overgaan, daar zij de winsten nu reeds kent, en het voordeel *alleen* zal genieten, wanneer regent noch ander Hoofd zich in hare overeenkomsten mengen, of die beletten mogen, dan zal die dessa geene sawah's meer bezitten, maar van de benoodigde rijst voorzien worden door de dessa, die nu wederom overvloed van sawah's bezit, en voor hare rijst door de behoefte der

andere dessa goede prijzen bedingt; dan zal dus de zaak haren natuurlijken gang gaan, de kultuur niet benadeeld, en geene regten verkort, noch geschonden worden. Maar wij zien, dat dit alleen door vrijwillige overeenkomst, dus door *vrijen arbeid*, kan geschieden. Dien wil men volgens § 6, en men moet dien dus ook door alle mogelijke middelen bevorderen. Het tegenovergestelde echter wordt, gelijk wij gezien hebben, door § 2 van art. 53 (59) bewerkt.

§ 4. „Dat de belooning der betrokken inlanders, met vermijding van scha- „delijke opdrijving, zoodanig zij, dat de Gouvernements-kultures hun, bij „gelijken arbeid, ten minste gelijke voordeelen opleveren als de vrije teelt".

Het doet ons leed, dat wij diergelijke bepalingen aantreffen in een ontwerp van wet; bepalingen even tegenstrijdig door zich zelve, als onmogelijk in toepassing. Wat is schadelijke opdrijving? Is het de beperking der opdrijving met betrekking tot de konkurrentie van de produkten voor de Europesche markt? Maar dan kan de inlander, die *vrij* produkten plant, ze misschien aan iemand verkoopen, die er op eene andere markt meer geld voor maakt. De betaling is dan in elk geval voor gedwongen kultuur niet zoo hoog, als voor vrije; ongetwijfeld laat zich nooit berekenen, *hoeveel* door vrije kultuur zoude kunnen verdiend worden. Thans kost een stok suikerriet van een tot drie cents. Maar wanneer nu al het suikerriet *vrij* was, dan zoude de prijs waarschijnlijk dalen. Het ware echter ook mogelijk, dat de prijs hooger werd, wanneer de fabrikant, die thans alleen door het Gouvernement geplant riet kan verwerken, ook het vrijwillig geplante riet koopen en tot suiker maken kon. Men ziet, dat in elk geval § 4 zich zelve tegen spreekt; dat de uitvoering onmogelijk is; dat echter, die §, bestaan blijvende en niet kunnende uitgevoerd worden, ook onbillijk is. Zij dient dus weg te blijven, en wanneer men wezenlijk bedoelt, aan § 6 zoo veel mogelijk, en dus zoo spoedig doenlijk, volledig gevolg te geven, dan is § 4 ook overbodig.

§ 5. „Dat zooveel doenlijk opgeheven worden de bezwaren, die, na „een opzettelijk onderzoek, mogten bevonden worden ten aanzien van die „kultures te bestaan!"

Hier hebben wij eene naïve bekentenis der regering, dat zij sedert 24 jaren het kultuurstelsel ingesteld en volgehouden, telkens veranderd en verbeterd heeft, en desniettemin nu eerst nog een onderzoek moet instellen, om gewaar te worden, welke bezwaren tegen de kultures bestaan, ten einde die — *weg te ruimen?* Neen, *zoo veel doenlijk* weg te ruimen!

Maar hoe staat het dan met de bescherming der inlanders, hoe met de eerbiediging hunner regten, hoe met de fakulteit van vrij klagten te kunnen inleveren, waarin toch ter goeder trouw de belofte ligt opgesloten, de reden dier klagten door billijke maatregelen te doen ophouden? Hoe staat het met de uitvoering van al die in het reglement nedergelegde beginselen, wanneer nu reeds bij voorbaat verklaard wordt, dat men de bezwaren slechts *zoo veel doenlijk* uit den weg zal ruimen, of, hetgeen op hetzelfde neerkomt, dat er bezwaren bestaan, die men niet wegruimen *kan?* Welke zijn die

bezwaren? Wij zien ze ook onder anderen in de boven verhaalde wijze, hoe grond verdeeld en bewerkt wordt; bezwaren, die verdwijnen, wanneer de de bevolking aanneemt, vrijwillig te doen, wat zij tot nu gedwongen deed. Maar wij zien niet in, hoe men immer zal kunnen weten, wat zij al of niet *vrijwillig* hebbe gedaan, zoo lang buiten de dessa-besturen ook nog andere hoofden op de kultures invloed hebben, die natuurlijk door alle middelen, goede en kwade, de overeenkomsten zullen tegenwerken, welke gesloten moeten zijn zonder hunne inmenging, en dus ook zonder dat zij er voordeel van trekken. Hieruit zoowel, als uit het vroeger verhaalde tijdens de periode van 1815 tot 1830, zien wij, dat § 6, *vrijen arbeid* bedoelende, niet tot stand kan komen, dan door overeenkomsten, door de ondernemers direkt met de dessa's, zonder tusschenkomst van regenten of distrikts-hoofden gesloten, en dat die overeenkomsten niet tot stand kunnen komen, zoo lang die hoofden met het toezigt over de kultures belast blijven en er inkomsten van genieten.

Het geheele art. 59 is dus of eene misleiding der wetgeving, en wij zijn er verre van af, hieraan in het minste te denken, of het is ter goeder trouw, gelijk al de artikelen, over bescherming enz. van den inlander handelende, maar zonder het besef, dat juist door den inhoud het eene het andere neutraliseert, en dus al de daarop slaande artikelen geene betere uitwerking hebben zullen, dan men van diezelfde artikelen, in de vroegere reglementen voorkomende, ondervonden heeft.

Wij gelooven wel, dat de regering ten opzigte van het kultuurstelsel geene doeltreffende algemeene wetsbepalingen weet voor te stellen; maar wij kunnen hare kennis van het kultuurstelsel niet met haar zoo hoog stellen, dat wij de bewering in haar antwoord op het Voorloopig Verslag voorkomende zouden beamen, dat het *niet mogelijk zijn zoude*, algemeene doeltreffende wetsbepalingen omtrent het kultuurstelsel voor te stellen, omdat *zij* zich daartoe buiten staat acht. Wij gelooven juist in strijd met dat gevoelen der regering, dat vooral met het oog op de bepaling, dat het kultuurstelsel slechts zoo lang *noodig* moet in stand blijven, niets gemakkelijker is, dan ten opzigte van dat stelsel wetsbepalingen daar te stellen, die en de instandhouding van het stelsel, *zoo lang noodig*, en de heenleiding van dat stelsel tot vrijen arbeid, voor den Gouverneur-Generaal tot in de bijzonderheden duidelijk en verpligtend maken. Wij hebben de tegenstrijdigheden in de artikelen van het wetsontwerp en de onmogelijkheid der uitvoering onbestrijdbaar willen aanwijzen, zonder echter onze *eigene* wijsheid (die men dan *eigen wijsheid* zoude mogen noemen) hier in het midden te brengen; en wel ten eerste: omdat de regering, blijkens het voorgedragene omtrent de drukpersvrijheid, van de voorlichtingen der drukpers hoe spoediger hoe liever wenscht ontslagen te zijn, en die dus geheel en al vermeent te kunnen missen; en ten tweede: omdat de wetgeving het regt van enquête heeft, en daarvan gebruik kan maken, indien zij de gevoelens van bijzondere personen omtrent daar te stellen maatregelen verlangt te vernemen.

In art. 63 (70) vinden wij de bepaling, echter ook weder onder de voorwaarde „zooveel de omstandigheden het toelaten!" „dat de inlandsche bevolking onder de onmiddellijke leiding harer eigene Hoofden zal gelaten worden enz."

Altijd dezelfde verwarring van begrippen, die wij niet zouden releveren, indien zij niet de vermeende regten van die zoogenaamde Hoofden in hunne oogen zonder noodzakelijkheid verhoogde, en hen in het denkbeeld moet brengen, dat zij ook nog andere regten bezitten, dan die zij door hunne ambtsbetrekkingen verkrijgen. De benaming van Hoofden is geheel strijdig met hunne wezenlijke positie. Zij zijn ambtenaren der regering en niets hoegenaamd meer. Indien men b. v. eenen *wedono* van Bezoekie neemt, en dien tot regent benoemt van Kendal, waar die inlander geboren noch ooit geweest is, en geene de minste betrekkingen heeft, is dat dan „een eigen Hoofd" van de inlandsche bevolking van het regentschap Kendal? Maar die verplaatsingen vallen dagelijks voor, en strekken proefondervindelijk tot uitroeijing van misbruiken, dus tot groot nut der bevolking. Men ziet dus, dat dit artikel konform aan het bestaande moet luiden:

„De inlandsche bevolking zal onder de onmiddellijke leiding staan van ambtenaren van haren eigenen landaard, onderworpen" enz.

Wanneer men art. 65 (72) ook in de nieuwe redaktie leest, dan ziet men nog sterker, dan te voren, die schromelijke verwarring van begrippen, die al weder tot tegenstrijdigheden, ondoelmatige en onmogelijke bepalingen leidt. In dit gewigtige artikel vinden wij vooreerst:

„Dat de Gouverneur-Generaal de gewesten in regentschappen verdeelt!" Daarmede vervalt dus ten eenenmale elke gedachte van aanspraak op een regentschap, elke gedachte van erfelijkheid der regenten!

Maar nu leest men in de derde zinsnede:

„Bij het openvallen der betrekking van regent op het eiland Java wordt, „behoudens de voorwaarden van bekwaamheid, ijver, eerlijkheid en trouw, „zoo veel doenlijk tot opvolger gekozen een der zonen of nabestaanden „van den laatsten regent!"

Ik verklaar, in geen opzigt te kunnen beseffen, wat men daarmede bedoelt. Wil men de regenten geruststellen omtrent hun eigen lot en dat van hunne kinderen? Dan kan de bedoeling nimmer slechter bereikt worden, dan door die bepaling. Er wordt niet gezegd, dat de openvalling alleen door sterfgeval geschiedt. Zij zijn dus afzetbaar, en zien elk jaar, door afzetting of verplaatsing van regenten, dat men zich weinig stoort aan hunne vermeende regten. Er wordt niet bepaald gezegd, dat de *oudste* zoon zal opvolgen, dus een tot misdaden, ten minste tot huisselijk ongenoegen, leidende twistappel in de families geworpen, vooral daar, waar wettige zonen uit een vroeger en later huwelijk aanwezig zijn. Er is niet eens bepaald gezegd, dat de zonen zullen opvolgen; ook een der naastbestaanden, en dit nog wel *zoo veel doenlijk!* Met al dien omhaal van woorden heeft men dus niets gezegd, allen onzeker, en dus allen ontevreden gemaakt. Waartoe dient dus het artikel? Maar er zijn ook nog

voorwaarden gesteld van „bekwaamheid, ijver, eerlijkheid en trouw," en nergens vindt men eene bepaling tot daarstelling eener inrigting, waar de inlanders, aan welke men die zoo gewigtige betrekkingen van regent wil opdragen, aan een toezigt worden onderworpen, dat later hunne eerlijkheid en trouw waarborgt, en waar zij tevens in de gelegenheid worden gesteld, de door het Gouvernement gevergde bekwaamheid te kunnen verkrijgen *). Die gevergde bekwaamheden zijn zeer belangrijk, vooral zoo lang de kultures voor uitvoer nog onder hunne leiding staan. Het artikel, gelijk het daar staat, kan evenmin waarborgen aan hen zelve geven voor hun bestaan of hunne toekomst, als het waarborgen geeft, dat de regering altijd over bekwame, ijverige, eerlijke en trouwe, voor de betrekking van regent in aanmerking komende, sujetten zal beschikken kunnen; regenten, die, wel opgevoed, en behoorlijk betaald, in het bewustzijn van hunnen hoogen rang, gepast gevoel van eigenwaarde, en besef hunner verpligtingen bij de waarneming hunner wezenlijk aloude betrekking als regters en beschermers der bevolking, spoedig meer voldoening zullen vinden, dan in de thans bestaande regeling van een hoogen naam bij de betrekking van opzieners over de kultures, waarbij zij de aanwijzingen van al de Europesche ambtenaren, soms jongelingen, moeten opvolgen, en maar al te dikwijls in hunne gewoonten gestoord en in hunne eigenliefde gekrenkt worden.

Het artikel dient geheel weggelaten te worden, daar de daarin gebragte voorschriften uit andere artikelen reeds vàn zelve voortvloeijen. Tot bevordering van vrijen arbeid ook door de regenten zal juist die weglating bijdragen, wanneer zij ontwaren, dat die bevordering door de regering ernstig verlangd wordt.

Mogt de wetgeving het eens zijn met de regering, dat art. 72 moet behouden blijven, dan zoude met het oog op de bedoeling van dit artikel de volgende redaktie misschien dat doel beter doen uitkomen:

„De Gouverneur-Generaal verdeelt de gewesten, onder het onmiddellijk „bestuur der Nederlandsche regering staande, in regentschappen."

„Hij benoemt en ontslaat de regenten."

„Hij regelt door instruktiën hunne ambtspligten en betrekkingen tot de „Europesche ambtenaren."

„Bij het openvallen der betrekking van regenten, die zich door bekwaam„heid, ijver, eerlijkheid en trouw verdienstelijk gemaakt hebben, zal tot „opvolger gekozen worden de oudste wettige zoon van den laatsten regent, „mits hij eene opvoeding hebbe genoten, overeenkomstig met de bedoe„lingen der regering."

Mij dunkt dat hierdoor de bedoeling bereikt wordt:

1°. De regenten tot ijverige pligtsbetrachting aan te sporen, omdat zij daardoor het lot hunner familie verzekeren.

2°. Twijfel omtrent den opvolger te doen ophouden:

3°. Konkubinage bij de regenten zoo veel doenlijk te weren, en

*) Is het niet zonderling, dat men zoo veel vergt van de Europesche aspiranten voor betrekkingen in Indië, en niets van de aspiranten op regentschappen?

4°. Bekwaamheid, ijver, trouw en eerlijkheid tot een wezenlijk nuttig element van het artikel te maken, daar men die eigenschappen wel bij de fungerende regenten kan beoordeelen, maar geenszins als eene voorwaarde kan stellen voor de benoeming van sujetten, die men nog niet kent, en in elk geval nog niet aan het werk gezien heeft.

Maar dat men dit ook wil, blijkt uit art. 74 (N. O.), waar aan de gemeenten de regeling harer huishoudelijhe belangen gewaarborgd wordt. Dit is bij de bestaande orde van zaken echter voor als nog eene onmogelijkheid. Alle beschikking over haren grond toch behoort ook tot de huishoudelijke regeling, en zal dus eerst dan aan hare eigene regeling zijn overgelaten, wanneer zij de teelt der produkten voor den uitvoer direkt regelt met dengenen, voor wien die produkten geteeld worden. Tot uitvoering van dit artikel dient dus ook het toezigt over vreemde kultures aan de regenten en distriktshoofden onttrokken te worden.

Aan den onderzoekenden lezer staat het nu, te beoordeelen, of wij bewezen hebben, dat geen welstand noch duurzaamheid zijn te verwachten van staatsinrigtingen, die niet gegrond zijn op gelijke bescherming van allen, dus op gelijkheid van allen voor de wet; dat de bedoelingen omtrent bescherming van den inlander tegen willekeur en misbruik van gezag, omtrent aanmoediging van nijverheid en vrijen arbeid en eindelijke vervanging van het dwangstelsel door vrijen arbeid, niet kunnen bereikt worden door de bepalingen in het nieuwe ontwerp van wet op het beleid der regering van Neêrlands Indië gebragt, en nimmer zullen bereikt worden, zoo lang het administratief en regterlijk gezag bij de inlandsche hoofd- en andere ambtenaren (zoogenaamde Hoofden) in dezelfde hand vereenigd zijn, en zoo lang die Hoofden met de leiding der kultures belast blijven, en van den inlander, onder voorwendsel van *adat*, persoonlijke diensten vergen, en tot eigen gebruik over een gedeelte van den grond beschikken, en dien zonder vergoeding voor zich mogen laten bewerken.

Ik heb niets gezegd over afschaffing der slavernij, hoe wenschelijk ik die ook moge achten, omdat zij niet in direkte betrekking staat tot mijn onderwerp, aangezien de slavernij op Java eigenlijk slechts eene huisslavernij is, en dus op de waarde van of de achting voor den arbeid weinig invloed heeft.

Ik zal ook weinig zeggen over art. 113 van het nieuwe ontwerp, over de drukpers handelende, en dat, hoe ook ingekleed, niets anders bedoelt dan geheele afsluiting van Java van de buitenwereld, en algeheele onderdrukking aldaar van uiting van gevoelens over het bestuur en zaken van algemeen belang. Het eerste acht ik, bij de veelvuldige kommunikatiën met Europa en vreemde bezittingen, toch onmogelijk uit te voeren, al was de wetgeving eens zwak genoeg, zich in den val te laten vangen. Het tweede zoude van de betreurenswaardigste gevolgen zijn, bij de eerste aanranding van buiten, maar vooral voor de bereiking der bedoelingen, in het ontwerp van wet gebragt ten opzigte van den inlander. Hoe wil de regering immer ingelicht worden omtrent plaats gevonden misbruiken? Door degenen, die er zich aan schuldig gemaakt hebben? Hoe wil ze bekend

worden, *of* hare bevelen, en *hoe* die uitgevoerd worden, zoowel in zaken van algemeenen, als plaatselijken aard, wanneer degenen, die er mede belast zijn, nalatig blijven in de uitvoering? Hoe wil ze bekend worden met de doeltreffendste maatregelen tot bevordering van vrijen arbeid, waarbij het staatsbelang zoo zeer gemoeid is, en die telkens besproken moeten worden? Welk oneindig voordeel eene regering uit eene vrije drukpers kan trekken, bewijst de geschiedenis van alle landen, waar die vrije drukpers heerscht. En welk nadeel vreest zij er van? Opstokerijen, opstanden, tegenkanting, vermindering van gezag en eerbied voor het bestuur? Bespottelijke vrees, wanneer men bedenkt, hoe gemakkelijk dit alles kan voorgekomen worden door eene strenge strafwet, maar nog bespottelijker, wanneer men de zoo leerrijke lessen der geschiedenis in het oog houdt. Waar hebben gedurende twee eeuwen de minste oproeren plaats gevonden, in Nederland en Engeland, waar de drukpers zoo lang reeds vrij was, of in Frankrijk, Italië, Duitschland enz. waar zij altijd aan banden lag? Welke landen zijn in inwendigen bloei het meest vooruit gegaan, en in burgerlijke huisselijke en religieuse deugden op hoogeren trap gebleven, de Nederlanders en Engelschen, of de andere bovengenoemde volkeren? Het zal toch wel weinig bewijzen, en nog minder afdoen, wanneer een VAN HERWERDEN in het reeds aangehaalde boek zegt: dat in Britsch-Indië met eene vrije drukpers gedurige oorlogen gevoerd werden, en in Neêrlandsch Indië gedurende 23 jaren, maar zonder vrije drukpers, gedurig vrede geheerscht heeft. Men zoude als antwoord daarop kunnen volstaan door aan te wijzen, dat de voorstelling *onwaar* is; maar al ware zij ook waar, dan zoude de schrijver van die brochure eerst nog moeten aanwijzen, dat het al of niet bestaan eener vrije drukpers op oorlog of vrede hebbe geïnfluenceerd. Om hierover een kompetent oordeel te kunnen uitspreken, is het volgens onze bescheidene meening niet voldoende, zich du haut de sa grandeur op vroegere ambtsbetrekkingen te beroepen, met hoeveel doorzigt en hoe ijverig die ook werden waargenomen; men dient de gebeurtenissen en haar onderling verband te onderzoeken, en daaruit, maar geenszins uit oppervlakkige zamenstellingen, hare ware oorzaken op te sporen.

Ik heb ook niets willen zeggen over de geleidelijke bevordering der pogingen, die door belangstellenden mogten gedaan worden, om de christelijke leer onder den inlander ingang te verschaffen. Ik heb dit niet gedaan, omdat het geschiedkundig onderzoek reeds bewezen heeft, hoe onberekenbaar groot, ook in economisch opzigt, de weldaad was, die de invoering van het christendom bewezen heeft aan de volken die deze weldaad deelachtig zijn geworden. Ik beschouw het islamisme wel als een hinderpaal, maar niet als eene volstrekte belemmering der bevordering en invoering van vrijen arbeid; maar als een der beste middelen tot bevordering daarvan beschouw ik, en zal wel iedereen met mij beschouwen, de zedelijke ontwikkeling van de arbeidende klassen op Java, die tot arbeidzaamheid, besef der weldaad van goede wetten, en daardoor tot gewillige

onderwerping daaraan leidt, en die de beste voorbereiding is tot erkenning van het boven alles uitmuntende der christelijke leer, en eindelijke aanneming daarvan zonder dwang, overtreding, noch schokken. En daarom betreur ik ten sterkste, dat ook in het nieuwe ontwerp van wet niets anders daaromtrent wordt aangetroffen, dan het artikeltje 130: „De Gouverneur-Generaal zorgt voor het oprigten van scholen ten dienste der „inlandsche bevolking!" Dit is een artikeltje, dat voorzeker niets beteekent, daar niet bevolen wordt, dat ten behoeve van de geheele inlandsche bevolking zooveel en zoo spoedig doenlijk scholen zullen worden opgerigt, en evenmin gezegd is, door wien de kosten der oprigting, betaling der onderwijzers als anderzins zullen gedragen worden; zoodat eigenlijk niets geregeld is, en de regeling, zoo er immer regeling mogt komen, zeker zal overgelaten worden aan de gewestelijke besturen, of aan eene algemeene verordening, overvloeijende van de termen „behoudens- onder inachtneming- zoo veel doenlijk- zoover het staatsbelang het toelaat" enz. enz.

Droevig reglement, waarin zoo veel en zoo goede beginselen zijn nedergelegd, die weder door andere ook daarin voorkomende beginselen onuitvoerbaar en in hare werking onmogelijk gemaakt worden!

En hiermede vermeen ik mijn onderzoek ten opzigte der daarstelling van vrijen arbeid op Java als geëindigd te kunnen beschouwen. Aan den onpartijdigen lezer wil ik bescheiden overlaten, te beoordeelen, of ik al of niet geslaagd ben in het aanwijzen der elementen voor vrijen arbeid, die op Java bestaan, en in het aanwijzen der grondstellingen, die in het ontwerp van wet op het beleid der regering van Nederlandsch Indië dienen klaar en duidelijk nedergelegd te worden, tot bevordering van vrijen arbeid op Java, den eenigen waarborg tot vooruitgang, duurzamen voorspoed en duurzaam behoud van die bezitting. Indien het ten opzigte van veel andere punten reeds algemeen erkend is, ook ten opzigte van het kultuurstelsel hoop ik, dat men eindelijk zal erkennen, dat het belang van Nederland niet verschilt van dat der kolonie, aangaande de daar te stellen maatregelen, om dat stelsel geleidelijk te doen ophouden, naar mate de elementen van vrijen arbeid zich ontwikkeld hebben en tot rijpheid zullen gekomen zijn.

Aan de wetgeving staat het, of zij na naauwkeurig onderzoek wil beslissen, dat in het voorgedragen ontwerp de middelen gevonden worden, die tot het *doel* kunnen leiden, dat nu ook de regering, door de laatste in het ontwerp gebragte veranderingen, als wenschelijk verklaart te beschouwen; dan wel of zij wil beslissen, dat de middelen, die daarin zijn voorgesteld, tot juist tegenovergestelde dan de wenschelijk geachte uitkomsten zullen leiden; dat zij dus, bij eventuële aanneming van dit reglement, gedurig wake, dat door de algemeene, nog daar te stellen verordeningen worde aangevuld, wat in het regerings-reglement ontbreekt, en door diezelfde veranderingen worden belet de nadeelige uitkomsten, die men van de dubbelzinnige in het ontwerp van wet voorkomende bepalingen anders heeft te verwachten.

Hoezeer de ondervinding tot nu ook moge bewezen hebben, dat in Ne-

derland de autoriteit van meeningen en bewijzen meestal wordt gemeten aan de autoriteit van vroegere ambtsbetrekkingen, die hij bekleed heeft, van wien de stellingen of betoogen afkomstig zijn, heb ik het evenwel niet ondienstig geacht, mijn onderzoek, de vrucht van jaren lange nasporingen en ondervinding, voor de oogen van Nederland en de wetgeving te brengen. Ik heb mij onthouden van het opgeven van middelen, om tot het aangewezen doel te geraken. Zij zijn overbodig, wanneer de wetgeving niet mogt besluiten, in de wet op het beleid der regering de basis te brengen, waarop het gebouw kan worden opgetrokken, dat de aanwending van die middelen wenschelijk mogt maken. Mogt ik gelukkig genoeg zijn, die basis daarin te zien brengen, dan zal ik voorzeker niet achterlijk blijven, mijne denkbeelden ten opzigte der te bezigen middelen nader te ontwikkelen, en die ten toets te brengen aan de openlijke meening. Ik eindig met de verklaring, dat ik niet behoor tot degenen, die bij het volharden in het aangenomen stelsel *dadelijken* achteruitgang en nog veel minder oproeren onder het volk zien ontstaan. De arbeidende klassen in de heete gewesten verzetten zich niet werkdadig, vooral niet zonder opstoking, en daartoe bezit op Java niemand meer voldoende magt. Maar die arbeidende klassen verzetten zich door passieven tegenstand, en dit is de oorzaak van achteruitgang, die, eens zekere hoogte bereikt hebbende, bijna niet meer te stuiten is. Daarbij komt, dat zich in de nabijheid van Java met reuzenstappen eene nieuwe magtige Europesche maatschappij vormt. Thans is zij nog aan dorst naar goud overgegeven, maar spoedig zal zij in eigenen landbouw en het bezit van rijke koloniën eene nieuwe hulpbron van rijkdom en magt zien. Het Amerikaansche „go a head" — stelsel zal zich ook daar vertoonen. En wanneer zij daar eene staatsregeling ontdekt, die, ten zachtste genomen, den inboorling onverschillig laat omtrent zijnen heer, en in elke verandering van meester slechts verbetering laat zien, iets, dat toch reeds zoo sterk in het karakter van minder beschaafde volken gevonden wordt; wanneer dan die maatschappij daarin aanleiding vindt, bij de begeerlijke oogen ook de begeerlijke handen te voegen, zal het dan voor het behoud der kolonie al of niet van gewigt zijn, of de bevolking met hart en ziel op onze zijde staat omdat onze belangen de hare zijn geworden, dan wel of zij onverschillig toeziet, dat wij onze geringe krachten verspillen in vergeefsche pogingen tot wederstand tegen eene aanranding, die zoo nabij Java over zoo magtige hulpbronnen kan beschikken? Laat ons de lessen der geschiedenis niet vergeten, en:

Felix, quem faciunt aliena pericula cautum.

Julij 1854

Bijlage 1. **Nieuw stelsel van kultures.**

De huishoudelijke inrigtingen, welke in een onmiddelijk verband geacht kunnen worden te staan met de wijze waarop de landbouw alhier te lande wordt gedreven, zijn gegrond op het gemeenschappelijk bezit van allen grond, tot eene dessa of dorp behoorende, en tevens, dat,

volgens de aloude volks-instellingen, het onderwerpelijk bezit alleen aan eene zekere klasse van ingezetenen van die dorpen, toekwam, en tusschen dezelve ongelijkmatig was verdeeld; — terwijl eene andere klasse van allen eigendom was uitgesloten, en in eene zekere afhankelijkheid stond tot de grondbezitters, die over derzelver persoonlijke diensten konden beschikken, en hun, in vergelding daarvan, eene zoodanige uitgestrektheid gronds afstonden, als tot derzelver onderhoud noodig was, waarvan zij als hunne tjatjas of hoofden de helft van den oogst betaalden, of wel ook deze helft behielden, tot vergoeding van diensten, welke zij, te hunnen behoeve, presteerden.

In deze hoofdtrekken zal men ligtelijk de aartsvaderlijke wijze van bestuur erkennen, volgens de aloude oorkonden, eigen aan de volken van het oosten, en waar van nog aller wege de sporen worden aangetroffen.

Men kan zich, inderdaad, geene duidelijke voorstelling vormen van de huishoudelijke betrekking der Javanen, verdeeld in *geërfden* en *afhangelingen*, dan deswege zich die aloude aartsvaderlijke inrigting voor den geest te stellen.

In vele landen van dezen archipel, waar het oppergezag zich geene beslissende overmagt op den geest der bevolking heeft weten te verschaffen, gelijk in onderscheidene gedeelten van Sumatra, bestaat die inrigting nog in alle kracht; de stamvaders in de dorpen erkennen geen gezag boven het hunne. De regering bestaat er alleen uit hunne gedelegeerden, die in geene zaak, zonder ruggespraak en toestemming van hen, kunnen beslissen; zelfs de meerderheid kan er de minderheid niet overstemmen, maar wanneer partijen het niet eens kunnen worden, worden de geschillen, door openbaar geweld, als op geen andere wijs te verevenen, beslist, en wel in eene kampplaats, daartoe opzettelijk in ieder dorp afgezonderd, en Tana-Radja genaamd.

Op Java had de overheid zich een veel grooter gezag verworven, de vorsten zelfs zich eene onbepaalde heerschappij weten te verschaffen en, dien tengevolge, hunne gedelegeerden, zoodanige magt overgedragen, als zij noodig oordeelden. Onbetwistbaar heeft de geest van het mahometanisme en de invloed der priesters, veel bijgedragen, om hun die oppermagt te verschaffen. Langdurige gewoonte, van zoo veel kracht bij de Oostersche volken, had hetzelve versterkt, en innig met alle huishoudelijke aangelegenheden verbonden. Dan, dat gezag der Hoofden had voor het overige de huishoudelijke inrigtingen der tjatjas en de aartsvaderlijke betrekkingen tusschen de bevolking, onderling, geëerbiedigd.

De vorsten konden gezegd worden, in zoo ver eigenaars van alle gronden te zijn, dat zij het regt hadden, van de bebouwde velden, eene zekere schatting te vorderen, of wel, tegen afstand van deze, persoonlijke diensten te doen presteren; terwijl bij den bruikleener de bevoegdheid berustte, om zich van die vordering vrij te waren, door zijn aandeel in de gronden aan de communiteit terug te geven, die dan dezelve met alle baten en lasten aanvaardde. De belastingen en diensten, intusschen, waren door het gebruik geregeld, en bestonden, doorgaans, voor de eerste, in het $^1/_5$ van den oogst, of in handen arbeid, die, gemiddeld, op 66 dagen in het jaar werd berekend. Ook hierop was, onder het Engelsch bestuur, inbreuk gemaakt. De arbeid of zoogenaamde heerendienst was afgeschaft, en de bebouwde gronden van $^1/_5$ op $^1/_2$, $^2/_5$ of $^1/_3$ gebragt, naarmate van derzelver vruchtbaarheid, waardoor alzoo de aloude volksinrigting, *het aartsvaderlijk bestuur*, de bodem was ingeslagen, aangezien de tjatjas of geërfden daardoor het middel verloren, om eenig noemwaardig inkomen te trekken van de gronden, aan hunne afhangelingen afgestaan, of eenige diensten van dezelve te erlangen.

In plaats daarvan werd nu, volgens den geest van het ontwerp, eene maatschappelijke inrigting gevestigd, op gelijke regten, en eene individuëele wijze van bestaan gegrond, althans zou dit het gevolg van dat systema geweest zijn, zoo de bevolking niet derzelver oude instellingen, grootendeels, in weêrwil van het bestuur, had weten te bewaren.

Men beproeve in Europa om allen grondeigendom te vernietigen, hetwelk toch werkelijk plaats heeft, door als schatting alles te vorderen wat de grond meer oplevert, dan de kosten der bearbeiding, en is er dan een staat, die niet binnen weinige dagen in vuur ontsteken en waar de opstand niet zou voortwoeden, tot dat de bevolking of ten onder gebragt of door overheerschers gedreven zou zijn?

Dat op Java de gevolgen daarvan niet zoo vreesselijk geweest zijn, is alleen daaraan toe te schrijven, dat de bevolking op de meeste plaatsen de nieuwe instellingen heeft weten te ontduiken, en dat zij uit haren aard lijdzaam is.

Zou dus een stelsel van kultures op Java gelukken en der bevolking welgevallig zijn, dan moest het in dier voege zijn ingerigt, dat daardoor de huishoudelijke wijze van bestaan der bevolking niet geschonden, maar veeleer bevorderd werd, en dat het duidelijk voor haar was, dat zij door zulk een stelsel werd bevoordeeld. Daardoor alleen was het oogmerk te bereiken, althans, zoo men eene bevolking, van alle nieuwigheden afkeerig gemaakt, daarvan de overtuiging verschaffen kan.

Naast zijne volks-inrigtingen, is den Javaan niets aangenamer, dan weinig te moeten arbeiden, zijnde zulks het gevolg van het klimaat, en overigens, om van den arbeid, waartoe hij verpligt is, het meeste voordeel te trekken, hetgeen hij, trouwens, met de meeste menschen gemeen heeft.

Beide deze eigenschappen moesten dus ook, bij het invoeren van een nieuw stelsel, niet worden uit het oog verloren, maar in verband gebragt worden met zijne aloude volks-instellingen, en even zoo moest door hetzelve aan hem, doch inzonderheid aan *de geërfden*, de gelegenheid worden verschaft, of, om minder te arbeiden, of, om met gelijken arbeid dan voorheen, meerdere voordeelen te genieten.

Uit dien hoofde werd als beginsel aangenomen, *dat eene dessa, welke het* $^1/_5$ *van derzelver rijstvelden afzonderde voor de teelt van een gewas voor de markt van Europa geschikt, niet meer arbeid vorderende dan de rijstkultuur, van het betalen der landrente zou zijn verschoond.*

Dat die dessa bovendien zou genieten de meerdere voordeelen die het produkt bij taxatie blijken zou te zullen opleveren, dan het bedrag der verschuldigde landrenten; en

Dat de misgewassen loopen zouden voor rekening van het Gouvernement, voor zoo ver, namelijk, dezelve niet aan gebrek aan ijver en arbeidzaamheid van de zijde des Javaans waren toe te schrijven.

Het behoeft geen betoog, dat dit beginsel geheel in het belang van den Javaan was, en dat hij daardoor meerder voordeel van zijnen grond zou trekken, terwijl, zoo hij minder wilde arbeiden, zulks, gelijk nader blijken zal, aan zijne verkiezing was overgelaten.

Dan, het was niet alleen genoeg de gewassen te doen teelen, ter verkrijging van produkten voor de markt van Europa geschikt; — die gewassen moesten veelal, nader, eene fabriekmatige bewerking ondergaan, alvorens tot dat doel te kunnen strekken, en daartoe werd veel kapitaal, kennis en andere vereischten gevorderd, welke men, in vele gevallen, niet van den Javaan kon verwachten, en hierom was het noodig Europeesch of Chineesch kapitaal en industrie zoodanig met de geheele onderneming in verband te brengen, dat daardoor eene behoorlijke bewerking der geteelde grondstof werd verzekerd.

In eenige gevallen, zoo als met de suikerkultuur, was het zelfs, ten einde een gedeelte der bevolking niet met te veel arbeid te bemoeijelijken, noodig, om de teelt van het gewas te verdeelen, in dier voege, namelijk, dat *een gedeelte* was belast met de kultuur tot de rijpheid van het gewas, *een ander gedeelte* met den oogst van hetzelve, *een derde* met het transport tot aan de fabrieken, en eindelijk, *een vierde* met den arbeid in dezelve, dit laatste, namelijk, voor zoo ver daartoe geene genoegzame dagblooners waren te verkrijgen.

Daar de Javaan tevens ongaarne onder het opzigt van Europeanen arbeidt, en de leiding en het bestuur zijner hoofden verkiest, werd dan ook hierin aan zijne geaardheid te gemoet gekomen, en het opzigt der Europesche ambtenaren, zoo veel mogelijk beperkt, en alleen bepaald tot de bewaking van de tijdige en behoorlijke bewerking der velden, en tot het gadeslaan dat het produkt te regter tijd geoogst en vervoerd werd.

Deze algemeene beginselen, ten grondslag aangenomen, hebben nog, in de toepassing, zoodanige wijzigingen ondergaan, als plaatselijke omstandigheden of gebruiken vorderen; zoo bijvoorbeeld, is, in eenige residentiën, aan het verlangen der Javanen toegegeven, om, voor eigen rekening, de gewassen te teelen, waartoe zij als dan dikwerf het grootst gedeelte hunner rijstvelden bezigden, omdat die nieuwe gewassen hun meerder voordeel dan de rijstkultuur verschaften, niettegenstaande zij, in dat geval, toch met de betaling der gewone landrenten voor de rijstvelden belast bleven. Zoodanige aanplantingen door de Javanen voor eigen rekening hebben vooral in de oostelijke distrikten plaats gehad, waar de kultures, althans van suiker, reeds eenige vorderingen hadden gemaakt, en het onderwerpelijk stelsel derhalve ook hand over hand is uitgebreid. Dan eens heeft men, inzonderheid daar, waar vadzige of onwillige ambtenaren het bestuur in handen hadden, den Javaan de landrenten geschonken,

in evenredigheid van de waarde van het product door hem geteeld, doch hetwelk door gebrek aan toezigt of kennis of wel door andere oorzaken, onafhankelijk van den planter, niet was geslaagd, waarvan de Javaan alzoo de dupe is geweest, en waardoor hij ook tegen het stelsel ingenomen werd; en dan eens, wanneer noch hoofden noch volk met de kultures bekend waren, is dagelijks een zeker getal manschap opgeroepen, om den vereischten arbeid te verrigten tegen vrijstelling van landrente.

Ook zijn niet altijd *rijstvelden* tot de bedoelde gewassen gebezigd, maar dikwerf, waar deze schaars waren, is aan den Javaan toegestaan hooge gronden met dezelve te beplanten, ten einde hem daardoor den arbeid te aangenamer maken, schoon hieruit voor de toekomst ongelegenheden zijn te voorzien, daar het moeijelijk zijn zal deze gronden, eenmaal uitgeput, te bemesten, en het verwisselen derzelve met betere, het overbrengen der fabrieken zou vorderen, dat niet dan met groot bezwaar en groote kosten geschieden kan.

Veel intusschen heeft aanvankelijk moeten worden opgeofferd, om den tegenzin bij den Javaan tegen nieuwigheden, en dus ook tegen voor hem geheel vreemde aanplantingen, te overwinnen.

In het vervolg zal men, inzonderheid dáár, waar dit stelsel van kultuur nog moeijelijkheden ondervindt, zich streng moeten houden aan het beginsel, *dat de bearbeiding van* $^1/_5$ *der gronden met gewassen voor de markt van Europa geschikt, den Javaan vrij kent van de verschuldigde landrente, en dat de planter aan zijne verpligting voldaan heeft, wanneer hij het gewas tot rijpheid heeft gebragt;* moetende de oogst daarvan, benevens de verdere bewerking, volgens de aangegevene wijze of door andere geschikte middelen, worden verkregen.

Dáár echter, waar de kultures op eenen goeden voet zijn ingerigt, en, zoo als in de oostelijke distrikten, in eenen bloeijenden toestand verkeeren, zullen geene veranderingen in dezelve raadzaam zijn, althans niet, zoo lang zulks door de bevolking niet wordt verlangd. De Javaan in het algemeen houdt niet van veranderingen.

In die distrikten, waar de uitbreiding der kultures, door gebrek aan kunde van de zijde van den inlander, belemmering ondervindt, behooren dezelve op den volgenden voet te worden geregeld.

Nadat men eene uitgestrektheid gronds, bij voorkeur rijstvelden, zoo veel mogelijk gelijk staande met het $^1/_5$ der sawah's van eene dessa, heeft afgezonderd, of wel, zoo dat niet met genoegen der bevolking kan geschieden, vooreerst hooge gronden (welke men als dan moet trachten zoo spoedig mogelijk te bewateren), zal de bevolking ter uitbreiding daarvan op de volgende wijze worden verdeeld. Voor de bearbeiding van iederen *bouw* grond, zal dagelijks, zoo lang noodig, één man geleverd worden, die, om de 8 dagen, of om de maand, naar verkiezing der dessa bewoners, door een ander zal worden vervangen, zoodanig, dat er bestendig 4 man voor iederen *bouw* beschikbaar zijn, en slechts één van de vier arbeidt.

De arbeid zal onder de leiding van bekwame Chinesche mandoors, en onder het oppertoezigt der Javaansche hoofden geschieden, en de bevolking, daartoe geroepen, met geenen anderen arbeid belast worden dan die, welke gevorderd wordt, om het gewas tot rijpheid te brengen. De oogst en verdere bewerking behoort op gelijke beginselen te berusten. Voor den oogst, namelijk, moet een zoodanig getal menschen bepaald worden, als deze vereischt, in dier voege nogtans, dat slechts $^1/_4$ gedeelte arbeidt van het getal, voor dat soort van werk bestemd.

Alle personen, aan deze kultuur volgens de bovengemelde wijze dienstbaar, moeten van het betalen van landrente worden vrijgesteld.

Het transport van den oogst vordert eene dergelijke inrigting. Zoo veel maar immer mogelijk, moet men trachten de lastbeesten, en het voertuig daartoe noodig, door den fabrikant, en het volk daarbij vereischt, op gelijke wijze tegen vrijstelling van landrente, en tegen den arbeid van den vierden man, te doen leveren.

De arbeid, eindelijk, aan de fabriek zelve behoort, zoo veel mogelijk, door vrijwillige arbeiders te geschieden, of daar, waar die niet te verkrijgen zijn, op gelijke wijze als voor den overigen arbeid is bepaald, in welk geval de arbeiders, behalve de vrijstelling van landrente, dagelijks rijst en zout behooren te genieten, omdat deze arbeid meer oordeel en inspanning vordert.

Het zal hier ter meerdere duidelijkheid niet overbodig zijn, de toepassing dezer beginselen, op eenige kultures, benevens de voordeelen aan te wijzen, welke de fabrikant, de Javaan en het Gouvernement daarvan kunnen verwachten. Een suiker-etablissement, zoo als er thans meerdere op Java bestaan, strekke daarvan ten voorbeeld.

Suikerfabrikatie. Uitpersing van suikerriet. Toestel van H. BESSEMER.

(*Met platen.*)

De vooruitgang in de kunst, uit rietsap suiker te fabriceren, dagteekent van het tijdstip, toen men, tijdens de afsluiting van den kontinent door NAPOLEON in Europa begon, door fabrijkatie van suiker uit den beetwortel, eene vreesselijke konkurrentie met de rietsuiker daar te stellen. Naar mate de beschermende regten verminderden, en de slavernij in de Engelsche koloniën werd afgeschaft, werd ook voor *die* koloniën de konkurrentie dreigender, vooral tegenover andere koloniën, waar, gelijk op Cuba, in Brazilië enz. de slavernij bleef bestaan; weldra stond de suiker van de vrije, in vergelijking met de slavenkoloniën, ten opzigte der kosten van produktie, bij gelijke transportkosten en invoerregten, nagenoeg in de evenredigheid van gestolen goed tot goederen, op eerlijke wijze verworven. Met deze dagelijks vermeerderende moeijelijkheden voor de Engelsche koloniën vermeerderden ook de inspanningen der planters, om verbeteringen daar te stellen in de fabrijkatie, verbeteringen, die men grootelijks overnam van de beetwortelsuiker-fabrijkanten in Europa, en het is alleen daaraan toe te schrijven, dat die koloniën, hoezeer in opbrengst en dus in waarde oneindig achteruitgegaan, desniettemin tot heden toe de worsteling volhielden, en thans door invoer van vrije werklieden uit Bengalen, de Canarische- en andere eilanden zich langzamerhand beginnen te verhalen van den schok, dien de al te plotselinge afschaffing der slavernij, maar vooral de *wijze* der afschaffing, aan haren welstand had toegebragt. Bij de behandeling der kwestie van vrijen, tegenover gedwongen arbeid op Java zal ik gelegenheid hebben, op dit punt terug te komen; thans bedoel ik alleen, te doen opmerken, dat de verbeteringen in de suiker-fabrijkatie, in het algemeen op Java ingevoerd, sedert de instelling van het kultuurstelsel niet gelijken tred hebben gehouden met die van andere koloniën, in spijt, dat de grootere afstand van Europa en dus het hoogere transportloon in het nadeel is van Java, tegenover de West-Indische koloniën, en de fabrijkanten van dit eiland dus, oppervlakkig beschouwd, hunne toevlugt tot grootere inspanningen moesten nemen, om de konkurrentie met de W. I. koloniën op de Europesche markt vol te houden. Dat dit niet geschied is, en de fabrijkanten desniettemin prospereren, is alleen toe te schrijven aan de eigenaardige positie der kultures op Java, waar de grond tot aanplant, de aanplanting zelve, en eindelijk de handenarbeid, in de fabrijken benoodigd, zoo gemakkelijk en zoo goedkoop worden verkregen boven diezelfde behoeften in andere kolo-

niën. Ook hier heeft zich de onbetwistbare waarheid gehandhaafd, dat voordeelen, door, aan monopolie gelijkstaande, gunsten verkregen, geene andere uitwerking hebben kunnen, dan stilstand en achteruitgang. Indien in de laatste tien jaren op Java belangrijke verbeteringen zijn daargesteld in de fabrijkatie van het rietsap tot suiker, het moet alleenlijk worden toegeschreven aan de enorme voordeelen, die aan de daarstelling dezer verbeteringen waren verbonden, en indien men het in het belang van 's lands financiën betreuren mag, dat daarbij met eene zoo onvoorzigtige en zoo grenzenloos overdrevene spilzucht te werk is gegaan, dan strekt het tot troost, dat, de schade eens geleden zijnde, de verbeteringen ten minste daargesteld zijn, en tevens duurzame voordeelen aanbrengen.

Mannen, die het welzijn van de kolonie en van het moederland verre stellen boven eigen zoowel als het voordeel van begunstigde parasieten, zijn in de laatste jaren te velde getrokken tegen de spilzucht der regering in het verleenen van privilegiën, waarvan werkelijke verbeteringen veeltijds slechts het voorwendsel waren, en waaromtrent men in Europa te goed is ingelicht, dan dat het noodig zijn zoude, hierover in bijzonderheden te treden. Is de regering daardoor huiverig geworden in het verleenen van gunsten aan bijzondere personen, waardoor niet alleen 's lands financiën benadeeld, maar ook wezenlijke vooruitgang in de industrie belet worden? Het zoude allergemakkelijkst zijn, door daadzaken uit den jongsten tijd aan te toonen, dat dit geenszins het geval is, maar de onderhandsche uitgifte van kontrakten valt minder in het oog, en wordt verschoond door schijngronden, die tot in de Kamer der volksvertegenwoordigers verdedigers vinden. Meer in het oog vallende, en 's lands financiën direkt benadeelende, was het verleenen van geldelijke voorschotten tot het daarstellen van nieuwe ondernemingen, zoowel als het aankoopen van oude, onder voorwendsel der invoering van verbeteringen. Dit heeft opgehouden, en men moet het daaraan toeschrijven, dat in de verbeteringen, in de laatste jaren in Europa en andere koloniën bij de suikerfabrijkatie verkregen, die tak van industrie op Java zoo weinig aandeel neemt. Ten opzigte van den vooruitgang van het produkt in *kwaliteit* is dit gemakkelijk te verklaren. De fabrikanten leveren het grootste gedeelte van hun produkt volgens standmonsters aan het Gouvernement, en ontvangen geene vergoeding voor betere nummers. Daarbij komt de korte duur der kontrakten, de onzekerheid, omtrent de verlenging bestaande, die het doen van belangrijke uitgaven tot verbetering belet; bij vele kontraktanten ook de prekaire finantiële positie, veroorzaakt door de énorme prijzen, die voor de overneming van kontrakten besteed zijn, en nog besteed worden in de verwachting, dat die kontrakten altijd *onder de hand* zullen verlengd worden. Zelfs worden de hooge, voor kontrakten besteede prijzen door sommigen beschouwd, als aan de regering eene verpligting opleggende tot onderhandsche verlenging. Eene andere nog gewigtigere reden, dat de fabrikatie in de laatste jaren in kwaliteit in statu quo is gebleven, levert de positie van Java tot het moederland, waar de raffinaderijen eene verdere verbetering van het

fabrikaat moeijelijk gedogen, daar men met grond kan aannemen, dat de thans door de regering gekontrakteerde levering van standmonsters N°. 14, 16 en 18 de voordeeligste is, voor transport zoowel, als voor de raffinadeurs in Nederland.

Indien men nu toegeeft, dat de suikerfabrijkatie op Java ten opzigte der kwaliteit, als het ware, hare grens heeft bereikt, ten minste, zoo lang de overvoer van het produkt naar Nederlrnd wenschelijk wordt geacht, dan dient daarentegen het streven van regering en fabrijkanten zoo veel eerder daarheen te gaan, om zonder vermindering der kwaliteit de kwantiteit te vermeerderen, en geene offers te schuwen om die vermeerdering te verkrijgen. Een voornaam middel daartoe is eene betere *persing* van suikerriet, en de bedoeling dezer verhandeling is, regering en fabrijkanten meer oplettend te maken op het, sedert 4 jaren bestaande, in West-Indië op de meeste groote etablissementen ingevoerde toestel tot uitpersing van het suikerriet, van HENRY BESSEMER, waarvoor in Engeland op den 17den Oktober 1849 een patent is genomen, en dat op Java tot heden weinig bekend, en in het geheel niet in gebruik is.

Alvorens tot de beschrijving dezer inrigting over te gaan, zal ik eenig gewag maken van de thans bestaande wijze van uitpersing.

Volgens nog bestaande plaatwerken perste men in vroegere tijden het suikerriet op verschillende wijze uit, vooral echter door twee houten, perpendikulair naast elkander geplaatste, en door een houten kamrad verbondene cilinders, waardoor het riet herhaalde malen werd doorgelaten, hetwelk echter ook onder de gunstigste omstandigheden nimmer meer, dan 35 à 40 procent van het, in het riet zich bevindende, sap opleverde. Bij de uitbreiding der kultuur, maar vooral bij de grootere centralisering der inrigtingen, ten einde de kosten voor zamengestelde en dure machineriën te kunnen goed maken, was men ook op betere inrigtingen tot persing bedacht, en is men op het laatst staan gebleven bij den molen, uit drie cilinders bestaande, en horizontaal geplaatst, waardoor het riet eene dubbele, en dus meer volledige persing ondergaat. Die inrigting is te goed bekend, dan dat ik voor mijn doel haar nader zoude moeten beschrijven, en men mag gerust zeggen, dat in deze soort van machineriën Java zoo niet boven aan staat, toch zeker bij geene andere kolonie ten achteren is. Dit is vooral daaraan toe te schrijven, dat de fabrijken op dit eiland zoo veel riet per jaar te verwerken hebben, en dit riet gemiddeld binnen vier en een halve maand *moeten* verwerken, ten einde voor den invallenden regentijd met malen gedaan te hebben, daar zij anders zich in de onmogelijkheid zouden bevinden, het uitgeperste suikerriet (ampas) te droogen, en als, voor de fabrikatie onmisbare, brandstof te gebruiken. Van kleine cilinders van 12 duim lengte (Engelsche maat) is men opgeklommen tot molens, waarvan elke cilinder vijf voet lengte op 28 duim diameter heeft, en die, vooral de, uit de fabrijk van de heeren VAN VLISSINGEN, DUDOK VAN HEEL en DEROSNE EN CAIL afkomstige, zoo uitmuntend zijn gekonstruëerd, dat men, met het oog op het al te harde, door die molens te

verrigten werk, betrekkelijk weinig ongelukken heeft te vreezen. De omstandigheid dat de inrigting zeer eenvoudig is, en door den vorm der deelen, die wezenlijk werken, de cilinders namelijk, eene gedurige persing en dus gedurig gelijkmatige en zeer wenschelijke toestrooming van sap naar de ketels plaats heeft, — deze omstandigheid heeft vooral bijgedragen tot de meening, dat de horizontale persmolen met drie cilinders de best mogelijke inrigting tot uitpersing van het suikerriet daarstelt, eene meening, ook door mij vroeger ten sterkste beaamd, en zelfs in publieke geschriften verdedigd.

Op de eilanden Jamaïca en St. Vincent had men eenige jaren geleden, in navolging der beetwortelsuiker-fabrijkanten, de hydraulische pers ingevoerd. De ondervinding heeft spoedig geleerd, dat men zich deerlijk bedrogen had in de verwachting van de resultaten. De kracht, die men door die pers uitoefende, werd alleen verkregen door een te groot verlies aan, in de tropenlanden zoo kostbaren tijd, en wilde men dit vergoeden door vergrooting der persen, dan werd de inrigting te zeer zamengesteld en vooral veel te duur.

Men heeft toen beproefd, de rietstokken te *macereren*, ook in navolging der wijze, waarop de beetwortel bewerkt wordt, alvorens men tot de uitpersing overgaat; in 1841 was zelfs op Java een kontrakt uitgegeven, onder voorwaarde, die inrigting daar te stellen. Zij is nimmer daargesteld, zelfs niet beproefd; en te regt, want proefnemingen in andere koloniën hadden bewezen, dat men dan niet alleen de noodige, door de uitgeperste rietstokken te verkrijgen brandstof miste, maar dat ook, door de harde knoopen der rietstokken, de messen, die het riet in schijven moesten snijden, zoo zeer leden, dat de gedurige reparatiën het werk niet alleen te kostbaar, maar ook de gedurige stilstand deze werkwijze ondoenlijk maakten. Tot de cilinders terugkeerende, heeft men beproefd, eene betere persing te verkrijgen door vermeerdering van het aantal der cilinders. In Oktober 1843 had don WENCESLAN DE VILLA URRUTIA een patent genomen voor de invoering van een verbeterd toestel tot uitpersing van suikerriet, bestaande uit twee stellen, horizontaal geplaatste cilinders, elk stel van drie, en zoodanig verbonden, dat de, in het eerste stel gekneusde, en half uitgeperste rietstokken door een transporteur aan het tweede stel overgegeven, en daar zoo volledig mogelijk werden uitgeperst. De ondervinding leerde, dat de drijfkracht der machinerie al te groot zijn moest, om aan het tweede stel cilinders de noodige kracht te geven, dat gedurige ongelukken voorkwamen, en dat het riet in het tweede stel cilinders zoodanig werd verbrokkeld, dat de bagass (ampas) geene goede brandstof meer opleverde, en eindelijk, dat het sap met zoo veel rietvezels vermengd werd, dat daardoor de kwaliteit van de suiker verminderde. Reeds in 1844 werd deze wijze om suikerriet uit te persen weder opgegeven. Al de andere, in Frankrijk en Engeland gepatenteerde inrigtingen van molens, met vier of vijf cilinders, hebben dezelfde ongunstige uitkomsten gegeven, zoodoende, dat men eindelijk tot de, op Java in al-

gemeen gebruik zijnde persmachine met drie horizontaal geplaatste cilinders is terug gekeerd, zonder echter de gebreken dezer machinerie te kunnen wegnemen:

Die gebreken zijn hoofdzakelijk de volgende:

Ten eerste: Te groote zwaarte, daardoor kostbaarheid, en moeijelijkheden in de plaatsing, en dikwijls voorkomende ongelukken. Een molen met drie cilinders van 48 duim eng. lengte, op 24" diameter (model LOW-MOORE) met fundatieplaat, wateras, kamwielen, standaards e. z. v. en twee reservecilinders, weegt nagenoeg 17000 Ned. ponden. Het plaatsen moet op uiterst soliede grondslagen geschieden, daar de geringste bewegelijkheid het breken van enkele stukken veroorzaakt, waardoor een gedeelte van den oogst door de onmogelijkheid, dien bij tijds te vermalen, verloren gaat. Elke molen, het transport tot aan de fabrijk, materiaal tot plaatsing, en plaatsing zelve, er onder gerekend, kost +— *ƒ* 14,000 Ned. Courant. Voor eene fabrijk van vier à vijf honderd bouw aanplant kan men met niet minder, dan twee stellen machineriën volstaan, en is dus reeds voor dit gedeelte der machinerie eener suikerfabrijk alleen eene som van +— *ƒ* 28,000 Ned. Courant benoodigd. Wil men echter slechts met een' molen werken, dan heeft men, behalve het gevaar van oponthoud door breking, ook een onvermijdelijk verlies aan suikersap, dat veroorzaakt wordt, wanneer men of, om spoed te maken, gebrekkig perst, of de cilinders meer dan drie en een halve omwentelingen in de minuut laat doen, waardoor een gedeelte van het sap door het uitgeperste riet weder opgezogen, en dus verloren wordt.

Ten tweede: Te groote, benoodigde drijfkracht.

Op Java worden nagenoeg al de suikermolens door waterkracht gedreven; dit is geldelijk voordeelig door de besparing aan machineriën en brandstof, behalve dat die brandstof soms niet eens voor geld is te verkrijgen; men heeft ook minder oponthoud te vreezen, dan wanneer men met stoomkracht den molen doet werken. Maar daarentegen is bij vele fabrijken in de maanden Augustus en September de hoeveelheid water niet meer voldoende, om het waterrad met volle kracht te drijven, en men is genoodzaakt, een gedeelte der toestellen stil te laten staan, en langzaam te werken, waardoor het riet in dit jaargetijde reeds aan kwaliteit verliest, of al het water der landstreek te gebruiken, waardoor de landbouw van den Javaan in het algemeen, en de nieuwe aanplant der suikerfabrijken in het bijzonder, door gebrek aan het noodige water benadeeld worden.

Ten derde: Schade door het breken van assen of andere gedeelten der machinerie.

Hoe veelvuldig de ongelukken zijn, en welke niet te berekenen schade zij veroorzaken, is voor suikerfabrijkanten overbodig, nader op te helderen. Zij worden veelal veroorzaakt door het moeijelijke werk, dat de machine moet verrigten. Om hiervan een begrip te geven, behoeft men slechts op eene enkele daadzaak te wijzen. Bij molens van de grootste soort 60" en 30" weegt de bovencilinder, met deszelfs as en kamrad, 4000 Ned. ponden. Nu zoude men zeggen, dat dit gewigt voldoende is voor de uitoefe-

ning der noodige drukkracht, om 18 of 20 rietstokken, die gemiddeld te gelijk tusschen de cilinders doorgaan, te breken, en het daarin voorhandene sap behoorlijk uit te persen. Het tegendeel is waar. Elk fabrijkant weet, dat, wanneer men de schroeven of keggen, die het opligten van den bovencilinder tegen houden, los maakt, en slechts 3 of 4 rietstokken tusschen de cilinders laat doorgaan, die cilinder dan niet alleen nagenoeg geene perskracht meer uitoefent, maar door den tegenstand dezer weinige rietstokken zoodanig wordt opgeligt, dat het riet er naauwelijks gekneusd weder uitkomt. Men is dus genoodzaakt, den bovencilinder door sterke schroeven of keggen met geweld in zijne positie vast te houden, gelijk men ook de benedencilinders door even sterke schroeven moet beletten, terug te wijken. Hiervan de zwaarte der deelen, en het zoo dikwijls voorkomende breken van assen of andere stukken. De zijdelingsche drukking maakt het gebruik van zware keggen noodig, om het schuiven der cilinders op hunne assen te beletten, hetgeen toch dikwijls gebeurt, en gedurig gesukkel, het geheele maalsaisoen door, met verlies aan tijd en produkt ten gevolge heeft. Breekt echter een enkel stuk der machinerie, b. v. de as van een cilinder, dan is de geheele molen, soms voor maanden, soms voor het geheele maalsaisoen, onbruikbaar.

Ten vierde: Gebrekkige persing ook bij den besten staat der machinerie.

Dit, en de daaruit voortspruitende onzekerheid, het uitgeperste riet (ampas) altijd tot het gebruik als brandstof gereed te hebben, zijn de voornaamste gebreken, waarbij wij dus langer moeten staan blijven.

De ondervinding heeft geleerd, dat men een stel cilinders van twee voet diameter niet meer, dan drie en een halve omwentelingen in de minuut mag laten doen, indien men van deze cilinders eene, aan de hoeveelheid te vermalen riet geëvenredigde, werking hebben, en tevens wil beletten, dat een gedeelte van het uitgeperste sap, den tijd niet hebbende, langs den cilinder af naar den vergaderbak te vloeijen, door de centrifugaalkracht medegesleept, en door de opslurpende eigenschap der uitgeperste rietstokken weder ingezogen, weggevoerd en verloren worde. Bij 3½ omwentelingen in de minuut doorloopt elk punt aan den omtrek van een cilinder, van 2 voet diameter, in de minuut 22 voet, dus in de sekonde nagenoeg 4⅖ duim. De eigenlijke persing van het riet vindt slechts plaats in het oogenblik, dat het door de lijn gaat, waar de cilinders elkander raken. Dit geschiedt tweemaal. Neemt men nu ook aan, dat het riet, alvorens aan dat punt te komen, door de nadering der cilinders reeds gekneusd, en van een gering gedeelte van het sap ontdaan wordt, die persing kan toch op elke zijde van den cilinder hoogstens twee duim, dus bij de twee cilinders slechts 8 duim bedragen. Wanneer men daarbij nu nog in het oog houdt, dat de opening, tusschen den voorsten- en boven-cilinder bestaande, ruim genoeg zijn moet, om het riet slechts te kneuzen, en niet te verbrokkelen, ten einde het behoorlijk over den ampasstooter naar den anderen cilinder gaan kan, en tot brandstof bruikbaar blijve, dan is het eene uitgemaakte waarheid, dat het suikerriet, ook bij de doelmatigste per-

sing, hoogstens eene sekonde aan die persing is blootgesteld. Hieraan moet de gebrekkige uitpersing, en het nader aan te wijzen verlies aan rietsap worden toegeschreven. Langzamere of sterkere persing is echter niet wel mogelijk. In het eerste geval toch zouden twee stellen cilinders niet voldoende zijn, den oogst van 4 tot 500 bouw binnen $4^1/_2$ maand te vermalen, hetwelk eene eenvoudige berekening duidelijk maakt. Voor meer stellen cilinders zal in de meeste gevallen de drijfkracht ontbreken. Bij sterkere persing echter wordt het riet te veel verbrokkeld en vervezeld, men krijgt dus gebrek aan brandstof, en ook het gevaar van breking wordt zooveel te grooter; waarbij nog komt, dat bij al te sterke persing, door de wrijving, het middenste gedeelte der oppervlakte van de cilinders spoedig uitslijt, en men dan, ook bij het sterkste aanzetten der schroeven, niet meer voldoende kan persen.

Uit de vele proeven en bekend gemaakte resultaten over de hoeveelheid sap, die men bij gewone uitpersing in andere landen verkrijgt, haal ik hier alleen aan de uitkomsten verkregen door den scheikundige M. DUPREZ, die door de Fransche regering naar West-Indië was gezonden, en de meeste proeven over persing en fabrijkatie op het eiland Gouadeloupe heeft genomen. Die proeven waren genomen met hoeveelheden van 1000 tot 6000 Ned. ponden suikerriet, en de gemiddelde opbrengst aan sap, van 100 ℔ suikerriet in de verschillende fabrijken was, als volgt:

Bij Horizontale molens, zonder opgave der drijfkracht . .	61,2 ℔.
„ Stoommolens	60,9 „
„ Wind- en stoommolens	59,3 „
„ Vertikale cilinders.	59,2 „
„ Beestenmolens	58,5 „
„ Windmolens.	56,4 „

Tot vergelijking met de op Java verkregen resultaten zullen wij de eerste opgave, 61,2 per 100 ℔ nemen. Hoezeer de opgaven uit de West-Indische koloniën de hoeveelheid van het, in 100 ℔ rietstokken aanwezige sap op 90, en dus die der houtachtige deelen slechts op 10 ℔ stellen, vermeen ik toch, die te moeten brengen op 15 ℔, gelijk zoo vele, en overal dezelfde uitkomst gevende, proeven op Java bewezen hebben. Den inhoud van sap in 100 ℔ riet dus op 85 ℔ stellende, waarvan 61,2 ℔ was verkregen, stelt dit een verlies daar van 23,8 ℔ op 85 ℔ sap, gelijkstaande met een verlies van 28 procent. Dit is zeer veel, en bewijst, dat de perswerktuigen op Java veel beter werken, en betere uitkomsten geven, de beste waarschijnlijk, die men door cilindrieke werktuigen verkrijgen kan.

Er zullen op Java wel weinig fabrijkanten zijn, die geene proeven hebben genomen omtrent de percentsgewijze opbrengst van suikersap, die, naar mate in lateren tijd de cilinders zwaarder, en door betere plaatsing produktiever gemaakt zijn, nog al aanmerkelijk verschillen. Ik geef hier het gemiddelde resultaat der proeven, die ik zelf gedurende eene reeks van jaren heb genomen, in verband met de mededeelingen over proeven, van andere fabrijkanten, vooral echter, de mij medegedeelde, op groote

schaal, en met veel meer zorg genomen proeven van den heer POTTER, tijdens hij assistent-resident van Probolingo was. Die resultaten verschilden daar, eveneens als elders, door de werking der machineriën, en door het vermalen van verschillende rietsoorten. Als het algemeene resultaat bleek het volgende:

Van 500 ponden goed, rijp suikerriet verkreeg men, bij *een*voudige en naauwkeurige persing door goede cilinders van 48 × 24 duim, en met $3^1/_2$ à 4 omwentelingen in de minuut, 350 ponden sap. Wanneer het uitgeperste riet, zorgvuldig gedroogd was, dan woog het gemiddeld 75 ponden, waardoor dus op de 500 ponden suikerriet een verlies werd gekonstateerd van 75 ponden sap. Dit verlies werd dus geleden op 425 ponden sap, die men bij eene volkomen persing zoude verkregen hebben, hetgeen een verlies daarsteld van $17^1/_2$ procent. Indien men nu in het oog houdt, dat die proeven genomen zijn in tegenwoordigheid der eigenaren der fabrijken, of van ambtenaren, dat daarbij de grootste zorg in het oog werd gehouden, zoo in het stellen der cilinders, als in het gelijkmatige inbrengen van het riet, en dan daarmede vergelijkt de wijze, hoe gewoonlijk te werk wordt gegaan bij het malen, en hoe moeijelijk dit zoo gewigtige gedeelte der suikerfabrijkatie te kontroleren is, door de dag en nacht niet ophoudende werking der cilinders, dan zal men het als eene zeer gunstige uitkomst beschouwen, wanneer men het verlies aan sap, bij de uitpersing, stelt op 20 procent, 8 procent gunstiger, dan in de West-Indische établissementen. Zonder hier in een onderzoek te treden, of het zoodanig verloren sap meer suikerdeelen bevat dan het werkelijk verkregene, zal men toch moeten toegeven, dat dit verlies ten minste bedraagt een vijfde van het geheele produkt, en dat, zelfs al de andere eventualiteiten gelijk gerekend, het verhoeden van dit verlies de uiterste inspanning van partikulieren waardig is, en eene zelfs zeer belangrijke opoffering van wege de regering zoude regtvaardigen, indien daardoor betere uitkomsten kunnen worden verkregen; te meer, daar hier geene spraak is van denkbeeldige, te betwijfelen verliezen, maar van een verlies, dat voor de hand ligt, en door iedereen in de fabrijk met een oogopslag gezien wordt. Maar die pogingen worden nog meer geregtvaardigd, wanneer men ziet, dat aan dit verlies nog een ander, niet minder gewigtig, nadeel verbonden is. Ten eerste levert het zoodanig, als beschreven, uitgeperste suikerriet eene minder goede brandstof, dan het *konde* leveren, en door het gedeeltelijke verbrokkelen en door vervezeling van het riet, dat eene, niet te berekenen verbetering als brandstof zoude ondergaan, bij eene verdeeling van het riet in gelijke deelen. Ten tweede echter, en dit is het grootste nadeel, kan men het zoo uitgeperste riet, wegens het daarin geblevene vocht, niet dadelijk als brandstof gebruiken. Het moet, ook onder de voordeeligste omstandigheden, van den molen naar uitgebreide droogplaatsen gebragt, en gemiddeld 24 uren in de zon gedroogd worden, om tot brandstof te kunnen dienen. Het wegbrengen der ampas naar de droogplaatsen, het gedurige keren, verzamelen, wanneer het droog is, en het brengen naar de stookplaatsen geeft, den nacht er bij gerekend, gemiddeld

aan 50 menschen werk. Een groot verlies aan brandstof is daarvan ook het gevolg, en heeft men een regenachtig jaar, of ook slechts enkele zware buijen, waardoor de droogplaatsen overstroomd worden, dan kan men soms gedurende geheele weken niet werken, het riet bederft op de velden, en de brandstof zelve, die men van de eens nat geworden ampas eindelijk nog verkrijgt, is bijna niets meer waard. Hout of andere brandstof is moeijelijk te verkrijgen, zeer duur, en geeft ook in geen geval eene zoo felle, en dus zoo werkzame en doelmatige, hitte als de ampas.

De meeste der opgegeven gebreken, aan cilindrieke perswerktuigen onafscheidelijk verbonden, verdwijnen, en het geheele verlies aan suikersap, bij de bestaande molens eveneens niet te ontgaan, wordt vermeden, wanneer men zich bedient van de persmachine van den heer BESSEMER, waarvan men hier, tot verklaring der bijgevoegde platen, eene korte beschrijving zal vinden, en die men nader kan nagaan in het kostbare werk: „*The* „*Art of Manufacturing and refining sugar*, *including the manufacture and* „*revification of animal charcoal. With an atlas illustrative of the machinery* „*and buildings.*" *By* JOHN A. LEON. *Manufacturer and refiner. Dedicated to His Royal Highness the Prince* ALBERT *K. G. etc. London* W. M. S. ORR & C°. *Amen Corner. Paternoster-Road* 1850. Met de gouden medaille bekroond.

Plaat A. Zijdelingsche opstand der suikerriet-pers.
„ B. Doorsnede in de lengte.
„ C. Horizontaal plan.

a. is een sterk ijzeren onderstel of fundatie-plaat in *een* stuk gegoten, en stelt de eenige fundering daar, zoowel voor de stoommachine, als de rietpers, die zoodanig zijn zamengesteld, dat zij slechts een enkel toestel vormen, en dus geene tusschenstukken, overbrengers of kamraderen behoeven.

b. b. zijn regthoekig vierkante holen, van metaal gemaakt, en inwendig van eene grootte, geëvenredigd aan de behoefte, op de bijgevoegde teekening van zes duim hoogte, bij drie duim breedte van binnen. Deze holen zijn naast elkander geplaatst, en onwrikbaar op het onderstel bevestigd, dat aan deze zijde zoodanig is uitgehold, dat het een reservoir geeft voor het suikersap. In het midden der machinerie is eene sterke gebogen as van gesmeed ijzer, waarom drie ijzeren boomen (rods) zijn bevestigd. De middenste boom *d.* is veel langer, dan de zijdelingsche, en is direkt verbonden aan den zuiger van den oscillerenden stoomcilinder. De twee andere boomen *h. h.* zijn veel korter en loopen evenwijdig aan de buitenzijde der holen *b. b.* Tusschen de twee regttegenoverstaande rijen holen *b. b.* is eene wijde opening, waardoor een ijzeren dwarsboom *g* loopt; waarvan de uiterste einden door de boomen *h. h.* steken, en met schroefmoeren daaraan bevestigd zijn. Op den dwarsboom zijn vierkante gesmeede stukken ijzer *n. n.* [plongeurs], aangebragt, die met de holen *b. b.* corresponderen, en in dezelve afwisselend indringen, wanneer de machine in beweging wordt gezet. De gang der machine wordt geregeld door een vliegwiel,

aan het einde der groote as bevestigd. In de metalen holen van groote sterkte, zijn aan elke zijde konische openingen gemaakt, om het rietsap door te laten; de basis dezer openingen is buitenwaarts, ten einde het indringen van vezels te beletten, en, zoo die bij toeval er in geraken, het uithalen daarvan gemakkelijk te maken.

Op de einden der holen *b. b.* bevinden zich ronde openingen, waarop, van latwerk gemaakte trechters (Tremels) *s.* en *t.* zijn bevestigd. Zij gaan met hunne boveneinden door een houten vloer, waarop het riet gebragt, en door de rietvoeders in de openingen wordt gestoken, stok voor stok, indien het riet zeer dik, of met verscheiden stokken te gelijk, indien het minder dik is, ten einde door de, aan de beneden einden 2½ duim metende trechters te gaan, en zich voor de holen *b. b.* te plaatsen. Wanneer nu de machine in beweging komt, dan dringen de plongeurs bij afwisseling onder de trechters *s.* en *t.*, snijden, heen en weer gaande, telkens de uitstekende einden riet af, kneuzen die, dringen ze in de holen *b. b.* en persen ze tegen de, zich reeds daar bevindende massa, die, gedeeltelijk geperst, bij elken nieuwen druk meer uitgeperst, en door de telkens nieuw aangevoerd wordende massa naar achteren wordt gedrongen, tot zij aan het achterste, opene einde der holen *b. b.* gekomen, die holen verlaat. De inrigting tot opbrenging van het riet geheel van lokalen aard zijnde, is daarvan geene teekening bijgevoegd.

Herhaalde proefnemingen hebben het bewijs geleverd, dat de wrijving der gekneusde rietstokken in de holen *b. b.* voldoenden weerstand biedt aan de plongeurs, ten einde al het in het riet zich bevindende sap uit te persen, voor dat de ampas de holen verlaat; dat overgroote tegenstand, en daardoor ongelukken door breking niet zijn te vreezen, omdat de opene achtereinden de ampas veroorlooven, de holen te verlaten, en dat evenmin onvolledige persing kan plaats hebben, om reden de plongeurs de rietmassa door de holen moeten drijven, en de massa zich niet vroeger achterwaarts beweegt, dan na dat de bijkomende massa digt genoeg is, om den wederstand te kunnen overwinnen, dien de, in de holen zich reeds bevindende, massa door de wrijving biedt. In den beginne had men de holen eenigzins konikaal gemaakt, ten einde de weêrstandskracht te vermeerderen. De ondervinding heeft echter geleerd, dat deze vernaauwing overbodig was, en de holen zijn wederom regthoekig vierkant gemaakt. Die holen zijn van voldoende lengte, om eene persing daar te stellen, die 2½ minuut duurt, bij 30 zuigerslagen van de machinerie, en voldoende is, het riet geheel van zijn sap te ontlasten, alvorens de massa de holen geheel doorloopen heeft, zoodat die droog, en tot brandstof geschikt, er uit komt.

Indien men, gelijk op de plaat, slechts twee holen aan elke zijde heeft, en de machine per seconde een halven slag laat maken, dus langzaam werken laat, dan verkrijgt men per minuut 120 afsnijdingen. Voor eene fabrijk van 4 à 500 bouw met een goeden oogst, 800/m tot een millioen bundels stokken à 25 stokken per bundel, en eene gemiddelde lengte van vier voet per stok, is eene machine voldoende, die aan elke zijde vijf holen van een

voet hoogte, bij drie duim breedte, heeft. De machine heeft dan eene breedte van slechts 32 duim, en snijdt per minuut 300 voet riet af, hetgeen, in elke opening slechts 2 rietstokken rekenende, per minuut 600 voet riet of 6 bundels, per uur dus 360 bundels, en de werking der machinerie in het etmaal op 20 uren stellende, 7200 bundels per dag, of 140 werkdagen geeft voor een millioen bundels riet. Deze berekening is uiterst matig gesteld, daar men ten eerste den spoed der machine met het grootste gemak op de helft kan vermeerderen, en ten andere in elken trechter zich gemiddeld drie rietstokken zullen bevinden, hetgeen den werktijd om een derde vermindert.

Er is geene teekening gegeven van de inrigting der machinerie, wanneer die door andere, dan stoomkracht wordt gedreven, hoezeer het laatste het wenschelijkst is, waarop ik nog nader terug zal komen. Ook is geene teekening van eene andere, aan deze machinerie verbondene, zeer belangrijke, en uiterst voordeelige inrigting, omdat die telkens naar de gelegenheid der fabrijk moet daargesteld worden. Het is deze. Het rietsap loopt uit de holen naar den reservoir in den bodem der fundatieplaat, en van daar door eene pijp naar de ketels. Het blijft dus nagenoeg geheel buiten aanraking met de buitenlucht. Dit is eene, voor het beletten van verzuring, uiterst belangrijke omstandigheid, en om daarvan het grootst mogelijke voordeel te trekken, heeft de pijp, waardoor het sap naar de defekatieketels gaat, een' mantel (jacket) of dubbele pijp, waardoor de stoom van hooge drukking, die op den zuiger der stoommachine eerst zijne werking heeft uitgeoefend, ontsnapt, en in het doorgaan zijne nog hooge warmte mededeelt aan het rietsap, dat, gelijk de ondervinding geleerd heeft, in eenen staat van verhitting in de ketels komt, nagenoeg gelijk staande aan de, tot defekatie benoodigde, warmte van 180° Fahrenheit.

De uit de holen komende ampas, zeer gekomprimeerd, van gelijke lengte, vrij van die, de verbranding zoo zeer belemmerende, vezels, en eveneens vrij van te lange stukken, is, behalve zijne grootere brandbaarheid, volkomen gelijk aan klein gemaakt brandhout, en van zoodanige werking, dat hij tot het drijven der machinerie even goed, als tot afkoking van het sap volkomen voldoende is.

De groote eenvoudigheid der machine, bij de geringe kracht, die zij in eens heeft uit te oefenen, in vereeniging met de omstandigheid, dat nergens zijdelingsche drukking plaats heeft, maken het begrijpelijk, dat de slijtage zeer gering is, en ongelukken nagenoeg nooit voorkomen.

Het gewigt van den toestel, dien de teekening voorstelt, met stoomketel en al de andere toebehooren, bedraagt slechts 10600 Eng. ponden, en zal bij een' toestel van 5 holen nog niet de helft bedragen van een cilindrieken suikermolen van 48×24 duim, zonder stoommachine. De kosten van aanschaffing, transport en opstelling staan ook beneden die van *een* diergelijken molen; de prijs van een toestel, gelijk de teekening aanwijst, is ƒ 6000 Ned. Courant.

Jaren lange proefnemingen hebben bewezen, dat men van honderd pon-

den riet gemiddeld van 81 tot 84 ponden sap verkrijgt, en machineriën van 4 holen aan elke zijde van een voet hoogte, bij drie duim breedte, hebben tot 11200 Ned. kannen sap per uur geleverd.

De oppervlakkigste vergelijking der cilinderpers met de machine van BESSEMER levert het bewijs van de onberekenbare voordeelen der laatste boven de eerste. Veel goedkooper, aan weinig of geene toevallen onderworpen, levert zij niet alleen, zonder de minste vermeerdering van aanplant, een produkt, dat een vijfde meer bedraagt dan vroeger, en dat nu geheel en al verloren gaat, maar zij maakt den fabrikant, bij groote verbetering van brandstof en besparing aan werkvolk, ook onafhankelijk van de weersgesteldheid, een, in de tropenlanden op zich zelf reeds hoogst gewenscht en gewigtig voordeel.

Wanneer nu niemand het belangrijke zoowel als het wenschelijke dezer voordeelen zal tegenspreken, dan zal men toch vragen, hoezeer een oppervlakkig onderzoek der machine die voordeelen, als van zelve, aanwijst: zijn de uitkomsten proef-ondervindelijk werkelijk zoo, als ze hier worden opgegeven? Het antwoord is gemakkelijk. Die machinerie is in de Engelsche koloniën in West-Indië in volle werking. Wanneer nu eene regering, gelijk de Nederlandsche, die jaarlijks eene hoeveelheid van ten minste een en een halve millioen pikol suiker laat fabriceren, waarvan zij zelve een millioen pikol ontvangt, wanneer die het vooruitzigt heeft, door eene eenvoudige en gemakkelijk te bewerkstelligen verandering in de persing van het suikerriet, behalve de andere opgesomde voordeelen, eene vermeerdering van produkt te verkrijgen van een vijfde, ter waarde van meer dan twee millioenen guldens, en daarbij bovendien het vooruitzigt bestaat, aan den landbouw op Java, gedurende het grootste gedeelte van het jaar, het gebruik weder te verzekeren van de overgroote massa water, die thans, tot groot nadeel van dien landbouw, door de waterraderen der suikerfabrijken wordt weggenomen, dan mag wel niets natuurlijker schijnen, dan dat het voordeel der regering en dus ook hare verpligting jegens het land vergt, dat zij eene kleine, 5 à 6000 guldens nimmer te boven gaande, som er aan wage, om een, deskundige naar West-Indië te zenden, ten einde daar de verkregene resultaten persoonlijk na te gaan, en door de mededeeling zijner bevinding de regering in staat te stellen, over het hier behandelde vraagstuk haar oordeel te kunnen vestigen.

ZUTPHEN,
24 Februarij, 1854.

H. J. LION.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Is overgang tot vrijen landbouw op Java zonder slooping van het stelsel van kultuur nu reeds mogelijk? Door J. D. VAN HERWERDEN, oud-resident op Java. 's Hage, gebr. BELINFANTE 1854.

De schrijver heeft dit boekske, gelijk uit de inleiding blijkt, in het licht gegeven, om op te komen tegen beweringen, in een in het 6de nommer van dit Tijdschrift voorkomend stuk, getiteld: *Het regerings-reglement voor Nederlandsch Indië*, beweringen, die onzes inziens alleen strekten tot eer van den heer V. H., daar zij hem schaarden onder degenen, die voor Indië rationele verbeteringen verlangen. De heer V. H. ziet er echter de strekking in, om hem te scharen onder degenen, „die voor onze overzeesche bezittingen radikale hervormingen prediken!"

Wij gelooven, dat de dwaling, die de heer van V. H. ziet in die beweringen, veeleer op hem zelf is toe te passen, aangezien wij niet bekend zijn met personen noch geschriften, die *radikale hervormingen* prediken, en die dus slechts in de verbeelding van den schr. schijnen te bestaan.

De heer V. H. schijnt in het eerste gedeelte van zijn boekske vooral te willen doen uitkomen, dat hij is „een ijverig voorstander van de bestaande regerings-beginselen voor Indië!" hij wil daarom echter niet geacht worden, blind te zijn voor de *verbeteringen*, welke in Indië noodzakelijk zijn. Hij betoogt, dat hij de verbeteringen reeds vroeger in zijne „*Bedenkingen* enz." en nu weder in zijn „*Java voorheen* enz." heeft voorgesteld. Als eene der belangrijkste en noodzakelijkste *verbeteringen* beschouwt hij de vermeerdering van het personeel der ambtenaren in de binnenlanden.

Wij hebben die verbetering reeds bij de beraadslagingen over de staatsbegrooting van 1851 voorgestaan en verlangd. Thans bij de beraadslagingen over art. 59 van het ontwerp van wet op het beleid der regering van Nederlandsch-Indië hebben wij die verbetering wederom verlangd, als beginsel in dat ontwerp van wet te zien opnemen; de heeren VAN BOSSE, STOLTE en THORBECKE hebben, daarop betrekkelijke amendementen voorgesteld. Hier waren dus alle partijen eensgezind, want de heer V. H. zal, hoe zelden ook, toch hier den heer STOLTE broederlijk tusschen de heeren V. BOSSE en THORBECKE in vinden. Maar de regering heeft zich, bij monde van den heer J. C. BAUD en van den Minister van Koloniën, ten sterkste tegen deze verbetering verklaard, en de Kamer heeft haar verworpen, niet uit overtuiging, maar om het blinde geloof, dat zij, volgens de bewering van het lid V.

LIJNDEN, moet hechten aan de godspraken van den heer BAUD. Na die ondervinding, die de heer V. H. ook zal opdoen ten opzigte der verbeteringen, die hij verlangt in de regeling der landrente, organisatie der Preanger-regentschappen, en andere takken van bestuur, die hem gebrekkig toeschijnen, en ook gebrekkig zijn; na die ondervinding hopen wij nu in een volgend geschrift van hem te vernemen, of hij nu nog dezelfde ijverige voorstander is van de regeringsbeginselen voor Indië, die vertegenwoordigd worden door den heer BAUD, en waaromtrent gebleken is, dat men niet alleen niet *hervormen*, maar ook in spijt der *geblekene behoefte* niet *verbeteren* wil.

De schrijver heeft eenige bladzijden toegewijd aan het betoog, dat zijne denkbeelden omtrent Indië zeer verschillen van die van den heer CORNETS DE GROOT, zoowel wat de algemeene, als ook, wat aangaat bijzondere beginselen, bijv. de vrijheid der drukpers en de vervanging van het dwang- door een vrijwillig kultuurstelsel, dat wil zeggen, door vrijen arbeid. Ten opzigte van het eerste punt nemen wij de vrijheid, te verwijzen naar ons „Overzigt der Indische letterkunde, in de zevende aflevering van dit Tijdschrift voorkomende: blz. 65 „*Java voorheen*, *tegenwoordig* enz." Omtrent het tweede punt, vooral aangaande de bewering, dat op Java bij het dwangkultuurstelsel geen *bijstelsel* van vrije kultuur kan bestaan, zonder beiden te benadeelen, Java achter uit te doen gaan, en de Javanen in vagebonden te herscheppen, is de schr. zeer wijdloopig geweest. Hij heeft zijne beweringen alleen gestaafd door *zijne ondervinding*, daar hij te regt beweert, dat hierin alleen de *ondervinding* beslissen kan.

Daar wij nu slechts te Batavia gewoond hebben, en men dan volgens de begrippen van vele oudgasten, ook geuit in een, dezer dagen verschenen geschrift van den heer Mr. BAKE, van Java niet meer weet, dan degenen, die hun leven te Loon op Zand hebben doorgebragt, zoo nemen wij de vrijheid, als beoordeeling van dit gedeelte der brochure van den heer V. H. kortheidshalve te verwijzen naar hetgeen daarover is te vinden in het weekblad „de Indiër" van den 29sten Julij.

Wij bemerken ten slotte nog alleenlijk, dat dezelfde gezonde, welsprekende, krachtvolle taal (de taal van den heer BAUD), die de heer V. H. op blz. 49 bij de beraadslaging over het ontwerp van wet op het beleid der regering van Nederlandsch Indië zoo zeer verlangt te hooren, ter bestendiging van beginselen, die zij voor 10 jaren zoo glansrijk heeft verdedigd en bestendigd, dat die taal zich *heeft* doen hooren, en bij *deze* Kamer natuurlijk met goed gevolg, ter *bestrijding* en *verwerping* der verbeteringen, die de heer V. H. heeft voorgesteld, en die wij hebben ondersteund. Zouden ze misschien ook zijn verworpen, *omdat wij* ze hebben ondersteund?

Kunnen en moeten er veranderingen gebragt worden in het kultuur-stelsel op Java? door Mr. R. W. I. C. BAKE. Utrecht 1854.

Hoezeer wij bij lezing dezer brochure bemerkten, dat de beginselen,

daarin op den voorgrond gesteld, niet zijn getoetst aan de beginselen, die de schr. vroeger huldigde, vooral door de uitgave eener brochure: „*De staathuishoudkunde van* XENOPHON" enz. vonden wij toch ook, dat zij, indien niet met denzelfden geest, toch met dezelfde geestigheid is geschreven. De heer BAKE vergeve het ons, indien wij vermeenen opgemerkt te hebben, dat de *geestigheid* zelfs heeft moeten dienen om de verwarring te bedekken, die men ten opzigte der gevolgtrekkingen in deze brochure aantreft, en die zoo zeer verschillen van den logischen betoogtrant van den schr., dien men in zijne vroegere geschriften vindt. Tot bewijs hiervoor noemen wij de vraag, die tot titel der brochure dient:

„Kunnen en moeten er veranderingen gebragt worden in het kultuur-„stelsel op Java?"

Hij laat er op volgen, dat hij die vraag niet onbeantwoord zal laten, en zegt dan:

„Doch nu laat zich weder gevoelen de waarheid, dat het veel gemak-„kelijker is, vragen te stellen, dan goede antwoorden te geven; en wij „vreezen, dat ons antwoord niet geëvenredigd zal zijn aan het gewigt „der vraag!"

Hetgeen de schrijver vreest, vreezen wij ook, en wij vreezen zelfs, dat al de lezers van dit boekske de vrees van den schr. gegrond vinden zullen.

Wanneer hij toch dadelijk laat volgen, „dat het vraagstuk reeds eene halve eeuw geleden geopperd is", dan heeft hij in een' algemeenen zin ongelijk, daar het vraagstuk: of *vrije* arbeid beter is, dan *dwangarbeid*, reeds sedert vele eeuwen geopperd, en sedert eeuwen zoodanig beantwoord is, dat het geen vraagstuk meer kan genoemd worden; bedoelt hij echter het thans op Java bestaande kultuur-stelsel in het bijzonder, dan heeft hij wederom ongelijk, daar dit stelsel nog geen kwart eeuw bestaat.

De schr. zegt, dat het beroep op DIRK VAN HOGENDORP niet meer bewijst, „dan dat mannen, als de heeren SLOET, VAN HOËVELL, CORNETS DE GROOT, STEIJN PARVÉ en anderen, het systema van vrijen arbeid hebben verdedigd."

„Men moet", zegt hij, „vooral voorzigtiger zijn in het aannemen op autoriteit van anderen, wanneer er tot grondslag van eene ondergeschikte opinie een politiek gevoelen ligt, dat wel eens de ondergeschikte zaak beheerscht, en daardoor in stede van een *doel*, een *middel* wordt!"

Hebben wij de bedoeling dezer zinsnede, met betrekking op de aangehaalde namen, wel begrepen, dan doët het ons te meer leed, dat ook hier de schr. niet consequent is gebleven aan den geest zijner vroegere geschriften, waarin wij nimmer een indirect-stelsel van verdachtmaking vonden, maar alleen eene verdediging of wederlegging van beginselen, gesteund op *redenen*. Wat zoude de heer BAKE wel van ons zeggen, indien wij zijne beginselen in dit geschrift poogden verdacht te maken, op grond van losse geruchten, door te beweren: dat dit laatste geschrift van den schr. niet het *doel*, de beantwoording van een vraagstuk beoogt, maar als

middel moet dienen tot een *doel*, waarover de schr. zich niet uitlaat. Wat zoude hij zeggen, wanneer wij b. v. zijne voorstellen omtrent de veranderingen in de kontrakten met koffijplanters poogden verdacht te maken door de bekendmaking dat hij zelf, eenige jaren geleden, een diergelijk kontrakt heeft gekocht en doet exploiteren, en dat hij daarom tot proefneming met zijne voorstellen aanraadt de residentie Samarang, omdat zijn kontrakt *in* die residentie is gelegen?

Wij huldigen dusdanig stelsel niet, en zullen dus in onze beoordeeling van het onderhavige geschrift alleen wijzen op hetgeen wij in dat geschrift vinden; en dan komt het ons voor, dat de schr. niet zoo zeer op het oog heeft gehad veranderingen in het stelsel der kultuur op Java als wel eenige veranderingen in de ten uitvoerlegging der bestaande, der te vernieuwen, of nog daar te stellen kontrakten met Europesche ondernemers. Het antwoord op zijne boven vermelde vraag heeft hij gesplitst in drie punten:

1°. „Dat der kontrakten, door het Gouvernement met partikulieren, „behalve koffijplanters, aangegaan.

2°. „Dat der kontrakten, door het Gouvernement met de huurders van „woeste gronden aangegaan, en

3°. „Dat, betreffende den gedwongen arbeid der Javanen in de velden, „waarvan de voortbrengselen in de Gouvernements pakhuizen moeten ge„leverd worden."

Alvorens tot de behandeling dezer punten over te gaan, houdt de schr. eene lofspraak op de regering, blz. 6, en verhaalt, dat de regering thans „een gezet onderzoek naar de werking van het kultuurstelsel doet instellen, zonder vooroordeel, zonder partijgeest, zonder bijoogmerken!"

Wij *wenschen* met den schrijver, dat dit onderzoek vooral worde ingesteld op de voorwaarden, door den schr. aangegeven. Wij kunnen het echter moeilijk gelooven, vooral na de diskussiën, die over het reglement in de Tweede Kamer hebben plaats gevonden, en de beginselen, die de regering daarbij heeft voorgestaan. Wij kunnen het niet gelooven, omdat dat onderzoek alleen door de regering, en alleen door *die* regering zal worden ingesteld.

De schr. vraagt dan, of de beoogde (?) veranderingen *kunnen* en of zij *moeten* worden aangebragt?

Het *kunnen* betwijfelt hij op grond der thans geheel en al versletene bewering, dat vrije arbeid op Java onmogelijk is, dat hij vroeger beproefd werd, maar niet gelukte; ons bestek gedoogt niet, die argumenten hier te wederleggen; wij nemen de vrijheid, den schr. en den lezer te verwijzen naar het „Onderzoek omtrent den vrijen arbeid op Java" in de 7de en deze aflevering van ons Tijdschrift te vinden.

Op die bewering, dat men niet alles *moet*, wat men *kan*, antwoorden wij alleen; dat men wel doen *moet*, wat men *kan*, wanneer dat *kunnen* is gebleken, mogelijk en nuttig te zijn; en op hetgeen de schr. zegt blz. 8:

„Die de gebeurtenissen wil voorbij snellen, is gelijk aan den dwaas, die „zijne schaduw zou willen ontloopen!” antwoorden wij:

Nog dwazer is hij, die eene schaduw naloopt, die slechts in zijne verbeelding bestaat, of, en dit komt op hetzelfde neder, die argumenten bestrijdt, die door niemand zijn geopperd.

De schr. zegt ook op blz. 9: „dat van af 1811 tot aan de instelling van het kultuurstelsel de Javaan vrije beschikking gehad heeft over zijnen arbeid; dat de resultaten dezer vrije beschikking ongunstig waren, en dat de dwangkultuur dus noodig is” enz.

Indien de schr. dit gezegde toetst aan de beginselen van vrijen arbeid, in zijne vroegere geschriften te vinden, dan gelooven wij, dat hij het spoedig met ons eens zijn zal, dat op Java *nooit* vrije arbeid bestaan heeft, en juist door het regeringsstelsel, dat hij vroeger bestreed, en nu verdedigt, onmogelijk gemaakt wordt.

Aangaande hetgeen in de brochure wordt verhandeld, omtrent veranderingen, in de kontrakten met Europesche ondernemers aan te brengen, zullen wij niet oordeelen. De schr. ontzegt ons daaromtrent een kompetent oordeel, door ons, omtrent onze kennis der Javaansche huishouding en geaardheid van den Javaan, op eene lijn te plaatsen met de bewoners van Loon op Zand. Wij zullen de beoordeeling dezer kwestie overlaten aan personen, die de schr., op grond van meerdere *ondervinding*, dan *hij* bezit, wel voor kompetent zal moeten erkennen. Wij protesteren echter herhaaldelijk tegen de beweringen, op blz. 52 en 53 voorkomende, dat vrije arbeid op Java onmogelijk is op geen anderen grond, dan dat vrije arbeid *gebleken* is, onmogelijk te zijn, eene bewering, waarvan wij de ongegrondheid sedert vele jaren hebben betoogd.

Slechts eene enkele opmerking nog:

Wij hebben op Java een' hoofdambtenaar gekend, die bij den ijver, het welzijn van Nederland en Indië, de uitbreiding van kultuur, nijverheid en handel, te bevorderen, voorzeker *nimmer* eigen voordeel op het oog heeft gehad; die zijne gezondheid in de vervulling dezer verpligtingen heeft opgeofferd, in die vervulling is gestorven, en aan zijne weduwe en kinderen minder heeft nagelaten, dan hij bezat, toen hij in 's Gouvernements dienst is getreden. Er is meer, die ambtenaar heeft de schitterendste aanbiedingen van andere regeringen versmaadt, om bij uitsluiting voor zijn vaderland nuttig te zijn. Wij bedoelen den overleden inspekteur en direkteur der theekultuur op Java, den heer JACOBSON.

Den naam van dezen, sedert jaren overleden, hoofdambtenaar vinden wij op blz. 42 der brochure op eene wijze vermeld, die wij ten sterkste afkeuren, en gaarne zullen wij onze kolommen openen voor een nader betoog, van hetgeen wij omtrent den heer JACOBSON hier slechts in weinig woorden hebben kunnen zeggen.

Wat de schr. op blz. 62 zegt, omtrent onzen handel op Japan, en de handelwijze der regering, beamen wij ten volle.

Handelingen en geschriften van het Indisch Genootschap te 's Gravenhage. Zalt-Bommel, JOH. NOMAN EN ZOON 1854.

Met genoegen lazen wij dit geschrift, waarvan de inhoud voornamelijk is toegewijd aan het „verhaal" der stichting van het genootschap dat zich onder den naam van „Indisch-Genootschap," te 's Gravenhage gevestigd heeft. Wanneer wij nagaan wat in de eerste vergadering op den 26sten Mei door den voorzitter, den heer J. P. CORNETS DE GROOT VAN KRAAIENBURG, werd gezegd omtrent het doel van het op te rigten genootschap, dan moeten wij ons heugelijk verblijden, dat, gelijk wij op bl. 16 zien, dit genootschap op den 22sten Junij j. l. werkelijk tot stand is gekomen. Wij zullen hier niet in eene beoordeeling treden van hetgeen omtrent die stichting en hare bedoeling op 43 bladzijden gezegd is, maar vermeenen, dat het nuttige, heilzame en voor de toekomst hoogst gewigtige dezer stichting voor iedereen duidelijk worden zal, door de hier volgende mededeeling van het eerste hoofdstuk van het Reglement des Genootschaps:

Art. 1. Het Indisch genootschap heeft ten doel, om mede te werken tot verbreiding van kennis betreffende de Nederlandsche koloniën en bezittingen, en tot bevordering van hare belangen, in verband tot die van het moederland.

Art. 2. Het stelt zich voor, door bevordering van het besef van wederkeerige verpligting voor Nederland en zijne Indische koloniën en bezittingen, den band te helpen versterken die beiden aaneenstrengelt.

Art. 3. Om dat doel te bereiken, wenscht het genootschap zamenwerking van mannen, die met de Neêrlandsche koloniën en bezittingen bekend zijn, of daarin belang stellen.

Art. 4. Het genootschap zal eene verzameling aanleggen, waarin, zoo veel mogelijk, geplaatst zullen worden alle boekwerken, vlugschriften, dagbladen, handschriften, kaarten, plannen en teekeningen, of andere bijdragen, welke betrekking hebben tot de Indische koloniën en bezittingen.

Art. 5. Door den druk worden algemeen gemaakt geschriften, welke de bereiking van het door het genootschap beoogde doel bevordelijk kunnen zijn.

De leden verbinden zich het genootschap daartoe, door het leveren van bijdragen, zoo veel mogelijk in staat te stellen.

Art. 6. Het bestuur van het genootschap beslist over de uitgave van een daartoe aangeboden geschrift. Geen stuk kan echter, veranderd, of met weglating van den naam des schrijvers, of met eenige opmerking van het bestuur, worden uitgegeven, zonder toestemming des schrijvers.

Art. 7. De wijze waarop geschriften worden uitgegeven, of aan handelingen en bedoelingen van het genootschap openbaarheid wordt gegeven, wordt aan de zorg van het bestuur opgedragen.

In den bundel wordt ook nog gevonden eene, even zaakkundige als juiste, beoordeeling der brochure van den Oud-Resident op Java J. D. VAN HERWERDEN, getiteld: „*Java voorheen, tegenwoordig en in de toekomst.*"

Wij deelen niet in het denkbeeld van het bestuur, „dat art. 59 van het „gewijzigd Reglement op het beleid der regering in Nederlandsch Indië „eene gewigtige toenadering zij tot de begrippen dergenen, die het thans „bestaande kultuurstelsel, naar tijd en omstandigheden, wenschen vervangen te zien door een van vrijen arbeid!" Maar wij gelooven ook niet, dat, na het aanhooren der debatten over dit artikel in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, het bestuur van het Indisch Genootschap aan eene *opregte* toenadering in dien zin meer gelooven zal, evenmin, als aan eene „bekeering" van den heer VAN HERWERDEN na het lezen van zijne laatste brochure, waarvan wij in dit nummer den inhoud mededeelen.

Varia.

In het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, XVIe Jaargang, I, komt op bladz. 150 en 151 eene uitnoodiging voor, waaraan wij gaarne willen voldoen.

„Er had — zoo wordt dáár gezegd — „ook in het Tijdschrift moeten „vermeld zijn, dat de school voor inlandsche geneeskundigen *eene voortzet-* „*ting is* van hetgeen door wijlen den heer GODEFROY, als chef der genees- „kundige dienst, *was begonnen*, en dat de eer van hare eerste oprigting en „regeling, wat de uitvoering aangaat, toekomt aan den onvolprezen ijver „van den heer WASSINCK.

„Men moet aan gestorven chefs, zoo min als aan levende ondergeschik- „ten, de eer onthouden, waarop zij billijk aanspraak hebben."

Bij eene zorgvuldige nasporing in de Indische archiven is nogtans niet *één blijk* kunnen gevonden worden, dat de heer GODEFROY ooit *het denkbeeld* van eene school voor de opleiding van inlandsche jongelingen in de genees- en heelkunde gehad, of daartoe voorstellen aan het Gouvernement gedaan heeft. Nimmer heeft er eene school van dien aard of strekking op Java bestaan; de tegenwoordige school *kan* dus geene *voortzetting* van eene vroegere zijn.

Den heer Dr. VAN HOËVELL, die zoo volledig met het onderwijs in Indië bekend is en die zoo vele jaren ijverig voor de beschaving der Javanen gestreden heeft, kan zulks niet onbekend zijn.

Hetgeen echter *onwederlegbaar* uit de Indische archiven blijkt, is, dat Dr. BOSCH in 1843 aan den Minister van Koloniën, en in Maart 1846 aan het Indisch bestuur, *zijne* denkbeelden over zulk eene school heeft kenbaar gemaakt, en daartoe in 1847 een bepaald en volledig voorstel heeft ingediend, nadat *hij* in 1846 op eene inspectie-reis met de gewestelijke besturen en de regenten omtrent de geneigdheid der Javanen tot zijn doel had geraadpleegd. Hieruit blijkt, dat de eer van de *daarstelling* en *oprigting* dezer school *alleen* en bij uitsluiting aan Dr. BOSCH toekomt.

Wat de uitvoering en eerste regeling aangaat, zoo laat zich vermoeden, dat de heer WASSINCK de bevelen, hem door zijnen chef (den heer BOSCH) gegeven, zal hebben ten uitvoer gelegd, daar het toch in den aard der zaak en van hunne wederzijdsche betrekking ligt, dat de chef (in persoon) zulks niet kon noch behoorde te doen; dat zou, bij eene inrigting in het hospitaal, onder de directie van den heer WASSINCK staande, in strijd geweest zijn met de militaire dienstregelen. Dat evenwel, noch aan den heer WASSINCK, noch aan andere officieren van gezondheid de welverdiende lof over deze aangelegenheid en over zoo veel meer, dat zij deden,

onthouden is geworden, blijkt uit de talrijke berigten en voorstellen van Dr. BOSCH aan het Gouvernement, die wij voor ons hebben. Dat blijkt bovendien in 't *openbaar* uit zoo menige belooning, gedurende zijn bestuur aan den heer WASSINCK ten deel gevallen en de loffelijke vermelding in de officiële *Javasche Courant*, waarin onder anderen door het Gouvernement, uit het rapport van Dr. BOSCH over de inlandsche geneeskundige school, het volgende is geplaatst:

„Met *veel lof* wordt door dien hoofdofficier (den chef der genees„kundige dienst) bij deze gelegenheid melding gemaakt van den officier „van gezondheid der 1e kl. P. BLEEKER enz., *zoo mede* van den dirigeren„den officier van gezondheid der 1e kl. G. WASSINCK wegens *de belangstel„lende zorg, waarmede die hoofdofficier de edele bedoeling der regering schraagt „en bevordert.*" (Zie de *Javasche Courant* van 17 December 1851, n°. 101.)

Met bevreemding wordt hierbij opgemerkt, dat in dit noch eenig ander openbaar berigt der regering met een enkel woord van den heer BOSCH als *ontwerper* en *daarsteller* dezer school wordt gewaagd; iets waardoor, onzes inziens, veeleer hem dan den heer WASSINCK is te kort gedaan. Het *Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië* heeft zulks aangevuld, en mogt *daarbij* aan den heer WASSINCK eene welverdiende hulde onthouden zijn, dan heeft dit ten aanzien dezer belangrijke aangelegenheid even zeer plaats gevonden ten opzigte van den Gouverneur-Generaal ROCHUSSEN, die de voorstellen van Dr. BOSCH bij het opperbestuur heeft ondersteund en van den Minister van Koloniën J. C. BAUD, die, weinige dagen voor zijne aftreding, het vereischte besluit bij Z. M. provoceerde, en alzoo zijne ministeriële loopbaan met eene edele daad heeft besloten. Door die daad is aan de Javasche bevolking eene weldaad verzekerd, die tevens onmisbaar tot hare beschaving leiden moet, zoo als te regt in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* werd aangemerkt.

Ongetwijfeld zal de redaktie, hieromtrent ingelicht, het verzuimde willen herstellen. Maar bovenal zullen, en dat is van vrij wat meer gewigt, de gewestelijke besturen al het hunne bijdragen, om de inlandsche geneeskundigen wèl te doen slagen, opdat de bevolking er al het nut van moge ondervinden, dat het doel der moeijelijke en niet onkostbare opleiding is. Mogt het blijken, dat hieromtrent tegenwerking plaats vindt, zoo als wij vreezen dat reeds het geval is, dan zullen wij niet aarselen de feiten, met vermelding van namen, aan de redaktie van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* op te geven. Bovendien rigten wij tot *haar* de vraag, of het niet in *haar belang* en dat der *waarheid* zou zijn, om teregtwijzingen, zoo als die waarvan hier de rede is, door den naam des inzenders te doen waarborgen, zoo als wij de onzen tot dat einde bij haar bekend stellen *).

11 Junij 1854. *(Ingezonden).*

---

*) Wij nemen de vrijheid den geëerden inzender te doen opmerken, dat wij geene berigten plaatsen, zonder den naam te kennen van hem, die ze ons mededeelt. Ook de schrijver van het door hem bedoelde artikel is ons bekend. Maar in geen geval zouden wij ons laten ver-

De Koning heeft dezer dagen eenige besluiten genomen, die ongetwijfeld het leger van Nederlandsch Indië in 't algemeen en het wapen der artillerie aldaar in 't bijzonder zeer zullen verblijden. De Kolonel MEIS is tot Generaal-Majoor en chef der artillerie bevorderd, en de Majoor der Oost-Indische artillerie DE BRUIN is aangesteld tot 's Konings adjudant.

Welk een kontrast met den toestand, zoo als die was nog maar weinige jaren geleden! Toen was de rang van Generaal-Majoor organiek bepaald voor den kommandant van het Oost-Indische leger, en werd die van Kolonel als de maarschalkstaf beschouwd.

't Moet in Indië eenen aangenamen indruk maken, dat de Koning officieren van het Indische leger in zijne nabijheid roept, vooral wanneer deze onderscheiding te beurt valt aan de zoodanigen, die groote verdiensten hebben.

De heer DE BRUIN onderscheidt zich gunstig als theoretisch en praktisch artillerie-officier, bijzonder met betrekking tot het krijgswezen van Nederlandsch Indië. Van zijne militaire braafheid is vooral gebleken, toen hij, als kapitein de artillerie der eerste expeditie tegen Bali kommanderende, door eene stoute manoeuvre, met zijne bergbatterij een ravijn doortrekkende, den vijand tegenhield en alzoo veel bijbragt, om de overwinning te behalen; eene overwinning, waaraan zoo vele namen, voornamelijk ook die van BAKKER *) en SCHIMPF †), met eere verbonden zijn. DE BRUIN, met verloren gezondheid in Nederland aangekomen, en naar men beweert vooreerst ongeschikt om naar een tropisch land terug te keeren, vindt nu in dien toestand eene tegemoetkoming door eene onderscheiding, die algemeene goedkeuring verdient.

Er zal voortaan iemand in 's Konings nabijheid zijn, in staat om inlichtingen te geven voor het leger in Nederlandsch Indië van veel gewigt. Wij verlaten ons op de kennis van personen en zaken, de waarheidsliefde en gehechtheid aan het leger in Indië van den majoor DE BRUIN. Hij zal overtuigd zijn van de pligt die op ieder rust: dat men den Koning quand même waarheid en openhartigheid verschuldigd is.

De verheffing van den heer MEIS heeft nog een bijzonder kenmerk. Als kind is hij op Java gekomen; daar heeft hij zijne gansche opvoeding ontvangen; op de militaire school van Samarang is hij tot krijgsman opgeleid. Zijne geheele loopbaan heeft hij in Indië gemaakt, onafgebroken, zonder Nederland in dien tusschentijd gezien te hebben. Ziedaar een sterk sprekend bewijs, dat men zich ook in Indië vormen kan. Is de geheele militaire loopbaan van den heer MEIS in alle opzigten eervol, met niet minder bekwaamheid staat hij aan het hoofd van het wapen der artillerie in Nederlandsch Indië.

Augustus 1854. * * *

---

leiden, om den sluijer op te ligten. *Nooit* wordt iemand, die ons met zijn vertrouwen vereert, genoemd, als hij niet genoemd *wil* zijn. Deze kieschheid en geheimhouding zijn onze kracht tegenover de regering, die door een stelsel van intimidatie de ingezetenen van Indië tot zwijgen tracht te brengen. DE REDAKTIE.

*) Kommandant der expeditie.

†) Chef van den staf der expeditie.

Gaarne ruimen wij eene plaats in aan den volgenden, met de laatste mail ontvangen brief. Het verheugt ons altijd verkeerde voorstellingen te kunnen verbeteren, te meer wanneer de teregtwijzingen in zulk eenen welwillenden en beschaafden toon zijn gesteld als de volgende:

BATAVIA, den 22 Mei 1854.

Geachte heer VAN HOËVELL,

In het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 16e jaargang I, 229, komt onder de Varia de mededeeling voor van een noodlottig voorval, dat hier in de maand December l. l. heeft plaats gehad, en bestempeld wordt met den naam van „Driedubbelde moord." Tijdens dat voorval was mijn naam hier ter plaatse in veler mond, omdat velen in den waan verkeerden, dat een der slagtoffers eene lijfeigene was mij toebehoorende; ofschoon in de *Javabode* van 14 December l. l., n°. 99, waarin de toedragt der zaak zeer juist wordt bekend gesteld, volstrekt niet van eene slavin wordt gerept, maar wel van eene inlandsche vrouw, die daar TJOE wordt genoemd, doch wier eigenlijke naam TJIOE was. De wijze, waarop in genoemd Tijdschrift de zaak is voorgedragen, tot grondslag nemende, dat die vrouw eene slavin zou geweest zijn, en haar meester, of zoo als daar uitgedrukt staat „de slavenhouder," alles behalve christelijke en menschlievende gevoelens zou hebben aan den dag gelegd, noopt mij de pen op te vatten, ten einde het lezend publiek de eenvoudige waarheid te doen kennen.

Vergun mij daarom, in uw veel gelezen *Tijdschrift* een plaatsje voor deze regelen te verzoeken.

In 1830 schonk mijne zuster aan een harer vrouwelijke lijfeigenen, TIESBE genaamd, gelijk ook aan de moeder dier slavin DIANA, de vrijheid. TIESBE bleef bij ons wonen als kokkin, en huwde later met een onzer vrije bedienden BERIEN genaamd, thans nog wonende in de kampong-Java op Molenvliet, en van beroep boekbindersknecht. In 1836 werd de reeds genoemde TJIOE uit dat huwelijk op ons erf geboren. Van die geboorte is nimmer eenige aangifte gedaan voor de slavenregisters, hetgeen kon noch mogt, omdat het kind was van *vrije ouders*. Zij is alzoo *nooit* slavin geweest.

TJIOE groeide op ten onzen huize, want hare moeder bleef bij ons wonen als vrije bediende. Toen zij den huwbaren ouderdom bereikt had, schijnt zij heimelijk kennis gemaakt te hebben met zekeren A. N. in onze buurt wonende en, voor zoo verre ons toen bekend was, een braaf oppassend jongeling van Europeschen vader en inlandsche moeder. Die kennismaking bleef geheel voor ons verborgen. Nimmer hebben wij geweten, dat zij des nachts heimelijk ons erf verliet. Maar op zekeren dag in November ll. bespeurde mijne zuster, dat TJIOE deerlijk was mishandeld. Op de vraag naar de oorzaak hiervan, bekende zij eindelijk hare verhouding tot A. N., en hoe deze haar uit jaloezij een duchtig pak slagen had

toegediend. Trouwens haar ligchaam was bedekt met striemen en kneuzingen.

Om nu verder alle onaangenaamheden te vermijden en voor te komen, gaven wij haar ons verlangen te kennen, dat zij bij haren vader, die intusschen een tweede huwelijk had aangegaan, zou gaan inwonen. Dat verlangen wist zij telkenmale, door het voorwenden van ziekte, op het aanstoken van A. N., aan wien zij, in weerwil van het voorgevallene, toch innig gehecht scheen, te ontduiken, tot zij, ongeveer veertien dagen voor haren noodlottigen dood, weder, niet in denzelfden, maar in een veel erger toestand, ten gevolge eener nieuwe mishandeling, te huis kwam. Daarop liet ik haar dadelijk naar het huis haars vaders geleiden, door een paar mijner bedienden. Groot was echter de verwondering van haren vader, toen hij, veertien dagen later, des morgens ten zes uren opstaande, de achterdeur zijner woning openvond en TJIOE verdwenen was. Het geheim dezer verdwijning zal misschien wel nooit door eene sterfelijke hand kunnen worden opgeligt.

Ik voeg hier nog bij, dat de *Java-bode* het gebeurde in der tijd eenvoudig en uit eene echte bron heeft medegedeeld.

Maar dit acht ik mij toch verpligt, hier nog bij te voegen, dat A. N. nooit zijn verlangen heeft te kennen gegeven, om het meisje — van „koopen" kon uit den aard der zaak geen sprake wezen — te huwen, ja, zelfs nooit een woord met ons over haar gewisseld heeft, zoodat ook wij („slavenhouders" gelijk het artikel in de varia ons noemt!) hem nooit een afwijzend antwoord op een zoodanig verzoek hebben kunnen geven; terwijl bovendien, volgens de getuigenissen van twee plaatselijke geneesheeren te Batavia, die de lijkschouwing van TJIOE hebben verrigt, niet de geringste zweem van zwangerschap bij haar gevonden is.

Ziedaar de ware toedragt der zaak. Wat blijkt daar nu uit?

Vooreerst, dat TJIOE nooit slavin is geweest, maar eene vrije vrouw, die, dewijl zij nog ongehuwd was, onder de ouderlijke tucht stond.

Ten tweede, dat wijlen A. N. tot haar in eene betrekking heeft gestaan, die men zedeloos mag noemen; doch dat hij nimmer tot inkeer en berouw is gekomen en evenmin ooit zulke edele beginselen heeft aan den dag gelegd, als het artikel in de *Varia* hem toekent, integendeel, dat hij haar, die hem zoo lief had, herhaaldelijk uit jaloezij mishandelde, en eindelijk tot daden is overgegaan, die wel onder de verfoeijelijkste mogen gerangschikt worden, — een moord aan haar — een moord aan zich zelven.

Ten derde, dat TJIOE nimmer zwanger is geweest, en derhalve A. N. nooit daarover eenige bekommering heeft kunnen koesteren.

Ik eindig geachte heer, in het volle vertrouwen, dat, daar het U slechts om *waarheid* te doen is, gij niet zult nalaten, het in den aanhef dezes aangehaalde artikel zoodanig te rectifieren, dat de onwaarachtige voorstelling van dat verhaal en de waarheid der gebeurtenis, gelijk ik die heb vermeld, aan de lezers van het *Tijdschrift voor Neder-*

landsch Indië, onder welke ik steeds heb behoord, onverbloemd zal worden medegedeeld.

Met de meeste onderscheiding enz. V. L.

Eenige dagen geleden ontvingen wij den volgenden brief, dien wij ons haasten onder de oogen onzer lezers te brengen.

„Uit het officieel verslag der zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 31 Julij l. l. heb ik ontwaard, dat er sprake is geweest van de bewuste concessie, door den onderkoning van Rio aan eenen Nederlander verleend, en dat, in tegenspraak op hetgeen door U is te berde gebragt, door den minister is verklaard, dat „niettegenstaande de regten, aan den Onderkoning van Rio toegekend, deze zelf zich tot den sulthan heeft gewend, om goedkeuring op de door hem verleende vergunning, terwijl ook de concessionaris denzelfden stap heeft gedaan." En daarop liet de minister de vraag volgen: „Indien de Onderkoning overtuigd was, dat hij de toestemming of goedkeuring van den sulthan op deze zijne handeling niet behoefde, waarom heeft hij zich dan tot den sulthan gewend?"

Ik durf op deze beweringen en vragen van den minister het volgende verklaren:

1°. Dat het in strijd is met de waarheid, „dat de bedoelde Nederlander aan den Gouverneur-Generaal gevraagd heeft, om, door eene uitdrukkelijke toetreding, te worden gesteld in het genot van de voorregten, bij het Koninklijk besluit van October 1850 bedoeld." Die Nederlander heeft eenvoudig verzocht de sanctie van het Gouvernement op de verkregene concessie, zonder een woord te reppen van het aangehaald koninklijk besluit, daar hij dat besluit in deze zaak niet van toepassing beschouwt.

2°. Dat de Onderkoning van Rio niet eer officieël zich tot den sulthan van Lingga, ter verkrijging van goedkeuring der door hem verleende concessie, heeft gewend, dan nadat hem zulks als conditio sine qua non door den resident, namens het Gouvernement, was te kennen gegeven. Die kennisgave is, ten gevolge van daartoe hier te lande bij den Minister aangewenden aandrang, eerst geschied *elf maanden* nadat door den koncessionaris verzoek was gedaan, om de Gouvernements-sanktie te erlangen op het met den Onderkoning gesloten kontrakt; terwijl de koncessionaris in 't begin der maand Junij ll. nog hoegenaamd geen dispositie had ontvangen.

3°. Dat het in strijd is met de waarheid, dat de koncessionaris, vóór de hierboven bedoelde officiële kennisgave, eenige demarche zou hebben gedaan ter verkrijging van des sulthans goedkeuring op de door den Onderkoning verleende koncessie.

4°. Dat, door in deze de regten en bevoegdheid van den Onderkoning te miskennen, (waarom en door wien daartoe aangespoord zal men in 't midden laten,) het Gouvernement eene wrijving tusschen die vorsten heeft verwekt, welke ernstige gevolgen kan hebben.

5°. Dat de Onderkoning in 't bezit is van officiële dokumenten, tot

staving van zijn regt en zijne bevoegdheid, om, zonder tusschenkomst van den sulthan, de bedoelde koncessie te verleenen; afgescheiden van zijn regt daartoe, ontleend aan de met het Gouvernement gesloten traktaten. Van het bestaan dezer bescheiden had het Gouvernement kennis kunnen erlangen, indien het zich niet tot een heimelijk onderzoek *te Batavia*, in plaats van te Rio, met algeheele uitsluiting van den Onderkoning, had bepaald.

De waarheid der door U aangevoerde omstandigheden kunnen alzoo niet betwijfeld worden."

Wij vernemen met uitstekend veel genoegen, dat een door ons in Indië begonnen werk, maar dat sedert ons vertrek van daar is gestaakt, door eene bekwame en verdienstelijke hand thans zal worden voortgezet.

Tot 1848 verscheen te Batavia een „*Tijdschrift ter bevordering van christelijken zin in Nederlandsch Indië.*" De heer MOUNIER, predikant te Batavia heeft het voornemen dien arbeid voort te zetten, onder den titel van „*Tijdschrift tot aankweeking van christelijk leven.*"

Wij verheugen ons in dit berigt. Er is inderdaad behoefte in Indië aan de uitgave van een dergelijk periodiek geschrift. Behalve de gewone redenen, die overal bestaan, voor het aanwenden van zulk een middel, om in de huisgezinnen en de harten der Christenen kracht, troost en opwekking te brengen, is er in Indië nog eene bijzondere omstandigheid, die het onmisbaar maakt. Hoe vele plaatsen zijn er niet, waar de ingezetenen van het houden van geregelde openbare godsdienstoefeningen verstoken zijn! Dáár nu vooral kan dat Tijdschrift veel nut stichten.

Hartelijk wenschen wij den heer MOUNIER lust en volharting toe, om de taak, die hij op het punt staat te aanvaarden, met ijver en onbezweken trouw voort te zetten. Wij kennen de bezwaren, die er aan verbonden zijn, maar wij weten ook bij ondervinding, dat de goddelijke zegen op zulke ondernemingen rust.

Bijdragen tot de geschiedenis van Celebes.

I.

Aanteekeningen over de geschiedenis van Makassar.

Wat de naam Makassar eigenlijk beteekent is onzeker, men weet slechts dat hij waarschijnlijk door de Portugezen gegeven werd aan zekere dorpjes, tusschen Samboeno en de rivier van Goa gelegen. Het rijk van Makassar ondertusschen behelsde zoowel Tello als Goa, en strekte zich van Boele-boele in de bogt van Boni, langs den hoek van Tanakeke, noordwaarts tot Tanette, landwaarts in tot Boni uit. Allengs echter is deze uitgestrektheid tot stand gekomen.

Welke intusschen de oorsprong van dit rijk zij ligt in het duister. Het Makasaarsche handschrift vermeldt alleen vier koningen: BATARA GOEROE, na hem, zijn bij naam onbekenden broeder, die te Talali vermoord is, voorts RATOE SAPO MARANTAYA en KRAENG KATANKA, als de oudste bestuurders van dit gewest, zonder echter iets omtrent hunne daden mede te deelen.

Na den dood van KRAENG KATANKA daalde er op zekeren tijd eene schoone vrouw met een gouden keten omhangen uit den hemel, welke de Makassaren voor Koningin aannamen onder den naam van TO-MANOEROENGA. Deze huwde een Koning van Bonthain, die, op het gerucht dat er te Goa eene schoone vrouw uit den hemel was nedergedaald, derwaarts kwam, zijn broeder LAKI PADADA medebrengende. Uit den genoemden echt werd een zoon geboren, waarvan de moeder drie jaren zwanger was, zoodat hij aanstonds na zijne geboorte kon gaan en spreken. Overigens was hij zeer mismaakt en werd geheten TOEMA SALANGA BAROENGA. Toen hij groot was brak de gouden keten, welke zijne moeder medegebragt had, in tweeën, waarop zij met de eene helft, nevens haren echtgenoot en diens broeder, verdween, het rijk aan haren zoon nalatende met de andere helft des ketens. Deze keten, waarvan beweerd wordt, dat hij soms zwaar dan wederom ligt, soms hoog dan laag van kleur is, bleef sedert dien tijd het voornaamste rijks kleinood der Makassaren, nevens een tafelbord „patanna ja moang" genoemd, mede door MANOEROENGA van den hemel medegebragt, en het zwaard, „soedang" geheeten, van LAKI PADADA afkomstig.

Na eene lange regering verdween ook TOEMA SALANGA BAROENGA, latende tot opvolger eenen zoon met name TOENIA TABANRIE. Ook deze stierf niet maar verdween, gelijk mede zijn zoon en opvolger KRAENG POEANGA van Goa. Eerst de zoon van dezen laatste, TOE-NIA TANKA-LOPI geheeten, volgde den genomen loop der natuur. Hij verdeelde het rijk

tusschen zijne twee zonen BATARA GOA en KRAENG LOWERI SERA, uit welke verdeeling het rijkje van Tello ontstond, zijnde dit het aandeel van den laatstgenoemde. Tevens blijkt uit het berigt dezer verdeeling, dat het geheele Makassaarsche rijk toen slechts tien negeriën bevatte.

BATARA GOA volgde zijn' vader op in het rijk van Makassar, en liet uit twee vrouwen twee zonen en eene dochter na, van welke de oudste, genaamd TOENI-DJALLORI PASOEKIE-BIE, of volgens anderen TOENI TJOKA RILUNKAN genaamd, hem opvolgde.

Na dezen kwam het bewind aan zijn broeder TOEMA PARISI KAKALONNA, die de eerste is van wien eenige merkwaardigheden staan opgeteekend, daar de Makassaren onder zijn bestuur de voornaamste voorvallen hunner geschiedenis begonnen op te schrijven. De bedoelde vorst derhalve maakte de eerste wetten, zoo omtrent het binnenlandsch bestuur als het krijgswezen; hij benoemde de eerste geheime raden, stelde in alle kampongs hoofden aan en begon vaste tollen te heffen. Onder zijne regering bezochten de Portugezen voor het eerst Makassar, en werden gunstig ontvangen; welligt is zelfs in de straks gemelde verrigtingen hun invloed zigtbaar. In den oorlog was TOEMA PARISI KAKALONNA zeer gelukkig, daar hij de grenzen zijns rijks aanmerkelijk uitbreidde en zelfs Bolekomba en Saleijer onder brandschatting stelde. Met Boni en Maros maakte hij een vast verbond van vriendschap en broedertrouw; nogtans werd door den koning van Maros daaraan slecht voldaan, daar hij weinig tijds later, men weet niet om welke reden, misnoegen tegen Makassar opvatte en het, in vereeniging met de vorsten van Tello en Palembanking, beoorloogde. TOEMA PARISI KAKALONNA echter overwon hen al te zamen, waarop de koning van Tello weldra geschenken naar Goa zond en den vrede met Makassar herstelde. Het verdrag werd met dure eeden bezworen en elk, die voortaan tweespalt tusschen Goa en Tello zoude willen stichten, der eeuwige verdoemenis prijs gegeven.

TOEMA PARISI KAKALONNA, aldus in den oorlog geducht geworden zijnde, begon ook zijne hoofdstad tegen onverhoedsche aanvallen te beveiligen door het bouwen van een steenen muur. Hij mogt echter dezen arbeid niet voltooid zien maar stierf gedurende de uitvoering en liet de voltooijing na aan zijnen zoon TOENI PALANGA.

Deze vorst voerde vaste maten en gewigten in en bepaalde de prijzen voor den handel. Hij liet mede buskruid vervaardigen en beplantte de wallen van Goa met grof geschut. Bleek hieruit een op de verbetering van het krijgswezen gerigte geest, ook een aantal roemrijke wapenfeiten bewezen hoezeer een oorlogszuchtige aard hem eigen was. Aanvankelijk voerde hij zijne wapenen tegen Mandar, Kajelie en de volkeren in het noordoosten van Celebes, en deed hen allen voor zich bukken. De Mandaresche stammen van Billa, Boero, Mapilli, Podapoda en Tjampalagie maakte hij tot slaven; met de anderen trad hij in verbond, hen ongeveer tot den staat van leenmannen brengende. Later vereenigde hij zich met Boni tegen Loewoe, overwon dit oude rijk, schonk echter aan het volk de vrij-

heid terug, maakte een voordeelig verbond met hen en bragt toen, ten gevalle van Loewoe, ook de Wadjorezen ten onder. Die van Loewoe vereerden hem deswege twintig katies goud.

Onder zijne regering bezochten de Maleijers van Tjampa, Djohor en Menangkabo voor het eerst Makassar. Niet alleen verkregen zij vrijheid zich een vast verblijf te verkiezen, maar daarenboven werd hun vergund een tempel te bouwen en hunne godsdienst openlijk uit te oefenen.

Eindelijk vond de krijgsroem van PALANGA haren eindpaal, toen hij ook Boni begeerde te veroveren en daartoe het genoemde rijk met eene groote krijgsmagt binnen trok, doch zonder eenig voordeel te behalen. Drie jaren achter een herhaalde hij zijn aanval; telkens echter werd hij met verlies terug geslagen en keerde eindelijk ziek naar Goa terug, waarna hij spoedig overleed. Zijn broeder TOENI BATTA volgde hem niet slechts in de regering maar ook in het voornemen op om Boni te bedwingen; doch hij moest zijne onderneming na eene geduchte neerlaag met zijn leven boeten, nadat hij slechts veertig dagen, den bewindstaf gevoerd had.

TOENI DJALLO, de zoon des voornoemden, was bij den dood zijns vaders tegenwoordig in het leger, dat onder het bevel van den rijksbestierder, den toenmaligen koning van Tello, stond. Hij werd dan terstond tot Koning uitgeroepen en sloot straks daarna den vrede met Boni volgens het oude verbond. Inderdaad was dit het eenige middel tot redding, want zoo het den Boniërs toenmaals behaagd had, hunne voordeelen te vervolgen, zoo hadden zij gemakkelijk geheel het Makassaarsche leger kunnen vernielen. De vriendschap echter werd nu vernieuwd, ja zelfs den Koning TOENI DJALLO door de Boniërs een eervol geleide naar Goa geschonken. Desniettegenstaande verbrak TOENI DJALLO, elf jaren later, op nieuw den gesloten vrede, maar ook toen slechts tot eigen nadeel en verlies.

Ook in andere opzigten was de regering van TOENI DJALLO minder voorspoedig, want gedurende zijn bestuur werd zijn rijk drie jaren lang door een geduchten hongersnood geteisterd. Misschien bragt deze volksramp het zijne bij, om de gemoederen tot aanneming van het Mohammedaansche geloof te neigen. Maar nog meer strekte daartoe, volgens VALENTIJN, de invloed van BAÄB ULLAH, koning van Ternate, die in dezen tijd Makassar bezocht, en met dit rijk een verbond van eeuwige vriendschap maakte, schenkende, tot onderpand dier vriendschap, het op denzelfden togt veroverde eiland Saleijer. Hoe het ook hiermede geweest zij, zeker is het dat de Makassaren omstreeks dezen tijd, met behulp der onder hen gevestigde Maleijers, om een hadji of priester van Mecca gezonden hebben, en daartoe zich mede te Djohor, Malakka, Palembang en in de Molukkos hebben vervoegd. Nogtans duurde het een geruimen tijd eer het Islamismus algemeenen ingang vond.

TOENI DJALLO *), wien een zeer heerschzuchtige geaardheid wordt ten

*) Onder zijne regering werd een begin gemaakt met het bouwen van Samboepoe, Tello, Baronbong en Oedjong Tana.

laste gelegd, en wiens kwade luimen voorzeker door zijn gedrag omtrent Boni zich duidelijk vertoonden, stierf in den jare 1588, door zijn eigen lijfjongen op zijne praauw vermoord wordende. Hij werd opgevolgd door zijn zoon TOENI PASOELOE, die, zich door het treurig uiteinde zijns vaders geenszins latende waarschuwen, aan allerlei wreedheid en onregtvaardigheid zich overgaf. Van daar dat hij, drie jaren later, door den Koning van Tello, toen rijksbestierder van Goa, en de verdere grooten des rijks werd afgezet, waarop hij naar Boeton vertrok en aldaar overleed.

In zijne plaats werd zijn broeder, toen slechts zeven jaren oud, tot Koning verkozen. Deze regeerde onder den naam van Sultan ALLAH OEDIN, na zijnen dood TOEMA MENANGA RI GAOEKONA genaamd. Onder hem zegepraalde het Mohammedaansche geloof over geheel zuid-Celebes. In 1603 werd het algemeen door de Makassaren aangenomen, voornamelijk door bewerking van den rijksbestierder KRAENG MATOPAJA, Koning van Tello, en vader van den vermaarden PATENGALOAN, ook KRAENG BONTO BIROENG genoemd. Drie jaren later dwongen de Makassaren ook Boni hun voorbeeld te volgen, waarop het oude verbond hernieuwd werd, echter met deze vermindering van regten voor Boni, dat dit wel gehouden zoude zijn Makassars vijanden als de zijnen te beschouwen, maar dat omgekeerd Makassar hierdoor niet ten opzigte van Boni zoude gebonden zijn.

Begon dus de magt van Boni meer en meer te zinken, de grootheid van Makassar steeg des te hooger in top. In den jare 1619 maakte Sultan ALLAH OEDIN door twee zijner veldheeren Bima, Dompo, Tembora en Sanggar schatpligtig; vijf jaren ondernam hij zelf met zijn rijksbestierder een kruistogt en voerde zijne wapenen zeer verre over zee, onderwierp Boeton, Bongais, Gapi en de Xulla's, bedwong mede Sumbawa, Barro en Koeti en sloot met die van Bali een verdrag. Op Celebes teruggekeerd zijnde, bragt hij ook Maros en het meerderdeel der noorder-distrikten onder zijne gehoorzaamheid. Tevens versterkte hij zijn gebied door de voltooijing der bovengenoemde vestingwerken, waarbij hij nog het kasteel Pannekoekang voegde en Oedjong Pandang vergrootte, waar reeds vroeger, gelijktijdig met den opbouw der muren van Goa, een klein fort gesticht werd. Deze vorst muntte ook de eerste gouden geldspecie ter waarde van 60 st. Hollandsch.

Terwijl het Makassaarsche rijk dus in aanzien steeg, werd de oude vriendschap tusschen zijne hoofddeelen Goa en Tello plegtig vernieuwd en onder anderen deze spreuk vastgesteld: „Twee heeren maar één volk." Er werd dus ook bepaald, dat alle schattingen en voordeelen uit de veroverde landen in vijf deelen zouden worden gesplitst, waarvan twee voor Goa, twee voor Tello, en het vijfde voor den oudste van beide, alsmede dat de oudste hunner steeds bij den jongste het ambt van rijksbestierder zoude waarnemen, dat echter beiden even groot zouden zijn en den tilel van „sombanka" of Keizer voeren.

Omstreeks dezen tijd begonnen ook de Engelschen, Deenen en Hollanders

handel te drijven met Makassar. De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, ANTHONY VAN DIEMEN, sloot in 1636 een vast handelstraktaak met de Makassaren, waarbij geheel vrije handel maar geen vast verblijf den Nederlanders vergund werd.

In den jare 1638, na eene regering van 47 jaren, stierf eindelijk Sultan ALLAH OEDIN, met den lof van een der grootste vorsten te zijn geweest, die ooit het Makassaarsche rijk bestuurden. Zijn opvolger was zijn zoon Sultan MALIEKIE SAÏD, na zijn overlijden TOEMA MENANGA RI PAPANG BATOENA genaamd, die den vermaarden PATINGALOANG tot rijksbestuurder verkoos. Te dien tijd begon de Koning van Boni allerlei veranderingen in de godsdienst in te voeren en zelfs anderen door de wapenen tot omhelzing zijner gevoelens te dwingen. Dit deed niet alleen de laatstgenoemden hulp te Goa zoeken, maar ook de rijksgrooten van Boni zeer misnoegd worden. Sultan MALIEKIE SAÏD vaardigde derhalve een gezantschap af aan den Koning van Boni, SAMMA-DOROMMA, en liet hem vragen of zijn gedrag voortvloeide uit een bijzonderen last van den profeet, of uit eene oude gewoonte, of wel uit eigen willekeur? er bijvoegende, dat hij in het eerste en tweede der opgenoemde gevallen onderrigting begeerde om gezamenlijk met Boni te kunnen werken, dat hij echter zoo het derde waar mogt zijn, den Koning raadde zijn opzet te staken, daar al de door hem bezwaarden of vervolgden vrienden van Goa waren. SAMMA-DOROMMA liet deze vragen onbeantwoord, waarop hem in 1640 door MALIEKIE SAÏD de oorlog werd aangedaan. Na het lijden van verscheidene nederlagen vluchtte SAMMA-DOROMMA naar Larompo in Loewoe en onderwierp zich geheel Boni aan den Koning van Goa, die dan ook de oude regten en vrijheden des lands ongeschonden liet, doch in zijnen naam een regent er over aanstelde, namelijk zekeren TABALLA of AROE PITOE TANETTE. Daarna ontbood MALIEKIE SAÏD den gevlugten SAMMA-DOROMMA tot zich. Deze laatste verscheen ook, maar zijne neven DAENG PABLA en AROE KOEN verzamelden nieuwe manschap en stelden zich tegen de Makassaren krachtdadig te weer. Vruchteloos liep nogtans hunne poging af, daar zij beiden geslagen en gevangen genomen werden. Nu (1643) werden aan Boni alle voorregten ontnomen, het geheele volk tot slavernij gedoemd, de Koning LAMMA-DOROMMA nevens zijne broeders verbannen en vele prinsen bij de gewone misdadigers in het blok gesloten.

Deze overwinningen deden het Makassaarsche rijk tot eenigen bevelvoerenden staat op Celebes stijgen. Geen wonder dus dat Sultan MALIEKIE SAÏD zich meer en meer verhovaardigde en zich zelfs niet ontzag aan de Nederlandsche Oost Indische kompagnie vele moeijelijkheden in de Moluksche eilanden te veroorzaken. Dit leidde eindelijk tot eenen openbaren oorlog, gedurende welken MALIEKIE SAÏD, in 1653, overleed. Een onechte zoon, MALOMBASSA geheeten, bij eene Bonische vrouw van geringe afkomst verwekt, volgde hem op onder den naam van Sultan HASSAN EDDIN. Wel mishaagde dit aanvankelijk de glarangs of hoofden; daar echter noch PATINGALOANG noch iemand der wettige prinsen eenigen lust tot de regering betoonden, bleef HASSAN EDDIN in het gerust bezit van den troon. PATINGALOANG een jaar

daarna gestorven zijnde, verhief HASSAN EDDIN diens zoon KRONRONG, die als een groot staatkundige doch tevens als zeer arglistig en boosaardig beschreven wordt, tot rijksbestierder. Ook zette hij de ondernemingen zijns vaders in het Oosten voort, randde in den jare 1655 met een aantal vaartuigen Boeton aan, vernielde de Hollandsche en Ternataansche bezetting en maakte zich meester van het geheele eiland. De Koning van Boeton kocht daarop zijne vrijheid terug voor 870 thails goud, en in het volgende jaar werd ook de vrede met de O. I. Kompagnie op eenen, voor de Makassaren zeer voordeeligen, voet gesloten. Hierdoor opgeblazen begon HASSAN EDDIN de overwonnen volken, vooral de Boniërs, zeer hard te behandelen en op nieuw den Nederlanders allerlei moeijelijkheden aan te doen. Dit deed eerlang den oorlog weder uitbarsten, waarop in het jaar 1660 eene aanzienlijke magt van Batavia, onder de heeren JOHAN VAN DAM en JOHAN FRUITMAN, naar Makassar werd gezonden, die, na het vernielen van zes Portugeesche schepen, het kasteel Pannekoekang veroverde. Dit bragt den Koning van Goa tot rede; hij zond KRAENG POPO naar Batavia en sloot door dezen vrede en een nieuw verdrag met de Kompagnie, waarbij Pannekoekang den Makassaren werd terug geschonken. Deze begonnen zich nu aan het westerstrand des te meer te versterken, bouwden het kasteel Morisso en trokken, van Benanga Beroe of de gracht van het kasteel Samboepo tot Oedjong-tana, een langen muur 2½ mijl ver. Ook stelde de rijksbestierder KRONRONG voor, om het kasteel Pannekoekang door middel van eene breede gracht van het vaste land af te scheiden en tot dezen arbeid 10,000 aanwezige Boeginezen te gebruiken. Deze laatsten echter wisten naar hun eigen land te ontkomen, waar zij onder AROE PALAKA, DAENG PABILA, TOBALLA en andere prinsen de wapenen opvatten. Ook de Koning van Soping viel hun toe, maar des niet tegenstaande te vergeefs. Een aanzienlijke magt van Makassar trok Boni binnen, versloeg de vereenigde Boeginezen en Sopingers herhaalde reizen en maakte ras een einde aan den krijg, door het op de vlugt drijven van AROE PALAKA, die naar Boeton ontweek, en het dienstbaar maken van geheel Soping.

Deze voorspoed moedigde de Makassaren aan tot nieuwe togten naar de Molukkos. In den jare 1665 stevenden twee honderd hunner vaartuigen naar Xulla's, waar de forten des Konings van Ternate werden afgeloopen en 200 man tot slaven gemaakt. Het volgende jaar zond HASSAN EDDIN een nog grooter magt, uit wel 700 vaartuigen bestaande, om wederom Boeton aan te tasten. De bloem der Bonische en Sopingsche prinsen bevond zich, volgens bevel des Konings, mede op de vloot, en wel om in het gevecht aan de spits gesteld te worden en aldus te vallen. Deze togt, gevoegd bij de snoode handelwijze der Makassaren omtrent twee verongelukte Nederlandsche schepen de *Walvisch* en de *Leeuwinne*, wier bemanning wreedaardig vermoord was, noopte de hooge regering te Batavia nog in hetzelfde jaar 1666 eene nieuwe en aanzienlijke magt, onder bevel van den admiraal CORNELIS SPEELMAN, naar Makassar te zenden en den vorst van dat rijk of tot het geven van voldoening en het sluiten van een

nieuw verdrag te bewegen of door de wapenen te verootmoedigen. Bij deze magt werd ook AROE PALAKA, als hoofd aller uitgeweken Boniers, gevoegd. In December des genoemden jaars verscheen deze krijgsmagt voor Makassar, maar vruchteloos poogde zij de Makassaren tot het schenken van voldoening te bewegen. Alleen boden deze 1057 goudstukken voor het vergoten bloed aan en 1425 rds. uit het wrak der *Leeuwinne*, door hen geborgen. De oorlog werd dus verklaard en terstond begonnen. Eerst zeilde SPEELMAN, langs Toeratea en Bonthain, welke landen hij onder het waterhalen zoo veel mogelijk teisderde en plunderde, naar Boeton. Aldaar de groote Makassaarsche vloot (van welke boven gesproken is) ontmoetende, behaalde hij over deze eene volkomene overwinning en vernielde haar ten eenenmale. Vervolgens in de wateren der Moluksche eilanden alles tot rust gebragt hebbende, verzamelde de admiraal zijne vloot in Junij 1667 wederom voor Boeton, vereenigde zich daar met MANDAR-SHAH Koning van Ternate, en eenige magt van Tidore en Batjang, ontving van den Koning van Boeton nog 1000 man hulptroepen en keerde daarop den steven weder naar Celebes. Een hevige storm verstrooide echter de vloot, zoodat AROE PALAKA met de zijnen in de bogt van Boni verviel, en de admiraal SPEELMAN met de Nederlandsche schepen en Moluksche hulpbenden alleen voor Bonthain aankwam.

De Makassaren hadden hier eene magt van meer dan 7000 man te zamen gebragt en in onderscheiden forten verdeeld. SPEELMAN tastte ze aan en vernielde ze allen, doch zonder den moed tot tegenstand bij den vijand te verbreken. Vervolgens stevende hij naar Samboepo, en herhaalde nogmaals den eisch naar voldoening, maar vruchteloos. Alleenlijk werden hem 2906 Sp. Realen uit het wrak der *Leeuwin* opgebragt en 585 goudstukken voor het vergoten bloed betaald. De admiraal zette dus zijne vijandelijkheden voort, en zag spoedig AROE PALAKA met de Boeginezen en Boetonners, nevens de Europeanen onder kapitein POOLMAN, van de landzijde opdagen. Nu zagen zich de Makassaren door dezen vereenigden aanval tot wijken gedrongen, en welhaast kwam het tot een verdrag, op den veroverden grond te Bongaija op Barrombong, den 18den November 1667, gesloten. De Koning van Tello en zijn rijksbestierder KRAENG LINKASE namen het bij afzonderlijk handschrift aan; doch de trouwloosheid van KRONRONG verbrak het weder in April des volgenden jaars. Terstond echter werd deze ontrouw door nieuwe vijandelijkheden van de Nederlandsche zijde gestraft. Samboepo, de laatste sterkte der Makassaren, werd belegerd en op den 24sten Junij 1669 ingenomen, hetgeen aan allen verderen krijg en tevens aan de Makassaarsche grootheid een einde maakte.

Kort daarop deed Sultan HASSAN EDDIN afstand van de regering, onder voorwendsel dat hij te ongelukkig was, dragende het bewind op aan zijnen jongsten zoon MAPPA-SOMBA, die uit een tweede huwelijk met de dochter van PATINGALOANG geboren was, en na zijn overlijden genoemd werd TOE MENANGA RI ALLOE of ook RI OEWOE LABBOENA. De oude vorst bleef nogtans in naam regeren en het rijksbestier in handen van KRONRONG, die

met alle voorname Makassaarsche prinsen het kontrakt met Tello 15 Julij 1669 gemaakt, aangenomen en bezworen heeft.

Genoemde KRONRONG, die wegens zijne snoodheden door Sultan HASSAN EDDIN reeds tweemaal afgezet, doch tijdens den oorlog van 1667 wegens den knellende staat van zaken ten derdenmale aangesteld was, ging steeds voort de Nederlandsche bewindvoerders in het fort Rotterdam allerlei moeijelijkheden te berokkenen, ja wist zelfs eene spanning tusschen de Kompagnie en AROE PALAKA te weeg te brengen. Dien ten gevolge werd, op voorstel van den president HARTHOUWER, door de hooge regering te Batavia, bij brief van 27 December 1673, bevel gegeven, dien trouwloozen staatsdienaar met geheel zijn aanhang op te ligten en om te brengen. Dit is evenwel niet geschied. Welligt bragt hiertoe de dood des Konings van Goa, 6 Mei 1674, zeer veel bij, daar het de aandacht der bestuurderen van de Nederlandsche bezittingen op Celebes te zeer op de keuze van den opvolger vestigde. Deze was des overledenen broeder MAPPA OSSONG of KRAENG BESSEI, na zijnen dood TOE MENANGA RI DJAKATTARA, of volgens anderen RI-TJERIBON genoemd. Hij bezwoer terstond na zijne komst tot den troon het verdrag met de Nederlanders, hetgeen zijn voorzaat niet gedaan had, maar gedroeg zich daarna zeer onrustig en vijandig jegens de laatstgenoemden. Dit sterkte den boosaardigen KRONRONG in zijne knuiperijen en laster, waarmede hij onder de bondgenooten steeds verdeeldheid trachtte te zaaijen. Eindelijk verstoutte men zich te Goa verscheiden Boeginezen, Sopingers en Toerattaërs aldaar aan te houden, welk een en ander in April 1677 eene oorlogsverklaring van de zijde der Nederlanders en hunne verbondenen uitlokte. Aan het hoofd van 100 Europeanen, door een aantal hulpbenden geschraagd, rukte nu kapitein PLEUR tegen die van Goa uit, en wel met zoo deerlijk gevolg voor dezen laatsten, dat de vrede reeds op den 27sten Julij deszelfden jaars hersteld werd. De Koning MAPPA OSSONG werd nu afgezet, een jaar later binnen het kasteel Rotterdam in verzekerde bewaring genomen en vervolgens, op last der hooge regering, naar Batavia opgezonden. Eer hij nogtans die plaats bereikte overleed hij op de hoogte van Cheribon.

In de plaats van den afgezetten vorst, werd terstond zijn oudere broeder KRAENG LANDRABONI, met name MAPPA DOELANG of ABDUL DJALIL (na zijnen dood TOE MAMENANGA RI LAKONG geheeten), ten troon verheven. Deze vorst verliet in het jaar 1684 zijne residentie Goa, wijl hij er zich voor de menigte van brandstichters niet meer veilig keurde, en vestigde zich te Mangelikona, even benoorden het voormalige Samboepoe, waar vroeger de Hollandsche faktorij had gestaan. Dit geschiedde met volkomen goedkeuring van het Nederlandsch bestuur. Drie jaren later trouwde zijne dochter PATOEKANGANG met LAPATAO, den vermoedelijken opvolger van Boni, een huwelijk, dat later de bron van vele moeijelijkheden werd. De oude tegenstander der Kompagnie daarentegen, de booze en listige KRONRONG, legde omstreeks dezen tijd zijne waardigheid vrijwillig neder, waarop zijn broeder, de beter gezinde doch even doorslepene KRAENG BONTO SONGO, zijne plaats verving,

In het jaar 1694 vertrok het Makassaarsche hof van Mangelikona wederom naar Goa, welks vervallen muren zij toen herstelden. Dit mishaagde den Koning van Boni uitermate, zoodat hij aan het Nederlandsche bestuur verzocht, wederkeerig Bontoealak te mogen versterken; doch dit schijnt hem geweigerd te zijn, althans niets dergelijks werd begonnen. Waarschijnlijk deed dit het ongenoegen tusschen de hoven van Goa en Boni daarna nog meer toenemen, en wederom wisten de Makassaren, na den dood van AROE PALAKA, vele Bonische en Sopingsche prinsen, onder allerlei voorwendselen, binnen hunne hoofdstad op te houden. Deze handelwijze en vele andere kuiperijen van ABDUL DJALIL en de zijnen tegen Boni maakten eindelijk de tusschenkomst der Nederlanders noodzakelijk, wier bemiddeling dan ook in 1698 eene verzoening tusschen de beide hoven tot stand bragt.

Doch niet alleen tegen Boni, ook tegen de Nederlanders zelven woelden de Makassaren in het geheim op allerlei wijzen. Zoo poogden zij die van Bonthain tegen hunne wettige Koningin DAENG THALLILIE op te hitsen en de Mandarezen over te halen tot verbreking van hun verdrag met de Kompagnie. Ook begeerden zij het regt terug van, gelijk voorheen, de tollen en geregtigheden van geheel Celebes in te vorderen. Dan natuurlijkerwijze werd hun dit volstrekt geweigerd, ofschoon zij zich van de dwaasheid dier bede niet lieten overtuigen. Zekerlijk werd dit regt, als den Nederlanders toebehoorende, door de toenmalige regenten verkeerdelijk gegrond op een gebruik van 80 jaren, daar het een natuurlijk gevolg der overwinning was. Dit erkende ook de Koning van Tella, die zich in eenen brief van 31 Augustus 1699 omtrent het genoemde onderwerp aldus uitdrukte: „het is waar, dat mijne voorouders voorheen wel meesters van het land en van 't kasteel geweest zijn, 't welk de Kompagnie nu bezit tot Oedjong Pandang toe, maar de Kompagnie heeft ons overwonnen enz.; waarom zouden wij dan nu weder eischen wat de Kompagnie als landheer bezit?" Ongelukkig echter was dit regt den Nederlanders bij het Bongaysch kontrakt niet ingeruimd, waarom de Gouverneur VAN THIJE meende dat er toenmaals meer zoude bedongen dan beschreven zijn. En zeker zouden de Makassaren het genoemde regt in den beginne zich niet hebben laten ontnemen, zoo dit alleen krachtens een insluipend gebruik of liever misbruik geschied was. Op het regt van herhaalde overwinning (1669) vestigde ook de hooge regering te Batavia hare instruktie voor den eersten president MAXIMILIAAN DE JONGE, waarin onder anderen deze woorden voorkwamen: „Alle de van buiten „komende handelaars moeten gestuit worden, voor het kasteel Rotterdam „te komen ankeren en vertollen, waartoe wij meenen de Kompagnie nu ge„regtigd is, vermits het hoofdkasteel Samboepoe den Makassaren stormenderhand is afgenomen en gedemolieerd, gelijk ook nog de verdere kasteelen „aan zee gelegen volgens kontrakt moeten worden geslecht; welke tol „anders, naar luid van het Bongaysch kontrakt, aan de Makassaren was „verbleven, uitgenomen dat de Kompagnie voor haar aangebrachte kleede„ren en verdere koopmanschappen bevrijd bleef."

In den jare 1709 ontvlugtte LAPADANG SADJATI of AROE PALAKA, de

tweede zoon des Konings van Boni, zijns vaders toorn binnen Goa. Kort daarop overleed ABDUL DJALIL en werd hij opgevolgd door zijnen kleinzoon, den oudsten zoon des Konings van Boni, SAPPOEALIE of TOEPARAPPA, onder den naam van Padoeka-Sri-Sultan SJAHABADIN ISMAËL (na zijnen dood TOE MAMENANGA RI SOMBOPOE geheeten). Deze werd, zoo door het Nederlandsch bestuur als door den Koning van Boni, meermalen aangezocht, om AROE PALAKA, onder toezegging van volkomen vergiffenis, aan zijnen vader of aan de Nederlanders uit te leveren. Hij weigerde het echter bestendig, tot dat hem in 1710 deswege, door de beide aanzoek doende magten, de oorlog werd aangedaan. Scherp werd deze krijg gevoerd, maar spoedig eindigde hij met de uitlevering van den Bonischen prins en de bedinging van verscheiden voordeelige voorwaarden voor de Nederlanders ten aanzien van het Makassaarsche rijk. Sultan ISMAËL werd daarop, twee jaren later, door zijne rijksstanden afgezet en vervangen door den Koning van Tello MAPPA ORANGIE, onder den naam van Pedoeka Sri Sultan SJIRADJEDDIN, (na zijnen dood TOE MENANGA RI PASIE DADI of TALLI TOE MAMALIONG RI GAOE KANNA geheeten).

Deze vorst stond in 1722 het rijk van Tello af aan zijn oudsten zoon NADJAH MOEDIN, en nadat twee jaren later de Goasche rijksbestierder KRAENG BONTO SONGO overleden was, nam hij dit ambt zelf op zich. Groot misnoegen gaf deze handelwijze aan de voornaamste der Makassaarsche prinsen, hetgeen allengs aanleiding gaf tot een hevigen oorlog. Als hoofd namelijk der misnoegden deed zich welhaast zekere prins van den bloede KRAENG BONTO LANKAS genaamd kennen. Deze was vroeger, (in 1718) uit Goa, wegens het doodschieten eener dochter van den gewezen Koning ISMAËL, naar het kasteel Rotterdam gevlugt en had zich nevens hetzelve, met toelating van het Makassaarsche bestuur, in Kampong Baroe nedergezet. Spoedig echter vertrok hij heimelijk van daar daar Sumbawa en keerde reeds in 1721 naar Goa terug, waar hij volkomen vergiffenis wist te verwerven. Twee jaren later begaf hij zich andermaal naar Sumbawa, nam aldaar deel in den oorlog van dat rijk met de Baliërs, waarin de Sumbawasche Koning AMIS MEDINA sneuvelde, en huwde de dochter van dezen laatsten. Zijne schoonmoeder verbond zich daarop, toen haar eerste gemaal gesneuveld was, in den echt met Koning SJIRADJEDDIN van Goa, en dwong hare dochter van KAROENG BONTO LANKAS te scheiden en den nieuwen vorst van Sumbawa te huwen. BONTO LANKAS, hierover ten uiterste verbitterd, en te Goa terug gekomen zijnde, besloot zich aan SJIRADJEDDIN, dien hij als de oorzaak der hem wedervaren beleediging beschouwde, te wreken. Hij stelde dus alles in het werk, om het misnoegen der Makassaarsche grooten wegens de handelwijze des Konings na den dood des rijksbestuurders BONTO SONGO aan te vuren, en verbond zich eindelijk met velen hunner, alsmede met den rijksbestuurder van Tello AROE KAYOE, een uit Boni gevlugte regent, en den beruchten roover AROE SEENKANG, om zoo wel den Koning van Boni als dien van Goa te onttroonen en de Nederlanders geheel van Celebes te verdrijven. Dien ten gevolge stak hij in het

jaar 1734 openlijk de vaan des oproers in het Bonthainsche op. Gelijktijdig geheime verstandhouding met verscheidene personen te Goa uitoefenende, bragt hij weldra Koning SJIRADJEDDIN zoo zeer in de engte, dat deze den 5den November 1735 naar Tello vlugtte, waarop de Makassaren terstond diens kleinzoon MALAWANGAOE of ABDUL HAIR EL MANSOER (na zijnen dood TOE MENANGA RI GOA) op den troon verhieven, terwijl weinige dagen later aan KRAENG MADJENNANG, de zoon van BONTO SONGO de waardigheid van rijksbestuurder werd opgedragen.

Deze verandering van bestuur deed echter den oorlog niet ophouden. In het volgende jaar maakte BONTO LANKAS, door AROE KAYOE geholpen, zich meester van Maros en al het land der noorder-distrikten, terwijl AROE SEENKANG, inmiddels AROE MATOEA-E van Wadjo geworden, in de binnenlanden zijne wapenen tegen Boni voerde. Wel herwon de Gouverneur SMOUT, in het volgende jaar, al het verlorene Nederlandsche grondgebied, doch weinig tijds later, in 1739, herhaalde BONTO LANKAS zijn aanval op de noorder-provinciën en ditmaal gesterkt door de geheele magt van Wadjo, 7/9 deelen van Goa en een goed deel gedwongen Boniërs. Nu werd hij openlijk tot Koning van Goa gehuldigd, en weldra zag men hem regtstreeks naar genoemde hoofdplaats optrekken, terwijl hij het Nederlandsche fort te Maros ongemoeid liet onder het uiten dezer woorden: „Laat ons slechts naar Oedjong Pandang gaan; als wij dat hebben, zal de rest wel volgen." En inderdaad, nadat hij als door een tooverslag zich van Goa had meester gemaakt, van waar de Koning met den rijksbestuurder en een aantal zoogenaamde welgezinde Makassaren naar het kasteel Rotterdam vloden, liet hij ook dit laatste in den naam der drie vereenigde rijken Goa, Wadjo en Boni opeischen. Hierop een weigerend antwoord bekomen hebbende, rukte hij weldra met de geheele magt van Goa en Wadjo op, en legerde zich in de vlakte voor het Nederlandsche kasteel. Terstond echter (16 Mei 1739) trok hem de Nederlandsche bezetting, door eenige Boniërs en de getrouwe onderdanen gesterkt, te gemoet, waarop een hevig gevecht volgde, waarin BONTO LANKAS met de zijnen werd teruggeslagen. Na den slag liet de Gouverneur eene batterij voor 16 kanonnen opwerpen en bezet houden, tot dat het jaargetijde zoude gedoogen, zich hiervan tot geheele verdrijving van den vijand te bedienen. Deze echter verschanste zich ook op zijne beurt om het kasteel van alle zijden in te sluiten. Gedurige schermutselingen vielen er inmiddels voor. Eindelijk, op den 14den Julij, toen de droogte des lands het vervoer van zwaar geschut volkomen gemakkelijk maakte, trok de Nederlandsche bezetting onder den Gouverneur en Admiraal SMOUT (na plegtige afbede van Gods bijstand en zegen) andermaal uit en vereenigde zich met de Boeginezen en verder opgekomen onderdanen en bondgenooten. Dus gesterkt, rukten zij in den vroegen morgen van den 17den met stille trom op den vijand aan en weldra greep een algemeen en bloedig gevecht plaats. Hevig was de tegenstand der Makassaren; eindelijk ten 4 ure na den middag behaalde de Nederlandsche krijgsmagt eene volkomene overwinning, die van des te grooter gewigt was, daar de zoo-

genoemde welgezinde, tot den Gouverneur gevlugte, Makassaren in heimelijke verstandhouding met den vijand stonden en beloofd hadden, zich terstond aan de zijde van BONTO LANKAS te voegen, indien de schaal der zege slechts eenigzins tot zijn voordeel oversloeg. Daags na den slag trok de wakkere SMOUT naar Goa, om den vijand, die nogmaals met zijne geheele magt de kans wagen wilde, verder te fnuiken. Zich op korten afstand der genoemde hoofdplaats in eene vlakte gelegerd hebbende, zag hij den 20sten Julij de vereenigde Makassaren en Wadjorezen met nieuwen moed aanrukken. In drie kolommen trok SMOUT hen te gemoet, andermaal werd er heftig gestreden, maar ook de nederlaag der rebellen nog grooter. Een aantal dooden en gekwetsten achterlatende, vlugtte BONTO LANKAS, zelf zwaar gewond, binnen Goa, doch ook hier vervolgde hem de Nederlandsche krijgsmagt, die terstond eenige batterijen opwierp, welke reeds des avonds in gereedheid waren en vanwaar den ganschen nacht door een hevig mortiervuur onderhouden werd. Dit joeg den vijand zoodanigen schrik aan, dat men den Gouverneur SMOUT den volgenden morgen ten 4 ure reeds berigtte, dat BONTO LANKAS en al de zijnen dadelijk naar het gebergte gevlugt waren. De stad opende dus hare poorten en werd, met het rijksgebied en de rijksornamenten, door den Nederlandschen landvoogd aan den wettigen Koning ABUL HAIR MANHASOER terug gegeven. Nu onderwierp zich weldra de geheele aanhang van BONTO LANKAS. Vele aanzienlijken kwamen te Goa genade smeken. Onder deze laatste bevond zich ook zekere KRAENG MAMANPANG, een jonger broeder van den in de vorige eeuw gevlugten KRAENG POMELIKON, en nu reeds over de honderd jaren oud. Zijnen kris aan den admiraal overgevende, sprak hij de volgende woorden: „ik heb deze stad Goa in haren grootsten luister gezien, toen zij over geheel Celebes heerschappij voerde, ook in hare eerste vernedering toen wij door de Ed. Comp. overwonnen werden; echter bleef zij, buiten het verlies van haren eersten luister, nog bewoonbaar en in achting; doch nu schijnt zij in eenen puinhoop veranderd. De eerste maal heb ik mijn' kris op Samboepoe, de tweede maal op Soerabaja en nu ten derden male aan de overwinnende wapenen van de Ed. Comp. overgegeven; nu rest mij slechts dat ik na bekomen vergiffenis in vrede sterve." De admiraal beantwoordde deze taal door hem terstond de gevraagde vergiffenis en tevens, onder een gepasten zegenwensch, zijnen kris terug te schenken. Eer het leger opbrak vernam men mede, dat KRAENG BONTO LANKAS aan zijne wonden overleden was. De oorlog was dus geëindigd en den 3den September keerde de Gouverneur SMOUT met al de zijnen in zegepraal naar het kasteel Rotterdam.

Koning ABUL HAIR MANHASOER overleefde zijne herstelling niet lang. Reeds op den 27sten Julij 1742 overleed hij, slechts zeventien jaren oud zijnde, waarna tot zijn opvolger werd verkoren zijn jonger broeder MEPPA BABASSA (na zijn dood TOE MAMENANGA RI KALABBIRAMA geheeten). Slechts acht jaren was de nieuw gekozen vorst bij zijne troonsbestijging oud; hij werd dus onder de voogdij gesteld van den rijksbestuurder KRAENG MADJENNANG, die het volgende jaar genoodzaakt werd zijn ambt neder te leggen en zich

onder de bescherming der Nederlanders te Oedjong Pandang te begeven. In zijne plaats verhieven de Makassaren den vader des jongen Konings KRAENG LIMPANGAN van Tello, die zijnen zoon aan eene Bimanesche prinses uithuwelijkte. Uit dezen echt werd een zoon geboren, die zijnen reeds in 1753 overleden vader opvolgde, onder den naam van AMAS MEDINA of PATTI-MATORI. In Junij des jaars 1758 veranderde de rijksraad dezen naam in dien van BATTARA GOA, bij welke gelegenheid ook de „Bate Salapang" of negen kiesheeren den verouderden titel van „kassiligani salapang" of negen hofdienaars ontvingen *).

De genoemde Koning BATTARA GOA werd in het jaar 1765 plegtig voorgesteld en geproklameerd. Zijn gedrag echter werd daarna zoo losbandig, dat hij zelfs de dochter van den overledenen broeder des Konings van Boni in het huis zijner eigene grootmoeder AROE PELAKA, waar zij opgevoed werd, verkrachtte. Hij trouwde haar daarop wel om haar in haar eer te herstellen, maar verliet haar vervolgens.

Misschien deden meer dergelijke baldadigheden hem van tijd tot tijd zinneloos schijnen, altans daarover is eene klagt te vinden in de dagregisters van dien tijd. Intusschen verliet deze vorst op den 2 Aug. 1766 onverwachts zijn rijk, niettegenstaande de dringende pogingen zijner grootmoeder en verdere nabestaanden om hem tegen te houden. Eene hem door de Nederlanders nagezonden kommisse haalde hem wel in, maar kon hem niet bewegen terug te keeren. Hij begaf zich daarop naar het eiland Sumbawa, waar hij zich aan allerlei rooverijen overgaf, terwijl hij vroeger gezegd had alleen zijne moeder te willen opzoeken en tevens zeer geklaagd had over de weinige eer, hem als Koning van Goa bewezen, daar hij zelfs geen geschikt huis had om te bewonen. Zijne rooverijen echter veroorzaakten, dat hij van wege de Nederlandsche regering op Bima werd opgeligt, naar Batavia opgezonden en naar Ceylon verbannen, van waar hij nooit is teruggekeerd. Wel is een zijner kinderen naderhand weder op Java teruggekomen doch niet op Celebes.

Ondertusschen werd, op aandrang der Nederlanders en des Konings van Boni, in April 1767 de broeder van den vorigen vorst AROE MAMPOE, ge-

---

*) Het verhaal, dat wij tot hier hebben medegedeeld, is grootendeels getrokken uit de „*Beknopte geschiedenis van het Makassaarsche Celebes en onderhoorigheden*" van R. BLOK, die de waardigheid van Gouverneur en Direkteur der zuidkust van Celebes, van 1756 tot 1760 bekleedde, en gedurende die korte jaren dien belangrijken arbeid vervaardigde en in 't archief van Makassar achterliet. In den *tienden* jaargang (voor 1848) van dit Tijdschrift hebben wij dat werk opgenomen, door de welwillendheid van den toenmaligen Gouverneur-Generaal, den heer ROCHUSSEN, daartoe in staat gesteld. 't Werd dan ook tijd, dat het origineel eindelijk eens aan het stof der archieven werd onttrokken en onder de oogen van 't publiek gebragt, nadat reeds in 1817 te Calcutta eene Engelsche vertaling van die „Beknopte geschiedenis enz." was verschenen. Toen de Engelschen het bestuur over Celebes voerden was hunne eerste zorg, de geschiedenis van dat eiland aan 't licht te brengen. Zij vonden het werk van BLOK in het archief, lieten het in 't Engelsch vertalen en gaven het uit. Ofschoon alzoo tot hier weinig nieuws geleverd is, dat niet reeds bij BLOK voorkomt, hebben wij toch gemeend dit uittreksel aan onze lezers niet te moeten onthouden, ten einde hun tot inleiding te strekken van de geschiedenis van Celebes, sedert 1760, die nu volgt en uit de dagregisters van Makassar hoofdzakelijk getrokken is.

naamd MALISOEJAWA, tot koning van Goa verkozen. Deze stelde veel belang in het lot zijns broeders, dien hij vruchteloos trachtte naar Celebes te doen wederkeeren. Hij verviel hierdoor in diepe zwaarmoedigheid, terwijl hij zich over den rijksbestierder beklaagde dat deze de genoemde zaak zich niet aantrok. Dit had eindelijk ten gevolge, dat hij de wijk naar Barombang nam (Jan. 1769), waar zijne grooten hem te vergeefs van poogden terug te brengen. Meermalen verschenen daartoe plegtige bezendingen, doch dikwijls werd aan deze door MALISOEJAWA zelfs geen gehoor verleend. Zich dus verlaten achtende, verhieven de gezamenlijke kiesheeren den 16 Februarij daaraanvolgende den rijksbestierder KRAENG TAMARONGO, in stede van MALISOEJAWA, op den troon; waarop AROE PALAKA den onttroonden vorst tot vergoeding de waardigheid en den titel van „Mandorang Palaka" benevens den eernaam van AROE MAMPOEWARIWA schonk. De nieuwe Koning KRAENG TAMARONGO bezwoer de oude kontrakten met het Nederlandsche bestuur op den 30 Augustus 1770, met den eed op den Koran en het drinken van het geheiligd kriswater, waarop hij den 11 September te Goa plegtig werd voorgesteld en ingehuldigd.

Ten gevolge van de bovengenoemde wegvoering van BATTARA GOA, welke aan AROE MAMPOE zooveel smart veroorzaakte, stond er zeven jaren later een persoon op, die voorgaf de genoemde vorst te zijn. Hij was eigenlijk een slaaf van den Bonischen prins AROE PATOEMBOENG, die SANKIELANG werd genoemd en uit Passer herwaarts was aangebragt. Deze ontvlugtte plotseling zijn meester, roofde diens zijdgeweer en begaf zich tot een ingezeten van de negeri Montjong-Kombe, genaamd RANGA. Zijn meester liet hem terstond achtervolgen; ook was de daartoe afgezonden zendeling gelukkig genoeg hem te vinden. Zoodra deze echter het huis van RANGA binnen trad, en zijn last ontvouwde, greep SANKIELANG naar zijn kris, en riep, met afvrage wat de bode zocht, dreigend tot dezen uit: „kent gij mij niet? ik ben de van Ceijlon gevlugte Koning van Goa." De bode verschrikt, deinsde terug en deelde terstond hiervan berigt mede aan zijn heer. Spoedig daarop wist de gemelde bedrieger, onder hetzelfde voorwendsel, een aanhang te verkrijgen bij de inwoners der negeriën Bonto-Lebang, Bonto-Kadie en Bonto Maranne. Ook die van Montjong-Kombe en Poelembankeng zocht hij onder bedreigingen over te halen, en den soelewattang of stedehouder van dit laatste gewest deed hij aankondigen, dat hij hem weldra zoude aanvallen. Terwijl hij zich dus in de omstreken van Poelembankeng ophield, werd hij, op last van den Gouverneur VAN DER VOORT, onverwacht door den oppertolk [illegible]UGMAN met 200 man inlanders aangevallen en met achterlating van 17 dooden verdreven. Hij wist zich echter aan verdere vervolging gelukkig te onttrekken. Inmiddels liet het hof van Goa naar hem vernemen, en daarop den Gouverneur bekend maken, dat de bewuste zwerver geenzins BATTARA GOA was, maar toch voor een heilige gehouden werd. In de volgende maand begon de meening der Makassaren omtrent hem te veranderen. Zekere vrouw, die vier etmalen lang bij hem geweest was, verzekerde den Koning van Goa, dat zij waarlijk in hem BATTARA GOA herkend

had, terwijl reeds verscheiden dorpshoofden zich bij hem voegden, ook meerdere rijksgrooten dit mede zochten te doen, en de Boniërs, op wier gebied hij zich toen bevond, niets in het werk stelden om hem te stuiten. Zoo versterkte SANKIELANG tot in Maart des volgenden jaars 1777 gaande weg zijn aanhang, en verkreeg hij zelfs van de Koningin van Tello op allerlei wijze ondersteuning. Dit gaf hem moed om den 8 Mei met 5 vaandels tot voor de poort van Goa te naderen en bij den eersten tomiloelong op diens huis te verschijnen, om met hem een mondgesprek te hebben. Daarop keerde hij onverwachts terug en overviel op den 12 Mei daaraanvolgende de Nederlandsche verschansing te Maros, die voor hem bukken moest, waarna Tello, Sandraboni en Barombong openlijk zijne zijde kozen. Wel werd hij reeds den 21 Mei door DATOE BOENGANG wederom van Maros verdreven, maar desniettemin nam zijn aanhang steeds toe en werd hij weldra door de Makassaren algemeen erkend. Hij toog nu andermaal naar Goa, haalde het tegen hem uitgezonden volk onder KRAENG BONTO LANKAS, onder voorgeven dat hij als vriend, niet als vijand naderde, tot zich over, of wist het uit een te doen gaan en kwam weldra de hoofdstad binnen. De regtmatige Koning van Goa hield zich echter nog staande tot in de helft der volgende maand, terwijl de vijand bij Parang Loe door AROE PONTJANA geslagen werd, en VAN DER VOORT 2 sloepen met 100 militairen naar de rivier van Tello zond, om den vlugtenden den overtogt af te snijden. DATOE BOENGANG en de Boniërs echter maakten dezen maatregel door hunne trouwloosheid overbodig daar zij de vlugt der muitelingen, door hunne genomen stelling, hielpen bevorderen, zoodat deze nederlaag hun veel minder deerde dan men gehoopt had. SANKIELANG begaf zich nu in het huwelijk met eene dochter van den regent van Bonto-Bangan op Saleijer. Bijna was bij die gelegenheid zijn bedrog ontdekt geworden, daar AROE PALAKA, grootmoeder van BATTARA GOA, haren vermeenden zoon, naar de inlandsche gewoonte, voor het trouwen met rijstmeel bestrijkende, geen der teekenen op zijn ligchaam vond, welke BATTARA GOA moest hebben. Dit maakte haar twijfelachtig en mistroostig doch spoedig gelukte het den bedrieger dien kwaden indruk te verdrijven.

Den 15den Junij liet de Koning van Goa den Gouverneur weten, dat SANKIELANG binnen Goa was getrokken; zijn aanhang bedroeg meer dan 1000 koppen. Te laat echter kwam nu het verzoek om hulp ten einde den wettigen vorst op den troon te handhaven; nog dien zelfden dag werd hij afgezet en SANKIELANG plegtig in zijn plaats verkozen. Intusschen had de Gouverneur VAN DER VOORT terstond eene krijgsmagt van 200 Europeanen onder den kommandant DIEDERICH met 4 veldstukken en al het verder benoodigde in gereedheid doen brengen, waarbij zich nog 3 of 400 man inlandsche hulptroepen en 1000 Boniërs onder MADANRANG voegden. Met deze krijgsmagt sloeg de bevelhebber zich des anderen daags voor de muren van Goa aan de zuidzijde der stad neder, waarop dadelijk een hevige aanval volgde, doch waarbij de Nederlanders genoodzaakt werden terug te trekken met verlies van vier dooden. Gelijken uitslag hadden verscheiden

andere aanvallen, waarvan die, welke op den 18den Augustus plaats had, door den Gouverneur VAN DER VOORT zelven werd aangevoerd. De oorzaak hiervan lag geenzins in gebrek aan moed bij de Nederlandsche troepen, die telken reize met groote dapperheid streden, maar in de traagheid der hulptroepen en vooral in de trouwloosheid der Boniërs, die niet slechts in het gevecht de Europeanen meestal alleen lieten, maar heimelijk zelfs met den vijand heulden en hem gedurig toelieten zoo van manschap als van krijgsbehoeften versterking te bekomen. Zelfs de gevlugte Koning van Goa, die de hulp des Nederlandschen bestuurs had ingeroepen, ontzag zich niet, gelijk men naderhand ontdekte, gedurig de voornemens der belegeraren door seinen aan de belegerden te verraden, waartoe die van Thoeng, een prinsdom bezuiden de rivier van Goa, ook ijverig medewerkten, door het doen luiden eener klok. Zoo werd dan het beleg langen tijd gerekt en door de Nederlanders gedurende het geheele overige gedeelte van het jaar 1777 geen ander voordeel behaald, dan dat twee vijandelijke bentings te Mangassing en een te Tingi-Aloe in Oktober werden ingenomen. Eindelijk op den 24sten Junij 1778 bereikte de Gouverneur VAN DER VOORT, die wederom den aanval zelf bestuurde, zijn oogmerk. Te vijf uren in den morgenstond liet hij het sein geven tot eene algemeene kanonnade met bommen uit het hoofdkwartier; daarop rukten de Nederlanders aan in de nabijheid der poort Malenkene. De wal, die zeer steil was, werd gelukkig beklommen en ingenomen, en VAN DER VOORT liet de zijnen stadwaarts inrukken; maar nog verdedigde zich de vijand met ongemeene woede tot den namiddag. Toen overal terug gedrongen, weken SANKIELANG en de voornaamste hoofden in eenige verschanste huizen, werwaarts ook vele vrouwen vloden. De Gouverneur, de vermoeidheid zijner manschappen in aanmerking nemende, beval den aanval op die laatste wijkplaats tot den anderen morgen uit te stellen. Naauwelijks echter was deze aangebroken, of men werd gewaar dat SANKIELANG met de zijnen de vlugt had genomen naar het gebergte, medenemende het meerendeel der rijkskleinoodiën, waaronder de gouden ketten en het rijkszwaard. Een klein en minder belangrijk gedeelte was door den wettigen Koning van Goa bij zijn vlugt behouden. Zoodra VAN DER VOORT de huizen, die men nog meende te moeten bestormen, ledig vond, liet hij ze in brand steken en voorts door een aantal schoten de volkomene overwinning wijd en zijd verkondigen. Deze zegepraal was dan ook de geheele ondergang der stad Goa; want in de volgende maanden werden op last van den Gouverneur hare vestingwerken geheel geslecht, zoodat er niet meer overbleef dan een nietig dorp. De wettige Koning van Goa overleefde den val zijner hoofdstad niet lang, daar hij reeds den 1sten September daaraanvolgende te Matrongie overleed.

Terstond na de inname van Goa zond de Gouverneur het schip *Delfshaven* met 3 patjallangs der Kompagnie en 16 inlandsche vaartuigen naar de rivier van Sandraboni, om deze voor de rebellen te sluiten. Dit had deze uitwerking, dat die van Sandraboni benevens eenige rijkgsrooten van Goa vergiffenis verzochten, welke hun evenwel niet terstond geschonken werd,

terwijl de Gouverneur tevens den toen nog levenden Koning van Goa ernstig over zijne handelingen omtrent Tello onderhield. De Koningin van dat rijkje namelijk had haar gebied het vorige jaar aan Goa afgestaan, hetwelk door de Makassaren gereedelijk was aangenomen, niettegenstaande dit streed tegen het leenregt der Kompagnie over Tello volgens den afstand van 1686.

De oorlog was inmiddels nog niet geëindigd. SANKIELANG hield zich steeds in de binnenlanden staande; zijne krijgsmagt deed zelfs in Maart 1779 met zes vaandels een aanval op Malewang (op het grondgebied der Kompagnie gelegen), doch werd terug geslagen. Nu loofde de Gouverneur VAN DER VOORT herhaaldelijk eene premie van 2000 Sp. Matten uit voor den gene, die SANKIELANG levend in handen krijgen en van 1000 voor den gene die hem dood overleveren zoude. In Junij daaraanvolgende trok de genoemde Nederlandsche aanvoerder wederom te velde met 173 man Europeanen, waaronder 14 ruiters en 17 artilleristen, en 6 kompagniën Madurezen en Sumanappers, 700 man sterk, benevens 180 inlandsche onderdanen onder den oppertolk, den tweeden tolk en KRAENG GLIESON.

Van Maros naar Malenkene op marsch gegaan zijnde, ontmoette men den vijand bij Bonto-Bonto, daar hij langs het gebergte aftrok. Een deel van zijne benden viel de hulptroepen onder den oppertolk aan, doch werd door dezen spoedig teruggeslagen. Verdere ontmoetingen met den vijand, die overal de wijk nam, had men niet, echter liet de Gouverneur alle de negerien, waar SANKIELANG zich had opgehouden, in asch leggen en keerde alzoo naar Makassar terug. Den 25sten Julij begaf hij zich wederom met zijne krijgsmagt op marsch, maar even vruchteloos als vroeger zocht hij den vijand in een beslissend gevecht te wikkelen. Herhaalde marschen in het gebergte en langs den zoom er van gaven wel aanleiding, om alle onder weg aangetroffen negerien te verbranden, maar SANKIELANG zelf hield nergens stand. Eindelijk naderde men bij den berg Koendjong eene wel versterkte benting, van waar de vlag nog wapperde en waar de rebellen de Nederlandsche benden schenen af te wachten. De steilte, waarop de benting gelegen was, liet zich niet dan met de uiterste moeite beklimmen, terwijl de vijand die moeijelijkheid door een sterk vuur en het werpen van een aantal steenen vermeerderde. De inlandsche hulptroepen hierdoor verschrikt weigerden den aanval. Nu rukten de Europeanen voort, beklommen gelukkig de steilte, waarbij zij vaak op handen en voeten moesten voortkruipen, en naauwelijks waren zij boven gekomen, of de vijand zocht zijn heil in de vlugt met achterlating van drie dooden en vier gekwesten. Men vervolgde hem tot zoo ver, dat een bijna ontoegankelijk gebergte dit verder onmogelijk maakte. Nu vergenoegde zich VAN DER VOORT dus andermaal met het verbranden der vijandelijke negerien, zette daarna zijn togt voort langs de oostergrenzen van het gewest Poelembantieng, liet door dat landschap het grootste deel der troepen naar Makassar wederkeeren, en begaf zich zelf van Glisson over zee derwaarts.

Den 27sten Oktober daaraanvolgende onderwierpen zich de regenten van Thoeng en werden aangenomen. SANKIELANG trachtte in Januarij des vol-

genden jaars onderhandelingen met Sandrabonie aan te knoopen, doch bemerkende, dat van daar gewapend volk werd uitgezonden om hem op te ligten, vlood hij overhaast naar de binnenlanden terug.

De kloekmoedige gouverneur VAN DER VOORT, in Mei 1780 overleden zijnde, verkreeg BAREND REYCKE tot opvolger, die zoo veel mogelijk de inzigten zijns voorgangers trachtte getrouw te blijven. Reeds kort na den aanvang van zijn bestier, ontving hij de Tellonezen in onderwerping. Eerst trachtten deze daarbij de vrouw van DATOE BOENGANG, een dochter der vroegere Koningen van Tello, tot Koningin te verkrijgen, maar dit werd hun door REYCKE volmondig geweigerd aangezien hun gansche gebied, zoowel krachtens den afstand van 1686 als door dien van 1777, aan Goa en nu door het regt des oorlogs aan de Nederlanden toebehoorde. Dit deed hen dan eindelijk tot eene onvoorwaardelijke overgave besluiten, waarna op den 2den Augustus een nieuw kontrakt met de voormalige rijksgrooten van Tello gesloten, en het land voorts onder regenten, door de Nederlanders te benoemen, gesteld werd.

Ook de Makassaarsche grooten vielen REYCKE allengs toe, waaronder mede de gewezen Tomilalang KRAENG MANDELLIE. Deze verzekerden thans, dat zij SANKIELANG alleen voor een door de grootmoeder van BATTARA GOA opgeruiden landlooper begonnen te houden, en het als eene eerste behoefte voor de bevrediging des lands beschouwden, hem uit den weg te ruimen. Tevens verzochten zij KRAENG BONTO LANKAS, den oudsten en wettigen zoon van den laatst overleden Koning, op den troon zijner vaderen te mogen plaatsen. Dit verzoek, den 12den Mei 1781 gedaan en toen eerst in voorloopigen zin toegestaan, werd daarna met goedvinden der hooge Indische regering geheel vervuld en KRAENG BONTO LANKAS tot Koning verheven, die op den 16den October daaraanvolgende de kontrakten met het Nederlandsch bewind bezwoer. Bij dit kontrakt werd, wegens het volslagen onvermogen der Makassaren om de oorlogskosten te betalen, aan de kompagnie het regt toegekend, de padivelden door het geheele gebied van Goa jaarlijks te vertienen, waartegen den Koning van Goa al de landen, door zijn vader beheerscht, werden teruggeschonken, met uitzondering van Tello, het vroeger aan Goa vergunde gedeelte van Sodiang en Sapina of Sambopo, Lenkere, Tope-Djava, Tjikoang, Kadjang, Bongai, Djarania, Djaronikang, Bolo, Paganankang, Mangadoe, Soreang, Lempang en Patania.

Dientengevolge had in Julij 1782 de eerste vertiening der Makassaarsche landen plaats. Hierin werd echter later, gedeeltelijk wegens de moeijelijkheid om deze tienden in natura in handen te krijgen, de verandering gemaakt, dat men ze in kontant geld voldoen mogt, de 100 bossen padi tegen 5 rijksdaalders Holl. berekend. Dit werd van de zijde der hooge regering te Batavia goedgekeurd en tevens door haar gelast, alles tot opbeuring van het diep gezonken Makassaarsche rijk aan te wenden. Zelfs werd op dringend aanzoek der Makassaren hun, bij dekreet van 5 April 1783, het halve Sodiang en Sambopo (waaronder echter Sambong,-

Djava niet begrepen werd) wederom afgestaan. Na 1796 werd, met goedkeuring der hooge regering, de vertiening in Goa geheel nagelaten, en te Tope-Djava en in noorder Tello alleen voor het oog gedaan.

Deze gunstige verordeningen van het Indisch bestuur deden allengs de rust wederkeeren, die nog meer bevestigd werd, toen de bewerker van alle voorgaande jammeren, de bedrieger SANKIELANG, den 6den Junij 1785 overleed. Hij stierf te Tassere, zoo men zeide door het eten van eenen vergiftigen visch, hem door zekeren priester gegeven. Maar nu, terwijl alles ten goede had kunnen keeren, was het wederom de heerschzucht van Boni, die nieuwe verwarring en moeite veroorzaakte. De rijksornamenten van Goa namelijk werden door eenige aanhangers van SANKIELANG, na den dood van dezen, tot AROE MAMPOE, ook DAENG RI BOKO genaamd, gebragt, terwijl zij hem verzochten deze te aanvaarden. AROE MAMPOE antwoordde hun, dat hij schroomde ze aan te nemen en hun aanried ze liever tot den Koning van Boni te brengen, wijl deze er ook aanspraak op kon maken als kleinzoon van MATINRO A RI SANBOPO. De overbrengers der rijksornamenten volgden dezen raad op. De Koning van Boni gaf daarop te kennen aan den gouverneur REYCKE, dat hij AROE MAMPOE geantwoord had: „laat deze ornamenten vooreerst maar onder u berusten, tot ik er nader mijne gedachten over laat gaan." Ondertusschen wist de Koning van Boni heimelijk deze sieradiën in zijne magt te bekomen en behouden. Wel bleef dit voor den Gouverneur REYCKE niet verborgen, maar alle middelen door dezen aangewend, om de teruggave van het ontvreemde te bewerken, waren te vergeefs. Zoo ontstond er dan nu in het Makasaarsche rijk nieuwe tweespalt; de bergbewoners volgden steeds AROE MAMPOE, den (vermeenden?) bezitter van den „soedang" na, en deze hield geheel de zijde van Boni; de bewoners der stranden daarentegen bleven den laatst verkozen Koning getrouw. De Koning van Boni beantwoordde tevens de dringende aanzoeken van REYCKE met klagten over dezen bewindsman bij de hooge regering te Batavia, hem als de oorzaak der voortdurende onlusten op Celebes voorstellende en er de verzekering bijvoegende, dat alles zich spoedig zoude schikken, indien de opperkoopman BETH het oppergezag mogt aanvaarden.

Deze betuigingen hadden bij het hoofdbestuur te Batavia zoo veel invloed, dat in 1790 inderdaad de gouverneur REYCKE afgelost en door BETH vervangen werd, waarover de Koning van Boni niet weinige vreugde betuigden. Kort echter en van hoegenaamd geene uitwerking was de vriendschap, die nu tusschen Boni en het Nederlandsch bestuur scheen te zullen bestaan. Ook BETH deed op hooger bevel vruchteloos aanzoek, om teruggave der Goasche rijkskleinodiën. Zelfs dreef deze bestuurder de zwakheid en lafhartigheid zoo verre, dat hij de krachtdadige ondersteuning der hooge regering van de hand wees. Immers, om aan de nu reeds sedert eenige jaren vruchteloos voorgestelde eischen eenigen klem bij te zetten, had men een smaldeel van 2 oorlogschepen en 3 kompagnieschepen, onder den vlootvoogd STARING, en eene landmagt van 2000 man, waaronder slechts 568 Sepaijers, Madurezen en Sumanappers, naar Makassar gezonden. Doch de

gouverneur BETH, wel verre van zich van deze magt te bedienen, om den Koning van Boni voor zijne zoo vermetele als onregtmatige weigering te straffen, zond alles op eigen gezag terug. Geen wonder dus, dat de Boniër in stoutmoedigheid toenam, en in zijn genomen besluit hardnekkig volhardde, wat ook later door de opvolgers van BETH, de gouverneurs CHASSÉ en VAN BRAAM, beproefd mogt worden om hem tot rede te brengen. Later stelde de Koning van Boni, door verregaande zwakheid van den luit. kol. VON WIKKERMAN nog meer gestijfd, een deel der teruggehouden kleinoodiën aan AROE MAMPOE ter hand, onder voorwendsel, dat deze, als geboren Makassaar, ze moest reinigen, hetgeen eenen Boeginees niet geoorloofd was te doen. De ware reden echter schijnt geweest te zijn, om den rijksbestierder der berg-Makassaren een meer koninklijk aanzien te geven, en alzoo de tweespalt in het rijk van Goa te verlevendigen. De dood van den Koning van Goa, die bijna 30 jaren zonder rijkssieradiën geregeerd had, in wiens plaats zijn broeder ABDUL CHALEK of KRAENG PANGKADJENE verkozen werd, gaf den Boniër welligt hoop, dat hij nu ook op de bewoners der stranden meer zoude vermogen. Deze hoop evenwel bedroog hem, daar ABDUL CHALEK door alle de aanhangers zijns broeders eenstemmig bleef gehuldigd.

In dezen toestand bleven de zaken tot op de overgave van Makassar aan de Engelschen, op den 26sten Februarij 1812. De zwakke VON WIKKERMAN zijn bestuur moede, misschien wegens het ontvangen van herhaalde en soms scherpe berispingen zijner handelwijze van den Maarschalk DAENDELS, verheugde zich zeer over deze gebeurtenis, welke iederen Nederlander grievend hartzeer moest veroorzaken, en een aantal ingezetenen van Oedjong Pandang bittere tranen uit de oogen perste. VON WIKKERMAN wilde zelfs reeds op den eersten dag alles overgeven, doch de Engelsche Kommandant PHILIPPS wachtte alvorens de aankomst zijner troepen af, hetgeen nog eenige dagen uitstel veroorzaakte. Gansch anders was in dezen het gedrag der Boniërs, die nu zeer sprekende, misschien onverwachte, blijken van gehechtheid aan de Nederlanders gaven. Vroeger, toen men nog dacht eenen onverhoedschen aanval der Engelschen af te slaan, hadden zij met de meeste bereidwilligheid nieuwe verschansingen helpen opbouwen. Nu echter, daar men hun van de overgave kennis gaf, betoonden zij zich hoogst misnoegd. AROE PALAKA sloeg zich voor de borst, overlaadde den overste WIKKERMAN met verwijtingen en riep uit: „Waarom moest ik batterijen bouwen, als wij ons zoo schandelijk moeten overgeven, en wij, door het aangaan van een nieuw verbond, onzen eed moeten breken.”

Was deze eerste ontmoeting der Boniërs niet geschikt om hunne vriendschap met de Engelschen spoedig aan te knoopen, die van Goa verhinderden zulks nog meer, door zich terstond op de nederigste wijze bij de Engelschen te vervoegen, het nieuwe bestuur van hunne aanhankelijkheid te verzekeren en om vergoeding van het sedert jaren geleden onregt te smeken. Uit een brief van den heer PHILIPPS aan den Luitenant-Gouverneur RAFFLES van 25 Julij 1812, blijkt wel, dat de Engelsche Resident het belang van dien twist

om de Makassaarsche rijkskleinnodiën niet scheen te beseffen; maar desniettegenstaande maakte hij van de eerste gelegenheid, die hem geschikt voorkwam, gebruik, om dit veeljarig geschil, zoo mogelijk, uit den weg te ruimen. Daar namelijk de Koning van Boni den 23sten Julij des genoemden jaars overleden en zijn oudste zoon, de reeds gemelde AROE PALAKA, in zijne plaats verkozen was, vermaande PHILIPPS terstond den Tomilalang, die hem hiervan kennis gaf, niet langer de zoo dikwerf begeerde rijkskleinodiën terug te houden, maar ze nu terstond over te leveren, tot behoud van den vrede en verzekering der goede verstandhouding van het Engelsch bestuur met den nieuwen vorst. De Tomilalang redde zich echter door een uitvlugt, zeggende dat het niet oorbaar was, zoo kort na den dood eens Konings zulke gewigtige staatszaken af te doen. De oude gewoonte bragt mede, dat men hiervan in de eerste 100 dagen na 's vorsten overlijden geheel en al zweeg. De zaak werd dus ook nu niet afgedaan. In tegendeel, kort daarna vernam de resident PHILIPPS, dat de Koning van Boni, gelijk wij boven reeds voorloopig aanstipten, vijf stukken der rijkssieradiën aan AROE MAMPOE had ter hand gesteld. Hierop begon deze laatste allerlei kuiperijen tegen den Koning van Goa en diens rijksbestierder KRAENG LIMBANG PARANG in het werk te stellen, en niet onduidelijk bleek het hierbij, dat de Koning van Boni hem ophitste. KRAENG LIMBANG PARANG zond zelfs aan den Engelschen Resident een kopijbrief van den Koning van Boni aan KRAENG BONTEMOSOEGIE, waaruit men zag, dat de eerstgenoemde inderdaad AROE MAMPOE als Koning van Goa erkende, en met hem in vast verbond stond. AROE MAMPOE dreef de onbeschaamdheid nu ook zoo ver, dat hij den 3den Februarij 1814 zijne tegenpartij (de strand-Makassaren) openlijk aanviel en wel in het gezigt der verschansing, sedert de inname van Goa, bij deze hoofdstad, eerst door de Nederlanders, daarna ook door de Engelschen, bezet gehouden. Doch de rustverstoorder werd door zijne vijanden kloekmoedig ontvangen en met groot verlies teruggeslagen. Vele grooten sneuvelden mede in dit gevecht, waaronder KRAENG BONI SOLLO, die door den Koning van Boni zelven tot deelneming in dezen aanval was aangespoord.

Ondertusschen bemerkte de Resident PHILIPPS thans, dat hij welligt in de treurige noodzakelijkheid zoude kunnen geraken, zich op eene ernstige wijze in dezen twist te mengen. Daar zijne eigene bezetting daartoe evenwel te zwak was, ontbood hij de Koningen van Sidenring en Soping te Makassar, om des noods bijstand te kunnen verleenen, terwijl hij inmiddels versterking van magt bij het hoofdbestuur op Java verzocht. Ook aan den Koning van Boni gaf hij het onwelvoegelijke van zijn gedrag in de zaak van AROE MAMPOE te kennen. De vorst verontschuldigde zich echter door allerlei verwijtingen aan den rijksbestierder der berg-Makassaren te doen; desniettegenstaande bleef alles bij het oude.

Eenige hoofden uit het gebergte verschenen daarop bij PHILIPPS, met openlijk verzoek om AROE MAMPOE tot Koning van Goa te mogen verkiezen. Dit werd hun geweigerd, met aanzegging aan AROE MAMPOE, dat hij de gunst

der hooge regering geheel verliezen zoude, indien hij van zijne onbeschaamde aanmatigingen niet afzag. Aanvankelijk scheen dit afschrik te verwekken. Plotseling echter vernam PHILIPPS, dat AROE MAMPOE, die bij voortduring den titel van Koning van Goa voerde, KRAENG BONTEMASOEGIE tot Koningin van Tello had verheven. Dadelijk liet de Resident aan deze vorstin weten, dat zij een geheel onbehoorlijken stap deed, daar het rijk van Tello eigendom der Kompagnie was; ook dwong hij den Koning van Boni zijn zegel op den brief die de genoemde waarschuwing behelsde te drukken. Het was desniettemin zonder uitwerking. De Resident kreeg niet eenig antwoord terug en KRAENG BONTEMASOEGIE bleef bij hare aanhangers den naam van Koningin van Tello voeren.

Dit was eene openlijke terging van het Engelsch bestuur, welke door zijne waardigheid onmogelijk kon geduld worden. De Resident, dit inziende, stelde den Luitenant-Gouverneur RAFFLES den toestand der zaken voor, met aanmerking, dat men geen vrede kon behouden, tenzij het gelukken mogt, van den Koning van Boni te verkrijgen, dat hij AROE MAMPOE openlijk en krachtdadig als Koning van Goa loochenen, van alle bemoeijenis met de Makassaren afzien, de rijkskleinodiën teruggeven, alle bevelvoering over of onderdrukking van Gouvernements onderdanen staken en zich aan de uitspraak eener kommissie, tot beslissing van alle geschillen tusschen Boniërs en onderdanen der Kompagnie over padivelden of anderzins, onderwerpen zou. Mogten deze eisschen niet worden ingewilligd en krijgsverrigtingen noodzakelijk worden, zoo behoorde men zich van den persoon des Konings van Boni te verzekeren, alle door de Boniërs in de nabijheid van Makassar bewoonde plaatsen hun te ontweldigen, de rijkssieradieën van Goa terug te nemen, eenen Koning van Goa aan te stellen en AROE LOMPO, Koning van Soping, of eenen anderen, dien de Boniers begeeren zouden, op den troon van Boni te verheffen.

Ten gevolge van deze voordragt, werd de generaal-majoor NIGHTINGALE naar Makassar gezonden, die den 2den Junij 1814 aldaar aankwam, met een fregat en twee transportschepen, welke eene krijgsmagt van 800 Europeanen en 300 Sipayers overvoerden. De bovengemelde eischen werden daarop aan den Koning van Boni gedaan, doch weigerend beantwoord. Men ging dus tot dadelijkheden over. Den 7den Junij vielen de Engelschen met 500 man infanterie en 200 jagers en 200 Sipayers, onder aanvoering van de kolonels MACLOUD en MAC GREGOR, den kapitein der jagers CAMERON en den kommandant PHILIPPS, de Boniërs aan. De Koning van Boni had van zijne zijde ook eene aanzienlijke menigte volks op de been gebragt, door sommigen tot op 14,000 man begroot, en daarenboven reeds te voren de kampong Boegies versterkt, hetwelk mede en billijkerwijze eene aanleiding tot den oorlog geacht werd. Desniettegenstaande was hij tegen den aanval der Engelschen slechts weinig bestand. Spoedig werd hij van Rampegading verdreven, waarop hij naar Layong en voorts over Banká Bankalla naar Laboadja vlood. Nadat deze verdrijving der Boniërs van de hoofdplaats voorspoedig gelukt was, scheepte zich PHILIPPS nog dien zelfden

achtermiddag met 500 man in naar Koemba, waar hij des avonds landde, en van waar hij terstond naar Maros trok tôt bijstand van den resident WALLNER, die slechts 30 man bij zich had *).

Ook in het zuiden begonnen thans vijandelijkheden. Generaal NIGHTINGALE had namelijk, gelijk aan andere hoofden, zoo mede aan KRAENG BOELEKOMBA op een heuschen toon geschreven, ten einde hem tevens te vermanen tot trouw aan het Engelsch bestuur, en tot afbreking aller betrekkingen met AROE PALAKA. Hierop echter had KRAENG BOELEKOMBA een hoogst vermetel antwoord gegeven en betuigd, dat hij zich aan niemand hield dan aan den Koning van Boni. De generaal besloot dus aan hem een voorbeeld voor alle andere hoofden te stellen, en deed twee koopvaardijschepen met 200 fuseliers, 200 jagers en 100 Sipayers, onder bevel van kapitein CAMERON, naar Boelekomba vertrekken. Den 16den Junij zette deze krijgsmagt daar voet aan wal, en den volgenden dag trok zij naar het verblijf des Kraengs in de nabijheid van Kayang, een dagreis ver van Bonthain op Bonisch grondgebied. Men trof 3 of 4000 man in de bosschen aan, die door de jagers onmiddellijk uit een gedreven werden. Vervolgens zond men KRAENG GANTARANG, vergezeld van een oud man en eenige jagers, om KRAENG BOELEKOMBA te zoeken, die spoedig gevonden werd en mede ging, gevolgd door 300 man, voerende eene witte vlag. Voor de Engelschen gekomen, onderwierp hij zich en deed zijn volk de wapens nederleggen. Men wees daarop voor den nacht, hem en zijn oom, die hem vergezeld had, elk een afzonderlijke kamer aan, waarin zij door KRAENG GANTARANG en KRAENG BONTHAIN met twee schildwachten bewaakt werden. Doch terwijl zij des avonds vreedzaam bij elkander zaten, vloog KRAENG BOELEKOMBA eensklaps op en sloeg met zijne amphioenpijp KRAENG BONTHAIN in den nek. Een kleine jongen, die bediende van dezen laatste was, dit ziende, trok terstond zijn mes en bragt daarmede KRAENG BOELEKOMBA eene doodelijke wonde toe, waaraan hij spoedig overleed. Gelijktijdig had zijn oom onverwachts een aanval op den schildwacht gedaan, maar een ijlings toeschietend officier velde hem neder. Daar de hoofden der onrustige beweging te Boelekomba dus gevallen waren, keerden de Engelsche troepen terug naar het fort Carolina, en van daar op den 25sten Junij naar Makassar.

Dergelijke krachtdadige maatregelen hadden een gewenscht gevolg. Reeds op den 23sten Junij verschenen er voor den generaal NIGHTINGALE en den resident PHILIPPS afgevaardigden van Tello, met de verklaring, dat zij zich volkomen onderwierpen aan de bevelen der Kompagnie, maar tevens KRAENG BONTEMASOEGIE tot Koningin en KRAENG KATANKA tot kroonprins verzoekende. Dit laatste werd hun toegestaan, en nadat de nieuwe kroonprins met de voornaamste hoofden den eed op den koran hadden afgelegd

*) Deze resident was ook reeds ten doel geweest van een aanslag der Boniërs op zijn leven, die gelukkig verijdeld werd. De tolk te Maros was door de Boniërs reeds vroeger vermoord, en wel op een tijdstip dat hun Koning de Engelschen vleide.

en het plegtig kriswater gedronken, werd hun de oude rijks-standaard van Tello, genaamd „*matjang keboka*", terug gegeven.

Ook AROE MAMPOE kwam tot andere gedachten, onderwierp zich aan het Britsch Gouvernement en leverde de zoo lang betwiste rijks-kleinodiën over, welke terstond aan den Koning van Goa, ABDUL CHALEK, werden ter hand gesteld.

De Koning van Boni alleen, die nog in de noorder-provintieën genesteld was, hield vol in zijne vijandige gezindheid. Echter schenen ook zijne zaken te verachteren, waartoe de komst der Koningen van Sidenring en Soping op Makassar veel bijbragt. Deze toch betoonden den Engelschen, volgens het hun gedaan verzoek, eene krachtige hulp, vooral de Koning van Soping, die deswege ook met een gouden eerepenning beloond werd. Dan terwijl alles dus een beter aanzien verkreeg, stierf op den 3den December 1814 alleronverwachts de kloekmoedige PHILIPPS. Naauwelijks was dit ongeval ruchtbaar of alles geraakte weder in wanorde. Labakkan, Pankadjene en Segerie verklaarden zich terstond openlijk voor Boni. Zoo scheen deze in de noorder distrikten geheel overmagtig te worden. Wel liet de Koning van Boni zijn eigen volk daarin niet verder voortrukken, maar des te harder viel hij Soping aan. Ook Soepa koos zijne zijde en eindelijk Tanette, welks Koning in Augustus 1815 met 3000 man en 800 geweren een aanval in de noorder-distrikten deed, terwijl KRAENG, TJINRAPOLE, een der Boeginesche grooten, met een aantal roovers-praauwen de kusten bestookte en de aldaar gelegen negerien verbrandde. Intusschen had de kapitein WOOD, die na den dood van PHILIPPS het voorloopig bewind op zich had genomen, een eskader naar de baai van Boni gezonden, om eene afwending te maken voor Soping. Dit baatte aanvankelijk, maar de kommandant der Engelsche vaartuigen, te spoedig wederkeerende, liet de Sopingers aldus aan een tweeden des te krachtiger aanval bloot. WOOD, dit vernemende, gaf den gemelden scheepsvoogd zijn hooggaand ongenoegen te kennen, en gelastte hem ten spoedigste zijn post in de baai van Boni te hervatten en overal te landen, waar de aanvoerder der aan boord zijnde troepen dit zoude begeeren. Ook naar het noorden werd eene afdeeling krijgsvolk gezonden, onder bevel van den luitenant JACKSON, ten einde Soepa te bestoken. De aanval, door dezen officier op Sanga op de kust van Savitta gedaan, mislukte echter en kostte hem zelven het leven. Op het eerste berigt van dit verlies beval WOOD den luitenant, tevens het bevel over te nemen en den aanval te hernieuwen, doch de berigten, welke deze laatste omtrent den stand van zaken in het noorden gaf, noopten den resident van de verdere uitvoering van dit voornemen af te zien.

Des te krachtdadiger en gelukkiger weerstand werd den vijanden geboden op het Engelsch grondgebied. De kommandant WOOD stelde zich aldaar zelf aan het hoofd zijner troepen, en verdreef reeds in het einde van Augustus de door KRAENG TJINRAPOLE aan land gezette troepen tot de negeri Marana en verder terug naar Pangkadjene. Ook de Koning van Goa verscheen in September met 2000 man tot hulp der En-

gelschen en vatte post bij de negeri Bokamatta, verder zijn volk verdeelende langs de rivier Sagie Segerie. Weinige dagen later werd hij hier op verwoede wijze aangevallen door die van Tanette, maar hij sloeg hen manmoedig terug reeds voor de aankomst van het Engelsche detachement, dat tot zijne hulp uitrukte. Deze mislukte poging deed de Tanettanen tot Labakkan terugwijken met verlating van alle hunne batterijen, die dadelijk door de Engelschen vernield werden. Daarentegen zette KRAENG TJINRAPOLE in de negeriën Pataria en Lalangkedang eene bende van 12 of 1400 Boniërs, onder den Soeliwatang van Tanette, aan wal. Deze versterkten terstond de negeri Lalangkedang en wierpen mede 5 batterijen op langs de rivier Pantjelingan. De Engelschen rukten spoedig hier tegen aan van de zuidoostzijde, waar zij mede eene batterij van schanskorven aanlegden, van welke zij, met een achttienponder en een houwitser, spoedig eene der vijandelijke verschansingen aan de overzijde vernielden. Daarop in een aantal lippa-lippa de rivier overtrekkende, verdreven zij de Boniërs stormenderhand uit alle hunne stellingen, zoodat deze naar de rivier Binariga-Sankara terugtrokken. De Engelschen vervolgden hen echter ook daar, terwijl twee schoeners de rivier Sankara binnenstevenden, om KRAENG TJINRAPOLE, die zich aldaar met 40 praauwen bevond, te slaan. Vier uren lang werd er van de Engelsche vaartuigen hevig op die der Boniërs gevuurd, hetwelk door deze op gelijke wijze werd beantwoord, doch zonder dat er aan weerszijde eenige belangrijke schade werd geleden, terwijl de Engelsche landmagt niets vermogt uit te rigten. Nadat eindelijk het schieten ophield, roeiden de praauwen verder de rivier in, waar zij door de schoeners niet konden achtervolgd worden. De Engelsche afdeeling krijgsvolk trok daarentegen naar Maros terug, eenen voorpost van 75 man achterlatende.

Inmiddels kwam den 4den October de majoor DALTON te Makassar aan, om het opperbevel over te nemen. Deze, zich terstond naar het tooneel des oorlogs begeven hebbende, leverde den 29sten daaraanvolgende, in de vlakte van Maros, den vijand slag. Zes dagen te voren namelijk waren de Boniërs over Baleangie met een aanzienlijke magt in het gebied van Maros ingedrongen. Den 29sten vielen zij met 3000 man de Makassaren hevig aan. Deze, slechts 300 man sterk, zagen zich derhalve genoodzaakt te wijken. Doch spoedig daagde de majoor DALTON met 200 man tot hunne ondersteuning, waardoor het gevecht des te heviger werd. Nog een half uur lang hielden de Boniërs stand. Daarna trokken zij op hunne beurt met groot verlies tot Tanette. Op de rots Boelo Sepong werd nu een 8 ponder geplaatst, om tot seinen te verstrekken zoodra de vijand zich weder buiten het gebergte mogt vertoonen. Dit echter gebeurde weldra. Den 27sten November verschenen de Boniërs wederom in de vlakte, waarna zij aan den voet van het gebergte van Leang-Leang, nabij de pas van Balek Angin tot Lambatona, eene zeer voordeelige stelling kozen, die zij met zeer sterke batterijen nog meer bevestigden en met 5000 man bezet hielden. Spoedig werd er wel is waar eene Engelsche

afdeeling van 150 man uitgezonden, om hen van hier te verdrijven; de aanvoerder echter, bij zijne komst voor de Bonische batterijen ontdekkende, dat hij te zwak was hier eenig voordeel te behalen, keerde terstond onverrigter zake terug. De majoor DALTON wachtte dus het gunstige jaargetijde af, en trok in de maand Maart des volgenden jaars 1816 met 600 man uit, om de Boniërs uit hunne stelling te verdrijven. Daags na zijne aankomst, begon hij ten 6 ure des morgens haar hevig te beschieten. Bemerkende, dat dit den vijand in verwarring bragt, spoorde hij in eene korte aanspraak de zijnen aan tot den storm, en dreef alzoo de aanvankelijk zich moedig verdedigende Boniërs op de vlugt naar Baleangie. Zes honderd man bedroeg het getal hunner dooden en gekwetsten; de Engelschen daarentegen hadden slechts 13 man verloren en 59 gewonden.

Deze overwinning was de laatste krijgsverrigting der Engelschen op Celebes. Alles bleef vervolgens op denzelfden voet, tot den terugkeer der Nederlanders. Onder de, bij het Weener congres aan Holland teruggeschonken, volkplantingen behoorde ook Makassar en zijne onderhoorigheden. Na de aankomst der Nederlandsche vloot te Batavia, en de herstelling van het Nederlandsch gezag op Java, in Augustus 1816, was Celebes een der eerste buitenbezittingen, welke door de Britsche ambtenaren werden overgegeven. Den 4den September kwam de Nederlandsche kommissaris CHASSÉ ter reede van Oedjong Pandang aan, waarop de plegtige overname van het bestuur, den 7den October daaraanvolgende, plaats had, waarbij tevens de heer TILENIUS KRUITHOFF als Gouverneur werd voorgesteld. De Engelsche versterkte posten in de noorder distrikten waren reeds vroeger, in de laatste helft van September, door 200 man Nederlandsche troepen met de benoodigde artillerie bezet. De bevelhebber der toen op Celebes nieuw aangelande Nederlandsche krijgsmagt klaagde echter, in zijne brieven aan den generaal van het O. I. leger, zeer over den vervallen toestand, waarin hij niet slechts de opgeworpen verschansingen in de noorder provinciën, maar ook alle andere sterkten, het fort Rotterdam niet uitgezonderd, gevonden had. Daarbij waren hun door de Engelschen ook geene kaarten of plans van verdediging hoegenaamd achtergelaten, terwijl tevens het Gouvernements-archief ter secretarie zeer door hen geschonden was en vele belangrijke stukken waren verloren geraakt. De veranderingen eindelijk, door het Britsche tusschenbestuur in het bezit van landerijen gemaakt, daar zij na de verdrijving der Boniërs de door hen bewoonde stukken gronds perceelsgewijze of verkocht of aan sommige ingezetenen ter belooning van bewezen diensten geschonken hadden, werden te regt door het hoofdbestuur te Batavia goedgekeurd. De afschaffing van den slavenhandel werd mede gehandhaafd.

De Koningen van Goa, Sidenring en Soping vertoonden zich terstond als getrouwe bondgenooten van het nieuwe Nederlandsche bestuur. Ook de Koning van Boni was zeer verheugd en riep uit, zoodra hij de tijding der overname bekomen had: „nu zal zich alles spoedig schikken, mijne oude vrienden zijn terug." Alle daden van geweld en vijandschap hielden dus terstond op.

Evenwel verlieten de Boniërs de door hen bezette landstreken en negerien nog niet. Het fort te Maros werd dan ook volgens een nieuw plan, verbeterd en versterkt, behoorlijk met geschut voorzien, en door 184 manschappen bezet. De verdere forten van Kasse-Djallong en Liong daarentegen werden als onbruikbaar en weinig noodzakelijk ingetrokken, ook het geschut van de rots Boeloe Sepong weggehaald. KRAENG TJINRAPOLI vestigde zich tevens meer dan ooit te Pangkadjene.

Deze staat van zaken, die ligt in eene spanning kon overgaan, duurde langer dan men verwachtte. Geen bezoek werd door den Koning van Boni te Makassar gebragt, ofschoon hij verklaarde bereid te zijn, alles ten gelieve van het Nederlandsch gouvernement te schikken, zoodra zijn Tomalalang, dien de Engelschen een tijd lang hadden aangehouden en zonder wien hij betuigde niets te kunnen doen, zoude zijn teruggekeerd. Daarbij gaf hij aanvankelijk op bedekte wijze zijne verwachting te kennen, van door de Nederlanders in alle voorregten, door zijne voorouders genoten, vooral in zijnen zetel op Nederlandsch grondgebied nabij de hoofdplaats, te worden hersteld, en in het volgende jaar 1817 kwam hij er openlijk voor uit dit te begeeren. De Koning van Tanette hield steeds in alles zijne zijde, en ook in Soping wist hij een aanhang te verkrijgen, die, nadat de Koning van dat rijk in Januarij 1820 overleden was, aldaar veel onrust veroorzaakte en een aan Boni verknochten prins op den troon trachtte te plaatsen. Dit mislukte echter en in de maand Mei werd de Koningin weduwe tot opvolgster van den overledene verkozen, onder den naam van MOEALANA SULTANA FHANA BENTI SULTAN ABDULLAH.

Daar de eischen des Konings van Boni, ofschoon van zijne zijde zeer begrijpelijk, echter onmogelijk door het Nederlandsch bestuur konden worden ingewilligd, en nogtans het voorkomen der Boniërs van dag tot dag verontrustender en stouter werd, zoo scheen een oorlog met hen eindelijk het eenige middel om alles te beslissen. Eer echter de verwikkeling der aangelegenheden die mate bereikt had, waarin de krijg onvermijdelijk scheen, werd in de nabijheid van Makassar zelf alles op het onverwachts in beweging gebragt. De in 1785 overleden SANKIELANG namelijk had eenen zoon ABOE BAKAR genaamd nagelaten, die de rol, vroeger door zijnen vader gespeeld, op zijne beurt mede wilde uitvoeren. Reeds ten tijde van het Engelsche tusschenbestuur in 1812 had hij, na een tijd lang buiten 's lands te hebben rondgezworven, zich voor een zoon van den voormaligen Koning BATTARA GOA uitgegeven en veel aanhangers vooral onder de berg-Makassaren verkregen. Het gelukte hem echter niet zooveel volks om zich te verzamelen, dat hij een ernstige poging durfde aanwenden, om den troon te bemagtigen, maar met zijne bende nu hier dan ginder rondtrekkende, hield hij zich met rooven en plunderen hoofdzakelijk bezig, terwijl hij bij zijne eerste aankomst aan den resident PHILIPPS een tjap en rotting met gouden knop vertoond had, die hij beweerde van den Engelschen bewindhebber te Amboina ontvangen te hebben, en verklaard had nimmer naar de heerschappij over de Makassaren te zullen staan. Na de overname van het

bestuur door de Nederlanders schreef hij aan den nieuwen Gouverneur, om met hem in onderhandeling te treden, maar zonder antwoord te ontvangen. Hij zette intusschen zijne ontwerpen voort, vermeerderde gaande weg zijn' aanhang en begon eindelijk den Koning van Goa billijke vreeze in te boezemen. De Gouverneur SERVATIUS hiervan tijding bekomende en vernemende, dat ABOE BAKAR het gebergte verlaten en zich naar de stranden begeven had, liet hem weten, dat, zoo hij binnen een bepaalden tijd, van niet meer dan 2 man vergezeld, verscheen om zich te onderwerpen, hem geen leed gedaan maar volkomen vergiffenis zoude geschonken worden; dat hij echter, hieraan niet gehoor gevende, als vijand zoude beschouwd en behandeld worden. ABOE BAKAR voldeed niet aan deze indaging, onder voorwendsel dat zijn volk hem niet alleen wilde laten vertrekken; zoo werd er dan een krijgstogt tegen hem besloten, om het gevaarlijk dreigend oproer zoo ras mogelijk te smoren.

De daartoe benoodigde krijgsmagt, 220 man sterk met 1 houwitser 1 tweeponder en 2 handmortieren, onder het bevel van den kolonel-kommandant DE LAFONTAINE, scheepte zich den avond van den 20 Augustus op praauwen in en landde gelukkig tegen het aanbreken van den morgen te Jamalang. Van daar trok men terstond zuidwaarts tot op eenigen afsiand van de negeri Beba, waar ABOE BAKAR zich met de zijnen ophield en dagelijks aanzienlijke versterkingen ontving. Ook aan den Koning van Goa en aan dien van Sidenring (daar deze laatste zich nog te Thoeng bevond) was kennis van den voorgenomen togt gegeven, waarop zij met den meesten spoed hunne manschappen hadden bij een gebragt en ten oosten van Beba post hadden gevat. De kolonel DE LAFONTAINE, eene gunstige positie gekozen en zich met de inlandsche hulptroepen onder den oppertolk vereenigd hebbende, gaf het afgesproken teeken tot den algemeenen aanval, ofschoon de korvet de *Zwaluw*, en de beide kanonneerbooten, die van de zeezijde de krijgsverrigtingen ondersteunen moesten, door windstilte nog verhinderd waren de bestemde ankerplaats te bereiken. Het teeken tot den aanval echter werd vermoedelijk niet gehoord, altans de kolonel werd daarop geene de minste beweging van de zijde der bondgenooten gewaar. Hij begaf zich dus, door twee officieren, den oppertolk en eenige husaren vergezeld, voorwaarts om de linie te verkennen, bemerkte dat de bondgenooten zeer ver af gelegerd waren en dat rondom de negeri Beba alles rustig was. Dit bewoog hem haar te naderen en binnen te gaan, waarna hij terstond een' hoop gewapenden ontmoette, in wier midden de muiter zelf zich bevond, die zich voor manschappen der Kompagnie uitgaven. De kolonel gelastte hem in dat geval hen te volgen, waarop ABOE BAKA terstond om genade smeekten. DE LAFONTAINE volhardde echter in zijn eisch, waarop ABOE BAKAR inderdaad hem naar de troepen volgde in eene zeer demoedige houding, doch door 200 gewapenden vergezeld. Zoodra zij voor het front der in slagorde geschaarde Nederlandsche troepen gekomen waren, beval hun de kolonel de wapens neder te leggen. Doch in stede hiervan sprongen ABOE BAKAR en de zijnen eensklaps verwoed op en

vielen met een vervaarlijk geschreeuw op den kolonel en de troepen aan. De Javaansche soldaten verschrikten en kozen onmiddelijk de vlugt, ook onder de Europeanen ontstond aanvankelijk eenige wanorde, doch deze herstelden zich spoedig en streden met de grootste dapperheid. De kolonel zelf geraakte in het digtste gedrang der vijanden en ware onfeilbaar doorstoken geworden, had niet de trouwe moed en behendigheid van zekeren huzaar, PLADT geheeten, hem gered. De rebellen moesten echter hunnen aanval duur bekoopen; 100 hunner werden neergesabeld of doodgeschoten, anderen vloden naar zee en vonden hun graf in de golven, de overigen vloden, waaronder ABOE BAKAR zelf, die zwaar gewond was. De Nederlanders vervolgden hen hevig en verjoegen hen ras uit Beba, waarop zij, oostwaarts wijkende, op de Makassaren stuitten en met deze den strijd hernieuwden, doch te vergeefs voor redding. ABOE BAKAR vond hier den dood; zijn oudste zoon sneuvelde aan zijne zijde; zijne beide anderen werden gevangen genomen; geheel zijn aanhang werd vernield of verstrooid. Alle gevaar was dus op eenmaal geweken, en dien zelfden avond keerde de Nederlandsche krijgsmagt binnen het fort Rotterdam terug, 5 man, waaronder een officier, verloren hebbende en 15 gekwesten met zich voerende.

Had deze overwinning den Koning der Makassaren voor eene onttrooning behoed en eene reeks van jammeren, aan oproer en burgerkrijg verbonden, afgeweerd, ook op de andere, verder afgelegen, bondgenooten had zij een zeer gunstigen invloed. De Boniërs hielden zich bij voortduring zeer stil, ofschoon zij de door hen bezette gewesten van het Nederlandsche grondgebied nog niet verlieten, en vele hunner medestanders schenen hunne zijde te zullen verlaten. Die indruk echter ging weldra wederom voorbij; ja, in het volgende jaar 1820 hoorde men reeds spoedig geruchten van oorlogzuchtige plannen, door de Boniërs gesmeed, en van nieuwe versterkingen door hen aangelegd. Zelfs veronderstelde men, dat de omtrent dezen tijd gestorven Tomolalang van Boni, alzoo hij den Nederlanders vrij gunstig was, door zijne tegenpartijders zou zijn vergeven. Hieraan echter ontbrak alle zekerheid van bewijs. Het is evenwel mogelijk, dat de Boniërs reeds in 1820 of 1821 tot den oorlog geneigd zouden geweest zijn, hadden niet mede Wadjo en Soping verontrustende eischen aan hen gedaan door het terugvragen van Goa-Goa en Bamigan, alsmede van de regten te Timoeroeng en Tjinrana.

Zoo bleef de spanning voortduren, nu met verontrustende dan weder met gunstiger vooruitzigten, tot dat de Koning van Boni in Januarij 1823 aan eene bloedspuwing overleed. De bedaardheid en flaauwhartigheid des Nederlandschen bestuurs in dezen was zeker weinig geschikt, den Boniërs ontzag in te boezemen of van hunne eischen te doen afzien. Geen wonder dus, dat enkele krachtiger maatregelen, gelijk bijv. de togt tegen de rovers van Pantoli in het begin van September 1822, door den gouverneur en millitairen kommandant VAN SCHELLE ondernomen en met geheele vernieling van de genoemde schuilplaats der zeeschuimers geëindigd, weinig indruk maakten. Eindelijk begon de hooge regering zich de zaken van

Celebes op ernstiger wijze aan te trekken en de heeren Mr. J. H. TOBIAS en VAN SCHELLE werden benoemd als kommissarissen, om alles te beramen en in het werk te stellen, wat eene gunstige slechting der bestaande verwarring kon aanbrengen. Zoodra dan ook de kommissaris TOBIAS in Maart 1821 te Makassar was aangekomen, werden door hem en zijnen ambtgenoot, den Gouverneur VAN SCHELLE, alle voorbereidende maatregelen getroffen, in afwachting der aankomst van den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN zelven, die, van zijne reize naar de Molukko's terugkeerende, ook Makassar wilde bezoeken en aldaar den 5den Julij des genoemden jaars aan wal stapte. Onder de genoemde voorbereidende maatregelen behoorde ook het afzenden der brieven van den Opperlandvoogd aan de verschillende vorsten, welke strekken moesten om hunne gunstige gezindheid op te wekken of te versterken. Daarenboven werden nog bijzondere brieven der kommissarissen aan die bondgenooten toegezonden, wier houding twijfelachtig scheen. Onder deze laatste behoorde ook Soepa, dat reeds gedurende het Engelsche tusschenbestuur de zijde der Boniërs gekozen had. De kommissaris TOBIAS vertrok dus zelf naar Sidenring en zond van daar den bedoelden brief met een behoorlijk gezantschap naar Soepa. Dit gezantschap echter werd aldaar niet ontvangen maar op smadelijken toon afgewezen. Dit vernemende stelde de heer TOBIAS zich zelf aan het hoofd der gezanten en naderde aldus tot op korten afstand van Soepa, van waar hij de goede bedoelingen des Nederlandschen bestuurs liet bekend maken, maar ook hem wedervoer dezelfde schandelijke bejegening.

Deze hoon was niet te dulden. Op voordragt van beide heeren kommissarissen werd dus een krijgstogt tegen Soepa bosloten en in Augustus ten uitvoer gebragt. De daartoe bestemde krijgsmagt bestond uit Z. M. brik *Sirene*, onder bevelen van den luitenant-kolonel BUIJS, kommandant der geheele expeditie, de koloniale brikken *Dourga*, *Noutilus*, de kruisboten n°. 12 en 13 en eenige inlandsche praauwen, benevens 6 officieren en 234 man landtroepen, met 1 mortier en twee handmortieren. Later nam de Kolonel DE STUERS, aide de camp van den Gouverneur-Generaal, het opperbevel op zich. De verschillende aanvallen tegen de vijandelijke versterkingen liepen echter vruchteloos af en kostten veel volks. Den 18den Augustus zond men dus nogmaals 3 officieren en 110 manschappen en 2 veldstukken met het fregat *Euridice* derwaarts, maar even vruchteloos. Den 30sten Augustus werd de aanval van de Nederlandsche zijde nogmaals herhaald, maar wederom moest men met verlies terugtrekken. Nu besloot men derhalve den aanval in eene eenvoudige blokkade te veranderen, waartoe de kapitein VAN DOORNUM met 1 officier en 100 manschappen, de artilleristen en 2 huzaren daaronder begrepen, werd achtergelaten, terwijl de overige troepen, met het fregat *Euridice* en de brik *Sirene*, op den 31sten der genoemde maand, naar Makassar wederkeerden. Tot aan het einde van September verbleef kapitein VAN DOORNUM met de zijnen in zijne ingenomen stelling; toen echter maakten ziekten onder het volk en de verliezen in de Noorder provinciën ook voor hem den terugtrogt noodzakelijk, die in behoorlijke orde volbragt werd. De Koning van Sidenring zette daarop de blokkade voort.

Gelukkiger dan deze, den Nederlandschen roem juist niet verhoogende, krijgstogt, liep de onderneming af, die even te voren tegen Tanette had plaats gegrepen. Terwijl men namelijk de algemeene onderhandelingen begon voor te bereiden, zond men tevens uitdrukkelijken last aan LAPATAUW, Koning van Tanette, dat gedeelte der Noorder-provinciën, hetwelk hij bezet hield, te ontruimen. Ook de Koning van Boni, die gunstiger gezindheid scheen aan te nemen, keurde dezen eisch goed en ondersteunde dien. Desniettegenstaande bleef LAPATAUW weigerachtig. Er bleef dus niets over, dan hem door de wapenen te dwingen. Hiertoe vertrok ook eene afdeeling troepen, die den 18den Julij Tanette innam, terwijl de Koning naar Boni vlood. In zijne plaats werd zijne zuster DAENG TANISSANG tot Koningin aangesteld, en tevens, zoo tot hare beveiliging als tot bewaking der Nederlandsche belangen, eene bezetting van twee officieren met 50 man te Tanette achtergelaten.

Terwijl dus deze overwinning een goeden indruk veroorzaakte en de uitslag der krijgsverrigtingen tegen Soepa nog onzeker was, werd, op den 7den Augustus te Oedjong Pandang, het oude Bongaaisch kontrakt, waarin veranderde tijden en omstandigheden verschillende wijzigingen noodig maakten, vernieuwd en aldus door verscheidene inlandsche vorsten aangenomen en plegtig bezworen. Wadjo, dat sedert den oorlog door den Admiraal SMOUT tegen hetzelve gevoerd, beweerde met de Nederlanders niets te doen hebben, bleef er buiten. Ook Boni trad nog niet toe. De Koning openbaarde evenwel zijne verbeterde gemoedsstemming door plegtige aanbieding van een geschenk, dat, onder anderen, naar inlandsch gebruik ook uit slaven bestond, aan den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN. Deze, den schijn niet willende aannemen, dat hij de eenmaal afgekondigde bepalingen omtrent de vernietiging van den slavenhandel willekeurig overtrad, zond, met kennisgave hiervan, de slaven aan zijne Bonische hoogheid terug, en deed haar aldus, zonder het te vermoeden, eene grievende beleediging aan. Euvel werd dan ook dit gedrag door den Koning van Boni opgenomen. „Nu zie ik", riep hij uit, „hoe de Nederlandsche opperbestuurder mij beschouwt; mijne bondgenooten beoorloogt hij, mijne geschenken versmaadt hij". Terstond liet hij de teruggezonden slaven als nietswaardigen ombrengen, en, door eenige valsche geruchten nog meer opgewonden, ademde hij niets meer dan wraak. Naauwlijks had dan ook de Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN op den 13den September Makassar verlaten, of de Boniërs vielen gewapenderhand van alle zijden in de reeds ontruimde, of sedert 1816 door hen niet meer bezochte, vlakten der noorder provinciën. De bevolking dezer laatste bleek met hen in verstandhouding te staan, daar zij niet alleen de bergpassen bij Pangkadjene en Labakkang den vijanden vrij liet, maar zich ook met hen verbond tot aanranding der Nederlandsche verschansing op eerstgenoemde plaats. De kommandant, de 2e luit. GROENWOLD, verdedigde zich twee uren lang met alle heldhaftigheid, maar moest toen voor de overmagt bukken en bezweek met alle de zijnen. In den achtermiddag van denzelfden dag (19 Sept.), stormden 2 of 3000 Boniërs ook op de Nederlandsche sterkte

te Labakkang aan, waar de 2e luit. GILLROM het bevel voerde; deze verlaten krijgsman, die zijne eigene inlandsche hulptroepen in de rijen zijner aanvallers aanschouwde, werd mede afgemaakt met zijne manschappen. De onttroonde LAPATAUW, die zich bij de Boniërs gevoegd had, verdreef nu ook met eene sterke overmagt de bezetting van Tanette onder den 2en luit. ULPS, die na korten tegenweer zich met de zijnen op de *Nautilus* redde.

Nu breidden de Boniërs zich meer en meer over al de noorder gewesten uit, weshalve de bezetting van Maros zoo veel mogelijk versterkt en dringende hulp van Java ontboden werd. Ook de Koning van Goa leverde 4 of 5000 man hulpbenden, die langs de rivier van Maros naar het gebergte heen geplaatst werden, om de gemeenschap met Makassar open te houden. Hier werden zij den 18den October, door eene aanzienlijke magt van Boniërs, die naar opgave van sommigen 7 of 8000 man, naar het berigt des Konings van Goa nog meer bedroeg, aangevallen. Gelijktijdig vertoonde zich de vijand ook bij de rots Boeloe Sepong, om het fort te Maros te bedreigen. De kommandant van dit laatste, kapitein LE CLERCQ, rukten dus uit hen te gemoet met 218 man, zoo Europeanen als Inlanders, en 4 veldstukken, daarenboven ondersteund door den Tamalalang van Goa en KRAENG BONTOLANKAS met hunne troepen. De Boniërs, kapitein LE CLERCQ ziende aannaderen trokken terug tot Tammate en deden toen een uitval op KRAENG BONTOLANKAS, die den linker vleugel uitmaakte. Gelijktijdig liet de kroonprins van Goa, die aan de Makassaarsche linie met den vijand slaags was, hulp verzoeken, daar twee onzer bergregenten met hun volk tot de Boniërs overgegaan en hem in den rug gevallen waren. Kapitein LE CLERCQ zond daartoe 25 man af onder den luit. ULPS, benevens den Tamalalang van Goa. Daarna liet hij den luit. FERRARE met 25 man tot ondersteuning van KRAENG BONTOLANKAS aanrukken. Het gevolg was, dat de Boniërs van daar terug weken; maar nu wierpen zij zich tevens met zulk eene woede op de Nederlandsche hoofdmagt, dat deze in verwarring geraakte en terugweek, waarbij de kapitein LE CLERCQ zelf, met den 1en luit. WEITS, 84 Europeanen, 17 inlandsche fuseliers en 2 inlandsche kanonniers, sneuvelden. Ook twee veldstukken met hun bespanning vielen den Boniërs in handen; de overige officieren en manschappen geraakten omstreeks 3 uren 's achtermiddags wederom binnen het fort Valkenburg. Ten gevolge dezer ongelukkige ontmoeting keerden ook talrijke benden Makassaren naar hunne woonplaats terug, en werd de gemeenschap van Maros met Makassar inderdaad afgesneden. De Boniërs echter wisten het behaalde voordeel niet op de vereischte wijze te vervolgen. Van daar dat het den majoor WACHS nog den volgenden dag gelukte, met nieuwe krijgsbehoeften van Makassar binnen Valkenburg te komen.

Zoo was de oorlog dan eindelijk in al zijne woede uitgebarsten en wel op een voor de Nederlanders hoogst treurige wijze. De Koning van Goa bleef echter getrouw, daar zijn belang te naauw aan dat van het Nederlandsch gouvernement verbonden was. Hij zond ook alle de vlugtelingen naar Maros terug, om het leger aldaar te versterken. Doch een krachtiger

arm was er nu noodig om Boni te bedwingen. De kommissaris TOBIAS vertrok daarom zelf naar Java, om spoedige hulp te verzoeken en tevens op een krijgstogt, die den vijand in zijn eigen steden kon aangrijpen, aan te dringen.

In afwachting dier versterking bleef de staat van zaken waarlijk hagchelijk. Niet slechts toch in het noorden maar ook in de zuidelijke gedeelten van het Nederlandsch grondgebied deden de Boniërs den oorlog woeden. In dezelfde maand October, waarin het ongelukkig gevecht bij Boeloe Sepong plaats greep, hielden zij het fort Carolina in het distrikt Boelekomba verscheidene dagen achtereen ingesloten, terwijl de geheele bevolking dier landstreek, onder den ouden KRAENG GANTARANG, gemeene zaak met hen maakte, en alleen de nieuwe regent met eenige weinige getrouwen naar Bonthain vlood. Doch de wakkere kapitein VROOME, die in het fort Carolina bevel voerde, verdedigde zich met uitnemend beleid, zoodat hij ten laatste den vijand dwong, na vele vruchtelooze aanvallen, het beleg op te breken. Tegen Bonthain waren de Boniërs ook opgetrokken. Hier echter vonden zij geen bijval maar tegenweer bij de bevolking. Zeventien bentings werden in aller ijl door KRAENG BONTHAIN opgeworpen, terwijl mede eene versterking van 1 officier met 40 man tijdig van Makassar aankwam. Nadat nu kapitein VROOME de vijanden van het fort Boelekomba verdreven had, begaf hij zich naar Bonthain en trok, met een gedeelte der bezetting dier plaats en eenige manschappen van de hem tot hulp gezonden schoener *Daphne*, onder den luit. LOCKEMEIJER, naar Sape-Sape, de voornaamste legerplaats der tegen Bonthain opgetrokken Boniërs. Hij randde hen moedig aan, veroverde de verschansingen, die zij hadden opgeworpen, en bragt dus ook hier verademing aan. Deze overwinning werd door eene andere bij Terang-Terang gevolgd.

Gelukkig was het overigens voor Makassar, dat de Boniërs uit de noorder provinciën niet verder noordwaarts drongen. Van daar dat er in November weinig belangrijks voorviel tot dat in het laatst dier maand de kolonel BISCHOFF met eene versterking van 400 Europeanen, waaronder 25 artilleristen en 25 husaren, aanlandde. Hem volgde in Januarij 1825 de generaal majoor VAN GEEN met nog 700 man, waarvan 250 Europesche militairen, en 1500 man inlandsche hulptroepen onder den Panumbahan van Sumanap. En nu verkreeg de staat van zaken ras een geheel omgekeerd aanzien. Terwijl de transportschepen, die deze benden overbragten, allengs aankwamen, hield de generaal zich terstond bezig met toebereiding van al het noodige tot een krijgstogt in het hart van Boni, waartoe de majoor GEY, bevelhebber der artillerie, een nieuw soort van bergaffuit ontwierp, dat gemakkelijker langs de ongebaande wegen zoude kunnen vervoerd worden. Ook werden de brikken *Orestes* en *Siwa*, benevens de schoener *Daphne*, naar de bogt van Boni gezonden, om aldaar de noodige verkenningen te bewerkstelligen en tevens de zeeplaatsen des vijands zooveel mogelijk te beschadigen. Deze vernielden eene vijandelijke batterij bij Tiero en namen een aantal praauwen weg, bij welke ontmoetingen de jeugdige zeeheld VAN SPEIJK, toen nog adelborst maar dienst doende als luit. 2e kl., de eerste bewijzen zijner dapperheid gaf.

Ofschoon deze verrigtingen eene goede verwachting omtrent den uitslag

van grooter ondernemingen mogten schenken, ondervond echter de opperbevelhebber veel tegenstand bij zijne mede-kommissarissen omtrent zijn voornemen om Boni zelf binnen te trekken. De heeren VAN SCHELLE en TOBIAS opperden hiertegen onder andere zwarigheden de bedenking van het gevaar, waaraan inmiddels Makassar en Maros zouden zijn blootgesteld, alsmede de noodzakelijkheid om Soepa, dat thans alleen door Sidenring werd in bedwang gehouden, te tuchtigen. Dan tegenover alle deze bedenkingen stelde de generaal het gevaar eener doellooze versnippering der strijdkrachten en de noodzakelijkheid, om den hoofdvijand in de eerste plaats een gevoeligen schok toe te brengen. Ook de nieuwe Koning van Goa, die in Januarij 1825 den troon beklom, gaf zijne vrees te kennen van, door de voornemens des Nederlandschen opperbevelhebbers, geheel aan de woede zijner vijanden te zullen worden overgelaten; maar het gelukte den generaal dezen vorst mede tot andere gedachten te brengen. En waarlijk, daar de Boniërs reeds bij de aankomst der eerste versterkingen, in de noorder provinciën uit hunne voordeelige stellingen terug getrokken waren, terwijl zij, ook na het op den 18den October behaalde voordeel, geenen aanval op Makassar gewaagd hadden, was de vrees, dat gedurende den togt der Nederlandsche benden die van Boni het Makassaarsche en Nederlandsche grondgebied ten westen zouden overstroomen, weinig gegrond.

Eindelijk op den 25sten Februarij was alles voor het ondernemen van den krijgstogt in volkomen orde gebragt. De geregelde troepen, zoo inlanders als Europeanen, bedroegen 2200. Toen deze allen ingescheept waren, stevende men het eerst naar Bonthain. Aldaar ontving de majoor LE BRON DE VEXELA het bevel om met eene inlandsche kolonne, door eene kleine kompagnie Europeanen ondersteund, over Batoe-Balloe en Kassie, de Boniërs, die op zekeren afstand nog altijd Boelekomba hielden ingesloten, in den rug aan te vallen; terwijl de generaal van de zeezijde zoude medewerken. Zeer gelukkig werd deze onderneming door den genoemden majoor volbragt. Na het innemen van vier bentings nabij Kassie en een kort gevecht in de achter genoemde forten gelegene vlakte, boog alles zich voor de Nederlandsche magt, en trok men ongehinderd tot Boelekomba door, terwijl de Boniërs met overhaasting rondom den aftogt kozen. Nu werd, voor den verderen togt op het grongebied van Boni zelf, de mond der rivier van Sanadjai tot eerste landingsplaats verkozen, werwaarts de opperbevelhebber met de hoofdmagt zich te scheep zoude begeven, terwijl de majoor LE BRON DE VEXELA andermaal den togt over land zoude aanvoeren, met eene grootendeels inlandsche kolonne, en den weg kiezen over Kassie aan zee. Den 6den Maart vertrok de genoemde bevelhebber tot uitvoering van dit oogmerk van Boelekomba. Het was een alleszins hagchelijke togt, niet zoo zeer uit vrees voor den vijand, die zich schier nergens meer vertoonde, als wel wegens de ongebaande wegen en hoog gezwollen rivieren. Dit alles verhinderde dan ook den majoor LE BRON op den gewenschten tijd voor de Sanadjai te verschijnen. De opperbevelhebber namelijk, die den 13den Maart zich had ingescheept, bereikte reeds den volgenden morgen den mond der

rivier van genoemde negeri, en bewerkstelligde terstond eene landing, waarbij de Boniërs, die hier eene vrij groote magt verzameld hadden, terstond teruggedreven werden voor nog al het noodige materieel der artillerie ontscheept was. Den volgenden dag herhaalde men den aanval op de vijandelijke bentings, en de Boniërs werden zeer spoedig wederom terug geslagen, inzonderheid door de vrees, hun door de aanwending der congrevische vuurpijlen ingeboezemd. Wel keerden zij na den eersten schrik nogmaals tot den strijd terug, waarbij hunne ruiterij met een verwoedende ren door de linie der Nederlandsche tirailleurs heenbrak, maar een charge in hunne flank, door de huzaren gedaan, en eene afwending, door de reseve gemaakt, bragten hen spoedig in zoodanige verwarring, dat zij de vlakte geheel verlieten en zich in het gebergte verscholen. De thans overmeesterde negeri Mangaran-Bambang, welke door de Boniërs vrij wel versterkt was, en daarna ook groot Sanadjai, werden aan de vlammen opgeofferd. Eerst den 20sten daaraanvolgende, verscheen de kolonne van den majoor LE BRON DE VEXELA. Ware het hem mogelijk geweest eerder zijn doel te bereiken en den vijand volgens gemaakte afspraak in den rug aan te vallen, zoo zou de nederlaag van den laatste gewisselijk voor den geheelen veldtogt beslissend zijn geweest.

Ondertusschen begonnen er zich ziekten in het leger te openbaren, wier uitbreiding zeer noodlottig voor het verder slagen der krijgsverrigtingen zoude zijn. Men besloot dus met allen spoed verder te rukken tegen Badjoa, de voornaamste handelsplaats der Boniërs, die door vrij goede verschansingen verdedigd werd. Den 23sten Maart vertrok de opperbevelhebber met de hoofdmagt wederom te scheep derwaarts, en nogmaals werd de majoor LE BRON DE VEXELA met zijne inlandsche afdeeling over land gezonden. Maar ook nu kwam hij, gelijk trouwens te voorzien was geweest, door zijne gidsen misleid, eerst na de overwinning en wel van de zuidwestzijde aan, terwijl het doel was dat hij den vijand van het oosten in den rug zoude vallen. Nadat de vloot voor Badjoa ten anker was gekomen en men de noodige verkenningen had bewerkstelligd, waarbij de majoor GEY en de generaal VAN GEEN, hiermede belast, zich binnen het geweerschot der Bonische batterijen waagden, aldaar door een aantal vijanden werden aangerand en, ondanks hun kloekmoedigen wederstand, zonder het ontzet door eene der barkassen, het slagtoffer hunner vermetelheid zouden geworden zijn, ging men in den vroegen morgen van den 27sten tot de landing over, die, door een valschen aanval met eenige sloepen bedekt, gelukkig volbragt werd. De eerst aangekomenen, waarbij zich ook ras de opperbevelhebber voegde, zouden evenwel, daar het lage water de aankomst der verdere troepen vertraagde, een ongelukkigen dood hebben kunnen vinden, zoo zij niet met de bajonet de eerste verschansing stormenderhand hadden ingenomen en de Boniërs daarna verzuimd hadden, nog in tijds van hunnen meer voordeeligen stand gebruik te maken. Eerst nadat alles geland was, schenen de Boniërs door hunne overmagt de Nederlanders in zee te willen drijven. Zoodra zij echter deze laatsten moedig op hen zagen aanrukken en gelijktijdig het vuur, door eene afdeeling mariniers in de flank

tegen hen gevoerd, bemerkten, kozen zij overhaastig de vlugt. Ook de bezetting der nog niet ingenomen verschansingen volgde dit voorbeeld en Badjoa was vermeesterd.

Te dezer plaats versterkte men zich nu aanvankelijk tegen een verderen aanval, die echter niet gedaan werd. Inmiddels werd de Koningin van Boni tot onderwerping uitgenoodigd en eenige ligte vaartuigen, onder den luit.-kol. ZOUTMAN, met 100 man infanterie onder kapt. HERZENS, uitgezonden, om de gevlugte Badjoasche vloot te achterhalen. De afgezondenen drongen door tot in de rivier Tjinrana, maar bereikten hun oogmerk niet. Ook de Koningin, die gevlugt was, gaf geene teekenen hoegenaamd van onderwerping. En nu keerde de generaal VAN GEEN met zijne krijgsmagt over zee terug naar Makassar, waar hij den 19den April aankwam; terwijl de majoor LE BRON DE VEXELA den terugtogt met zijne afdeeling over land dwars door het gebergte deed, den 21sten April uitkwam in de vlakte van Maros en den dag daaraan voor het fort Rotterdam. Gevaarlijk was deze togt in allen deele, maar de kloekmoedigheid en het beleid van den aanvoerder gaven ook hier een gelukkigen uitslag aan hetgeen te voren bijna onmogelijk werd geacht.

De vermeerdering van zieken onder de teruggekeerde troepen maakte voor dezen aanvankelijk eenige rust noodzakelijk. Zoodra echter alles in gereedheid was tot een tweeden togt, kwam ook de beurt aan Soepa. Op het laatst van Junij vertrok de generaal VAN GEEN derwaarts met eene magt van 1000 man infanterie en mariniers, 700 man van den Panumbahan van Sumanap, 100 artilleristen en 50 pionniers, ondersteund door het fregat *Javaan*, de korvetten *Komeet* en *Courier*, de brikken *Siewa* en *Orestes*. Den 23sten Junij kwam men in de baai van Parre-Parre ten anker, en van daar rukte men tegen het nabijzijnd Soepa op. Nadat de landing zonder eenige verhindering geschied was en de grijze vorst van Sidenring, de getrouwe bondgenoot der Nederlanders, zich bij den generaal vervoegd had, trachtte deze laatste zooveel mogelijk de talrijke verschansingen der vijanden te verkennen, die vrij doeltreffend in den omtrek van Soepa waren aangelegd en als de buitenwerken der in een vesting herschapen stad konden worden aangemerkt. Zoodra men gelegenheid had gehad, een geschikt punt van aanval te vinden, werd deze op onderscheiden punten bewerkstelligd, met dat gevolg, dat de vijanden na eene flaauwe verdediging hunne verschansingen ontruimden. Tevens gelukte het daardoor den opperbevelhebber, des anderen daags Soepa om te trekken en van de tegenovergestelde zijde te bedreigen, waarop hij, alvorens den storm tegen de vesting te beginnen, nogmaals den Koning van Soepa tot onderwerping aanmaande. Deze betoonde zich ook geneigd tot het aanknoopen van onderhandelingen. De vijandelijkheden werden dus gestaakt en na eenig dralen de zoo lang vijandig gezinde vorst met het Nederlandsch bestuur verzoend. Met reden mogt men zich over deze gemakkelijke overwinning op eenen wel versterkten vijand verwonderen. De oorzaak echter schijnt gelegen te zijn geweest, deels in ontzetting over de groote magt der Nederlanders, die men zich te Soepa niet zoo geducht had voorgesteld, deels

in misnoegdheid over de Boniërs, die geene hulp hoegenaamd gezonden hadden. Ten minste dit laatste is op te maken uit hetgeen de Koning van Soepa, eenige dagen na den intogt der Nederlanders in zijne hoofdplaats, tot den vorst van Sidenring zeide: „ik heb gedurende een jaar den oorlog gevoerd, om het rijk van Boni getrouw te blijven; herhaalde malen heb ik om hulp gevraagd, maar ze nooit gekregen, waarom ik mij dan ook van alle verpligtingen jegens dat rijk ontslagen acht."

Zoodra Soepa zijne poorten geopend had, bedong VAN GEEN van den Koning, als blijk zijner opregte verzoening, de slechting van alle verdedigingswerken. Hieraan werd voldaan, en ter bespoediging van het werk een deel der inlandsche hulptroepen daartoe beschikbaar gesteld. Kort daarop keerde de geheele krijgsmagt naar Makassar terug, terwijl de opperbevelhebber in het voorbijgaan tevens een bezoek bij de Koningin van Tanette bragt. Te Makassar werden nu de zaken van Soepa tot volkomen beslag gebragt en het nieuwe verdrag bezworen. Ook van Mandhar verschenen er afgevaardigden, die de vriendschapsbetrekkingen met het Nederlandsch bestuur hernieuwden en spoedig vernam men ook de aannadering van gezanten uit Loewoe. De oorlog op Celebes werd dus als geëindigd beschouwd, maar het groote hoofddoel, de bevrediging met Boni, werd niet bereikt. Vruchteloos poogde men nog dit rijk over te halen tot vredelievende gezindheden; het volhardde in zijne weigering nog jaren achtereen. Eerst in Augustus 1838 gelukte het den Gouverneur R. DE FILIETAS BOUSQUET, na langdurige onderhandelingen den vrede met Boni te sluiten volgens het in 1824 vernieuwd Bongaisch kontrakt.

Deze flaauwheid des bestuurs omtrent Boni verminderde terstond den indruk der Nederlandsche wapenen. Ten blijke daarvan strekte de handelwijze van LAPATOUW, gewezen Koning van Tanette, die, ondanks de verzoening kort voor het vertrek van den generaal VAN GEEN tusschen hem en zijne zuster (de Koningin) te weeg gebragt, zich niet ontzag slechts weinig maanden daarna zich wederom het oppergezag over Tanette aan te matigen, zoodat hij reeds in het voorjaar van 1826, met KRAENG TJINRAPOLIE verbonden, eene vijandige houding tegen het Nederlandsch bestuur aannam. Er was dus wederom een krijgstogt noodig. De gouverneur en militaire kommandant BISCHOF zond daartoe den 31sten Mei den majoor VAN COEHOORN met 250, of volgens andere opgaven 200 man, naar het Noorden, onder steund door de schepen, brik *Orestes*, schoener *Circe* en de kanonneerboot, n°. 12, terwijl de Koning van Sidenring van het Noorden, en de assistent-resident der Gouvernements-Noorder distrikten uit het Zuiden, tegen Tanette zouden aanrukken. De majoor VAN COEHOORN, bij de rivier Pantjana geland zijnde, nam spoedig de aldaar opgeworpen sterkten en trok langs den Zuidwestelijken oever der rivier naar Tjerowalie, bestormde en veroverde het gelijk mede de hoofdplaats Tanette zelve, doch ten koste van een vrij groot getal zijner manschappen. Het geheele rijk viel nu weder den Nederlander in handen, LAPATOUW ontvlood en zijne zuster werd op nieuw op den troon geplaatst. Nogtans gelukte het den verdrevene in het vol-

gende jaar, bij het gouvernement weder in gunst te worden aangenomen, waartoe allerlei kuiperijen van het hof van Goa moesten medewerken. Den 14den December 1827 deed dien ten gevolge DAENG TOENISSANG afstand van de regering en den 26sten werd LAPATOUW andermaal als leenvorst aangesteld.

Daar de nog voortdurende vijandige gezindheid van Boni niet verder door openlijke oorlogsfeiten gekenmerkt werd, bleef nu vooreerst de uiterlijke rust op Celebes voortduren, tot dat de oorlog door den dood des ouden Konings van Sidenring in November 1831 weder ontstak. Deze vorst namelijk had reeds bij de vernieuwing van het Bongaisch kontrakt, door tusschenkomst der Nederlanders, de opvolging verzekerd aan zijn kleinzoon LAPANGOERISSAN. Voor de geboorte echter van dezen was de oude vorst reeds gehuwd geweest aan eene Wadjonesche prinses, met beding, dat de uit dezen echt te spruiten zoon den troon zoude beklimmen. Deze vermoedelijke troonsopvolger voor zijnen vader gestorven zijnde, werd diens zoon DATOE LAMPOELA, ook LAPATONGAN genoemd, door den onderkoning voor kroonprins erkend doch later wegens zijne losbandigheid verstooten. Dit belette hem echter niet, om, na het overlijden zijns vaders, terstond allerlei moeijelijkheden aan LAPANGOERISSAN, die werkelijk den troon beklom, te veroorzaken en zijn aanspraak op de koninklijke waardigheid te doen gelden. In 1832 deed hij alzoo, met hulp van Soepa, Mita en Wadjo, zijnen halven broeder den oorlog aan, doch werd teruggeslagen. In het volgende jaar hervatte hij zijne aanslagen en bragt daarop LAPANGOERISSAN zoo zeer in het naauw, dat deze de dadelijke hulp der Nederlanders inriep; waarop eene krijgsmagt van 220 man infanterie, kavallerie en artillerie, met 2 metalen stukken en 4 handmortieren, onder bevel van den kapitein O. VAN DEN VELJHOEFF, naar Sidenring gezonden werd, en den 12den April te Parra-Parra landde. Deze krijgstogt, aanvankelijk met goed gevolg ondernomen, mislukte niet ver van Wadjo door de schroomlijke verwarring, die eerst onder de hulptroepen ontstond, daarna ook van deze tot de Nederlandsche soldaten oversloeg, zoodat zelfs het geschut in 's vijands handen geraakte, een groot aantal dooden op het slagveld werd achtergelaten en niets dan een treurige terugtogt overig bleef. De vijand echter wist zijn behaald voordeel niet te vervolgen. Wel nam hij kort daarna de benting Pamentingan in, doch met groot verlies werd hij spoedig weder door die van Sidenring verdreven, waarop LAPATONGAN aan de Koningin van Morio den wensch te kennen gaf, een einde aan den oorlog te maken. Dien ten gevolge werd er, onder bemiddeling van het Nederlandsch bestuur, den 29sten September 1833, te Tata-Adje eene verzoening tusschen de beide broeders tot stand gebragt. Opregt mogt deze niet heeten, want ook daarna herhaalde DATOE LOMPOELA zijne vorige eischen weder, en van tijd tot tijd ontbrandde het oorlogsvuur op nieuw. Met afwisselend geluk werd er dikwerf gestreden; welke echter de eenmalige volkomen uitslag van deze verdeeldheden zijn moge, kan tot dus ver niet met zekerheid worden gezegd, te meer daar het Nederlandsch bestuur sedert den bovengenoemden ongelukkigen togt geen dadelijk aandeel meer aan dezen burgerkrijg heeft genomen.

Bedenkingen op de aanmerkingen der redaktie over de „Proeve van een suikerkontrakt”.

MIJNHEER DE REDAKTEUR!

In het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* van Julij 1854, is door U opgenomen eene „Proeve van een suikerkontrakt”; daarop zijn in den vorm van noten door U eenige aanmerkingen gemaakt. Wrijving van denkbeelden brengt de waarheid aan het licht; dit was steeds Uwe leus, dit is ook de mijne; het zijn die opmerkingen van Uwe zijde, welke ik mij ten doel gesteld heb te beantwoorden, en ik twijfel niet of Gij zult deze weinige regelen wel eene plaats in Uw geacht Tijdschrift willen inruimen *).

Aan den Redakteur
van het Tijdschrift voor
Nederlandsch Indië.

UEd.G. Dw. Dienaar,
F. S'JACOB.

Bij den strijd, die heden ten dage wederom meer dan vroeger plaats heeft, omtrent de beginselen, welke in Nederlandsch Indië de grondslagen der regering en der exploitatie van die bezittingen moeten uitmaken, is het

---

*) De redaktie van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* plaatst gaarne de bedenkingen, die de geachte inzender van het „Ontwerp van een nieuw suikerkontrakt” haar heeft toegezonden, op de aanmerkingen, die zij vermeend had, op eenige punten van dit ontwerp te moeten maken.

Dezer dagen ontving zij „Eenige bedenkingen op het ontwerp van een nieuw suikerkontrakt”, die zij in dit nommer van haar Tijdschrift heeft opgenomen. De geest, waarin die „Bedenkingen” geschreven zijn, doet haar veronderstellen, dat eene gedachtenwisseling, waarvoor zij gaarne hare kolommen opent, tusschen beide deskundigen zal plaats vinden; eene gedachtenwisseling, die tot groot nut van dit gedeelte der koloniale industrie kan strekken, indien de regering de wezenlijke waarde der voorstellen nagaan, en daarvan gebruik wil maken. De redaktie vreest echter, dat *deze* regering te hoogen dunk heeft van hare kennis in *alle* de koloniën aangaande zaken, dan dat zij nota zoude willen nemen, veel minder gebruik maken van voorstellen, die niet van *haar* uitgaan, vooral dan, wanneer die in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* voorkomen.

Daar vele bezigheden de redaktie in dit oogenblik beletten, de bovenstaande bedenkingen te beantwoorden, zoo vermeent zij toch *dit* te moeten zeggen: dat de geachte inzender zich zeer vergist, indien hij denkt, dat zij met hare aanmerkingen zou bedoeld hebben, eene direkte of zijdelingsche „*beschuldiging*”. Het tegendeel is waar.

Door voor het verschil van gevoelen, dat bij haar bestond, zonder omwegen uit te komen, heeft zij niets anders bedoeld, dan even rondborstige diskussie uit te lokken, en zij acht haar Tijdschrift niet alleen verrijkt door het, in haar Julij-nommer voorkomende „Ontwerp van een nieuw suikerkontrakt”, waarvoor zij bij deze haren dank betuigt, maar met het meeste genoegen zal zij ook diergelijke verhandelingen, hetzij over de suiker-fabrikatie, hetzij over andere takken van nijverheid plaatsen, overtuigd, dat, indien ook *thans* nog niet, de tijd evenwel komen moet, waarin eene dusdanige bespreking der industriële belangen van Nederlandsch Indië heilrijke vruchten dragen zal. DE REDAKTIE.

op nieuw gebleken, hoezeer uiteenloopende de gevoelens zijn, omtrent die beginselen, bij mannen, die onmiskenbaar talenten en plaatselijke kennis bezitten, bij mannen, die allen in meerdere of mindere mate hetzelfde doel beoogen: het bevorderen van het produktief vermogen van Java. Dezen willen tot die ontwikkeling bezigen zekeren dwang of liever tucht, waaraan de Javaan onvoorwaardelijk moet blijven onderworpen; gene zien het middel tot die ontwikkeling in de volkomene emancipatie van den Javaan, in het overlaten aan zijne keuze, of hij wil arbeiden dan niet, overtuigd als zij zijn, dat de prikkel van vermeerderde behoeften en zucht tot meerdere besparing van geld voldoende zullen zijn, om hem tot den arbeid aan te sporen.

Een zesjarige gestadige omgang met den Javaan zelven, zonder tusschenkomst zijner hoofden, terwijl wij hem in al zijne verrigtingen hebben kunnen gadeslaan, en hem aan den arbeid hebben gezien, heeft ons tot de overtuiging gebragt, dat beide sijstema's, zoowel dat van volstrekten dwang als dat van geheele emancipatie, niet in overeenstemming zijn met den toestand, waarin zich tegenwoordig de Javanen bevinden. Er bestaat ook hier een middenweg, dien wij als den eenigen, die tot het beoogde doel zal leiden, willen aanprijzen. Dwang moge bij de invoering van het kultuurstelsel onvoorwaardelijk noodig geweest zijn, om den van natuur apathieken Javaan tot den arbeid te nopen, de Javaan is in de sedert verloopene 25 jaren ten gevolge van de werking van dat kultuurstelsel veranderd; die *onvoorwaardelijke* dwang is niet meer in alle omstandigheden noodig. Wij willen intusschen in geenen deele geacht worden, hiermede te bedoelen, dat wij de geheele emancipatie van den Javaan wenschelijk achten; integendeel, onze vaste overtuiging is: dat in den tegenwoordigen stand van zaken eene onvoorzigtige loslating van alle banden, tot invoering van het kultuurstelsel noodig geacht, weldra Java zou terugvoeren tot den toestand, waarin zich dat gezegende eiland voor 1830 bevond. De vraag, die men thans op zoo uiteenloopende wijze tracht op te lossen, is eenvoudig: hoe, met behoud der tegenwoordige produktie van Java, men langzamerhand moet overgaan om den Javaan tot vrijwilligen arbeid, en daardoor tot meerdere produktie, te nopen. In de „Proeve van een nieuw suikerkontrakt", voorkomende in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* Julij 1854, hebben wij getracht, wat de suiker-industrie op Java aangaat, het middel tot dien overgang aan de hand te geven. De bestaande kontrakten snijden den weg daartoe ten eenenmale af, omdat de betaling der bevolking daarbij op verkeerde grondslagen rust, en omdat de belangen der fabriekanten en der bevolking daarbij niet genoeg van elkander gescheiden zijn. Wij hebben alzoo in de eerste plaats getracht, bij het nieuw voorgestelde kontrakt, die bezwaren te ontduiken, en wenschen het als niets anders beschouwd te hebben, dan als een middel om de industrie te brengen op een standpunt, waarop zij zich verder door eigene krachten kan ontwikkelen. Het is een overgangs-maatregel, dien wij voorstellen, niets meer. Wij zijn daarbij uitgegaan van het standpunt, waarop de industrie thans op

Java staat, en hebben getracht bij de aangegeven wijzigingen zoo veel mogelijk in den geest te blijven, die thans bij de regering praedomineert, ten einde ze meer aannemelijk te maken. Deze weinige regels zullen, hopen wij, voldoende zijn om onze bedoelingen bij het voorstellen van dit nieuw suikerkontrakt te doen kennen. Wij kunnen nu overgaan tot het beantwoorden der opmerkingen van de redaktie op de bovenbedoelde „Proeve."

Op pag. 42 zegt de redaktie:

„Wij nemen de vrijheid den geachten inzender van dit artikel te vragen, of dit mogelijk zal zijn zoo lang op Java „*kontrakten*" voor de suiker-bearbeiding bestaan, en geene etablissementen, die aan de ondernemers als *vaste eigendommen* behooren. Hij schijnt toch over het hoofd te zien, dat riet niet voor bewaring vatbaar is, gelijk al de voortbrengselen van het plantenrijk in de keerkringslanden. Men moet binnen 4 of 5 maanden het geheele produkt afwerken, 't geen eene veel grootere uitbreiding der suiker-etablissementen volstrekt noodig maakt, indien men het riet op de voordeeligste wijze voor het produkt wil utiliseren. Deze omstandigheid, in verband met het feit, dat de geachte schrijver mededeelt, kan dus niet pleiten voor het behoud der tijdelijke kontrakten; want dan zal de ondernemer zich niet ligt de kosten getroosten, die, ter bereiking van dat doel, vereischt worden. Nu wil men, om daarin te gemoet te komen, den kontraktant verzekeren, dat hij bij konkurrentie preferent zal zijn. Maar zou dit geene aanleiding geven tot overdrevene en schadelijke spekulatiën?"

Wij kunnen deze aanmerkingen van de redaktie geenzins beamen. Kontrakten zijn onzes inziens voor de instandhouding der industrie op Java voor als nog noodig, omdat wij bij ondervinding hebben, dat alle pogingen om den Javaan te bewegen, zelfs tegen hoog loon, zijne sawah's vrijwillig met suikerriet te doen beplanten, vruchteloos zijn geweest. Zij moeten alzoo behouden worden als eenige waarborg, dat de industrie niet bij gebrek aan grondstof te niet ga. Had de fabrikant gronden in eigendom, dan zou voor hem welligt de mogelijkheid bestaan, ze met geldelijke opoffering jaarlijks met suikerriet te doen beplanten; doch het grondbezit verbonden aan het fabrikaat achten wij, in het belang der industrie, niet wenschelijk, om redenen, die hier onder zullen worden aangestipt. De gunstigste toestand zoude voorzeker zijn, dat de fabrikant zich geheel bij zijne fabriek bepaalde en jaarlijks het vrijwillig door de bevolking aangeplante riet van haar kocht, even als zulks door de beetwortelsuiker fabrikanten in Europa geschiedt; die toestand is voor als nog op Java ondenkbaar, doch wij gelooven, dat de voorgestelde nieuwe kontrakten het eenige middel aan de hand geven, om daartoe over eenige jaren te kunnen geraken.

De redaktie vermeent, dat door ons is over het hoofd gezien, dat het riet niet voor bewaring vatbaar is en dat er dus, om het door ons opgegeven verlies voor te komen, eene veel grootere uitbreiding aan de suiker-etablissementen op Java moet worden gegeven.

Wij gelooven dit niet. De suiker-etablissementen op Java zijn misschien, eenige weinige op Cuba uitgezonderd, de grootste der wereld. Onder de oude etablissementen mogen er eenige zijn, die bij de vermeerderde produktie te weinig kapaciteit bezitten, de nieuwere zijn meerendeels zoodanig

ingerigt, dat zij den voor haar bestemden aanplant in 100 à 110 dagen *kunnen* vermalen; dit is voldoende, te meer daar de aanplant zoodanig wordt geregeld, dat niet al het riet op hetzelfde oogenblik rijpt. Wij gelooven daarenboven, dat het geven van grootere kapaciteit aan de fabrieken onraadzaam zou zijn, omdat de fabrikant reeds nu de grootste moeite heeft, om in het gebrek aan handen, wanneer hij deze zonder tusschenkomst van het bestuur moet verkrijgen, te voorzien, en hij dikwijls genoodzaakt is, zijne fabriek te laten stilstaan of met halve kracht te doen werken, omdat het snijden van het riet geen gelijken tred kan houden met de verwerking.

De redaktie vreest, dat de door ons aangeprezene konkurrentie, bij de inschrijving tot verlenging der kontrakten, waarbij de kontraktant preferent zal zijn, aanleiding zal geven tot overdrevene en schadelijke spekulatiën en onvoldoende zal worden bevonden, om den kontraktant te nopen, zich de noodige kosten te getroosten, ten einde zijne onderneming zoo volkomen mogelijk te doen zijn.

Wij moeten erkennen, dat wij het beginsel van konkurrentie en uitbesteding niet in het belang van den kontraktant achten, maar wij gelooven tevens, dat het billijk is, en daarom is het door ons in het kontrakt opgenomen. Het beginsel van konkurrentie aangenomen hebbende, bragt de billijkheid ook mede, dat de fabrikant preferent zoude zijn. Naar ons oordeel is de fabrikant, als hij preferent is, genoegzaam gewaarborgd voor het behoud zijner onderneming, dat hij om die reden ten minste niet zal in gebreke blijven, om zijn etablissement zoo volkomen mogelijk in te rigten. Dat er overdreven en schadelijke spekulatiën uit zullen voortvloeijen achten wij zeer waarschijnlijk, doch wij zien geene kans om dit kwaad, dat alleen een kwaad voor den onbedachtzamen spekulant is, te voorkomen.

Op pag. 43 zegt de redaktie:

„Wij beamen ten volle het wenschelijke, dat het Gouvernement ontheven worde van alle risiko aan handelsspekulatiën onafscheidelijk verbonden. Maar blijft die risiko niet, wanneer gevolg wordt gegeven aan het denkbeeld van den geachten schrijver, om den kontraktant, als betaling aan het Gouvernement, suiker in natura te doen leveren?"

In abstracto zijn wij het met de redaktie volkomen eens. Ook wij hadden liever eene jaarlijksche rekognitie in geld voorgesteld, dan eene leverantie in suiker. Doch ook de neigingen en zwakheden van het Nederlandsch koloniaal bestuur zijn ons bekend; wij weten, dat dit bestuur steeds eene voorliefde voor handelsoperatiën, remises in natura enz. had. Men valle ons alzoo niet te hard, zoo wij in dat zwak getreden zijn, om ons voorstel aan de regering meer *smakelijk* te maken. Doch wij moeten de redaktie hier toch doen opmerken, dat bij de voorgestelde levering in natura er nimmer reden kan zijn van *verliezen*, alleen van *mindere winsten*, daar het Gouvernement de suiker kosteloos zou ontvangen.

Op pag. 44 zegt de redaktie.

„Maar moet de Javaan daaraan onderworpen *blijven?* Bestaan er geene middelen, om hem daaraan te onttrekken, en alzoo vrijen arbeid *mogelijk* te maken. Zoo lang hij aan de

knevelarijen der hoofden onderworpen blijft, kunnen verbeteringen slechts aangebragt worden in het belang der kontraktanten, ten opzigte der bevolking zal alles bij het oude blijven."

Op het eerste gedeelte kunnen wij hier niet anders antwoorden, dan door te herhalen, hetgeen wij hierboven ter neder schreven, dat wij, bij het ontwerpen van dit nieuwe kontrakt, ons hebben geplaatst op het standpunt waarop thans de industrie en de staatsinrigtingen in Indië staan. De Javaan *is* op dit oogenblik onderworpen aan een stelsel van ongelijkmatig drukkende landrenten en heerendiensten; wij hopen dat hij het niet zal *blijven*. Er bestaan zeer zeker middelen, om hem daaraan te onttrekken; doch de aangifte van die middelen behoort welligt eerder in een regeringsreglement, dan in een suikerkontrakt te huis.

De beschuldiging, die de redaktie in den tweeden volzin zijdelings tegen ons inbrengt, is, gelooven wij, onverdiend. Bij het voorgestelde suikerkontrakt, zijn de belangen der Javanen *welligt* meer dan die van het Gouvernement, *zeker* meer dan die der fabrikanten, in het oog gehouden, en ware het, dat wij ten deze een verwijt verwachtten, dan was het zeker niet van degenen, die zich het welzijn der Javanen uitsluitend aantrekken, maar veeleer van de fabrikanten. De redaktie heeft, onzes inziens, niet genoeg gelet op de groote geldelijke voordeelen, die bij deze kontrakten aan de Javaansche bevolking zijn verzekerd, terwijl voor de fabrikanten, tegenover zware geldelijke offers, slechts eenige meerdere zekerheid en meerdere vrijheid van ontwikkeling is bedongen.

In de tweede noot pag. 44 zegt de redaktie:

„Het stelsel van kultures bestaat nagenoeg een kwart eeuw. De Javaan is genoegzaam ontwikkeld, om zijne regten en de waarde van het geld te kennen; maar hij heeft daar niets aan, zoolang hij in de staatsinrigtingen geenen waarborg voor de bescherming zijner regten vindt, en de magt en praerogatieven zijner hoofden klagten en reklames van benadeeling en mishandeling voor hem gevaarlijk maken, zoodat zij door nog nadeeliger uitkomsten gevolgd worden."

„Het stelsel van kultures bestaat nagenoeg een kwart eeuw." Dit is volkomen juist. „De Javaan is genoegzaam ontwikkeld om zijne regten en de waarde van het geld te kennen". Dit kunnen wij minder volmondig toestemmen. Wel heeft er ten deze vooruitgang plaats gehad; dit is ontegenzeggelijk, en die vooruitgang is grootendeels te danken aan zijn meerderen omgang met Europesche fabrikanten, een gevolg van het kultuurstelsel. Men vergelijke, om zich daarvan te overtuigen, slechts den Javaan uit de suikerplantende distrikten met den Soendanees uit de Preanger regentschappen, en de meerdere ontwikkeling bij den eersten, de meerdere slaafschheid bij den tweeden zullen onmiddellijk in het oog vallen. Het zijn de Europesche fabrikanten, menschen met geen officiëel karakter bekleed, en met wie de Javaan elk oogenblik in onmiddellijke aanraking komt, die hem zijne regten hebben leeren kennen. Heeft de fabrikant in deze omstandigheden eenigen invloed op de bevolking verkregen, strekt hij haar dikwijls tot raadsman of scheidsregter in kleine zaken, heeft hij haar vertrouwen ingeboezemd, komt zij bij hem dikwijls om geldelijke hulp of met klag-

ten tegen hare eigene hoofden, dan is dit te danken aan den invloed, dien elk beschaafd man op minder beschaafden uitoefent. Die weldadige invloed wordt helaas! maar al te dikwijls miskend door ijverzuchtige ambtenaren, die daarin slechts willen zien eene ondermijning van hun gezag, terwijl zij de oogen sluiten voor het goede, dat niet onmiddellijk door of van hen uitgaat. Wil men echter beweren, dat, ten gevolge der plaats gehad hebbende ontwikkeling, de Javaan zich thans op een standpunt bevindt, waarop hij zijne regten en de waarde van het geld kent, dan moeten wij hiertegen opkomen. Die 25 jaren waarin het kultuurstelsel gewerkt heeft, zijn nog onvoldoende geweest, om hem geheel te ontwikkelen, en wij hebben, om dit gevoelen te staven, slechts te wijzen op de laatste verpachting der middelen op Java. Niettegenstaande de bevolking in de laatste twee jaren ongelijk veel meer geld in handen heeft gekregen dan vroeger, niettegenstaande de bazaarpachten zijn afgeschaft, hebben alle pachten minder opgebragt, dan vroeger, uigezonderd de opiumpacht. De Javaan gebruikt dus het meerder verdiende niet tot aankoop van meerdere eerste levensbehoeften, maar tot het aankoopen van *opium*. Dit is een onrustbarend verschijnsel, dat zeker niet uit het oog mag worden verloren door hen, die, zonder iets voor zijne zedelijke ontwikkeling te willen doen, er steeds op uit zijn, om hem meer geld te laten verdienen; doch het levert tevens het bewijs op, dat de Javaan nog geenzins op de hoogte is, om zijne regten en de waarde van het geld te kennen. Verre zij het echter van ons, om de schuld daarvan op den Javaan zelven te werpen. Door arbeid alleen, en door betaling van dien arbeid zal men geene natie tot hoogere ontwikkeling leiden; daartoe behoort meer en in de eerste plaats christelijk en zedelijk onderwijs. En wat is er in dat opzigt in de verloopene kwart eeuw gedaan?

Eindelijk in de derde noot op pag. 44 zegt de redaktie:

„Wij gelooven, dat deze voorwaarde," „ „als de bevolking door een weldadig en krachtig bestuur tegen de knevelarijen der inlandsche hoofden beschermd wordt,"" „van veel meer invloed zal zijn op de uitkomst, die de geachte schrijver beoogt, dan de wijziging die hij in de suikerkontrakten wenscht gebragt te zien. Maar wij vragen: hoe is de verwezenlijking dier voorwaarde mogelijk bij het bestaande stelsel op Java? Wij zouden den schrijver zeer erkentelijk zijn, indien hij bij het opperen der stelling ook de bepaalde middelen wilde aangeven. De bepaling onder anderen, in het aan de wetgeving aangeboden ontwerp-reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië, ten opzigte der regenten, leidt stellig tot tegenovergestelde uitkomsten."

De redaktie zal ons ten goede duiden, dat wij haar hier het antwoord schuldig blijven. Bij het ontwerpen van een nieuw suikerkontrakt was onze bedoeling, om de gebreken der oude aan te toonen, en daardoor van ons standpunt zoo veel mogelijk in het algemeen belang mede te werken. Wij wenschen dat terrein niet te verlaten, en ons niet te verliezen in bespiegelingen omtrent regeringsbeginselen en regeringsreglementen ter gelegenheid van de behandeling van een suikerkontrakt. Qui trop embrasse mal étreint.

Op pag. 45 merkt de Redaktie op:

„Het helpt den fabrikant weinig, de schuld op ambtenaren of planters te werpen, waa-

meer over den aanplant een slecht toezigt is gehouden, daar klagten dan altijd te laat komen.
De fabrikant, die de kultuur zijner grondstof niet mag nagaan en door geschikte middelen bevorderen, blijft altijd van de willekeur van anderen afhankelijk, die er minder belang bij hebben, dan hij zelf. Hij zal dus aan zijne industrie geene bepaalde waarde hechten, en er zich zoo spoedig mogelijk van ontdoen, om onzekere winsten in zekere, hetzij ook geringere, inkomsten te veranderen."

De Redaktie schijnt hier voornamelijk te willen betoogen, dat de fabrikant zelve planter tevens moet zijn. Wij zijn van een geheel tegenovergesteld gevoelen, en wel in de eerste plaats, omdat het in beginsel strijdt tegen de eerste regels der staathuishoudkunde omtrent de verdeeling van den arbeid. Een fabrikant van katoenen goederen te Manchester moet de katoenteelt in Amerika of Egypte niet surveilleren, een bakker moet geen landbouwer, een suikerfabrikant geen planter noch koopman zijn. Zal het noodig zijn, tot staving van ons gevoelen, hier citaten uit staathuishoudkundige autoriteiten aan te halen? Wij gelooven het niet. In andere koloniën vindt men frabrikanten, die tevens planters zijn; maar het is daar een noodzakelijk kwaad, een gevolg van plaatselijke omstandigheden, een gevolg van gebrek aan bevolking, of van het gebruikmaken van slaven arbeid. Op Java is dit onnoodig, hetzij het Gouvernement doet aanplanten, hetzij de bevolking uit zich zelve aanplant. Wij beschouwen dezen toestand als een der voordeeligste voor de ontwikkeling der industrie. Een bewijs voor hetgeen wij beweren, vindt men voor 's hands in de vergelijking der opbrengsten van partikuliere en Gouvernements rietaanplantingen op Java. De partikuliere landen in de residentie Soerabaja leveren gemiddeld niet meer op dan 25 pikols suiker per bouw, meest inferieure suiker; daar is het toezigt over aanplant en fabrikatie in een persoon vereenigd; de Gouvernements aanplantingen daarentegen brengen in die zelfde residentie bijna 38 pikols per bouw op. De groote ontwikkeling, die de beetwortelsuikerfabrikatie in Europa genomen heeft, is hoofdzakelijk daaraan toe te schrijven, dat de bemoeijingen van den fabrikant afgescheiden zijn van die des planters. Wij hopen dan ook, dat, welke wijzigingen men ook in het stelsel van kontrakten op Java moge brengen, men steeds op den voorgrond zette, dat de *fabrikant niet* tevens moet zijn *planter*.

De gevolgtrekking, door de Redaktie gemaakt, als of de kontraktant, door tevens planter te zijn, aan zijne industrie meer waarde zal hechten, achten wij voor onbewezen. Die waarde is alleen afhankelijk van de opbrengst zijner onderneming. Ook kunnen wij geenzins beamen, dat die omstandigheid meer zekerheid aan zijne winsten zoude geven.

Eindelijk op pag. 56 zegt de Redaktie.

„Wij meenen gegronde redenen te hebben om dit bepaald te kunnen tegenspreken. In de residentie Pasoeroean snijdt en transporteert de bevolking haar riet distrikts-gewijze sedert jaren, zonder dat dwang of tusschenkomst van het Gouvernement noodig is. Indien het in andere residentiën vrijwillig *moet* worden gedaan, dan zal het spoedig blijken, dat het ook *kan* geschieden. Tot voorbeeld diene Cheribon, nu daar sedert een paar jaren het stelsel van vrijwillige overeenkomsten is ingevoerd en de zaak zeer goed geregeld is en voortreffelijke resultaten geeft. Zie enz.

De stellige verzekering, die de Redaktie hier van een bepaald feit geeft, heeft ons genoopt nadere informatiën dienaangaande te nemen. Dat onderzoek heeft ons geleid tot de zekerheid, dat de Redaktie in deze, wat de residentie Pasoeroean aangaat, onjuist is ingelicht geworden. De uitdrukking die daar gebezigd wordt, als of de bevolking van Pasoeroean sedert jaren *distrikts gewijze* het riet zoude snijden, geeft reeds reden om aan de juistheid van het beweren te twijfelen; *distrikts gewijze* toch, duidt reeds eenige voorafgaande regeling aan, die moeijelijk is te rijmen met de woorden: „*zonder tusschenkomst of dwang van het Gouvernement.*" De waarheid is: dat in Pasoeroean, even als in Soerabaja en Bezoekie, bij de kontrakten bepaald is, dat de kontraktanten zelve het riet moeten doen snijden, doch dat zulks aldaar, in het algemeen, nimmer *zonder* tusschenkomst of voorafgaande regeling van het gewestelijk bestuur is geschied. Het is waar, in de residentie Cheribon is dit het geval niet en men kan aldaar zoo vele vrije koelie's verkrijgen als voor den fabriekarbeid en het snijden van het riet benoodigd zijn; doch wat is daarvan de oorzaak? Cheribon grenst aan de Preanger-Regentschappen. In deze laatstgenoemde residentie is het kultuurstelsel niet in werking; daar zijn, door den moeijelijken afvoer uit de bergstreken, de voedingsmiddelen zeer goedkoop, maar ook, door het gebrek aan industriëele ondernemingen, de verdiensten der bevolking zeer gering; van daar, dat, om zich het noodige geld te verschaffen om in hare andere levensbehoeften te voorzien, een groot deel der mannelijke bevolking in de aangrenzende residentiën, Cheribon, Krawang, Buitenzorg enz., tegen een dagloon van 15 tot 20 duiten gaat werken. Het zoude echter ten eenenmale verkeerd zijn, uit die plaatselijke omstandigheden en exceptionelen toestand van de residentie Cheribon, te besluiten tot de mogelijkheid, om in alle andere residentiën dat zelfde te doen. Onze ondervinding ten minste heeft ons geleerd, dat suikerfabrikanten voor 30 duiten, in het oostelijk gedeelte van Java, ja eenige weinige koelie's daags kunnen verkrijgen, maar nimmer geregeld, noch in genoegzaam getal voor de behoefte hunner fabrieken. De trapsgewijze regeling en afschaffing der heerendiensten (vooral die aan de hoofden verpligt, of door hen geëischt) kan alleen krachtig medewerken tot het verkrijgen van vrije arbeiders. Is het het doel der regering om langzamerhand van *verpligten* tot *vrijen* arbeid te geraken, zij verge niet alles en alleen van den fabrikant; met hoogere dagloonen alleen zal men dat doel niet bereiken; de Javaan moet worden in de *gelegenheid* gesteld, om te arbeiden; dit is de pligt der regering; en eerst wanneer de regering die voorwaarde vervuld zal hebben, zal zij met regt van de fabrikanten kunnen eischen, dat zij zelve in hunne behoeften aan arbeiders voorzien, en wij aarzelen geen oogenblik als ons persoonlijk gevoelen op te geven, dat die fabrikanten daarin als dan ook geen de minste zwarigheid zullen ondervinden.

10 Aug. 1854.

Eenige bedenkingen op het „Ontwerp van een nieuw suikerkontrakt," voorkomende in de zevende aflevering van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* jaargang 1854.

Het is een feit, door overal aanwezige voorbeelden onbetwistbaar, dat in die streken, waarover de natuur hare rijkste gaven heeft uitgestrooid, ook evenredig de geringste sporen worden gevonden der inspanningen van den mensch, om van dien rijken en natuurlijken zegen het meest mogelijke voordeel te trekken; daarentegen bieden andere streken, naarmate zij minder door de natuur begunstigd zijn, in dezelfde evenredigheid de uitstekendste bewijzen aan, van hetgeen ernstige inspanning, doelmatig geleid, kan uitwerken tot overkoming van moeijelijkheden, die soms *onoverkomelijk* te zijn schenen. Men zoude bijna zeggen, dat het in de menschelijke natuur ligt opgesloten, dat de man de natuurlijke giften der Voorzienigheid versmaadt, en zijne aanmatiging wil regtvaardigen, wanneer hij door eigene krachtsinspanning hinderpalen tracht uit den weg te ruimen, die voorbedachtelijk schijnen daargesteld te zijn, om goede uitkomsten te voorkomen.

Wij zien ons Nederland in een gestadig en kostbaar konflikt met den magtigen Oceaan, een konflikt, waarin de dagelijksche vooruitgang der toepassing van de wetenschap op de industrie ons met den dag zekerder maakt van de zege; wij zien de barre streken van België door menschelijke vlijt in de heerlijkste landouwen herschapen; maar wanneer wij zuidelijker gaan, dan zien wij in Frankrijk, bij eene warmere zon en minder moeijelijken bodem, reeds uitkomsten, verre beneden die van België en Nederland; en in het gelukkige klimaat van Spanje vinden wij eenen landbouw, en uitkomsten daarvan, die naar onze inzigten tot schande verstrekken van dat heerlijke land.

Maar onze boven geopperde stelling komt nog helderder uit, wanneer wij den blik laten gaan over onze bezittingen in de keerkringen, die alles aanbieden, wat de meest buitensporige denkbeelden kunnen bevatten, en wat de meest grijpzuchtige begeerte kan wenschen, en wanneer wij dan daarmede vergelijken de betrekkelijke uitkomsten in deze gewesten, tot nu toe verkregen.

Bij deze vergelijking zal voorzeker elkeen met den schrijver van het „*Ontwerp* enz." overeenstemmen, niet alleen ten opzigte van den nijverheidstak, waarover hij spreekt, maar ook ten opzigte der nijverheid in het

algemeen, wanneer hij bladz. 41 zegt; „*dat op Java de suiker-industrie nog in hare kindschheid is!*"

Met de hoogste belangstelling heb ik gelezen, wat de schrijver tot betoog zijner bewering zegt in de „Inleiding;" wanneer hij de rietsuiker-industrie vergelijkt met den stand der beetwortelsuiker-fabrikatie, en aanwijst, wat de natuur aan rietsuiker voortbrengt, en hoe groot het gedeelte is, dat door gebrekkige bewerking daarvan verloren gaat. Met niet mindere belangstelling heb ik het „Ontwerp-kontrakt" in zijne bijzonderheden nagegaan, en ik ben het geheel met hem eens, wanneer hij in de „Toelichting op het Ontwerp-kontrakt" te kennen geeft, dat ook *hij* de beste uitkomsten van dien nijverheidstak eerst dan verwacht, wanneer hij geheel en al berust op *vrijen arbeid.*

Indien ik nu op enkele punten der inleiding bedenkingen heb; indien het ontwerp-kontrakt mij voorkomt, niet tot het doel te zullen leiden, dat de schrijver zich daarvan voorstelt; indien ik die bedenkingen aan het oordeel des schrijvers onderwerp, ten einde door wrijving van denkbeelden tot overeenstemming te komen, dan durf ik wel vertrouwen, dat hij terugkomen zal van zijne gedachte geuit op blz. 62. „De voorgestelde „overeenkomst is onzes inziens de *eenige weg*, om geleidelijk tot vrijen „aanplant te komen;" enz.

Ten eerste toch, gelooven wij, dat de geachte schrijver met ons eenstemmig zal denken, wanneer wij zeggen, dat *geen kontrakt* hoegenaamd immer tot vrijen arbeid kan leiden, zoolang niet de noodige staats-instellingen bestaan, die de voorwaarden bevatten, waarop vrije arbeid mogelijk wordt; en ten tweede zijn wij van meening, dat, wanneer men een doel wenschelijk acht, men echter dat *doel* moeijelijk zal bereiken, indien men zijne eigene denkbeelden omtrent de te bezigen *middelen* voor de *eenige geschikte* houdt, en dus geene daarvan afwijkende denkbeelden wil bespreken.

De verhandeling zelve geeft te veel bewijzen van de billijkheid van den schrijver en van zijne belangstelling in de daarstelling van vrijen arbeid en daaraan verbonden vooruitgang der nijverheid op Java, dan dat wij niet overtuigd zijn zouden, dat hij onze eigene, nader te ontwikkelen, denkbeelden aan de wetenschap en praktijk toetsen, en daarna eerst bij zijne vroegere meening volharden, dan wel die zal *wijzigen.*

Ware de schrijver ons bekend, dan zouden wij getracht hebben, door bijzondere korrespondentie, onze denkbeelden aan hem mede te deelen, ten einde zoo mogelijk van *zijnen* kant nadere ophelderingen en wijzigingen in zijn ontwerp te verkrijgen. Daar dit echter niet het geval is, waren wij wel genoodzaakt, in het belang der zaak onze bedenkingen openlijk in het midden te brengen, waarbij wij alleen nog een woord moeten vooraf laten gaan over het standpunt, waarop wij, bij de beoordeeling van het „Ontwerp", vermeenden ons te moeten plaatsen.

Dit standpunt was dat der 6de § van art. 59 van het ontwerp-reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië luidende:

„Dat alzoo worde voorbereid eene regeling, steunende op vrijwillige

„ overeenkomsten met de betrokken gemeenten en personen, als overgang „ tot eenen toestand, waarbij de tusschenkomst des bestuurs zal kunnen „ worden ontbeerd!"

Daar, waar niet alleen technische zaken, maar het staats- of staathuishoudkundig-belang besproken worden, vermeenden wij dit standpunt te moeten kiezen, omdat deze tak van nijverheid in een Tijdschrift besproken wordt, en dus van *algemeenen* aard is.

Bij het indienen eener „ Memorie" aan de regering door een ambtenaar, zouden wij een plooijen naar het werkende stelsel misschien niet afkeuren, maar bij het bespreken eener zaak in abstracto vermeenen wij, dat alleen het *beste*, wat in de praktijk uitvoerbaar is, ter sprake mag komen. De regering, die van de inlichtingen der drukpers gebruik wenscht te maken, moet weten, *wat* zij van die denkbeelden voor geschikt acht, dat *dadelijk*, en *wat*, dat later in het leven moet geroepen worden.

1. Door de aanmerkingen, die de redaktie gevoegd heeft bij het „ Ontwerp," en die wij ten volle beamen, zijn wij natuurlijk ontslagen van het herhalen dezer aanmerkingen op de inleiding. Hoezeer het nu ook niets afdoet uit het gezigtspunt van onze bedenkingen, stippen wij echter ter loops aan, dat onze statistieke opgaven omtrent Cuba, de beetwortelsuikerfabrikatie enz. niet geheel overeenkomen met die van den schrijver, omtrent de hoeveelheid van sap, die het suikerriet bevat, en de hoeveelheid, die daarvan verkregen wordt, en zijn wij zoo vrij, den schrijver te verwijzen naar eene „ Verhandeling over verbeterde suikerpersing," die in het nummer van Augustus van dit Tijdschrift geplaatst is.

Ons komt het voor, dat de verbetering, in die verhandeling nader beschreven, bij al de fabriken van Java verdient ingevoerd te worden, daar de onkosten bij verre vergoed worden door de winst, daardoor te behalen. De onkosten van aanschaffing zijn niet noemenswaardig, en zullen door de fabrikanten gemakkelijk kunnen gedragen worden, wanneer men in het oog houdt, welke belangrijke winsten de meeste kontrakten afwerpen. Wij zijn daarbij ook van meening, dat zoo lang *kontrakten* bestaan, de regering, tot bevordering van het belang van alle partijen, wel zal doen, de invoering van een *stoomtoestel* tot uitpersing van het suikerriet tot eene voorwaarde sine qua non te maken; wij komen bij de artikelen van het kontrakt daarop terug.

2. Wij hebben met genoegen het betoog gezien op blz. 43, dat de regering, in het belang eener wijze staatkunde, de wisselvallige winsten, door de prijzen der produkten in Europa, in *vaste* winsten moet trachten te veranderen. Wij vermeenen, in den geest der aanmerking van de redaktie en der bedoeling van den schrijver, dat het wenschelijk is, aan den fabrikant de geheele vrije beschikking over zijn produkt te laten tegen betaling eener jaarlijksche retributie in *geld*. Wel is waar, zal de regering, naar aanleiding van het ontwerp-kontrakt, de suiker, waarvoor de fabrikant heeft ingeschreven, om *niet* krijgen, en dus *altijd* winst behalen, maar die winst zal zeer gering zijn, wanneer men bedenkt, dat het te leveren pro-

dukt in elke residentie volgens dat kontrakt zeer gering is, en daarentegen de geheele omslagtige keuring, administratie, pakhuizen enz. voor rekening van het Gouvernement zullen blijven. En dit is het juist, waarvan ook de schrijver de afschaffing wenschelijk acht.

Onzes bedunkens kan het weinig afdoen, wanneer men aanvoert, dat dan de Handelmaatschappij geene winsten meer zal genieten als *faktorij*, vooral dan, wanneer ook op de andere produkten het zelfde stelsel van vrije beschikking toegepast wordt. De Handelmaatschappij zal tot hare oorspronkelijke bestemming als *koopman* terugkeeren, zoodra de regering hare onstaatkundige positie als *koopman* laat varen. De Handelmaatschappij zal door hare kapitalen, overneming der landspakhuizen, kennis harer dienaren van het land en de plaatselijke aangelegenheden, meer dan iemand, in staat zijn, de vrije produkten op te koopen en naar Nederland, ter verdere verwerking en verkoop, te verschepen. Dit is de natuurlijke weg, en de ondervinding leert sedert verscheidene jaren reeds, ten opzigte der groote hoeveelheid vrije suiker, die van Java wordt uitgevoerd, hoe ongegrond de vrees is van degenen, die voorspellen, dat bij een veranderd stelsel de uitvoer der produkten van Java eene andere rigting zal nemen.

3. De schr. zegt ook: blz. 43.

„Bij vermeerderde konkurrentie en gevolgelijke daling der suikerprijzen op de Europesche „markten, zal dat Gouvernement niet bij magte zijn, zijne operatiën in te krimpen, noch „eenigen invloed uitoefenen op de prijzen, welke het voor de geleverde suiker moet besteden. „Het Gouvernement zal dus, bij de *spoedig te voorziene* daling der suikerprijzen, zijn de „*eerste en grootste verliezer!*"

Wij hebben reden te gelooven, dat de schr. zich vergist, indien hij vermoedt, dat de suikerprijzen op de Europesche markten *spoedig dalen* zullen. Wij gelooven daaraan evenmin, als in 1849, toen een groot koopman te Rotterdam dezelfde vrees uitte op grond der te verwachten gevaarlijke konkurrentie van de beetwortel- met de rietsuiker. Wij gelooven evenmin aan die overgroote uitbreiding der beetwortelsuiker-industrie, als aan het gevaar der konkurrentie, waarvoor wij bij eene andere gelegenheid onze gronden zullen opgeven. Dit dus in het midden latende, en de stelling van den schr. aannemende, zien wij in de voorgestelde verandering in het kontrakt wel de zekerheid voor de regering, geene schade te zullen lijden, maar missen geheel en al de bepalingen, waardoor, bij de gevreesde daling, ook de fabrikant] in staat zoude gesteld worden, *voor* afloop van het kontrakt, door inkrimping zijner operatie, als fabrikant zich voor schade te vrijwaren. Dat kontrakt kan dan nog 15 of meer jaren duren, en mist alle soliditeit, indien in het kontrakt die waarborg niet gevonden wordt; ook is niets billijker, dan dat in kontrakten de daarin vast te stellen waarborgen voor beide partijen wederkeerig zijn.

Dezelfde bedenking, maar in nog hoogeren graad, hebben wij ten opzigte der belangrijkste verandering, die de schr. in het kontrakt wil daarstellen, namelijk in de betaling van het plantloon. Op de verandering in den *grondslag* der betaling zullen wij bij art. 5 van het kontrakt terugkomen, en

hopen dan den schr. te overtuigen, dat die voorgestelde verandering niet alleen geheel *onaannemelijk* is, maar ook schadelijk in het belang der bescherming van den Javaan tegen knevelarijen, en in het belang der invoering van vrijen arbeid.

Hier zullen wij alleen wijzen op de omstandigheid, dat door de voorgestelde wijziging in het kontrakt de fabrikant *gehouden* is, gedurende den geheelen duur van het kontrakt, het riet te ontvangen tegen eenen voor den duur van 20 jaren *vooraf* bepaalden, onveranderlijken prijs, onverschillig, of de suikerprijzen dalen of rijzen, onverschillig, of hij door oorlog en andere beletselen zijne suiker al of niet kan verkoopen, onverschillig eindelijk ook ten opzigte van den Javaan, of de prijzen der levensmiddelen en de prijzen van vee en landbouw-gereedschappen dalen of rijzen. Wij gelooven niet, dat de geachte schr. bij nader overleg een' diergelijken grondslag billijk en doelmatig zal achten. Wel kan men zeggen: in buitengewone gevallen zal men met het Gouvernement in nader overleg kunnen treden; hierop moeten wij echter opmerken, dat het nieuwe ontwerp-kontrakt geopperd is als *verbetering.*

Nu was echter art. 27 van het nieuwe, dat ook in de oude kontrakten voorkomt (onteigening tegen billijke schadeloosstelling van wege het Gouvernement), een wezenlijk korrektief voor het geval, dat de regering, die de suiker *moet* aannemen, die *niet*, of ten minste niet met winst, zoude kunnen verkoopen; zij kon dan door eene opoffering in *eens* hare operatie als handelaar in suiker doen ophouden, en dat verlies, door daarstelling eener andere kultuur, trachten te vergoeden. Wanneer echter door het nieuwe kontrakt al de zekerheid op de zijde van de regering, en al de verpligtingen op die van den fabrikant zijn, dan zal de laatste bij tegenspoeden zich alleen kunnen redden, door zijne onderneming *zonder vergoeding* te verlaten, en dus zich te gronde te rigten, als wanneer het hem nog tot eene groote gunst zal worden aangerekend, indien het Gouvernement hem van zijne verpligtingen voor de toekomst ontslaat.

Door deze verandering zal nu het aanleggen van Europeesch kapitaal, daardoor het daarstellen van verbeteringen, en in het algemeen de overgang tot vrijen arbeid tegengewerkt of geheel belet worden.

4. De schr. zegt: bl. 45.

„Hierboven is aangetoond, dat de fabrikant niet onmiddellijk genoeg belang heeft bij he fabriceeren van de grootst mogelijke hoeveelheid suiker uit eene bepaalde hoeveelheid riet, omdat het door hem aan de bevolking uitbetaalde plantloon ook verhoogt, naar mate hij door betere toestellen een grooter produkt weet voort te brengen!"

Wij zijn het met den schr. volkomen eens, dat de betaling van het plantloon naar evenredigheid der verkregene hoeveelheid suiker gebrekkig is, aangezien het aanplanten en verzorgen van het riet niets heeft te maken met de fabrikatie; maar wij kunnen niet toegeven, dat de fabrikant minder belang zoude hebben, de grootst mogelijke hoeveelheid suiker te fabriceren, omdat hij van de *geheele* hoeveelheid plantloon moet betalen. Reeds 8 jaren geleden zijn wij, in dit zelfde Tijdschrift, opgekomen tegen de onbillijkheid

der destijds bestaande bepaling van een *maximum* betaling van plantloon van 30 pikol per bouw, daar de planter, zoo lang hij tot het planten *gedwongen* wordt, ook aanspraak heeft op eene betaling geëvenredigd aan de opbrengst van zijn plantsoen. Of het een gevolg daarvan is geweest, doet niets ter zake; genoeg, dat in de kontrakten van 1847 en later bepaald is eene graduele betaling van plantloon, naarmate de opbrengst per bouw grooter wordt. Die bepaling achten wij voor fabrikant en planter billijk en nuttig, daar zij den planter aanmoedigt, zooveel en deugdelijk riet, als mogelijk, te telen, en het plantloon per pikol bij hoogere produktie (boven 40 pikol slechts $1^{25}/_{100}$ gulden per pikol) zoo gering is, dat zij door de winst op die hoogere produktie ook voor den fabrikant genoegzamen prikkel aanbiedt, de opbrengst zoo hoog mogelijk op te voeren.

In de residentie Japara werd vroeger veel stroop verkocht. Bij die fabriken, die daar thans met luchtledige toestellen werken, heeft de ondervinding geleerd, dat in spijt van plantloon en fabrikatiekosten de suiker nog meer winst oplevert, dan de stroop, onverwerkt verkocht.

Overgaande tot de artikelen van het kontrakt, vertrouwen wij, dat de schr. van het „Ontwerp" nu reeds de overtuiging zal hebben verkregen, dat de geopperde en nog te opperen bedenkingen geenszins voortvloeijen uit zucht tot bestrijding of bedilling, maar uit het levendig verlangen, door gedachtenwisseling tot verbeteringen te geraken in de bepalingen der kontrakten, die, voor alle partijen billijk en voordeelig, in hare toepassing kunnen leiden tot uitvoering der 6_e § van art. 59 van het reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië.

Ontwerp suiker-kontrakt.

Art. 1. Tot toelichting van dit artikel, de *hoegrootheid* van den aanplant bevattende, zegt de schr. dat men de oude kontrakten moet laten, gelijk vroeger was gestipuleerd. De nieuwe wil hij als maximum op 400 bouw gebragt zien, om reden groote aanplantingen eene *slordige* wijze van werken medebrengen.

Het laatste zijn wij met den schrijver volkomen eens, ook daarom, dat 400 bouw goede gronden, goed bewerkt en bij doelmatige fabrikatie, spoedig meer dan 20,000 pikol suiker zullen opbrengen; maar wij moeten dan vragen: waarom wil de schr. niet *al* de kontrakten op dien voordeeligen voet regelen? waarom wil hij de ouden b. v., die van 800 bouw met al hunne slordige werkwijze en den aankleve daarvan, bestaan laten, en niet liever uit het overschot der gronden van de oude kontrakten nieuwe ondernemingen daarstellen? Onzes bedunkens pleit geene enkele reden *voor*, maar alles *tegen* het denkbeeld van den schr. De inrigtingen, thans daargesteld over zes en achthonderd bouw, zullen, bij verbeterde werkwijze en daardoor vermeerderende opbrengst aan suiker, naauwelijks toereikend zijn voor 400 bouw.

Aanspraak van den fabrikant op dezelfde hoeveelheid bouws kan niet bestaan, daar tot nu toe al de kontrakten zijn uitgegeven bij wijze van gunst, en onder voorwaarde van vrije dispositie van wege de regering bij afloop van het kontrakt. Billijkheid alzoo, evenmin als doelmatigheid, kunnen

pleiten voor het behoud van grootere kontrakten, dan die van drie tot vierhonderd bouw.

Artikel 5. Dit is de gewigtigste verandering, in het ontwerp voorkomende; verandering van den grondslag der betaling voor plantloon, en waartegen bij ons ook de gewigtigste bedenkingen bestaan. In de inleiding reeds wezen wij aan, dat die verandering, in regtskundig en commerciëel opzigt, ten hoogste ondoelmatig is, daar zij in verband met art. 17 alleen den kontraktant ter andere zijde, den fabrikant, aan de wisselvalligheden der tijdsomstandigheden blootstelt, en dus de waarde zijner onderneming zeer prekair maakt. Wij zullen nu tot beter verstand het artikel geheel overnemen, en dan de gevolgen dezer verandering nagaan; wanneer wij daarbij meer uitvoerig zijn, dan is het, omdat wij dat denkbeeld, het suikerriet volgens het gewigt te betalen, in de laatste dagen ook hebben zien opperen in een geschrift van den heer BAKE, en in eene memorie, gelijk wij vernemen, aan het ministerie van Koloniën aangeboden.

„De kontraktant ter andere zijde verbindt zich, om, wegens plantloon „van suikerriet, telkens onmiddellijk na afloop van het snijden van het „riet, door eene geheele dessa aangeplant, aan de betrokkene planters „hoofdelijk uit te betalen eene som van drie gulden recepis per ton van „1000 Ned. ponden onbedorven suikerriet.

„Die betaling zal geschieden ponds pondsgewijze over elks individuëlen „aanplant, ingevolge een door het betrokken dessahoofd op te maken staat, „en ten overstaan van dat dessahoofd of van zoodanig inlandsch hoofd, „als daartoe door het plaatselijk bestuur zal worden gekommitteerd, en „van den ambtenaar, belast met het houden van kontrôle over het te ont- „vangen riet, enz.!”

Wij vinden hier vooreerst de bepaling „*onbedorven suikerriet*”. De tijd, wanneer het riet opvolgend wordt gesneden, wordt niet door de *dessa's*, maar door den fabrikant in overleg met het distriktshoofd, bepaald. Indien nu, gelijk dikwijls gebeurd is, de werkzaamheden in de fabriek, hetzij door breken van machineriën, hetzij door veelvuldige regens, slechte wegen, gebrek aan brandstof, als anderzins vertraagd worden; indien dan b. v. in de maand Julij het riet van verscheidene dessa's tot volle rijpheid gekomen is, maar gedeeltelijk tot Oktober (in 1848 moest men door de veelvuldige regens in de residentie Japara tot December werken) moet bewaard blijven en bederft, aan wien is dan de schuld te wijten? wat heeft de planter met het bederf uitstaan, en waarom moet *hij* de schade lijden, die de schuld van het bederf niet draagt. Wij spreken hier niet van een billijkdenkenden, maar van een kontraktant, die zich aan het kontrakt houdt, want juist voor dezen worden de kontrakten daargesteld.

De planter ontvangt ook het loon *niet*, gelijk de Toelichting zegt blz. 55, *uit de handen van den fabrikant*, maar gelijk vroeger, door tusschenkomst en uit handen zijner *hoofden*. Het is eene bekende daadzaak, dat die wijze van betaling nimmer plaats vindt zonder benadeeling van den planter; dat zij dus moet afgeschaft worden, ook in het belang van *vrijen arbeid*, daar

degenen, die de uitbetalingen doen, er belang bij hebben, direkte overeenkomsten tusschen fabrikant en bevolking tot aanplanting van riet tegen te werken, omdat daardoor hunne eigene belangen, in *die uitbetaling* bestaande, worden benadeeld.

Een ander, zeer gewigtig, ja onoverkomelijk bezwaar is de ambtenaar, met de kontrole over het riet belast, een nieuw element in het raderwerk der dwangkultuur. Van waar zal de regering jaarlijks gedurende 4 of 5 maanden een honderdtal ambtenaren halen, genegen om van 's morgens vroeg tot 's avonds laat suikerriet te doen wegen, en die de noodige waarborgen opleveren, dat zij niet met den fabrikant tegen de planters, of met de planters tegen den fabrikant, of met de hoofden tegen beiden zullen knoeijen? Wij geven den geachten voorsteller in bedenking, of hij bij nader overleg niet zal vinden, dat reeds dit bezwaar alleen de geheele inrigting onmogelijk maakt.

Dat bij de oude regeling de planter zijn loon bij *gedeelten* krijgt, achten wij bij het bekende karakter van den Javan zeer nuttig. Het is echter volkomen waar, dat hij zijne betaling *te laat* en *veel te laat* ontvangt. Die onbillijkheid zien wij echter, gelijk toch de Toelichting wil, in de opgegevene regeling niet opgelost. Bij de oude regeling ontvangt de planter een gedeelte van het plantloon na de taxatie, dus *vroeger* dan bij de nieuwe regeling, welk voordeel dus opweegt tegen het nadeel der *latere* betaling van het restant-plantloon. Maar in beide gevallen wordt het plantloon, waarvoor b. v. reeds in de maand April 1853 het werk begonnen, en dat in September 1854 was afgeloopen, eerst in de maanden Junij tot Oktober 1854, dus 14 tot 18 maanden na het verrigte werk, uitbetaald, hetgeen voor den Javaanschen planter, die van zijn' dagelijkschen arbeid leeft, hoogst bezwarend en onbillijk is.

Beide stelsels deugen dus niet.

Tijdens de heer W. DE VOGEL direkteur der kultures was, van 1836 tot 1839, werd in de kontrakten de bepaling opgenomen, dat het plantloon in *vijf* termijnen zoude betaald worden; de eerste dadelijk na het omploegen der gronden; de tweede na afloop van het planten; de derde in de maand Februarij, wanneer de uitkomst reeds grootelijks kan beoordeeld worden; de vierde na de taxatie, en de vijfde na afloop van de fabrikatie.

Die inrigting was stellig de meest billijke en meest doelmatige, en de heer DE VOGEL sloot ook nog een diergelijk kontrakt met een kontraktant in de residentie Pasoeroean, tijdens hij daar resident was (in 1841). Maar wat gebeurde? Men vond de uitbetaling op de aangegevene wijze zoo moeijelijk, dat de bepaling nimmer is ten uitvoer gelegd, maar eerst *na* de taxatie de eerste uitbetaling gedaan werd. Billijkheid en doelmatigheid moesten dus wijken voor gemak, of voor te veel ander werk der ambtenaren! Een bewijs, hoe noodig het is, de bemoeijenis van het bestuur met betalingen voor plantloon als anderzins af te schaffen.

De bedoeling der verandering van stelsel is ook, dat elk planter loon naar werk zal krijgen. Ook die bedoeling wordt niet bereikt, daar elk

planter ponds ponds gewijze wordt betaald naar de uitgestrektheid gronds, die hij bewerkt heeft. Hoe echter, wanneer gebeurt, hetgeen men op alle suikerrietvelden ziet, dat de eene planter beter heeft gewerkt, dan vele anderen, en daardoor zijn aandeel riet gezonder, grooter in hoeveelheid en zwaarder in gewigt is geworden? De luiaard, de onverschillige zal zijn aandeel genieten der inspanning van den vlijtigen. Ik weet wel, dat het geheel onmogelijk zijn zal, het aandeel van elken planter afzonderlijk te wegen en te betalen, maar ik heb ook alleen willen aantoonen, dat de bedoeling, om alleen loon naar werk te bezorgen, door de verandering niet wordt bereikt.

Het gebeurt veeltijds, dat aan eene dessa grond ter beplanting met suikerriet wordt aangewezen, die niet aan haar toebehoort. Wanneer die grond schraal is of door ondoelmatige of partijdige waterverdeeling als anderzins geen voordeeligen oogst geeft, dan zal, indien die gronden ook nog verre van de dessa gelegen zijn, die dessa voor veel en onvrijwillig werk eene geringe betaling erlangen door de regeling der gewigtsbetaling. Bij de vroegere regeling daarentegen ontvangt elke dessa hare taxatie, en de rest wordt gelijkelijk verdeeld. Zoo doende ontvangt de bevolking, die door omstandigheden, buiten haar toedoen ontstaan, minder gelukkig was met haren aanplant, toch nog eene redelijke betaling; en niets is billijker, daar de arbeid voor een fabriek gemeenschappelijk en gedwongen, is, en door het plantloon ook nog andere gemeenschappelijke werkzaamheden (herstelling van wegen, waterleidingen enz.) betaald worden, zoodat het niet uitsluitend voor den *aanplant* wordt gegeven.

En eindelijk komen wij tot het bezwaar der verandering in *materiëel* opzigt.

Het voorstel, om het suikerriet volgens het *kwantitatieve* gewigt te betalen, schijnt te zijn voortgekomen uit de ervaring, dat de suikerfabrikanten in Europa de beetwortelen ook volgens gewigt koopen. Maar men heeft over het hoofd gezien:

Ten eerste: Dat het koopen der beetwortel eene vrijwillige overeenkomst is tusschen fabrikant en planter, die jaarlijks geregeld wordt volgens den stand der suikerprijzen:

„De gemiddelde prijs van beetwortelen aan de fabriken bedroeg in „Frankrijk per ton:

1822, ƒ 8,50; 1831, ƒ 7,56; 1836, ƒ 7,56; 1848, ƒ 6,15.

Zie E. A. VAN VLOTEN, *De mededinging tusschen de beetwortel- en rietsuikerproduktie enz.* Utrecht J. G. BROESE, 1853, blz. 42.

Ten tweede: Dat beetwortelen nagenoeg van dezelfde kwalitatieve gehalte zijn, en die kwaliteit telkens voor den inkoop zeer gemakkelijk kan bepaald worden.

Suikerriet verkeert zoowel in kwantitatief als kwalitatief opzigt in geheel andere omstandigheden. *Rapoo* riet b. v. is op geschikte gronden doorgaans kleiner en ligter, dan al de andere rietsoorten, echter rijker aan suikergehalte. Het wordt echter spoediger rijp, is minder geschikt voor hooge gronden, en moet dus bij eene doelmatige ingigting voor fabriken,

die veel hooge gronden hebben, slechts in voldoende hoeveelheid voor vermaling in de maanden Junij en Julij geplant worden. Maar hiervan zal de fabrikant de grootste kwaliteit suiker verkrijgen, en de planters de geringste betaling. Op klei- of nieuw ontgonnen gronden zal het suikerriet veeltijds buitengewoon groot en zwaar zijn, bij eene suikergehalte van hoogstens 7% arëometer Beaumé, dus weinig opbrengen voor den fabriekant, maar eene overdrevene en aan de waarde niet geëvenredigde betaling aan den planter bezorgen.

Door mijne bedenkingen tegen deze regeling, bedenkingen gegrond op ondervinding in verscheidene residentiën van Oostelijk en Westelijk Java, durf ik hopen, den geachten schrijver en degenen, die met hem deze verandering voorstaan, van hun denkbeeld terug gebragt te hebben. Ik ben met voordacht in dit opzigt zoo uitvoerig geweest, om reden ik wensch, dat mannen van ondervinding gemeenschappelijk met mij naar middelen omzien zullen, waardoor de betaling van het plantloon op juiste grondslagen geregeld worden kan, daar ik het met hen volkomen eens ben, dat die betaling op de wijze, die thans gevolgd wordt, geenen juisten grondslag aanbiedt.

Art. 6. Zal, bij het beamen mijner bedenkingen op art. 5, in *a* veranderen; *b* vervalt.

Art. 7. Hier is een nieuwe dwang aan de bevolking opgelegd: snijden van het riet, en wel volgens art. 8 tegen een vasten prijs, op 20 jaren vooruit bepaald, onverschillig, of het riet zwaar en gevallen is, en de man per dag misschien geene 20 bundels snijden kan, dan wel klein en staande, waardoor hij met gemak misschien 100 bundels verkrijgt. De ondervinding heeft mij als fabrikant in de residentie Pasoeroean bewezen, dat men door vrijwillige overeenkomst zeer gemakkelijk in het snijden van riet kan voorzien. Nu is, wel is waar, nog niet bewezen, dat men in *alle* residentiën diergelijke vrijwillige overeenkomsten kan maken, indien dit in eene of twee residentiën gelukt is; maar in de tweede alinea van art. 8 wordt de fabrikant ook verpligt, het riet *geheel door eigene middelen* naar de fabriek te doen vervoeren, en dit is wel in *eenige* maar ook bij verre nog niet in *alle* residentiën mogelijk. Het eene staat dus gelijk aan het andere, en in het belang der invoering van *vrijen arbeid* dient in elk geval bepaald te worden: dat de fabrikant door eigene middelen het riet *snijden* en naar de fabriek zal doen vervoeren; dat daar, waar hij in de verkrijging der middelen daartoe nog niet dadelijk mogt slagen, het gouvernement hem aanvankelijk maar in *geen geval* langer dan nog vijf jaren behulpzaam zijn zal! Dien tijd achten wij voldoende, om het snijden en transporteren van het riet door vrijwillige overeenkomsten algemeen mogelijk te maken.

Art. 11. Gelijk bij de inleiding nader is aangewezen, acht ik het hoogst wenschelijk, dat aan den fabrikant de verpligting worde opgelegd: een stoomtoestel in gereedheid te hebben, om de perstoestellen in beweging te brengen, wanneer, bij gebrek aan genoegzaam water, in het belang van den landbouw in het algemeen, en dat van den aanplant voor de fabriek in het bijzonder, dat water tijdelijk elders moet gebezigd worden!

Art. 13. Ten opzigte der steenkolen is het voorzeker in het belang van iedereen hoogst wenschelijk, dat de exploitatie der mijnen aan de partikuliere industrie worde overgelaten. Hierdoor vervalt het laatste gedeelte, aangaande de verkrijging van steenkolen uit 's Gouvernements-depots, dat altijd tot moeijelijkheden, tegenkanting en partijdigheid aanleiding geeft.

Art. 14. Wij vinden dat artikel voor alsnog noodzakelijk, maar kunnen niet toestemmen, dat het Gouvernement, bij de levering van koelies, de arbeidsloonen niet hooger moet stellen dan 20 duiten; wij kunnen toch bezwaarlijk gelooven, dat de fabrikanten *vrije* arbeiders zullen zoeken tegen betaling van *dertig* duiten, wanneer zij die gedwongen kunnen krijgen voor 20 duiten. Volgens onze meening moet het bepalen der arbeidsloonen bij levering van werkvolk altijd plaats hebben naar den prijs der eerste levensbehoeften en andere plaatselijke omstandigheden, en ten minste even hoog zijn, als de loonen voor vrije arbeiders. Dit zal de beste prikkel zijn voor de fabrikanten, om zich zoo spoedig doenlijk onafhankelijk te te maken van de hulp der regering, ten opzigte van het werk in en buiten de fabrieken, vooral ook door doelmatigere inrigtingen en machineriën, die de hulp van menschenhanden meer en meer overbodig maken. In Europa kan de invoering van machineriën hier en daar nadeelig zijn door het groot aantal handarbeiders; in Indië is het tegendeel waar; de doelmatigste en gelukkigste bestemming van den Javaan is de *landbouw*, en die inrigtingen zijn de besten, die hem daarvan het minst aftrekken.

Art. 15. Moet vervallen.

Art. 17. Te vervangen door eene jaarlijksche retributie aan geld, berekend naar den gemiddelden marktprijs voor elk jaar, voor het aantal pikols suiker waarvoor de ondernemer bij konkurrentie heeft ingeschreven.

Art. 18, 19, 20, 21 vervallen.

Art. 25. In verband met art. 93 van het reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië is dit artikel onaannemelijk, want dat art. verbiedt verbeurdverklaring van goederen. Nu kunnen dus misdrijven wel aanleiding geven tot verwijdering en verdere bestraffing van den kontraktant, maar nimmer tot vernietiging van het kontrakt, daar dit volkomen gelijkstaat met konfiskatie, bij art. 93 verboden. Dan zoude ook geen waarborg meer bestaan voor de kapitalen, door geldschieters in eene onderneming gestoken. Het ontnemen van het beheer en eene bepaling, dat daarna de ondernemer zich binnen de twee jaren van de onderneming moet ontdoen, bij gebreke waarvan deze op publieke vendutie zal verkocht worden, bieden voldoende waarborgen aan voor de behartiging van het staatsbelang.

Art. 29. Wij kunnen niet beseffen, welk regt een kontraktant heeft op preferentie bij publieke uitbesteding van het kontrakt, dat hij door gunst heeft verkregen, en waarbij dus in geen opzigt een *eigendomsregt* bestaat, evenmin als bij kontrakten tot afvoer van produkten, levering van materialen enz.

De kontraktant bezit reeds de gebouwen, die een ander zich moet aanschaffen of van hem overnemen; de bezitter kan dus voor een hoogere retributie inschrijven, dan elk ander aannemer. Dat men echter boven dit peil zoude gaan, voor het genoegen om anderen te benadeelen en zich zelf te ruïneren, is niet denkbaar.

Die bepaling zelfs, de *hoop* op het daarstellen daarvan, geeft aanleiding tot gewaagde spekulatiën. Wij zullen ons onthouden, daarvan voorbeelden aan te wijzen, hoezeer niets gemakkelijker zou zijn.

Na afloop der kontrakten, bij konkurrentie uitbesteed, zal, hopen wij, de vrije arbeid zoo ver gevorderd zijn, dat geene nieuwe bepalingen meer behoeven gemaakt te worden

Art. 30. De moeijelijkheid en onkosten, die de naleving dezer bepaling aan den kontraktant kan berokkenen, achten wij volstrekt zonder nood op hem gelegd; wanneer de fabriek en machineriën als eerste hypotheek voor de nakoming van het kontrakt bij de regering verbonden worden, dan is dat volkomen voldoende. Des noods kan men tijdelijk borgtogt vorderen, tot de fabriek daargesteld en in werking gebragt is.

Eindelijk missen wij de bepalingen, daar te stellen voor de gevallen, wanneer de fabrikant achtereenvolgend slaagt om de verpligtingen, die de regering bij het kontrakt op zich heeft genomen, door *vrijwillige* overeenkomsten te doen vervallen. Deze overgangs bepalingen achten wij noodig, met het oog op § 6 van art. 59 en ook op hetgeen de schr. zegt aan het slot der toelichting, dat dit kontrakt den weg moet banen, om *geleidelijk tot geheel vrijen aanplant te komen*, enz.

Aan het einde dezer bedenkingen gekomen, uiten wij de hoop van in de gelegenheid te geraken, om, in overleg met den schrijver en andere deskundigen, spoedig aan het oordeel der openlijke meening gewijzigde denkbeelden te kunnen onderwerpen omtrent de beste middelen om het zoo wenschelijke doel te bereiken, dat de regering zich door vervanging van *gedwongen* door *vrijen arbeid* voorstelt.

'S HAGE,
Augustus 1854.

H. J. LION.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

De leerstellingen van de Mohammedaansche Godsdienst, uit verschillende bronnen zamengesteld, door M. KEIZER. Gorinchem J. NOORDUYN EN ZOON 1854.

Wij deelen de verschijning van dit werkje mede, omdat het, luidens de voorrede, „Een woord aan den lezer," ook geschreven is voor degenen, „die genoodzaakt zijn, de bevolking van Neêrlandsch Indië te bestuderen!"

„Indien men," zegt de schr. in dat voorwoord, „zelfs in de Europesche „maatschappij den invloed van 't dogma op de handelingen van de menschen „waarneemt, hoe groot moet hij dan niet zijn in eene Mohammedaansche „maatschappij, waar *alles* van 't dogma uitgaat, en daartoe teruggebragt „wordt?"

Voor degenen, die Java kennen, zal het duidelijk zijn, dat de schr. wel het *Mohammedanisme*, maar niet de Javaansche maatschappij bestudeerd heeft. Over die maatschappij ligt slechts een waas van Mohammedanisme, maar het dogma heeft er zoo weinig invloed op uitgeoefend, dat men zoowel in staatkundig en staathuishoudkundig, als in religieus opzigt, niet diep behoeft te graven, om onder het dunne alluvium van Mohammedanisme het Hindoeïsme weder op te delven.

Het is ook daarom, dat de Javaansche maatschappij, met hare nog bestaande, maar zoo gemakkelijk uit te roeijen denkbeelden van pantheïsme, zoo uitmuntend geschikt is om de zaden van het Christendom, met gegronde hoop op rijken oogst, in zich op te nemen.

Wij hadden gaarne gezien, dat bij de ontwikkeling van het verband, dat tusschen de leerstellingen der Mohammedaansche godsdienst en 't Mohammedaansch regt bestaat, het geschiedkundige van het dogmatisch gedeelte een weinig strenger ware afgescheiden geworden. Wij gelooven echter, dat juist die vermenging het boek voor den gewonen lezer belangrijker en aangenamer maakt, zonder voor hem, die het werk als eene studie beschouwt, minder nut op te leveren.

Voor degenen, die het Mohammedanisme niet kennen, en daarom geloof schenken aan de even oppervlakkige als ligtzinnige bewering, die men zoo dikwijls hoort, dat het Mohammedanisme in zijne grondslagen, niet alleen ten opzigte van *geloof*, maar ook van *liefde* en *hoop*, gelijk staat met de Christelijke leer, voor diegenen, wijzen wij op de nalezing van blz. 181 tot 197 en van 204 tot 209.

Algemeen verslag van den staat van het schoolwezen in Nederlandsch Indië onder ultimo December 1852. Door de Hoofd-kommissie van onderwijs ingediend aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederl. Indië. Batavia, ter lands-drukkerij 1853.

Uit het extrakt-besluit van den Gouverneur-Generaal van Nederl. Indië, 6 October 1853, N°. 1, te vinden in het Verslag, blijkt: dat dit werk uit twee hoofdafdeelingen bestaat:

a. Het verslag der hoofd-kommissie van onderwijs voor Europeanen en inlandsche Christenen, en

b. Het verslag van het onderwijs voor inlanders, opgemaakt ter algemeene sekretarie.

De daarin voorkomende bepaling, dat het verslag „*alom zal worden verkrijgbaar gesteld*", begroeten wij met blijdschap; zij is een nieuwe triomph voor de voorstanders eener vrije drukpers in Indië, door het bewijs, dat zij levert van de overtuiging der regering aldaar, dat ook ten opzigte onzer bezittingen in Indië eene openlijke verantwoording noodzakelijk is, van hetgeen zij verrigt in het belang der inlandsche maatschappij, die nog in 1844 (zie de redevoeringen van den Minister van Koloniën, destijds in de Tweede Kamer gehouden) werd beschouwd als eene *zaak*, waarover de vrije en ongehinderde beschikking toekwam aan den *eigenaar*, de regering.

Met genoegen zagen wij in het adres van aanbieding, dat de hoofd-kommissie van onderwijs met regt wijst op de pogingen, die voortdurend worden aangewend tot uitbreiding van het onderwijs, maar dat zij ook even vrijmoedig wijst op de *bestaande gebreken;* dit is eene verblijdende afwijking van het vroegere stelsel, waarbij men altijd slechts op het goede wees, maar het gebrekkige in de donkere hoeken van het glazen huis verborg, en aan de openlijke beoordeeling onttrok. De hoofd-kommissie van onderwijs bewijst daarmede meer openhartigheid en liberaliteit te bezitten, dan enkele leden der Tweede Kamer, die het euvel schenen op te nemen, wanneer men op de nog bestaande *schaduwzijde* van het onderwijs wees; zij verklaarden dit voor pessimisme, en vergaten, dat men juist de schaduwzijde in het oog moet houden, wanneer men opregtelijk verlangt, die schaduwzijde door het ontsteken van meer licht eindelijk te doen verdwijnen.

Wij beamen ten volle de hulde, die de hoofd-kommissie brengt in haar schrijven aan den afgetreden voorzitter der hoofd-kommissie van onderwijs, den oud-raad van Indië, Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT, „*voor de gewigtige diensten, door dien kundigen en ijverigen voorstander van verlichting en volksbeschaving*" bewezen in de genoemde betrekking.

Die hulde, gebragt door eene kommissie, aan welker hoofd wij den naam vinden van den heer P. VAN REES, resident van Batavia, levert voorzeker een groot bewijs voor de gematigdheid en onwederlegbaarheid tevens der denkbeelden van den heer CORNETS DE GROOT; en zoo mede voor de wenschelijkheid, dat het dien heer spoedig gegeven zijn moge, zijne denkbeelden als volksvertegenwoordiger openlijk te ontwikkelen, en tot de verwezenlijking daarvan mede te werken.

Lezenswaardig is de circulaire N°. $^{113}/_{40}$, blz. 13, aan de sub-kommissiën van onderwijs, waarin de hoofd-kommissie o. a. zegt:

„Het behoeft wel geen betoog, dat eene naauwgezette naleving der be-„palingen een eerst vereischte is om het voorgestelde doel, bevordering „der belangen van het onderwijs in deze kolonie, de grondslag van ver-„lichting en beschaving, van volksgeluk en algemeene welvaart, te naderen."

Wanneer wij die *bevordering van het onderwijs* zien en toejuichen in het verslag der „kosten van het Gouvernements-onderwijs onder Europeanen en hunne afstammelingen," blz. 21 tot 62 en eveneens in het „plaatselijk „overzigt omtrent den staat van het Gouvernements- en van het partiku-„lier onderwijs onder Europeanen en hunne afstammelingen:" blz. 65 tot 166, dan kunnen wij niet anders, dan bejammeren, dat ten opzigte van het schoolwezen onder de inlandsche Christenen niet dezelfde vooruitgang wordt gevonden, dus ook niet dezelfde pogingen in het werk worden gesteld, om de *schaduwzijde van het onderwijs*, waarop wij bij de diskussiën over het achtste hoofdstuk van het nieuwe reglement op het beleid der regering van Nederl. Indië wezen, te doen verdwijnen.

Een bewijs, hoe hoog onder de inlandsche Christenen het onderwijs en de onderwijzer gewaardeerd worden, zal men vinden op blz. 181, waar de inspectie-reis van den schoolopziener B. N. J. ROSKOTT beschreven wordt. Het verslag zegt daarover:

„Men kan zich elders bezwaarlijk een denkbeeld maken van de alge-„meene opgewondenheid en nieuwsgierige belangstelling, die in die afgele-„gene Christen-gemeenten heerschen, wanneer er in de negeri het een of „ander plaats heeft, met betrekking op kerk of school; oud en jông is dan „op de been en in de weer, om van het nieuws van den dag getuige te „zijn. Lang nog voor dat de schoolopziener de negeri heeft bereikt, „hoort men het stille geluid der *koeliet bia* (bestaande uit eene groote „schelp, waarin een gat geboord is), die door eenige jonge lieden, die „van afstand tot afstand buiten de negeri zijn, geblazen wordt, als sein, „dat de verwacht wordende persoon in aantogt is. Bij den ingang der „negeri staan gewoonlijk de regent, de onderwijzer, de leerlingen en ver-„dere inwoners, den *Toean Pemrikhsa Midras* af te wachten, en begelei-„den hem nu gezamelijk naar het huis, waar hij zijnen intrek nemen zal!"

Moet men het, met het oog hierop, niet hoogelijk bejammeren, dat zoogenaamde, meesttijds weinig beduidende of geheel ongegronde, *politieke bedenkingen* veelal beletten, wat de boven aangehaalde circulaire $^{113}/_{40}$ verlangt, *volksgeluk en algemeene welvaart te naderen door bevordering van het onderwijs!*

Een bewijs hiervoor zal men vinden op blz. 175 e. v. Wij zien hier: dat de hoofd-kommissie een ontwerp had ontvangen voor eene nieuwe instruktie voor het schoolwezen onder de inlandsche Christenen op *Amboina* en *onderhoorigheden*, opgesteld door de sub-kommissie van onderwijs: dat de sub-kommissie daarbij te kennen geeft:

Dat de scholen der inlandsche Christenen in de jaren 1849 en 50 niet zoo waren vooruitgeaan, als men billijker wijze had mogen verwachten.

Dat door een harer leden in 1850 een opzettelijk, plaatselijk onderzoek was ingesteld.

Dat dit onderzoek het bewijs had opgeleverd, dat de berigten van *achteruitgang* verre waren van overdreven.

Dat zij, om de scholen de ware bedoeling als „*kweekscholen van eenvoudige, brave menschen en nuttige, arbeidzame onderdanen*" te doen bereiken, eene nieuwe instruktie had opgesteld.

Dat de Gouverneur der Molukkos *politieke bezwaren* had geopperd tegen artikelen, die de subkommissie tot bereiking van het boven opgegeven doel *onmisbaar* achtte; en

Dat daardoor de zaak tot nu toe op den ouden, gebrekkigen, en achteruitgang bewerkenden voet is gebleven.

Wederom die ongelukkige geheimhouding, dat gebrek aan eene vrije drukpers, die aan de wereld waarschijnlijk de tot heden onbekende, politieke bezwaren zoude doen kennen, die bestaan tegen de wenschelijkheid om de bewoners van een land op te voeden *tot eenvoudige, brave menschen en nuttige en arbeidzame onderdanen!*

De hoofd-kommissie van onderwijs eindigt haar verslag (blz. 210) met den wensch:

„Dat bij voortduring milde regeringsbeginselen haar mogen in staat stel-„len, om, onder den goddelijken zegen, de scholen in Indië te doen wor-„den, *zedelijke* en burgerlijke *volkswaarborgen*, die regelregt ingrijpen in „het wezen der opvoeding, de zedelijke beschaving en reine Godsvrucht „van den mensch!"

Wij zijn de hoofdkommissie in het belang van Indië voor dien wensch dankbaar; wij deelen hem volkomen; wij vreezen echter, dat die wensch niet in vervulling zal gaan, zoo lang nog de *politieke bedenkingen* van een ambtenaar de werking der kommissiën van onderwijs beletten kunnen.

De loffelijkste pogingen dezer kommissiën, de grootste inspanningen van het onderwijzers-genootschap (waarvan men een *eerste* verslag vindt onder bijlage lett. F.) zullen dan vergeefs zijn; en wij vreezen te meer dien invloed van politieke bedenkingen, wanneer wij het bewijs, dat die, vooral ten opzigte van den *inlander*, ook door de regering gedeeld worden, vinden in het „Verslag over het schoolwezen voor den inlander in Nederlandsch Indië, afgesloten onder ultimo 1851", blz. 318 tot 373.

Bij eene oplettende nalezing vinden wij:

1°. Dat onder de zeventien millioenen inlanders, die aan onze heerschappij zijn onderworpen, *in het geheel nog geen onderwijs* bestaat; „dat de rege-„ring de leiding daarvan niet uit hare handen moet geven, en die althans „niet moet opdragen aan het bijbelgenootschap, daar de beginselen van „*gewetensvrijheid* verbieden, toe te laten, dat *mogelijker* wijze aan het „onderwijs ook eene godsdienstige strekking worde gegeven!" De regering zal echter wel het bewijs schuldig blijven, dat onderwijs, op eene *echt christelijke* wijze geleid, *gewetensdwang* daarstelt.

2°. Dat voor de buitenbezittingen met *zeven millioenen* bewoners vooreerst *niets* moet gedaan worden.

3°. Dat voor de opvoeding der *tien millioenen* bewoners van Java, die direkt en indirekt 80 millioenen per jaar opbrengen, jaarlijks eene som van *vijf en twintig duizend* guldens zal besteed worden.

4°. Dat de scholen voornamelijk zullen bestemd zijn voor de opleiding van *inlandsche ambtenaren.*

5°. Dat men zich vereenigt met het denkbeeld (besluit 7 Mei 1849, dus nog onder het bestuur van den heer ROCHUSSEN), dat *inlanders* en daarmede gelijk gestelden geweerd worden van de scholen, bestemd voor kinderen van *Europeanen;* waar zij tot nu toe onderwijs konden ontvangen. Hiervandaan dus dat in art. 128 van het nieuwe regeringsreglement het geven van onderwijs aan *inlanders* afhankelijk is gemaakt van de toestemming van het bestuur.

6°. Dat op de opterigten kweekschool te Soerakarta vooreerst geene andere kweekelingen zullen worden opgenomen, dan Javanen van den *fatsoenlijken* (adel) stand. Dus geen privilegie van *aanleg*, maar van *geboorte!*

Als een tegenhanger tegen de, door oudgasten telkens te berde gebragte, beschuldiging van luiheid, onverschilligheid en geringen aanleg van den Javaan, geven wij eene enkele zinsnede uit het Verslag over de kweekelingen-school te Soerakarta, blz. 342:

„De aanleg van verre de meeste der leerlingen is waarlijk voortreffelijk. „Op een goed geheugen, gezond oordeel en vlugheid van begrip kan men „bij velen staat maken. Sommigen betoonen minder geschiktheid voor de „beoefening van 't een of ander vak, doch munten dan vaak in een ander „opzigt uit. Wat den *ijver* der kweekelingen aangaat, hierover valt eer te „roemen, dan te klagen!"

Waar blijft gij, die den Javaan van natuurlijke geschiktheid en ijver verstoken verklaart, en alleen geschikt om door *dwang* geleid te worden, waar blijft gij met uwe beweringen tegenover dit Verslag? Waar blijft gij daarmede, wanneer gij op blz. 349 het Verslag leest over de provinciale school te Japara, waarvan men, na verloop van 8 maanden, reeds berigtte:

„Bewonderenswaardig zijn de vorderingen, welke de meeste der scho- „lieren, in een zoo kort tijdsverloop, hebben gemaakt.

„Men hoort, zelfs de jongste onder hen, zeer vlug en vloeijend van het „bord of eenig geschreven opstel, met duidelijke stem en gepaste vrijmoe- „digheid, lezen — velen van hen schijven reeds een zeer net kleinschrift; „en van kinderen, die 8 maanden geleden niet konden schrijven, worden „nu reeds enkele gebezigd tot kopiewerk voor het residentie-bureau.

„Met het rekenen zijn sommigen gekomen tot aan de deeling, en ook „hierin zijn, in den korten tijd, die sedert de oprigting dezer school ver- „loopen is, beduidende vorderingen gemaakt!"

Wanneer men deze uitkomsten nagaat, wat moet men dan zeggen, wanneer men op blz. 358 het antwoord van den Gouverneur-Generaal vindt op het rapport van den resident van Pasoeroean, den heer VARKEVISSER,

dien in materiëel en moreel opzigt voor het belang der regering, in verband met het welzijn der bevolking, zoo ijverigen hoofdambtenaar!

„Dat het aan den resident wordt overgelaten, *meer* inlandsche scholen „in die residentie op te rigten, *mits* de kosten geheel gevonden kunnen „worden uit de verleende toelage uit 's lands kas van *f* 720 (zevenhonderd „twintig gulden!) 's jaars (n. b. voor eene bevolking van 330,000 zielen, die voor — zes millioenen gouvernements-produkten jaarlijks teelt!)

„Dat echter ook met het doel, om meer en beter onderwijs in den „geest van dat besluit te kunnen verschaffen, *geene* scholieren *gratis* op „de inlandsche scholen behooren te worden toegelaten!"

Wanneer men daarbij naleest het slot van het Verslag (blz. 372) en daar het feit vermeld vindt, dat het Indisch bestuur een voorstel van den gouverneur van Sumatra's Westkust, om voor het onderwijs aldaar eene som van *zeventig guldens* 's maands uit 's lands kas toe te staan, van de hand moest wijzen, omdat daarvoor op de begrooting geene fondsen waren, en dat het een jaar duurde, alvorens 's Konings magtiging werd ontvangen, die som van *f* 70 's maands op de begrooting te brengen — moet men dan niet vermoeden, dat het Indisch bestuur *dat verslag* met voordacht heeft bekend gemaakt, om aan te wijzen, hoedanig het aan den leiband van den Minister van Koloniën loopt. Moet men dan niet de overtuiging verkrijgen, dat het onderwijs onder den inlander in Nederlandsch Indië geen onderwijs maar eene bittere satijre op het onderwijs is?

Varia.

„Belangrijk in getal en gewigt zijn de grieven, gedurende een tien-„tal jaren tegen de Delftsche akademie ingebragt. Die akademie heeft „haar ontstaan te danken aan de sedert een eeuw gevoelde behoefte aan „wetenschappelijke vorming van ambtenaren in Nederlandsch Indië, en „aan den geest van onzen tijd, die teregt in wetenschappelijke opleiding „een verzekering van bekwaamheid ziet. Wil men de gevolgen van de „akademie voor Nederlandsch Indië beoordeelen, men zal moeten wachten „tot dat zij al de levenskracht, die in haar is, zal hebben ontwikkeld, „tot dat het grootste deel van de ambtenaren van Nederlandsch Indië aan „die akademie zij opgeleid. Oordeelt men voor dien tijd, het oordeel „kan niet anders dan onjuist zijn, al was het maar alleen omdat het „grootste gedeelte van de Indische ambtenaren, zelf niet wetenschappelijk „opgeleid, maar toch tot aanzienlijke ambten opgeklommen, wanen dat „wetenschappelijke vorming van jonge lieden tijdverlies en geldverspilling „is, en daardoor de goede beginselen, den jongeren van dagen ingeprent, „uitwisschen. Moet echter de Nederl. Indische ambtenaar, zoo als teregt „door allen verlangd wordt, geen handwerksman zijn en is daarvoor we-„tenschappelijke kennis, niet alleen ervaring, noodig, dan kan er alleen „sprake zijn van de wijze, waarop aan een akademie het onderwijs voor „toekomstige ambtenaren van Nederl. Indië moet gegeven worden, geens-„zins mag de doelmatigheid van het onderwijs zelf worden in twijfel ge-„trokken *)."

Ofschoon het stuk, waarvan wij zoo even het slot mededeelden, regtstreeks is gerigt tegen een artikel, waarvan de strekking was, om aan te toonen, dat de doelmatigheid van de studiën in de taal-, land- en volkenkunde van Neêrlandsch Indië voor hem, die het radikaal van Indisch ambtenaar van de eerste klasse wenscht te erlangen, moet worden in twijfel getrokken, en dat het beste behoedmiddel tegen die ondoelmatigheid is, de bepalingen, welke die studiën verpligtend maken, in te trekken; — zoo achten wij de uitgesproken woorden tevens van uitnemend belang voor de juiste beoordeeling van den aard en de strekking der staatsinrigtingen, die niet kunnen begrepen worden onder de instellingen van hooger onderwijs, en nogtans de wetenschappelijke vorming voor verschillende meer of min gewigtige en aanzienlijke betrekkingen in de maatschappij bedoelen.

Men spreekt veel van grieven tegen de Delftsche akademie; — maar men vergeet, dat ten haren opzigte in volle kracht het spreekwoord mag

*) Mr. S. KEIJZER. *Alg. Handelsblad* van 15 Mei 1854.

gelden: „onbekend maakt onbemind." Zoo het waar is, — en wij willen daaraan geenzins twijfelen, — dat reeds sedert een eeuw men de behoefte gevoelde aan wetenschappelijke vorming van ambtenaren voor Nederlandsch Indië, — te eerder kon de regering op krachtige ondersteuning rekenen in haar voornemen, om door de oprigting eener rijksinstelling in die behoefte te voorzien, wanneer de medewerking der volksvertegenwoordiging werd gevraagd. Als men het uitstekend nut niet ontkennen kan, dat het gemeen overleg tusschen de regering en de vertegenwoordiging hebben moet op de behartiging en regeling der stoffelijke en zedelijke belangen der natie, — vooral in een tijd, wanneer men teregt in wetenschappelijke opleiding een verzekering van bekwaamheid ziet, — dan zou dat gemeen overleg gewenschte vruchten dragen, als de inrigting van het onderwijs en de beschikking over voldoende middelen ter sprake werd gebragt. De instelling, die wij op het oog hebben en waarvan wij den aard en de strekking steeds hebben toegejuicht, zag het levenslicht, zonder dat zij eenigen waarborg van een duurzaam bestaan bezat. Onttrokken aan de onwaardeerbare zorg, die alle rijksinstellingen omvat, was de grondslag van haar bestaan in de willekeur van een of meer personen gehecht en de middelen tot haar onderhoud aan de wisselvalligheid van eene kansberekening vastgeknoopt. 't Kon wel van haar gevraagd worden: „wie of dat kind tot „vader (verzorger) heeft?"

't Is evenwel niet enkel het zelfstandig bestaan, dat aan die instelling een onzekeren waarborg voor hare duurzaamheid geeft, ofschoon zij regtstreeks onder het toezigt staat van het hoofd van den staat; — die zelfstandigheid is toch afhankelijk van de persoonlijke inzigten van den staatsdienaar, wien het beheer der geldmiddelen is opgedragen, waaruit de instelling wordt ondersteund. Opgenomen in de rij der staatsinrigtingen voor het onderwijs, gelijk de Koninklijke akademiën voor de zee- en landmagt, was haar alles verzekerd wat tot instandhouding en uitbreiding vereischt werd en wat haar aan hare verhevene bestemming kon doen beantwoorden. Maar behalve die stoffelijke belangen, waarvan de behartiging ook in een gevorderd beheer steun vindt, zijn er omstandigheden die haar in zedelijke waarde kunnen doen rijzen. Zoo wij slechts letten op de wenige zorg, die bij het Verslag omtrent den staat der hooge-, middelbare- en lagere scholen over 1852—1853, is besteed, om de natie in te lichten omtrent den staat van de Koninklijke akademie te Delft, — men zal overvloedige stof vinden om te betreuren, dat die gewigtige instelling zoo weinig de algemeene belangstelling opwekt. Van de overige instellingen treffen wij bijzonderheden aan, soms van groote uitgebreidheid, betreffende het personeel der inrigting, opvoeding en onderwijs, hulpmiddelen voor het onderwijs en uitkomsten der afgeloopen cursus, verrijkt met beschouwingen, tot ieder onderwerp betrekking hebbende. Onze aandacht werd getrokken door het weinige, wat daaromtrent werd medegedeeld, ten aanzien van de Delftsche akademie.

Van niet minder belang achten wij de verhouding, waarin die instelling

staat tot de dienst in de koloniën, of tot de plaatsing als ambtenaar hier te land. Zonder het ons thans tot onze taak te beschouwen, om een blik te werpen op de vooruitzigten die er geopend zijn voor de kweekelingen der Akademie na het voleindigen hunner studiën en de uitsluitende voorregten die hun boven anderen worden toegekend, stippen wij evenwel aan de onredelijkheid, om de aanstelling als rijksambtenaar 't zij hier te lande, 't zij in de overzeesche bezittingen, onbepaald te verbinden aan het genoten onderwijs bij eene Koninklijke instelling, zonder den billijken regel te doen gelden, dat alleen een onderzoek zal beslissen over de mate der bekwaamheden, onverschillig waar en hoe die zijn verkregen. Wij erkennen het, dat de regering zich de bevoegdheid heeft voorbehonden, om een aanstelling als Indisch ambtenaar te verleenen, ook zonder eene voorafgegane opleiding aan de akademie te Delft; — maar wij weten ook, dat elk gebruik van die bevoegdheid in den regel met eene onbillijkheid gepaard gaat, omdat geen waarborg van kunde wordt geëischt, maar slechts als bloot gunstbewijs de aanstelling wordt verleend. Bij herhaling zijn wij in de verpligting geweest door voorbeelden dit misbruik aan te wijzen, en zoo lang die deur niet gesloten wordt, welke in de laatste maanden ruimer dan vroeger werd opengezet, zal te meer stof tot klagten overblijven voor ingezetenen der koloniën, die slechts onder hoogstbezwarende voorwaarden hunne kinderen tot de koloniale dienst kunnen opleiden.

Wij eindigen met den wensch, dat bij de aanstaande wet op het onderwijs hier te lande, in de ontwikkelde bezwaren zal worden te gemoet gekomen. *(Ingezonden.)*

Wij hebben den brief van CANDIDUS ontvangen. Wij zijn het met den schrijver eens:

dat de oorzaak, waarom de rekenkamer in Nederlandsch Indië met haar werk altijd zoo achterlijk blijft en in den laatsten tijd nog meer ten achteren is geraakt, niet gezocht moet worden in de organisatie van dit departement, dat met 1 president, 4 leden en 45 onderschikte kommiezen en klerken de noodige werkzaamheden gemakkelijk kan verrigten, indien de direktie uit personen bestaat, die, voor hunne betrekking geschikt, met beleid en ijver het ondergeschikte peroneel voorlichten en aanmoedigen;

dat eene, gelijk men zegt, op handen zijnde vermeerdering van personen, waardoor de schatkist met *f* 24,000 zoude bezwaard worden, weinig helpen kan, wanneer men voortgaat, aan ambtenaren, die te oud zijn, om nog te *kunnen*, of door ziekelijkheid en andere oorzaken niet genegen zijn, om te *willen* werken, het lidmaatschap bij de rekenkamer als eene sinecure aan te wijzen, waar zij zich, gelijk de schrijver geestig genoeg zegt, „*allengs tot volslagene nulliteiten sublimeren*";

dat het ook nuttig zijn kan, dit onderwerp openlijk in Nederland ter sprake te brengen, daar men dit in Nederlandsch Indië niet mag doen.

Wij zijn het echter met CANDIDUS niet eens, dat er vermeerdering van

personeel bij de rekenkamer zal komen, zelfs niet, indien zij noodzakelijk ware, en tot nut strekken kon; het bewijs voor die stelling kan CANDIDUS vinden in de diskussiën over het nieuwe regerings-reglement, bij gelegenheid, dat door de heeren VAN HOËVELL, VAN BOSSE en STOLTE op uitbreiding van het personeel bij het binnenlandsch bestuur werd aangedrongen.

Wij zijn het ook niet eens met CANDIDUS, dat eene openlijke beoordeeling der personen, thans de direktie der rekenkamer uitmakende, eenig nut kan opleveren, en hebben daarom ook niet kunnen besluiten, die beoordeeling te plaatsen.

Nadat de betrekking van vice-president van den raad van Nederlandsch Indië, gedurende het tijdsverloop van een paar jaren, onvervuld is gebleven, werd dezer dagen in die vakature eindelijk voorzien door de benoeming van den heer J. P. C. RULOFFS, staatsraad in buitengewone dienst en thans lid van dien raad.

Dikwijls hebben wij gevraagd: waarom draagt de Minister toch niemand voor tot vice-president van den raad?

Sommige vrienden van den Minister antwoordden: Dit staat in verband met het Reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië. Zoodra het wets-ontwerp, waarbij dat Reglement wordt vastgesteld, zal zijn aangenomen, mag men eene geheele verandering in 't personeel van den raad van Indië verwachten. Dan zal tot vice-president van dat kollege benoemd worden iemand, die met de inzigten van den Minister ten volle bekend is, en die tot het vaststellen van het nieuwe Reglement heeft medegewerkt.

Hoe weinig waarde men ook aan deze beweeggronden moge hechten, dat was ten minste een reden voor het uitstel.

Maar de uitkomst heeft bewezen, dat ook zelfs dit motief bij den Minister niet bestond. De heer RULOFFS, het oudste lid van den raad van Indië, is tot vice-president benoemd. Het ancienniteits-stelsel is eenvoudig gevolgd. Niets buitengewoons heeft er plaats gegrepen.

Wij willen tegen deze benoeming geene bezwaren inbrengen — maar wij vragen alleen: waarom heeft zij niet reeds twee jaren geleden plaats gehad? waarom moest de raad van Indië gedurende al dien tijd van eenen vice-president verstoken zijn? is die betrekking twee jaren lang overbodig geweest? maar dan is zij immers in 't geheel niet meer noodig?

't Is zeker, dat wij van al deze raadsels geene oplossing van den Ministe wachten hebben. De Minister antwoordt niet op zijne daden! Hij is daartoe te hoog geplaatst.

Dit winnen wij echter door deze vragen te doen, dat er niemand is, volstrekt niemand, die ze kan beantwoorden, en dat alzoo iedereen moet erkennen, dat de Minister twee jaren lang, gewigtige belangen van 's lands dienst heeft verwaarloosd.

Door de benoeming van den heer RULOFFS tot vice-president van den raad van Indië ontbreekt thans een lid van dien raad.

Waarom wordt niet *onmiddellijk* in die vakature voorzien?

Omdat, bij art. 10 van het, onlangs in de beide Kamers der Staten-Generaal aangenomen Reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië, aan den Koning daartoe de bevoegdheid is ontnomen.

Vooraf moet voldaan worden aan het voorschrift: „Tot het vervullen „eener opengevallene plaats in den raad van Nederlandsch Indië wordt „door den Gouverneur-Generaal, na overleg met den raad, binnen dertig „dagen, eene met reden omkleede aanbeveling van minstens twee personen „aan den Minister van Koloniën gezonden."

Onder meer bezwaren, tegen deze bepaling ingebragt, werd ook het volgende door mij aangevoerd:

„Den Koning wordt hier de bevoegdheid ontnomen, om een raad van Indië te ontslaan en *onmiddelijk* een ander aan te stellen, want er moet vooraf voldaan zijn aan de eerste alinea van art. 10. Tot de vervulling van de plaats die door het ontslag is opengevallen, moet *eerst* door den Gouverneur-generaal eene aanbeveling worden ingezonden. *Dit is werkelijk eene verkorting van de regten, die de kroon behoort te hebben.* De Koning behoort de bevoegdheid te bezitten, om te ontslaan en benoemen *wanneer* hij het noodig oordeelt."

Welnu reeds op dit oogenblik komt de gegrondheid dezer ingebragte bezwaren aan het licht.

Door de benoeming van den heer RULOFFS tot vice-president ontbreekt er een lid van den raad van Indië.

Indien ooit is het thans dringend noodzakelijk, dat de raad voltallig zij, omdat het in werking brengen van het nieuwe reglement zeer veel werkzaamheden zal vereischen, en de medewerking daartoe volstrekt onmisbaar is.

Al is de minister ook met ons van die noodzakelijkheid overtuigd, toch kan hij aan het hoofd van den staat niet het voorstel doen, om *onmiddelijk* in de vakature te voorzien, want de wet heeft aan den Koning die bevoegdheid ontnomen. Eerst moet de Gouverneur-Generaal eene voordragt doen.

De raad van Indië zal dus, gedurende het gewigtig tijdperk, waarin de nieuwe regeling van de Indische huishouding zal plaats grijpen, van een harer leden verstoken moeten blijven; want eer de voordragt, de benoeming en het zitting nemen van het nieuwe lid kan plaats hebben, zal er een half jaar verloopen zijn.

„Maar de wet is nog niet afgekondigd", zal men zeggen. „De Minister is er dus nog niet aan gebonden. Indien hij, gelijk waarschijnlijk is, van de noodzakkelijkheid overtuigd mogt zijn, om in de tegenwoordige omstandigheden tot eene benoeming over te gaan, zonder de voordragt van den Gouverneur-Generaal, kan hij dat doen, zonder de wet te schenden."

Gij hebt volkomen gelijk — en toch zal de Minister het niet doen. Want dan geeft hij daardoor te kennen, dat de oppositie gelijk had, en dat het door haar voorgestelde en ondersteunde amendement, om die schadelijke

en de regten des Konings belemmerende bepaling weg te laten, door hem en zijne meerderheid in de Kamer alléén is verworpen, omdat het door *ons* werd verlangd, *alléén uit partijzucht.*

Het is de gewoonte van den Minister van Koloniën, den heer C. F. PAHUD, om, wanneer hij door den loop der diskussiën overtuigd wordt, dat hij zich in zijne redevoeringen verkeerd en onbehoorlijk heeft uitgedrukt, in de stenographische opteekening zijner woorden zulke wijzigingen, veranderingen, uitlatingen en bijvoegingen te brengen, dat die hem aangewezen fouten in het *Bijblad* zoo veel mogelijk zijn weggenomen.

Nimmer heeft hij dat meer in 't oog loopend gedaan, dan in zijne redevoering den 19den Julij ll., bij de algemeene beschouwingen omtrent het wets-ontwerp, tot vaststelling van een Reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië, uitgesproken.

Terwijl *al* het bij de beraadslagingen over dat wets-ontwerp door hem gesprokene, *onmiddelijk* door hem werd nagezien en ter landsdrukkerij bezorgd, heeft hij met *die redevoering* eene uitzondering gemaakt. In het Bijblad leest men er van: „*Deze redevoering zal later worden medegedeeld*", en eerst vele weken later, nadat de geheele diskussie was afgeloopen en de Kamers waren uiteengegaan, is die mededeeling geschied.

Waarom zoo laat? Die redevoering was van zulk eenen heftigen aard, dat zij weinig strookte met de „kalmte" en „bezadigdheid", die, volgens de sluitingsrede van den Minister van Binnenlandsche zaken, deze zitting zou hebben gekenmerkt.

Vooral ten mijnen opzigte veroorloofde zich de Minister uitdrukkingen, die ieder onpartijdige afkeurde en die van mijne zijde eene *onmiddelijke* wederlegging noodzakelijk maakten. Dadelijk nadat de Minister had geëindigd, vroeg ik het woord voor een persoonlijk feit en zeide onder anderen:

„Wanneer de Minister van Koloniën op hoogen toon afkeurt, dat der regering in deze vergadering door mij werd veweten, dat het hare *bedoeling* is dat het in haar *plan* ligt, om Nederlandsch Indië uit te putten en te gronde te rigten; wanneer de Minister dit op hoogen toon in mij bestraft, dan mag ik niet zwijgen. Juist dat veroordeel ik in anderen, dat men altoos de bedoelingen in twijfel trekt. En van zulk een hoogst laakbaar gedrag beschuldigt mij de Minister. Wat heb ik gezegd? Wat was de strekking van mijn betoog? Uwe beginselen, in dit wetsontwerp nedergelegd, uit de gewisselde stukken gebleken, zullen ten gevolge hebben, dat Indië langzamerhand wordt uitgeput, dat Indië zal blijven lijden ten koste van de batige saldo's. Dat heb ik gezegd en nu vraag ik: is dit eene verklaring, dat de regering *bedoelt* den ondergang van Indië."

Ik had goed verstaan. De Minister had juist gedaan 't geen ik hem verweet. Hij sprak het niet tegen, hij bevestigde het in zijn antwoord, waarin hij zeide:

„Ik wil niet lang toeven, om, ten gevolge van hetgeen door den afgevaardigde uit Almelo (den heer VAN HOËVELL) is gezegd, te verklaren, dat ik met genoegen uit zijn mond de verduidelijking heb gehoord van hetgeen hij bedoeld heeft met zekere gisteren door hem gesproken woorden, die, volgens hem, door mij verkeerd waren opgevat."

Maar wie schetst dan nu mijne verbazing toen ik dezer dagen in de, nu eindelijk medegedeelde redevoering, de woorden, waartegen ik was opgekomen, volstrekt niet terugvond. De pen van den Minister had ze zoodanig veranderd, verzacht, gepolijst, dat, indien ze zoo uit zijnen mond waren gevloeid, de redetwist omtrent het persoonlijk feit niet zou hebben kunnen plaats grijpen. In het Bijblad luiden ze nu aldus:

„Zoo heeft die spreker ook gezegd, dat het gevolg van het stelsel der regering zou zijn uitputting, voortdurende uitputting van Nederlandsch Indië. Doch mijne heeren, wie wil die uitputting? Ik geloof niet dat men met eenig regt kan wijzen op personen, die zoodanig stelsel zouden zijn toegedaan; trouwens het zou eene onmogelijkheid zijn, een stelselmatige uitputting te bestendigen........ Ik meen dan ook te mogen vragen, of hetgeen de spreker uit Almelo heeft willen betoogen, of zijne voorspiegeling, als of de regering, door het batig slot verblind, een stelsel van uitputting wenscht te bestendigen, waarvan ontevredenheid en eindelijk het verlies der Koloniën het gevolg moet zijn, eenigen den minsten schijn van grond heeft, en of hem integendeel niet kan worden toegeroepen: gij dicht der regering plannen en denkbeelden toe, die niet bestaan. De woorden *nationale zonde*, door den spreker uit Almelo gebezigd, kunnen hier alleen als eene magtspreuk worden beschouwd. Wil de regering dan den ondergang van Indië? Zeer zeker zou de Kamer haar niet behulpzaam zijn in de uitvoering van dien wil. Ter goeder trouw kan niemand twijfelen aan de bedoelingen der regering; ik geloof zelfs niet, dat het gepast is, die bedoelingen zoodanig te kenschetsen, als of de regering den ondergang van Indië zou kunnen of willen beoogen.

Had de Minister zoo gesproken als hij hier heeft geschreven, ik zou 't mij niet hebben kunnen aantrekken. Immers het zijn klanken, woorden, volzinnen, zonder eene bepaalde beteekenis.

Men zou kunnen vragen, of het behoorlijk is en overeenkomstig met de goede trouw, om op die wijze eenmaal in 's lands vergaderzaal uitgesproken woorden te verminken?

Maar wij vragen dat hij deze gelegenheid niet. Wij konstateren alleen het feit, als een bewijs, dat de Minister, bij kalmer nadenken, in de stilte van het kabinet, zoodanig overtuigd is geworden van de laakbaarheid van zijn gedrag, dat hij de geheugenis daarvan heeft trachten uit te wisschen, door veranderingen in zijne redevoering te brengen, die hem thans onzin laten spreken.

Sedert de uitgave onzer vorige aflevering, is het heugelijk berigt in Nederland bekend geworden, dat door onze dappere troepen eene glansrijke overwinning is behaald op de oproerige Chinezen van Borneo.

Montrado is ingenomen, en alzoo is de eerste grondslag gelegd, waarop de herstelling van het Nederlandsch gezag, te lang door den overmoed van gelukzoekers en vreemdelingen miskend, zal kunnen plaats hebben.

Wij hopen weldra in staat gesteld te worden, om eene beschouwing van dit wapenfeit en tevens eene aanwijzing van den gedragslijn, thans door het gouvernement te volgen, aan het oordeel onzer lezers te onderwerpen.

Voor het tegenwoordige bepalen wij ons bij de hulde, die wij op nieuw aan het verdienstelijke leger van Nederlandsch Indië toebrengen. Het heeft

weder bewezen, dat het, ook in weerwil van gedurige miskenning, zijne pligten weet te vervullen. Het heeft aanspraak op de hoogachting en de erkentelijkheid van allen, die het behoud der Indische bezittingen voor het moederland op prijs stellen.

Velen zijn er, die dit volkomen zullen toestemmen, maar die, wanneer het er op aankomt, om dit door daden te bewijzen, allerlei verontschuldigingen en uitvlugten hebben, om aan het leger in Indië voorregten te kunnen onthouden, die het leger in Nederland geniet. Wij herinneren slechts de diskussiën, die onlangs in de Tweede Kamer der Staten-Generaal hebben plaats gehad. Wij vragen: welke afdoende reden is aangevoerd, op grond waarvan mede te regt het voorstel heeft afgewezen, om, gelijk hier, ook in Indië, regelen te stellen voor de bevordering, het ontslag en het pensioneren van officieren? Waarom moet dat alles in Indië bij voortduring, niet naar regelen, maar naar willekeur geschieden?

Bijdragen tot de geschiedenis van Celebes.

II.

Aanteekeningen over de rijken van Boni, Soping, Loewoe, Tello en andere kleine staten.

Het koningrijk *Boni* strekte zich, bij den vrede van Bongaya, langs den westeroever van de bogt van Boni noordwaarts uit tot de rivier Tjimana zuidwaarts tot de rivier Salenieke, een afstand van 20 mijlen landwaarts in tot Soping, Lamoeroe, Makassar en Boele-Boele. Van oudsher was het een onafhankelijk rijk, welks eerste Koning gezegd wordt uit den hemel te zijn nedergedaald. Hij had geen naam, maar werd gewoonlijk „Matta Selompo-e" (het alziend oog) geheeten. Hij huwde eene prinses van Toro bij Boni, mede uit den hemel afkomstig. Zij verwekten een zoon LAOEMASSA geheeten en vijf dochters, uit welke alle volgende Koningen afstamden. Van MATTA SELOMPO-E ontleenen alle de, heden nog gebruikte, rijkswetten haren oorsprong, ook de standaard „worong-porong-e" genaamd, alsmede de instelling van zeven kiesheeren onder den naam van „matoea pitoe". Na eene regering van 40 jaren is deze eerste vorst met zijne gemalin verdwenen of ten hemel gevaren, nadat hij vooraf zijnen zoon LAOEMASSA in zijne plaats had aangesteld. Deze liet geen kinderen na, maar zijne zuster PATTARA WANOEA, met AROE PALAKA gehuwd, baarde eenen zoon LASALEWOE of ook AROE PALOEA genaamd, die drie dagen oud zijnde door LAOEMASSA, welke afstand van den troon deed, tot Koning werd aangesteld.

LASALEWOE huwde ééne zijner nichten, mede uit MATTA SELOMPO-E gesproten, en verwekte eene dochter, die hem opvolgde, onder den naam van BAR-RI-GAOE en met AROE KAPOE, TARRIBOLI genaamd, zich in den echt verbond, bij wien zij een zoon verwon, dien zij vier jaren voor haren dood tot Koning van Boni aanstelde. Deze vorst, LA-TAN-RI-SOEKKIE geheeten, voerde het eerst den koninklijken pajong, dien hij den Loewoenezen ontweldigde, na hen uit zijn rijk geslagen te hebben. Met een zijner nichten getrouwd zijnde, verwekte hij eenen zoon genaamd LA-OE-LIO, anders BOTÉ-É, die hem later opvolgde.

Deze vorst maakte een verbond met den Makassaarschen Koning TOE MA PARISI KAKALONNA, hetwelk bezworen werd bij het Bonisch koninklijk zwaard of „latendoening" gevoegd bij het rijkszijdgeweer of „soedang" van Goa. Hij ondersteunde die van Goa in den oorlog tegen Loewoe, doch werd kort daarna

door zijns broeders zoon vermoord. Van zijne beide zonen volgde hem de oudste TANRI RAWA genaamd of BONKANG-E (na zijn' dood MATINROA-RI-GOETJINA) in de regering op, die bij den roem van dapperheid den nog grooteren van edelmoedigheid voegde. Tegen de Makassaren meermalen moetende oorlogen zegepraalde hij altijd; ja, zelfs had hij het geheele rijk Goa als in zijn hand, toen de Koning van dat rijk TONGA BATTA in een veldslag gesneuveld was; doch hij schonk den overgeblevenen van het Makassaarsche leger den vrede en vrij geleide naar hunne hoofdstad. Met Soping en Wadjo rigtte hij het bondgenootschap op „Lamoen-patoea-ri Timoeroeng" genaamd, hetwelk naderhand tot zoo vele twisten aanleiding gaf. Daar hij geene kinderen naliet, werd hij opgevolgd door zijn broeder LAITJA, na zijn dood MATENROO-RI-ADDENENA genaamd, dat is „op zijn trap met stokken dood geslagen". Ook deze voerde oorlog tegen de Makassaren, zonder dat echter veel van weerzijde werd uitgerigt. De daarop gesloten vrede was evenzeer van korten duur en werd ras wederom door krijg vervangen. Zoo edelmoedig overigens zijn broeder geweest was, zoo boosaardig gedroeg hij zich, hetgeen hem den algemeenen haat der Boniërs berokkende, tot dat zijne naaste bloedverwanten hem op den trap van zijn eigen huis met stokken doodsloegen, opdat, bij de voldoening hunner wraak, zijn bloed, dat heilig was vermits het van een goddelijken stamvader afstamde, niet gestort zou worden.

Tot zijn opvolger verkozen de moordenaars AROE KALJOE, een kleinzoon van de Koningin BARRIGNOE, die onder den naam van LAPATAWA regeerde en na zijn dood MATINROA-RI-BATOE genaamd werd. Hij was gehuwd met DAENG RALIPOENA, dochter van den voormaligen Koning BOTE-E. Zonder bekende reden deden hem de Makassaren den oorlog aan, doch het kwam tot geen hoofdtreffen en spoedig werd de vrede gesloten. Omstreeks 1590 overleed de genoemde vorst, latende slechts ééne dochter na, TANRI TOEPOE genaamd, die hem opvolgde (na haar dood heette zij MATINROA-RI-SIDENNENG). Zij trouwde met LATANRI-ROKA AROE PALAKA, doch de uit dit huwelijk gesproten kinderen zijn niet bekend. Onder hare regering werden, omstreeks 't jaar 1606, de Boniërs door de Makassaren tot aanneming van het Islamisme gedwongen, en, bij de hernieuwing van het oude verbond, voor het eerst in hunne regten tegenover Goa verminderd. TANRI TOEPOE gestorven zijnde, aanvaardde haar echtgenoot het bestuur. Na eene korte regering echter werd hij afgezet en vervangen door een in zijne plaats verkozen zoon van Koning LAITJA, TANRI-PALA genoemd of, na zijnen dood, MATINROA-RI-TELLO. Deze zond LATANRI-ROEA in ballingschap en leefde met de Makassaren in voortdurende vriendschap, ofschoon met deze vermindering van rang dat hij wel den Makassaarschen vorst te Goa bezoek bragt, maar deze niet wederkeerig bij zich ontving. Hij stierf in 1626 te Tello. Daar zijn eenige zoon DAENG PABILE van eene te geringe moedèr geboren was, om aanspraak op den troon te kunnen hebben, zoo benoemde hij nog voor zijnen dood zijn zusterszoon LAMADARAMMA tot opvolger.

Genoemde vorst, na de geboorte zijns zoons PAKOKOA ook OEPOENA PAKOKOA, en na zijn overlijden MATINROA-RI-BOEKAKA genaamd, huwde eene Wadjo-

resche prinses van Timoeroeng, wier vader Aroe Matosa-e van Wadjo geweest is. Van daar dat LAMADARAMMA ten tijde van SPEELMAN hetzelfde ambt in genoemd landschap bekleedde. Men beschrijft hem als eer- en staatszuchtig, eigenzinnig en met verachting jegens de landheeren bezield, desniettemin als verre van kloekhartig. Na twaalf jaren vreedzaam geregeerd te hebben, ondernam hij allerlei veranderingen in de godsdienst, waardoor hij alle zijne grooten, en zijne eigene moeder voornamelijk, misnoegd maakte. Daar zij echter voor haren zoon moest bukken vlugtte zij naar Goa tot den Koning RI-PAPANG en schonk hem haar erfgoed Patiro. LAMADARAMMA zette intusschen zijne ontwerpen voort, ook Wadjo en Soping door de wapenen tot het omhelzen zijner gevoelens trachtende te dwingen. Ook deze beide staten riepen daarop de hulp van Makassar in. De Koning van Goa trok dien ten gevolge in 1640 naar Boni, sloeg de Boniërs driemalen en onderwierp het geheele land, waarover hij den Boniër TOBALLA of AROE PITOE TANETTE tot regent aanstelde. Den kort daarna door DAENG PABILE en AROE KOEN begonnen opstand dempten de Makassaren evenzeer, hetgeen aan Boni in 1643 het verlies van alle privelegiën kostte. Alleen het distrikt Mampoe, dat in den aanslag van DAENG PABILE niet gedeeld had, bleef bevrijd van de slavernij. De oorzaak dier omkeering schrijft men toe aan het slecht beleid van zaken van de zijde der Boniërs, daar deze toenmaals in den oorlog de Makassaren overtroffen en, vóór de groote sterfte over geheel Celebes in de jaren 1636—1638, 70,000 weerbare mannen ten strijde konden voeren en in 1643 nog 50,000 man onder de wapenen hadden.

De slavernij viel echter van stonden aan den Boniërs te hard, dan dat zij er zich gewillig aan zouden onderworpen hebben. Toen dus de Nederlanders in 1660 het kasteel Pannekoekang veroverden, besloten de Boniërs reeds zich met hen te verbinden; de spoedige vrede alleen verijdelde dit. En toen men daarna bij de Makassaren van 10,000 Boniërs gebruik wilde maken, om het genoemde kasteel, na de teruggave, van het vaste land af te snijden, werd door die manschappen, welke allen naar Boni vloden, onder AROE PALAKA, DAENG PABILE, TOBALLA, AROE PONAIJA, en AROE MAROEWANGIE, een nieuwe opstand verwekt. Alles volgde hen in den beginne; ook die van Soping vielen hun toe; doch wederom met den ongelukkigsten uitslag, daar de Makkassaren met de Maleijers en Wadjorezen hun nederlaag op nederlaag toebragten. AROE KAYOE bij deze gelegenheid gevangen genomen werd naar Sumbawa gebannen, van waar hij in 1669 door den admiraal SPEELMAN verlost is. De andere hoofden der Boniërs en Sopingers vloden naar Boeton, met welks Koning, even als met dien van Ternate, zij een naauw verbond sloten. AROE PATOORIE, een Sopingsche prins, zond daarop zonder voorkennis der overigen een' brief aan de hooge regering te Batavia (in 1663), door middel van den kommissaris NIEUWLAND, die zich toen naar Ternate begaf. Zeer verwonderd waren dus de andere uitgewekenen, die algemeen AROE PALAKA voor hoofd erkenden, eenige maanden later den genoemden kommissaris te zien wederkeeren met een antwoord des Nederlandschen bestuurs aan AROE PATOORIE.

Om dus de ware gesteldheid der zaak te Batavia te openbaren, zond men, nadat de Koning van Boeton geweigerd had om iemand met den heer NIEUWLAND te laten vertrekken, AROE BOELE als afgezant.

Weinig tijds later vertrok ook AROE PALAKA met de sloep eens Amboneschen burgers, LAURENS VOS genaamd, naar Batavia, waar hij zelf zijne belangen en die zijner vrienden aan de regering voordroeg. Na voorts in 1666 eerst den veldtogt op Sumatra's westkust te hebben bijgewoond, vertrok hij in het volgende jaar met de vloot van den admiraal SPEELMAN naar Boeton, waar de genoemde vlootvoogd de Makassaarsche zeemagt geheel vernielde. Het getal van gevangenen was zoo groot, dat 5000 koppen op zeker eiland werden aan wal gezet, van waar de Boetonezen de meesten na het vertrek des admiraals voor geld verlosten. Na deze overwinning zeilde de admiraal naar Ternate, latende aldaar den kap.-luitenant STEIJGER met twee schepen en RADJA PALAKA met de overgekomen Boeginezen en Sopingers, om het weerbarstig Pantjiana te dwingen en het roofnest Tiboore te zuiveren. Vervolgens keerde hij naar Boeton terug en zette den togt tegen Makassar voort.

De Makassaren, ondertusschen het gebeurde vernomen hebbende herstelden LAMADARAMMA in zijn rijk volgens het oude verbond, hopende aldus Boni aan hunne zijde te houden. AROE PALAKA vreezende, dat deze maatregel het gewenschte doel bereiken zoude, zond, zoodra hij daarvan kennis droeg, op eigen gezag, een aantal Boniërs naar hun vaderland, om de bevolking tot zich te lokken, en naauwelijks was ook deze magt in Boni aangekomen of LAMADARAMMA voegde zich met zijn leger bij haar en viel onverhoeds de Makassaren aan. Zijne voorbarigheid echter veroorzaakte hem eene geduchte nederlaag, waarna hij met de zijnen naar het den Nederlanders toegedane Loewoe vlugtte. Toen dus AROE PALAKA zelf, met den admiraal SPEELMAN van Boeton naar Makassar stevenende, door storm in de bogt van Boni vervallen was, vond hij aanvankelijk weinig aanhang; eerst de komst van kapitein POOLMAN met 30 Europeanen en 2 veldstukken en het vertoonen der brieven van Batavia, deed hem toeloop vinden, die echter ook nu zoo toenam, dat de Makassaarsche landvoogd ijlings het land ruimde. Nu trok men gezamenlijk, omtrent 6000 man sterk, over Boele Boele, Boelekomba en Bonthain tot Laija en Toeratea voort, waar KRAENG LINTESE met eene genoegzame magt den verderen doortogt betwistte. AROE PALAKA viel de Makassaren met groote dapperheid aan en trachtte hen tot wijken te brengen; dit laatste echter gebeurde niet ras, ofschoon het verlies van KRAENG LINTESE reeds groot was. Om derhalve de vereeniging met den heer SPEELMAN die inmiddels Sambopoe aantastte, niet te doen mislukken, weken POOLMAN en PALAKA zijwaarts af, scheepten hunne magten op praauwen in en kwamen aldus den 14den en 17den Augustus voor Glisson ten anker.

Nu werden door hen en den wakkeren SPEELMAN gezamenlijk de Makassaren aangevallen, waarbij den Nederlanders dit voordeel te beurt viel, dat die van Toeratea en Palembangking, aan wie eene sterke benting ter

verdediging was toevertrouwd, zich omwendden en hunne vastigheden aan AROE PALAKA overgaven. Zoo kwam het op den 18den November 1667 tot den vrede van Bongaja, na welks sluiting de Nederlandsche vloot voor de westewinden zich onder het kasteel Rotterdam beveiligde. Dat echter deze vrede in het volgende jaar, door toedoen van KRAENG KRONRONG, trouweloos verbroken en de oorlog hervat werd, tot dat de verovering van Sambopoe aan de Makassaarsche grootheid een einde maakte, is bekend.

Inmiddels keerde de gevlgte Koning LAMADARAMMA uit Loewoe terug; in naam bleef hij het gezag behouden; het bestuur over de krijgsmagt stond hij echter vrijwillig af aan AROE PALAKA. Deze vertrok daarna, nevens verscheiden Makassaarsche, Bonische en Sopingsche prinsen, met den admiraal SPEELMAN naar Batavia, en ontving aldaar, tot belooning zijner diensten, het rijk van Bonthain tot een in zijn mannelijk oir erfelijk leengoed, benevens een geschenk van 200 rksd. en de heerlijkheid Bontoealak tot bestendig verblijf. Op Celebes wedergekeerd zijnde, zette hij den oorlog tegen de mindere bondgenooten van Makassar voorspoedig voort. Eerst bedwong hij Lamoeroe, den nabuur van Soping, Mario en Bengo, waar hij vervolgens tot erfelijk Koning verkozen werd, met toestemming des Nederlandschen bestuurs, dat hem daarenboven een gouden keten en medaille tot voortdurend onderscheidingsteeken vereerde. Daarna overwon hij de Wadjorezen ten eenenmale, met welke en de Sopingers hij het verbond „Tellon Poetje" genaamd aanging. De vorsten der genoemde staten bragt hij in het kasteel Rotterdam, waar door het Nederlandsch bestuur, den 23sten December 1670, het sedert bestaan hebbend verdrag werd gesloten, dat den 10den Januarij daaraanvolgende wederzijds is geteekend en beëedigd.

De zuster van AROE PALAKA huwde intusschen met den Bonischen erfprins PAKOKOA, uit welken echt een zoon geboren werd, LAPATAOE genaamd. De Koning LAMADARAMMA zelf deed in 1672 afstand van de regering, waarop de zeven kiesheeren, zonder op diens zoon PAKOKOA acht te slaan, eenparig radja of AROE PALAKA op den troon verhieven. Men gaf hem den bijnaam van TOENI SOMBAYA of DEN GROOTE, en na zijn overlijden dien van MATINROA-RI BONTOEALA. Op den 3den November des genoemden jaars werd hij plegtig gehuldigd, juist op den zelfden dag, dat zijn neef LAPATAOE werd geboren, dien hij tot zijn opvolger benoemde. In de navolgende jaren 1673 en 1674, zette hij, met de hulp der Nederlanders, den oorlog in het noorden wederom voort. Wel vermogt hij de Mandarezen niet geheel te onderwerpen, nogtans bragt hij hen zoo verre, dat zij zich vernederden. De vorsten der zeven rivieren werden toen door hem naar het kasteel Rotterdam geleid, waar den 10den October 1674 met hen een vaste overeenkomst werd gesloten en beëedigd. Intusschen hield AROE PALAKA, waarschijnlijk met voordacht, die van Tjampalagie achter, ten einde hen aldus zijne slaven te kunnen maken. Op dezelfde wijze handelde hij met die van Letta, een binnen het Toradjesche grondgebied gelegen landschap. En echter waren deze, even als die van Mandar en Tjampalagie, reeds vroeger aan de zijde der Nederlanders overgegaan en met hen in verbond getreden.

Geen wonder dus dat er allengs verschil ontstond tusschen AROE PALAKA in het Nederlandsch bestuur. In den jare 1675 werd zelfs de verwijdering tusschen den genoemden vorst, die zich deswege in de binnenlanden ophield, en den Nederlandschen president HARTHOUWER vrij ernstig. AROE PALAKA begeerde onder anderen, in eenen brief aan de hooge regering te Batavia, dat den Boeginezen zoo wel als den Ternatanen en Boetonezen de vrije handel vergund mogt worden, zonder verpligting om het kasteel Rotterdam aan te doen. Hij grondde zijn aanspraak dienaangaande op beloften van den admiraal SPEELMAN. Ter beslissing van dit geschil werd door de hooge regering ANDRIES BOGAART als kommissaris naar Makassar gezonden, en deze overtuigde AROE PALAKA, dat de Boniërs zich bij het Bongaaisch kontrakt omtrent den handel tot hetzelfde als de overige bondgenooten verpligt hadden. Van dezen tijd af liet AROE PALAKA het voortduren dier verpligting zich welgevallen. Van den in 1677 door den Bonischen vorst tegen Goa gevoerden oorlog is reeds bij de zaken van dat rijk melding gemaakt.

Intusschen nam de overmoed en opgeblazenheid van den Bonischen vorst steeds toe, zoodat hij zich zelfs niet ontzag in den jare 1681 zijn eigen zwager RADJA TAMPARANG of AROE BAKE te doen vermoorden. De reden, die hem tot deze gruweldaad aandreef, was de ijverzucht over de groote gunst, waarin zijn zwager bij het Nederlandsch bestuur stond, wegens de trouwhartigheid waarmede hij de belangen der Kompagnie was toegedaan. Ook ondernam hij in 1686 op eigen goedvinden, na alleen van zijn voornemen den president HARTSINK kennis te hebben gegeven, een togt tegen de Toeradjezen van Baroko, om hen te tuchtigen wegens het verzuim der opbrengst van 2050 buffels. Twee jaren later was echter deze schuld nog niet afgedaan. Eindelijk wist AROE PALAKA zijn opvolger LAPATAOE de dochter des Konings van Goa te doen trouwen, onder voorwaarde, dat de oudste zoon uit dit huwlijk zijnen grootvader van moeders zijde zoude opvolgen. Dus hoopte de eerzuchtige vorst de heerschappij over bijna geheel Celebes in handen zijner nakomelingen te spelen.

Alsof hij derhalve de Nederlanders in niets meer behoefde te ontzien, trok AROE PALAKA in 1689, buiten eenige kennis van den Nederlandschen president, tegen den Maradia Parapoean in Mandar op. Deze was een bondgenoot der Nederlanders, weshalve van de Nederlandsche zijde tegen dit gedrag zeer geprotesteerd werd. AROE PALAKA echter bemantelde zijne handelingen met zulk een schijn van noodzakelijkheid, dat men ze eindelijk goedkeurde. Er kwam echter in het volgende jaar bevel van Batavia , om zulk een inbreuk op de kontrakten in 't vervolg tegen te gaan, en tegen het gebeurde een protest in te dienen. Desniettegenstaande vermeette AROE PALAKA zich, kort daarna wederom, in vereeniging met de Koningen van Goa en Tello, Lamboko in Soping te overvallen, ten einde zich te wreken over eene beleediging, door den regent van genoemd distrikt hem aangedaan.

De verschijning van den kommissaris DIRK DE HAAS is 1691, tot afdoening van alle geschillen tusschen den president HARTSINK en AROE PALAKA,

scheen wel alles in der minne te zullen schikken; ook verklaarden toenmaals alle bondgenooten afzonderlijk geene grieven te hebben; maar deze rust was van korten duur. De Koning van Bima, namelijk, beschuldigd van den moord des Konings van Dompo, werd deswege in het kasteel Rotterdam ontboden en verscheen ook aldaar. AROE PALAKA echter meende in de behandeling dezer zaak eene krenking te hebben ondergaan, ja gevoelde zich zoo zeer beleedigd, dat hij zich in de binnenlanden terugtrok, daar den Koning van Goa en diens rijksbestierder BONTO SONGO tot zich ontbood, met hen het oude verbond ten tijde van vorst BOTE-E aangegaan hernieuwde en met hen den raadslag trachtte te nemen, om den Koning van Bima uit het kasteel Rotterdam, al ware het des noods met geweld, op te ligten. Het scheen dus, dat hier hoog loopende onaangenaamheden te verwachten waren. Gelukkig dat eene ziekte des Bonischen Konings den uitvoer der genomen raadslagen deed vertragen, en toen daarop de sabandhar JUNIUS werd verplaatst, de president PRINS overleed en zijn opvolger de Gouverneur VAN THIJE, door een wijs voorschrift van de hooge regering gesterkt, een vonnis in de gemelde zaak des Konings van Bima uitsprak, bleef alles in rust. AROE PALAKA overleefde deze spanning niet lang. Op Bontoealak terug gekeerd, overleed hij aldaar den 6den April 1696, met het bevel aan zijnen opvolger om wraak te nemen van TO-E-SANG, Prins van Soping, wijl hij zijne zuster WESANGIE (gesepareerde vrouw van AROE PALAKA) van de regering over Soping ontzet en zich zelven tot Datoea opgeworpen had.

Zoo stierf dan AROE PALAKA gelijk hij had geleefd, aan wraakzucht en hoogmoed overgegeven. Echter komt hem, ondanks alle moeite die hij der kompagnie veroorzaakte, de lof toe, dat hij, door het ontzag dat geheel Celebes voor hem had, veel heeft toegebragt, om het aanzien der Nederlanders op dit eiland te bevestigen. Naar zijne begeerte werd hij binnen Goa begraven, waar men eene graftombe, die nog aanwezig is, voor hem oprigtte.

Zijn neef en opvolger LAPATAOE, na zijn verscheiden MATINROA NAGAWOELANG genaamd, heeft vele kinderen nagelaten. Uit zijn eerste huwelijk met een prinses van Loewoe liet hij eene dochter na. Later getrouwd met de eenige dochter des Konings van Goa, verwekte hij bij deze eene dochter en drie zonen, genaamd SAPPOEALA-E of TOAPARAMPOE, LAPADANG SADJA of TOAPAWARA en LAPANA-OEGI of TAPOWANOE. Behalve deze gewon hij nog vijf zonen bij eene andere vrouw van mindere geboorte, doch ook door wettig huwelijk aan hem verbonden; de jongste van dezen werd op een klein eiland in de nabijheid van Sagerie vermoord; van de vier overigen zal naderhand melding worden gemaakt.

Naauwlijks had LAPATAOE den troon bestegen, of hij trok, overeenkomstig het bevel zijns ooms, naar Soping, zonder hiervan den Nederlanders kennis te geven, verjoeg TO-E-SANG en vele andere prinsen en herstelde WESANGIE in haar gebied. Hoewel hierin, gelijk gezegd is, het aanzien des Nederlandschen bestuurs gekrenkt hebbende, gelukte het hem echter zich te verantwoorden, waarna hij in 1698 het Bongaaisch kontrakt bezwoer

en door den Gouverneur VAN THIJE plegtig erkend werd voor Koning van Boni. De genoemde hoofd-ambtenaar wist dezen vorst over het algemeen zeer gelukkig te leiden, hetgeen onder anderen de verschillen tusschen Boni en Goa door eene minlijke schikking deed eindigen. Werpt dit reeds een gunstig licht op zijn bestuur over de Nederlandsche aangelegenheden van Celebes, ten onregte ook beschuldigt hem VALENTIJN van Maros of de Noorder distrikten te hebben weggeschonken. De afstand van Sodian is alleen op voordragt van den kommissaris DE HAAS geschied.

In 1708 werd LAPATAOE tot Koning van Soping verkozen, nadat WESANGIE overleden was. Hij nam dit aanvankelijk aan, doch beval terstond daarop de Sopingers den verjaagden TO-E-SANG als Koning te erkennen, hetgeen door hen met goedwilligheid geschiedde. Twee jaren later deed LAPATAOE, met toestemming en medewerking der Nederlanders, Goa den oorlog aan, wijl men aldaar weigerde zijn gevlugten zoon LAPADANG uit te leveren. Voorspoedig voor de bondgenooten eindigde deze krijg; ook werd Sodian toen weder aan het Nederlandsche gebied toegevoegd. Het voornaamste gewigt dier landstreek bestond hierin, dat zonder haar de negen kiesheeren van Goa niet voltallig waren.

In 1713 vertrok LAPATAOE eenigszins misnoegd naar Tjinrana Boni; het griefde hem namelijk, dat zijn zoon LAPADANG, die onder de bescherming van het kasteel Rotterdam woonde, niet tot hem komen wilde. Terwijl hij zich te Tjinrana bevond, stierf zijn geliefd bijwijf ROKIA, hetgeen hem zoo zeer bedroefde, dat hij voornam eene bedevaart naar Mekka te ondernemen. De toespraak echter van andere vorsten, die hem tot zijne vertroosting bezochten, bragt hem van dit voornemen af. Onder deze laatstgenoemden bevond zich ook de Koning van Goa met zijnen rijksbestierder BONTO SONGO, hetgeen aanleiding gaf tot hernieuwing van het oude verbond tusschen Boni en Goa, 't welk de oorlog van 1710 verbroken had. Dit begon aan de Nederlandsche bewindsmannen eenige bekommering te baren, vooral toen LAPATAOE kort daarna op eigen gezag de Toradjezen beoorloogde en den Aroe Matoea van Wadjo afzette en door een ander deed vervangen. Spoedig nogtans week alle oorzaak van bezorgdheid, daar LAPATAOE, den 13 September 1714 op Bontoealak teruggekeerd, spoedig daarna aan heete koortsen overleed.

Het rijk liet hij na aan zijne oudste dochter BATTARA TODJA, ook AROE TIMOEROENG genaamd, na haar dood MATIMOA RI TIPPOELOE-E. In het volgende jaar 1715 deed zij afstand van het bewind, ten behoeve van haren halven broeder, den kort te voren verkozen Koning van Soping LAPADANG SADJATIE, na zijn dood MATIMOA RI BEOELA genaamd. De voormalige Koningin, nu den titel van Datoea-ri-Tjita voerende, volgde met haren echtgenoot AROE DJA LE EENG het hof naar Bontoealak en voedde haars broeders jongsten zoon op. Dit kind werd in 1719 zeer ziek, doch DATOEA RI TJITA liet hiervan geen kennis aan haren broeder geven eer het te laat was, zoodat deze, op zekeren dag zijn zoontje komende zien, geheel onverwacht het reeds dood vond. De hevige smart, die dit den ongelukkigen vader natuurlijk veroorzaakte, deed

hem eenige angstkreeten slaken, waarop AROE DJA LE EENG hem terstond omvatte, luidkeels schreeuwende dat de Koning amok wilde maken. De vorst hield zich echter bedaard, betuigde iets dergelijks volstrekt niet in den zin te hebben en gaf tot bewijs zijn' kris aan een zijner vertrouwelingen over, waarop hij terugkeerde naar zijn eigen paleis.

Dit voorval echter baarde algemeen opzien en nadenken; ook de Koning vatte argwaan van verraderij tegen zijn zwager op; spoedig dus liet hij zijn kris terug eischen en aan DATOEA-RI-TJITA vragen, of zij ook deelde in het verraad haars echtgenoots. Zij antwoordde dat zij hoopte, dat men haren gemaal, die even als zij onschuldig was, niet te schande zoude maken, maar dat zij tevens zag, hoe de vloek der ouders zich bevestigde, daar haar vader dien vloek had uitgesproken over ieder, die LAPADANG immer ten troon verhief. Over dit verwijt uitermate verstoord, verklaarde nu de Koning de goederen zijner zuster voor verbeurd en liet haar met AROE DJA LE EENG naar Boni voeren. Doch deze geweldadige handelwijze, zonder behoorlijken vorm van regtspleging volbragt, mishaagde de rijksgrooten zoo zeer, dat zij reeds den 20sten Januarij 1720 LAPADANG van de regering ontzetteden en nevens zijnen schoonvader in de gevangenis wierpen, waarop zij BATTARA TODJA op nieuw tot Koningin verkozen. Andermaal echter droeg deze vorstin het bewind aan eenen harer broeders over, namelijk aan den onttroonden Koning van Goa SAPNALIE-E, toen MADANRANG, en na zijn dood MATINROA-RI-SAMBOPO genaamd. Ondertusschen was LAPADANG zijnen kerker ontvlugt en onder de bescherming van het Nederlandsch bestuur geweken. Spoedig volgde hem de nieuwe Koning, wiens verheffing in Boni had plaats gehad, en eene behoorlijke mededeeling van het gebeurde werd den Gouverneur SIPMAN gedaan, die daarop eene verzoening tusschen de beide broeders bewerkte.

De nieuwe Koning echter beviel den Boniërs mede niet lang, daar hij steeds het oor bleef leenen aan dezelfde gunstelingen, die de oorzaken zijner verwijdering van den troon van Goa waren geweest. Spel, jagt en visscherij was het eenige, waarom men zich ten hove scheen te bekommeren. Alras verliet LAPADANG (AROE PALAKA) dat hof, wijkende naar Rajpan en spoedig daarna vertrok zijn broeder AROE MAMPOE naar Boni. Deze laatstgenoemde daarop gehoord hebbende, dat de Koning hem van aanslagen op de kroon verdacht hield, rukte onverwachts met drie duizend man aan, om zijn broeder hierover voldoening te vragen, waarop SAPNALIE-E verschrikt naar Kampong Baroe vlood. BATTARA TODJA, die te Bontoealak terug gebleven was, bewerkte echter met de kiesheeren en den Koning van Goa, dat haar broeder reeds des anderen daags terug keerde. Bij die terugkeer was de Koning van Goa zelf tegenwoordig, die bij deze gelegenheid al de Boniërs van het koningshuis weg dreef met de woorden: „Weg Boniërs, Makassaren boven! zoo lang nog één Boniër zijnen Koning getrouw is zal ik hem beschermen." Deze trotsche taal verbaasde de Boniërs in dier voege, dat zij allen, met uitzondering van 's Konings broeder, den eed van trouw aan SAPNALIE-E hernieuwden; zij liet echter eene verbittering na, die den

Koning in Januarij van het volgende jaar 1724 voor goed den troon deed verliezen. In zijne plaats verhief men zijn broeder AROE MAMPOE, die mede, naauwelijks vier dagen na zijne plegtige voorstelling, te Tjinrana Boni weder ontzet werd, onder het voorwendsel dat hij geweld had gebruikt om den troon te bestijgen. En nu verkoos men ten derde male BATTARA TODJA, die haren gemaal AROE DJA LE EENG terstond tot mederegent des rijks benoemde. In 1725 stierf deze vorst, waarna BATTARA TODJA in het volgende jaar zich weder in het huwelijk verbond met AROE KAYOE, zoon van den beruchten banneling AROE TEKO. Ook dezen gaf de Koningin terstond aandeel aan het rijksbestuur.

AROE KAYOE, den Nederlanders zeer vijandig en zich beleedigd achtende door een oploop in Kampong Boegies ontstaan, begon allerlei raadslagen tegen de door hem gehate vreemdelingen te smeden. Vruchteloos liet hij echter bij den Koning van Goa aanzoek tot medewerking doen. Nu wendde hij zich tot de Bonische prinsen en onder dezen vooral tot de vier zonen van LAPATAOE, bij eene moeder van mindere geboorte verwekt. Maar bij deze vond hij mede geen gehoor, hetgeen hem met de felste woede tegen hen vervulde. De oudste, die pongawa (onder-veldheer) was, werd dus door hem van overspel met de dochter des madanrongs of opper-veldheers betigt. Geheel ten onregte geschiedde dit. De beschuldigde, zich bedreigd ziende, week naar Siang, waar hem de Koningin weldra zijne wapenen liet afvragen; van daar vlood hij, met zijne drie broeders, tot hun halven broeder LAPADANG, die na zijne onttrooning in Boni nog Koning van Soping gebleven was. De Koningin, vreezende dat LAPADANG haar met behulp van dezer prinsen den voet zoude ligten, rustte zich ten oorloge tegen Soping. Zoodra echter LAPADANG dit vernam, ried hij zijne broeders aan naar Boeton te vlugten, en van daar naar het kasteel Rotterdam te keeren, om de bescherming der Nederlanders in te roepen, hetgeen hij zelf mede voornemens was te doen. De vier prinsen volgden dezen raad en bereikten gelukkig Boeton, doch LAPADANG, zich naar Tjinrana Boni begeven hebbende, werd terstond door de Koningen vervolgd, die hem door hare handlangers liet achterhalen, naar Wiloebangen Toradja voeren en aldaar met alle de zijnen vermoorden.

Toen de vier naar Boeton gevlugte prinsen dit treurig lot van LAPADANG vernamen en zelven door de Koningin van Boni, onder toezending van een zijden strop, opgeëischt werden, verliet de oudste hunner het genoemde eiland, waarna hij langen tijd op zee rondzwierf, later te Malaka kwam en daar eenige jaren verkeerde. Vervolgens naar Celebes willende terug keeren, werd hij ziek op het eiland Bawean waar hij stierf en begraven werd.

De Gouverneur BLOCK maakt, in zijne *Beknopte geschiedenis van het Makassaarsche Celebes en onderhoorigheden*, melding van de twee personen, ANDE ANDE en MAPPA SONRO, die tijdens het bestuur van den Gouverneur SMOUT te Oedjong-pandang verschenen, en zich voor zonen van den naar hun zeggen niet vermoorden, maar in Toeradja verborgen LAPADANG uitgaven, en als zoodanig door sommige Boniërs erkend werden, terwijl ook de ge-

noemde Gouverneur aan hunne berigten geloof sloeg. Later echter, zegt BLOCK, werd het openbaar, dat zij twee personen van lage afkomst uit Sidenreng waren, die, onder de Toeradjezen zich bemind gemaakt hebbende, door hen waren aangespoord en geleerd zich voor zonen van LAPADANG uit te geven. De oudste werd daarna als slaaf verkocht, de jongste ontvlugtte. Men zou hier echter, tegen de meening van den heer BLOCK, kunnen vragen, wat de Toeradjezen zoude gedreven hebben, om de twee gemelde jongelingen tot dit gedrag aan te sporen? hoe die onbeschaafde bergbewoners de vorstelijke manieren, gelijk den zonen van LAPADANG voegde, konden leeren? hoe zoo vele Boniörs, en onder deze de halve broeder van LAPADANG, naderhand RADJA MOEDA genoemd, zich zoo zeer door twee landloopers zouden hebben laten misleiden, dat zelfs de laatste in hen zijne neven waande te erkennen? en of het niet geheel in den aard der wreede en wraakzuchtige Koningin BATTARA TODJA lag, zich voor alle wraakneming van de zijde dier jongelingen te dekken, door hen voor landloopers te verklaren en hen als zoodanig te vervolgen? Immers hetgeen BLOCK van haar vermeldt, bevestigt wel de getuigenis van SMOUT omtrent hare snoodheid. Eindelijk zullen wel de afgezonden moordenaars nooit hebben durven belijden, dat zij hun slagtoffer gespaard hadden. Alleen is het verwonderlijk, dat SMOUT volstrekt niets berigt omtrent LAPADANGS bestuur over Soping.

BATTARA TODJA vertrok daarop naar Tjinrana Boni, waar zij in de plaats van LAPADANG tot Koningin van Soping verkozen werd. De regent AROE KAIJOE verbeelde zich nu tot Koning gehuldigd te zijn, hetgeen hem besluiten deed, zijne Koningin den voet te ligten, en zijne verlatene maar nog altijd veel geliefde vrouw KRAENG BONTOMADJINE terug te nemen. In October 1728 werden echter zijne aanslagen ontdekt, hij zelf van het regentschap onwaardig verklaard en, wilde hij zijn leven behouden, tot vlugten gedwongen. Hij ontweek dus naar Tello, vond daar aanvankelijk bescherming, verbond zich later met den muiter BONTOLANKAS en stierf in den oorlog, door dezen laatstgenoemde verwekt.

Twee jaren later keerden de drie boven genoemde zonen van LAPATAOE naar Celebes terug, waar zij bij het Nederlandsch bewind bescherming zochten en vonden, vestigende zij zich in Kampong Baharoe.

Na het verijdelen der raadslagen van AROE KAIJOE bleef de Koningin BATTARA TODJA zich nog steeds te Tjinrana Boni ophouden, waar de madanrang (opperveldheer) en eerste tomilalang (geheime raad) zich mede bevonden en door hun heulen met AROE SENKANG en BONTOLANKAS de daarop volgende rampen van het koningrijk Boni in groote mate veroorzaakten. Genoemde AROE SENKANG, namelijk, een misnoegde Wadjoresche prins, had reeds een aantal jaren op roof gevaren, Koeti en Passir op Borneo veroverd, Tanbolo geplunderd, en zelfs vaartuigen der O. I. Kompagnie aangerand. Eindelijk, nadat de Nederlandsche kruisers hem op de hoogte van Mandhar en Kajelie te vergeefs bevochten hadden, verstoutte hij zich op de eilanden tegenover het fort Rotterdam gelegen eene landing te doen, en aldaar alles te vuur en te zwaard te verwoesten. Nu werd er door de bewindslieden

der Nederlandsche bezitting spoedig een deel schepen tegen hem uitzonden, dat ook met hem in hevig gevecht geraakte. Het vallen van den avond maakte echter te ras aan dezen strijd een einde, en schonk den Wadjoreschen roover gelegenheid naar Wadjo te ontvlugten. Van hier liet het Nederlandsch bestuur hem opeischen door de Koningin BATTARA TODJA, die hierin ook gewillig was en zelfs, op bekomen weigering, Wadjo den oorlog aandeed. Daar intusschen AROE SENKANG Aroe Matoea van Wadjo geworden was, en de Bonische madanrang en tomilalang heimelijk met hem heulden, liep deze oorlog zoo ongelukkig voor Boni af, dat de Koningin hare drie halve broeders, die ze te voren zoo bitter vervolgd had, thans tot zich ontbood, en aan den oudste, benevens den titel van „Datoea Baringan", het opperbevel des legers overdroeg. Ook de Nederlandsche berghopman STEINMETS werd haar ter hulpe gezonden. Maar dit alles baatte haar weinig en zij zag zich genoodzaakt een nadeeligen vrede met Wadjo te sluiten.

Even te voren had de Gouverneur SAUTIJN, op verzoek der Sopingsche rijksgrooten, AROE TANETTE, bijgenaamd „den dollen Hertog", naar Soping gezonden, om dit land tegen de Wadjorezen te helpen beschermen. Doch in stede hiervan wist genoemde vorst zich tot Koning van Soping te doen verkiezen, waarna hij de Boniërs op allerlei wijze en zoolang plaagde, dat ook zij hem eindelijk voor opperheer erkenden. De Wadjorezen echter verkozen eene tegenkoningin met name DANGRERA, onmondig dochtertje van den Koning van Tello LIMPANGAN. Men had nu mogen verwachten, dat AROE TANETTE, die wegens zijne dapperheid overal beroemd was, Boni en Soping met kracht tegen Wadjo zoude beschermd hebben, doch verre van daar. Hij kwam zelf af naar het kasteel Rotterdam, om van zijne verkiezing berigt te geven, welke kennisgeving nogtans, als niet naar de gebruikelijke vormen geschied, tot zijne verwondering niet aangenomen werd. Hij bleef ondertusschen op Bontoealak zijn verblijf houden, tot dat hij in Februarij 1738 met zekerheid vernam, dat de Koningin BATTARA TODJA, uit Boni gevlugt, derwaarts kwam, waarna hij in stilte de vlugt nam naar Tanette. De Koningin, op Bontoealak aangekomen, stelde haren oudsten halven broeder tot radja moeda of troonsopvolger aan, en liet hem het geheele beleid der regeringe over, terwijl zij aan allen die in het rijk waren vergiffenis schonk. Deze maatregel deed den staat van zaken veel verbeteren, ofschoon het eigenlijke Boni des te meer door den oorlog geteisterd werd. AROE TANETTE, namelijk, had zich naar Loewoe begeven en van daar met eenig geworven volk de Wadjorezen hevig aangetast. Deze echter versloegen hem volkomen en eischten betaling hunner oorlogsonkosten, waartoe AROE TANETTE al het goud en zilver en de rijkssieradiën, die te Tjinrana Boni berustende waren, overgaf; daarna moest hij het rijk verlaten, terwijl de Wadjorezen DANGRERA voor Koningin van Boni en BONTOLANKAS voor Koning van Goa erkenden, en aldus een vijandig driemanschap tegen de Nederlanders vormden.

In 1739 werd door de drie verbondene rijken met gezamenlijke magt de

aanval op de Nederlanders gedaan. Bij de geschiedenis van Goa is de uitslag dier krijgsverrigting uitvoerig beschreven.

Na dat het Nederlandsch grondgebied gered was, moest ook Boni, met name de Koningin BATTARA TODJA, in alle vorige regten hersteld worden. Dit gaf aanleiding tot den krijgstogt van den admiraal en veldoverste SMOUT tegen Wadjo, welke in het begin van 1741 met den meesten voorspoed gevoerd werd, zoodat aan de geheele vernedering des vijands alleen de inneming van Tassora, de hoofdplaats van Wadjo, ontbrak. SMOUT geeft als oorzaak dat dit laatste niet geschiedde slecht weder op, waardoor alle opgeworpen werken werden onbruikbaar gemaakt. BLOCK echter, hetzij die reden niet vernomen of niet geacht hebbende, noemt de oorzaak van het niet doorzetten dèr belegering van Tossora „een ondoorgrondelijke zaak," en merkt voorts alleen aan, dat men Boni slechts ten halve redde en de Wadjorezen, die het verdrag met de Maatschappij niet wilden vernieuwen, aan hun eigen goeddunken overliet. Hij noemt daarom ook het ongenoegen der Koningin tegen den veldoverste SMOUT bij zijne terugkomst regtmatig, en zegt, dat zij zelve met den radja moeda daarna hare zaken zoo goed mogelijk verhielp; terwijl de verwijdering tusschen de Wadjorezen en de Maatschappij nog in 1759 voortduurde.

Ondertusschen werd aan de Koningin BATTARA TODJA belet, hare vorderingen aan AROE TANETTE te doen gelden, onder voorwendsel van behoud der algemeene rust. Ook bleef men haar den leenbrief van Bonthain onthouden. In April 1747 vertrok zij, onder de betuiging harer goede gezindheid ten opzigte der Nederlanders aan den Gouverneur LOTEN, naar Tjenrana Boni, waar zij in October deszelfden jaars overleed. Haar opvolger was de reeds meermalen vermelde radja moeda, onder den naam van ABDUL RADJAB DJALAL OEDDIN.

Het landschap *Soping*, ten zuiden van het groote meer Tamparang Sabaya, in eene bergachtige streek gelegen, heeft ten zuiden Lamoeroe en eenige andere rijkjes, van ouds cijnsbaar aan Soping; het brengt alleen rijst voort.

De eerste Koning was uit den Hemel nedergedaald en heette LATAMAMANG. Zijne opvolgers waren zijn zoon LAMAN-RA-TJINA.

Zijn zoon LABALLA
„ dochter WATEKE-WANOEANG.
Haar zoon LAKARALLA.
Zijn „ LAPAWIE-SEANG.
„ „ SONAOMPALI-E.
„ „ LAWANOESA, een deugdzaam vorst, in wiens tijd het land zeer vruchtbaar was. Hem volgde in de regering:

Zijn zoon LANDE-E, die door den Makassaarschen Koning TONI PALANGA overwonnen, doch daarop als bondgenoot aangenomen werd.

Na hem: zijn zoon LASEKATTI, van wien AROE PALAKA mede afstamde.

„ „ „ jongste broeder LAMATASSA (bij SPEELMAN is hij LAPATOLANGI genaamd).

Na hem: zijn kleinzoon BEO-E, de eerste Mohammedaansche vorst.

Hem volgde zijn zusters zoon LABOA (bij SPEELMAN heet hij LATANRIBA). Gedurende zijn bestuur werd in 1643 Boni aan Goa onderworpen en achttien jaren later ook Soping dienstbaar gemaakt. De Koning zelf werd verbannen en zwierf rond, tot dat hem SPEELMAN in 1667 weder in zijne staten herstelde.

Hem volgde in de regering zijne dochter WESANG-E, gehuwd aan AROE PALAKA, doch ook weder van hem gescheiden. Haar broeder TO-E-SANG stond in de laatste levensjaren van AROE PALAKA tegen haar op en onttroonde haar. AROE PALAKA gordde zich daarop ten strijde om WESANG-E te herstellen, maar de dood belette hem zulks, weshalve hij de uitvoering van zijn voornemen opdroeg aan zijn opvolger LAPATAOE, die ook TO-E-SANG verdreef en, na den dood der aldus herstelde WESANG-E, zelf tot Koning van Soping verkozen werd. In deze waardigheid bevestigd zijnde, vroeg hij aan de Sopingsche rijksgrooten of zij bereid waren hem in alles te gehoorzamen; dit werd bevestigend beantwoord. Toen beval hij hen, hem van den last der regering te ontslaan en den troon aan den wettigen erfgenaam TO-E-SANG terug te geven, welk bevel bereidwillig werd gehoorzaamd. Zoo regeerde TO-E-SANG andermaal over Soping en wel tot aan zijn dood, waarna de Sopingers andermaal LAPATAOE tot Koning verkoren, die nu ook de heerschappij behield. Na zijn overlijden verhief men zijn zoon LAPADANG tot dezelfde waardigheid en, na het treurig uiteinde van dezen, diens zuster BATTARA TODJA. (Ondertusschen was LAPADANG reeds eenmaal te voren onttroond en door zijn broeder SAPOEALE-E vervangen, maar deze, ongeveer na vier jaren ook afgezet zijnde, moest op zijne beurt weer voor LAPADANG wijken). BATTARA TODJA moest mede een wijl tijds voor LAODANG AROE TANETTE de wijk nemen. Toen echter deze laatste gestorven was, verkoos men zijne voorgangster op nieuw, en na haren dood haren opvolger in het Bonische rijk DJALAL OEDDIN, die echter het bewind aan zijn broeder LATONGANG AROE PANDJELIE afstond. Maar met dezen waren de Sopingsche rijksgrooten niet te vreden, weshalve zij hem in 1758 afzetten en in zijne plaats andermaal DJALAL OEDDIN verkoren, die den troon op deze voorwaarde aannam, dat hij zelf in Boni blijven en een stedehouder in zijne plaats over Soping stellen zoude. De Sopingers lieten zich dit welgevallen, en zoo stelde DJALAL OEDDIN zijn behuwdzoon MAPA AROE PATOODJE tot zijn landvoogd over het genoemde rijk aan.

Loewoe beslaat geheel het ooster schiereiland, zoo verre in het binnenland de Alfoeren dit gedoogen. Het ligt ten westen van Wadjo en strekt zich, aan den westeroever van de golf van Boni, nog 20 mijlen ver uit. Pelope aldaar gelegen is de hoofdplaats. Ten noorden heeft het de Toeradjesche gebergten. In oude tijden was dit rijk het grootste en magtigste op geheel Celebes, tot dat het eindelijk door den Makassaarschen Koning TONIA PALANGA met behulp van Boni overwonnen werd. De Koningen, zegt BLOCK, worden nergens genoemd. Ten tijde van SPEELMAN heerschte een vorst KRAENG HAROE genaamd, die op Boeton met

de Makassaarsche magt tegen de Nederlanders streed, doch geslagen en gevangen genomen werd. Naar Batavia opgezonden met den Makassaarschen veldheer MONTEMARANO, ontvlood hij later naar Bantam, zwierf eenigen tijd op Java rond en kwam eindelijk op Celebes terug. In zijn afwezen bestuurde zekere DAENG LOLO als rijksbestuurder het land, dat zich intusschen op de zijde van Boni en de Nederlanders voegde, en allengs van het eerstgenoemde zeer afhankelijk werd. Na de sluiting van het verbond met Boni werd LAMA PAMADANG, ook DAENG MAHOERON genaamd, tot Koning verkoren. Deze was een ouder zoon van den afgestorven Koning, bij de zuster van DAENG LOLO verwekt, wiens zoon daarop tot rijksbestuurder werd verheven. In latere oorlogen der Maatschappij tegen Wadjo, hebben de Loewoenezen de Nederlanders getrouw bijgestaan.

Hun land is vruchtbaar in rijst en sago en brengt ook ijzer en goud uit de rivieren voort.

Het koningrijk *Tello* ontstond bij zijne oprigting door de verdeeling van het Makassaarsche rijk en bevatte slechts vier negerien met haar grondgebied, als: Lao Mata, Panampoe, Montjong Lowe en Porang Lowe. Het is echter later uitgebreid; de noorder-grens was in 1667 bij de Koeries, twee eilanden bijna aan den mond der rivier van Maros gelegen, zoodat ook het tegenwoordige Sodiang er toe behoorde; ten zuiden echter, ofschoon zich verder uitstrekkende dan Bontoealak en Oedjong Pandang, was de jurisdiktie van Tello niet juist bepaald.

De eerste Koning van Tello, een zoon van den Makassaarschen vorst TAMALOPI, was KRAENG LOE-RI-SERO. Zeer spoedig werd hij met zijn broeder, die over Goa regeerde, oneenig en begaf hij zich dus naar zijne negeri Sero, waarvan hij als „Kraeng" den naam ontleende. Later bezocht hij Java, waar hij eenigen tijd vertoefde. Teruggekomen in zijn rijk, bouwde hij de stad Tello, waar hij voortaan den zetel zijner heerschappij vestigde. Zijn zoon en opvolger TOE-NIA-LABOE-RI SOERIWA huwde eene Javaansche prinses van Soerabaja en deed meerdere zeereizen, eerst Malaka en daarna Banda bezoekende. Later stevende hij naar Flores, met oogmerk om dit land te veroveren; op dezen togt echter werd hij niet verre van Saleijer door den prins van Palembangkang vermoord en zijn lijk in zee geworpen, naar welk voorval hij zijnen naam draagt.

TOENIA PASSOEROE RI-TELLO, de zoon en opvolger des vermoorden Konings, was de eerste vorst van Tello, die het rijksbestierders-ambt te Goa waarnam. Hij huwde de dochter van den beroemden TOEMA PARISI KALONNA. Waarschijnlijk was hij het ook, die later, met de vorsten van Maros en Palimbanking, Goa beoorloogde doch geslagen werd en daarna een zeer naauw verbond met zijn overwinnaar aanging. Sedert trokken de vorsten van Tello bestendig ééne lijn met die van Goa, in welks grootheid en vernedering zij deelden. In 1639 ondernam MOEGHAPHAR of MANGERANGIE eenen krijgstogt naar Timor; van daar terugkeerende overleed hij. Zijn zoon en opvolger MAPA-Y-A, ook HAROEN ERASCHID en na zijn

dood TOEMENANGA-RI LAMPANNA genaamd, woonde in 1655 in persoon den togt der Makassaren naar Boeton bij; vervolgens door SPEELMAN mede overwonnen zijnde onderteekende hij het konfirmatie kontrakt van 13 Maart 1665 en het afzonderlijk verdrag van 15 Julij 1669. Hij vertrok met den Nederlandschen vlootvoogd naar Batavia en overleed in 1673 op Sumbawa. Zijne opvolgers onderscheidden zich door niets merkwaardigs, alleen merkt de Gouverneur BLOCK omtrent den, te zijnen tijde regerenden, KRAENG TELLO MAPA-INGA of SAPIE OEDDIN aan, dat hij de bitterste en openlijke vijand der Nederlanders was.

Het kleine rijkje *Sandraboni*, aan den wester oever van Celebes, tusschen de ons behoorende regentschappen Glisson en Palembangkang gelegen, en dus vroeger van alle zijden door het gebied van Goa omringd, was des niettegenstaande van ouds her vrij en onafhankelijk. Ten tijde van den Makassaarschen Koning TOE-MA-PARISI KAKALONNA verbroederde het zich ten naauwste met Goa, echter onverminderd alle eigene bijzondere regten. Het deelde dus ook later in alle lotgevallen van Goa en ontleende zelfs uit het stamhuis der Makassaarsche Koningen verscheiden vorsten, gelijk MAPA-DOELONG, die door den Admiraal SPEELMAN overwonnen werd en in 1667 en 1669 de verdragen met de Nederlanders sloot en op zijne beurt tot Koning van Goa verheven werd.

De hoofdplaats, op eenigen afstand van de zee aan eene rivier gelegen, werd gelijktijdig met Samboepo en Tello door muren omringd.

Toeraja is een groot landschap, ten noorden van Sidenreng en ten oosten van Mandar, in het hart van Celebes gelegen. De bewoners zijn nog heidenen en zwerven in de gebergten rond. Anderen leven op het water rondom Celebes of op de kleine eilanden langs de kust, en generen zich met het visschen en koken van tripang. Deze laatste worden „Orang Badjo" genaamd en voor slaven van Boni en Goa gehouden. De heer SPEELMAN wilde dat degenen, welke onder het door de kompagnie gewonnen land behoorden, de gebruikelijke heerendiensten aan het Nederlandsche bestuur zouden bewijzen, doch daarvan schijnt later geen gebruik te zijn gemaakt.

Enrekan en *Lettha*, twee rijkjes, in het westerdeel der Toerajesche landen gelegen, hebben zich vrijwillig op de zijde der Nederlanders gevoegd en den 26 Aug. 1669 met den admiraal SPEELMAN een voordeelig verdrag gesloten, in tegenwoordigheid des Konings van Soping, van radja PALAKA, AROE TANETTE, AROE BAKKE en andere aanzienlijken. Desniettegenstaande beweerde daarna Boni, dat Lettha door het regt des oorlogs hem toebehoorde en werkelijk verrigtten de bewoners in vervolg van tijd slavendiensten voor Boni.

LABING, Koning van Enrekan, grenzende aan Lettha, is den 20sten April 1671 door AROE PALAKA binnen het kasteel Rotterdam geleid en heeft het verdrag twee jaren te voren door POKALIPA, Koning van Lettha, met

SPEELMAN gesloten, mede aangenomen en den 27sten April daaraanvolgende beëedigd, in tegenwoordigheid van den Koning van Soping, AROE PALAKA en den Ternataanschen prins KALLEMATTA. Gelukkiger dan Lettha is Enrekan steeds onder het getal der bondgenooten erkend.

Passir en *Koeti*. Onder de regering van den Koning RI-GAOE-KANNA werden deze beide handelsplaatsen, op de oostkust van Borneo gelegen, door de Makassaren veroverd, welke laatste daarop de vaart derwaarts zich bij uitsluiting toeëigenden.

De vorsten van Passir en Koeti werden in 1686, door den Bonischen prins AROE TEKO, naar AROE PALAKA en door dezen naar het kasteel Rotterdam gebragt, waar zij onder de bondgenooten werden opgenomen. De president WILLEM HARTSINCK verleende hiervan den Koning van Passir eene akte tot bewijs; van deze akte bediende zich die vorst in 1696, om de aanspraak van KRAENG BONTO ROMBANG, dochter van KRAENG KRONRONG, op zijn gebied af te weren. Twee jaren bleef dit geschil hangen, waarna het door den gouverneur ten vooordeele des Konings van Passir werd beslist.

In 1726 en 1728 werden deze beide rijken ingenomen door den uitgeweken Wadjoereschen prins AROE SEENKANG, die, later „Aroe Matoea-e" van Wadjo geworden, het beheer over die landen aan zich behield en de bewoners tot het betalen van jaarlijksche schatting verpligtte.

Kajelie, een aan de noordwestkust van Celebes gelegen landschap, behoorde oudtijds, gelijk andere meer noord en noordoostwaarts liggende landen, onder het gebied des Konings van Ternate. TOENI-PALANGGA, Koning van Goa, veroverde echter ook dit gewest en legde den bewoners eene jaarlijksche schatting van 2200 kan olie en 1100 stuks Kajelische kleedjes op. Deze laatste worden gemaakt van een boombast „iro" geheeten.

Het genoemde land wordt in zes distrikten verdeeld, als: Palos, Banawa, Kajeli, Sigi, Tipa en Loli. Bij het Bongaisch kontrakt werd het wederom afgestaan aan den Koning van Ternate, doch later beval de hooge regering te Batavia, dat het onder het Gouvernement van Makassar zoude gerangschikt worden. Oudtijds voorzag het de Nederlanders te Oedjong Pandang van olie wegens den overvloed van klapperboomen. Na 1730 echter, toen het land eerst door inwendige onlusten en vervolgens door de Mandarezen deerlijk geteisterd werd, hieuw men schier alle klapperboomen om tot het maken van bentings; eindelijk werd het voor een groot gedeelte aan de Mandarezen onderworpen.

De vorsten des lands hadden echter niet nagelaten hulp bij het Nederlandsch bestuur te zoeken. Ook was hun die hulp verleend. Maar deze hulpbenden gedroegen zich zoo verre van betamelijk, dat de Koning van Palor zich openlijk beklaagde de hulp der kompagnie te hebben ingeroepen.

Volgens de berigten der toenmalige gekommitteerden was Kajelie volkrijk en vruchtbaar in padie, ook rijk in goud, dat te Parige, aan de bogt van Tominie, slechts vier voet diep onder de aarde zoude liggen.

Glissong en *Palimbanking*, twee distrikten van het eigenlijke rijk van Goa, werden, staande den oorlog van 1667, door de Nederlanders gewonnen, gelijk daarna in dien van 166⁸/₉ de stranden van Bonaja, Barombon, Pannekoekang, Patto, Sambopoe en Madjennan. Deze zes laatste negerien vervielen echter ras weder aan Goa en schijnen door de Nederlanders of niet in bezit genomen of verzuimd te zijn geworden; althans men vindt aanteekening van de aanstelling van regenten over Glissong en Palimbanking. Onder Glissong behooren ook Tanakeke en de Drie Gebroeders, die, gelijk alle eilanden voor de kust tot den hoek van Tanette, door het regt des oorlogs den Nederlanders toebehooren. De Makassaren betwistten hun dit echter langen tijd en hadden onder anderen groot Balang in bezit, waar eene volkplanting van Orang Badjo gevestigd is.

Tanette. Tijdens den oorlog van 1667—69 regeerde over dit rijkje een bejaard vorst IBRAHIM geheeten, die bij den vrede van Bonaja tot de Nederlanders overkwam en daarna getrouw bleef. JOSEPH FACHAR-EDDIN, die gedurende den oorlog van BONTO LANKAS regeerde, (hij had den bijnaam van „Dollen Hertog") deed een krijgstogt ten behoeve der Nederlanders op Java. Hij sneuvelde in 1747 in eene ontmoeting met zijne naburen van Nepo, en liet het rijk in een benarden staat aan zijne zuster TANRELELIE of A-ISA, achter. Deze redde zich daaruit door hare landen aan de kompagnie over te dragen. Nadat het gevaar geweken was, vergat zij evenwel haar overige beloften, ofschoon bereidwillig hulptroepen naar Java zendende. In 1753 vertrok zij naar Loewoe, waar zij toen ten tweedemale tot koningin verkozen werd. Vele jaren te voren, namelijk, was zij reeds op den troon van het genoemde rijk verheven, doch wederom genoodzaakt naar Tanette te vlugten. Nadat zij andermaal over Loewoe begonnen was te regeren, droeg zij het bestuur van Tanette aan de Nederlandsche ambtenaren en den Koning van Boni op.

Mandar, gelegen tusschen de zee ten Westen en woeste gebergten ten Oosten, was in oude tijden mede aan Makassar onderworpen, ofschoon het niet blijkt dat het daartoe gedwongen was. Het heeft zelfs een tijd lang een landvoogd van wege Goa's Koning gehad, doch dezen in 1658 verdreven, ofschoon overigens aan Makassar getrouw blijvende. De regering berustte in oude tijden bij 10 vorsten. Drie hunner, die van Mapilli, Boni en Tjampalagie, voegden zich gewillig bij den heer SPEELMAN en gingen met hem in Augustus 1669 een verdrag aan, dat niet geteekend is. De twee eersten hebben echter het verdrag van 10 October 1674 mede geteekend, maar desniettemin bleef men alle drie voor slaven van Boni houden, hetgeen ongetwijfeld RADJA PALAKA bewerkte, of onder voorwendsel hunner dubbelzinnige trouw, of wijl zij ook tijdens de grootheid van Makassar niet voor „palilih" of vrije leenmannen maar voor slaven golden.

De andere zeven vorsten, „der zeven rivieren" geheeten, te weten die van Bellanipa, Madjene, Binoang, Pamboang, Tjinrana, Tampalong en Mamoedje

weigerden aanvankelijk, met uitzondering van Bellanipa, zich voor de overwinnende wapenen der Nederlanders te buigen. Er werd dus eene krijgsmagt tegen hen uitgezonden maar vruchteloos, daar zij naar het gebergte vlugtten, tot dat eindelijk het gerucht, dat AROE PALAKA met 30,000 man tot hen stond af te komen, hen bewoog om het verdrag van 10 October 1674 (bovengenoemd) te sluiten. Dit verbond is in 1757 vernieuwd ter beslissing van onderlinge geschillen tusschen de zeven vorsten; de daardoor herstelde rust was echter van korten duur, daar de Mandarezen van eenen zeer wispelturigen aard zijn. Zij zijn overigens groote handelaars.

Wadjo, ten noorden der Tjenrana, die het van Boni scheidt, strekt zich noordwaarts uit tot Loewoe en de Toradjesche gebergten, ten westen tot Adja Tamparang, ten zuiden tot het zoete meer. Het wordt geregeerd door veertig vorsten, die alle in Wadjo wonen moeten, doch zoo hunne tegenwoordigheid in hunne eigene bezittingen vereischt wordt, voor een wijl derwaarts kunnen keeren. Zij zijn in drie deelen verdeeld, die elk hun vaandel hebben, en ieder twee hoofden kiezen, een voor den oorlog „Batara", den anderen voor het binnenlandsch bestuur, „Padenrang" genoemd, welke zes hoofden met den „Aroe Mattoea" het uitvoerend bewind van Wadjo vormen.

Onder den Makassaarschen Koning TONI PALANGA moest ook Wadjo bukken, maar het behield zijne vrijheid voor 100 katies goud, met de voorwaarde nogtans van Makassar in alles bij te staan. Na den dood van PALANGA bekreunden zich de Wadjorezen hier niet langer aan en sloten zij met Boni en Soping het verbond genaamd „Lamoen Patoea ri Timoenroeng". In den jare 1606 werd met Boni ook Wadjo tot het Mohammedaansche geloof gebragt en de vorige betrekking tusschen dit laatste en Makassar, op denzelfden voet als ten tijde van TOENI PALANGA, hersteld. Van dien tijd af betoonden zich de Wadjorezen de getrouwste bondgenooten der Makassaren, wier zaak zij nog na de verovering van Sambopo hardnekkig bleven verdedigen, totdat RADJA PALAKA hen in 1680 door de wapenen dwong mede een verdrag aan te gaan met de Maatschappij. Aan de bepalingen van dit verdrag hebben zij zich sedert minder gehouden, dan aan het „Tellong Poetji" (zilver verbond), gelijktijdig met Soping en Boni gesloten, doch voor Wadjo minder voordeelig dan het oude bovengenoemde. Immers AROE PALAKA nam niet alleen Baragan, Goa Goa en Timoenrong voor zich, maar versterkte ook Tjinrana, onder voorwendsel, dat de oude bepalingen hieromtrent door de Wadjorezen zelven krachteloos waren gemaakt, daar zij zich aan Makassar verbonden hadden. Later, toen de Wadjorezen Boni op hunne beurt overwonnen, onder de regering der Koningin BATTARA TODJA namen zij de genoemde plaatsen, waarop zij regtmatige aanspraak meenden te hebben, allen terug. Dat gaf, onder andere redenen, aanleiding tot den krijgstogt van SMOUT tegen Wadjo, waarin de Nederlanders reeds op het punt waren van volkomen te zegepralen, toen ziekten onder de Europeanen

en verdeeldheid der hoofden den terugtogt noodzakelijk maakten. Sedert beweerden de Wadjorezen dat hun verdrag met de Maatschappij vervallen was. Het „Tellong poetji" met Boni wilden zij wel vernieuwen maar op voorwaarden van het oude verbond, hetgeen Boni weigerden.

Toerongan, binnen 's lands aan de rivier Boele-Boele gelegen, wordt, met acht andere naburige negerien, Waroeboele of Waawowoele, dat is „het klein gebergte" geheeten. Deze waren ten tijde van SPEELMAN allen onafhankelijk, toen zes daarvan, namelijk Toerongan, Manimpa, Woe-e, Manipe, Balem Boro, Bajoe en Kabe in het bondgenootschap begeerden te worden opgenomen en ook dezen wensch vervuld zagen. Naderhand voegden zich bij AROE TOERONGAN ook de volkeren van Toeraja achter Goa tegen den opgang van het gebergte gelegen, voorts die van Boeloe, Bonto Tanne, Tao Save, Phrigi en van het gebergte Kendang achter Boelekomba; welke allen mede voor bondgenooten werden erkend. In oorlogstijd is deze landstreek van gewigt; gewoonlijk evenwel volgen zij het gezag van Boni even als Boele Boele, tusschen de rivier van dien naam en die van Kasse in de bogt van Boni gelegen. Dit landschap heet ook Tello Lempo-e en heeft drie hoofdnegerien Boele Boele, Lamanti en Radja. De bewoners streden heldhaftig voor de zaak der Makassaren tegen SPEELMAN en AROE PALAKA. Bij het Bongaaisch kontrakt stond Makasser echter alle deze streken af, waarop zij door RADJA PALAKA in naam der kompagnie werden bestuurd en alzoo van lieverlede geheel voor onderdanen van Boni gehouden.

Ofschoon Toerongan en Boele-Boele, even als Sawito, Sidenreng, Lamoeroe en andere staten, geen schriftelijk verdrag met de Maatschappij gesloten hadden, behoorden zij echter allen tot het Bongaaisch kontrakt en tot het verdrag met Tello van Julij 1669. Wat hieromtrent later in vergetelheid geraakte was aan de staatzucht van Boni te wijten.

Bima werd, met Dompo, Sangar en Tambora, in 1619 door de Makassaren op çijns gesteld, waaraan zich Sumbawa vijf jaren later ook moest onderwerpen. Bima werd echter in 1660 van het betalen dezer schatting vrijgesteld, wijl de Makassaren bevreesd waren, dat het zich aan de Nederlanders zoude aansluiten, aangezien de heer FRUITMAN, na de verovering van Panekoekang derwaarts gezeild, met den Sultan van Bima eene mondelinge overeenkomst getroffen had.

De eerste vier der bovengenoemde rijken bewezen, onder aanvoering hunner onderscheiden vorsten, den Makassaren in 1666 getrouwe hulp, maar deelden dus ook in de neerlaag hunner vrienden. De gevangen vorsten werden eerst naar de Oosterprovinciën, daarna naar Makassar gevoerd. Wederom in vrijheid gesteld zijnde, liepen zij de sloep Doratus af, welker manschap, uit Nederlanders bestaande, zij wreedaardig vermoorden. Men eischte hen dus op van de Makassaren, maar deze lieten hen naar hunne landen ontsnappen. De admiraal SPEELMAN nogtans, met deze vorsten een verdrag begeerende te sluiten zonder zijne manschap aan het ongezonde

klimaat van Sumbawa te wagen, liet den vorsten door open brieven, met goedkeuring der hooge regering te Batavia, vergiffenis aankondigen, onder voorwaarde dat zij zich voor de Nederlanders verootmoedigen zouden. Twee der vorsten, namelijk die van Bima en Dompo, gaven hieraan gehoor en sloten daarop door hunne gezanten de overeenkomst van 1 October 1669. Gelijktijdig werd er ook eene bezending naar het eigenlijk Sumbawa gedaan, om den Makassaarschen prins AROE KAIJOE op te eischen en mede een verdrag aan te gaan. Aan dit eerste werd voldaan; tot een verdrag echter wilde de Koning van Sumbawa niet komen, zonder hiertoe bevorens de bewilliging der Makassaren bekomen te hebben.

Na dezen verwekten de Makassaren op het genoemde eiland gedurige onrust; onder anderen ondersteunden zij de misnoegde rijksgrooten van Sumbawa tegen hunnen Koning MAS-GOA, met dat gevolg dat deze laatste onttroond en van al zijne schatten beroofd werd. Een aanzienlijke Nederlandsche magt, onder den kapitein JAN FRANZEN HASTEIJN, werd daarom in 1674 ter beteugeling der rebellen naar Sumbawa gezonden, doch naar het schijnt met min gunstigen uitslag, daar de opgeworpen tegenkoning MAS-BANTAM het rijk behield. Ondertusschen werd op dezen krijgstogt, nadat de legerplaats op Sumbawa opgebroken was, in 1675 een fort in de baai van Bima opgerigt en de onderlinge bevrediging der Koningen van Dompo, Tambora en Papekat tot stand gebragt. Bij deze bevrediging werd de Koning van Papekat voor het eerst als onafhankelijk vorst erkend. Nog tenzelfden jare zond ook de nieuwe Koning van Sumbawa zijn gezantschap, welks hoofd ook de voornaamste der muiters tegen MAS-GOA geweest was, naar Makassar, om met de kompagnie te onderhandelen, waardoor ook met dezen vorst eene overeenkomst tot stand kwam, die den 12den Februarij des volgenden jaars geteekend en beëedigd werd.

Spoedig daarna ontstonden er op het genoemde eiland nieuwe onlusten, die inzonderheid Bima, Tambora en Sumbawa teisterden, den moord der Koningin van Dompo veroorzaakten en met de gevangenneming en verzending der Koningen van Bima en Tambora, benevens het verjagen en ombrengen van vele Makassaarsche roovers omstreeks Sumbawa, eindigden; waarop die van Dompo, Tambora, Sanggar en Papekat den 18den April 1704 een nieuw verbond, naar dat van Bima en Sumbawa ingerigt, met de Kompagnie gesloten en beëedigd hebben. In deze verdragen verzekerde de heer SPEELMAN, verzuimd te hebben, met uitgedrukte woorden te bedingen, dat geen nieuwe vorst mogt verkozen of ingehuldigd worden zonder voorkennis en toestemming der Kompagnie. Intusschen beweerde hij, dat dit reeds lag opgesloten in de erkenning der Kompagnie tot algemeenen schutsheer en beschermer. Die van Sumbawa wilden echter deze uitlegging van het artikel, die erkenning betreffende, niet aannemen, gelijk zij zich ook over het algemeen daarna weinig om het verdrag bekreunden. Daarentegen werd het door de Koningen der overige rijkjes vrij naauwkeurig nageleefd.

III.

Verspreide aanmerkingen omtrent de landen, onmiddellijk aan het Nederlandsche bestuur onderworpen.

Omtrent de juiste grenzen van het land, dat onder het fort Rotterdam behoorde, is altijd veel twist geweest. Ten tijde van SPEELMAN verklaarden de Makassaren, dat de Nederlanders de grensscheiding naar goedvinden mogten bepalen; dit werd toen evenwel verzuimd, en later hieromtrent door hen de eene aanmatiging na de andere gepleegd. Met regt verwondert zich BLOCK, dat dit punt, ook na den afloop der volgende oorlogen tegen het rijk van Goa, nooit beslist werd.

De noorder distrikten, ten noorden door Tanette en Mario, ten oosten door Lamoeroe, ten zuiden door het rijk van Makassar en ten westen door de zee bepaald, waren door den Koning ALLAH-EDDIN veroverd, aan Goa dienstbaar gemaakt en bij dorpen en perceelen onder de rijksgrooten verdeeld. In October 1668, toen de Makassaren den vrede van Bonaja verbroken hadden, werden de genoemde gewesten door de bondgenooten ingenomen. Den 20sten December daaraanvolgende gingen zij echter reeds weder aan den vijand over, welks zijde zij hardnekkig bleven aankleven, tot dat zij, weinige dagen voor de inname van Samboepo, andermaal door de Nederlanders en hunne bondgenooten werden veroverd en voortaan als eigendom der Maatschappij beschouwd. Alle volkeren dier gewesten onderwierpen zich toen of uit eigen beweging of uit vreeze. De provincie Labohkan alleen werd, naar getuigenis VAN SPEELMAN, als vrije bondgenoot aangenomen; een later door de bewoners dier landstreek gepleegde opstand veroorzaakte echter, dat ook zij alle hare vrijheden verloor en geheel onderdaan werd. In 1671 verootmoedigden zich ook de bergbewoners van Tjinrana, Tjomba, Molawa en Bango voor de Nederlanders, waarna zij den 18den Januarij 1672 eenige artikelen bezwoeren, waarbij zij als onderdanen werden aangenomen.

Bonthain was van oudsher de vrije bondgenoot van Makassar, doch door eigen vorsten bestierd. Twee maal werd het door de Nederlandsche wapenen gewonnen, bij den vrede van Bonaja aan de Nederlanders afgestaan en daarna den Koning van Boni ter leen gegeven. Dit werd echter ingetrokken ten tijde van SMOUT. Op gelijke wijze werd ook Boelekomba door de wapenen gewonnen. De Koning van Bira kwam zich mede voor den admirraal SPEELMAN vernederen en stond zijn rijkje aan den Nederlanders af. Vele zware bosschen zijn in deze landstreek aanwezig, die van ouds de timmerwerven der Makassaren bevatten. Ook groeit er nog al welig katoen, waarvan de bewoners aan de O. I. Kompagnie eene jaarlijksche schatting moesten opbrengen.

Saleijer, ten zuiden van Celebes gelegen, werd door den Makassaarschen Koning TOE-MA PARISI-KAKALONNA, gelijktijdig met Boelekomba en Bira, schatpligtig gemaakt. Later echter, naar aanteekening van den heer SPEELMAN, werd het genoemde eiland door den Koning van Ternate BAAB ULLAH veroverd en aan den Koning van Goa tot teeken van vriendschap ten ge-

schenke gegeven. Dit laatste kan, gelijk BLOCK opmerkt, met het eerste zeer wel zamen gaan. Bij den vrede van Bonaja deden de Makassaren afstand van dit eiland ten behoeve van den Ternataanschen Koning MANDAR SCHAH.

De bewoners des eilands, hierin geen genoegen nemende, veroorzaakten den Nederlanders nog vrij wat moeite. Door de wapenen gedwongen moesten zij zich nogtans weldra met den heer SPEELMAN verstaan, waarbij bepaald werd, dat zij zich aan de Kompagnie volkomen onderwerpen zouden en aan den Koning van Ternate een jaarlijksche schatting van kleeden en bastlint opbrengen, welke het Nederlandsch bestuur voor den genoemden vorst ontvangen zoude. Eerst eenige jaren later werd dit verdrag geteekend, waarbij de regenten toen betuigden, niet te begrijpen dat zij iets met den Koning van Ternate te doen hadden en daarom verzochten van alles wat hem betrof ontslagen te zijn. Waarschijnlijk werd dit verzoek, op voordragt der Nederlandsche gezagvoerders, toegestaan, altans men vindt niet dat de Saleyerezen daarna in eenige betrekking tot den Koning van Ternate zijn gebleven.

Rondom Saleyer liggen nog de eilandjes Babeloang, Tammelonge, Polasie, Tana Malala, Kajohadji, Boneratte en Kalaow. De beide laatsten zijn alleen bewoond en werden aan AROE PALAKA in leen gegeven.

IV.

Uittreksels uit de Memorie, door den Gouverneur Adriaan Hendrik Smout zijnen opvolger Joan Gideon Loten nagelaten.

Boni. Hierover regeerde, ten tijde van den Gouverneur SMOUT, eene koningin, den titel van „Aroe Timoerong" voerende, doch ten onregte, wijl dit landschap Timoeroeng, tot Wadjo behoorende, haar slechts voor haar persoon alleen was afgestaan, wegens hare verwantschap aan een adelijk Wadjoreesch geslacht. Genoemde vorstin wordt door den heer SMOUT als zeer boosaardig, bloeddorstig en heerschzuchtig beschreven, hetgeen hij bewijst uit haar gedrag jegens hare eigene broeders. Nadat zij zich van den oudste dezer, SAPOEALA genaamd, bediend had, om de in het rijk ontstaande onlusten te dempen, wist zij hem vervolgens door vergif om het leven te brengen. Althans de verdenking daarvan ligt op haar. Den tweeden, den edelmoedigen AROE PALAKA (of LAPADANG genaamd), zocht zij evenzeer uit den weg te ruimen, daar hij zich niet schikte naar hare snoode staatkunde. Zij plagt, namelijk, aanzienlijke, door een goed bestuur bij het volk geliefde regenten, in het geheim eenigen euveldaad of knevelarij te gelasten, opdat hierover straks openbare aanklagt tot haar komen zoude, zij dan de zaak in schijn onderzoeken en den euveldader straffen konde, om dus, daar zij de grooten beteugelde en de ergste wreedheden beging, echter de beste vorstin te schijnen. AROE PALAKA ontweek den toorn zijner zuster in het fort Rotterdam; zich hier echter op den duur niet veilig achtende, besloot hij zich naar het binnenste van Boni te begeven. Te Parre-Parre aan wal stappende, werd hij aangevallen door eene bende moordenaars, welke zijne zuster op hem afgezonden had. Dan het gelukte

hem deze door opoffering van al zijn geld te bevredigen, waarop hij in de Toerajesche gebergten vlood en aldaar een tijd lang als priester verkeerde *). Zijne zonen verschenen vier jaren later weder te Oedjong Pandang, maar begaven zich eerlang op raad van den Gouverneur naar elders en stelden zich onder de bescherming des Konings van Boeton. De derde broeder ontweek het lot der twee eersten te Goa, waar hij heusch ontvangen en tot „Krain Bessi" aangesteld werd, hetgeen hij bleef tot zijn dood. Nog had AROE TIMOEROENG vier halve broeders niet tot de regering geregtigd. Ook dezen ondervonden hare wreedheid. De oudste zwierf deswege eenigen tijd als zeeroover om en zette zich te Malakka neder. De drie anderen verkregen eindelijk genade in de oogen hunner zuster, die den oudste hunner tot „Aroe Moeda" aanstelde en hem in schijn het geheele rijksbewind overliet, echter onder geheim beding, niets buiten hare voorkennis te beslissen. Zoo kwam deze na 16 jaren omzwervens eindelijk tot rust. Hij vergezelde den admiraal SMOUT op zijn krijgstogt tegen Wadjo, waagde zijn persoon echter in geen gevecht, ofschoon zijn volk zich dapper kweet.

Ook aan den Gouverneur SMOUT veroorzaakte genoemde Koningin vele moeijelijkheden. Vooreerst kon zij het hem niet vergeven, dat hij den leenbrief der regering van Batavia over Bonthain terug hield, en deze te voren steeds verontruste nu bevredigde landen onder het gebied der Kompagnie hield ingelijfd. Eindelijk ontnam hij haar de misnoegdheid, door haar de vrees aan te jagen voor groote onaangenaamheden met hare vijanden, zoo zij genoemde landen in leen verkreeg. Na den togt tegen Wadjo liet zij eerst den Gouverneur bij zijne terugkomst, door den Djemma tongen (inlandsche fiscaal) verwelkomen. Daarna echter bezwaarde zij zich zeer over de verwoestingen, tijdens den oorlog door de tokebo (blanken) in het land van Sparana aangerigt, waaraan echter hare eigene hulptroepen het meest schijnen schuldig te zijn geweest. Naderhand bezwaarde zij zich ook bij het bestuur over Tanette, den Koning van dat rijk beschuldigende, haar veel ontroofd te hebben, dat zij verklaarde des noods met geweld te willen terug vorderen. Aanvankelijk werd dit bezwaar door SMOUT in eene minlijke schikking weggenomen; ras echter ontvlamde het misnoegen der Koningin op nieuw, zoodat zij zelfs om genoemde schikking den Gouverneur door een gezantschap te Batavia verklaagde. De hooge regering schonk haar daarop eenige genoegdoening zonder evenwel den Gouverneur in het ongelijk te stellen.

Tijdens den Gouverneur SMOUT waren de voornaamste bewindslieden aan het hof van Boni: de eerste tomelalang, die ook het ambt van rijksbestuurder waarnam; de tweede tomelalang, en de glarang van Bontoeala. Hij beschrijft de Boniërs als zeer verraderlijk, moordzuchtig, wellustig, en zoo mannen als vrouwen aan onnatuurlijke zonden overgegeven.

Makassar. KRAENG LIMPANGAN, die den Gouverneur SMOUT in 1738

*) Zoo was het verhaal der later opgedaagde prinsen. Vergelijk hierboven blz. 222 enz.

op zijn krijgstogt ter herwinning der noorder provinciën verzelde en over den voorspoed der Nederlandsche wapenen eene geveinsde vreugde betoonde, werd na den afloop van gemelde expeditie tot Koning van Tello verkozen. Dit had, naar luid der oude kontrakten, in bijzijn van gekommitteerden der Kompagnie behooren te geschieden; maar hierop sloeg men, gelijk bij vorige gelegenheden steeds geschied was, geen acht. SMOUT echter keurde het noodig, die van Tello hieraan te herinneren; hij gaf dus den zendelingen, die de verheffing des nieuwen Konings kwamen berigten, ten antwoord, dat de keuze niet in den behoorlijken vorm geschied was en daarom door hem niet zoude worden goedgekeurd. KRAENG LIMPANGAN lachtte hierover, oordeelende, dat de Gouverneur eerlang genoeg werk zoude vinden tegen KRAENG BONTOLANKAS, die den 16den Mei 1739 ook werkelijk op de vlakte voor het kasteel Rotterdam verscheen, maar teruggeslagen werd, met verlies van een hoofdvaandel. De na deze overwinning door SMOUT opgeworpen batterij, met 16 stukken geschut beplant, werd desniettegenstaande drie herhaalde reizen door de Mkaassaren en hunne bondgenooten aangetast, maar vergeefs, zoodat BONTOLANKAS eindelijk zich op zijne beurt tegen het kasteel verschanste, om door lengte van tijd te winnen, wat openbaar geweld niet terstond vermogt. Immers de nieuwe troepen, door den Gouverneur te Batavia aangevraagd, waren niet aangekomen wegens eenen storm, die de hiertoe bestemde schepen terug gedreven had. Den 14den Julij trok eindelijk SMOUT wederom uit, bestelde al het noodige en tastte den 17den (na een plegtige aanspraak aan de zijnen) de Makassaren hevig aan, welke strijd door eene volkomene overwinning bekroond werd. Den volgenden dag legerde zich de Gouverneur in eene vlakte bij Goa, waar hij nog luisterrijker triomf verwierf. Des te aanmerkelijker was deze zege, daar het volk, tot trekken der kanonnen bestemd, bij den aanvang van den strijd, gezamenlijk de vlugt nam. SMOUT loofde daarop 10 rijksdaalders uit aan elke Kompagnie, die een stuk geschut met zich voerde en terstond betoonden zich allen hiertoe bereid. 's Avonds voor den slag had zich KRAENG LIMPANGAN met de zijnen bij SMOUT gevoegd. Deze, hem mistrouwende, wees hem eene legerplaats aan bij een boschje op 300 treden afstands ter zijde gelegen, met de waarschuwing zich stil te houden, wijl het minste gerucht de Nederlanders tot losbranding van hun geschut zoude noodzaken, hetgeen dan zeer ligt, tegen hunnen wil, hunne vrienden zoude kunnen benadeelen. Deze list werkte voorspoedig en voorkwam alle verraad. Na de inneming van Goa bleef de Admiraal SMOUT tot September voor die stad gelegerd, inmiddels de onderwerping der hoofden, die op de zijde van BONTOLANKAS geweest waren, ontvangende. Een der eerste was de zeer ontmoedigde KRAENG SANDRABONI, die 11 deserteurs (Europeanen) terugbragt. Ook KRAENG LIMPANGAN haastte zich nu alles wat aan het wettige zijner verhooging ontbrak, door het beleggen eener nieuwe kiesvergadering in tegenwoordigheid der Nederlandsche afgevaardigden, te vergoeden. In September keerde de Gouverneur naar het kasteel terug, eene Nederlandsche en Bonische be-

zetting te Goa achterlatende, tot dat in October de vrede gesloten werd.

Kraeng madjennang, de rijksbestierder van Goa, een voortreffelijk man, die met den jongen vorst de wapenen van bontolankas op Nederlandsch gebied ontvlugt was, stelde nu alles in het werk om de wonden, door den oorlog aan zijn vaderland geslagen, te genezen. Ongelukkig echter werd hij in 1743 afgezet wegens een oploop der Makassaren tegen eenige Boniërs, die met aroe tha, den zoon van aroe moeda van Boni, op eene verboden plaats begeerden te visschen. De ware oorzaak echter lag in eene hofkabaal door de moeder en grootmoeder van den jongen Koning tegen hem gesponnen, wijl hij een ontuchtig wijf, dat gemelde vorstinnen benevens andere jonge dames tot onnatuurlijke zonden verleidde, van het hof verwijderen wilde, een besluit dat door een trouwloozen vriend ter oore dier ontuchtige vrouw, en door middel van deze tot kennis der vorstinnen kwam, wier vrees en waakzucht aldus werd opgewekt. Kraeng lamponjang, die in de kuiperijen tegen kraeng madjennang ruim gedeeld had, werd in zijne plaats verkozen. De afgezette trok zich op zijne heerlijkheid Thain terug, aan de bescherming der Kompagnie zich aanbevelende.

Smout beschrijft de Makassaren als minder verradelijk en roofziek dan de Boniërs, schoon niet geheel van genoemde ondeugden vrij. Hij roemt overigens hunne dapperheid en trouw aan het eenmaal gegeven woord, en spreekt veel van hunne uiterlijke zedelijkheid, die echter dikwijls veinzerij en geheime wellustigheid bedekt. Jegens hunne overwonnenen spreekt hij hen van wreedheid vrij.

Wadjo. De regering van dit volk is aristokratisch republikeinsch; het wordt bestuurd door een raad van veertigen, die verdeeld is in drie vaandels, dat van *rangang toea* of *patolaija,* (het veelverwige), *rangang Benting Pola* (het geele) en *Pella* (het oranje) vaandel. Elk dezer vaandels telt 13 hoofden, het eerste echter 14, en iedere opengevallen plaats wordt terstond uit dat vaandel waar de vakature is weder vervuld. Uit allen te zamen wordt de „Aroe Matoea" verkozen, waarbij echter het geslacht van den jongst overledene niet weder in aanmerking mag komen vóór de derde uit een ander geslacht overleden is. De keus der mindere hoofden blijft des niet te min altijd bij de oude familiën. De Aroe Matoea, met de drie hoofden der verschillende vaandels, neemt tevens het uitvoerend bewind waar, en doet alle zaken af van politie, justitie, kerk, krijg of vrede; ook zendt en ontvangt hij gezanten; in dit alles evenwel is hij stipt gehouden de lands wetten te volgen, onder straf van ontzetting zoo hij hierin afwijkt. Al het geld, door boeten op overtredingen der wet bijeengevloeid, mag niet ten voordeele van eenig afzonderlijk persoon strekken, maar wordt in algemeene kassen gestort, hoedanige er in elk hoofddorp der 40 ééne is. Deze sommen worden besteed, of ter bekostiging van dingen die voor het algemeen belang der natie noodig zijn, of ter ondersteuning van personen, buiten hun toedoen door rampspoed in den handel of door brand van het hunne beroofd. De zoodanige ontvangen dan uit een der genoemde kassen eene som met

vrijdom van interest ter leen, en betalen deze daarna, als het hun mogelijk is, met een vrijwillig geschenk aan de kas terug. Zoo iemand met schulden sterft, die hij niet betalen kan maar voor zijn verscheiden heeft bekend gemaakt, springt men hem almede bij uit de gemelde kassen. Deze voordeelige inrigting ondersteunt de balangen van den handel niet weinig, en brengt ongetwijfeld het hare toe aan de groote eerlijkheid en trouw, welke de Wadjorezen steeds betoonen. Zoo ontmoette onder anderen een Wadjorees, die eenen Nederlandschen koopman een aanzienlijke som schuldig was, tijdens het beleg van het kasteel Rotterdam door de drie vereenigde rijken, een zendeling en geheim spion van den Gouverneur SMOUT, en hem herkennende verzocht hij hem, iets ter afdoening zijner schuld aan den Nederlandschen handelaar in het berende kasteel te willen medenemen. Hij gaf den zendeling daarop een jong slavinnetje en een slaafje mede, met verzoek aan den handelaar deze zelf te taxeren, en anders te verkoopen en het ontvangene op de openstaande schuld af te schrijven. Een ander Wadjorees, die mede aan een Nederlandschen handelaar eene som van 20,000 rijksdaalders schuldig was, verloor door een plotselingen brand, die bijna de geheele kampong Wadjo verwoestte, al zijn goed. Des anderen daags begeven zich de gezamenlijke Wadjorezen naar den schuldeischer, om zich voor den verarmden schuldenaar borg te stellen, hetgeen ten gevolge had, dat de eerstgenoemde daarna alles tot den laatsten penning verkreeg.

De oorsprong der Wadjorezen bestond in het vlugten van zeven huisgezinnen, die de tyrannij des Konings van Loewoe niet langer konden verdragen, naar de moerassige streken van het zoete meer, dat met de groote en schoone rivier Tjinrana gemeenschap heeft. Aanvankelijk geneerden zij zich van den landbouw, en allengs in aantal zeer toenemende breidden zij zich uit, niet alleen in de aangrenzende vlakten, maar ook in het nabijzijnde hooge gebergte. Nu echter werden er andere hulpbronnen voor hun onderhoud noodig; zij bevlijtigden zich dus op den handel, dreven dezen allengs met goeden uitslag en bekwamen hierdoor eindelijk eene magt en eenen rijkdom, die allen hunnen naburen in de oogen stak. Inzonderheid werd de ijverzucht des Konings van Goa, die toenmaals zijn gezag over bijna geheel Celebes had uitgebreid, door hunnen ongemeenen bloei opgewekt, daar hij beducht was, dat de Wadjorezen hem welhaast alle onderdanigheid zouden opzeggen. Onverwachts dus overviel hij hen aan de spits van een talrijk leger, maar naauwlijks zagen zich de Wadjorezen van den eersten schrik hersteld en tevens vijandig aangetast, of zij grepen met den meesten heldenmoed de wapenen op ter verdediging hunner vrijheid, en versloegen het Makassaarsche heir ten eenenmale. Zij namen den Koning zelven gevangen, en deden weldra zijn hoofd met de koppen zijner voornaamste grooten tot zegeteekenen hunner zegepraal verstrekken. De Makassaren kochten deze koppen voor een aanzienlijk losgeld terug en waren inmiddels op wraak bedacht. Hiertoe ondertusschen wederom de wapenen aan te wenden scheen gevaarlijk. En alzoo werd er niets verrigt, tot dat het die van Goa gelukte, door middel van zekeren priester, het door hen reeds aangenomen

Mahomedaansche geloof ook in Wadjo over te planten en daardoor dien staat ten naauwste aan zich te verbinden. De toen gesloten vriendschap hield ook stand, tot dat de gebeurtenissen met KRAENG BONTOLANKAS hierin eene groote verkoeling te weeg bragten. Immers de Wadjorezen verbonden zich met genoemden vorst en beoorloogden Boni in 1738, de geheele landstreek bij den mond der Tjinrana, ondanks de drie aldaar opgerigte bentings, innemende, en de Koningin van Boni van hare waardigheid ontzettende. De vrede werd echter weldra weder getroffen, en nadat de som, voorheen door AROE PALAKA dan Wadjorezen als brandschatting opgelegd, dezen door Boni terug betaald was, beleenden zij de voornoemde Koningin op nieuw met het tot hun gebied behoorende landschap Timoerong. Het land bij de Tjinrara bleef door Wadjo bezet.

Na de nederlaag van BONTOLANKAS en de bevrediging van het rijk van Goa, ondernam de gouverneur SMOUT in 1740, op last der hooge regering van Indië, een krijgstogt tegen Wadjo. Op den 3den December deszelfden jaars verliet de genoemde veldoverste de reede van Oedjong Pandang, en den 24sten derzelfde maand landde hij met de zijnen aan de monden van de Tjinrana in de bogt van Boni. Hadden de Wadjorezen de drie aldaar gelegen forten verdedigd en aldus den Nederlanders den doortogt betwist, het zoude dezen laatsten, die door de Boniërs hiervan niet onderrigt waren, volgens getuigenis van den heer SMOUT zelven, welligt niet doenlijk geweest zijn verder landwaarts in te dringen. De Wadjorezen evenwel hielden zich, niet uit lafheid maar naar landsgebruik, gehouden, naar hunne grenzen terug te trekken om alleen deze te verdedigen. Het duurde echter nog tot de maand Februarij eer de gouverneur SMOUT, na behoorlijk ter gezegde plaats post te hebben gevat, verder op marsch konde gaan, want de talmerij der Boniërs in het verschaffen van arbeidsvolk, hoewel zij hiertoe als bondgenooten verpligt waren, veroorzaakte eene gedurige vertraging. In het begin van Februarij derhalve opgerukt zijnde, ontmoette SMOUT weldra den vijand, dien hij, na een scherpen en heldhaftigen tegenweer, geheel op de vlugt joeg en uit alle zijne verschansingen verdreef. Na de overwinning ontving de Nederlandsche veldoverste de tijding van den verschrikkelijken opstand en moord der Chinezen te Batavia, welke mare zich welhaast onder vriend en vijand verspreidde en eenen allerongunstigsten indruk verwekte. Het gelukte echter den veldoverste dien indruk ras weg te nemen, en tevens besloot men voorwaarts te rukken. Dan nu tastte een nieuwe vijand de Nederlandsche krijgsmagt aan, namelijk de honger, veroorzaakt door het achterblijven van het vaartuig, dat nieuwen mondvoorraad zoude aanbrengen. Zonder morren evenwel werd door de troepen vijf dagen lang een volslagen gebrek geleden, waarin hun aanvoerder met zijne officieren gelijkelijk deelden. Het omliggende land was meestal verwoest; alleen hier en daar kon men van de Boniërs nog eenige rijst en sago bekomen, waartoe SMOUT voor eigen rekening klein geld aan de zijnen liet uitreiken. Eindelijk kwam de nieuwe toevoer van levensmiddelen aan.

Zoodra hierdoor de honger gestild was, brandde elk strijder van verlan-

gen, zich op nieuw met den Wadjorees te meten en zich over het geleden gebrek te wreken. Naauwelijks was men opgebroken, of de gelegenheid tot het nemen van dien wraak was ook gekomen, daar de Wadjorezen zelven met een aanzienlijke magt de Nederlanders aanvielen. Dit gaf aanleiding tot een bloedigen veldslag, welke van den morgenstond tot zonsondergang duurde, doch toen ook in eene geheele nederlaag der dapperen van Wadjo eindigde. Twee en veertig stukken geschut waren thans in de beide geleverde gevechten den Nederlanders in handen gevallen, en moedig trok men voort tegen Tosora, de hoofdplaats van de Wadjoresche republiek, terwijl SMOUT de snelle benden der Boniërs, die tot nu toe kloekmoedig op de zijde der Nederlanders gestreden hadden, gelastte, den vijand zoo ras mogelijk na te jagen, om zoo mogelijk met de vlugtelingen zelven in Tosora binnen te dringen. Dit bevel werd echter niet gehoorzaamd, daar de Boniërs thans alleen op voldoening hunner roofzucht bedacht waren. Weldra stond alles in den omtrek in lichtelaaijen vlam, maar de vlugtende strijders van Wadjo hadden zich in hunne hoofdplaats opgesloten. Op dit rooven der Boniërs volgde een spoedig verloop hunner strijders, vooral van het arbeidsvolk, hetgeen SMOUT het verder rukken onmogelijk maakte. Intusschen knoopten de Wadjorezen onderhandelingen aan, die eenigen tijd werden voortgezet en reeds op eene gunstige wijze schenen beslist te worden, toen, in de laatste daartoe gehouden bijeenkomst, de schraapzuchtige eischen der Boniërs de Wadjorezen dermate verbitterden, dat zij de verdere afdoening der zaak verschoven en alle onderhandeling afbraken.

Ondertusschen was de schoone kans gedeeltelijk gekeerd. De gedurige regens, in de maanden Februarij en Maart, en de moerassigheid van den grond hadden in het Nederlandsche leger, dat door de geleverde veldslagen ook reeds eenigzins gesmolten was, een aantal ziekten doen ontstaan. Het was dus bijna onmogelijk geworden verder te trekken en goede raad zeer duur. In deze omstandigheden liet de, van Java teruggekeerde, Koning van Tanette JOSEPH FACHAR OEDEN, die met de zijnen aan het wester deel van Wadjo's grondgebied stond, den veldoverste SMOUT weten, dat hij schoone kans zag, om het vijandelijke Lagoesie, regt tegen over Tosora gelegen, in te nemen, dat hij echter hieromtrent een bevel van den opperbevelhebber afwachtte. Terstond gaf hem SMOUT den begeerden last tot den aanval, waarop Lagoesie reeds drie dagen later den Koning van Tanette in handen viel. Deze liet het met den meesten spoed aan SMOUT berigten en onderhield tevens een gestrenge krijgstucht. SMOUT zond daarop den wakkeren kapitein LODEWIJK PHILIP VIGERA VAN HESSEN RHIJNVELDS met eenige manschappen tot verkenning van het veroverde dorp, en binnen korten tijd dienaangaande de meest voldoende verzekeringen ontvangen hebbende, bragt hij derwaarts zijne legerplaats over, aan de Boniers, die zich hiertegen aanvankelijk zeer sterk verzetteden, een deel zijner manschappen met 3 stukken geschut en twee opgeworpen schansen achterlatende. Zoodra SMOUT zich in het regelmatig gebouwde, meer dan 1000 huizen tellende, Lagoesie gevestigd had,

rigtte hij een aantal werken op om Tosora te beschieten en te dwingen, hetgeen den ganschen oorlog op eene roemrijke wijze zoude doen eindigen. Maar naauwelijks was alles in gereedheid gebragt, of op nieuw losbrekende stormen en onweders, door hevige regenvlagen en een buitengemeen hoogen waterstand gevolgd, vernielden al de aangelegde werken of maakten hen onbruikbaar, en bragten daardoor het Nederlandsche leger zelfs in gevaar. Bij deze teleurstelling derhalve werden er wederom vredesonderhandelingen aangeknoopt en weldra eene overeenkomst getroffen. De Boniërs hierover gramstorig wilden aanvankelijk niet toetreden. De bedreiging, dat men dan zonder hen vrede zoude sluiten, deed hen eerst een dag uitstel tot beraad verzoeken, en daarna uiterlijk hunne toestemming geven. Heimelijk echter hadden zij wederom een spaak in het wiel weten te steken over de uitdrukking van „*onderdanige bondgenooten*", die in de vroegere onderhandelingen niet ter sprake was, maar die thans door de Wadjorezen (waarschijnlijk onder 's hands daartoe opgezet) werd aangemerkt als eene beleediging, daar zij niemands slaven waren. Wilde men hun de teekening vergunnen onder den naam van „vrije bondgenooten", zoo zouden zij hiertegen niets hebben in te brengen. In dit geval daarentegen verklaarden de Boniërs, die niet met de overwonnen Wadjorezen wilden gelijk gesteld worden, niet te zullen toetreden. Elke poging om het woord des aanstoots in een gunstigen zin te verklaren, sloeg feil op de Wadjoresche onverzettelijkheid. Eindelijk werd alle onderhandeling op deze wijze afgebroken, dat die van Wadjo hun woord gaven van het niet onderteekende verdrag echter in alles te zullen naleven. SMOUT, hierin genoegen nemende, brak spoedig daarna op en was in het laatst van April te Makassar terug. Zoo lang hij daarna de teugels des bestuurs in handen hield, werd hem door de Wadjorezen geene de minste reden tot klagte over ontrouw gegeven.

Adja Tamparang, volgens SMOUT ook Sidenreeng genoemd, had ten zijne tijde geen dadelijk kontrakt met de Kompagnie, maar stond alleen zoo verre tot haar in betrekking, als de Koningin van Sidenreeng met een stiefzoon der Koningin van Boni getrouwd was. Na den oorlog, door SMOUT tegen Wadjo gevoerd, geraakte de Aroe Matoea dezer laatstgenoemde republiek met den Koning van Sidenreeng in een partikulier geschil, over de landstreek Massepe, welker bewoners, door den Koning ondersteund, aan den Aroe Matoea de gewone schatting weigerden. Dit kwam tot een oorlog, waarbij de eerstgenoemde, tijdens zijne afwezigheid aan het hof van Boni, door invloed der Matoea's werd afgezet. Spoedig echter wist de vorst, bij zijn terugkeer, die afzetting krachteloos te maken, waarna hij en de Matoea elkaar heftig bestreden. Wadjo wilde zich echter van staatswege niet in dit bijzonder geschil mengen, zoodat de Aroe Matoea den geheelen krijg op eigen kosten moest voeren, terwijl Sidenreeng onder 's hans door Boni en de Kompagnie ondersteund werd.

Tanette. De Koning van dit kleine rijk werd, in de onlusten tijdens

het bestuur van SMOUT, tot Koning van Boni verkozen, doch, ondanks zijne kloeke maatregelen terstond in den beginne genomen, kon hij zich in deze waardigheid niet staande houden, maar moest hij, na een zware nederlaag, naar zijne erflanden vlugten en eene zware geldboete aan de Koningin van Boni betalen. Voor de Kompagnie bleef hij een getrouw bondgenoot. Gedurende het beleg van het kasteel Rotterdam door BONTOLANKAS, werd hij ook in zijne staten door een deel der vijandige magt aangevallen. Hij wederstond echter deze, tot dat hij, na de inneming van Goa de hierin tegenwoordig geweest zijnde Mandareesche hulpbenden tot ontzet erlangende, zijne vijanden geheel versloeg. In den oorlog tegen Wadjo bewees hij de Kompagnie gewigtige diensten, maar bleef hij bij de Koningin van Boni gehaat.

Mandar wordt bestuurd door zeven Koningen of Maradias, die afzonderlijk hun eigen gebied naar goeddunken besturen en naar de zeven hoofdrivieren des lands hunnen titel voeren. Die van Ballanipa is de voornaamste, en wordt door de anderen, in zaken van algemeen belang, als hoofdkoning beschouwd, weshalve het Nederlandsch bestuur ook met hem alleen onderhandelt. AROE PALAKA, die ten tijde van SPEELMAN de Boniërs aanvoerde, beproefde tweemalen vruchteloos de Mandarezen ten onder te brengen, maar daarna werden zij door die van Glissong bedwongen en tot onderdanige bondgenooten der Kompagnie gemaakt. Bij de komst hunner gezanten op het kasteel moesten zij echter door Boni ingeleid worden, een gebruik, dat door de Gouverneurs SAUTIJN en SMOUT werd afgeschaft. In den oorlog tegen BONTOLANKAS, bewezen hunne hulpbenden uitnemende diensten; ook in den krijg tegen Wadjo zouden zij mede optrekken maar de plotselinge ziekte des Konings van Ballanipa verhinderde dit. Allengs echter werden zij trotsch en hovaardig, en maakten onder anderen van de onlusten in Kajelie een schroomelijk misbruik, tot deerlijke teistering en onderwerping dier schoone landstreek.

Toerattea. De volken van dit landschap waren de tweeden, die zich onder SPEELMAN van het Makassaarsche rijk afscheurden en bij de Kompagnie voegden. AROE PALAKA echter wist, bij de sluiting van het kontrakt, onder voorwendsel dat Boni en de Kompagnie één waren, hen te misleiden en tot leenmannen van Boni te maken, dat zij sedert ook gebleven zijn tot op den tijd van het Engelsche bestuur. Bij de inneming van Maros door BONTOLANKAS, werden hunne hulptroepen allen in de pan gehakt. Later echter zetteden zij dit den Makassaren duur betaald. Toen namelijk SMOUT optrok, om de noorder provintiën te herwinnen, sloot de vijand Toerattea in, om hem te beletten, dat de Nederlandsche veldoverste van daar hulp ontving. De Toeratteërs, door 50 Europeanen gesterkt, versloegen echter de tegen hen opgerukte Makassaarsche magt ten eenenmale. SMOUT liet hen hierover door den resident van Bonthain gelukwenschen en poogde hen regtstreeks aan de Kompagnie te verbinden, doch dit mislukte.

Maros. Onder dezen naam beschrijft SMOUT de gezamenlijke noorderdistrikten, welke in 1736 door KRAENG BONTOLANKAS onverhoeds werden aangevallen en weggenomen. Als een edelmoedig onverwinnaar gedroeg hij zich hier, terwijl hij met de Nederlandsche bezetting van het fort te Maros eene kapitulatie sloot, waarbij hij haar vrijen aftogt verleende, doch met teruglating der geweren en van het buskruid in zijne handen. De officieren alleen konden de degens behouden. Ongehinderd trok dan ook het Nederlandsche krijgsvolk uit. Alvorens echter hiertoe over te gaan, had men al het buskruid tegen het verdrag aan in een put geworpen. Dit werd door de vijanden niet eer ontdekt, voor de aftrekkende manschap reeds nabij het kasteel gekomen was; men joeg deze laatste dus wel na, doch vruchteloos. In het volgende jaar, terwijl de vijand zich inmiddels op allerlei wijze versterkt en een aantal schansen langs de rivieren van Maros en Siankere opgeworpen had, gordde de Gouverneur SAUTIJN de wapenen aan tot herwinning van het verloren grondgebied. Hij stevende dus met de zijnen de rivier van Siankere binnen en drong gelukkig door tot Kassidjalattoe, vanwaar men over land naar Maros zoude trekken. Hier echter sloeg den eersten bevelvoerenden officier eene lafhartige vreeze om het hart, die weldra tot anderen oversloeg en een treurigen stand van zaken voortbragt. Krijgsraad op krijgsraad werd gehouden, het eene besluit na het andere verworpen, en ondertusschen wies de stoutmoedigheid der, van rondom zich bijeenverzamelende, vijanden van dag tot dag, zoodat zij zich zelfs niet ontzagen, de Nederlanders in hunne legerplaats aan te tasten. Dit echter veroorzaakte hun telken reize een zwaar verlies. De Gouverneur SAUTIJN, door de besluiteloosheid en vrees zijner officieren in het naauw gebragt, ontbood zijnen, naauwelijks van Batavia aangekomen, opvolger SMOUT tot zich, legde dezen den stand van zaken bloot en gaf hem het kommando over. De nieuwe veldoverste maakte terstond een einde aan het houden van vergaderingen, die tot geene uitkomst leidden. Door aanspraken aan officieren en soldaten trachtte hij moed en vertrouwen te herstellen; het overtollige zond hij terug naar het kasteel Rotterdam, noodzakelijker voorraad van daar ontbiedende. Eindelijk zond hij alle vaartuigen weg en rukte landwaarts in, de zijnen dus dwingende tot sterven of overwinnen. Naauwelijks echter had men zich op marsch begeven, of het Bonische arbeidsvolk weigerde alle verdere diensten; beloften en bedreigingen werden beproefd om het tot pligtsbetrachting terug te brengen, maar vergeefs. Nu wendde SMOUT zich aldus tot het Europesche krijgsvolk: „Kameraads! verlaten wij ons zelven en elkander niet! Wie eigen lijf en leven lief heeft, volgt mij." Daarop greep hij zelf een trekzeel van een zwaar stuk geschut en begon het voort te trekken; officieren en gemeenen volgden terstond dit voorbeeld met luide toejuiching na, en aldus vorderde men op nieuw, tot eindelijk het Bonische arbeidsvolk, door schaamte en den invloed van radja moeda gedrongen, het werk weder op zich nam. Tegen het vallen van den nacht legerde men zich met de noodige voorzorgen in eene vlakte te midden der vijanden, die men terstond met een driemaal herhaald salvo uit het zwaar geschut

begroette en dus den lust ontnam tot allen aanval bij nacht. Den volgenden morgen kwam het tot een algemeenen slag, waarin SMOUT eene volkomene overwinning behaalde. Nu van alle zijden overvloed van leeftogt en arbeidsvolk verkregen hebbende, bereikte hij zoo 's anderendaags Maros, en verdreef van hier de laatste overblijfselen der magt des vijands. Een aanval van zware koortsen noodzaakte den veldoverste daarop naar het kasteel Rotterdam terug te keeren. Spoedig evenwel hersteld zijnde, keerde hij naar het leger terug en stichtte te Maros eene nieuwe vesting, meer bestand dan de vorige tegen een onverhoedschen aanval, en van 17 stukken geschut benevens eene toereikende bezetting voorzien.

Nog verdient hier de wakkere handelwijze van twee soldaten genoemd te worden, die, bij de inname van Maros door KRAENG BONTOLANKAS, opzieners van het mijnwerkers-magazijn waren en onder den toenmaligen berghopman STEYMETS stonden. Dezen laatstgenoemde kennis hebbende doen geven van de inname der Nederlandsche verschansing, en hem dus de gelegenheid verschaft hebbende naar Boni te ontkomen, bleven zij alleen in het midden der vijanden achter. Door dezen aangevallen, bezigden zij de geweren, die onder hun opzigt waren, zoo vaardig tot den scherpsten tegenweer, dat de vijanden van meening werden, nog eene geheele bende te bestrijden te hebben. Eindelijk echter geen hoop op uitkomst hebbende staken zij den brand in hunne kruidtonnen, en deden aldus zich zelven met hunne aanvallers in de lucht springen.

Glissong is de oudste onderdaan der Nederlanders op Celebes en meestal getrouw. In 1736 ging het met Palimbangkeng meer gedwongen dan vrijwillig tot KRAENG BONTOLANKAS over. De krijgsmagt echter, van hier naar Maros gezonden, leed reeds bij den eersten aanval der Nederlanders ter herwinning der noorder-distrikten een gevoelig verlies. In 1738 verkregen die van Glissong vergiffenis, waarop zij den eed van trouw, door het zweeren bij den koran en het drinken van het kriswater, vernieuwden. Deze laatste wijze van zweeren, waarbij hij, die den eed aflegt, de punt van zijn kris in water steekt, dat hij vervolgens opdrinkt, is een plegtiger eed, dan die op den koran en van zeer oude afkomst. De persoon, die op deze wijze de waarheid bevestigt, geeft daardoor de verwensching te kennen, dat, zoo hij zijn eed verbreekt, zijn bloed door zijn eigen kris moge gestort en door zijnen vijand gedronken worden, gelijk hij het hem aangeboden water drinkt. Nadat die van Glissong hunne vergiffenis erlangd hadden, ontbrak het hun aanvankelijk aan de gelegenheid, om iets voor het Nederlandsch bestuur te verrigten, daar KRAENG BONTOLANKAS zich in het ontoegankelijke gebergte ophield. Inmiddels zond hij zijnen zoon BONDA, om de Wadjorezen, die tot hulp der Makassaren aanrukten, te Tjamba op een steilen berg aan de grenzen van Boni, te verwelkomen. Zeer gastvrij werd BONDA, dien zeven Europesche deserteurs vergezelden, door den regent van Tjamba ontvangen. Een der deserteurs ondertusschen dronken zijnde wilde des nachts met geweld eene der vrouwen van den regent tot zijnen vorst bren-

gen, hetgeen tot een bloedig tooneel aanleiding gaf, waarbij BONDA omkwam. De aannaderende Wadjorezen dit vernemende, besloten den gevallen prins te wreken en vielen die van Tjamba heftig aan, doch vonden den heldhaftigsten tegenweer. Eindelijk, nadat reeds ongeveer 1400 Wadjorezen hier den dood gevonden hadden, zonden die van Tjamba de kris van BONDA naar het kasteel Rotterdam, tevens bijstand en ontzet verzoekende. De Gouverneur SMOUT, geene Europeanen durvende zenden wegens den regentijd, haalde RADJA MOEDA over eenige Boniërs tot hulp te verleenen. RADJA MOEDA voldeed aan dit verzoek; zijne manschap echter was naauwelijks bij Tjamba aangekomen of zij keerden lafhartig terug, hetgeen nu ook den belegerden den moed deed ontzinken en hen aandreef om hun heil in de vlugt te zoeken. Ware niet aldus het den Boniërs geschonken vertrouwen te leur gesteld, welligt ware BONTOLANKAS niet zoo ras doorgedrongen tot Goa, want reeds zagen de Wadjorezen naar een veiligen aftogt om. Nu overstroomden hunne benden met die der Makassaren weldra het geheele rijk van Goa, en andermaal voegde KRAENG GLISSON zich bij BONTOLANKAS, hetgeen hij echter, na de overwinning door den admiraal SMOUT bevochten, met eene levenslange ballingschap naar de Kaap de Goede Hoop moest boeten. Die van Palimbangkeng bleven ditmaal de Nederlanders getrouw.

V.

Uittreksels uit de dagregisters omtrent Makassaarsche zaken.

1733. Op dezen datum schreef de gouverneur JOSUA VAN ARREWIJNE eene memorie over de goudmijnen van Celebes, waarvan het volgende een uittreksel is.

Lamolo en Bantimoerong waren van ouds bekend als een goudrijk gebergte. Reeds in 1692 werd van het eerstgenoemde een vrij aanzienlijke hoeveelheid goud door de eilanders aan de Kompagnie verkocht, waarbij tevens verondersteld mogt worden, dat de Koning van Boni een dubbel voordeel had. Er werd dus naar dat gebergte in 1704 door den Essayeur WILLEM ROELING, op last der Maatschappij, onderzoek gedaan. Genoemde onderzoeker beweerde, dat het gebergte te moeijelijk en te ongelegen is, om de noodige materialen bij de hand te krijgen, verder dat het goud maar nestgewijze gevonden wordt en geene vaste strijkers of edelgangen heeft, terwijl de rivier te weinig afspoelt om veel winst te geven.

Men liet dus deze zaak wederom rusten, tot dat de Gouverneur JOSUA VAN ARREWIJNE haar op nieuw op het tapijt bragt. Onder zijn bestuur en op zijn voordragt werd, in 1731 en 1732, door den bergstijger VISSCHER en den Essayeur BOLLEMAN op nieuw onderzoek naar de genoemde gebergten gedaan. De beide personen verklaarden, dat er wel degelijk vaste strijkers of edelgangen waren, hoewel BOLLEMAN beweerde, dat de voorloopige werken verkeerd waren aangelegd. Het uitgedolven goud was volgens VAN ARREWIJNE extra fijn in kwaliteit, terwijl 1½ ℔ erts een tail zuiver goud, soms zelfs meer, opleverde.

VAN ARREWIJNE liet dus in het gebergte Bantimoerong eene nieuwe groeve openen en vond ter diepte van 3 of 4 vademen wederom goudaders, waarvan hij voornam bij zijn vertrek naar Batavia proeven mede te nemen, om aldaar de waarheid der zaak, die hem zeer schijnt betwist te zijn geworden, te staven.

Ook omtrent een goudmijn in Tanette wordt door VAN ARREWIJNE gesproken. Hij zond den korporaal HENDRIK JANSZ. van Maros derwaarts, onder voorwendsel dat deze zijne weggeloopen slaven opzocht, maar inderdaad om zich te vergewissen aangaande de plaats, waar het goud uitgegraven werd. De korporaal voerde zijnen last met de meeste behendigheid uit, en berigtte, dat die plaats zeer geschikt gelegen was in de nabijheid eener rivier. Door behulp van prins PANGAWA werd VAN ARREWIJNE ook eenige ertsen magtig, die, naar hij bevond, inderdaad fijn goud bevatten. Veel van het stofgoud, door de bedoelde rivier weggespoeld, werd destijds door de inlanders in het geheim te Oedjong Pandang verkocht. Ten onregte evenwel voegt VAN ARREWIJNE er bij, dat die goudmijn van weinig nut voor de kompagnie zoude kunnen zijn, dewijl het omliggende land aan Boni behoort. Nooit toch is Tanette aan Boni onderworpen geweest.

Aan de goudmijnen van Lamolo en Bantimoerong schijnt daarna wel eenigzins gearbeid te wezen, daar men meermalen van eenen ambtenaar, den rang van berghopman voerende, leest. Ook noemt de Gouverneur VAN KLOOTWIJK zekeren luitenant STAATS, die vroeger mijnwerker in het gebergte Bantimoerong geweest was. Het blijkt echter nergens, hoe lang men dit werk heeft voortgezet en of het ooit op de regte wijze begonnen en om billijke redenen verlaten is. Misschien wel was men te karig in de eerst benoodigde onkosten. Immers VAN KLOOTWIJK, in zijne Memorie van 20 Mei 1756 aan BLOCK nagelaten, spreekt van zijn herhaald onderzoek naar de mijnen van Tanette, door tusschenkomst van den onderkoopman VOLL en den luitenant STECTS, welk onderzoek de gunstigste vooruitzigten opleverde en eene proeve van doorgraving, in 1755, deed nemen, welke alleen wegens den hevig invallenden regen toenmaals gestaakt werd. En bij dit alles wordt ter aangehaalde plaatse aangemerkt, dat dit werk geheel ten laste der bevolking moest worden ondernomen en op bevel der hooge regering geene de minste onkosten daarvan aan de kompagnie opleveren. Geen wonder dat bij zulke bevelen later niets van belang uit deze zaak geworden is.

In eene in het archief gevonden aanteekening van 1768 vindt men deze woorden onder de rubriek Boni. „In den oorlog met de Wadjorezen is Paneki in 1761 en 1762 belegerd geweest. Deze oorlog is geëindigd in 1765 na den dood van AROE PANEKI." De oorlog hier vermeld schijnt ontstaan, doordien de Wadjoresche vorsten, uitgezonderd AROE PAMANA, Tamoeroeng als hun eigendom van Boni terugvorderden, waarvan BLOCK, in zijne Memorie van het jaar 1760, melding maakt, waar hij tevens klaagt, dat Wadjo zich sedert den oorlog van het jaar 1741 vrij willekeurig gedragen had en steeds in magt toenam, terwijl Boni van zijn schatten en

staten beroofd bleef. Dit laatste moet natuurlijk zeer gewijzigd worden, daar de overeenkomst van SMOUT met Wadjo, ofschoon niet geteekend, echter gesloten werd in het gezigt van Tosora, en het van toen af dus den Boniërs volkomen in de magt stond, om hun vroeger verloren gebied te handhaven.

VI.

Lijst der Nederlandsche Landvoogden te Makassar.

N. VAN VLIET, koopman	1638	vermoord.		
JOHAN VAN SUYDWIJK, opperkoopman		tot	1646	
EVERT JANSZ BUYS	1651	„	1654	
ABRAHAM VERSPREET of JOH. DE BARRA die 't ontvlugt naar Batavia.	1655			
Na de verovering van Makassar door SPEELMAN.				
JOHAN VAN OPZIJNEN, onderkoopman	1669	„	1670	
MAXIMILIAAN DE JONGH, voorzitter	1670	„	1672	
DAVID HARTHOUWER „	1672	„	1676	
WYBRAND DUBBELDEKOP „	1676	„	1677	Overleden.
PAULUS DE BOK, opperkoopman en gezaghebber	1677	„	1678	
JACOB COBS, voorzitter, (gestorven als buiteng. raad van Indië)	1678	„	1684	
ADRIAAN VAN DALEN, opperkoopman en gezaghebber.	1684	„	1685	
WILLEM HARTSINK, voorzitter	1685	„	1690	
FRANCOIS PRINS „	1690	„	1694	Overleden.
ISAÃC VAN THIJE, landvoogd	1695	„	1700	
HENDRIK COLLAAST VAN LINDEN, opperk. en gezagh.	1700	6 Junij	1700	12 Aug
Mr. CORNELIS BIRNINK, landvoegd	1700	tot	1703	
WILLEM DE ROO, „	1703	„	1705	
JOHAN JACOB ERBERVELD, „	1705	„	1710	
GERARD VAN THOLL, „	1710	„	1712	Overl.
JOANNES HARTENBERG, opperk. en gezagh.	1712	3 Junij	1712	9 Oct.
JOANNES PHILIPPUS SIPMAN, eerst gezagh. toen landvoogd.	1713	tot	1723	
JOHAN FREDERIK GOBIUS, „	1723	„	1728	
JOSUA VAN ARREWIJNE, „	1728	„	1733	
JOHAN SAUTIJN, „	1733	„	1737	
ADRIAAN HENDRIK SMOUT, „	1737	„	1744	
JOAN GIDEON LOTEN, „	1744	„	1750	
CORNELIS ROOSEBOOM, „	1750	„	1751	Overl.
JAN DIRK VAN CLOOTWIJK, „	1751	„	1756	
ROELOFF BLOCK, Gouverneur en Directeur	1756	„	1760	
CORNELIS SINKELAAR, id.	1760	„	1767	
DAVID BOELEN, id.	1767	„	1771	
PAULUS GODEFRIDUS VAN DER VOORT, id.	1771	„	1780	Overl.
BAREND REIJKE, eerst gezagh. daarna Gouv. en Dir.	1780	„	1790	
WILLEM BETH Jz., id.	1790	tot	1800	
PETRUS THEODORUS CHASSÉ, id.	1800	„	1808	
FRANÇOIS VAN BRAAM, id.	1808	„	1809	
Lt. kol. JOHAN CAESAR VAN WIKKERMAN.	1809	„	1812	
Engelsch bestuur.				
Capt. RICHARD PHILIPPS, res. en komm.	1812	„	1814	Overl.
„ W. H. WOOD, id.	1814	Dec.	1815	Oct.
Major D. H. DALTON, id.	1815	tot	1816	
Overgenomen door de Nederlanders	1816	7 Oct.		

Kommissaris P. T. CHASSÉ.

Na de overname.

HENDRIK TILENIUS KRUITHOFF,	Gouverneur	1816	tot	1818
WILLEM NICOLAAS SERVATIUS,	〃	1818	〃	1821
Kol. JAN DAVID VAN SCHELLE,	〃 en mil. komm.	1821	〃	1825
〃 BENJAMIN BISCHOFF,	〃 〃 〃	1825	〃	1827
PIETER LE CLERCQ,	〃	1927	〃	1828
JEAN FREDERIC THEODORE MAYOR,	〃	1828	〃	1833
MR. DANIEL FRANÇOIS WILLEM PIETERMAAT	Wd. Gouv.	1833	〃	1834
J. F. T. MAYOR, terug.		1834	〃	1834
REINIER DE FILIETTAZ BOUSQUET,	Gouv.	1834	〃	1841
PIERRE JEAN BAPTISTE DE PEREZ,	Gouv. van Celebes en onderh.	1841	〃	1849
PIETER VREEDE BIK,	〃 〃 〃 〃	1849	〃	1853
ADRIAAN VAN DER HART,	〃 〃 〃 〃	1853		

VII.

Beknopte Geschiedenis van Wadjo, vertaald uit een Boegisch handschrift.

Dit is een hoofdstuk, waarin verhaald wordt, wie eertijds in Wadjo, van den beginne af, tot opperregenten des lands werden aangesteld.

Deze werd het eerst tot Aroe Matoa verkozen, (zekere) LAPOLEO, to polipo (de stedebouwer). Hij ontleende zijn toenaam van zijn zoon. Zeven jaren regeerde hij en stierf.

SETTI-RI-WARANG volgde hem op als Aroe Matoa. Deze was een Loewoenees van Panampa, en vijf jaren nadat hij Aroe Matoa geworden was stierf hij. Hij werd genaamd BUTARA WADJO.

LATANRIOEMPOE, Tolangi, (volgde), die zijn toenaam ontleende van zijn zoon. Drie jaren geregeerd hebbende, overleed hij.

LATANAMPARÅ, heer van Magalatoe, volgde hem als regent op. Toen hij het bestuur aanvaardde, waren de Wadjorezen nog geen duizend in getal, maar nu werd het landschap Wadjo uitgebreid. De genoemde Aroe Matoa toch deed Wadjo breed en ruim worden, zoodat het Amâli, Timoeroe en Pamana begon te omvatten. Ook begon het te gebieden over Boringê, Lompoeli, Tanatenga en Oedjoempoeloe. Het maakte de (naburige landen) leenroerig tot Lamoeroe en verder tot Larompa en Batoelampa. Ook begon het Geliring en Oti te bevatten en breidde zijne leengoederen uit tot Ennenkang, verder tot Mario-ri-awa, verbroederde zich met Belonka, Tjerowali en Awanio en maakte mede Patampanoewa leenroerig. Deze Aroe Matoa was groot van raad; (in zijn tijd) bekwam men padi, kwam er overvloed van menschen, had men karbouwen en allerlei dieren, alsmede voorraad van veldgewas; geene erge kwalen tastten het leven der menschen aan, die vermenigvuldigd werden, terwijl men allerlei vruchten van het geboomte tot spijs had, en geen insekten het gezaaide afaten. De gemelde Aroe Matoa bragt ook het westelijke Wadjo ten onder; ook dreef hij den heer van Lompi-lompi op de vlugt. Toen hij tien jaren geregeerd had, was Wadjo zeer volkrijk; (over het geheel) regeerde hij dertig jaren en stierf. Drie jaren daaraan volgende was Wadjo zonder opperhoofd.

LATERI-PAKADO TO-NAMPE volgde hem op als Aroe Matoa. Terwijl

deze Aroe Mattoa in Wadjo was, bekleedde de heer van Sonro-Palie de waardigheid van Datoe Matoa in het westelijke Soping. Toen de genoemde Aroe Matoa elf jaren geregeerd had, liet hij de regering varen. Wadjo maakte ondertusschen Geliring, Oti, Ennenkan en Mario-ri-awa leenroerig en verbroederde zich met Belonkoe, Tjerowali en Awanio. Laropo daarentegen en Batoelampa volgden de bevelen van Loewoe, en Lamoeroe betoonde zijne hulde aan Goa. Nog waren Baringa, Timoeroeng en Wadjo niet gescheiden. Timoeroeng begon, naar men zegt, cijnsbaar aan Goa te worden, toen de vorst van Timoeroeng zich naar Goa begaf, om te huwen met de dochter van den Goaschen Koning, IKABTA genaamd, welke de moeder was van den magtigen heer PASARI-E, alsmede van PABOEWOE-E TO-TINELANG-E.

LAMALAGINI volgde den voornoemde als Aroe Matoa op. De Sopingers volgden nu Makassar na; ook Lamoeroe en Mario-ri-awa begaven zich tot betooning hunner hulde naar Goa, alzoo de geheele negerie Talang haren ondergang vond. Namelijk een op reis zijnde zendeling van den Koning van Goa kwam daar aangieren, om te vernachten in het vorstelijk gebouw, en de inwoners van Talang werden toornig, wijl hij den volgenden morgen een karbouw liet nemen, om zijn maaltijd te houden, en van denzelven at in het stadhuis. Terwijl hij dus bezig was te eten, kwamen zij man voor man tot hem en vermoordden hem. Wegens dezen moord aan den zendeling des Konings van Goa gepleegd, werden de inwoners van Talang gevankelijk weggevoerd, want zij werden gedwongen hunne woonplaats te verlaten en naar Makassar te trekken, waar zij in de negerie werden ingebragt, als de zulken, die aan het volk van Goa verkocht waren. Leenmannen van Wadjo bleven Geliring, Oti, Pamana en Patampanoewa. De genoemde Aroe Matoa regeerde negen jaren en stierf.

Nu volgde LATEMATONGA als Aroe Matoa, die iets meer dan twee jaren het bestuur in handen had en daarna afstand deed. Wadjo werd wederom minder volkrijk. Terwijl deze Aroe Matoa in Wadjo het bewind voerde, begaf zich de Koning van Boni, wiens eernaam „Bongka-e" was, naar Timoeroeng, om de vorstin van dat landschap, TANNI PAKIOE genaamd, te huwen. Twee kinderen verwekte BONGKA-E bij haar. De eene heette LAMAGALATOENG, de andere POENA-RI-SOMPA. Deze was bestemd zijne moeder in het bewind van Timoeroeng op te volgen, maar hij werd in een oproer omgebragt. De naam van zijn moordenaar was DANKALELA. Dit is de oorsprong der verbinding van het landschap Timoeroeng met Boni, want het werd als een huwelijksgoed aan Boni getrokken.

TOGIA werd daarna opper-regent. Terwijl hij Aroe Matoa was, rukte de Koning van Goa, getiteld DAENG BOTO, op, om BOELOE TJINRANA te bestrijden. En de Wadjorezen togen uit, om BOELOE TJINRANA te helpen en den Koning van Goa met kracht van manschap in de uitvoering van zijn voornemen te verhinderen, doch de Aroe Matoa TOGIA werd door de Makassaren overwonnen. Vijf jaren geregeerd hebbende, overleed hij.

Nu stond LAMAPAMPOELI TO-APAMADANG als Aroe Matoa op onder den naam van LOTJI-E. Deze trok op, om Batoe Lampa te slaan, en nam

het in, zoodat het van toen af Wadjo wederom als leenheer navolgde. Vervolgens trok de Koning van Goa DAENG PATOBA tegen Boele Boele op, maar de Makassaren konden het niet bedwingen; de Wadjorezen werden daarom tot den Koning van Goa ontboden, om Boele Boele ten onder te brengen en zij ook namen het in, terwijl aan PAKOTJE ALI-E, te Boele Boele, het hoofd werd afgeslagen. Hij die dit verrigtte was TO OEDAMA, een Wadjorees. Nu werd den Wadjorezen door den Koning van Goa wederom de vergunning geschonken om Lamoeroe, Mario-ri-awa, Selolei, Belanka, Tjirowali en Awanio als leengoederen te beschouwen, ja zelfs hunne leengoederen uit te breiden tot Ennenkan. Ook werd hun door den Koning van Boni vergund, hunne leenmannen te tellen tot Amali, Timoeroeng, Adjoempoloe, Baninge, Lampoela en Tanatenga als mede Patampanoiwa. Ook werden zij begiftigd met Nipa aan de Tjinrana, wijl de Wadjorees TO OEDAMA aan PAKOTJE ALI-E te Boele Boele het hoofd had afgeslagen.

Vijf jaren na de inneming van Boele Boele, trok de Koning van Goa, DAENG PATOBA genaamd, tegen Boni op, en de Boniërs en Goanezen bestreden elkander met groote magt, vijf dagen lang, te Tjalloe; daarna keerde de Koning van Goa naar zijne hoofdstad terug. Twee jaren nadat de Boniërs en Goanezen elkander bij Tjalloe bestreden hadden, trok de Koning van Goa andermaal uit, en de Boniërs en Makassaren leverden in grooten getale strijd, meer dan vijf dagen lang: toen werd de Koning van Goa door eene ziekte aangetast en hij keerde terug naar zijne hoofdstad en stierf aldaar. Hij is bekend onder den naam van TOENI PALANGGA. Na zijn dood trok de Koning van Goa, genaamd TO DEWATA DAENG PAROPOE, tegen Boni op en alle volkstammen ten westen van het woud keerden zich naar de Makassaren; die van Timoeroeng alleen lieten zich door Boni omsingelen. Ook werden de Wadjorezen door den Koning van Goa opgeroepen om Boni te bestrijden. Deze derhalve trokken de rivier Tjinrana naar de zuidzijde over en legerden zich aldaar, noordwaarts van Boni, ten oosten van Pantji. Een hevige slag viel nu voor tusschen de Boniërs en Goanezen. Doch de Makassaren werden door die van Boni als weggemaaid en de Koning van Goa verloor zijn hoofd door het zwaard eens Boniërs. De Wadjorezen onttrokken zich nu aan den oorlog en keerden naar hun land terug, zoodat de krijg van den magtigen heer BONGKA-E geëindigd was. LOTJI-E overleed vijftien jaren nadat hij het opperbewind als Aroe Matoa aanvaard had.

LAPAKOKO TO PABELA volgde hem op als Aroe Matoa van Wadjo. Te dien tijde begaf zich de Aroe Bila van Soping, wiens eigennaam LAWANIAGA was, terwijl hij, wat zijn geslacht betrof, uit Matjera was, gezamenlijk met den Poewaligoewa van Soping, wiens eigennaam LAMATO-OSSO was, tot eene staatkundige bijeenkomst met den Aroe Kajoe van Boni, TO SALAWOE genaamd, en TO OEDAMA van Wadjo. Nadat zij langer dan twee jaren, in naam van Boni, Wadjo en Soping, allerlei bepalingen zamengevoegd hadden, vlochten zij die gelijk een sterk touw te zamen tot een vast verbond. Daarop stierf LAPAKOKO, nadat hij drie jaren lang Aroe Matoa van Wadjo geweest was.

LABOENKATJE, TO OEDAMA, volgde hem op als operregent, onder den

eertitel van Pasekoewa-e ondatange Wadjo, dat is: die het zoo blijven laat met de naburen van Wadjo. Toen hij tien jaren geregeerd had deed Sidenreng een inval in Wadjo om dat te verwoesten. Deze Aroe Matoa kwam in Boni om een hanengevecht te houden; zijn haan werd gedood maar ook de ander behaalde den zege niet. Ook maakte deze Aroe Matoa het verbond „Telloe Potjo," onder het oprigten van klipsteenen te Timoeroeng, met den Koning van Boni, bijgenaamd BONGKA-E, en den Koning van Soping, bijgenaamd PATOLA-E. Deze Aroe Matoa deed tevens Timoeroeng en Amali leenmannen van Boni worden, en Oedjoempoeloe, Lompoela, Tanatenga en Baringa van Soping; wijders schonk hij aan Soping Mariori-awa, Belanka, Tjirowali en Awanio tot leengoederen; nog deed hij Soping gehuldigd worden door Lamoeroe en verbond aan hetzelve 18 kleine negeriën met hunne veldteekens ten noorden van Lamoeroe. Aldus deed hij Soping leenmannen ontvangen, daar hij Wadjo bewoog ze aan Soping af te staan, toen men de (verbonds) leenen te Timoeroeng opgerigt had. Nadat hij veertig jaren Aroe Matoa geweest was, overleed hij en werd genoemd: „een man ter ruste gegaan zijnde," want men verbrandde hem gezamenlijk met zijn schild.

LARANKOEROE, van geboorte uit Apamolé, volgde als Aroe Matoa (den overledene) op. Deze Aroe Matoa was tevens heer van Peneki. Hij was ook de eerste die het Islamismus omhelsde; evenzeer deed hij Timoeroeng en Amali tot het Mohammedaansche geloof overgaan. Namelijk de Wadjorezen deden Timoeroeng en Amali den Islam aannemen, daar deze staten onder het oppergezag van Wadjo waren, toen dit laatste het nieuwe geloof omhelsde. Want toen de Boniërs hunnen Koning vermoord hadden, begaven zich Timoeroeng en Amali, onder aanvoering van TO AKENGPEANI van Leworang, tot den vorst van Pamana, om door dezen wederom tot Wadjo gebragt te worden. Twee jaren had de genoemde Aroe Matoa geregeerd, toen hij den Islam omhelsde, en een jaar later stierf hij, na zijn dood genoemd wordende: „*die na zijne verlossing ter ruste ging*".

LAMAPEPOELOE van Apamole volgde hem op als Aroe Matoa. Deze verwekte eenen zoon genaamd LAPANGARISENG TO KEGALOE, die opperhoofd van de afdeeling Benting Pola werd. Als deze Aroe Matoa zich naar zijne velden begeven had om padi te planten, hield de behandeling van regeringszaken voor de Wadjorezen op. Alleen het nog onafgedaan werk werd voortgezet, maar het nieuwe uitgesteld. Na een bestuur van drie jaren hield deze vorst op te regeren.

LASAMALEWA TO AMPAKIOE volgde hem als Aroe Matoa op en legde na vijf jaren het bewind neder.

LAPAKOLENGI TO ALI volgde hem als Aroe Matoa op, regeerde ook slechts vijf jaren en legde toen het gezag neder.

TO PASAWOENGI volgde hem als Aroe Matoa op. Ten zijnen tijde was er overvloed van padi in Wadjo, zoodat het padi-gewas ten tijde van TO PASAWOENGI tot een spreekwoord werd. Na hem verkoos men TO-ALI weder tot regent, want reeds na drie jaren legde TO PASAWOENGI het neder.

Nu werd wederom TO-ALI tot Aroe Matoa verkozen. Later werd hij

verdreven door vertooning van het rijksschild. Hij begaf zich daarop naar Oegi en bestreed Wadjo en trok op om Patampenoewa te verbranden. To-ali echter werd gedwongen den Wadjorezen vergiffenis te vragen en hij vervloekte zich zelven, dat hij niet zoo veel voorspoed meer hebben zoude als door het oog eener naald kan doorgaan, zoo immer hij of zelfs zijn kleinzoon weder naar Wadjo trok. Deze to-ali werd (na zijn dood) genoemd: „die te Tjinrana te rusten ligt." Acht jaren had hij bewind gevoerd, toen men hem met vertooning van het rijksschild verdreef.

To-oedama volgde hem op als Aroe-Matoa van Wadjo. Slechts twee jaren regeerde hij, waarna hij stierf en genoemd werd: „die binnen den muur van zijn erf ligt te rusten."

Lasigadja, to-boene, volgde hem op als Aroe Matoa van Wadjo. Deze begon de hoofdnegeri van Wadjo te versterken, welke den naam droeg van Peneki. Toen to-boene elf jaren het bewind gevoerd had, werd door den Koning van Boni bevel gegeven, Peneki te slaan, waarop de Boniërs het verbranden en plunderden. To-boene hierover verontwaardigd vervolgde de Boniërs met krijg. Aan de zuidzijde der rivier, ten zuiden van Patila, ontmoette men elkander, en hevig en in grooten getale streden Boniërs en Wadjorezen tegen elkaar; maar de Wadjorezen werden geslagen en op de vlugt gedreven naar de overzijde, zijnde de noorderoever der rivier. En de plank, waarmede de Aroe Matoa op zijne praauw wilde gaan om de rivier over te steken, brak door, met dit gevolg, dat hij gegrepen en hem het hoofd afgeslagen werd, te Patila aan den zuideroever der rivier. Hij werd daarna genaamd: „die te rusten ligt te Patila en den oorlog ten zuiden der rivier niet ten einde gebragt heeft."

To-panamoei volgde hem als Aroe Matoa op in het midden van den oorlog. Tijdens zijn bestuur trok de Koning van Goa ten strijde tegen Boni; de Aroe Matoa werd dus door genoemden vorst opgeroepen, om mede op te trekken. De Boniërs werden door de Makassaren overwonnen, hunne dorpen geplunderd en verbrand; ook werd de Koning van Boni, lamadorama geheeten, benevens vele Boniërs gevangen genomen en uit zijn land gevoerd. De genoemde Aroe Matoa van Wadjo begon (nu) het kanaal ten Westen van Toewa te graven. Maar nog geene twee jaren nadat de Boniërs vergiffenis gevraagd hadden, tijdens hunne van de Makassaren ontvangen nederlaag, verzette zich de Koning van Boni, genaamd to serima, wederom tegen Goa. Nu werden de Wadjorezen op nieuw tot den Koning van Goa geroepen, en to serima trok op tegen de Makassaren, maar werd geslagen te Pasepe, van waar hij den naam ontving: „die geslagen werd te Pasepe;" en vele Boniërs werden wederom gevangen genomen benevens to serima, die uit zijn land gevoerd werd naar het gebied van Goa en aldaar bleef in de negeri Siang. Toen hij gestorven was, noemde men hem: „die te Siang te rusten ligt." Na deze nederlaag van Pasepe trok de Aroe Matoa to-panamoei spoedig naar Goa, volgende den Koning van Goa met Datoe Loewoe.

Heerediensten en misbruiken.

Drie artikelen van het Reglement op het beleid der regering van Nederlandsche Indië, gelijk de Minister van Koloniën dit den 15den December 1853 der Tweede Kamer van de Staten-Generaal in een wets-ontwerp heeft aangeboden, handelen speciaal over de bevolking van Java, de ontwikkeling harer nijverheid, en de op haar rustende persoonlijke heerediensten of verpligte diensten. Die artikelen zijn 52, 53 en 54 en luiden aldus:

Art. 52. „De bescherming der inlandsche bevolking tegen willekeur, van wien ook, is een der gewigtigste pligten van den Gouverneur-Generaal.

„Hij zorgt, dat de besturende ambtenaren de daaromtrent bestaande of nader uittevaardigen verordeningen stiptelijk nakomen, en dat den inlanders overal gelegenheid gegeven worde om vrijelijk klagten in te leveren."

Art. 53. „De Gouverneur-generaal zorgt, dat de op hoog gezag ingevoerde kulturen niet in den weg staan aan de teelt van toereikende voedingsmiddelen, en dat de inrigting dier kulturen meer en meer worde in verband gebragt met de instellingen en belangen der inlandsche bevolking en met de ontwikkeling van hare nijverheid."

Art. 54. „In elk gewest worden de aard en duur der persoonlijke diensten, waartoe de inboorlingen in het algemeen belang en aan hunne hoofden verpligt zijn, de gevallen waarin en de wijze en de voorwaarde waarop zij kunnen worden gevorderd, door den Gouverneur-Generaal geregeld, in overeenstemming met de bestaande gebruiken, instellingen en behoeften.

„De verordeningen, die persoonlijke diensten betreffende, worden in elk gewest, om de vijf jaren, door den Gouverneur-Generaal herzien met het doel, om daarin trapsgewijze de verminderingen te brengen, bestaanbaar met het algemeen belang.

„In het verslag, bedoeld bij het 1ste lid van art. 60 der Grondwet, wordt jaarlijks opgave gedaan van den staat, waarin zich de voorgeschreven regeling der hier bedoelde diensten bevindt" *).

---

*) De geachte schrijver van dit opstel was nog niet bekend met de wijzigingen, die het Gouvernement, op aandrang der Kamer, in art. 53 gebragt heeft, noch met die, welke door de Kamer zelve in art. 54 gebragt zijn. Maar in weerwil dezer wijzigingen blijft zijn geschrift in al zijne waarde; want de gebreken, waartegen het gerigt is, hebben, ook na die wijzigingen, al hunne kracht behouden. Wij zullen, voor 't gemak van den lezer, de artikelen laten volgen, gelijk ze thans luiden.

Door inlassching van meer artikelen hebben de drie, door den schrijver aangehaalde, artikelen andere volgnommers ontvangen; zij zijn thans art. 55, 56 en 57. Daarvan luidt art. 56 thans aldus:

„De Gouverneur-Generaal houdt de op hoog gezag ingevoerde kultures, zoo veel doenlijk, in stand, en zorgt in overeenstemming met de bevelen des Konings:

„1°. Dat die kulturen niet in den weg staan aan de teelt van genoegzame voedingsmiddelen;

In de Memorie van Toelichting wordt bij art. 52 gewezen op de moeijelijkheid, om te leeren onderscheiden, welke der gebruiken, die men in 1816 in zwang vond, steunden op oude, als billijk erkende, herkomsten (adat), en welke op willekeur en onregt. Maar in weerwil der moeijelijkheid scheen men toch die wetenschap verkregen te hebben, want *het vaststellen van een aantal verordeningen*, om misbruiken te weren, kon zonder haar niet plaats grijpen, en volgens de mededeeling van den Minister van Koloniën, in de Memorie van Toelichting, is inderdaad dat „aantal verordeningen" vastgesteld.

Wij erkennen het gaarne, dat die verordeningen bestaan, wij willen zelfs veronderstellen, dat zij hoogst verstandig zijn geweest. Maar hoe was het met hare werking? De regering zelve antwoordt op die vraag: dat zij „niet altoos met de vereischte klem zijn gehandhaafd geworden." En wat is nu de reden, dat die *vereischte klem* niet heeft bestaan? Over die vraag stapt de Minister nog al makkelijk heen — want hij blijft het antwoord schuldig!

De vraag: waarom zijn de verordeningen, die zoo nuttig en heilzaam genoemd worden, niet met de vereischte klem gehandhaafd? blijft alzoo nog te beantwoorden.

Al verder schijnt er bij de regering onzekerheid te bestaan omtrent het verschil der heerendiensten, dat is: de diensten, om niet en gedwongen, en de diensten tegen zekere, door plaatselijke besturen vastgestelde, loonen te verrigten bij de verschillende gouvernements-kultures. Immers in de Memorie van Toelichting bij art. 54 zegt de Minister met zooveel woorden: „Wordt de verpligting, om voor de suikerfabrieken te planten en te ar-„beiden, onder heerediensten begrepen? Deze vraag is niet gemakkelijk „te beantwoorden, *omdat niet duidelijk is uitgemaakt wat heerendiensten zijn.* „Het Oost-Indische verslag over over 1849 (pag. 145) beschrijft de hee-„rendiensten als bestaande in „„verpligten arbeid, gewoon en buitenge-„woon, nu en dan gepaard met levering van benoodigdheden, alles zonder „loon."" Een van de beste woordenboeken noemt heeredienst „„een

„2o. Dat, voor zoo ver die kultures plaats hebben op gronden door de inlandsche bevolking voor eigen gebruik ontgonnen, de beschikking over die gronden geschiede met billijkheid en met eerbiediging van bestaande regten en gebruiken;

„3o. Dat, bij de verdeeling van den arbeid, dezelfde regelen worden in acht genomen;

„4°. Dat de belooning der betrokken inlanders, met vermijding van schadelijke opdrijving, zoodanig zij, dat de gouvernements-kultures hun, bij gelijken arbeid, ten minste gelijke voordeelen opleveren als de vrije teelt;

„5°. Dat zoo veel doenlijk opgeheven worden de bezwaren, die, na een opzettelijk onderzoek, mogten bevonden worden ten aanzien van die kultures te bestaan; en

„6°. Dat alzoo worde voorbereid eene regeling, steunende op vrijwillige overeenkomsten met de betrokken gemeenten en personen, als overgang tot eenen toestand, waarbij de tusschenkomst des bestuurs zal kunnen worden ontbeerd.

„In het verslag, bedoeld bij het 1ste lid van art. 90 der grondwet, wordt jaarlijks opgave gedaan van den staat, waarin zich de voorgeschreven regeling der hier bedoelde diensten bevindt."

In art. 57 is alleen deze verandering gebragt, dat de woorden „in 't algemeen belang en aan hunne hoofden" zijn vervallen; zoodat nu gelezen wordt: „In elk gewest worden de aard en duur der persoonlijke diensten, waartoe de inboorlingen verpligt zijn, de gevallen waarin en de wijze en voorwaarden waarop zij kunnen worden gevorderd, door den Gouverneur-Generaal geregeld, in overeenstemming met de bestaande gebruiken, instellingen en behoeften." 't Vervolg van 't artikel is onveranderd gebleven. REDAKTIE.

„ werk of dienst om *niet* en *gedwongen*, verrigt door eenen onderzaat ten „ behoeve van zijnen heer." " Volgens deze definitie is *onvergolden dwang* „ het criterium van eene heeredienst en zou de verpligting, om voor de sui- „ kerfabrieken te planten en te arbeiden, die wel op dwang berust maar niet „ onvergolden blijft, niet onder de *heerediensten* kunnen worden gerangschikt."

Behalve deze onzekerheid en onbestemdheid, wordt ook nog in de Memorie van Toelichting van de onmogelijkheid gewaagd, dat alle gedwongen diensten, zoowel die *om niet* als die *tegen zeker loon*, zouden worden afgeschaft, en daarbij de twijfel geopperd, of werkelijk de verpligte diensten wel vatbaar zouden zijn, om in vrijen arbeid veranderd te worden, vooral wat de suiker en indigo betreft.

De *tweede vraag* wordt alzoo: Is het mogelijk de heeren- en verpligte diensten geheel door vrijen arbeid te doen vervangen?

Ziedaar de beide vragen, waarop ik trachten zal eene proeve van beantwoording te geven. Ofschoon het regelmatiger zou zijn, om met de beantwoording der eerste vraag te beginnen, gevoel ik mij evenwel genoopt, om met die van de tweede aan te vangen, ten einde eene stelselmatige oplossing van beide te kunnen geven.

I.

Is het mogelijk, de heeren- en verpligte diensten geheel door vrijen arbeid te doen vervangen?

Bij de behandeling van deze vraag, komen de volgende vragen in aanmerking; of liever de hoofdvraag laat zich in de volgende onderdeelen splitsen, die wij achtervolgend zullen behandelen:

1. Waarop berusten, volgens de oude herkomsten der Javanen, de heerediensten?
2. Wat zijn eigenlijk heerediensten?
3. Welken toestand bragten de heerendiensten vroeger voort?
4. Waarop berusten zij *thans*?
5. Welken toestand hebben zij *thans* voortgebragt? wat hebben zij vernietigd en onmogelijk gemaakt?

1. *Waarop berusten, volgens de oude herkomsten der Javanen, de heerediensten?*

Volgens de oude Javaansche herkomsten, waarvan men hier en daar nog de duidelijke sporen aantreft, waren „heerediensten" zekere persoonlijke diensten, aan den vorst of aan de, door dezen met landen begiftigde, personen verschuldigd, voor het vruchtgebruik van eene zekere uitgestrektheid grond, meest bouwlanden, gebaseerd op de oude Javaansche stelling, „dat de verpligting tot de dienst op den grond en niet op den persoon rust." Deze verpligtingen tot heerendienst aan zekere uitgestrektheden, gewoonlijk een oude djoeng van vier oude bouw's of 16 oude bouws van 500 □ roeden, verbonden, werden „kario" genoemd; ze waren blijvend en vast bepaald.

De oorsprong dezer „kario's" of verpligtingen tot heeredienst, in die streken, waar ik ze gevonden heb, verliest zich in den nacht der tijden. 't Was mij niet mogelijk, om in het onderzoek naar dien oorsprong te slagen.

Zij, die den akkergrond of ook een gedeelte van den grond hadden waarop de „kario" rustte, werden „sikep" genaamd. Naarmate der hoegrootheid van de kario, naar die mate waren ook natuurlijk de verpligtingen zwaarder. Maar dewijl zij onder zich altoos aanverwanten of andere onbemiddelde personen hadden, die van hen afhankelijk waren, zoo was het natuurlijk, dat de eigenaren zelve niet uitkwamen om de diensten te verrigten, maar daarvoor eenigen hunner van hen afhankelijke aanverwanten en anderen afzonderden, en de diensten gelijkelijk onder al hunne afhangelingen verdeelden. De eenige onbillijkheid hierin bestond dan in een zeker nepotisme, daar het wel aantenemen is dat de eigenaar zijne naaste aanverwanten en hen die hij genegen was meestal vrij liet; iets, dat echter niet drukte, wijl de dienst gering was, zoodat er somtijds dessa's waren, waarin 200 of 300 menschen woonden, op welke dessa's evenwel slechts 2 of 3 kario's drukten.

2. *Wat zijn eigenlijk heerediensten?*

Wanneer de sikep verkoos, voor de verpligte diensten, 't zij geld 't zij produkten te betalen, dan was hij van het verrigten van diensten vrij. Daaruit blijkt ten duidelijkste, dat de heerediensten eigenlijk slechts eene belasting in handenarbeid waren voor het vruchtgebruik der velden; eene belasting die men echter naar verkiezing konde voldoen. Zoolang de sikep aan de voorwaarden, verbonden aan het bezit der akkergronden, voldeed, was hij er zeker van, in het gerust bezit daarvan te blijven.

3. *Welken toestand bragten de heerendiensten vroeger voort?*

Daar de kario's blijvend en vastbepaald waren, zoo konden nimmer daarin wilkeurigheden plaats vinden. De man, die den akker bebouwde, wist waartoe hij, ten gevolge van dit vruchtgebruik van den akker, verpligt was. Buitendien maakten de sikeps in de dessa's eene voorname klasse uit, wier invloed, al naar gelang van het getal hunner onderhoorigen, groot of klein was. Uit hen werd tevens steeds een hoofd gekozen, dat met de voornaamste en oudste sikeps het dessa-bestuur vormde. Zoo was daar in den eigenlijken zin een dessahoofd, gekozen uit de sikeps, slechts een president van het gemeente bestuur, wiens gezag door den invloed van dat bestuur in tegenwigt werd gehouden.

Hoe zijn echter *tegenwoordig* de zaken?

4. *Waarop berusten de heerediensten thans?*

De verpligting tot de gedwongene diensten rust niet meer *op den grond*, maar *op den persoon* dat is: op het getal zielen. Van den kleinen man, van den geringen landgebruiker worden niet alleen heerediensten gevergd, wanneer hij de belasting voor het gebruik der akkergronden (volgens de eigen woorden van de, door het bestuur uitgereikte, *piagems* van den aanslag op de ongebouwde eigendommen, *door het Gouvernement aan hem „verhuurd"*) in geld betaalt (landrenten), maar ook moet hij nog boven-

dien landrenten betalen voor de velden met Gouvernements kultuur beplant. En daarbij bestaat hoegenaamd geen vaste of algemeen aangenomen maatstaf; want het is in bijna elke residentie verschillend. Zoo betaalt, bij voorbeeld, de verpligte suikerplanter in de residentie B., per bouw suikerriet, *de helft* der landrente die gesteld is op een bouw sawah 1e. soort, terwijl hij in de residentie S. *de volle opbrengst* van een bouw rijst veld 1e. soort moet betalen; en dit niettegenstaande de suikerriet-velden in 1e. 2e. en 3e. klassen worden getaxeerd, naar welke taxatie natuurlijk de plant-loonen ook betaald worden, eene in den *tegenwoordigen toestand* zeer geringe betaling voor de voorziening in de behoeften van den landbouwer.

Niet duidelijk is de bedoeling in de Memorie van Toelichting op art. 56, letter, *f*, wanneer daar gezegd wordt: „wanneer, in den geest van den stichter des kultuur-stelsels, een vijfde (?) gedeelte van eene gegevene oppervlakte met produkten voor de Europesche markt beplant werden, en deze zonder betaling aan het Gouvernement wierden afgestaan, zou daardoor een equivalent zijn geleverd voor de landrenten der ganschen oppervlakte; maar dit zou eene onbillijkheid zijn, daar hij, die landrenten moet betalen, wel door deze vrijstelling beloond werd, maar de niet belastingschuldige zonder loon zou arbeiden!!" — De personen die ingedeeld worden bij de kultuur zelve zijn immers *alle* landbouwers. De handelaren en de niet landbouwende personen worden *niet* bij de kultures ingelijfd; in sommige residentien zelfs niet in de gedwongene diensten, wijl zij dikwijls voor hunne zaken afwezig moeten zijn.

Waarschijnlijk is het, dat die woorden uit de Memorie van Toelichting moeten dienen, om aan den staat dezer aangelegenheid een glimp te geven, welken zij *wezendlijk niet bezit*. De ware reden is, dat eene belasting in geld voor het Gouvernement voordeeliger is, dan eene belasting in handenarbeid.

5. *Welken toestand hebben de heerediensten thans voortgebragt?*

De werking van eenen zoodanigen stand van zaken is ligtelijk na te gaan. Eene billijke regeling van de verpligting der gedwongene diensten, gegrond op het getal zielen, is dan alleen mogelijk, wanneer het cijfer der bevolking bekend is. Wie moeten de bevolking echter opnemen, en de opgaven daarna inzenden? De inlandsche ambtenaren, wier beginselloosheid, buitengewone onverschilligheid en nalatigheid al te goed bekend zijn, om eenig vertrouwen aan hunne gedane opnamen (?) te kunnen schenken; zonder te spreken van hun opzettelijk verwringen en indienen van vervalschte staten. Daarenboven trachten de meeste hoofden van dessa's, die niet in de gelegenheid zijn om de inlandsche ambtenaren op de eene of andere wijze te believen, het werkelijk getal hunner bevolking te verbergen, uit vrees voor vermeerdering van gedwongen diensten. Die dan ontdekt worden, zijn *alleen* dezulken, van wie de inlandsche ambtenaren *verlangen*, dat zij ontdekt worden.

Daarbij komt nog, dat in eene regeling dikwijls plotselinge veranderingen

moeten worden gebragt voor buitengewone onvoorziene diensten, waarvoor zeer vele handen worden vereischt, vooral in een bergachtig land, als Java, waar het wegslaan der dammen, bruggen, wegen enz. zoo dikwerf voorvalt.

Uit de ongenoegzaamheid van het Europeesch personeel volgt dus reeds van zelve, dat aan ongeschikte inlandsche ambtenaren en hoofden meer magt moest worden toevertrouwd, dan in 't belang eener onkundige bevolking wenschlijk is. Dit is een noodzakelijk kwaad uit het stelsel zelf geboren. Tengevolge dezer meerdere magt van de inlandsche ambtenaren moest natuurlijk ook aan de dessahoofden, die in eene onmiddelijke aanraking met de bevolking kwamen en een tusschending tusschen deze en de door het Gouvernement gestelde ambtenaren vormden, eene groote magt worden verleend; iets waardoor zij ophielden slechts presidenten van gemeentebesturen te zijn, en autokraadjes werden. 't Is alzoo natuurlijk, dat er thans geen zweem van een gemeentebestuur meer kan bestaan. De zoogenaamde leden van dat bestuur zijn tegenwoordig niets anders, dan personen, *alleen* door dessahoofden uit den kleinen man gekozen, welke *door* hem weder willekeurig kunnen ontslagen worden. Zij hebben geen ander invloed dan door de magt van het dessahoofd. Het zijn eenvoudige en arme landbouwers.

De handlanger of volgeling van den geringsten ambtenaar of het minste hoofd beschikt op de meest onbedachtzame wijze over den tijd en den arbeid der bevolking, het kostbaarste dat vooral eene landbouwende bevolking bezit. Zij is daarin aan de grillen en luimen van den nietigsten magthebber prijs gegeven, en aan diens vexatiën blootgesteld. Geen Europesche ambtenaar, indien deze *gemoedelijk* is, kan in staat zijn, eenige kontrôle daarin uit te oefenen. Ik zeg *gemoedelijk*, want helaas! velen zijn er, die, bewust van hunne onmagt, slechts denken „als het maar mijnen tijd uitdient"; terwijl anderen, instede van de willekeurigheden en vexatiën tegen te gaan, ze nog vermeerderen, alleen om eenen naam te verwerwerven; of die naam degelijk is of slechts in schijn, daarover bekreunt men zich niet.

Het zal hier wel onnoodig zijn, om al de misbruiken, bij elke soort der gedwongene diensten om niet of tegen zeker loon, afzonderlijk op te noemen; hoe b. v. steeds meer wordt geheven bij die diensten, waarbij verstrekkingen van vee, bouwmaterialen, levensmiddelen, tuigen enz. plaats hebben; hoe de bevolking opzettelijk gekweld wordt bij die diensten, waarbij zij persoonlijke diensten moeten verrigten, — alles met het doel, om zoo veel mogelijk van haar onwettige voordeelen te trekken.

Uit dit alles vloeijen zeer vele en de grootste onregtvaardigheden voort, welke juist het meest op de geringe klasse drukken, die van den eenen in den anderen dag moet leven. Door oproepingen tot de dienst gedurig gestoord, kan zij het noodige zich niet verschaffen, moet zij hare huisgezinnen dagen achtereen zonder steun achterlaten, en vervalt zij daardoor allengs dieper en dieper in armoede; verkoopt zij eerst haar vee, wanneer zij het bezit, verpandt vervolgens het eene kleedingstuk na het andere, iets dat gelijk

staat met een verkoop, wijl zij niet meer in staat is, het in te lossen, en verkoopt ten laatste balk voor balk van hare woning. Geheel ontbloot, begint zij eindelijk van de eene naar de andere plaats te trekken, in de hoop, het elders beter te zullen hebben.

Zoo zijn de voorboden van hongersnood en epidemie daar; zoo is het in Demak en vele andere residentiën gegaan.

Dat de ramp in de eene plaats minder verschrikkelijk dan in eene andere is losgebroken, dit wijte men slechts aan gunstigere plaatselijke gesteldheden van het eene oord, dan van het andere.

Wil die klasse eenigen tijd van de diensten vrij komen, dat moet zij, bescherming en gunsten bij inlandsche ambtenaren en hoofden missende, zich daarvan vrij koopen.

Men kan zich voor een of meer dagen, maanden of één jaar vrij koopen, iets, dat natuurlijk hoofdzakelijk door personen, die nog *iets* bezitten, kan gedaan worden, en in den tegenwoordigen ongelukkigen toestand der Javaansche huishonding werkelijk een weldaad is, wijl die personen daardoor in staat gesteld worden, voor vexatiën en toenemende verarming zich te wachten, wanneer het vrij koopen slechts onderling onder den kleinen man zelven geschiedt, en geene inmenging der inlandsche ambtenaren en hoofden daarbij plaats vindt. Ofschoon het vrij koopen bij deze laatsten goedkooper is gesteld, dan onder den gemeenen man zelven, met het doel, om daardoor meer personen te lokken, en geen dadelijk morren onder het overige gedeelte der bevolking te veroorzaken, aan hetwelk men dan de *geringe* prijs daarvan als een „boewat toeloeng orang ketjiel" voorspiegelt, wordt dat vrij koopen echter voor de massa een wezenlijke druk. Immers juist in dit vrij koopen ligt een prikkel voor de inlandsche ambtenaren en hoofden, om den druk der diensten te verzwaren, en de bevolking te kwellen, eensdeels ten einde daardoor voordeelen voor zich zelve te trekken, anderdeels om onbezoldigde dienaren te kunnen onderhouden; terwijl de diensten der vrij gekochten, welke evenwel moeten worden verrigt, aan het overblijvend gedeelte der bevolking worden opgelegd.

De som voor het vrij koopen onder den gemeenen man verschilt, naar mate de diensten zwaar zijn of niet; en is in elke residentie, afdeeling, distrikt enz. verschillend. Ik heb ze op verscheidene plaatsen gevonden, als:

1) voor een jaar, met vooruitbetaling der helft....	maximum	— *f* 60 Rec.
	minimum	— - 10 „
2) voor een werktijd om de 3 of 5 dagen.....	maximum	— 100 duiten
	minimum	— 20 „

hier met voeding en siri in eens, daar weder voeding of siri of reisgeld alleen.

Een persoon uit de dessa, die bij de fabrieken als karrenvoerder gedurende den maaltijd (4 of 5 maanden) wil dienen, moet insgelijks met vooruitbetaling der helft, *f* 17 rec. betalen aan hem, die de verpligte en heeren-diensten voor hem doen wil.

Die niet in staat zijn om zich vrij te koopen moeten natuurlijk tegen

wil en dank de diensten verrigten; zijn zij echter daartoe in de gelegenheid dan trachten zij door allerlei middelen zich daaraan te onttrekken, b. v. door het gestadig en herhaaldelijk verhuizen van de eene naar de andere plaats, want aan personen die nieuwelings op eene plaats zich nederzetten, wordt een jaar vrijstelling toegekend. Dit verhuizen is vooral in het oogloopend aan de grenzen van residentiën, ook wel van afdeelingen en distrikten enz., welke oorden men meestal onbewoond zal vinden, of waar eene nederzetting niet langer duurt, dan hoogst noodig. Door dit gedurig heên en wedertrekken gaat langzamerhand de zucht tot eene geregelde en vaste nederzetting en orde verloren, vormt zich zoodoende eene ronddoolende klasse, wier bestaan elken dag niet verzekerd is. Zoo vermeerdert de armoede en ten laatste, wanneer zij geen ander redmiddel meer heeft, wordt de misdaad voor haar een toevlugt.

Ook voor het verrigten van huisselijke en partikuliere diensten zonder loon bij ambtenaren en hoofden geniet men insgelijks vrijstelling.

Dat een zoodanig losbandig stelsel, bij de uitbreiding, welke het al gaande weg verkregen heeft, inbreuk gemaakt heeft op de oudste en heiligste instellingen en herkomsten der bevolking, behoeft niet gezegd te worden.

Aldus gingen de voorwaarden van de aartsvaderlijke instellingen, waarop vroeger de betrekking tusschen den vorst en de onderdanen gegrond was, verloren, en werd daaraan de bodem ingeslagen. De verbrokkeling van akkergronden in zeer kleine deelen (jaarlijksche gemeentelijke verdeeling dier gronden onder alle ingezetenen), kwam daardoor al meer en meer in zwang, en moest een paliatief worden voor de zoo diep geslagene wonden.

Waar zijn de eertijds zoo invloedrijke hoofden van huisgezinnen, wier invloed een tegenwigt tegen willekeur en knevelarij van de hoofden daarstelde? Waarom kan de landbouwer thans geene groote uitgestrektheid gronds meer bebouwen, gelijk eertijds?

Vroeger bestond in eenige streken de even zoo schoone als nuttige gewoonte, van in optogt en bij massa naar een veld te gaan, om de rijkste en schoonste padie-halmen voor zaad-padie van het volgend jaar uit te kiezen. Waar bestaat thans deze gewoonte nog? Waarom is de ontwikkeling van den vrijen arbeid thans onmogelijk, en waarom is de prijs van den vrijen handen-arbeid, welken men hier en daar aantreft, zoo hoog? Waarom bestaat dit alles in een land, waar men anders gemakkelijk zijn onderhoud kan vinden?

Het antwoord ligt voor de hand.

Niet omdat de Javanen lui zijn, gelijk men vroeger wel eens beweerd heeft, iets, dat thans voor goed door *daadzaken* is wederlegd, — neen, gewis niet daarom; maar omdat de bevolking volstrekt geen meester van haren tijd en arbeid is. Daarom kan ook de landbouwer zich niet voortdurend op zijn bedrijf toeleggen, en heeft hij den noodigen tijd niet, om voorzorgen voor den veldarbeid te nemen? iets, dat trouwens het Gouvernement zelf in de laatste jaren al meer en meer heeft ingezien; ten bewijze de strenge bevelen, om de bevolking gedurende den padie-aanplant

*

met geene andere diensten te belasten, dan die, welke niet uitgesteld kunnen worden.

Daar waar geene genoegzame handen beschikbaar zijn, kan ook onmogelijk de vrije handenarbeid zich ontwikkelen, wijl een aanbod onmogelijk gemaakt zijnde, ook natuurlijk geen vraag kan bestaan; waardoor van zelve elke mededinging uitgesloten wordt. Ten gevolge daarvan *moet* de weinige vrije arbeid, die nog bestaat, in prijs rijzen.

Waar men dus vrije handenarbeid en mededinging mist, daar kan *nimmer* eene vrije partikuliere industrie ontstaan; te meer niet, daar geen industriëel zich wil en kan bloot stellen aan de luimen en nukken van de nietigste en geringste inlandsche ambtenaren en hoofden, die, door de buitengewone groote magt over de bevolking, zijne teerderste belangen en vooruitzigten ten gronde rigten kunnen.

Waar geene vrijheid voor arbeid en industrie is, daar kunnen ook geen welvaart en rijkdom heerschen, want „rijkdom en welvaart, wier grondslag arbeid is, zijn nergens denkbaar waar vrijheid ontbreekt." Ubi libertas, ibi divitiae!

Jaren achtereen worden door gewestelijke besturen jaarlijksche oproepingen in de Javasche Courant geplaatst voor aannemingen van buitengewone en gewone herstellingen aan gouvernements civiele gebouwen.

Niemand komt op, om zoodanige zaken aan te nemen, niet eens een Chinees, wiens „boleh djoega" hem anders tot alles in staat stelt.

Verdienen zulke oproepingen niet eenen bitteren gimlach? Men doet, als of men de oorzaken niet kent. Wie zal toch ooit iets ondernemen, waarin hij weet, dat hij geheel van het bestuur afhangt? Waar moet hij materialen en koelis zoeken en waar kan hij ze vinden, wanneer het stelsel van gedwongene diensten in zijnen geheelen omvang blijft bestaan?

Waarom gaat het gewestelijk bestuur nog steeds voort aan de fabriekanten koelis voor het fabriewerk te leveren, niettegenstaande in het kontrakt, namens het Gouvernement door hoogere ambtenaren gesloten, bepaald is, dat zij door eigen middelen in die behoefte moeten voorzien? En waarom zwijgt het Gouvernement bij deze afwijking van de meest duidelijke letter van het kontrakt, door het gewestelijk bestuur gepleegd?

Wijl het Gouvernement zelf *te goed* weet, dat de fabriekant, in den onnatuurlijken toestand van Java, nimmer een genoegzaam aantal vrije handen kan krijgen.

Onder zoo vele mij bekende gevallen trof mij het meest de volgende zaak:

Een *gemoedelijke* fabriekant, die noch moeite noch kosten spaarde, om zoo veel *mogelijk* vrij koelis te zoeken, slaagde daarin ook gedeeltelijk. Nadat deze koelis eenen geruimen tijd bij hem werkzaam waren geweest, kwamen zij op eenen zekeren dag niet meer terug. De fabriekant, naar de reden daarvan onderzoekende, vernam, dat een mantri juist dezelfde personen, hoewel zij aan hunne verpligting in de dessa's steeds hadden voldaan, eene andere soort van heerendiensten liet verrigten, waarbij zij vroeger nimmer waren ingedeeld. Bij het bestuur daar over klagende,

ontving de fabriekant ten antwoord, dat de heerendiensten ook verrigt moesten worden.

En waarom dwarsboomde die mantri den fabriekant? Alleen, wijl deze hem bij eene zekere gelegenheid een geschenk van een zadel had geweigerd!

Hoe vele gevallen doen zich voor, dat zelfs koelis in de stad den handelaar of den industriëel dwingen, om steeds hooger en hooger dagloonen te geven, vooral in de tijden, waarin de scheepvaart het drukste is; en waarom? wijl zij weten dat er dan gebrek aan handen is.

Zouden werkelijk, in den toestand, als waarin thans de Javaan moet leven, de gedwongene diensten vatbaar zijn voor vrijen arbeid?

Ik ben in den grond mijnes harten overtuigd, dat, zoolang het stelsel van gedwongene diensten zal bestaan, tot zoolang ook eene ontwikkeling van vrijen arbeid, industrie en welvaart der bevolking loutere hersenschimmen zijn en blijven zullen. Thans ga ik de eerste vraag beantwoorden.

II.

Waaraan moet worden toegeschreven dat *de klem*, tot handhaving der heilzame verordeningen, niet heeft kunnen bestaan?

Een bestuur, dat wetten geeft, moet geheel bij magte zijn, ze met klem door zijne ondergeschikten te doen handhaven.

Wanneer het heilzame verordeningen maakt, en deze desniettegenstaande door zijne ondergeschikten zelven krachteloos *kunnen* gemaakt worden, dan komt men onwillekeurig tot de gevolgtrekking, òf dat zijne ambtenaren niet deugen òf dat de inrigting van het stelsel zelve gebrekkig moet zijn.

Elke menschelijke instelling heeft hare gebreken; daarin kan men zich dus geene utopien voorstellen. Wat de mensch daarstelt, is niet volmaakt en moet gestadig, al naar gelang der omstandigheden en der eischen van den tijd, verbeterd en gewijzigd worden. Daartoe kan men alleen geraken door het verkrijgen van de kennis der gebreken.

Om met alles bekend te kunnen worden bestaan slechts twee wegen, òf men moet alwetend zijn òf men moet die gebreken van anderen hooren. Daar het gouvernement nu niet alwetend is, moet het ze van anderen hooren; want vóór dat het zelf iets kan opmerken, hebben de gebreken reeds eene zekere hoogte bereikt, waardoor zij ophouden een gebrek te zijn, maar een kwaal worden.

De openbare meening kan zich hier in Indië niet laten hooren. In de binnenlanden bestaat de Europesche bevolking meest uit ambtenaren, terwijl de zeer weinige partikulieren te afhankelijk van het bestuur zijn, om iets te durven openbaren; gevolgelijk moet het gouvernement de gebreken van zijne ondergeschikten zelve hooren. Zullen deze echter zich zelven veroordeelen? Is het mogelijker wijs te onderstellen, dat uit die plaatsen, waar eene kleingeestige etiquette van het autokratisch ambtenaarstelsel door de verschillende graden heerscht, stemmen kunnen opgaan tot het gouvernement, al bestond ook de eene of andere ambtenaar die de verkeerdheden niet goedkeurt? Ik vraag wie zal, wie durft het te doen?

Dat men slechts naga, wat een plaatselijk bestuur in de binnenlanden werkelijk is? Centraliseert zich niet in dat bestuur politie, justitie, administratie, landbouw en wat niet al?

Daarenboven, zijn het wezenlijk altijd zulke buitengewoon brave en onbesprokene menschen, die men tot ambtenaren kiest? Zonder nu een stelsel, dat gegrond is op de exploitatie van een geheel volk, te willen omverwerpen, is men verpligt, de uitgebreidste magt in de ambtenaren te vereenigen. Daar echter de ambtenaren menschen zijn, die niet volmaakt geschapen worden, zoo is het onmogelijk, te veronderstellen, dat zij van hunne magt geen misbruik maken. Om van hen te vergen, dat zij steeds op den duur naar strenge beginselen der regtvaardigheid, billijkheid en regtschapenheid te werk gaan, en altoos dien overeenkomstig te werk gaan, dit is te veel van hunne menschlijke krachten gevorderd.

Zoo ziet men, dat de misbruiken minder uit de ambtenaren zelve, dan wel uit het gebrekkige in de geheele inrigting van het stelsel voortspruiten. Zoo veroordeelt een stelsel, op autokratie gegrond, zich zelven; daarin ligt het treffendst bewijs van zijne onhoudbaarheid. Zoo blijft zijn geheele loodzware druk op de bevolking rusten, gelijk eene ongeneeslijke kwaal, welke eene billijke regeling niet gedoogt en inderdaad een toestand van wanorde daarstelt, die de krachten en levenssappen van het volk hoe langer zoo meer uitmergelt.

Hoe men het ook aanlegge, nimmer zal men de misbruiken daaruit kunnen weren, welke veroorzaken, dat van deze belasting in handen-arbeid steeds meer van de bevolking door ondergeschikten wordt gevorderd, dan het Gouvernement wezenlijk voor zich zelf daarvan trekt.

Maar de bevolking kan overal hare klagten inbrengen! — Schoone woorden! men gelooft daardoor alles goed te hebben gemaakt. Neen, eene klagte wordt niet ligt ingebragt. Niet alleen, dat de klager voor een onruststoker en een opruijer wordt uitgemaakt, en bijna nimmer zijne straf ontgaat, maar ook na de straf wordt hij nog gekweld, en met allerlei diensten overstelpt, ten einde hem in de onmogelijkheid te stellen, om daaraan te voldoen, en zoo hem geheel te vernietigen. Dan geniet de Europesche ambtenaar hierdoor de voldoening, dat hij in de bestraffing van dien „*kerel*" regtvaardig heeft gehandeld, zonder te bespeuren, dat hij slechts eene marionette in handen der inlandsche ambtenaren en hoofden is geweest.

Tot een klagen omtrent knevelarijen van inlandsche ambtenaren, komt het echter nooit of hoogst zelden, en alleen dan wanneer de kleine man duidelijk inziet, dat hij leelijk gefopt is geworden; dewijl de knevelarijen meest door onwettige vrijstelling worden verzacht.

Dit is een hefboom, waarmede de inlandsche ambtenaren op hoofden en ingezetenen van dessa's werken. Hierin berust vooral hunne magt en gezag, waaruit de grootste misbruiken ontstaan.

Om in het gebrekkige van het stelsel te voorzien, zonder het te wijzigen, meent men in eene vermeerdering van het Europeesch personeel een geneesmiddel te zullen vinden. Zeker is het, dat zij groote kos-

ten zal veroorzaken; maar of het beoogde doel daarmede werkelijk zal bereikt worden, en of een streng toezigt dier ambtenaren over de handelingen van het inlandsch personeel, bij de groote magt welke aan gene moet worden toegekend, niet eerder zal leiden tot eene soort van inquisitie, welke, behalve verbittering van den kant der inlandsche ambtenaren en hoofden, bovendien voortdurende wrijvingen tusschen de bevolking, hare hoofden en de inlandsche ambtenaren zal veroorzaken, dit is nog zoo zeker niet.

Een tweede geneesmiddel gelooft men in eene hoogere bezoldiging van het inlandsch personeel der ambtenaren te zullen hebben. Ook dit zal geene leeniging brengen. Ten bewijze strekken de vele hooge inlandsche ambtenaren, van welke sommigen *enorme* inkomsten genieten, zonder dat hunne handelingen zijn vrij te pleiten van knevelarijen en misbruik van gezag. Het gezegde „hoe meer men heeft, hoe meer men verlangt," is zeer juist toepasselijk op het inlandsch personeel, waarvan de verkwistende aard geene spaarzaamheid kent.

Maar eene hoogere bezoldiging, zonder vermeerdering van Europeesch personeel, treft in het geheel niet haar doel. En gaat zij daarmede vergezeld, tot welke groote kosten zou men dan moeten besluiten?

En toch schiet er niets anders over, dan eene vermeerdering van het Europeesch personeel, wil de regering het tegenwoordige stelsel bestendigen en daarbij toch de zekerheid hebben, dat er een naauwkeuriger opzigt besta dan vroeger, om de bevolking voor eene meer en meer om zich grijpende verarming te behoeden.

Wil men werkelijk en wezentlijk verbeteren en den onnatuurlijken toestand doen ophouden, dat men dan de belasting van handenarbeid in eene geldelijke verandere, wier bedrag echter niet als batig saldo in 's lands kas moet worden gestort, maar besteed moet worden voor uitgaven, welke vroeger door de gedwongene diensten gedekt werden. Men zal geene herkomsten noch instellingen daardoor schenden.

De beweging geschiede echter schrede voor schrede, maar met een VASTEN WIL. Men make den arbeid vrij en eerbiedige het kostbaarste van een volk — *den arbeid en den tijd.* Men geve de bevolking niet langer prijs aan willekeurig gezag, onbedachtzaamheid, roekeloosheid en onverschilligheid.

De bemoeijing der ambtenaren met het doen en laten der afzonderlijke onderdanen moet beperkt worden, en hierin eene vrije beweging aan de industrie worden toegestaan.

Dan, maar dan ook zeker, zullen vrije handenarbeid, industrie en mededinging zich kunnen ontwikkelen.

Dan kunnen vele inlandsche betrekkingen wegvallen, wier taak thans is, executeurs te zijn van de exploitatie hunner landgenooten; slechts weinige zullen ter handhaving van de inlandsche politie overblijven, waardoor tevens beter een opzigt over hunne handelingen mogelijk wordt.

Dan vervallen verpligte kultures van zelve, wijl het mogelijk wordt, landbouw-overeenkomsten te sluiten.

Men onderzoekt thans de mogelijkheid, om de onophoudelijke verwisselingen der velden en de massale oproepingen van arbeiders, door het aanwijzen

van vaste gronden en arbeiders te vervangen; gevolgelijk beiden *ter beschikking* der fabriekanten te stellen. Wat is dit anders, dan eene verplaatsing van meesterschap, eene vervanging van den eenen meester, die, *door wat ook*, gedreven wordt, het belang der bevolking te behartigen, met eenen meester, wiens belang het is, om zoo veel mogelijk daarvan te halen. Daarom zijn ook de toejuichingen door zoodanige belanghebbenden verklaarbaar, al brengt men ook met eene zekere naïviteit de getuigenis van den *ouden mandoer* *) te berde.

Wat beoogt men in Nederland? Niets anders dan eene omgieting in nieuwe vormen, zonder in het *wezen* der zaak verbeteringen aan te brengen. Wanneer slechts de vorm veranderd is, dan gelooft men *veel* gedaan te hebben. Wat wil men? Men wil blijkens art. 53 en 54 van het aangeboden reglement de belangen der bevolking behartigen. Algemeen bekend is het, dat men daartoe slechts geraken kan, wanneer men namenlijk het tegenwoordig stelsel wil bestendigen, door de bevolking meer onder het toezigt van het Europeesch personeel te brengen, hetwelk in de laatste jaren veel verbeterd is.

Desniettegenstaande gaat men eene vermeerdering van magt aan het inlandsche personeel toekennen, door het geslacht der regenten erfelijk te maken, waardoor onvermijdelijk het Europeesch gezag ondermijnd wordt. Hoe moet men dit rijmen met de bedoelingen van het opperbestuur?

JAVA, ARMINIUS.
2 Augustus 1854.

---

*) Zie *Indiër* 22 April 1854, n°. 16. „Zij zonden elken avond de Javasche *boeren*!!! moeten betalen. Is dit juist, en beoogt men dit werkelijk, dan heeft men weder een *nieuw bewijs*, hoe weinig men de Javaansche gewoonte bij den veldarbeid kent, of ze kennende, daarover zich weinig bekreunt, wanneer het tegen het belang van de eene magt hebbende partij is. De Javaan werkt bij taak het liefste en het beste. Bij den veldarbeid bestaan vaste gewoonten."

Het toestel van BESSEMER.

Bij deze aflevering van ons Tijdschrift ontvangen onze lezer de platen, behoorende bij de verhandeling van den heer H. J. LION getiteld: *Suikerfabrikatie. Uitpersing van suikerriet. Toestel van* H. BESSEMER, voorkomende in de achtste aflevering der maand Augustus blz. 124 tot 135. Wij hebben geene moeite gespaard, om deze platen zoo naauwkeurig mogelijk te doen vervaardigen; van daar de vertraging in de levering, waartoe een ongeluk met een der steenen ook nog heeft bijgedragen.

Wij vermeenen niet te mogen nalaten, bij deze gelegenheid de oplettendheid der suikerfabrikanten op Java op deze zoo belangrijke verbetering te doen vestigen. Er is hier toch geene spraak van uitbreiding der kultuur, noch van aanwending van grootere krachten of meerder personeel. In tegendeel is hier spraak van eene verbetering, waardoor het, in heete gewesten zoo noodige, water meer tot dispositie van den *planter* van het suikerriet gedurende het maal-saisoen zal gelaten worden, die het te bezigen personeel belangrijk moet verminderen, waaruit de mogelijkheid van den dwangarbeid door *vrijwilligen arbeid* te vervangen nieuwe kracht zal erlangen, en die eindelijk het te verkrijgen produkt zal vermeerderen met dat *vijfde gedeelte*, 't welk tot nu niet alleen verloren ging, maar nog daarenboven den afloop der werkzaamheden vertraagde en belemmerde.

Of de regering, die er als grootste ondernemer ook het grootste belang bij heeft, zich deze zaak aantrekken, aan den geuiten wensch gevolg zal geven, en op de plaatsen, waar die verbetering reeds is daargesteld, een onderzoek zal laten doen, is ons onbekend. Wij achten haar in het belang der suikerfabrikanten echter zoo gewigtig, dat zij wel waardig is, indien de regering zich niet daaraan laat gelegen liggen, op gemeenschappelijke kosten der fabrikanten onderzocht worden.

Overigens hebben wij, bij 't geen in de verhandeling zelve voorkomt, over deze platen niets te voegen, dan den wensch, dat ook deze onze poging moge bijdragen, om eenen tak van industrie te bevorderen, waarbij zoowel Java als het moederland het grootste belang hebben. 't Moge waar zijn, dat in de laatste twintig jaren daaraan eene aan 't ongelooflijke grenzende, uitbreiding is gegeven, dat de verbeteringen daaraan toegebragt gelijken tred met die uitbreiding hebben gehouden, zal wel niemand durven beweren. Zeer gering is het aandeel, dat de suikerfabrikatie op Java genomen heeft in den vooruitgang, die in Europa en andere koloniën in de laatste jaren heeft plaats gehad. Daarom gelooven wij, dat ieder die eene poging waagt, om dien gewigtigen tak van industrie vooruit te brengen op den weg van ontwikkeling, aanspraak heeft op welwillendheid en erkentelijkheid.

Juist bij het ter perse leggen van dit nummer van ons Tijdschrift werden wij oplettend gemaakt, dat in den „*Java-Bode*" van den 15den, 18den en 22sten Maart jl. eene beschrijving van BESSEMER's patent-suikerrietpers voorkomt, aan dat blad gezonden door den heer Dr. J. H. CROOCKEWIT, Hz., met de volgende geleidende missive:

BUITENZORG, 1 Maart 1854.

Aan de Redactie van den *Java-Bode*.

WelEd. Heeren!

Met de plaatsing van het onderstaande, zijnde een uittreksel van de mededeelingen door den heer BESSEMER zelven gedaan, vertrouw ik dat Gij velen uwer lezers geen ondienst zult doen. De uitvinding is thans niet geheel nieuw meer, daar ze van het laatst van 1850 dateert, en echter, zoo als ik van verschillende kanten vernomen heb, nog bij velen, die met de suikerfabrikatie op Java belast, of er bij geïnteresseerd zijn, onbekend. De redeneeringen van den heer BESSEMER zijn naar mijn oordeel, uit een chemisch en physisch oogpunt volkomen zuiver; ik acht het daarom nuttig en noodig, dat de aandacht der practici op deze uitvinding gevestigd worde. De tijd, dien wij beleven en te gemoet gaan, vordert, door de concurrentie en de, men kan bijna zeggen, volkomenheid in de bereiding der beetwortelsuiker, dat, behalve verbeteringen in de *bewerking* van het suikerrietsap aangebragt, ook gelet worde op het bekomen van de meest mogelijke hoeveelheid sap.

Of deze pers dit voorgestelde doel kan bereiken, laat zich moeijelijk in het studeervertrek beslissen. De proeven, in Londen er mede genomen, zijn volkomen gelukt. Voor eenige maanden ontving ik een particulier berigt, waarin men mij meldt, dat de persen in de West-Indisch Engelsche koloniën zeer goed voldoen. Het onderzoek en de beoordeeling hieromtrent worden der ondervinding van den practicus op Java aanbevolen.

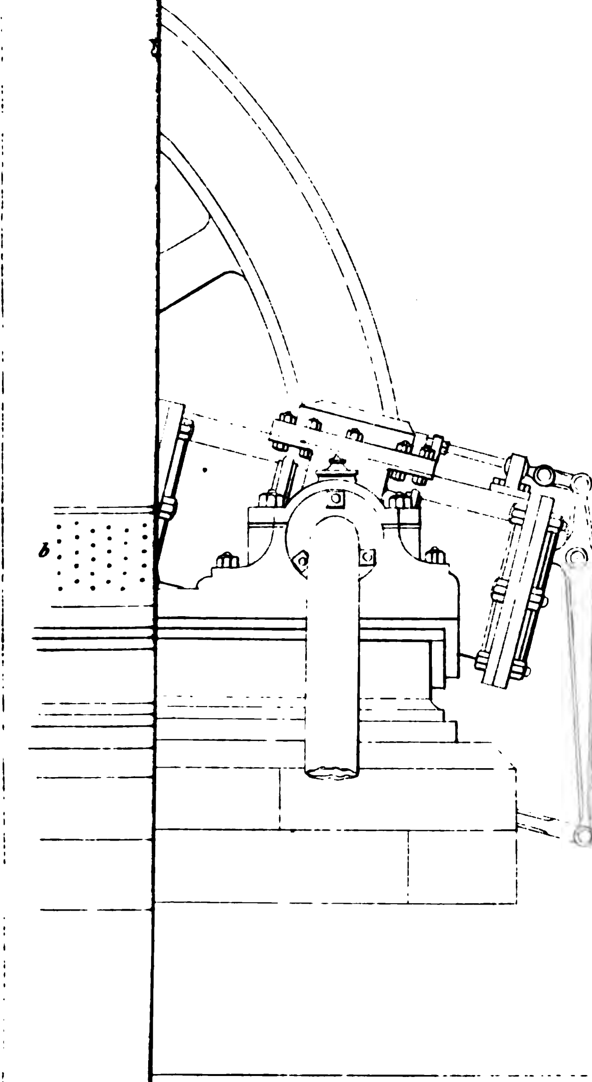
UEd. Dienaar,
Dr. J. H. CROOCKEWIT, HZ.

Wel verre, dat wij daardoor de verhandeling van den heer LION overbodig achten, gelooven wij veeleer, dat zij nu nog veel meer gewigt verkrijgt, daar de heer CROOBKEWIT uitdrukkelijk verklaart, dat hij de redeneringen van den heer BESSEMER voor volkomen zuiver houdt; redeneringen, die zich ook proefondervindelijk reeds als volkomen juist in de toepassing bewaarheid hebben.

De platen, die wij bij de beschrijving van den heer LION gevoegd hebben, zullen onze lezers ook in staat stellen, de mededeeling van den heer CROOCKEWIT in hare bijzonderheden te kunnen nagaan, waarvan wij het slot geheel beamen, waar hij zegt:

„In het volle vertrouwen omtrent de waarde dezer uitvinding met het
„oog op het tijdstip, dat deze pers eene schoone plaats in de rei der be-
„staande werktuigen zal ingenomen hebben, en dat de fabrikanten de voor-
„deelen zullen genieten van hare aanwending, worden deze aanteekeningen
„gesloten, in welke, volgens overtuiging, voldingend aangetoond is, dat
„de suikerfabrikant, bij de eerste bewerking, die het riet ondergaat, wei-
„nig minder dan 50 (??) pCt. van zijn jaarlijksch produkt verliest, door
„het gebruik van ongeschikte gebrekkige werktuigen, als de cilinderpersen
„zijn, te blijven aankleven!"

reeds vroeger met den Admiraal PERRY verhandeld, en aan dezen beloofd

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Met oorkonden gestaafd vertoog van de pogingen, door Nederland en Rusland gedaan tot openstelling van Japan voor de scheepvaart en den zeehandel van alle natiën, door Jhr. PH. F. VON SIEBOLD. (Uit het Hoogduitsch vertaald). Zalt-Bommel, JOH. NOMAN EN ZOON 1854.

Eene bijdrage tot de geschiedenis der pogingen, die sedert 1799 tot heden door Amerikanen, Engelschen, Franschen en Russen in het werk gesteld zijn, om met het rijk van Japan handelsbetrekkingen aan te knoopen.

De schrijver treedt in eene geschiedkundige ontwikkeling der oorzaken, die de geheele afsluiting van Japan voor vreemde natiën, de Hollanders uitgezonderd, in 1639 bewerkten, en wijst dan aan, dat de beletselen tegen de openstelling van Japan voor den wereldhandel niet zoo zeer bestaan in godsdienstige beletselen, als in de ontwikkeling der nationale industrie ten gevolge van de beperking des handels met het buitenland, en de daardoor gevestigde *ontbeerbaarheid* van het handelsverkeer met Europa. Dat die beperking alleen is staande gehouden door al de onderdrukkende maatregelen eener lichtschuwende staatkunde, ziet men eveneens in deze bijdrage.

Wanneer wij met den schrijver de pogingen tot openstelling van Japan voor den wereldhandel nagaan, dan zijn wij het geheel met hem eens: dat het *initiatief tot openstelling van Japan*, ook voor andere scheepvaart en zeehandel drijvende volken dan de Nederlanders, te danken is aan WILLEM II. Wij verwijzen naar de fragmenten uit den brief, door dezen vorst aan de keizerlijke regering van Japan geschreven op den 13den Februarij 1844, en te vinden op bl. 7 en 12.

Maar vergeefs hebben wij gezocht naar het geringste bewijs, dat aan de *Russische expeditie* onder den admiraal PUTIATINE de eer toekomt, de openstelling van Japan voor den handel op den weg des vredes uitgelokt te hebben. Indien de brief van WILLEM II de Japansche regering overtuigd heeft, dat de afsluiting niet lang meer kon volgehouden worden; indien de Amerikaansche expeditie aan die overtuiging zoo veel materiële kracht heeft bijgezet, om de openstelling zoo veel doenlijk te bespoedigen, dan blijkt uit de verhandeling van den heer VON SIEBOLD juist, dat de poging der Russische regering volkomen gelijk staat met de pogingen van andere volken, en het antwoord, door de Japansche regering op den brief van den Russischen Admiraal gegeven, niets behelst dan den weerklank van hetgeen reeds vroeger met den Admiraal PERRY verhandeld, en aan dezen beloofd

was. Op het betoog, dat aan Rusland in deze eene bijzondere eer of prioriteit toekomt, zijn wij nog wachtende.

Indien de schrijver door de zoo gewone, waarschijnlijk ook door hem ondervonden, uitstekende beleefdheid, misschien gedrongen werd, uit een gevoel van dankbaarheid over Rusland even gunstig te denken, als in den tijd de heer JURRIEN DE LA GRAVIÈRE over „Mr. *le comte* ROCHUSSEN" (Revue des deux mondes), — bij ons bestaan die redenen niet, en wij gelooven, juist na het lezen der brochure van den heer SIEBOLD, op de *prioriteit* der pogingen voor de openstelling van Japan voor den wereldhandel, en op het welgelukken dezer pogingen bij uitsluiting voor Nederland aanspraak te kunnen maken.

Die Tertiärflora auf der Insel Java. Nach den Entdeckungen des Herrn FR. JUNGHUHN, beschrieben und erörtert in ihrem Verhältnisse zur Gesammtflora der Tertiärperiode, von Dr. H. R. GÖPPERT. Mit vierzehn farbig gedruckten tafeln; herausgegeben auf veranlassung und mit unterstützung des Ministeriums der Koloniën. 's Gravenhage, Verlag von C. W MIELING 1854.

Het is voorzeker zeer verdienstelijk van de regering, wanneer zij medewerkt tot de uitgave van werken, gelijk het hierboven vermelde, die in wetenschappelijk zoowel als in praktisch opzigt nuttig zijn, maar, door den aard der onderwerpen die zij behandelen, slechts geringe deelneming vinden. Wij brengen dan ook daarvoor bij deze onze hulde toe aan het Ministerie van Koloniën.

Voor de bezitters van het beroemde werk van FR. JUNGHUHN „Java enz." is dit boek als kompletering onmisbaar. Maar ook voor degenen, die belang stellen in de hulpbronnen van Java voor nijverheid en handel, is het werk van even groot belang. De schrijver heeft toch in de afdeeling *A* „voorkomen der fossiele overblijfselen N°. III" gehandeld over de fossiele kolen, en aangewezen, dat vooral in de residentie Bantam (regentschap Lebak) en ook op andere plaatsen magtige beddingen van steenkolen voorkomen, die van één tot vijf voet dikte hebben, en zegt daarover dan het volgende, blz. 27:

„Te regt besluit de heer JUNGHUHN uit den aard der beddingen, dat in vele streken van het eiland Java, waar het gebergte zich horizontaal of in een zeer stompen hoek vertoont, waar echter ook kwartsige zandsteenlagen zonder fossiele overblijfselen van zeeschaaldieren, gelijk aan de beeken Siki en Madoer, gevonden worden, ook kolenbeddingen, mogelijk zeer *magtige* (dikke), in de diepte voorkomen, hetgeen men reeds uit de magtigheid van degenen, die aan de oppervlakte liggen, mag besluiten. Een onderzoek door *boringen* kan die kwestie alleen tot zekerheid brengen. Hoe gewigtig dan bij eene geregelde exploitatie deze kolenbeddingen worden kunnen, is vooralsnog niet eens te voorzien, aangezien de kolen daar, bij name de aan harst zoo rijke kolen, tot de beste tertiärkolen behooren, die ik immer gezien heb."

De uitvoering van het werk is, gelijk men het van werken, die de heer MIELING uitgeeft, mag verwachten, voortreffelijk.

Borneo's Wester-Afdeeling, geographisch, statistisch, historisch, voorafgegaan door eene algemeene schets des ganschen eilands, door P. J. VETH, eerste deel, met platen. Zalt-Bommel, JOH. NOMAN EN ZOON 1854.

Wanneer wij in de geschiedenis van het vaderland teruggaan tot voor 18 eeuwen, en dan lezen hoe CAESAR en TACITUS ons gevonden hebben, dan doen wij aan ons zelve met verwondering de vraag, of de verfijnde Nederlander der negentiende eeuw wezenlijk niets anders is, dan de langzamerhand in beschaving vooruitgegane broeder en nakomeling van den ouden Batavier; en met dezelfde verwondering doen wij dezelfde vraag, wanneer wij nagaan, wat die oude geschiedschrijvers in statistisch en geographisch opzigt van ons land verhalen, en daarmede dan den hedendaagschen toestand vergelijken.

Wenschen wij een onderzoek in te stellen naar de inspanningen, die gedurende al die eeuwen noodig waren, om die moerassige, aan alle luimen van zee, stormen en weersgesteldheid in het algemeen blootgestelde vlakten in de bloeiende landouwen van heden te herscheppen; wenschen wij te onderzoeken, hoe de beginselen der christelijke leer, aangedrongen en bezegeld door de ongehoordste inspanningen en de edelste opofferingen harer belijders, niet alleen deze wonderen gewrocht, maar ook de bewoners dezer streken op de hoogte der beschaving gebragt hebben, — wij vinden het antwoord op onze vragen in de historische overblijfselen van al die eeuwen, opgehelderd door de geschriften van die tijden, welke, hoe gering ook in getal, aan den verstandigen denker toch veroorlooven, zich van het geheel een denkbeeld te vormen.

Maar de uitvinding der boekdrukkunst dagteekent eerst van de vijftiende eeuw en het is dus natuurlijk, dat in die keten der kennis van opvolgenden vooruitgang in elk opzigt vele schakels ontbreken; die schakels leveren ons nu vooral de ontdekkingen van landen en volken, sedert COLUMBUS Amerika en VASCO DE GAMA den zeeweg naar Oost-Indië aan de volken der oude wereld hebben geschonken.

De ontdekkingen, die de zeehelden van Europa in andere werelddeelen op verafgelegene kusten gemaakt hebben, bieden ons een even onderhoudend als leerzaam tooneel aan. Zij vertoonen ons volken op de meest verschillende trappen van beschaving, en om ons heen gelegerd als kinderen van verschillende ouderdom, die de volwassenen herinneren, dat zij ook eens kinderen waren.

En indien eene wijze Voorzienigheid, deze nog in den staat van kindschheid verkeerende, volken tot op onzen tijd heeft laten bestaan als eene waarschuwing, wat wij waren en zijn zouden zonder den zegen der beschaving, als eene opwekking tot dankbaarheid voor hetgeen wij bezitten, en als eene aansporing tot vervulling der pligten, die op ons rusten, om die volken in al de zegeningen, welke wij boven hen genieten, te doen deelen; dan kunnen wij niet, dan onze dankbare hulde brengen aan mannen, door wie ons de vervulling dezer pligten herinnerd wordt, en die ze ons gemakkelijk maken door, met inspanning van al de groote eigenschappen van

hunnen geest en met ijzeren vlijt, werken zamen te stellen, die ons vreemde volken, in hunnen geographischen, statistieken en intellektuëlen toestand, zoo duidelijk vertoonen, dat geene onzekerheid meer overblijft, welke sport op den ladder der beschaving zij innemen, en welke dus de aard van onze verpligting is tegenover hen, vooral wanneer deze verpligting niet alleen zedelijk maar ook wettig is, omdat wij hen in staatkundig opzigt aan onze magt onderworpen hebben.

Eene voorname plaats zal voorzeker onder die werken bekleeden de beschrijving van Borneo's wester-afdeeling, waarvan wij de verschijning van het eerste deel begroeten.

Indien de naam van den heer P. J. VETH niet reeds voldoende ware, om over de verdienste van dit werk te kunnen oordeelen, wij zouden alleen hebben te verwijzen op den inhoud van het eerste deel, achter de negende aflevering van dit Tijdschrift te vinden, en op de alphabetische lijst der boeken en handschriften, bij de zamenstelling van dit werk gebezigd en die uit niet minder dan twee en negentig boekwerken en stukken, waarvan velen *onuitgegeven*, bestaat.

In de „inleiding" geeft de heer VETH ons eene, even duidelijke als keurig geschrevene, algemeene schets van de ligging, het klimaat, de grondgesteldheid, de dierlijke en kultuurvoortbrengselen, de delfstoffen, de bevolking en geschiedenis van Borneo.

Wanneer men deze „inleiding" eens gelezen heeft, dan zijn wij er zeker van dat het gebrek aan belangstelling, 't welk de schr. vreest, indien het nog bestaat, ophouden, en de geheele inhoud van het werk in dezelfde mate met oplettendheid zal nagegaan worden, als de inleiding iedereen moet boeijen, die er eens aan begint.

Wij zullen onze beoordeeling niet uitbreiden door het overnemen van gedeelten dezer inleiding; de keuze zoude moeijelijk zijn; maar toch kunnen wij ons niet onthouden, eene § af te schrijen, die aan den lezer, met den schrijftrant van den heer VETH minder goed bekend, een denkbeeld kan geven van de levendigheid, en aan hen, die tropische landen bezocht hebben, ook van de waarheid, welke die „inleiding" kenmerken. Sprekende van de rivieren, die Borneo doorstroomen, zegt hij:

„Al deze rivieren worden vooral gevoed door de werking der uitgestrekte wouden, die schier de gansche oppervlakte van Borneo bedekken, en ook als eene voorname oorzaak der betrekkelijk koele temperatuur zijn aan te merken. In de lage alluviale deelen des eilands zijn deze bosschen doorsneden van tallooze waterloopen en meiren; en in de moerassige delta's, die soms honderden mijlen beslaan, ontwikkelen zij zich onder de tropische zon met verdubbelde kracht. Hier spreidt de natuur der keerkringslanden hare trotsche scheppingen in den mildsten overvloed ten toon. Van den zeeoever af, en zoo ver het oog in het binnenland kan doordringen, vertoont zich een golvende oppervlakte van bladeren, gras, en zich gedurig vernieuwend gebloemte. Rhizophoren en casuarinen, afgewisseld door de nuttige nipa fruticans, bedekken mijlen ver de oevers der zee en der stroomen. De eeuwige frischheid van het groen, de gloed der verwen — purper, goud, karmijn, ivoor met rood afgezet — waarmede de tallooze bloemen en bloesems getooid zijn, worden door geen land ter wereld geëvenaard. Hier vindt men de schoonste der orchideën, de phalaenopsis amabilis, welker bloemen hare bladeren uitspreiden, als de vleugelen eens vlinders, en in digte, satijn-witte trossen als een

veder met onbeschrijfelijke bevalligheid langs den stam der boomen afhangen, schitterend afstekend bij het donkere groen. Daar rust het oog op boschjes van veelsoortige planten, tot eene digte massa zaamgepakt door slingerende melastomen, die ze met hare stervormige bloemen bedekken. Ginds speelt de wind met de buigzame ranken van verschillende soorten van nepenthes, gesierd met bevallige, buis- of trechtervormige bekers, die met, in de plant zelve afgescheiden, water ten halve gevuld zijn. Elders weder verlustigt zich het oog in de gloeijende verwen, die de groote bloemtrossen der rhododendrons het gansche jaar door ten toon spreiden, of in de prachtige bloesems der bauhinia's en hoija imperialis enz."

Wilden wij al de plaatsen der inleiding overnemen, die even keurige beelden geven van den toestand van Borneo, wij zouden de geheele inleiding moeten afschrijven; en wij zijn het geheel eens met den schrijver, wanneer hij besluit met de woorden:

„De algemeene trekken van de topographie, zoowel als de geschiedenis van Borneo, in deze inleiding geteekend, zullen, vlei ik mij, voldoende zijn, om mijne lezers in staat te stellen, zich een juist oordeel aangaande de betrekking der Westkust tot de overige deelen des eilands te vormen; en tevens om mijn regt te bewijzen, deze, door de natuur zoowel als door de geschiedenis en de politieke verhouding, van de andere distrikten des eilands gescheidene afdeeling tot het voorwerp eener bijzondere, meer opmerkzame beschouwing te maken."

Het „Eerste boek" bevat in zeven hoofdstukken de Topographie en Statistiek van Borneo's Westkust, versierd met eene plaat, die het fort te Sambas, in 1823 gebouwd, voorstelt. Wij geven hier, als te meer gewigtig met betrekking tot de kortelings plaats gevonden verovering van Montrado, de beschrijving dezer hoofdplaats van de Chinezen in de Westerafdeeling.

„De hoofdplaats Montrado ligt noordwaarts van het meer (*pagong*, verzameling van water bij de mijnen, meestal door opstopping van eene rivier gevormd) en bestaat uit een groote Chinesche kampong of passar en drie kongsie-huizen, die ongeveer in een driehoek een kwartier uur gaans van elkander staan. Deze gebouwen zijn vervaardigd van ijzerhout, gedekt met sirappen, en van borstweringen, pallisadering en bastions voorzien. Een dezer gebouwen heet „het receptiehuis," en alle vreemdelingen, die Montrado bezoeken, worden daar geherbergd; het tweede heet „het oude kongsiehuis van Sin-ta-kioe," en wordt thans uitsluitend voor de godsdienstoefeningen gebezigd; het derde, of „het nieuwe kongsiehuis van Tai-kong", is bestemd voor het houden van alle openbare vergaderingen, terwijl de hoofden, die het kongsiebestuur van Tai-kong vormen, daarin gehuistvest zijn. Over de inrigting en bestemming van zoodanige kongsiehuizen zal ik elders in nadere bijzonderheden treden. Het kamp bestaat uit ongeveer 400 kleine, digt opeengepakte huizen, deels van hout, deels van slecht gebrande steenen vervaardigd, en twee evenwijdig loopende straten vormend, die zoo naauw zijn, dat daarin naauwelijks twee personen nevens elkander kunnen gaan. De huizen zijn over het geheel slecht onderhouden, en geven geen zeer aangenamen indruk. Huis aan huis heeft men winkels, hier van varkensvleesch, daar van gevolgelte, ginds van vruchten, elders van ijzer en koperwerk en allerlei kramerijen, of worden de beroepen van arakstoker, smid, timmerman of artsenijmenger uitgeoefend. Om de passar liggen vele verspreide woningen, van tuinen omgeven, terwijl de mijnwerkers bij de kleinere kongsiehuizen of succursalen wonen, die, naar gelang der omstandigheden, op grooteren of kleineren afstand van de hoofdplaats zijn opgerigt. De bevolking van de hoofdplaats Montrado met de omliggende gehuchten wordt op 6000 zielen begroot, waaronder 3000 voor den arbeid geschikte mannen. Van deze zijn omtrent 2000 mijnarbeiders, terwijl van de overigen omtrent 500 door handel en ambachten, en even zoo velen door den landbouw bestaan."

In het „Tweede boek" vinden wij de geschiedenis van Borneo's west-

kust van de vroegste tijden tot 1791, eveneens in zeven hoofdstukken. Dit boek is overrijk aan inhoud, en houdt de belangstelling gaande door de verscheidenheid der taferelen van de geschiedenis van verschillende volken, of beter gezegd, volks-hoofden, die om het bezit van dat schoone en rijke land gestreden hebben, waarbij door het verval der Oost-Indische kompagnie, in verband met de in 1789 uitgebrokene Fransche revolutie en haren invloed op Nederland, de Europesche heerschappij op Borneo zoodanig werd geschokt en ondermijnd, dat, zoo zegt de schrijver aan hot slot van het tweede boek:

„reeds in 1790 door het bestuur der kompagnie het besluit gevormd werd, om Pontianak en de geheele westkust, als, „nuttelooze en ondragelijke lastposten," te verlaten, en den 8sten October 1791 werd de laatste hand aan de uitvoering gelegd. De kompagnie had ten opzigte harer verrigtingen op Borneo's westkust naar waarheid op zich zelve het zeggen kunnen toepassen, waarmede een Spanjaard zijne eigene natie beschreef: nacimos arreglando, vivemos arreglando, y por fin morriremos sin haber arreglado nada."

Eindelijk bevat het „Derde boek", met twee platen versierd, in vijf hoofdstukken, de geschiedenis der opkomst en inrigting der Chinesche koloniën en der zeerooverij.

Behoort de zeerooverij, gedurende eeuwen van onze heerschappij in den Indischen archipel ongestraft bedreven, en in het Engelsche gedeelte van dien archipel nog in vollen bloei, in *onze* wateren reeds tot de geschiedenis, dank de onvermoeide inspanningen en de dapperheid van onze zeemagt in Oost-Indië, de laatste krijgsbedrijven van onze even dappere landmagt maken het mogelijk, dat de schrijver, in het tweede deel van zijn werk, de geschiedenis van het *einde* der Chinesche heerschappij op de westkust van Borneo zal te beschrijven hebben. In dat derde boek is vooral lezenswaardig de geschiedenis van Sultan ABDOE'L-RAHMAN, waarvan de schrijver zegt, dat hij misschien de merkwaardigste man is, dien Borneo immer heeft opgeleverd (gestorven in 1808, en eene nakomelingschap nalatende, die voor eenige jaren — 600 zielen bedroeg).

Na de beschrijving van den hulpeloozen toestand, waarin de vorsten van Sambas en Pontianak vooral door de Chinezen waren geraakt, besluit de schrijver het eerste deel volgenderwijze:

„Toen in Junij 1816 het Nederlandsch gezag op Java was hersteld, kwamen kort daarna gezantschappen van de beide Sultans te Batavia aan, met verzoek, om de oude betrekkingen weder aan te knoopen, en Hollandsche ambtenaren ter bezetting naar Borneo te zenden. Hun wensch vond een gunstig oor, maar de menigte en het gewigt der zaken, waarmede zich Commissarissen-Generaal, belast met de overneming en eerste regeling van het koloniaal beheer, overladen zagen, had ten gevolge, dat eerst in het midden van 1818 aan het verzoek der genoemde vorsten kon voldaan worden. Met de zending van den eersten Nederlandschen kommissaris treedt de geschiedenis van Borneo een nieuw tijdperk binnen — een tijdperk, hetwelk het mijne taak zal zijn, in het andere deel van dit werk, in zijne merkwaardigste lotwisselingen te doen kennen."

Wij wenschen den geachten schrijver de noodige volharding, aangewakkerd door algemeene belangstelling, toe, om dit werk, dat een sieraad der Indische literatuur zijn zal; te voleindigen. Het licht, dat vooral sedert

1848 ook over de Indische zaken is ontstoken, zal hem die taak gemakkelijker maken, dan die hij bij de zamenstelling van het eerste deel had te vervullen.

Aan den uitgever die geene kosten gespaard heeft, om het werk, zoo door fraaiheid van druk en letter, als door de bijgevoegde platen, te doen uitmunten, wenschen wij een ruim debiet toe.

Varia.

De krijgsexpeditie naar Borneo geeft, voor zoo ver onze bekendheid reikt, reden om zich te verheugen. Gelukkig intusschen, dat de Chinezen weinig weerstand geboden hebben en Montrado zonder slag of stoot is overgegaan! Had de vijand gestreden als te Pamangkat, dan zou, tegenover de strijdbare mannen, die Montrado met zijne bondgenooten ons kon tegenstellen, de numerieke sterkte onzer expeditionaire magt wel eens ontoereikend bevonden kunnen zijn, vooral bij de waarschijnlijkheid, dat men al spoedig op non-valeurs zou hebben moeten rekenen.

Opmerkelijk blijkt hier de juistheid van 't geen de schrijver der *Toelichting van de verwikkelingen van het Nederlandsch Indisch gouvernement met de Chinezen op Borneo*, voorkomende in dit Tijdschrift 15de jaarg. II, (en afzonderlijk uitgegeven), op blz. 67 zegt: „Wij hebben nu de Chinezen van Borneo te Pamangkat leeren kennen, als strijhaftige mannen, vechtende met leeuwenmoed voor het behoud van een pas veroverd strategisch punt, en kunnen daarnaar afmeten, wat te verwachten is als zij Montrado zullen hebben te verdedigen, *tenzij de overspannen boog verslappe*, *moedeloosheid volge en zij*, *het hoofd in 't stof buigende*, *zich onderwerpen zonder verder bloedstorten.*"

Even opmerkelijk is de overeenkomst der wijze, waarop de overste ANDRIESSEN geageerd heeft, met de zienswijze, uitgedrukt in de bedoelde „*Toelichting*". De overste heeft zich aanvankelijk, zooveel noodig, van de kust verzekerd, en Senkawang genomen, dat als de sleutel van Montrado moest worden aangemerkt, en daarom door de Chinezen was versperd, en eenigermate verdedigd is geworden.

De overmeestering van Senkawang is de grootste moeijelijkheid geweest, welke onze zee- en landmagt te overwinnen had, en de marsch onzer troepen heeft hier op nieuw bewezen, wat het is te ontschepen aan stranden als die van Borneo. Uit het rapport van den overste ANDRIESSEN kan men ontwaren, hoe groot de volharding en de veerkracht van het Indische leger is, als het aankomt op den lauwer der overwinning. 't Zijn in Indië marschen door digte bosschen, over bergen en ravijnen, onder eene verschroeijende zon of in slagregens, waarvan men in Europa geen denkbeeld heeft. Omgeven van eene verraderlijke bevolking, en tot rustplaats een ellendig bivak, geplaagd en gefolterd door zwermen gevleugelde en kruipende insekten, slecht gevoed en menigwerf zelfs gebrek lijdende aan drinkwater, bezwijken niet zelden officieren en manschappen (want allen hebben hetzelfde lot), door vermoeijenis en ontbering, door uitputting en ellende — en aan het einde van zulk een marsch het gevecht! NAPOLEON stelde

volharding, bij ontbering en vermoeijenis boven de dapperheid: „la première qualité du soldat est la constance à supporter la fatigue et les privations; la valeur n'est que la seconde. La pauvreté, les privations et la misère sont l'école du bon soldat" *). De hertog VAN SAXEN WEIMAR sprak daarom met volle regt tot den generaal-majoor BAKKER, aan wien hij, bij zijn vertrek naar Nederland, het kommando overdroeg, onder anderen deze vereerende woorden: „Ik ben veel in de wereld rond geweest, heb verscheiden legers gezien, maar nergens een korps officieren gevonden, dat door zoo veel ijver is bezield, dat zooveel ontberingen weet door te staan, dat met zooveel eer de troepen tegen den vijand weet aan te voeren, als het Indische. Ik zag het op Bali, en het bleek bij alle expeditiën die plaats vonden tijdens ik aan het hoofd van het leger stond. Ik acht het dan ook van mijnen pligt, om bij aankomst in Nederland Zijne Majesteit den Koning geluk te wenschen met zulk een leger als het Indische."

De maatrelen, welke de overste ANDRIESSEN, na het innemen van Montrado, genomen heeft, schijnen voor zoo verre ze bekend zijn zeer doeltreffend te wezen. Ze komen ons voor, in overeenstemming te zijn met de projekt-instruktie, welke de Gouverneur-Generaal ROCHUSSEN bestemd had voor eenen Gouvernements-kommissaris, indien deze naar Borneo vertrokken ware. (Zie meergenoemde „*Toelichting enz.*" blz. 91).

Wij hopen, dat men op den ingeslagen weg zal voortgaan. Geen halve maatregelen meer! de geschiedenis van dat zelfde land, waar wij thans oorlog voeren, heeft maar al te dikwijls geleerd, hoe verderfelijk zij zijn. Men vergete den verraderlijken aanval te Sepang niet. Men vergete niet, hoe de Chinezen, door hunne schijnbare onderwerping, den voorganger van den heer VAN TWIST hebben om den tuin geleid. Moge hij voorzigtiger zijn. Geen zoogenaamde „barmhartigheid!" Alléén het Nederlandsche gezag mag voortaan in dit gedeelte van Borneo heerschen. Geene overeenkomsten, geen verdragen meer! Geen concessiën aan rebellen! Niet geëindigd, vóór het Nederlandsche gezag op vaste en duurzame grondslagen is gevestigd!

Augustus 1854. * * *

Bij de diskussiën over het reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië, heb ik de volgende schets gegeven van den toestand, waarin onze landgenooten aldaar geplaatst zijn.

„In de Indische huishouding heeft men, volgens de meening der regering, niets anders noodig dan ambtenaren en militairen, liefst geene partikulieren. Men heeft het aanwezen van partikulieren in Indië „„een belemmerend rad in de Indische administratie" " genoemd. Het Gouvernement is alles: kultivateur, monopolist, industriëel, in één woord *alles.*

---

*) Zie *Maximes de guerre de Napoleon*, LVIII.

Voor het kultuurstelsel zijn enkele industriëlen noodig geworden, die de ruwe grondstoffen bewerken. Maar in welke positie heeft men zoo veel mogelijk getracht, die personen te plaatsen? Men heeft hen geassimileerd aan ambtenaren van het Gouvernement. Als gij het model-suikerkontrakt naleest, dat ons bij een vorig *Verslag* door den Minister is overgelegd, dan zal u blijken, dat ik volkomen gelijk heb. Ik zal u slechts iets herinneren. *Wanneer een fabrikant zijne fabriek tijdelijk wil verlaten en naar Europa wil gaan, behoort hij daartoe verlof van het Gouvernement te hebben.*"

Misschien heeft menigeen, die deze woorden hoorde of las, het model-suikerkontrakt nog eens nageslagen, in de veronderstelling, dat ik mij vergiste of mij aan overdrijving schuldig maakte. Welnu, dan zal hij bevonden hebben, dat ik niet meer dan de waarheid heb gesproken.

En die bepaling geeft tot de grootste onbillijkheden aanleiding. Meestal neemt het Gouvernement er genoegen in, dat de fabrikant op zijne inrigting een administrateur plaatst, en zich van Java verwijdert. De talrijke fabrikanten, die zich in Nederland bevinden en daar voortdurend blijven, bewijzen het.

Maar wanneer de regering den een of ander niet genegen is, dan heeft zij het altoos in hare magt hem te dwingen op zijne fabriek te blijven. Een treffend voorbeeld werd ons daarvan dezer dagen bekend. Toen een der suikerfabrikanten uit het oostelijk gedeelte van Java zich naar Nederland wenschte te begeven, ondervond hij daarin van de zijde des bestuurs allerlei tegenwerking. Eerst kon hij geene toestemming erlangen, om zijne inrigting te verlaten. Eindelijk werd hem, als aan een gewonen ambtenaar, een verlof voor twee jaren toegestaan. In Nederland aangekomen, vervoegde hij zich bij den Minister van Koloniën, om zich te beklagen over deze onbillijkheid: aan iedereen werd vergunning, zonder tijdsbepaling verleend, om zijne fabriek aan de administratie van een ander over te laten; met hem alleen maakte men eene uitzondering; hij alléén moest na twee jaren op Java terug zijn; van de onpartijdigheid des Ministers verwachtte hij, dat dit onregt zou hersteld worden.

Maar zijne verwachting werd teleurgesteld. De Minister zond zijne reklame naar Indië, om van den Gouverneur-Generaal inlichtingen te ontvangen. De eene maand na de andere verliep, maar het antwoord bleef uit. Ondertusschen begon de verloftijd van twee jaren langzamerhand ten einde te spoeden. De belanghebbende wendde zich op nieuw tot den Minister, om dispositie op zijn rekwest — maar men gaf hem te kennen, dat die dispositie nog niet kon genomen worden, dewijl er nog geen antwoord uit Indië was. En zoo zal de fabriekant verpligt zijn, om in de volgende maand de terugreis naar Java aan te nemen!

Wij vragen: waartoe zulke ongehoorde handelingen? waartoe die gansche bepaling in de kontrakten? waarom den fabrikanten geen vrijheid geven, om zelve of door een ander, naar eigen goedvinden, hunne onderneming te besturen? Is het eigenbelang geen voldoende waarborg, dat de administrateur, aan wien de fabrikant zijne zaken toevertrouwt, door hem met

omzigtigheid zal gekozen zijn? Waarom moet het Gouvernement daaraan nog bovendien zijne goedkeuring hechten?

Wij vragen: indien aan ieder fabrikant onbepaald verlof wordt gegeven, om zijne fabriek en Java te verlaten, waarom dan met een enkelen eene uitzondering gemaakt, en het aan dien eenen geweigerd?

Zijn hier ook persoonlijke sympathiën of antipathiën in het spel?

Wij hebben de oprigting van een „Indisch genootschap" met de meeste belangstelling gezien. De heer Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT, die president is van het bestuur en van wien de oprigting voornamelijk schijnt te zijn uitgegaan, maakt zich door den tijd en de zorgen, die hij aan deze instelling wijdt, in onze oogen hoogst verdienstelijk.

Met genoegen hebben wij een plan vernomen, dat door een der leden, in de laatst gehouden vergadering, is voorgesteld, om, namelijk, ter betere kennis en bevordering van de wederzijdsche materiële belangen van Nederland en Indië, door het genootschap te doen daarstellen een jaarlijksch kongres voor den landbouw, de nijverheid en den handel van onze koloniale bezittingen.

Wij hopen dat dit voorstel zal worden aangenomen en dat het reeds in den zomer van het volgend jaar ten uitvoer zal worden gelegd. 't Kan niet anders, of het moet vele vruchten afwerpen. In Nederland ontbreekt nog kennis van Indië onder hen, die voornamelijk geroepen zijn, om de rijkdommen onzer Indische bezittingen te exploiteren. Zulk een kongres van personen, die deze rijke eilanden door eigen aanschouwing kennen, die hunne studiën aan het wetenschappelijk onderzoek dier gewesten hebben gewijd, die, om hunnen handel en scheepvaart, groot belang in den Indischen Archipel stellen, die kapitalen bezitten, waardoor de schatten der natuur aldaar kunnen worden ontgonnen, die lust en ijver hebben, om hunne industrie aan gindsche zijde van den Oceaan aan te wenden — zulk een kongres zal tot uitkomsten leiden, even voordeelig voor 't moederland als nuttig voor de kolonie.

Een groot kwaad onder de inlandsche hoofden is het misbruik van amfioen. Niet alleen bederven zij zich zelven en verwaarloozen de aan hen toevertrouwde belangen, niet alleen maken zij zich, eens aan dien duivel verslaafd, aan allerlei misslagen en misdaden schuldig, maar zij geven ook een allerschadelijkst voorbeeld aan hunne ondergeschikten, die dat maar al te gretig navolgen. Onder de middelen, om het verbruik van opium te doen verminderen, zou alzoo eene eerste plaats bekleeden eene aanschrijving aan de Europesche ambtenaren, om krachtig tot die vermindering medetewerken, ook door, namens het Gouvernement, de inlandsche hoofden met ontslag te bedreigen, wanneer zij zich aan het schuiven van amfioen schuldig maken.

Als het Gouvernement hieraan streng de hand houdt, zal het verbruik ongetwijfeld afnemen. Wel zullen dan ook de inkomsten, uit dat middel voortvloeijende, verminderen, maar toch zal de winst voor de regering nog altoos groot zijn; want hare inlandsche ambtenaren zullen beter hun pligt doen, de bevolking zal in welvaart toenemen, en op andere middelen zal de schatkist winnen, wat zij op dit onzedelijk middel verliest.

Een direkt verbod van invoer van amfioen zou niets baten; men ziet het aan China en Biliton. Maar het Gouvernement moet zorgen, dat de amfioen door de pachters zoo duur mogelijk gedebiteerd wordt, en daarvoor moet het pachtmiddel zoo hoog mogelijk worden opgevoerd. De konkurrentie ontbreekt echter op de meeste plaatsen, zoodat de pachter nu betaalt hetgeen hij kwijt wil zijn. *(Opgevangen.)*

Wij vernemen met genoegen, dat bij het Gouvernement van Nederlandsch Indië het voornemen bestaat, om de Westkust van Borneo ook door een der stoombooten der onderneming van den heer CORES DE VRIES te laten bezoeken, ten einde met dat gedeelte onzer Indische bezitting eene geregelde kommunikatie te onderhouden. Niet weinig zal dit toebrengen tot de exploitatie van dat rijke land, 't welk maar al te lang in stationairen toestand is gebleven. Moge daardoor de aandacht onzer industrielen en kapitalisten er meer op gevestigd worden!

De Bataviasche Weeskamer heeft onlangs al hare krediteuren plotseling aangeschreven, om of de beleeningen aftelossen, of 7½ in stede van 6 pCt. rente te betalen. Dit gaf een geweldigen schok, vooral omdat de Weeskamer slechts ongeveer veertien dagen tijd van beraad wilde verleenen. Om die reden hebben dan ook alle krediteuren moeten toegeven, om 7½ pCt. rente 's jaars te betalen, aangezien zij niet zoo spoedig geld tegen eenen lagen interest konden verkrijgen.

Deze maatregel heeft bij velen afkeuring ondervonden; maar er waren ook die hem verdedigden, en daaronder hoog geplaatste ambtenaren. Zij beweerden, dat een hooge rentestand eene wenschelijke zaak is, zoo wel voor den staat als het algemeen!

Wat zullen wij hierop antwoorden? Niets anders, dan dat een kursus in de staathuishoudkunde voor zulke hooggeplaatste ambtenaren zeer heilzaam zou zijn. Kenden zij ook maar de eerste beginselen dier wetenschap, zij zouden anders spreken.

Batavia,
Julij 1854.

A. A.

De drukpers in Britsch-Indië.

Vrijheid van drukpers! Ziedaar een der weldaden, die ik Nederlandsch Indië zoo gaarne toewensch; een der groote beginselen, waarvoor ik sedert vele jaren een onafgebroken en hardnekkigen strijd voer, een regt, dat aan de ingezetenen van den Indischen Archipel toekomt.

Heb ik mij bedrogen? Schep ik mij illusiën? Zou die vrijheid een zwaard zijn, dat hen, wien ik het in handen wensch te geven, gevaarlijk zal kwetsen, zonder hun eenig voordeel aan te brengen? Ik geloof het niet. Mij dunkt, uit den toestand der maatschappij van Indië, en uit den aard der vrijheid, dien ik haar schenken wil, kan helder als de dag worpen bewezen, dat die vrees geen grond heeft. Bovendien heb ik nog een krachtig argument, om het nuttige en het weldadige der drukpers voor die gewesten te staven, door te wijzen op Britsch Indië, waarvan de geheele toestand der bevolking zeer veel overeenkomst heeft met die van ons Indië, en waar zij sedert vele jaren onbelemmerd in werking is.

Dat argument heeft men de voorstanders der vrijheid van drukpers trachten te ontnemen, bij de laatste beraadslagingen over het *Wetsontwerp tot vaststelling van het Reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië.* Men heeft eene poging aangewend, om de uitkomsten der vrijheid in Britsch Indië als hoogst nadeelig en bedroevend voor te stellen. Vooraan in de reijen van hen, die zich aan deze onderneming waagden, stond de heer VAN GOLSTEIN, gevolgd door verscheiden anderen, onder anderen ook door den heer ROCHUSSEN. Geen den minsten indruk maakte op hen het betoog van den heer THORBECKE, waarmede hij zijn amendement tot vrijverklaring der pers in Indië ondersteunde. Zij lieten zich niet afschrikken door zijne veronderstelling, dat niemand zich er aan zou wagen, om te bewijzen, dat de drukpers in Britsch Indië schade had aangerigt. „Dat het Engelsch „bestuur," zeide de heer THORBECKE, „dat de Engelsche heerschappij, hetzij „in een zedelijk, hetzij in een materieel opzigt, sedert de invoering der „drukpersvrijheid, zou zijn verzwakt, ik geloof niet, dat iemand de taak „zal aanvaarden, dit te bewijzen, daar het tegendeel blijkbaar is. Het „Indische rijk is sedert dien tijd, ondanks de zoo gevreesde proef, in „kracht en bloei — en veel sneller dan men toen of vroeger kon voor„zien — vooruitgegaan."

De veronderstelling van den heer THORBECKE bleek onjuist te zijn. De heer VAN GOLSTEIN aanvaarde die taak. Het betoog in het algemeen voor de vrijheid van drukpers kwam hem voor op goede gronden te rusten.

„Maar," zoo ging het voort, „toen ik mij afvroeg, of daardoor bewezen „werd, dat die vrijheid ook kon worden ingevoerd in Nederlandsch Indië, „kon ik die vraag niet toestemmend beantwoorden, vooral toen ik mijne „aandacht vestigde op hetgeen gezegd werd ten aanzien der heilrijke ge-„volgen, die uit die drukpersvrijheid in Britsch Indië waren voortge-„vloeid. Want indien mijne onderrigting te dien aanzien juist is, dan „moet het voorbeeld van Britsch-Indië ons juist eene waarschuwing zijn, „om niet over te gaan tot de invoering van vrijheid van drukpers in „Nederlandsch Indië."

Is het den geachten volksvertegenwoordiger en den heer ROCHUSSEN, die hem daarin getrouw te zijde stond, mogen gelukken, om het bewijs voor deze meening te leveren? Hebben zij daartoe hunne argumenten geschept uit de meest zuivere en onpartijdige bronnen? Waren zij bekend met den geheelen omvang van de taak, die zij aanvaarden, zoodat al de wetenswaardige bijzonderheden omtrent de pers in Britsch-Indië door hen, op eene onbevooroordeelde wijze, zijn beschouwd en behandeld? Mij dunkt het zou moeijelijk vallen deze vragen bevestigend te beantwoorden, wanneer men bedenkt, dat de gewigtigste Engelsche staatsstukken van den meest recenten tijd, waaruit alléén het onderwerp, dat zij behandelden, volledig kan gekend worden, door hen ongebruikt zijn gelaten.

De heer VAN GOLTSTEIN heeft de bron opgegeven, waaruit hij zijne kennis der drukpers van Britsch Indië heeft geput. 't Is „het algemeen bekende werk van sir GEORGE CAMPBELL, *Modern India.*" De heer ROCHUSSEN beriep zich op zijne reize door het land, zonder bepaald eenige andere autoriteit aan te wijzen, tenzij men als zoodanig wil beschouwen de „verschillende dagbladen in Britsch-Indië gedrukt in verschillende inlandsche talen", die hij verklaarde voor zich te hebben en die hij „vertaald zou hebben medegedeeld en aan de aandacht der vergadering onderworpen", indien zij niet „te lang" waren geweest „om ze voor te lezen."

Maar beiden schijnen niet gekend te hebben de uitkomsten van het onderzoek naar de werking der vrije pers in Britsch Indië, door het Engelsch parlement, in de zitting van 1852 tot 1853, opzettelijk ingesteld. Zij schijnen niet gekend te hebben het verslag, dat de kommissie van enquête uit *het Hoogerhuis* over dit onderzoek heeft uitgebragt, en waarvan het tweede gedeelte, 639 bladzijden in folio groot, genoegzaam uitsluitend aan het *onderwijs* en de *drukpers* is gewijd. Dat tweede gedeelte is in 1853 gedrukt onder den titel van: *Second report from the select committee of The House of Lords, appointed to inquire into the operation of the Act 3 and 4 Will. 4, c. § 5, for the better Government of Her Majesty's Indian Territories; and to report their observations thereon to The House; and to whom leave was given to report from time to time to The House; and to whom were referred several Petitions, Papers and Documents, relative tho the subject-matter of the Inquiry; together with the Minutes of evidence, appendix and index thereto.*

Waren deze gewigtige staatsstukken aan de heeren VAN GOLSTEIN en

ROCHUSSEN bekend geweest, mij dunkt zij zouden de taak, die zij aanvaardden, voor hopeloos hebben gehouden. Er zijn in Engeland, even goed als hier te lande en overal, schrijvers, die, door partijzucht verblind, de goede gevolgen van maatregelen, door hunne tegenstanders genomen, voorbijzien. Als men nu zulke schrijvers bij uitsluiting raadpleegt, dan geraakt men op een dwaalspoor, en daaraan, geloof ik, dat de dwaling van den heer VAN GOLSTEIN moet worden toegeschreven. Die van den heer ROCHUSSEN heeft een anderen grond. Hij heeft in Britsch-Indië gereisd en is daar waarschijnlijk met enkele hooggeplaatste personen in aanraking gekomen, die juist niet veel redenen hadden, om met de drukpersvrijheid persoonlijk zeer ingenomen te zijn. Bovendien is het, dunkt mij, menschkundig zeer goed te verklaren, dat die vrijheid, gelijk hij haar in dat land zag werken, eenen allerongunstigsten indruk op hem moest maken. Hij had vijf jaren lang aan 't hoofd eener kolonie gestaan, waar hij alléén meester van de pers was geweest, waar niets mogt gepublicoerd worden dan met zijne toestemming, en waar dus niets dan lof en eere aan het Gouvernement en de Gouvernementsbeambten werd toegebragt. Maar nu zag hij zich plotseling verplaatst in een land, waar de pers volkomen vrij is, waar zij doen kan al wat zij verkiest. Toen hem nu hare vruchten onder de oogen kwamen, was natuurlijk het kontrast al te groot. De wierook der vergoding was daar vervangen door eene onbedwongen, soms onbarmhartige, kritiek. Ieder sprak en schreef, niet gelijk de autoriteiten verlangden, maar gelijk hij zelf goed vond. Is het wonder, dat in de oogen van den pas afgetreden Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië zulk een toestand van vrijheid hoogst verkeerd, verderfelijk en gevaarlijk moest schijnen? is het wonder, dat hij de indrukken, toen ontvangen, in 's lands vergaderzaal medebragt, toen hij over een voorstel om de drukpersvrijheid in ons Indië in te voeren zijn oordeel moest uitspreken?

Bij de diskussiën over dat onderwerp heb ik minder gestreden, om die vrijheid te verkrijgen, dan om althans te behouden wat wij hadden, den vrijen invoer, namelijk, van gedrukte stukken. Het is thans van algemeene bekendheid, dat de heer J. C. BAUD eigenlijk de ontwerper is van het onlangs behandelde Reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië, en dat de Minister van Koloniën niet anders heeft gedaan dan de impulsiën volgen, die hij van dien staatsman ontving. 't Is natuurlijk, dat de heer BAUD zich bij de beschouwingen van de heeren VAN GOLSTEIN en ROCHUSSEN gaarne aansloot, en even ongunstig over de werking der drukpers in Britsch-Indië sprak als deze zijne vrienden. Maar hij was niet te vreden met het weren van die vrijheid uit onze koloniën, hij wilde veel verder gaan. De gelegenheid was te schoon, om niet met wortel en tak uit te roeijen al wat nog kon strekken om 't gemis dier vrijheid eenigzins te vergoeden. Ook de invoer moest belemmerd, ook op dien invoer moest door het Gouvernement kontrôle gehouden worden. Hij, en dus ook de Minister, waren in volle réaktie.

Tegen die réaktie nu heb ik het bestaande trachten te beschermen, dewijl meer te verkrijgen, mij op dat oogenblik eene onmogelijkheid toescheen.

Ik heb dan ook de beweringen van de heeren VAN GOLSTEIN en ROCHUSSEN onbeantwoord gelaten, mij zelven het genoegen belovende, van later bij eene andere gelegenheid tegen hunne, door niets gestaafde, veroordeeling van de Britsch-Indische pers, de uitkomsten der nu pas gehouden enquête over te plaatsen. Van die taak hoop ik mij thans te kwijten.

Men heeft den heer ROCHUSSEN verweten, dat hij, bij de diskussiën over de landrente op Java, de enquête in het Lagerhuis gehouden raadplegende, bij voorkeur op de antwoorden van zulke personen zich beriep, die zelve verklaarden geene deskundigen te zijn en van het onderwerp, waarover zij gehoord werden, niet veel te weten. Voor dit verwijt zal ik mij hoeden, en daarom zal ik, vóór alles, de getuigenis mededeelen van een man, die door zijne loopbaan in Indië, zijne studiën en geheel zijne persoonlijkheid bij uitnemendheid als deskundige mag beschouwd worden. Ik bedoel *Sir* CHARLES EDWARD TREVELYAN. Twaalf jaren lang diende hij als ambtenaar in Britsch-Indië. Gedurende de eerste zes jaren behoorde hij tot het Gouvernement der Delhi-residentie, maar werden tevens verscheiden andere werkzaamheden hem opgedragen, gedeeltelijk van staatkundigen, gedeeltelijk van administrativen aard. Daarna nam hij, gedurende zes jaren, de betrekking waar van Gouvernements-sekretaris te Calcutta voor het departement der staatkundige aangelegenheden; maar ook nu werden hem verschillende andere betrekkingen toevertrouwd van allerlei aard.

De werkzaamheden, die hij verrigte, afgescheiden van zijn ambt, hadden vooral tot onderwerp de bevordering en uitbreiding van het onderwijs. Toen hij, op zeer jeugdigen leeftijd, voor 't eerste te Delhi kwam, vond hij daar een kollege, waar onderwijs werd gegeven in de Mohammedaansche instellingen, en in 't Persisch en Arabisch, met eene klasse voor het Sanskrit. Weldra werd hij lid van de plaatselijke schoolkommissie aldaar; en, daar hij in zijne jeugd zich op het volksonderwijs had toegelegd, stelde hij veel belang in dat kollegie. Niet alleen hield hij een ijverig toezigt over de geheele inrigting, maar persoonlijk gaf hij er onderwijs in de aardrijkskunde, geschiedenis en andere wetenschappen. Toen hij later naar Calcutta verplaatst werd, werd hij benoemd tot lid der algemeene kommissie van openbaar onderwijs, en gedurende zijn gansche verblijf aldaar nam hij een ijverig deel aan al hare verrigtingen. Deze betrekkingen en werkzaamheden stelden hem in de gelegenheid, om eene naauwkeurige kennis op te doen van den invloed, dien de Europesche begrippen en beschaving, door het onderwijs en door de voortbrengselen der drukpers onder de bevolking verspreid, op haren toestand en verhouding tot het Engelsche Gouvernement uitoefenen. Wil men een bewijs voor de degelijkheid zijner studiën en navorschingen op dat terrein, dan leze men het merkwaardige werk, dat hij in 1838 uitgaf, onder den titel van: *On the education of the people of India*, dan leze men de veelvuldige geschriften, die hij in Indië, vooral ook in dagbladen, publiceerde, maar dan leze men bovenal de antwoorden, die hij aan de kommissie van enquête uit het Hoogerhuis heeft gegeven, en waarop wij thans de aandacht willen vestigen.

Het eerste, wat strenge afkeuring bij den heer VAN GOLSTEIN vond, was de wijze, waarop de vrijheid van drukpers in Britsch-Indië is ingevoerd. „Wanneer ik," zeide hij, „het algemeen bekende werk van sir GEORGE CAMPBELL, *Modern India*, raadpleeg, dan vind ik daar de wijze geschetst, op welke de vrijheid van drukpers is ingevoerd, en deze is voorzeker niet zoodanig, dat zij strekken kan, om ons een invoer in Nederlandsch Indië aan te bevelen. Hij zegt toch in dat werk, dat sir CHARLES METCALFE op eigen gezag en toen hij enkel tijdelijk en bij toeval Gouverneur-Generaal was, wel wetende, dat zijne handelingen niet alleen hoogere goedkeuring noodig hadden, maar ook niet strookten met de inzigten van het bestuur in het moederland, de drukpers van alle banden ontsloeg, zonder daarbij eenige voorziening te maken tegen schotschriften of oproerige geschriften. Zulk een maatregel kon wel worden tegengegaan, maar hij was te populair om weder ingetrokken te worden, en de drukpers werd vrijgesteld tegen den wil van het wettig gezag."

Ook de heer ROCHUSSEN is van deze meening. Ook hij beschouwt de wijze van invoering der vrijheid van drukpers in Britsch-Indië als zeer afkeurenswaardig en onbehoorlijk. „Toen lord AUCKLAND aldaar aankwam," zoo verhaalt hij ons, „vernam hij, dat de staatsman, die het tusschenbewind had gevoerd, de drukpers van alle banden had ontslagen, en toen vroeg hij: „Hoe zal ik nu een despotiek bestuur voeren, met eene vrije drukpers?" Men antwoordde hem: „dat bestaat nu eenmaal; het best wat gij doen kunt is een regeringslad op te rigten, waaraan gij inspiratiën geeft en aan hetwelk gij het belangrijkste het eerst mededeelt." Dien raad volgde de Britsche landvoogd niet; want, zeide hij, voor één zwakken en, omdat hij niet onafhankelijk is, niet vertrouwden vriend zou de regering zich onmiddelijk vele vijanden hebben berokkend."

Ziedaar hoe twee Nederlandsche staatslieden de handelingen van sir CHARLES METCALFE hebben veroordeeld. Zien wij nu, wat omtrent die invoering der drukpers-vrijheid, bij een opzettelijk onderzoek, aan het Hoogerhuis is gebleken.

De voorganger van sir CHARLES METCALFE was lord WILLIAM BENTINCK. Aan den heer TREVELYAN werd bij de enquête over dien Gouverneur-Generaal de vraag gedaan, of hij geene groote bezuinigingen invoerde op bevel van het opperbestuur in het moederland, en of hij evenwel de inpopulariteit, welke aan den aard dier bezuinigingen verbonden was, op dat opperbestuur ooit liet nederkomen? of hij ze integendeel niet veeleer voor zijne rekening nam?

„Dit deed hij," antwoordde TREVELYAN, „dat behoorde juist tot zijn karakter; hij was de eerlijkste man, dien ik ooit ontmoette. Bij eene andere merkwaardige gebeurtenis, nam hij juist zulk een gedragslijn aan, als in de vraag beschreven is: hij stond volledige vrijheid aan de drukpers toe; hij zaaide het zaad; hij kweekte het aan tot rijpheid; hij droeg alle persoonlijke ongelegenheden, die er uit voortsproten, hoe groot ze ook waren."

„„Trachtte hij zich ooit"" zoo vroeg men verder, „„gunsten bij de drukpers te verwerven, door haar bij voorbeeld in 't geheim inlichtingen te geven van Gouvernements-stukken?""

„Nooit;" was het antwoord van TREVELYAN, „wel gaf hij haar openlijk inlichtingen over onderscheidene punten, betrekkelijk de administratie van het land. Maar met het hem eigene edele karakter, liet hij de vruchten van dezen gedragslijn door zijnen opvolger inoogsten, en liet hij het aan sir CHARLES METCALFE over, om wettige bekrachtiging aan de vrijheid van drukpers in Indië te geven. Daarenboven schonk hij aan Indië en het geheele rijk dit groote bijkomende voordeel, dat de vrijheid van drukpers in Indië, in plaats van geheel en al aan de persoonlijke bekrachtiging van lord WILLIAM BENTINCK haren oorsprong verschuldigd te zijn, nu afkomstig is van lord WILLIAM BENTINCK, als een Engelsch staatsman, en van sir CHARLES METCALFE, als een Indisch staatsman van grooten invloed, die altijd bekend was geweest wegens zijne konservative inzigten in Indische zaken. Door dit een en ander is de vrijheid van drukpers op zulke hechte grondslagen gevestigd, dat zij er niet ligt van zal worden afgerukt. Hij verminderde ook de bezoldiging der burgerlijke ambtenaren; voornamelijk maakte hij een einde aan hunne hooge inkomsten bij de zout- en opium departementen, de eenige ambten in Indië, welke het karakter eener sinekure droegen. Door deze en andere middelen, verbeterde hij de kostbare levenswijze, welke onder de Europeanen heerschte, en voerde burgerlijke en spaarzame gewoonten in, welke sedert dien tijd tot groot voordeel verstrekte van het algemeen en van een ieder in het bijzonder. Hij kondigde de wet af, gewoonlijk genoemd „Merit-fostering Minute," strekkende, om de bevorderingen in de publieke dienst afhankelijk te maken van verdiensten en degelijkheid, in plaats van enkel ancienniteit. Hij rigtte het „Sudder Hof van Appel" en het „Sudder Departement van Inkomsten" in de Noord-Westelijke provinciën op, welke de kiem waren van het afzonderlijke bestuur van Agra. Hij bevorderde de vaststelling van de landrente in de Noord-Westelijke provinciën, die, volgens zijne aanwijzing, door den heer ROBERT MERTIJN BIRD werd tot stand gebragt. Door die vaststelling der landrente werden de grootst mogelijke voordeelen aan deze uitgestrekte landstreek verleend, en eene praktische oplossing gegeven van de zoo veelzijdig behandelde en allergewigtigste vraag over de beste wijze van vaststelling der landrente. Hij nam voorloopige maatregelen tot de afschaffing van de doorvoer- en stedelijke regten en tot gelijkmaking der uit- en invoerregten van Indië; hij bragt het postwezen op een vasten voet, en voerde een gelijkmatig brievenport over geheel Indië in. Praktisch voerde hij de vrijheid van drukpers in. Hij beval de vrije vestiging van Europeanen in de binnenlanden aan, iets, hetwelk tot dus ver door de Indische autoriteiten gestreng verhinderd was geworden. Hij bevorderde de benoeming van inboorlingen tot bedieningen van vertrouwen, vestigde het beginsel van inlandsche regterlijke ambtenaren op hechte grondslagen, en maakte zoodoende de regterlijke instellingen ge-

schikt voor de behandeling der wettelijke aangelegenheden van het land. Door dezen maatregel bereikte hij twee groote doeleinden; vooreerst opende hij een ruim veld van werkzaamheid voor de inlanders in hun eigen land, en ten tweede verbeterde hij grootelijks de regterlijke magt, waardoor zij voor de behandeling van de regtsaangelegenheden des lands geschikt werd. Hij nam krachtige maatregelen voor de betere opvoeding der inlanders. Hij rigtte de Geneeskundige School op, en stelde alle pogingen in het werk, om het vooroordeel der inlanders tegen de ontleedkunst en het Europesche geneeskundig onderwijs te boven te komen. Hij benoemde eene Gouvernements-Kommissie, om den toestand van het inlandsch onderwijs op te nemen, en zich zoo juist mogelijk te verzekeren van den tegenwoordigen staat van het onderwijs in de inlandsche scholen en in de inlandsche zamenleving. Hij schafte de instelling van het verbranden der vrouwen af. In de provinciën Bengalen en Agra vernietigde hij tevens de verbeurdverklaring van voorouderlijke eigendommen, bij het overgaan tot het Christendom, ingevolge besluit n°. 7 van 1832, hetwelk later, ingevolge akte 21 van 1850, over geheel Indië is uitgestrekt. Eene andere groote verdienste van zijn bestuur is, dat hij zich geheel en al aan de kunsten des vredes toewijdde, en noch de eer, noch de belooning zocht, welke altijd aan eenen gelukkig gevoerden oorlog ten deel valt. Om al deze redenen zal de naam van lord WILLIAM BENTINCK altijd door de inboorlingen van Indië in eerbied worden gehouden."

Ziedaar hoe de heer TREVELYAN denkt over den voorganger van sir CHARLES METCALFE. Daaruit blijkt reeds, dat de heeren VAN GOLSTEIN en ROCHUSSEN zich vergisten, toen zij meenden, dat de vrijverklaring der pers eene geïsoleerde daad was van eenen tijdelijken Gouverneur-Generaal; integendeel, wat lord WILLIAM BENTINCK had voorbereid en werkelijk reeds in praktijk gebragt, daaraan gaf zijn opvolger sir CHARLES METCALFE, die overigens wegens zijne konservative begrippen bekend was, slechts wettelijke bekrachtiging.

't Schijnt, dat de leden van het Hooger Huis, met het houden der enquête belast, nog niet geheel overtuigd waren, dat de handelingen van lord WILLIAM BENTINCK ten opzigte der drukpers niet den blaam van „gevaarlijke proefnemingen" verdienden. Zij schenen, indien er eenige schuld was, die eer aan hem dan aan zijnen opvolger toe te schrijven. Althans zij vroegen aan den heer TREVELYAN, of hij het voor loffelijk hield voor eenen staatsman, om op het einde van zijne regering eene „gevaarlijke proefneming" van wetgeving te wagen, en 't aan zijnen opvolger over te laten, om al de daaruit voortvloeijende moeijelijkheden het hoofd te bieden.

„Ik houd het er voor," antwoordde TREVELYAN, „dat men in 't geheel geen proef moet nemen, die werkelijk gevaarlijk is."

„„Maar"" vroeg men op nieuw „„waagde lord WILLIAM BENTINCK niet twee gevaarlijke proefnemingen; in de eerste plaats, door aan de drukpers algeheele vrijheid te geven, en ten tweeden door het afschaffen van de geeselstraf bij het leger?""

„Neen," hernam de heer TREVELYAN, „„ik beschouw de algeheele vrijheid der drukpers geenzins als eene gevaarlijke proef; integendeel, ik begrijp dat zij voor het goede en afdoende bestuur van Indië onvermijdelijk was. Ik begrijp, dat wij met eene vrije drukpers, welke de regering met alle behoeften en gevoelens van de natie bekend maakt, en die haar tijdig genoeg inlicht omtrent de ontevredenheid, welke in eenig gedeelte van het land mogt heerschen, in een veiliger toestand verkeeren, dan wij met eene aan banden gelegde drukpers zouden zijn; dan kunnen eensklaps groote gevaren rijzen, zonder dat men vooraf gewaarschuwd is."

Om deze redenen keurde TREVELYAN de maatregelen door lord WILLIAM BENTINCK genomen, om de pers daadwerkelijk vrij te laten werken, volkomen goed. En hoe dacht hij over sir CHARLES METCALFE? Ook die vraag werd hem gedaan:

„„Vindt gij het loffelijk in sir CHARLES METCALFE, dat hij de magt, welke hij slechts voor den tijd van eenige maanden uitoefende, gebruikte, om de bepalingen betrekkelijk de beperkingen van en de waarborgen tegen de vrijheid van drukpers, door zijnen voorganger vastgesteld, af te schaffen?""

„Sir CHARLES METCALFE," zoo antwoordde TREVELYAN, „en velen met hem, geloofden, dat er geene gevaren bestonden, en dat derhalve de waarborgen, waarvan gesproken is, niet vereischt werden. Daarenboven meenden zij, dat deze zoogenaamde waarborgen op zich zelve de grootste aller gevaren waren. Want strenge maatregelen te bezigen, ten einde vrije diskussiën te verhinderen, of de straf van deportatie of andere zware straffen toe te passen op hen, die oordeel vellen over de daden der regering, zijn de gevaarlijkste aller maatregelen."

Nog was men met dit antwoord niet te vreden. Duidelijker verklaring verlangde men. Daarom deed men de vraag:

„„Meent gij, dat het in sir CHARLES METCALFE, als tijdelijke magtsbekleeder (locum tenens), te regtvaardigen was, zulk een gewigtigen stap te doen, als hij gedaan heeft?""

„De proef was in lord WILLIAM BENTINCK's tijd ten volle in werking gebragt en ten volle gelukt. Er was reeds sedert verscheidene jaren te voren volledige vrijheid aan de drukpers verleend. Men beschouwde de proef als volkomen gelukt, en men was zoo weinig van meening, als of hetgeen sir CHARLES METCALFE deed, ontijdig zou zijn, dat integendeel, volgens het algemeen gevoelen, lord WILLIAM BENTINCK achter was gebleven in het volvoeren eener taak, die de omstandigheden vereischten. Zoodat de handelwijze van sir CHARLES METCALFE bloot beschouwd werd, als eene voltooijing van lord WILLIAM BENTINCK's maatregel en als een getuigenis van de deugdelijkheid van den door lord WILLIAM BENTINCK aangenomen gedragslijn."

Ook het bezwaar, dat sir CHARLES METCALFE slechts voor korten tijd met het bestuur van Indië belast was en een *interim* waarnam, werd door TREVELYAN opgelost; want op de vraag: „bestonden er eenige dringende redenen, welke sir CHARLES METCALFE noodzaakten, de bekende bepalingen

op de drukpers af te schaffen, zonder op zijnen opvolger te wachten?" antwoordde hij:

„Het gouvernement in Indië wordt nooit beschouwd vakant te zijn. Men houdt het in Indië er voor, dat de volle magt der regering in het bezit is van hem, die de betrekking van Gouverneur-Generaal tijdelijk bekleedt, even goed als in dat van den werkelijken Gouverneur-Generaal. In sommige gevallen zijn zelfs de tijdelijke Gouverneurs-Generaal veel meer bevoegd, daar zij veel meer ondervinding van het Indisch bestuur hebben opgedaan, terwijl een Gouverneur-Generaal uit Engeland gezonden gewoonlijk geheel nieuw in Indische zaken is. Wel verre nu van het te houden voor eene omstandigheid, waaruit gevaar had kunnen ontstaan, dat sir CHARLES METCALFE dezen maatregel nam gedurende zijne tusschenregering, werd het integendeel als een groot bijkomend bewijs beschouwd voor de deugdelijkheid en juistheid van den maatregel, dat een man, toegerust met zulk eene uitgestrekte Indische ondervinding, de verantwoordelijkheid op zich nam, om dien te nemen.""

Maar, in weerwil dezer oplossing, zou men nog altoos de bedenking kunnen maken, dat er toch zoo veel haast niet was bij de zaak, en sir CHARLES METCALFE het dus even goed aan zijnen opvolger had kunnen overlaten. Daarom vroeg men:

„„Kon hij, daar er voor het oogenblik geene dringende noodzakelijkheid bestond, er niet mede hebben kunnen wachten, tot dat zijn opvolger zou gekomen zijn?""

„Het algemeen gevoelen in Indië," antwoordde TREVELYAN, „pleitte voor het wenschelijke, dat sir CHARLES METCALFE, die zoo veel meer bevoegd was, om een juist oordeel over dat onderwerp te vellen, de verantwoordelijkheid van den maatregel op zich nam, liever dan dat hij het zijnen opvolger zou overlaten, die langen tijd in Indië zou moeten geweest zijn, alvorens aanspraak te kunnen maken op het uitbrengen van een bepaald oordeel over de kwestie. Het zou dus een lafhartig pligtverzuim van sir CHARLES METCALFE geweest zijn, wanneer hij, de volle magt der regering in handen hebbende, en innig overtuigd, als hij was, gegrond op eene langdurige persoonlijke ondervinding, dat eene vrije drukpers eene goede en weldadige instelling voor Britsch-Indië zou zijn, voor de verantwoordelijkheid, om aan die overtuiging uitvoering te geven, was terug gedeinsd."

En dat dit inderdaad het algemeen gevoelen in Indië was, bleek uit het antwoord op de volgende vraag:

„„Op welke wijze werd dit gevoelen in Indië uitgedrukt; was het door de drukpers zelve, welke voordeel uit die verandering zou trekken?""

Dat antwoordde luidde aldus: „Dit gevoelen werd uitgedrukt door het geheele ligchaam der meest beschaafde en intellektuëel ontwikkelde menschen in Indië, die hoofdzakelijk onder de burgerlijke en militaire ambtenaren gevonden worden. Te dier tijde bestond er geene bepaling, welke den ambtenaren der Kompagnie belette, elken maatregel van algemeen

belang, door middel van de drukpers openlijk te behandelen; en de openbare meening die de meerderheid uitmaakte, zoowel door de drukpers, als in de partikuliere kringen uitgedrukt, was, dat bepaald op sir CHARLES METCALFE de verpligting rustte, zijn zegel te hechten aan de proef, welke met zulk een goed gevolg door lord WILLIAM BENTINCK genomen was."

Wat blijft er, na deze voor het Hoogerhuis afgelegde verklaringen van een man, die door zijne omstandigheden zoo volkomen met die aangelegenheid bekend was, nog over van de beschuldiging, als of de vrijheid van drukpers in Indië op eene ongepaste wijze zou zijn ingevoerd? Moet de heer VAN GOLSTEIN zelf niet erkennen, dat hij zich vergiste, toen hij het in sir CHARLES METCALFE laakte, van „op eigen gezag en toen hij enkel tijdelijk en bij toeval Gouverneur-Generaal was," die vrijheid te hebben geproklameerd?

Maar niet minder hevig heeft dezelfde afgevaardigde de werking der vrije pers in Britsch-Indië gegispt, dan hij de wijze harer invoering afkeurde. „Welke was de werking dier vrijheid?" zoo vraagt hij. „Strekte hare invoering tot inlichting van het algemeen, tot eene behoorlijke beoorling van de maatregelen der Regering, tot eene juiste kenschetsing van hare handelingen? Integendeel. Het is zeker, zegt sir GEORGE CAMPBELL, dat die drukpers onbeschaamd is geworden boven alle denkbeeld, uiterst leugenachtig en lasterlijk, en dat zij alleen te verduren was omdat de meeste dagbladen zich zelve daardoor alle vertrouwen onwaardig en verachtelijk hadden gemaakt. Ziedaar de kenschetsing van de werking van de vrijheid van drukpers in Britsch-Indië."

Even ongunstig denkt de heer ROCHUSSEN over die werking. „Ik heb hier in mijne hand," zegt hij, „verschillende dagbladen in Britsch-Indië gedrukt in verschillende inlandsche talen, en de artikelen, daarin voorkomende, zijn van een allerhevigsten aard. Zij behelzen in hoofdzaak, dat het Britsch bestuur in Indië alléén op het oog heeft het welzijn van het moederland en van de Britsche agenten; maar dat het welzijn van Indië en van de bevolking aan dat bestuur volkomen onverschillig is; dat het alleen aan die bevolking zelve te wijten is, dat zij dat juk nog langer draagt; dat dit daaraan toe te schrijven is, dat de bevolkingen zich niet onderling verstaan en geene vereenigingpunten bezitten. Dit en soortgelijke vinden wij in die kouranten vermeld. Lezen wij nu de kouranten in de Engelsche taal gedrukt, en waarvan er sommige ook door inboorlingen en daarmede gelijk gestelden geschreven worden, dan zien wij dat die niet minder hevig zijn."

De heer ROCHUSSEN is zoodanig van de verderfelijke werking der pers overtuigd, dat het hem eigenlijk verwondert, dat onder die werking de Britsche magt in Indië nog bestaat; maar dit schrijft hij daaraan toe, dat er zulk een groot leger op de been wordt gehouden. „'t Is waar," zegt hij, „dat al die kouranten-artikels niet hebben geleid tot meer bepaalde

rustverstoring, dan wel in vroegere tijden het geval was; maar er zijn toch vele plaatsen in Britsch-Indië, waar de rust alleen wordt bestendigd door het aanwezen van sterke garnizoenen. Het Britsch-Indische leger is nooit zoo sterk geweest als tegenwoordig, en nooit heeft men van dat sterke leger zoo weinig troepen kunnen afzonderen voor eene expeditie. De laatste krijgsbedrijven tegen de Burmesen hebben dit bewezen; zelfs een gedeelte van het leger van Bombay moest toen tegen de Burmesen worden aangevoerd, omdat men niet kon beschikken over genoegzame sterkte uit de legers van Bengalen en van Madras. Men heeft in Britsch-Indië thans een leger van nagenoeg drie maal honderd duizend man, en dat in een land, waar het grootste deel van de bevolking tot eene kaste behoort, welke niet geregtigd is tot het dragen van wapenen, en waar de bevolking verdeeld is tusschen lieden van zoo verschillenden oorsprong als de Hindoes en Mohammedaansche overheerschers, welke laatste weder in tegenover elkander staande sekten verdeeld zijn."

De heer BAUD had geen minderen afkeer van 't geen de pers in Indië verrigt en zag de toekomst van dat land, als een gevolg van die pers, even donker in. Ofschoon hij nog wel niet dadelijk de nadeelige gevolgen der drukpersvrijheid als met den vinger kon aanwijzen, hij beriep zich op de toekomst. Die gevolgen zouden niet uitblijven. Thans vooral, nu de spoorwegen de dagbladen „met verontrustende snelheid" over het geheele land zullen verspreiden, zou het kwaad worden gesticht. Dat was zeker en ontwijfelbaar, en op die zekerheid grondde hij zijn betoog. Zie hier de eigen woorden van den heer BAUD:

„Men heeft herinnerd, dat toen er sprake was van de invoering van de drukpersvrijheid in Britsch-Indië, 20 of 25 jaren geleden, soortgelijke bedenkingen werden geopperd; men heeft gezegd, dat onder anderen de bekende sir JOHN MALCOLM destijds een zwart tafereel ophing van het kwaad dat die drukpersvrijheid in Britsch-Indië stichten zou, en dat zich evenwel daarvan niets heeft bewaarheid. Dat feit moet ik tegenspreken. Mijn indruk is, dat, zoo MALCOLM zich bedrogen heeft, dit alleen den tijd geldt. MALCOLM heeft zich voorgesteld, dat de drukpersvrijheid het Britsch gezag in Indië in veel korter tijd zou ondermijnen dan werkelijk het geval is geweest; hij heeft voorbijgezien, dat de ingezetenen van Hindostan eene geene kouranten lezende natie zijn en er meer dan 20 jaren noodig waren, om ze tot kourantenlezers te maken.

„Maar ieder bevoegd beoordeelaar, die men er thans over hoort, is van gevoelen, dat nu Britsch-Indië zal bedekt worden met een net van spoorwegen, de dagbladen, wier omloop zich tot dus verre bepaalde tot de groote steden, met verontrustende snelheid door gansch Britsch-Indië zullen worden verspreid, en het kwaad zullen gaan stichten, dat MALCOLM heeft voorspeld. Gedurende mijn verblijf, twee of drie jaar geleden te Londen, kwam ik in aanraking met iemand, die lang in Britsch-Indie gewoond had en bekend is als een van de verlichtste en bekwaamste mannen van Engeland. Hetgeen ik gezegd heb omtrent de misrekeningen van MAL-

COLM, heb ik geput uit de mededeelingen van dien Engelschman, maar het blijkt ook uit de stukken, op last van het Britsch parlement publiek gemaakt. Ik vernam, dat de vroegere Fransche denkbeelden omtrent eene Russische invasie in Hindostan algemeen verspreid waren door de drukpers, met bijvoeging van voorspellingen omtrent den val van het Engelsche rijk in Indië, voorspellingen, die door onvergenoegden om deze of gene reden met gretigheid werden opgevangen. Ook dit vinden wij in de gedrukte stukken vermeld, die gedeeltelijk zijn medegedeeld in het Verslag van het onderzoek in de afdeelingen. Vergunt mij u eenige woorden voor te lezen uit eene kourant, in de Perzische taal gedrukt, in het midden van de Britsche bezittingen in Indië. Die kourant is nog niet van ouden datum.

„De beheerscher van Hyderabad en andere onafhankelijke vorsten hebben het regt, om hunne zaken te besturen, en echter plaatsen zij zich „uit ijdele vrees onder de bescherming der Engelsche Compagnie. *De laagheid der Indianen is het fundament van de magt en den invloed der Britten.*

„Het Britsch Gouvernement is wel gelukkig van zijne agenten (die soms „overwinnende krijgsbevelhebbers, maar soms niets dan spionnen zijn) zoo „veel eerbied inboezemen, dat alle onafhankelijke inlandsche hoofden zich „voor hen in het stof buigen. Hoe jammer, dat de vorsten van Indië „hunne eigene landen bedorven en daardoor eene vreemde natie gelegenheid „gegeven hebben, de handen aan hen te slaan. Zoo lang RUNJIH SING „leefde, konden de Engelschen geen voet in zijn land zetten. Toen hij „dood was en de onbekwaamheid der leden van zijn geslacht gebleken was, „besprongen de Engelschen zijn land, en nu is zelfs de naam van zijn rijk „uitgewischt.

„Dit is een onderwerp, waarover men gansche boeken zou kunnen „schrijven, zonder het uit te putten."

„Zietdaar een staaltje van de gevolgen van vrijheid van drukpers in Britsch-Indië. Zal men, na dit te hebben hooren voorlezen, kunnen volhouden, dat het verspreiden van zulke denkbeelden zonder gevaar is?"

Zietdaar het oordeel van de heeren VAN GOLSTEIN, ROCHUSSEN en BAUD over de werking der drukpers in Britsch-Indië. Niet weinig gevoel ik mij opgewekt en noode kan ik de verzoeking weêrstaan, om deze redenen in alle bijzonderheden te ontleden en de kracht te peilen, die er in deze drie redevoeringen gelegen is. Ik sta er dan ook in geenen deele voor in, dat ik niet binnen kort voor die verzoeking zal bezwijken. Maar voor het tegenwoordige bepaal ik er mij bij, om tegenover de Campbellsche magtspreuk van den heer VAN GOLSTEIN, de kouranten-artikels, die de heer ROCHUSSEN in handen had, en den wissel op de toekomst van den heer BAUD, eenvoudig de antwoorden te stellen van TREVELYAN. Ik vertrouw, dat de gronden, die deze beëedigde getuige voor het Hooger Huis heeft aangevoerd, door geen mijner lezers zullen worden miskend, en dat zij in hunne

oogen genoegzaam zijn, om tegen de drie Nederlandsche volksvertegenwoordigers op te wegen.

Men vroeg den heer TREVELYAN, of de uitgevers der nieuwe bladen niet zeer ingenomen waren met het bezit der vrijheid van drukpers, en of zij hunne tevredenheid daarover niet te kennen gaven?

„Niet alleen zij," was het antwoord, „maar Europeanen van alle stan-„den, zoowel zij, die in de dienst der Kompagnie als zij die het niet waren, betoonden zich zeer ingenomen met deze vrijheid en maakten er een zeer waardig gebruik van. Van dat oogenblik werd ieder onderwerp van algemeen belang op eene heilzame wijze in de dagbladen behandeld, en allerlei vraagstukken van publiek belang werden door de drukpers toegelicht en voorbereid, vóór dat de regering er een besluit over nam. Ik zal hier slechts een enkel voorbeeld aanhalen: de afschaffing van de doorvoerregten is men geheel verschuldigd aan de vrijheid van drukpers."

Was die afschaffing niet het gevolg der zending, welke lord WILLIAM BENTINCK u opdroeg, ten einde nopens dat onderwerp een onderzoek in te stellen; iets waarover gij later een verslag hebt uitgebragt?

„Indien mijn verslag niet publiek ware gemaakt, en slechts den gewonen loop van diskussie had ondergaan, er zouden nog jaren verloopen zijn, vóór dat de doorvoer en stedelijke regten afgeschaft waren. Maar, in plaats daarvan, werd het verslag gepubliceerd, en plotseling gevoelde iedereen, dat het systeem verouderd en veroordeeld was en slechts op vernietiging wachtte. Toen de heer ROSSE in de opper-provinciën op zich nam, de inlandsche tolkantoren af te schaffen, gevoelde ieder, dat hij slechts voor korten tijd een maatregel vervroegde, welken men toch later onvermijdelijk zou hebben moeten nemen."

Vertegenwoordigt de drukpers in Indië in 't geheel niet het gevoelen der inlanders?

„Zij doet het wezenlijk en krachtdadig. De leiding der administratie berust hoofdzakelijk bij de burgerlijke en militaire officieren, in het bijzonder bij de burgerlijke beambten, en het is eene van de loffelijke hoedanigheden der laatsten, dat zij zich in hooge mate met de inlandsche belangen vertrouwd maken en vereenzelvigen. Indien Uwe Lordschap de diskussiën gelezen had, welke in die dagen zijn gevoerd, de reeks brieven geteekend „een vriend van Indië," door den heer FREDERIK SHORE geschreven, en gegewoonlijk de „indophilus correspondentie" genoemd; benevens het dagblad „*the Friend of India*," dat nu gedurende bijna 20 jaren Indische onderwerpen met eene hooge mate van verlichting en bekwaamheid behandelt, tot groot voordeel van het land; en voorts de „*Calcutta Review*" gelijkstaande met de hier uitkomende *Edinburgh* en *Quarterly Review*, — dan zoudt gij zien, dat Indische belangen (door welken ik de belangen der inlandsche bevolking bedoel) op even loijale en krachtige wijze behandeld worden, als of de inlanders zelven de diskussiën hadden gevoerd. Menige omstandigheid brengt mede, dat de burgerlijke ambtenaren zich met de inlanders vereen-

zelvigen. In de eerste plaats zijn zij eene soort van officiële monniken. Krachtens bepalingen op de dienst is het hun verboden handel te drijven of andere partikuliere zaken, van welken aard ook, waar te nemen. Zij hebben slechts op hunnen officiëlen werkkring te letten, en het is voor hen van het grootste gewigt dat hunne administratie volkomen slage. Zij zijn met de inlandsche talen bijzonder vertrouwd en gaan zeer vrij en gemeenzaam met de inlanders om. De voorname onderwerpen van algemeen belang in Indië zijn Indische belangen, en deze worden op eene zeer voldoende wijze, naar de mate van hun gewigt, besproken. De burgerlijke ambtenaren zijn Engelsche staatslieden, onderwezen in staathuishoudkunde, regtsgeleerdheid en andere wetenschappen, welke tot de kunst van regeren behooren; en zij worden door geene nevenbedoelingen afgehouden van het vervullen hunner verpligtingen jegens de inlanders."

Hebt gij ooit een onderwerp gekend, dat met zooveel hartstogtelijkheid in de Indische drukpers behandeld werd, als de vermindering der traktementen?

„Ik herinner mij slechts zeer weinige diskussiën over dat onderwerp door de drukpers, in den tijd dat zij vrij was. Ik herinner mij wel den tijd toen „half-batta" werd ingevoerd; toen werd er ernstig gemord en verontrustende gevolgen werden er van te gemoet gezien — maar dat heeft op een vroeger tijdperk betrekking. Zoo ver mijne herinnering reikt, had er geene publieke diskussie over dat onderwerp plaats. Onder het bestuur van lord WILLIAM BENTINCK, sir CHARLES METCALFE en lord AUCKLAND, werd de pers genoegzaam van onderwerpen voor openbare diskussie en van belangrijke publieke inlichtingen voorzien. De algemeene kennis van het land berust bij de organen van de regering, in de gedachten en herinneringen der burgerlijke ambtenaren. Hun werd de vergunning verleend insgelijks over deze onderwerpen te redeneren. Vóór dezen toestand van vrijheid, van welke ik spreek, en ik vrees ook in de latere jaren, nadat de oude beperkingen tegen de vrijheid van diskussie, in zoo verre althans de ambtenaren der kompagnie betreft, vernieuwd zijn, werd de drukpers tot eene meer persoonlijke diskussie gedrongen. Het noodzakelijke gevolg van het stelsel, om het bestuur op geheimhouding te vestigen, en van het niet toestaan, dat het publiek ingelicht worde omtrent de gewone administratie der regering, is altoos, dat de pers genoodzaakt wordt, zich tot personele kwestiën te bepalen, deels uit gebrek aan meer gewigtige onderwerpen, deels ten gevolge der verbittering, welke deze staat van wantrouwen en beperking doet geboren worden. Maar in mijn tijd was het zoo niet. Ik kan een ander merkwaardig voorval bijbrengen, waarin de algemeene belangen door de vrijheid van diskussie zeer gebaat werden. Ik werd door lord WILLIAM BENTINCK gebezigd, om een uitgewerkt plan van schikkingen te maken, betreffende de opening der vaart op den Indus, waarvan de eerste grondslagen door lord ELLENBOROUGH gelegd waren. Een afschrift van dit stuk werd door den Gouverneur-Generaal aan lord CLARE gezonden, die toen Gouverneur van Bombay was, en deze zond het naar de dagbladen van Bombay. Toen nu aanmerkingen van verschillenden

aard daarop verschenen, werden er, voor het goede verstand van den maatregel, ophelderingen vereischt. Hierop begon ik eene reeks brieven te schrijven, geteekend „Indophilus", die allen over dit bijzondere onderwerp handelden; maar ik ondervond, vóór dat ik nog eenigzins daarmede gevorderd was, dat ik de algemeene aandacht had tot mij getrokken, en dat ik daarvan een goed gebruik kon maken. Ik was kort te voren uit de Opper-Provinciën naar Calcutta teruggekeerd, met een zeer diepen indruk der groote nadeelen van het toen bestaande stelsel van landrente en van de onzekerheid en het gemis van alle veiligheid van eigendom, ten gevolge van de tijdelijke grondslagen van landrente, die toen jaarlijks werden vastgesteld. Ik kwam daardoor op de gedachte, dat ik met groot nut een algemeen overzigt van dit onderwerp kon opstellen, 't welk de publieke opinie zou vóórlichten, en tevens de strekking hebben, om bij de kommissarissen, ontvangers, en andere personen, bij de regeling der landrente gebezigd, eene algemeene neiging te doen ontstaan, om gematigde grondslagen vast te stellen en grondslagen voor een lang termijn, ten einde in dat gedeelte van Indië het groote beginsel van zekerheid van den eigendom te vestigen. Dienovereenkomstig gaf ik aan de reeks „Indophilus-brieven" de rigting van dit onderwerp, en ik geloof niet te veel te zeggen, wanneer ik beweer, dat de uitwerking, welke deze brieven op het publiek maakten, eene duidelijke en bepaalde geneigdheid was, om gematigde en iedereen bevredigende grondslagen voor de landrente vast te stellen. Want ofschoon de kring, op welken in Indië door publieke diskussiën gewerkt kon worden, klein is, is hij niettemin invloedrijk; en gij bereikt reeds een groot doel, indien gij slechts één enkelen ontvanger der landrente kunt overtuigen, dat zijn pligt en zijn belang de vaststelling van gematigde grondslagen vereischen, en dat hij door onredelijke eischen aan de „ryats" (landbouwers) te doen, den dank der regering niet oogsten en gewis bij zijne landgenooten afkeuring ondervinden zal. Daardoor bewerkt gij het groote verschil, òf in een uitgebreid distrikt, hetwelk misschien honderd duizend menschen omvat, deze allen en hunne kinderen na hen in veiligheid en overvloed zullen leven, dan òf zij over de middelen van hun bestaan bezorgd zullen zijn en van de hand in den tand moeten leven."

Hetgeen gij hier hebt gezegd bewijst, dat in goede handen de drukpers nuttig is; maar het schijnt volstrekt niet de uitdrukking te zijn van de inzigten der inlanders over die aangelegenheid?

„Ik verméld dit als ééne omstandigheid; maar algemeen gesproken, was toen de strekking en de algemeene uitwerking van het schrijven in de dagbladen zoodanig als ik het beschreven heb; en inzigten, gelijk ik tot voorbeeld heb aangehaald, verkregen, ten gevolge van deze publieke diskussie, de overhand."

Vertegenwoordigde de drukpers ooit inlandsche gevoelens?

„Dit zijn inlandsche gevoelens. Zij zijn beter dan de zuivere, onvermengde inlandsche meeningen; omdat welligt, indien de meerderheid der inlanders hare eigene beschouwingen over hare belangen uitdrukte, zij veel

minder goed toegelicht zouden worden. Indien de inlanders over het algemeen deel aan de publieke diskussie namen, zouden zij ongetwijfeld pleiten en schrijven voor de wederinvoering der instelling van het verbranden der vrouwen, voor de afschaffing der wetten, welke vrijheid van geweten instelden, en voor het beletten dat iemands eigendom verbeurd verklaard worde, wanneer hij van geloof verandert; zij zouden de bloedwraak, kindermoord, en dergelijken verdedigen. Zoodanig zijn de heerschende gevoelens der inlanders. Maar naarmate zij beschaafder en verlichter worden, verkrijgen zij tevens de bevoegdheid, om aan deze heilzame Europesche publieke diskussie deel te nemen; zij beginnen er tegenwoordig reeds deel aan te nemen; zij lezen gretig al die gedachtewisselingen in de dagbladen, van welke ik gesproken heb, en dragen er zelfs eenigermate toe bij. Ik herinner mij twee Engelsche bladen te Calcutta, die op deze beginselen gevestigd waren; zij bepleitten die belangen soms zeer degelijk op de door mij beschreven wijze. Het eene heette „the Reformer," dat het orgaan was van DWARKANATH THAKOOR en andere verlichte inlanders van de partij van RAM MOHUN ROY; het andere „the Inquirer" door den eerwaarden KRISHNA BANERJEE uitgegeven, die later tot geestelijke in de Episcopale kerk werd aangesteld."

In het kort, gij houdt het er voor, dat de belangen van de inlanders op gelijke wijze vertegenwoordigd werden, als de belangen van een kliënt vertegenwoordigd worden door zijn advokaat, die een helderder denkbeeld van de belangen zijns kliënts heeft dan deze zelf?

„Ja, dat is eene zeer toepasselijke vergelijking."

Hielp de drukpers u in uwen strijd voor de invoering der Engelsche taal als een middel van onderwijs?

„Ja, ik heb den president eene reeks gedrukte korrespondentiën medegedeeld, allen uit de dagbladen van Calcutta getrokken, en voor een gedeelte een herdruk van een verslag der kommissie voor het openbaar onderwijs van het jaar 1835, hetwelk insgelijks in de dagbladen verscheen, waarin dit onderwerp werd behandeld. Veel nut en ondersteuning hebben wij van deze aldus gepubliceerde stukken ondervonden."

Werd er in de diskussiën, welke in de laatste drie maanden, in de nieuwsbladen te Bombaij en elders in Indië, over de afzetting van twee regters, gevoerd zijn, wel een woord gezegd over het algemeen belang van het onderwerp? Hebben zij zich niet uitsluitend bepaald tot het geldelijke verlies door twee personen geleden?

„Ik heb deze diskussiën niet gelezen, maar de onafhankelijkheid der regterlijke magt is een onderwerp van groot algemeen gewigt."

Maar werd dat vraagstuk der onafhankelijkheid van de regterlijke magt, bij gelegenheid dier diskussie, in de nieuwsbladen behandeld?

„Ik heb het, in brieven uit Bombaij geschreven, en die in Engelsche dagbladen publiek gemaakt werden, op den voorgrond zien stellen."

Hoedanig is uw gevoelen omtrent de uitwerking der Inlandsche drukpers op de volksbeschaving?

„Toen ik het eerst naar Indië ging, leed het land onder een schrikbewind op kleine schaal. Redakteurs en uitgevers waren uit de kolonie gezet, en zij, die in de oppositie-dagbladen schreven, waren in boete geslagen. Het gevolg daarvan was, dat men in een staat van algemeene intellektuële dorheid en beperking verkeerde, en dat ieder, die voor hervorming pleitte, hoe noodzakelijk ook, als een meer of minder gevaarlijke invoerder van nieuwigheden werd beschouwd. De eerste inbreuk, die op dat stelsel gemaakt werd, was eene aankondiging, welke in de dagbladen verscheen, door Lord WILLIAM BENTINCK's bijzonderen sekretaris onderteekend, inhoudende: dat zijne Lordschap bereid was, van iedereen wie 't ook zijn mogt inlichtingen en wenken te ontvangen, betreffende de verbetering van den toestand der Inlanders en omtrent de ontwikkeling der hulpbonnen van het land. Deze aankondiging scheen zoo onbestaanbaar met de voorheerschende opinie, die ik hierboven vermeld heb, dat in den beginne de echtheid van deze aankondiging in twijfel werd getrokken. Het duurde lang alvorens de Britsch-Indische maatschappij van Lord WILLIAM BENTINCK's vrijzinnige bedoelingen gebruik maakte. De eerste praktische toepassing van eene vrije pers was de merkwaardige serie brieven, onder de onderteekening van „een vriend van Indië" door den heer FREDERIK SHORE uitgegeven, waarin de administratie der Indische regering in al hare bijzonderheden met groote gestrengheid beoordeeld werd. Ik herinner mij, hoe, bij het verschijnen van elken brief, wij verwachtten, dat er gestrenge maatregelen tegen den heer SHORE zouden genomen worden; maar waarschijnlijk werd de omstandigheid, die de algeheele emancipatie der maatschappij tot stand bragt, de algemeene zucht namelijk, om in de dagbladen te schrijven, uitgelokt door de „Indophilus" geteekende brieven, die de verdienste hadden, van die klasse der maatschappij, welke nooit in de dagbladen geschreven had, aan te sporen, om in de publieke geschriften over de algemeene belangen des lands van gedachten te wisselen.

„Als een algemeen beginsel is het wenschelijk, dat er eene vrije mededeeling van meeningen en gevoelens plaats heeft tusschen de regering en hare onderdanen. Het is tevens wenschelijk, dat de regering van den toestand en den vooruitgang des lands, van de wenschen en het gevoelen des volks ten volle ingelicht zij. Het is ook wenschelijk, dat de handelingen der regering door het volk gekend worden, opdat het met de regering medewerke en ongegronde vermoedens omtrent het gedrag en de voornemens der regering worden weggenomen. Indien dit nu in het algemeen wenschelijk is, des te meer is dat het geval in een land als Indië, hetwelk door een handvol vreemdelingen geregeerd wordt, die meer dan gewoonlijk aan misverstand van beide zijden bloot staan. Dit doel kan tegenwoordig in Indië niet door eene publieke vergadering (van volksvertegenwoordigers), maar wel door eene vrije diskussie in de dagbladen bereikt worden. Het is een strijdperk, dat ieder, die er toe geschikt is, betreden kan. In den tegenwoordigen toestand van Indië voorziet het in ruime mate in de plaats van een vrij parlement; dit laatste was in den tijd, waarvan ik spreek, zoo in 't oog vallend, toen elk onderwerp van

algemeen belang ruiterlijk in dagbladen behandeld werd, dat wij het gewoonlijk het „parlement der drukpers" noemden.

„Nu zijn er, onderscheidene bezwaren tegen eene vrije drukpers in Indië ingebragt. Het eerste is, dat zij onbestaanbaar zoude zijn met den despotieken aard van het Indische gouvernement. Mijn antwoord hierop is, dat de regering van Indië niet despotiek is. Indië wordt bestuurd door een gedeelte der Engelsche natie, uit die klassen der maatschappij genomen, in welke vrijzinnige beginselen het meest heerschen. Zij hebben tevens onderwijs ontvangen in de staathuishoudkunde, regtsgeleerdheid en geschiedenis, en men kan van hen met meer regt zeggen, dan van wien het gewoonlijk gezegd werd, dat zij zelfs in dienstbaarheid den geest van eene uitsporige vrijheid behouden. De Indische regering is eveneens eene verantwoordelijke regering; zij is verantwoordelijk aan de boven haar geplaatsten, daar zij in de Verslagen aan de hooge regering van het moederland rekenschap moet geven van al hare handelingen; zij is tevens verantwoordelijk jegens de publieke opinie in Indië, welke zich, door middel van de vrije drukpers, uit. Door de Gouverners-Generaal en Gouverneurs in Indië wordt de plaatselijke publieke opinie wel degelijk in aanmerking genomen. Zij hebben het praktisch gevoeld, dat het nog meer voor hun eigen welzijn is, dat allen, met wie zij dagelijks omgang hebben en zaken afdoen, goed over hen denken, dan dat zulks gedaan worde door een magtiger en invloedrijker stand. En de wijze, waarop zij tot hier toe over de drukpers gesproken en waarop zij ten haren aanzien gehandeld hebben, bewijst, dat zij haar zeer waarderen.

„Al verder is beweerd, dat eene vrije pers onbestaanbaar zou zijn met de duurzaamheid onzer regering in Indië. Dit hangt geheel af van den aard onzer regering. De betrekking van eene vrije drukpers tot eene goede of slechte regering is naauwkeurig door de goddelijke wijsheid bepaald geworden. „Een ieder, die kwaad doet, haat het licht; hij komt nooit tot het licht, opdat zijne daden niet afgekeurd worden; maar hij, die goed doet, komt tot het licht, opdat zijne daden getuigen, dat zij uit God zijn." Onze regering in Indië is eene eerlijke regering. Ons doel is, om het land te besturen, ten voordeele van de inlanders, en wij trachten al onze maatregelen tot bereiking van dit doel in te rigten. Daarom zullen wij, de beginselen en handelingen van ons Gouvernement meer aan de inlanders bekend makende, ook vaster in hun vertrouwen en genegenheid geworteld worden en de veiligheid onzer regering bevestigen. Wanneer wij de vroegere geschiedenis van Indië raadplegen, dan zullen wij vinden, dat de gevaren, die ons bedreigden, hoofdzakelijk zijn voortgekomen uit misverstand en wantrouwen in de voornemens der regering. Zoo dikwijls misnoegdheid en oproer ontstonden, was al hetgeen wij te doen hadden, meestal slechts volledige opheldering te geven. Het is dus veel beter, dat deze ophelderingen normaal in plaats van exceptioneel zijn. Door middel van de drukpers kunnen wij eene vaste gemeenschap, en eene geregelde wijze van inlichtingen te geven, met de inlanders onderhouden.

„De laatste tegenwerping, welke ik tegen eene vrije drukpers in Indië heb hooren maken, is dat de regering niet genoeg in de pers vertegenwoordigd wordt, en dat de meerderheid der schrijvers tegen het Gouvernement is gekeerd. Mijn antwoord is: indien gij uw garnizoen knevelt en handen en voeten bindt, zal de vijand ongetwijfeld overwinnen. Indien het den Gouvernements-ambtenaren geoorloofd is, het Gouvernement op alle noodige punten te verdedigen, zal dit zeer afdoende zijn. In mijn tijd was het zoo. Wij behielden niet alleen ons eigen terrein; maar wij deden, zoo dikwerf wij het noodig achtten, invallen op het grondgebied van den vijand. En zoo zal het weder gebeuren, bijaldien het den Europeschen ambtenaar veroorloofd wordt, om, op zijne eigene verantwoordelijkheid, in de dagbladen te schrijven. De burgerlijke en militaire ambtenaren van Indië maken een goed opgevoed en beschaafd ligchaam uit, bestaande uit Engelschen, wier belangen geheel en al met die van het Gouvernement vereenzelvigd zijn; zoodat de strekking van hun schrijven altijd behoudend zal zijn. Al de inlichtingen, die de regering ontvangt, en de kennis van regeringszaken berusten bij hen, en meestal zijn zij zeer bekwaam in het voeren van de pen. Het ligt in den aard van de Britsch-Indische maatschappij, dat zij ongeoefend in het spreken, maar zeer bekwaam in 't schrijven is, waardoor het medewerken tot de dagbladpers haar bijzonder past."

Bestond er in het tijdperk waarvan gij spreekt, toen de heer SHORE schreef, één blad in Indië, dat in de inlandsche taal werd gedrukt? waren niet al deze bladen, waar gij op wijst, zuiver Engelsch?

„De publieke diskussie, waarvan ik melding heb gemaakt, was geheel Engelsch."

Zou het bestaan van inlandsche nieuwsbladen, waarin staatkundige diskussiën worden opgenomen, u van 't gevoelen doen veranderen, dat gij in het algemeen over de kwestie van de vrijheid van drukpers hebt uitgedrukt?

„Geenzins; ik meen dat de inlandsche nieuwsbladen altijd den werkelijk bestaanden toestand van den inlandschen geest zullen uitdrukken. In den beginne, toen de inlandsche pers ingevoerd werd, waren hare bladen vol nietigheden; maar het is thans veel verbeterd, en daar de inlanders verlichter worden en in staat hoogere onderwerpen te bespreken, en daarin ook meer belang stellen, zal het karakter dezer publieke diskussiën ook wel verbeteren."

Gij hebt incidenteel betoogd, dat gij het Gouvernement van Indië niet beschouwt als despotiek; maar onderstellende, dat andere personen betreffende dat punt met u in gevoelen verschillen, en aangenomen dat de regering despotiek ware, zijt gij dan nog van gevoelen, dat de vrijheid der drukpers, zelfs onder een despotismus, nuttig voor de regering zou zijn?

„Ja, zelfs onder eene despotieke regering. Een wijs verlicht despoot van Indië zou wenschen, de meest mogelijke gemeenschap met zijne onderdanen te hebben. Het zij mij veroorloofd u eene plaats voor te lezen uit mijne „Indophilus-brieven" over dit onderwerp handelende, waarmede

ik tot op dezen dag nog geheel instem: „ „Het is eene grove dwaling te onderstellen, dat de regeringen, uit gebrek aan goede bedoelingen, gewoonlijk falen in de volledige vervulling van hunne pligten. Zij falen veel meer uit gemis aan de vereischte inlichting en ondersteuning.

„ „Hoe kunnen drie of vier personen een juist oordeel vellen over al de verschillende punten, die in het beheer eener groote maatschappij betrokken zijn, tenzij die maatschappij zelve hare hulp er toe leent. Hoe zouden die aangelegenheden, welke verbetering noodig hebben, tot hunne kennis komen, indien zij niet door de daarbij belanghebbenden daarop aandachtig gemaakt werden. De tijd van het Gouvernement wordt geheel ingenomen met de behandeling der loopende zaken. Er bestaat noch tijd, noch gelegenheid toe, om over de geheele uitgestrektheid van dit groote rijk misslagen op te sporen, en nog minder tijd heeft het Gouvernement voor de diskussiën, welke het betrekkelijke gewigt van elk onderwerp vereischt. Is het niet veel beter, dat de maatschappij zelve dit alles doet, zelve misslagen opspoort en diskussiën over elk onderwerp van binnenlandsche administratie voert, aan de regering alleen overlatende, om den haar toekomenden pligt te vervullen, van in de vooraf besproken zaak beslissing te nemen en deze beslissing in werking te brengen? Indië zal nimmer een land zijn, alvorens zijn eigen slapende geest in werking worde gebragt. Tot hier toe was het de gewoonte der maatschappij aldaar, om in elk opzigt van het Gouvernement af te hangen, en zelve niets te doen, als of de algeheele wijsheid en plaatselijke kennis van het land, het zij met allen eerbied gezegd, in de vier mannen, waaruit de raad bestaat, vereenigd ware.""

„Ik wil u eveneens doen opmerken, dat men, toen het iedereen vrijstond op zijne eigene verontwaardelijkheid in de dagbladen in Indië te schrijven, ondervond, dat de pers als eene zedelijke politie op alle publieke beambten werkte; en het was eene algemeene opmerking, dat de ambtenaren, in de afgelegene distrikten van Indië, meer ontzag voor de pers dan voor den Gouverneur-Generaal hadden."

Onder welke klassen der maatschappij worden de inlandsche bladen gelezen?

„Zij cirkuleren voornamelijk, in Calcutta en den onmiddellijken omtrek, onder die klasse, welke geleerd heeft hare moedertaal te lezen; zij worden weinig gelezen door hen, die eene beschaafde Engelsche opvoeding hebben genoten — deze lezen de Engelsche bladen — geene, zelfs niet de beste, worden door deze klasse gelezen."

Ook niet door de handeldrijvende klassen in de steden?

„Ja, door de neringdoende en arbeidende klassen, die zeer talrijk zijn, en door anderen."

Cirkuleren zij niet veel in de land-distrikten?

„Neen."

Worden er nieuwsbladen aan de hoven der inlandsche vorsten gelezen?

„Ja, in mijn tijd waren er Persische bladen, en ik geloof dat zij er, nog zijn. In deze Persische dagbladen had het Mohamedaansche gevoelen den boventoon. Enkelen waren zeer oproerig. Wij wisten zeer wel, dat

zij aan de inlandsche hoven gelezen werden; maar dit hinderde ons in het minst niet."

Zijt gij niet van gevoelen, dat zij niet geheel zonder nut waren, in zoover daaruit kon opgemaakt worden, wat er in de gedachten van den inlander omging?

„Zij waren van zeer groot nut. Er bestaat eene zeer groote waarheid in het regerings-beginsel, om het volk te laten zeggen wat het goedvindt, mits het u overlate te doen wat gij goedvindt. Er is eene groote kloof tusschen spreken en handelen, en niet een van de duizend, die deze, tot oproer aanzettende, Persische bladen lazen, zou het in de gedachte zijn gekomen, om de wapenen tegen het Gouvernement op te vatten. Het is bijna altijd een zeker werkend middel, om een misnoegd volk door redeneringen zich te laten uitputten."

Onderstelt gij, dat van de thans hier gevoerd wordende diskussiën over het Gouvernement in Indië kennis wordt genomen door de inlandsche kouranten of aan de inlandsche hoven, en dat zij daar het onderwerp van gedachtewisselingen uitmaken?

„Ik twijfel geenszins, of het zijn zaken, welke de belangstelling wekken; maar ik geloof, dat hunne berigten zeer beperkt zijn, en dat zij zelden in staat zijn een helder overzigt te geven van de bijzonderheden van het geen thans betrekkelijk Indië in behandeling is. Maar buiten allen twijfel stellen zij er belang in.

„Ik zal nu met toestemming der kommissie overgaan tot het voorstellen van zekere maatregelen, welke mij hoog noodig toeschijnen, ten einde het eenige wezenlijke bezwaar tegen de pers in Indië uit den weg te ruimen. De eenige wezenlijke bedenking tegen de pers is, dat wij eene vrije pers bezitten, zonder behoorlijke inlichtingen omtrent de onderwerpen van algemeen belang, welke de pers eigenlijk bespreken moet. In zooverre nu de pers in Indië een laakbaren personelen toon aanslaat, is zulks, volgens mijne meening, aan die oorzaak toe te schrijven. In Engeland bestaan overvloedige middelen ter verspreiding van algemeene inlichtingen. Dáár heeft men de debatten in het parlement; dáár worden vraagstukken in het parlement behandeld; dáár worden de stukken van het parlement in groote menigte verspreid; maar indien deze middelen in Engeland niet bestonden, dan ben ik er zeker van, dat ook de *Times* genoodzaakt zou zijn, het gedrag en het karakter van bijzondere personen te bespreken. Het is tevens wenschelijk, om de banden tusschen ons en onze mede-onderdanen in Indië te versterken, hen trapsgewijze tot zelf-regering op te voeren, en den toon der openbare meening te verbeteren. Met deze doeleinden voor oogen wil ik de volgende maatregelen voorstellen.

„In de eerste plaats wilde ik gezorgd hebben, dat de registers en handelingen der regering, die niet meer dadelijk in gebruik zijn, bewaard werden en geraadpleegd konden worden, op dezelfde wijze als onlangs in het departement der algemeene archieven, onder den opper archivarius in Engeland, is vastgesteld. De oude archieven der Britsch-Indische regering

zijn in hooge mate kostbaar en belangrijk. Behalve de beschadiging, welke zij door de luchtgesteldheid of door de witte mieren ondergaan hebben, volgen zij elkander in onafgebroken seriën op. Toen ik voor de eerste keer te Delhi kwam, trachtte ik al de archieven der Delhische residentie na te lezen, van den eersten dag toen sir DAVID OCHTERLONIJ, na de inname van Delhi, als resident door lord LAKE er achtergelaten werd. Ik las ze in mijne ledige uren door en vond ze zeer belangrijk. De Delhi archieven zijn echter gering, in vergelijking tot die van Calcutta, welke tot het vroegste tijdvak van de vestiging onzer magt in Indië loopen. Daarom wilde ik voorstellen, dat alle registers, welke thans niet meer dagelijks in gebruik zijn, even als die, welke later buiten gebruik gesteld zullen worden, in eene bewaarplaats, onder het beheer van zaakkundige ambtenaren, bij een gebragt worden om als geschiedkundige overblijfselen te worden behandeld, voor letterkundigen en anderen toegankelijk. Voorts behoort het tot een gedeelte van mijn plan, betrekkelijk de verbetering van het finantiële stelsel in Indië, op hetwelk ik mijne aandacht, op eene dertienjarige ondervinding van Engelsche koloniale financiën gegrond, heb gevestigd, dat het Indische budget, bestaande uit ramingen van de uitgaven van alle presidentschappen, gestaafd door memoriën van toelichting, door eene akte van bekrachtiging benevens een toelichtenden staat van den Gouverneur-generaal, jaarlijks in Indië openbaar gemaakt en, tot inlichting van het parlement en het volk in het moederland, naar Engeland opgezonden worde."

Ziedaar het oordeel van een man, die jaren lang het Gouvernement in Indië gediend heeft, met den toestand der inlandsche bevolking volkomen bekend is, en de invoering en werking der vrije pers in Indië heeft bijgewoond.

Welke waarde hebben nu tegen zijne, door bewijzen gestaafde, argumenten de magtspreuk van CAMPBELL, waarop de heer VAN GOLSTEIN zich beriep, de inlandsche kouranten, die de heer ROCHUSSEN in handen had, en de visioenen, die de angst den heer BAUD voor zijne verbeelding plaatste?

Brieven aan den Redakteur van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, over eene zaak, die alle officieren ter harte gaat.

I.

Mijnheer de Redakteur!

Kolonels.

25 Junij 1833. P. C. Reeder, Pensioen en dood 1838.
26 Sept. 1833. J. Le Bron de Vexela, Pens. 1841
26 „ C. J. J. Elout, Gen. Maj. tot 1839, dood 1843.
27 Aug. 1837. F. V. A. Ridder de Stuers, Gen. Maj. tot 1849. Luit. Gen. 1853.
8 Oct. 1837. A. V. Michiels, Gen. Maj. tot 1843, dood 1849.

Luit. Kolonels.

11 Junij 1828. L. du Perron, Kol. 24 Aug. 1838, Pens. 1846.
27 Febr. 1833. H. F. Buschkens, Kol. 30 Junij 1841, Pens. 1846.
17 Julij 1833. J. C A. von Saher, Pens. 1839.
19 Febr. 1835. F. L. Neuhaus, Pens. 1843.
19 „ J. Mess, Pens. 1838.
24 Aug. 1835. P. Oosthout, Pens. 1841.
23 Nov. 1836. M. Fieljard, Pens. 1839.
13 Julij 1837. F. F. Prager, 3 Dec. 1846 Kol. Dood 1848.
8 Sept. 1837. J. V. de la Coste de Watermalle, Pens. 1840.
8 Sept. 1837. D. van der Schalk, Pens. 1840.
8 „ G. Bakker, Kol. 12 Julij 1846. Gen. tit. 1850. Pens. 1854.
8 Sept. 1837. A. J. Verhorst, terug in 't Ned. leger 1839.
8 Sept. 1837. G. F. Scharten, Pens. 1845.
8 „ A. J. van Bihl, Pens. 1842.
8 „ Jhr. C. P. A. de Salis, Pens. 1841.

Majoors.

24 Dec. 1832. J. D. v. d. Velde, Pens. 1839.
5 Julij 1834. H. G. Kruseman, Pens. 1839, is in 1848 met rappel van anciënniteit als Luit. Kol. van 8 Sept. 1837 weder ingevallen, — is daarna 3 Dec. 1846 Kolonel geworden.
12 Oct. 1834. H. de Vos van Steenbergen, Pens. 1839.
18 Maart 1836. J. J. Roeps, Luit. Kol. 8 Maart 1838, dood 1840.
2 Nov. 1836. J. A. Schwartz, 18 Junij 1838 Luit. Kol. Pens. 1846.
4 Dec. 1836. B. P. Boers, 5 Oct. 1839 Luit. Kol., dood 1839.
4 Dec. 1836. H. F. de Coenens, 5 Oct. 1839 Luit. Kol. Pens. 1841.
7 Dec. 1836. M. C. E. Stakman, Pens. 1839.
14 Febr. 1837. G. B. F. de Sturler, Luit. Kol. 5 Oct. 1839. Pens. 1844.
14 Febr. 1837. J. H. Kern, Pens. 1839.
10 Maart 1837. F. A. Egter v. Wissekerke, Luit. Kol. 9 Febr. 1840. Dood 1841.
13 Julij 1837. J. J. Boelhouwer, dood 1839.
13 „ J. D. Peters, Pens. 1840.
13 „ A. C. Schlosser, Luit. Kol. 28 April 1840, dood 1841.
13 Julij 1837. J. L. van Beethoven, dood 1838.
18 Dec. 1837. J. Lincklaan Westenberg, Luit. Kol. 24 Dec. 1840, den 23 Febr. 1849 Kol. Dood 1850.
18 Dec. 1837. P. J. F. A. Battaerd, Luit. Kol. 24 Dec. 1840. Pens. 1848.

Kapiteins.

6 Oct. 1829. M. Simon, Majoor tit. Sept. 1840, dood 1842.
4 Dec. 1830. W. Hegi, Pens. als Maj. tit. 1842.
4 Dec. 1830. P. de Wild, Pens. 1840.
14 April 1831. C. W. Tegelaar, Pens. 1838.
4 Oct. 1831. L. Buttiker, Pens. 1841.

Kapiteins.

25 Oct. 1831. F. von Gonzenbach, Pens. 1841.
29 April 1832. C. N. J. von Ochssée, Pens. 1839.
17 Sept. 1832. J. J. Verstege, Maj. 28 Sept. 1838. Pens. 1841.
24 Dec. 1832. L. de Leau, in 1839 Maj. met rappel van ancienniteit van 18 Dec. 1837.
24 Dec. 1832. J. L. van Dijk, Maj. 28 Junij 1838. Luit. Kol. 24 Maart 1841, dood 1842.
24 Dec. 1832. G. J. B. van Wintershoven, Maj. 28 Sept. 1838. Pens. 1841.
24 Dec. 1832. Jr. A. H. W. de Kock, Maj. 25 Sept. 1838. Luit. Kol. 9 Julij 1841. Eervol ontsl. 1848. Resident.
26 Jan. 1834. C. F. W. Obermuller, Pens. 1840.
〃 J. Gallas, Pens. 1838.
〃 F. C. J. van Swieten, Maj. 17 April 1839. Luit. Kol. 6 Oct. 1841. Pens. 1842.
26 Jan. 1834. F. F. M. van Maanen. Dem. 1840.
〃 V. A. Rittiers, Pens. 1840.
〃 P. Blokzeijl, Maj. 5 Oct. 1839. Pens. 1842.
26 Jan. 1834. T. Jackson, Maj. 5 Oct. 1839. Pens. 1842.
26 Jan. 1834. A. Hendriks, Maj. 5 Oct. 1839. Luit. Kol. 5 Dec. 1842, dood 1844.
22 Jan. 1834. W. van Valkenburg, dood 1841.
11 Junij 1834. C. H. J. F. C. von Lutzow, Maj. 9 Feb. 1840. Lt. Kol. 6 Dec. 1842. Kol. 17 Mei 1850. Pens. 1852; is in Dec. 1829 als 1e Luit. uit Duitschland in onze dienst overgekomen.
11 Junij 1834. J. B. J. SUTHERLAND, Maj. 28 April 1840. Luit. Kol. 24 Maart 1843. Kol. 5 Dec. 1852.
11 Junij 1834. H. L. Biddaers, Maj. 24 Dec. 1840. Pens. 1844.
5 Julij 1834. H. Dommers, Maj. 24 Dec. 1840. Dood 1844.
5 Julij 1834. C. W. Nilant, dood 1838.
12 Oct. 1834. H. Gerritsen, Maj. 24 Maart 1841. Pens. 1843.
14 Nov. 1834. A. P. Droste, dood 1838.
11 Maart 1835. J. B. Behouden, dood 1838.
28 April 1835. G. Bernaerts, Pens. 1838.
28 〃 D. Taverne, Maj. 24 Maart 1841. Pens. 1843.
11 Mei 1835. P. G. H. G. de Vicq de Cumptich, Maj. 1843. Pens. 1847.
11 Mei 1835. J. van Dalm, Pens. 1840.
29 Junij 1835. L. Stokbroo, Pens. als Maj. tit. 1842.
24 Aug. 1835. S. van Hoogerlinden, Pens. 1838.
24 〃 H. W. E. v. d. Smitte, dood 1839.
6 Nov. 1835. J. VAN SWIETEN, Maj. 9 Julij 1841. Lt. Kol. 14 Sept. 1844. Kol. 9 Aug. 1849. Gl. Maj. 6 Oct. 1853.
6 Nov. 1835. A. W. van Pallandt, Maj. 6/9 1841. Dood. 1844.
3 Dec. 1835. H. C. Gillij de Montela, Pens. 1840.
3 〃 J. J. Schoch, dood 1838.
3 〃 C. Montfoort, Maj. 6/9 1841. Lt. Kol. 7/1 1845. Pens. 1845.
21 Dec. 1835. P. J. E. de Jong, ?? Dec. ?? Dood 1841.
21 Dec. 1835. C. Sickes, Maj. 6/9 1841. Pens. 1843.
21 Dec. 1835. N. Lans, Pens. 1839.
22 Feb. 1836. J. H. Albrecht, Maj. 7/4 1842. Lt. Kol. den 7 Jan. 1845, bij de Intend. 1849. Dood 1851.
22 Feb. 1836. M. Schoch, Pens. 1841.
22 〃 J. R. W. Sinninghe, Maj. 7/4 1842. Pens. 1844.
22 Feb. 1836. P. de Gros, Pens. 1840.
12 Maart 1836. F. J. W. Hallwachs, Pens. 1840.
12 〃 J. Etzel, Pens. 1839.
12 〃 C. P. C. Steinmetz, Eerv. onts. 1841. Resident.
24 Aug. 1836. T. Poland, Maj. 7/4 1842. Lt. Kol. 7/1 1845. Kol. tot Julij 1853. Pens. 1853.
24 Aug. 1836. J. Engelen, Pens. 1840.
24 〃 W. L. Boudoin, Pens. 1846.
19 Oct. 1836. C. Rahner, Pens. 1845.
19 〃 A. P. Petit, Pens. 1840. (*tweemaal* de Will. orde.)
23 Nov. 1836. L. N. Blondeau, Pens. als Maj. tit. 1843.
7 Dec. 1836. F. W. Diederich, Pens. als Maj. tit. 1843.
7 Dec. 1836. J. W. D. KOBOLD, Maj. 6/12 1842. Lt. Kol. 7/1 1845. Kol. 11/7 1853.
7 Dec. 1836. J. M. Hagemans, dood 1839.
26 Dec. 1836. J. P. A. v. d. Riet, Maj. 6/12 1842 Lt.-kol. 26/4 1845. Pens. 1846.
26 Dec. 1836. A. v. D. HART, Maj. 24/3 1843. Lt.-kol. 26/4 1845. Kol. 4/7 1853.
26 Dec. 1836. C. A. DE BRAAUW, Maj. 24/3 1843. Lt.-kol. 20/8 1846. Kol. 15/12 1852.
16 Junij 1837. J. F. Holtrop, Demissie 1842.
16 〃 J. F. Mourits, Pens. als Maj. tit. 1845.
16 Junij 1837. W. G. Schouten, Pens. 1839.
16 〃 A. A. van Pappel, dood 1840.
16 〃 A. A. Frissart, Maj. 24/3 1843. Lt.-kol. 20/8 1846. Pens. 1851.
16 Junij 1837. H. E. Maxwel, Maj. 24/3 1843. Pens. 1845.

Kapiteins.

14 Maart 1837. J. Pieplenbosch, Pens. 1839.
14 „ F. C. v. Lelijveld v. Cingelshoek, dood 1839.
14 Maart 1837. H. M. Lange, Maj. $^{5}/_{6}$ 1843. Lt.-kol. $^{3}/_{12}$ 1846. Pens. 1849.
14 Maart 1837. C. G. van der Vliet, Pens. 1842.
13 Julij 1837. H. H. Creijgthonb, Maj. $^{5}/_{5}$ 1843. Lt.-kol. $^{3}/_{12}$ 1846. Pens. 1849.
13 Julij 1837. B. F. J. H. Le Bron de Vexela, Maj. den 6 Augustus 1843. Lt.-kol. $^{16}/_{2}$ 1847.
13 Julij 1837. J. M. Kern, Pens. 1846.
13 „ A. Bernhardt, Maj. $^{14}/_{9}$ 1844. Lt.-kol. $^{23}/_{2}$ 1849. dood 1854.
13 Julij 1837. J. Wolff, dood 1839.
13 „ H. v. d. Veen, Pens. 1839.
13 „ J. Wilhelm, Pens. 1841.
13 „ F. Havinga, Pens. 1840.
13 „ H. L. Lassing, dood 1838.
13 „ J. van Blokland, Maj. $^{14}/_{9}$ 1844. Pens. 1846.
13 Julij 1837. A. H. Helbach, Maj. $^{14}/_{9}$ 1844. Lt. Kol. $^{23}/_{9}$ 1849. Pens 1853.
13 Julij 1837. J. W. Beer, dood 1838.
13 Julij 1837. J. Tuoran, Maj. $^{7}/_{1}$ 1845. Pens. 1849.
13 Julij 1837. W. Cramer, Maj. $^{7}/_{1}$ 1845. Pens. 1847.
13 Julij 1837. R. J. Werkman, Pens. 1840.
13 „ J. A. Arthuis, Pens. 1840.
13 „ T. Westerbaan, dood 1838.
13 „ J. L. Schouten, dood 1842.
13 „ J. J. Schropff, Pens. 1839.
13 „ C. H. Schadd, Pens. 1840.
13 „ A. M. Rondeau, Pens. 1840.
13 „ C. Almerood, Pens. 1841.
1 Dec. 1837. L. A. Boers, Maj. $^{7}/_{1}$ 1845. Lt. Kol. $^{23}/_{2}$ 1849.
13 Dec. 1837. W. C. Klein, Maj. $^{7}/_{1}$ 1845. Pens. 1849.
13 Dec. 1835. G. W. de Reijniac, dood 1839.
13 „ F. C. van Hopbergen, Maj. $^{7}/_{1}$ 1845. Pens. 1849.
18 Dec. 1837. J. G. G. van Lindenbergels, dood 1839.
18 Dec. 1837. F. E. V. Roque, Maj. $^{26}/_{4}$ 1845. Lt. Kol. $^{18}/_{8}$ 1849. Pens. 1851.
5 Jan. 1838. F. J. M. Letter, Maj. 26 April. 1845. Pens. 1847.

1ste *Luitenants.*

F. A. I. Jackson.	11 Junij 1825
H. W. Nauman.	4 Dec. 1830
F. I. Sorg.	8 Sept. 1831
R. E. Eberhard.	8 Sept. 1831
I. L. C. Liedermooij.	4 Oct. 1831
R. L. van Dam.	6 Nov. 1831
I. T. van der Vlist.	5 Junij 1832
I. A. Veenhuijzen.	5 Junij 1832 Lt. Kol.
Clemes.	5 Junij 1832
Doerrleben.	5 Junij 1832
I. H. van Doornum.	19 Augs. 1833

1ste *Luitenants van* 1834.

C. Bresler.
H. Meijer.
J. P. Hasslocher.
A. Wolthers.
I. Brugge.
C. Stassart.
F. M. van Alphen.
I. van Rhijn.
A. de Brauwère.
A. I. Gieseke.

1 8 3 5.

I. F. Klaring.
D. Huisman.
C. G. Lentz.
F. Degen.
N. A. Damas.
I. Hicks.
I. I. Linkhand.
F. van Petten.
I. Ehrencron.
I. C. de Veer.
A. B. Cassa.
I. I. Offerman.
Jonkhr. A. L. N. Ridder de Stuers.
I. de Hart.
I. I. Wolff.
H. M. Seest.
P. Louis.
I. H. Derks.
A. Abrahamsz.
R. H. Driessen.
G. H. Ruempol.
P. Wilschut.
I. van Exter.
G. de Vos.
A. S. v. d. Meer.
F. P. van Ewijck.
J. F. Lomon.

1 8 3 6.

H. C. de Haart.
C. J. Heijligers.
J. B. van Beem.
L. J. Krolle, Lt. Kol.
J. J. de Vries.
K. Servais.
D. Lageman.
J. P. Zerben.
B. Douwes.
H. F. D. Odijk.
H. H. C. A. Janssen.
J. H. Hijneman.
G. G. Smeesters.
J. Schoch.
E. A. Schreuder Schepman.
J. D. van Holij.
J. G. Blank.
J. A. Waleson, Lt. Kol.
C. A. F. Pex.
A. A. J. Strick van Linschoten.
H. Huijgen.
J. Schweisgut.
J. N. Baudon.
C. L. Charon de St. Gn.
J. J. Croes, Lt. Kol.
D. Harcke.
J. J. van Exter.
G. J. Donleben.
R. Hendriks.
C. F. A. Ampt.
G. F. Runckel.
P. Wetzelaar, Lt. Kol.
H. Mulder.

1 8 3 7.

A. G. Huijsers.
J. Hoffman.
C. van Someren Brand.
P. Jansen.
J. E. H. Libourel.
C. van Furstenrecht.
J. van Zolingen.
J. H. Logeman, Luit.-kol.
A. van den Wiltenburgh.
K. P. Schimpf, Kol. $^{23}/_{8}$1853.
F. P. L. Froije.
L. J. Magnin, Luit.-kol.
W. L. Schepens.
P. Prinsen.
D. Noman, Luit.-kol.
J. C. Houthuijsen.
J. C. Meister.
W. F. Engelbert v. Bevervoorde.
J. L. de Salis.
L. J. Schorner.
P. L. de Hoop.
J. C. van Vilsteren.
G. Schultheis.
J. H. Holtz.
L. Collart.
P. C. S. Rauws.
J. C. van Deun.
A. J. J. Carton.
H. von Hain.
J. Baudoin.
D. C. von Ende.
J. M. Hemmes.
G. Beijerman.
A. Bagner.
C. C. Pachlig.
C. T. Veersema.
H. Renon.
H. G. Boon.
P. J. Wagenaar.
R. J. Le Bron de Vexela.
L. A. M. Rottiers.
A. J. Andresen, Luit.-kol.
J. D. L. Roulet.
J. F. Lambrechts.
F. G. N. de Villepoix.
J. G. Pex.
J. C. Livingston.

2de *Luitenants.*

H. Lingard, 16 October 1829.
L. J. van Loenen, 22 December 1831.
P. J. Melin, 17 September 1832.
C. Jenné, 21 December 1832.
J. L. Verster, 21 December 1832.
J. E. Bavink, 24 „ 1832.
J. B. de Brabant, 24 December 1832.
J. N. Creutz Lechtleitner, $^{24}/_{12}$1832.

2de *Luitenants van* 1833.

C. A. van Dalsum.
P. Zeller.
D. van Gunten.
N. Guillaume.
G. J. de Koning.
W. C. Pielat.
J. W. Vollenhoven.
B. R. Ots.
L. G. Neijman.
C. Zweserijn.

2de *Luitenants van* 1833.

J. F. A. van Dionant.
B. Janssen.
K. P. H. Moetzer.
A. Polder.
J. F. Kleine.
M. L. Dostal.
G. A. van Haastert.
B. Löwe.
F. L. W. A. Peuchen.
A. Adriaanse.
F. Post.
A. BADE, Majoor.
J. E. Scheltens.
C. Philips.

P. van Grootveld.
B. Klaassen.
J. J. E. Claisse.
J. Lazare.
P. Thouloup.
C. Keppel.
J. H. C. Schultze.
J. F. van Geersdale.
A. van Koeckritz.
L. Pison.
P. L. F. Baillieu.
G. E. Senstius.
J. S. A. Moorrees.
P. Derruel.

1 8 3 4.

J. C. Ackers.
H. J. Schortinghuis.
G. W. M. J. Horstink.
A. J. Laurent.
M. F. Morin.
C. Janssen.

E. Raes.
W. J. Rombeek.
J. Dado.
J. Wits.
L. Breukers.
J. C. Cranen.

1 8 3 5.

H. J. Lion.
C. A. Burer.
F. J. H. van Blommenstein.
J. S. Koster.
F. BAUDOIN, Majr.
F. W. Beurlin.
A. D. d'Argent.
L. Cornelizen.
H. MAIER, Majr.
A. M. Ravens.
E. J. Bockel.
J. J. Tichelaar.
J. Even.
S. H. Vos van Rijswijk.

H. Beekhuizen.
J. C. Munter.
P. J. NACK, Majr.
W. C. W. Göttsche.
G. H. Trompkeller.
J. L. H. Wiegand.
J. F. Koster.
C. Poolman.
D. L. DE BRABANT, Majr.
J. G. Busscher.
J. C. Leijfeldt.
C. de Bruin.
H. E. Brenninkmeijer.
J. F. SORG, Kapt.

1 8 3 6.

J. P. Rothe.
J. F. Benjamins.
F. J. Berg.
H. J. A. van Rossen.
J. F. P. Latour.
W. C. van Blommenstein.
G. A. de Bruin.
A. F. de Torbal.
J. B. Austerman.
C. Wolf.
J. E. H. Juch.
G. Langeveld.
R. L. Bouricius.
D. J. Derks.
J. A. Muller.
J. Korf.

G. G. v. d. Ouweland.
H. F. H. Valtelen.
N. Carrière.
P. Maureaux.
H. A. Helmrich.
W. J. van Heusden.
T. Reier.
F. C. Baute.
J. Metz.
C. LACH DE BERE; kapt.
J. L. A. Nieuwenhuisen.
J. LION, kapt.
C. Soeterik.
C. A. P. Angern.
P. Schall.
R. L. Meenderink.

1 8 3 6.

C. H. Bisschoff.
Graaf F. T. Bentheim Teecklenburg Rheda.
J. W. Macdonald.
A. Godtschalk.
K. Lijdekkers.
J. van der Pol.
J. Darmstatter.
D. J. B. de Groote.
G. Viervant.
H. Schwenk, kapt.

1 8 3 7.

J. Straub.
M. Sauer.
J. H. Nieraeth.
C. E. A. Maubach, kapt.
H. Crena, kapt.
C. Depmer.
J. C. L. Meijer.
H. Olivier.
J. H. Seelig.
H. Steinhardt.
J. Heije, Cz.
J. H. de Heer.
R. F. G. W. Janssen.
J. L. H. Hogershoff.
D. C. Meijer.
W. A. A. de Meester.
K. J. Schenck.
C. A. Handt.
G. B. Heitinga.
G. B. Ernst.
W. H. Kloots.
J. B. van der Ven.
J. E. Brugghe.
C. E. Hoefhamer.
C. M. van Wieringen.
J. J. Q. Benoist.
H. F. F. Boers.
J. A. de Bass.
W. P. J. Verster.
H. A. M. Brumstede.
J. Schwab.
M. J. Oosthout.
J. C. Faulkaper.
G. Elshout.
J. de Wijse.
A. C. Mathourné.
W. D. Ragut.
J. Helmers.
J. G. W. Dijkhuijzen.
E. C. F. Happé, kapt.
G. W. von Ende.
K. J. van Berg.
K. H. Boon van Ostade, kapt.
B. F. Reiger, kapt.
T. F. de Rooij.
L. J. M. Smets, kap.
C. Meijer, kapt.
C. van Rijnbach.
A. N. van Heinsbergen.
C. G. Kneuper.
N. A. Dessart.
A. L. Lindauwer.
W. Valckenier.
M. Salverda, kapt.
H. P. van den Ende, kapt.
K. F. van Steijn van Hensbroek, kapt.
A. de Pineda.
H. van Houten.
G. J. Poolman.
A. D. Mugge.
W. P. Kress.
W. Broekhuijs, Majoor. 7/453.

Ik heb de eer mij met de meeste hoogachting te teekenen,

Uw Dienstvaardige Dienaar

?

II.

Mijnheer de Redakteur!

Hebt gij mijnen vorigen brief begrepen? Ik wed dat gij, met al uwe gevatheid, dien niet hebt begrepen. En 't is toch zoo eenvoudig. Ik zal 't u uitleggen.

Bij het in de hand nemen van een *oud* naamboekje der officieren van het verzengde, maar toch wakkere Oost-Indische leger, is het dadelijk in het oog springend, dat er reeds zoo almagtig velen *uit* zijn. „Waar toch," zegt en vraagt men dan, „zijn die allen gebleven? hoe is het mogelijk,

dat er slechts zoo *weinigen* van over zijn?" en onwillekeurig ontstaat de vraag: waarom *zóó* velen dat leger verlaten hebben? want dat ze allen *dood* zouden zijn, kan toch niet verondersteld worden. Dat zoude te erg zijn! ofschoon *niet* voor 't pensioen-fonds!

Wegens ziekte geen dienstdoende, en dus ledigen tijd te over hebbende, zag ik mijn boekenkastje eens na en vond daar een officiers-boekje van de vorige eeuw — ik meen van 1838. Toen ik er de oogen insloeg dacht ik werkelijk, dat het van de vorige eeuw was, omdat er maar zoo heel weinig van de *toen* aanwezigen, *nu* nog in dienst zijn. Ik deed mij de gewone vragen: „waar toch zijn ze allen gebleven? Waarom toch hebben zij het leger verlaten?"

Het antwoord op de eerste vraag was niet gemakkelijk te vinden, doch daar men op vele bureaux niet zeer geheimhoudend is, en het gevraagde van „*zoo weinig belang*" was — is het mij gelukt, de kwestie voor een gedeelte opgelost te vinden.

Ziedaar u den vorigen brief opgehelderd: een oud naamboekje der officieren en de mutatien, die er sedert met hen hebben plaats gegrepen. Of echter die mutatiën allen volkomen juist zijn, wil ik niet bevestigen.

Op de tweede vraag vond ik een gemakkelijk, ja, meer dan één antwoord. Vooreerst de weinige tevredenheid of liever de bepaalde ontevredenheid en onvergenoegdheid, die men overal ontmoet, en door bijna een ieder hoort ontboezemen. Daarom kiest iedereen zijne partij. Elk, die maar kan, gedegouteerd als hij is en volkstrekt niet opgewekt of aangespoord, zonder vooruitzigt of hoop, gaat eenvoudig uit verdriet dood of neemt zijn pensioen.

Die het in de keus heeft, kiest het laatste. Om dit te bewijzen dient slechts, dat, volgens eene mij als *secuur* gedane opgave, den 1 Januarij 1833 er 141 officieren van 't Oost Indische leger gepensioneerd waren; als: 1 gl. maj. 69 kapt. en 38 luits. Dit getal is gedurende het jaar 1835, met 10 vermeerderd, zijnde op 1°. Januarij 34 gl. maj. 13 kol. 14 luit.-kol. 7 maj. 73 kapt. en 44 luit. of te zamen 151 gepensioneerden.

Het verhoogd pensioen-fonds, dat plegtanker der Oost-Indische officieren, waarin zij geheel hun geloof en hoop stellen, was, volgens die zelfde mededeeling, op 1°. Januarij 1833 *vóóruit*, *f* 570,834, en op 1°. Januarij 1834 was een batig saldo groot *f* 593,993; zoodat het fonds *toen* in één jaar bijna *f* 25,000 gulden was *vóóruit*gegaan.

Het getal gepensioneerden, dat op 1°. Januarij 1834, gelijk wij zagen, 151 bedroeg, was op 1°. Januarij 1842 gestegen tot 306, als: 3 gen. maj. 15 kol. 18 luit.-kol. 31 maj. 154 kapt. en 88 luit., zoodat het in dat korte tijdsbestek *ruim verdubbeld* is? Maar is nu ook het vóóruitgaan van het fonds daarmede in den pas gebleven? Och arme, neen! Op 1°. Januarij 1841 had het in kas *f* 638,278,74; doch op het einde van dat zelfde jaar was er slechts eene som van *f* 596,375, waaruit blijkt, dat het in dat jaar *f* 42,903 was *achteruit*gegaan; terwijl de boeken van dat fonds aantoonen, dat het fonds ook het jaar te voren een teruggang van *f* 43,000 gulden ondervonden had.

Den 1°. Januarij 1844 waren er 1 luit. gl. 8 gl. maj. 14 kol. 22 luit.-kol. 38 maj. 172 kapt. en 95 luit. of 345 gepensioneerden; terwijl er toen slechts in kas waren *f* 572,218, hetwelk weer een *onaardig* nadeelig verschil oplevert.

Het getal gepensioneerden was op 1°. Augustus 1846 tot een getal van 380 gestegen, en het fonds was op 1°. Jan. 1836 slechts vooruit met *f* 411,645, hetwelk echter bekend gesteld wordt als te zijn *f* 438,645, om dat er, ingevolge koninklijk besluit van 27 November 1842 n°. 76, door het land een subsidie van *f* 27,000 'sjaars is toegestaan (of sedert dat besluit *f* 51,000.)

Den laatsten December 1848 was het getal gepensioneerden opgeklommen tot 505! Toen was er nog in kas *f* 452,703, terwijl de achteruitgang over dat jaar als *f* 3,587 wordt opgegeven, 't welk echter als *f* 51,587 zoude kunnen gelezen worden, daar het fonds toch dit jaar eene subsidie uit 's lands kas van *f* 27,000, en uit het fonds der ongelukkige weduwen en weezen *f* 21,000 genoten had. Deze laatste subsidie der weduwen en weezen is hun bij gouvernements besluit van 10 September 1846 n°. 13 ontnomen.

Op den laatsten December 1849 waren er reeds 423 gepensioneerden, en was er, de beide subsidiën van *f* 28,000 steeds ontvangende, slechts een batig saldo meer van *f* 445,660.

Volgens de boeken van 't verhoogd pensioenfonds was er, naar luid van een verslag van 17 December 1852, op 31 December 1851 een saldo van *f* 401,125.26, terwijl op 1 Jan. van dat jaar *f* 423,529.37¼ aanwezig was geweest, waardoor over dat jaar een geldelijk verlies van *f* 22,334.11¼ wordt aangetoond; doch hierbij tellende de genoten subsidie uit 's lands kas van *f* 27,000, de *gewone* subsidie uit het weduwen- en weezenfonds van *f* 21,000 en de buitengewone subsidie uit datzelfde fonds der weduwen en weezen van *f* 7,210, zoo blijkt dat het verhoogd pensioenfonds, dat jaar alléén, met *f* 77,624 is teruggegaan, terwijl het getal gepensioneerden was geworden 466!

Uit deze lange aanhalingen blijkt, dat op 1°. Januarij 1833 er 141 gepensioneerden waren, met een fonds van *f* 570,334; terwijl de laatste cijfers aantoonen een getal gepensioneerden van 466, met een batig saldo van *f* 423,529. Zijnde dus binnen de 20 jaar de gepensioneerden *drie* maal vermenigvuldigd, terwijl het fonds schrikbarend is teruggegaan.

Wat moet daar van worden? In allen gevalle is het zeker, dat deze staat van zaken ouden en jongen „onlekker maakt" en de gezigten doet rekken. Daar echter het *in* dienst *blijven* der ouden niet wordt aangemoedigd, maar integendeel een ieder, die maar *kan*, zijn pensioen neemt, zoo groeit dit getal steeds aan en gaat het fonds al meer achteruit.

Het tegenwoordige kader officieren is bovendien ontevreden, omdat zij niet volgens rang en stand *betaald* worden, en er dus ook niet naar leven kunnen. Er bestaat geene behoorlijke verhouding tusschen hen en de burger-ambtenaren. Dat deze te veel hebben beweert niemand; dat de officieren

te weinig hebben zegt ieder! En 't is waar. Daarom dan ook gaan zij weg met pensioen, en kosten dus *dubbel* aan 't land. Want al wie gepensioneerd wordt, wordt vervangen, en kost dus 1°. pensioen, 2°. aktiviteits-traktement. Om die reden is 't in 't belang des lands, van 't leger en der individuën, dat men het met pensioen gaan *tegen gaat*, het in dienst blijven *bevordert*.

Wat ook velen, die in militaire dienst zijn, tegenstaaat, is het doen van *militaire eerbewijzen* voor burger-ambtenaren en Javaansche grooten. Daar over hoort gij dikwijls: „'t Is vernederend voor onzen stand; men schijnt ons wel te beschouwen als slechts bestemd, om voor ambtenaren te salueren, te schilderen, in 't geweer te komen en hen te helpen begraven." Een ander pruttelt: „Van den militair wordt civiliteit gevergd vis à vis civile ambtenaren, die zelve meestal weinig civiel zijn; 't is vernederend, krenkend, minachtend! het walgt ons."

Dit is de taal der meesten. Mijnheer PAHUD zal dit welligt tegenspreken; en te regt! want die jeremiaden worden *niet gehoord;* wij brommen en knorren slechts en familie, *onder de roos*. *Dit* is de esprit de de corps, die *hier* heerscht — een groot verschil met *die*, welke ik nog kort geleden a costij bij mijn regiment heb gekend. Hier heb ik telkens het jaarboekje in de hand; het is bijna bij ieder officier op tafel. Toen was het: „wanneer word ik 1ste luitenant?" nu is het „wanneer word ik kapitein? ben ik dat eens, wanneer kan ik met pensioen gaan? . . . of met verlof? .... maar daartoe zullen de recepissen wel niet present zijn." Foei 't is schande dat *ik* zoo spreek. Nog zóó jong en al aan pensioen gedacht. Ondertusschen is de tijd eens daar, dan zal vrees ik het fonds op *stok* zijn en dan .... het is om naar van te worden! Ziedaar de oorzaak dier mismoedigheid, neerslagtigheid, ontevredenheid en van dat gepruttel. Maar ik zeide daar, dat de heer PAHUD het welligt zal tegenspreken, omdat het niet gehoord wordt! Weet gij, waarom het niet gehoord wordt? 't Is, omdat *de militair niet spreken mag* of *durft* en het daardoor eindelijk geheel afleert. Anders! of hij 't hooren zou! Maar volgens het boekje wordt er *gevergd*, voor de civielen eerbewijzen, erkenning hunner grootheid en majesteit; voor *ons zelven* lijdelijke gehoorzaamheid, het letterlijk en zonder verwijl ten uitvoer brengen der gegeven bevelen; eene trapsgewijze *onder*-geschiktheid geraakt in ons als ingegeven, als ingesponnen, en daardoor wordt onze geest langzamerhand van zulk een gehalte, dat hij de individuen bijna tot machinen maakt. De gewoonte van steeds te gehoorzamen, lijdelijk ondergeschikt te zijn en steeds te dulden, heeft den militair geleerd te zwijgen. Dit zwijgen is een tweede natuur geworden. Het is hem als ingeprent als ingeënt. Zwijgen, gehoorzamen, ondergeschikt zijn — en daarom zijn dulden en lijden dan ook militaire deugden geworden, die, om er een schoonklinkenden naam aan te geven, „de edele zelfverloochening," of „l'Abnegation," genoemd worden.

Door echter steeds te zwijgen, te gehoorzamen en ondergeschikt te zijn, duldt, maar vooral lijdt hij dan ook in de ware beteekenis van het

woord, en heeft hij 't spreken afgeleerd..... 't spreken gaat ons hoogst moeijelijk af en is men ook *niet van ons gewend*..... Vechten, misère lijden, alles opofferen à la bonne heure; dat doen we gaarne, liever dan spreken. Viel er maar wat te vechten, dan hadden wij afleiding en amusement; maar lanterfanten, slenteren naar 't appel en naar 't soep eten gaan, te voet loopen, door de burgers bestoven of bemodderd worden, als zij ons voorbijrijden; *zij* in hunne witte baatjes, de *groote lui;* — *wij* in fijn laken met epauletten op, *de kleine lui;* — dat zet kwaad bloed — doet de hoofden bij één steken en pruttelen, reclameren, raisonneren enz. Verontrust u echter niet; 't geschiedt alles *in stilte*.... tot zoolang er eens *hardop* zal gepraat en gebromd worden over 't batig slot, waar wij zoo bitter weinig van krijgen.

Maar 't is genoeg! Zie hier heer baron! een boel wartaal. — 't Is ook maar luitenants taal..... Ongelukkig! niet eens een akademische! Huiverend bied ik ze u aan, maak er, gelijk gij meent dat het behoort, eenig gebruik van *). Mij dunkt, die oude ranglijst van 1838 spreekt nog al, ofschoon zij geen woord zegt. Slechts de mutatiën der hoofd-officieren en kapiteins heb ik aangewezen, die van de kollega's gaf te veel gezoek.

Het zal niet noodig zijn u te zeggen, dat, zoo lang het leger zwijgt, het daarom niet konsenteert, maar hoopt en vertrouwt. Spreek daarom een woordje ten onzen voordeele! 't Is wel waar, wij zijn een „noodzakelijk kwaad," maar toch wij meenen 't goed! — Kunnen wij gemist worden, schaf ons dan in 's Hemels naam af! Geef de ouden pensioen en ons een kontroleursbaantje, al is 't ook een assistent-residentschap...... Wij zullen 't wel schipperen, zonder zelfs veel vertoon — met ijver en ambitie...... Laat *ons* ook maar leeren planten suiker, indigo, of wel geef ons eene koffij- of tabaksfabriek..... In den beginne zal 't wel gaan. De inlanders merken het zoo gaauw niet, dat we weg zijn, en tegen dat zij 't bespeuren dan hebben wij *ons* „batig saldo;" voorts hals over kop naar huis — die talmt wordt weggejaagd — en dan is Holland *de hen met het gouden ei kwijt*. Eigenlijk zou Holland niet beter verdienen — want de kip maar eijeren te laten leggen, die weg te kapen, en 't beestje bijna geen voêr te geven, dat gaat niet.

Deze wartaal is heer baron! zeer ongekuischt; zuiver haar wat, en nog eens, ziet gij er iets nuttigs in — tot uw dienst. Vergun mij voorts, dat ik mij, met betuiging mijner bijzondere hoogachting, bij deze gelegenheid teeken

Uw dienstvaardige dienaar,
$(A + b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$.
1ste luitenant.

P. S. Ik hoor nu onder de *ouden* veel pruttelen over den stilstand *hier*

*) Wij hebben deze brieven geplaatst gelijk ze ons zijn toegezonden. 't Is niet onaangenaam zulk een pruttelenden luitenant eens te hooren — maar 't heeft ook zijn nut.
DE REDAKTIE.

in vergelijk met het Nederlandsche leger. Dáár is *nu* VERHORST reeds lang tot luitenant-generaal benoemd en had hij het reeds veel langer moeten zijn. Zoo hij *hier* ware gebleven zoude hij *nog* kolonel zijn. „Waarom" vragen de *oudjes*" is er voor ons ook geen beter vooruitzigt?" Dat ze er boos om zijn durf ik u wel verzekeren, en met onwillige honden is het slecht hazen vangen! Onze aanstaande nieuwe tenue zal ons ook weer klinkende munt kosten. Is echter die uniform doelmatig en netjes dan ook al weer goed, en maar wat meer krom gelegen. O! dat leeren wij zoo!

III.

Mijnheer!

Er bestaat bij ons, niettegenstaande onzen moedeloozen, ontevreden, gedrukten, misnoegden toestand, nog veel ambitie! Niet zonder moeite en veel hulp, heb ik de ranglijst van *mijn* wapen, de infanterie, — wel het meest miskende en verwaarloosde maar toch steeds het hoofdwapen — zoo wat bijeengelapt, òf daar komen een paar kollega's, uit jalouzie de metier, met opgestreken zeil, mijne ziekenkamer binnen stuiven, en trachten mij met veel poehaai te overbluffen; 't geen niet veel moeite kost, — want waarlijk ik word op 28 jarigen leeftijd ook al onverschillig, languissant, in een woord ik word ook al door dat „malaise", 't geen zoo welsprekend door een kolonialen Minister in vroeger dagen is bijgebragt, als zoo vele anderen, overstelpt. Doch dit is met de meesten het geval; men komt hier vol ijver en levenslust, maar er is hier een iets, een doodend — verstompend — alle lust wegnemend — verflaauwend — verslappend — ver? — ver? — element, dat die „malaise" onder de officieren ontzaggelijk spoedig doet ontkiemen. Intusschen hef ik mij, bij het binnenstuiven der jongelui, met nog een vonkje Hollandsch vuur, uit mijn ziekenstoel op — misschien de laatste vonk — en dan heet ik ..... „geacclimatiseerd", dat wil zeggen: een lummel, met gele bleeke kleur, langzamen tred en teemende spraak, elk woord met een gerekt, lam, beroerd „Hê, Jâ, Nâ" gevolgd.

Maar de kameraden, nog wat korter hier te lande, met nog gezonde ingewanden, hart, lever en milt, beginnen om 't hartst te schreeuwen: dat mijn ranglijst niets haalt bij de hunne, niets bewijst bij 't geen zij uit de hunne kunnen bewijzen. Die onhandige en nog zieker makende ziekentroosters van de artillerie en kavallerie vertoonen mij ranglijsten van *hun* wapen, zoo als het in lang vervlogen reeds vergeten tijden, namelijk in 1836, was. En wat blijkt dááruit?... dat ze het der arme infanterie waarachtig nog afwinnen. Zie hier kopij van 't geen ze mij toonen. 't Waren met bergen stofs overdekte, maar door de witte mieren en kakkerlakken gespaarde, bladen uit een Naamboekje van 1836, bevattende de namen der officieren van de kavallerie en artillerie, die *bijna allen* nu naar de maan zijn, of op hunne of liever *onze* rente leven, en 't verhoogd pensioenfonds helpen vernietigen. Op te zoeken wáár die allen gebleven zijn, wil ik van de kollega's niet vergen; doch de weinigen, die nog in aktiviteit bleven na te gaan, is gemakkelijk.

De Oost-Indische „kavallerie", gelijk men het ding nu noemt, even goed amphibie als in 1836, toen men het „husaren" betitelde, bestond op den 1sten Januarij van dat jaar uit den:

Luit. Kol. J. J. Perrie.
Majoor J. S. Tieleman.
" A. Mazel de Tangrij.
" W. Tieman.
Ritmr. C. F. W. de Sturler.
" Armstrong.
" Le Jolle.
" Helmrich.
" v. d. Klugt.
" J. V. A. de Sturler.
" Bucaille.
1e Luit. Cavalini.
" Pertat.
" v. Rijck de Groot.
" Pluiët.
" de Lange.
" Huizers.
" Piltz.
" de Menton.
" Klipffel.
1e Luit. Lambrechts.
2e Luit. Vermasen.
" Annes.
" L. M. J. Roijen.
" Jonquière.
" G. H. de Sturler.
" van de Watering.
" H. W. L. COUPERUS.
" Deppe.
" Vink.
" Gäbel.
" Friderich.
" Stupani.
" Beauvé.
" Jaspers.
" Popp.
" van Lenz.
" Bik.
" van Haastert.

Hieruit nu blijkt, dat van 't geheele korps officieren van *dien* tijd nog maar een enkele over is, en wel de 2e Lt. H. W. L. COUPERUS. Hij is nu de tweede van het regiment, ofschoon hij de eerste behoorde te zijn. Doch in weerwil daarvan is hij een ferm echt kavallerist, un vrai hussard, en nog steeds in het hart een tweede luitenant. Dat nu de *deftige* lui het niet op hem voorzien hebben enz.

De ranglijst der artillerie van 1836 meldt:

Kol. de Kock van Leeuwen.
Lt. Kol. v. d. Smissen.
" J. Penning Nieuwland, op wien velen het oog en het hart hebben gevestigd.
Maj. Stennekes.
" de la Chaux.
Kapt. Witters.
" Brunet de Rochebrune.
" Schippers.
" Bouman.
" Hajel.
" de Vries.
" von Lowestein.
" de Fiquelmont.
" van Yperen.
" Demmeni.
" Rutten.
" Gaerthé.
" List.
" de Roock.
" Vaessen.
" Vrijdag.
1e Luit. Klaring.
1e Luit. Essers.
" Dresse.
" Cyré.
" v. Schmidt auf Altenstadt.
" Seelig.
" Abbema.
" van Bijlandt.
" Lammers.
" van Naerssen.
" Havinga.
" Hechusius.
" A. MEIS.
" J. Wentzel.
" F. A. Neijs.
" Stutten.
" Hoekstra.
" Gaijmans.
" Kleinschmidt.
" Harcke.
2e. Luit. Warnas.
" Steudel.
" Cox van Spengler.
" Clarisse.

2e Luit. Prinsen.
" de Lange.
" J. C. M. E. van Reede van Oudshoorn.
" G. W. L. Henckel.
" Wedekamm.
" Koch.
" Scheffer.
" van Krippendorf.
" Gropp.
" Mouthaan.

2e Luit. van Heel.
" J. W. Calkoen.
" Janson.
" Schröder.
" J. B. P. Osten.
" de Chateleux.
" Willems.
" R. J. Kellerman.
" Discher.
" Meijer.
" Racine.

De kollega's der artillerie beroemden er zich op, nog maar *drie* hunner van 1836 over te hebben. Ze betreurden het echter, dat zoo velen, die weg zijn, aan het verhoogde pensioenfonds blijven knagen, en velen er al zoo lang aan geknaagd hebben.

Ik begreep niet beter te kunnen doen, dan maar te zwijgen en de kollega's gelijk te geven. Dat hielp; en langzamerhand eindigden zij hun ziekebezoek en vertrokken.

Nu meende ik rust te zullen hebben; doch ja wel! daar komt onze Rispain-sel aan, met een proces-verbaal van afkeuring om te teekenen. Hij, de vertegenwoordiger der heilige intendance, waarvan de leden meenen tot eene hoogere sfeer te behooren, en die gelooven dat zij eigenlijk n°. 1 zijn, en dat het leger om *hunnent* wil bestaat, — hij stuift mijn kamer binnen. Wat wil onze verifikateur, die steeds met roode inkt aan 't roijeren is, doch zich zelven de meeste magt en heerlijkheid toekent? Hij heeft van mijn infanterie-ranglijst gehoord — hij komt mij de les opzeggen — hij schreeuwt het uit, dat zijn wapen de kroon spant („zijn *wapen* NB. zoo'n pennist!)! Van zijn wapen is van 1836, *niemand* meer in de gelederen of onder de wapens! En.... ja waarlijk, daar toont hij mij een blaadje, waar de eerwaarde heeren der administratie op voorkomen en van wie er thans niemand meer bij het leger behoort. — Voila pour la frime.

Kol. Insp. en Chef Lucassen.
(Luit. Kol.) Onder-Insp. 1e. kl. Menu.
Majoor " " 2e. " Schultze.
" " " 2e. " S. Gondon.
(Kapt.) Adj. " " 1e. " J. B. J. van Doren, doeblang of voorvechter, zonder diploma evenwel.
Halstenberg.
G. Filet.
Odenthal.
v. d. Hoven.
1e Luit. Adj. ond. Insp. 2e kl. Rövekamp.
" " " " " " Haubner.
" " " " " " Schultze.
" " " " " " Brun.
" " " " " " ter Hocht.
" " " " " " Neumeijer.
" " " " " " van Beek.
" " " " " " W. C. Filet.

1e Luit. Adj. ond. Insp. 2e kl. H. Winter.
" " " " " " Engelman.
" " " " " " Bernasco.
Kapit. Kwartiermeester v. d. Does.
" " Milar.
" " v. d. Ham.
" " Gabrij.
" " v. Gijen.
1e Luit. " Bonset.
" " Duchato.
" " Weijler.
" " Bouwer.
" " Bertram.
2e Luit. " Oudshoorn.
" " Visbeek.
" " Kreling.
" " Couvreur.
" " Adena.
" " Riekers.

Uit deze laatste naamlijst ziet gij dus, heer Redakteur, dat onze kwezelaar waarlijk gelijk heeft, en er van de heilige mannen der administratie van 36 *niemand* meer over is. Dat ze allen *dood* zijn, is *niet* te veronderstellen, want in hunne afmattende gevaarlijke „*dienst*" nemen ze zooveel mogelijk hun gemak, genieten het vette der aarde, en profiteren wat zij maar kunnen van het allengs te niet gaande verhoogde pensioenfonds.

Doch genoeg gejokt en geschertst, volstrekt niet strookende met het ernstige der zaak. Gij weet echter, mijnheer de Redakteur, want gij hebt geloof ik ook nog gediend, luitenants zijn luitenants. Zij leven du jour au jour, en laten de *zorg* aan anderen over. Maar, daar het blijkt er *niet* vóór hen *gezorgd* wordt, zoo vestigt een hunner er mits deze de aandacht op. En waarlijk het is tijd dat men zich haaste! want hier is stilstaan waarachtig = aan den achterwaartschen marsch.

Adieu, met respekt en hoop,

Gehoel de Uwe
$(A + b)^2 = a^2 + = 2ab + b^2$.
1ste Luitenant.

De provisionele instruktie voor den „Raad van Koophandel en Koloniën."

In Maart jl. plaatsten wij in dit Tijdschrift een uitgewerkt stuk tot aantooning der „noodzakelijkheid van eenen Raad van Koloniën"; in April daaraanvolgende deelden wij mede een „Ontwerp van instruktie en reglement van orde voor dien Raad;" en in Mei daarop eene „Aantooning der uitvoerbaarheid eener goede zamenstelling van dusdanigen Raad."

In den aanhef van het eerste stuk maakten wij gewag van de instruktie, welke in 1814 voor den toenmaligen „Raad van Koophandel en Koloniën" is vastgesteld; wij schreven daaromtrent het volgende:

„Wij kennen de instruktie van 1814 niet, waarnaar de Raad handelen moest; maar het ligt in den aard der zaak, en het is in overeenstemming met de bepaling van art. 36 der grondwet van dien tijd: „de souvereine vorst heeft, *bij uitsluiting*, het opperbestuur over de koloniën en bezittingen van den Staat in andere werelddeelen," dat diens werkkring meer *adviserend* dan *besturend* zijn moest."

Thans zijn wij in de gelegenheid om de bedoelde instruktie van het jaar 1814 aan onze lezers mede te deelen, ofschoon wij ze niet vonden in het Staatsblad, waarin ze onzes inziens te huis behoort.

Het stuk is van den navolgenden inhoud:

PROVISIONELE INSTRUKTIE *voor den Raad van Koophandel en Koloniën.*

Art. 1. De raad van koophandel en koloniën vergadert gewoonlijk tweemaal 's weeks; en buitengewoon zoo dikwijls als de aard of de spoed der zaken zulks zullen vorderen.

Art. 2. De leden van den raad hebben onderling den rang van zitting en stemmen in de vergadering volgens de orde hunner benoeming.

Art. 3. Onze sekretaris van staat voor het departement van koophandel en koloniën is belast met het beleid der deliberatiën van den raad. Bij zijne absentie presideert de oudste in rang der aanwezige leden.

Art. 4. Geen der leden, noch ook de sekretaris, absenteren zich uit de residentie, zonder voorkennis van en overleg met onzen gemelden sekretaris van staat.

Art. 5. De leden, bij eenig point van deliberatie, het zij personeel, het zij uit hoofde van familie-betrekking tot in den vierden graad, belang hebbende, zullen, gedurende de behandeling van dat point, zich uit de vergadering van den raad absenteren.

Art. 6. De raad zal onzen sekretaris van staat voor den koophandel en de koloniën zijne consideratiën en advies mededeelen over alle zaken, welke hij, in deze zijne betrekking, aan den raad zal voordragen.

Art. 7. De raad zal zijne bijzondere aandacht vestigen op de algemeene belangen van den koophandel en de daarmede verbondene scheepvaart, mitsgaders op alle zoodanige binnenlandsche inrigtingen, welke met deze groote takken van welvaart in verband staan; en op alle bedingen welke, ter gelegenheid van traktaten en verdragen met vreemde mogendheden, ter bevordering van de gemelde algemeene belangen, zouden kunnen gemaakt worden.

Art. 8. Niet minder moet des raads aandacht gevestigd blijven op de bezittingen en etablissementen in de Oost- en West-Indiën en op de Kust van Afrika; op derzelver landbouw, industrie en handel; en op de meest voordeelige regeling van derzelver betrekkingen tot het moederland.

Art. 9. De kamers van koophandel, hier te lande aanwezig of nader daar te stellen, staan in eene onmiddelijke betrekking tot den raad van koophandel en koloniën, en suppediteren denzelven zoodanige lokale en andere informatiën, als noodig zijn ter volledige behandeling der zaken, die aan het onderzoek van den raad worden opgedragen of gerenvoijeerd.

Art. 10. Eene algemeene voordragt, ten aanzien van mogelijke verbeteringen in de organisatie der kamers van koophandel hier te lande, zal een object der werkzaamheden van den raad uitmaken.

Art. 11. De zaken, welke voor geene direkte afdoening vatbaar zijn, worden aan bijzondere en telkens afwisselende kommissiën, van ten minste twee leden van den raad, verzonden; welke het hun aanbevolen onderzoek onverwijld bij de hand nemen, en den uitslag van hetzelve zoo spoedig mogelijk ter tafel van den raad brengen.

Art. 12. Alle zaken worden afgedaan bij meerderheid van stemmen der presente leden van den raad. Wanneer de stemmen staken, wordt de konklusie tot de eerstvolgende vergadering uitgesteld. De stemmen andermaal stakende, zal de stem van den president beslissen, en het gevoelen van den raad dien overeenkomstig worden opgemaakt.

Art. 13. Van het verhandelde in elke zitting van den raad van koophandel en koloniën, worden behoorlijke notulen gehouden en in de eerstvolgende vergadering ter resumtie gebragt.

Art. 14. Elk lid van den raad heeft het regt om van zijne bijzondere opinie, wanneer dezelve niet met de gevallene konklusie mogt overeenstemmen, eene gemotiveerde aanteekening in de notulen van den raad te doen insereren.

Art. 15. De geheimhouding omtrent eenig voorval of point van deliberatie, zal aan de leden en den sekretaris, op den eed bij den aanvang hunner bediening gedaan, kunnen worden opgelegd, zoo dikwijls de voorzitter of de meerderheid der leden zulks zouden mogen verlangen.

Art. 16. Onder het bestuur en toezigt van den sekretaris van den raad, zal de redaktie der notulen en het verdere werk zijn gedemandeerd aan kommiesen en klerken, waarvan het getal en de jaarwedden, door ons, op voorstel van onzen sekretaris van staat voor het departement van koophandel en koloniën, zullen worden bepaald.

Art. 17. De werkzaamheden van den sekretaris en van de verdere geëmploijeerden worden door den raad in diervoege geregeld als dezelve zal vermeenen te behooren. Ook mag de raad een reglement van orde voor zijne vergaderingen ontwerpen en vaststellen.

Art. 18. Van alle charters en papieren zoo in de residentie als daar buiten, tot de voormalige Oost- en West-Indische kompagniën, de societeit van Surinamen, en de direktie van de Berbice betrekkelijk, of behoorende tot de besturen en administratiën welke te dier zake elkanderen in de laatste jaren zijn opgevolgd, zal door den raad gebruik kunnen worden gemaakt.

Art. 19. De raad zal zich, ten koste van den lande, mogen aanschaffen de gedrukte geschriften en journalen hier te lande of buiten 's lands uitkomende, en welke de raad, ten dienste zijner werkzaamheden, zoude noodig hebben, waarvoor jaarlijks eene zekere som, door ons, op voorstel van onzen sekretaris van staat voor het departement van koophandel en koloniën, zal worden toegestaan.

Art. 20. Alle verdere renseignementen, aanwijzingen en ophelderingen, welke de raad van koophandel en koloniën tot zijn doelmatig bestaan en werkzaamheid mogt noodig hebben, worden denzelven, door tusschenkomst van den sekretaris van staat voor dat departement, gesuppediteerd.

Art. 21. Alles wat de raad en zijn sekretaris van de 's Lands Drukkerij zullen noodig hebben, wordt, door den direkteur van de drukkerij, op schriftelijke aanvrage van den sekretaris, bezorgd en afgegeven.

Art. 22. De leden van den raad van koophandel en koloniën, zullen, bij het aanvaarden hunner funktiën, den volgenden eed in onze handen afleggen.

„Ik zweer (belove) dat ik den mij opgedragen post van lid van den raad van koophan-
„del en koloniën, ter goeder trouwe en met allen ijver, zal waarnemen; dat ik in alle
„zaken, waarin het gevoelen van den raad, of van mij in het bijzonder gevraagd zal

„ worden, mij met openhartigheid en getrouwheid zal gedragen, en daarbij steeds zal „ in het oog houden het algemeene welzijn van den lande, zonder mij daarvan te laten „ aftrekken door eenige beweegredenen hoegenaamd; en dat ik wijders zal in acht nemen „ de instruktie voor den raad van koophandel en koloniën, reeds gemaakt of nog te „ maken.

„ Ik zweer (belove) dat ik mij exaktelijk zal reguleren naar den inhoud van het plak- „ kaat der Staten-Generaal, van 10 December 1715, tegen het geven en nemen van ver- „ bodene giften, gaven of geschenken, gearresteerd.

Art. 23. Wij behouden aan ons, om deze provisionele instruktie ten allen tijde zoodanig te altereren, als, bij de ondervinding, noodzakelijk of raadzaam zal geoordeeld worden.

Aldus gearresteerd bij Zijne Koninklijke Hoogheid, den 25 Junij 1814.

Mij bekend,

De Algemeene Sekretaris van Staat,

(*Get.*) A. R. FALCK.

Wij vestigen de aandacht op art. 6 dezer provisionele instruktie, omdat hier blijkt, dat ook in 1814 de bestemming van den Raad van Koloniën was, om aan den minister te dienen van konsideratiën en advies, hetzelfde als onlangs aanbevolen is. Wij vestigen de aandacht ook op art. 7, omdat daaruit blijkt, hoe in 1814 het oog bijzonderlijk gevestigd was op de welvaart der binnenlandsche inrigtingen hier te lande, tot koopvaart en scheepvaart in verband staande; en op de art. 9 en 10, dewijl daarbij de verhouding tot het departement van koloniën aangewezen is van de kamers van koophandel, waaromtrent thans alle bepaling ontbreekt. Eindelijk meenen wij uitdrukkelijk te moeten wijzen op art. 19, vermits daaruit te zien is, dat in 1814 *groote waarde gehecht werd aan tijdschriften en dagbladen*, hetgeen zoo grootelijks afsteekt bij het stelsel, dat daaromtrent thans gevolgd wordt, blijkens het Koninklijk besluit van den 13 Januarij 1854.

Bij eene hernieuwde overweging der zaak, dringt zich de vraag op, hoe het mogelijk heeft kunnen zijn, dat de bewering der niet noodzakelijkheid van eenen Raad van Koloniën ingang heeft kunnen vinden? Tot in 1823 had wijlen Koning WILLEM I herhaaldelijk aangedrongen op het ontvangen eener voordragt tot het zamenstellen eener *adviserende kommissie*. Hij had in 1820 den toen bestaanden Raad van Koloniën wel ontbonden, maar hij verlangde toch een *adviserend* ligchaam voor den Minister van Koloniën. Wij willen ons hier in geene gissingen verdiepen, maar verwijzen onze lezers tot het uitgewerkte stuk, in dit Tijdschrift van Maart jl. voorkomende. Zij vinden daarin een aaneengeschakeld verhaal, hoe iedere poging om een adviserenden Raad van Koloniën weder in het leven te roepen, schipbreuk leed op het ongelukkige denkbeeld van eigene suffisentie.

Sedert de zamenstelling van dat verhaal, is de zaak op nieuw in 's lands raadzaal ter sprake gekomen. Wij geven daarvan het volgende overzigt.

Op den 22sten April l. l. werd bij de kommissie van rapporteurs der afdeelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, vastgesteld het voorloopig verslag omtrent het, op den 15den December 1853 ingediend, tweede ontwerp van wet tot vaststelling van het reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië. In dat staatsstuk zegt de kommissie:

„In naauw verband met de voorafgaande beschouwingen werd door verscheidene leden, die eene te ver uitgestrekte bemoeijenis der wetgeving in het moederland met de koloniale aangelegenheden onraadzaam of onbestaanbaar achten, het denkbeeld voorgestaan om aan den minister van koloniën eenen *kolonialen raad* ter zijde te stellen. Het viel toch niet te ontkennen, dat als genoemde minister niet slechts het omslagtig en veel omvattend beheer over de koloniën en overzeesche bezittingen moet voeren, maar nog daarenboven in menig geval als wetgever voor die koloniën en bezittingen optreedt, de taak te zwaar wordt, om op de schouders van één man te worden gelegd. Het denkbeeld was daarbij, om aan den kolonialen raad niet eenig aandeel in het bestuur toe te kennen, maar dien enkel als adviserend ligchaam te doen optreden, zoodat hij bijv. alle voordragten van algemeene verordeningen, vóór die aan den Koning ter goedkeuring wierden opgezonden, naauwgezet onderzocht en beoordeelde. Om voor dien werkkring geschikt te zijn, zou de raad zamengesteld moeten wezen uit mannen, die in Indië in onderscheiden vakken der openbare dienst met vrucht werkzaam zijn geweest, en dus bij algemeene kennis de meest volledige van de plaatselijke gesteldheid en belangen voegen. Het zou eene vereeniging moeten zijn van specialiteiten, gekozen, zoo als sommigen uitdrukkelijk er bijvoegden, zonder geest van uitsluiting en dus uit de voorstanders der onderscheidene stelsels, die thans hier te lande ten aanzien van Indië worden verdedigd. Tot waarborg voor hunne onpartijdigheid zou ieder lid aan de verbodsbepalingen van art. 3 van het reglement onderworpen moeten zijn. Welligt zou dat ligchaam een onderdeel van den raad van state kunnen uitmaken. Vreesde men echter, dat de waarborg, in het hooren van dit laatste kollegie gelegen, langs dien weg te zeer zou worden verzwakt, dan kon de koloniale raad afzonderlijk werkzaam zijn, en, gelijk enkele leden meer bepaald verlangden, aan den Minister van Koloniën worden toegevoegd. In allen gevalle scheen het nut, aan het bestaan van zoodanig adviserend kollegie verbonden, onbetwistbaar. Als ophelderend voorbeeld werd door eenigen gewezen op het onlangs genomen besluit tot intrekking der bazarregten. Dat besluit is genomen op grond, dat de middelen ontbraken, om de pachters der bazars aan de stipte naleving der pachtvoorwaarden te houden. Maar indien nu eens een koloniale raad, uit mannen van ervaring in de Indische aangelegenheden zamengesteld, doeltreffende middelen tot handhaving der gestelde voorwaarden had aangewezen, welligt ware eene zaak in stand gehouden, die op Java sedert onheugelijke jaren bestond en overal in de Oostersche staten inheemsch is. In dat geval zou dat kollegie hebben medegewerkt, om een inkomen van een millioen gulden 's jaars voor Indië te bewaren."

In de Memorie van beantwoording der regering, den 15den Junij 1854 ingekomen, zeide zij:

„Zoo als te regt is aangemerkt, behoort het weder oprigten van eenen raad van koloniën niet tot het thans behandeld onderwerp, maar tot de organisatie, het zij van het ministerie van koloniën, het zij van den raad van state. Wat daarvan wezen mag, de voor en tegen dien maatregel in het voorloopig verslag bijgebragte redeneringen, zullen voor de regering niet verloren zijn wanneer zij dit onderwerp in bepaalde overweging zal nemen."

Dit is iets geheel anders dan hetgeen van regeringswege voorkomt in de Memorie van toelichting, behoorende bij het Wetsontwerp van 15 December 1853. Toen heette het: „het denkbeeld om naast den Minister van Koloniën een kolonialen raad te plaatsen, aan wien de Gouverneur-Generaal wegens zijn administratief beheer verantwoordelijk zou zijn, is onder meer andere bezwaren onderworpen aan de ernstige bedenking, dat het de persoonlijke verantwoordelijkheid des Ministers van Koloniën onmogelijk zou maken."

Wij toonden vroeger aan, dat iets dergelijks onze bedoeling niet was; dat wij aan den minister slechts wenschen te zien toegevoegd een *advise-*

renden raad; hem zelf, als verantwoordelijk Minister, geheel wilden vrij laten. Ook in 1814 was de Minister onafhankelijk van den raad van koophandel en koloniën, en dit beginsel is door ons in acht genomen bij het, in April jl. medegedeelde, ontwerp eener instruktie voor den raad van koloniën.

De regering zegt nu, dat het weder oprigten van zulken raad behoort tot de organisatie van het ministerie van koloniën, dan wel van den raad van state. Het is dus te verwachten, dat wanneer de organisatiën dier beide departementen, ter gelegenheid der voor hen in te dienen begrootingen, of op andere wijze, ter sprake komen, de zaak alsdan van de zijde der regering zal worden behandeld. Er is te meer reden om zulks te veronderstellen, daar zij, in haar antwoord van 15 Junij 1854, betuigd heeft: „de voor en tegen den maatregel bijgebragte redeneringen, zullen voor de regering niet verloren zijn, wanneer zij dit onderwerp in bepaalde overweging zal nemen."

Men mag het er alzoo voor houden, dat de regering over de zaak beraadslaagt en dat zij den uitslag daarvan eerlang zal bekend maken. Het is een onderwerp van overwigtig belang, zoo als uit de daaromtrent door ons geleverde geschiedkundige bijdragen blijkt. Wij zijn verlangend te vernemen, welken weg de regering in deze zal volgen.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Tijdschrift voor Nijverheid in Nederlandsch-Indië. Uitgegeven door de Nederlandsch-Indische-Maatschappij van Nijverheid onder hoofdredaktie van P. BLEEKER. Mederedakteurs J. GROLL, G. T. DE BRUIJN KOPS en P. J. MAIR. Eerste deel. Aflevering I. Batavia, LANGE en C°.

Toen wij verleden jaar berigten ontvingen over de Bataviasche tentoonstelling van produkten der natuur en industrie, dachten wij niet, dat de tentoonstelling andere uitkomsten, dan de bevrediging van nieuwsgierigheid, zoude opleveren in een land, waar bijzondere nijverheid door gebrek aan vrijheid naauwelijks bestaat, en niet toereikende is voor de dagelijksche behoeften, veel minder deel neemt aan de handelsbeweging naar het buitenland. Hierop was onze meening gegrond, maar geenszins op de in Nederland nog bij velen bestaande en door de aanhangers van het monopoliestelsel gevoede meening, dat de geringe hoogte, waarop de nijverheid, de kunst en de landbouw in Nederlandsch Indië staan, een gevolg zoude zijn van gebrek aan aanleg, en van natuurlijke traagheid. Een bewijs van het tegendeel vindt men in de aloude overblijfselen van bouwkunst op Java, in de hoogte, die de landbouw bereikt heeft, *in spijt* van de hinderpalen, daarop drukkende door het monopoliestelsel, en ook in de voortbrengselen van nijverheid, die op de tentoonstelling de bewondering wekten van iedereen, die deze voortbrengselen vergeleek met de middelen, welke tot de voortbrenging gebezigd waren.

Onze geringe verwachting van die tentoonstelling heeft zich tot onze groote vreugde niet bevestigd, maar wel onze altijd volgehoudene meening, dat vooruitgang in wetenschappen, zoowel als in nijverheid, altijd te verwachten is, wanneer hij door de regering, die het initiatief daartoe niet behoeft te nemen, slechts niet tegengewerkt wordt.

De voorgangers op den weg van het goede, die „*pioneers*" der menschheid, waarvan COOPER, in zijne onsterfelijke romans, ons zoo sprekende voorbeelden geschilderd heeft, vindt men overal. Ook Java telt onder zijne bewoners sedert vele jaren een van die onvermoeide „pioneers" der wetenschap, die geene gelegenheid laat voorbijgaan, om zijne krachten aan den vooruitgang onzer nooit genoeg gewaardeerde koloniën dienstbaar te maken.

Onvermoeid in zijne ambtelijke betrekking als hoofdofficier bij de geneeskundige dienst, heeft hij nog tijd gevonden, om de wetenschap der Ichtijologische fauna van Indië een belangrijken stap vooruit te brengen;

en niet voldaan met, als president van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen, als hoofdredakteur van meer dan een wetenschappelijk Tijdschrift, als onderwijzer van Javaansche aanstaande geneeskundigen, als lid en medebestuurder van andere inrigtingen van wetenschap, elk oogenblik van rust op te offeren, heeft de heer P. BLEEKER in de Bataviasche tentoonstelling weder een middel weten te vinden tot de oprigting van eene maatschappij, waarvan de uitkomsten niet te voorzien zijn.

Wanneer wij toch in de boven aangekondigde eerste aflevering der uit te geven werken van de Maatschappij zien, dat die Maatschappij niet alleen van alle zijden aanmoediging vindt, en in spijt eener jaarlijksche kontributie van *f* 30 reeds meer dan 100 leden telt, maar dat ook het *ambtelijke* hoofd van den landbouw in Indië, de direkteur der kultures S. D. SCHIFF als president dezer maatschappij is opgetreden, en dat, behalve vele hooge ambtenaren, ook de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië daaraan deel neemt? en de Maatschappij met eene belangrijke geldelijke bijdrage schraagt, dan moeten wij van zelf tot de overtuiging komen, dat daar, waar eene maatschappij tot aanmoediging van nijverheid zooveel ondersteuning vindt, de tegenwerking tegen den vooruitgang van *partikuliere* nijverheid, *de eenige op den duur mogelijke*, opgehouden heeft, of ten minste spoedig ophouden moet.

De eerste aflevering bevat den brief van den heer BLEEKER, het voorstel tot de oprigting behelzende; de wetten en de punten van oprigting der maatschappij; adres aan en antwoord van de regering; lijsten van leden, en verhandelingen. Indien een gedeelte dezer verhandelingen uit den aard der zaak nog minder belangrijk is, als uittreksels bevattende van beschrijvingen van ten toon gestelde voorwerpen, wij vinden echter reeds dadelijk in die eerste aflevering eene allerbelangrijkste verhandeling van den mederedacteur, den heer G. F. DE BRUIJN KOPS, over *de zeevaart in den Indischen Archipel.*

Die verhandeling, die nog vervolgd zal worden, behandelt in 50 bladzijden, na eene doelmatige inleiding, de beschrijving van vaartuigen, in den Indischen Archipel in gebruik, en is zeker voor ons publiek, vooral dat zich met den scheepsbouw bezig houdt, allerinteressantst.

Omtrent de opgave der verschillende padie-soorten (blz. 80) werd ons gevraagd, of daarin niet eene zinstorende fout was ingeslopen, daar in de rubriek van het „Tijdsverloop tusschen het *planten* en *oogsten* der padi" waarschijnlijk zou moeten gezegd worden: *zaaien* en *oogsten*, aangezien onder het aantal dagen, van 120 (padi-gendjah) tot 220 (padi-gebang) variërende, waarschijnlijk ook de tijd begrepen is, noodig voor het zaaien en opkomen der plantjes (bibiet), die dan in de eigenlijke padivelden overgeplant worden. Gaarne zoude de vrager worden ingelicht, of dit zoo is, dan wel, of de opgegeven tijd alleen is de tijd, noodig van af het *overplanten der bibiet* tot het oogsten der padi.

Onze hooge belangstelling in die Maatschappij zal ons wel verschoonen,

indien wij eenige opmerkingen, die ons toeschenen der behartiging waard te zijn, in het midden brengen.

Art. 17 van het reglement zegt, dat het Tijdschrift slechts verkrijgbaar is voor *leden der Maatschappij*.

Op blz. 82 vinden wij, dat de Maatschappij zich in korrespondentie heeft gesteld met den president der Hollandsche maatschappij van nijverheid te Haarlem, ten einde te trachten, de Ned. Ind. maatschappij van nijverheid met haar in aanraking te brengen.

In ons laatste nommer deelden wij het berigt mede, dat bij het „Indisch Genootschap" het plan bestaat, om een jaaalijksch kongres daar te stellen voor den landbouw, de nijverheid en den handel van onze koloniale bezittingen.

Wij veroorlooven ons de bescheidene vraag, waarom, met het oog op het *doel* der Maatschappij, dit Tijdschrift niet ook verkrijgbaar wordt gesteld voor bewoners van Ned. Indië, die niet in staat zijn eene jaarlijksche kontributie van *f* 30 te betalen.

Wij zien toch reeds op blz. 95, dat de resident van Banjoemas, bij missive van den 2den Mei j.l. n°. 1137, voorstelde, de kontributie iets lager te stellen in het belang van eenige personen met kleine traktementen, en dat dit voorstel *niet* werd aangenomen.

In het belang van die *kleine* ambtenaren, zoowel als in het belang der Indische nijverheid in het algemeen, zouden wij zeer wenschen, dat de werken der Maatschappij voor den minst mogelijken prijs, zoowel in Indië als in Europa, werden verkrijgbaar gesteld. Het nut daarvan zoude, naar onze bescheidene meening, verre te boven gaan het nadeel, dat de maatschappij daardoor misschien zoude lijden door het niet toetreden van enkele personen.

Misschien zouden het „Indisch Genootschap" en de „Maatschappij van nijverheid" in Indië beiden best hunne bedoelingen bereiken, door zich met elkander in aanraking te stellen en tot zamenwerking te verbinden. Hun doel is *het zelfde*, en het denkbeeld, dat ons omtrent het beginnen dezer zamenwerking voor den geest zweeft, is dit: dat door het *Indisch Genootschap* in Nederland in 1855 eene tentoonstelling werde gehouden, van de voorwerpen, welke door de „*Maatschappij van nijverheid*" tot dit doel naar Parijs worden gezonden.

Het is een denkbeeld, waarvan de doelmatigheid na te gaan, en de uitvoering des noods te beramen, natuurlijk aan het beleid der beide Genootschappen moet worden overgelaten.

De namen der redakteuren van het Tijdschrift der maatschappij van nijverheid staan ons borg, dat de inhoud aan de bedoeling steeds zal beantwoorden.

Le Japon. Histoire et déscription. Rapport avec les Europeens. Expedition Americaine. Paris, ARTHUR BERTRAND, rue Hautefeuille 21.

Indien Europa niet zoo zeer het oog gevestigd had op gebeurtenissen

van zoo hoogst gewigtigen aard, die in ons werelddeel plaats hebben, dan zou het gewis onverdeeld zijne aandacht wijden aan de merkwaardige voorvallen in twee landen van het oosterlijk halfrond. Wij zien toch in het Hemelsche rijk eene omwenteling tot stand komen, die niet alleen diep ingrijpt in den staatkundigen toestand des lands, maar die ook uit een godsdienstig, maatschappelijk, en kommercieel oogpunt van hoog gewigt is; eene omwenteling, die den troon van de heerschende Tartaarsche dijnastie bedreigt en die de zeden, gewoonten en de eeredienst van een land schijnt te zullen veranderen, dat meer dan alle andere landen ter wereld sinds overoude tijden daaraan gehecht was. In een ander rijk, dat wel is waar niet zoo uitgestrekt, maar in alle opzigten niet minder merkwaardig is, zien wij feiten plaats grijpen, die van niet minder gewigtige gevolgen zijn kunnen. Sedert twee eeuwen was Nippon voor alle Europesche natiën, behalve voor ons, Nederlanders, met een muur omgeven, die, in plaats van dòor den tijd te verzwakken, juist kracht scheen te ontleenen aan het feit, dat hij oud was; alleen aan de Chinezen en aan de Hollanders was het tot nu toe veroorloofd, en dat nog wel onder zeer beperkende bepalingen, om den grond van de Japansche eilanden te betreden; alle andere volkeren werden door eene overoude staatkunde uit Japan geweerd, ondanks de herhaalde pogingen, om betrekkingen met zijne bewoners aan te knoopen. En plotseling hebben wij de mare vernomen, dat de burgers van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika er in geslaagd zijn, zich den toegang tot dat rijk te verschaffen; zij hebben eene bres in den afsluitingsmuur weten te maken en het is wel te voorzien, dat die, binnen eene niet te verre toekomst, geheel zal zijn omvergehaald.

In Frankrijk, waar het binnenlandsch politiek leven ingesluimerd is, werd de aandacht sedert eenigen tijd door onderscheidene publikatiën op deze gebeurtenissen in die beide landen gevestigd. De heeren YVAN en GALLERY hebben onlangs aan het Fransche publiek den Chineschen opstand in vele zijner bijzonderheden bekend gemaakt. Dezer dagen is de beurt aan Japan gekomen. De heer E. FRAISSINET heeft een werk het licht doen zien onder den titel: *Le Japon. Histoire et Déscription. Rapport avec les Europeens. Expédition Americaine.* Paris, ARTHUR BERTRAND, rue Hautefeuille, 21. Dit werk is in Frankrijk met belangstelling ontvangen. Wij stellen ons voor, dat onze lezers daarvan niet ongaarne een kort verslag zullen lezen, èn omdat Nederland tot nog toe eene bijzondere bevoorregte positie in Japan had, èn omdat de schrijver een Nederlander is, dien wij eenige bevoegdheid mogen toekennen tot het schrijven van zoodanig werk. De heer E. FRAISSINET heeft zich toch hoofdzakelijk toegelegd op de studie van de Aziatische volkeren en landen, en hij zal onze lezers waarschijnlijk niet onbekend zijn, wanneer wij hier slechts bijvoegen, dat hij gedurende eenigen tijd mede-redakteur was van den *Moniteur des Indes-Orientales et Occidentales* van den heer P. baron MELVILL VAN CARNBÉE, terwijl hij door zijne vroegere en latere relatiën, vooral met den heer VON SIEBOLD, ruimschoots in staat was, de materialen voor het door hem thans

uitgegeven werk bijeen te zamelen. De uitgave daarvan te Parijs zal minder verwondering baren, wanneer men weet, dat de heer F. zich sedert een zestiental jaren aldaar heeft gevestigd, welk verblijf alleen door een kortstondig oponthoud in het vaderland werd afgebroken, zoodat Frankrijk voor den schrijver van het door ons te behandelen werk een tweede vaderland is geworden.

De inleiding, waarmede de schrijver zijn werk aanvangt en waarbij hij Japan als een onbekend Eden voorstelt, waartoe de Nederlanders alleen toegang hebben, en hetgeen hij omtrent de expeditie van commodore PERRY zegt, behooren thans tot de geschiedenis. Latere gebeurtenissen hebben dit aangevuld. „Japan," zegt de schrijver, „bestaat uit eene groep eilanden in Oostelijk „Azië, waarvan de toegang voor de scheepvaart moeijelijk en dikwijls ge„vaarlijk is. Het wordt bewoond door een nijver en, in vergelijking van an„dere Oostersche volkeren, hoogst beschaafd volk. De natuurlijke gesteldheid „dezer eilanden doet de inwoners eene groote ongelijkheid in het klimaat „gevoelen. De koude in den winter is zeer gestreng, en in den zomer zou „de warmte zonder de verfrisschende zeewinden ondragelijk zijn. Deze „luchtgesteldheid schijnt invloed te hebben uitgeoefend op de bevolking; „haar karakter is zeer verschillend op de onderscheidene eilanden; de „bewoners zijn woest in de uitgestrekte provincie Osion; zij zijn daar„entegen in verschillende deelen van het eiland Sikok zachtaardig en „beschaafd; zij zijn van eene middelmatige gestalte en hebben een éner„giek karakter te Satsouma en in Oosimi, maar daarentegen wordt „Coubitesima bewoond door een ras, dat in Japan als dwergachtig bekend „staat. Men heeft vroeger op de Zuidelijkste eilanden zwarten gezien, „en in de Oostelijke provinciën ziet men menschen met dikke hoof„den, kort ineengedrongene gestalten en platte neuzen. Het schijnt dat „Tartarije, China en de Maleische stammen bijgedragen hebben tot de be„volking van het land. Het klimaat, de godsdienst, de onwrikbare wetten „en de dikwerf zonderlinge gewoonten hebben de Japanezen gevormd tot „een dapper, maar niet wreed volk, dat behendig en geslepen maar niet „listig is, en dat zich gretig op alle mogelijke wetenschappen toelegt; zij „zijn daarenboven in vele opzigten uitstekende kunstenaars, en stellen „zindelijkheid en orde op hoogen prijs. Eenige Hollanders trekken jaar„lijkt dit land door in rijk versierde palanquins, of bevaren de rivieren „in schitterende yachten; zij worden nu eens ontvangen in met goud be„dekte tempelen, het verblijf van de priesters van BOEDHA, dan weder „in prachtige hôtels, die onophoudelijk door danseressen, muzikanten en „bayadères verlevendigd worden. Voor hen openen zich alleen de ongast„vrije deuren van dit rijk, waar de zoo sterk werkende natuur nog steeds „door den arbeid der menschen wordt beheerscht; het is een land van „lakwerk en vernis, groote hangende bruggen en forteressen, die aan den „rand van vlammende kraters zijn gebouwd, een land, waar de velden „zoo bevolkt zijn als onze straten (?) en de straten als onze schouw„burgzalen; waar eene overbevolking zelfs den arbeid van lastdieren niet

„ versmaadt; waar de soldaten, steeds in feestkleederen gedost, hoe dap-„ per ook, geene andere taak hebben te verrigten dan tot eerewachten voor „de prinsen te verstrekken, die elk oogenblik door de wetten van de éti-„ quette uit de verst afgelegene provinciën naar het hof worden geroepen." De Japanezen zijn groote liefhebbers van bloemen; zij zijn welligt de nijverste landbouwers op aarde, maar ofschoon zij ossen voor den ploeg gebruiken, eten zij geen vleesch; de zee verschaft hun dierlijk voedsel; zij zijn nieuwsgierig, ondernemend en zouden gaarne de zee bevaren, indien hun niet op doodstraf verboden was zich op zekeren afstand van de kusten te verwijderen. De huwelijken worden op zeer eenvoudige wijze gesloten; zij kiezen daarvoor schilderachtig gelegen oorden en de geheele plegtigheid bestaat, behalve uit het gebed, in het ontsteken van een fakkel door den bruidegom, waaraan de bruid een anderen fakkel doet ontbranden. De vrouwen blanketten zich, daar het onmatig gebruik van thee de frissche kleuren van het gelaat doet verdwijnen; zij maken de tanden zwart en trekken de wenkbraauwen uit. Onkuischheid wordt met onverbiddelijke gestrengheid gestraft. Zij zorgen vooral voor netheid en orde in de woningen, die de schrijver aldus voorstelt: „Wat de woningen der rijken betreft, men „ziet er zeer sierlijke vertrekken in, die rondom met beschilderde en ver-„gulde planken zijn bekleed, hetgeen daaraan een wonderbaren glans ver-„leent en het oog verrukt. Men vindt altijd aan de zoldering eene schilderij „van een of ander beroemd meester, en op de vloer staan vazen met wel-„riekende planten. De muren zijn behangen met étagères van lakwerk en „porselein en met verschillend wapentuig. De daken steken tot vier voe-„ten uit om de personen te beschutten, die in eene galerij plaats nemen, „welke rondom het geheele gebouw loopt en meesttijds op heerlijke tuinen „uitziet." Het voedsel bestaat uit rijst, visch, wildbraad, groenten, die op duizenderlei wijzen worden bereid, en schelpdieren. De Japanezen houden veel van gebak.

Een belangrijk gedeelte van het werk van den heer FRAISSINET is aan de geschiedenis van Japan gewijd. Even als van alle andere Oostersche volkeren, dagteekent de geschiedenis *der Japanezen* van eenige millioenen jaren. De eigenlijke historie begint met ZENMOU, de eerste heer of dairi, die omtrent 25 eeuwen geleden regeerde. Sedert dien tijd loopen de kronijken der Japanezen met de meeste orde tot op onze dagen voort. In Japan bestaat een geestelijk en een wereldlijk vorst, de Mikado en de Siogoun. De eerste was sedert onheugelijke tijden de wettige opperheer des lands. Ongeveer 1200 jaren na J. C. besloot Keizer KONIEÏ een leger bijeen te brengen, ten einde de geschillen te beëindigen, die tusschen zijne groot-vassalen bestonden en die het land onophoudelijk in burgeroorlog wikkelden; hij gaf te dien einde aan zijn generaal YORITOMO het bevel over zijne troepen en tevens de meest uitgestrekte volmagt. Deze maakte van de gelegenheid gebruik, om tegen zijn vorst in opstand te komen en hem van het wereldlijk gezag te berooven. Na langdurige burgeroorlogen wisten de Siogouns in 1590 allen tegenstand te overwinnen, en zij zijn sedert dien tijd de beheer-

schers van het land gebleven, terwijl de Mikado, tot den rang van half-god verheven, inderdaad van alle gezag beroofd werd.

De Mikado bewoont Miako; deze stad ligt in eene groote vlakte en wordt door verscheidene rivieren doorstroomt. Het paleis ligt ten noorden van de stad en is daarvan door wallen en grachten afgesloten; de bevolking telt 476,000 leeken en 52,000 priesters, behalve het hof. Aan den Mikado wordt goddelijke eer bewezen; hij gaat nooit uit en betreedt nimmer de aarde; van het eene vertrek wordt hij naar het andere gedragen; behalve een aantal bijwijven heeft hij 12 wettige vrouwen. „Indien men nagaat," zegt de schrijver, „dat dit hof steeds al zijne glorie heeft behouden; dat de oude „dynastie zich steeds omringd ziet door de schaduwbeelden van de souve„reiniteit; dat men aan den Mikado, als het ware ongemerkt, eene onme„telijke hoofdstad tot gevangenis heeft gegeven; dat eindelijk de glans van „den troon en de grootste eerbewijzingen aan die schaduwvorsten worden „gelaten, dan zal men begrijpen, hoe vreemd dit ook zijn moge, dat de „geestelijke vorsten van Japan zich steeds de meesters van het rijk wanen „en dat in hun oog niets veranderd is."

De eerste Europeanen, die Japan betraden, waren Portugezen. FERNAN MENDEZ PINTO en twee andere Portugezen, die zich op de jonk van een Chineeschen zeeroover hadden ingescheept, werden omstreeks het midden van de zestiende eeuw door stormen op die onbekende kust geworpen. Zij werden weldra door andere vreemdelingen gevolgd. De christelijke godsdienst, die door de Portugezen werd verspreid, telde weldra talrijke aanhangers. Het gedrag der Portugezen, die eerst als nederige kooplieden in het land waren gekomen en die zeer goed ontvangen waren, werd weldra trotscher. De Japansche priesters zagen hunne afgodendienst bedreigd en zij trachtten het hof tegen de vreemdelingen in te nemen. Eene zamenzwering onder de Japansche christenen was het sein tot de verjaging der Europeërs, en Keizer TAÏKO verbande in 1637 alle vreemdelingen uit zijn rijk, behalve de Hollanders en de Chinezen, terwijl hij de zaden van het christendom, die in zijn rijk gestrooid waren, in stroomen bloeds versmoorde. De Spanjaarden, die kort na de Portugezen betrekkingen met Japan hadden aangeknoopt, werden daaruit eveneens verbannen, nadat een heerlijk driemastschip, *Madre de Dios* genaamd, ten koste van 3000 zijner soldaten, door den prins van Arima, op bevel van het hof, in de baai van Nangasaki was veroverd en in brand gestoken.

Onder alle Europesche natiën werd alleen aan de Nederlanders vergund in Japan te blijven.

„Deze uitzondering," zegt de schrijver, „is niet gemaakt in het belang van „den handel, ofschoon de inlanders hen voor eerlijke kooplieden kennen. „Maar zij zijn sedert verscheidene eeuwen zoo trouwe bondgenooten van „Japan geweest, dat de staatkunde van dat rijk hen als een voorpost tegen „eventuële gevaren gebruikt." MAHU en SEBALD DE WEERT, die in 1598 naar Indië vertrokken, knoopten met Japan betrekkingen aan. Bijna waren ook de Hollanders in het dekreet van uitsluiting begrepen, toen alle chris-

tenen uit Japan werden verbannen, maar de bewijzen, die zij gaven, dat het hun niet om veroveringen te doen was, wendden het onweder van hen af. Het onmiddellijk gehoorzamen aan een bevel tot het afbreken van een steenen gebouw, als kantoor op het eiland Firato opgerigt, redde de Hollanders, die bij den minsten tegenstand onmiddellijk uit het rijk zouden zijn gedreven. Intusschen konden alle pogingen van den toenmaligen direkteur van den Hollandschen handel, den heer CARON, niet beletten, dat hunne faktorij van Firato naar het eiland Decima werd overgebragt. Digt bij Nangasaki werd een kunsteiland gevormd, dat zich eene halve el boven hoog water verheft. Het heeft den vorm van den Japanschen waaijer, die ieder inwoner van beide seksen draagt. „Toen Keizer JYEMITS bevel had „gegeven Decima aan te leggen, werd hem gevraagd, welken vorm men „er aan geven moest. De autokraat reikte daarop zijn waaijer aan de „bouwmeesters." Decima wordt aan Nangasaki verbonden door eene kleine steenen brug, die gedurig door talrijke wachten bewaakt wordt. Aan de noordelijke zijde van het eiland zijn twee groote deuren, de *waterpoorten* genaamd. Men opent die nooit, dan om de schepen te laden en te lossen, en dat nog wel in tegenwoordigheid van een aantal kommissarissen, die daartoe door den Gouverneur benoemd worden. Hij onderhoudt een aantal wachten en beëedigde inspekteurs op het eiland. Om het sluiken te beletten, wordt niet alleen telkens eene inventaris van elke lading opgemaakt, maar deze wordt ook in verzegelde magazijnen geborgen. „Zoodra „de Hollandsche zeelieden voor de stad komen, ontneemt men hun de ka„nonnen, de geweeren, de pistolen, de blanke wapenen, den krijgsvoor„raad, de zeilen en het touwwerk en men strekt de voorzorg zelfs zoo „ver uit, dat men zich van het roer meester maakt. Uit hunne gedwon„gene verblijfplaats beschouwen de Hollanders de fraaije stad Nangasaki, „die door drie groote rivieren bespoeld wordt; het is eene van de beste „havens ter wereld, die weldra van hoog belang zou worden onder Euro„peesch bestuur of onder een stelsel van vrijen handel. Nangasaki, dat „in het breedste gedeelte van de baai gelegen is, verheft zich anphitheater„gewijs op steile, maar niet zeer hooge bergen, die tot aan den top met „frisch en lagchend groen bedekt zijn. Dit aangenaam perspektief wordt „bekroond door pagoden, waarvan de bouworde en de zonderlinge ver„sieringen niet van gratie ontbloot zijn. Men ziet die op alle heuvelen. „Zij zijn omringd door terrassen en tuinen. Hooger nog en tusschen de „tempelen ziet men de toppen van eene menigte grafteekenen, die in ede„len en somberen stijl zijn aangelegd; want de wijze gewoonte om de lijken „buiten de steden te begraven, die bij ons nog niet zeer oud is, bestaat „sedert honderde jaren in Japan. Dit tafereel wordt door vruchtbare en „heerlijke rijstvelden omgeven."

De eentoonigheid van het verblijf der Hollanders wordt alleen afgebroken door de reis, die zij om de vier jaren naar de beide hofsteden doen. Alles wordt vooruit geregeld; het tijdstip van het vertrek, het aantal dragers der palaquins, de rangen der tolken, de uren van vertrek, de in-

togt in de groote steden en tot het getal buigingen, die de officieren en ambtenaren moeten doen. Overal heerscht de gestrengste etiquette; in alles erkent men een volk, dat aan zijne waardigheid en aan zijne oude gebruiken ten hoogste gehecht is. De Nederlandsche vertegenwoordiger wordt overigens in rang aan de prinsen, gouverneurs der provinciën, gelijk gesteld; hij stapt af in de woningen der grootste heeren; even als zij versiert hij zijne rustplaatsen met zijden behangsels, even als zij dragen de bedienden zijne wapenen en geniet hij het zonderlinge voorregt *zijne thee zelf te mogen zetten.* De reis gaat eerst naar Miako, daarna naar Yedo, het verblijf van den Siogoun. De stad Yedo ligt onder 32° 32' n. br., te midden van eene groote vlakte, aan het einde van eene zeer vischrijke golf. Van de zeezijde gezien, ligt zij, even als alle Japansche steden, in een halven cirkel; zij heeft noch poorten noch muren. Zij wordt door een aantal kanalen doorsneden, die van hooge borstweringen voorzien en met boomen beplant zijn; voornamelijk dienen deze kanalen om de branden te blusschen, die zeer dikwijls de houten woningen in Japan vernielen. Gewoonlijk blijven de Hollanders slechts weinige dagen in de hoofdstad. Het opperhoofd van de factory alleen verschijnt gewapend voor den Keizer; men draagt hem zijn degen in eene prachtige schede na. Door pages naar het paleis geleid, zetten de Hollanders zich op Oostersche wijze neder en bedekken hunne voeten met hunne mantels. Uit de zoogenaamde zaal met duizend matten gaat het opperhoofd alleen met den gouverneur van Nangasaki naar de audiëntiezaal. „Aan het einde van de zaal zit de Keizer, „wiens kostuum in geenerlei opzigt van dat zijner onderdanen te onderscheiden is. Het opperhoofd begroet hem op Japansche wijze namelijk „door zich even als de prinsen des rijks tot op den grond te buigen; een „der leden van den raad van state stelt hem daarop voor, onder den uitroep van: *Kapitan Olanda!* Onmiddellijk daarna wordt deze door zijn „geleider aan den mantel getrokken, tot teeken dat de voorstelling afgeloopen is. Deze geheele plegtigheid duurt naauwelijks eene minuut." Bij hun vertrek herinnert men de Hollanders aan de voorwaarden van het hun toegekend verlof tot verblijf. Deze zijn van groot gewigt en kenteekenen het wantrouwige karakter van het gouvernement. „Zij moeten zich „onthouden van alle verspreiding van hunne godsdienst, alle ondernemingen doen kennen, die vreemdelingen tegen Japan mogten willen doen; „zij moeten de aanraking der Chinesche jonken vermijden, die tusschen „Japan en China varen, en zij moeten de vaart der Liukiu-eilanden eerbiedigen, daar de inwoners onderdanen des rijks zijn." De terugreis geschiedt op dezelfde wijze als de heenreis. Voor dat wij van dit punt afstappen, mogen wij niet onvermeld laten, dat de schrijver in het tweede deel een hoofdstuk heeft gewijd aan de verdediging van zijne landgenooten tegen de beschuldiging, die meermalen ten onregte tegen ons is ingebragt, namelijk dat de Hollanders bij hunne aankomst in Japan genoodzaakt zouden zijn een crucifix met den voet te treden. „Ofschoon de Hollanders," zegt de schrijver, „deze daad, die stuitend zou zijn voor hun geweten, geenszins

„ behoeven te plegen, heeft men getracht zelfs van hunne zijde alle verspreiding van nieuwe geloofsbelijdenissen te beletten. Dit is hun ten „ strengste verboden; zij mogen zich zelfs in het openbaar geene Christenen noemen. De kapiteins der schepen, die jaarlijks naar Japan komen, „ moeten de gebedenboeken en de voorwerpen, tot hunne godsdienst betrekkelijk, die zij aan boord hebben, verzegelen en gedurende hun verblijf laten bewaren; bijbels en psalmboeken zijn daarvan uitgezonderd. „ Maar daartoe bepalen zich alle godsdienstige beperkingen, die hun zijn „ opgelegd.”

De Chinezen, de eenige natie, die naast de Hollanders tot nog toe in Japan geduld werd, zijn niet zoo als dezen met eenig officiëel karakter bekleed. Zij vertegenwoordigen niet het Gouvernement en men ziet in hen slechts kooplieden. Deze positie verschaft hun een weinig meer vrijheid. „ Zij mogen zich binnen de stad begeven, hetzij voor het gebed, hetzij om „ voorraad op te doen; maar daarentegen behandelt men hen met minder „ eerbied dan de bewoners van Decima. Hunne zeden zijn ook niet zeer „ prijzenswaardig en wanneer er soms een gevecht tusschen hen ontstaat, „ dan treedt de Japansche policie door het toedienen van stokslagen tusschen beide.” Voordat alle vreemdelingen uit Japan waren gebannen genoten de Chinezen, even als zij, onbeperkte vrijheid; na dien tijd werd hun handel tot 70 jonken 's jaars beperkt en hij was voor weinige jaren tot een tien- of twaalftal gedaald, die elk eene lading van ongeveer ƒ 100,000 aan boord hebben.

Het einde van het eerste deel besluit met een belangrijk verhaal van de kuiperijen van het Engelsche tusschenbestuur op Java, dat zich van de factory der Nederlanders in Japan trachtte meester te maken. Aan onze lezers is hetgeen daarvan gezegd wordt, gewis bekend uit de geschriften van DOEFF en anderen. Het doet het Nederlandsche hart evenwel steeds goed, wanneer men die bladen herleest, waarin ons verhaald wordt, dat het zoo even genoemde opperhoofd van den Japanschen handel, in welke moeijelijke omstandigheden hij zich dan ook bevond, in die voor ons vaderland zoo bange dagen, de Nederlandsche vlag in dien hoek der wereld handhaafde, tot dat wij op nieuw in de rij der volken waren hersteld.

Ook de verschillende pogingen, die door de Engelschen, Franschen en Russen zijn aangewend, om betrekkingen met het Japansche rijk aan te knoopen, zijn breedvoerig uiteengezet, terwijl ook de poging van wijlen Koning WILLEM II, om dat rijk voor den wereldhandel open te stellen, herdacht wordt. Deze punten, hoe belangrijk op zich zelven ook, behooren thans tot de geschiedenis en na al het gebeurde meenen wij met eene bloote vermelding daarvan te kunnen volstaan.

Een aanmerkelijk gedeelte van het tweede deel is gewijd aan de geschiedenis van de opkomst, de verspreiding en de uitroeijing van het Christendom in Japan. De tegenwoordig in dat land bestaande godsdiensten, die door den staat erkend zijn, zijn de „sinto” (de vereering der voorvaderen), het Boedhaisme en de leer van CONFUCIUS; de laatste is niet geheel

gelijk aan hetgeen in China als zoodanig wordt beleden; het is eene godsdienstige wijsbegeerte, door de Japanezen „*siouto*", *de weg der wijsgeeren*, genoemd.

Een der meest merkwaardige gedeelten van het werk van den heer FRAISSINET bestaat in de wetgeving der Japanezen. Ofschoon dit punt reeds door den heer VAN SIEBOLD is behandeld, kunnen wij niet nalaten aan te stippen, dat elke vreemde godsdienst ten strengste wordt verboden, en dat zij, die een der erkende staatsgodsdiensten willen verlaten en een der anderen omhelzen, daartoe het verlof van de regering noodig hebben. De gebruikelijke wijze, om de doodstraf te volvoeren, bestaat in het openen van den buik. Wanneer een der Japansche grooten zich de ongenade van het hof heeft op den hals gehaald, dan snijdt hij zich gewoonlijk zelf den buik open; dit is een zeer oud gebruik. Tweegevechten hebben plaats door dat de beide partijen zich zelven die operatie doen. De heer F. deelt daaromtrent verscheidene zeer kurieuse anekdoten mede.

„Het Japansche volk", zegt de schrijver, voegt bij de eenvoudigheid van „kinderen de wijsheid van grijsaards; het gevoelt gaarne de hand der rege- „ring in zijne gebruiken, zijne godsdienst en zelfs tot in zijne vermaken." De sporen daarvan ziet men in al zijne instellingen.

Ziedaar in korte trekken den inhoud van het werk van den heer FRAISSINET medegedeeld. Hoezeer wij moeten erkennen, dat zij, die de geschriften van onze landgenooten en van vreemdelingen, die de pen over dit onderwerp voerden, zoowel in vroegere als latere tijden, doorbladerd hebben, daarin weinig nieuws zullen vinden, willen wij gaarne hierbij voegen, dat wij dit werk met belangstelling en genoegen hebben door gelezen. De wijze toch, waarop wij met al het geen het zonderlinge en belangwekkende Japansche volk betreft, bekend worden gemaakt, de verscheidenheid van toon, in een woord, de geheele inkleeding van dit werk, maken het tot eene hoogst aangename lektuur. Het verwondert ons dan ook geenszins, dat het door het officiële orgaan van de Fransche regering, door het *Journal des Débats* en andere Fransche bladen hoog is geroemd en bij het publiek zeer goed is ontvangen. De geschriften, die door sommige onzer landgenoten omtrent Japan in onze taal zijn in het licht gegeven, zijn daardoor juist in het buitenland toch minder bekend. Wij herhalen het, zelfs voor hen, die met die geschriften meer van nabij bekend zijn, is het werk van den heer FRAISSINET eene aangename en belangwekkende lektuur en mag men zijn arbeid in het algemeen als eene verdienstelijke bijdrage beschouwen tot de land- en volkenkunde.

Varia.

Dezer dagen heeft te Batavia een voorval plaats gehad, dat belangrijke punten van beschouwing kan opleveren over de Indische administratie.

Er is een aanzienlijk te kort bevonden op het kopergeld, dat in de Gouvernements pakhuizen te Batavia ligt opgeslagen. De eerste algemeene pakhuismeester ontving aanschrijving tot verzending van kopergeld naar elders; de aflevering zou geschieden uit het restant eener partij, welke sedert 1843 in vaten, elk *f* 500 inhoudende, in eene der lokalen opgeschuurd lag. Er werden echter niet minder dan 43 vaten geheel ledig bevonden, hoezeer het fust geene de minste blijken droeg van geopend te zijn geweest, en de daarop door de kommissie, met de konstatering en inpakking belast, gestelde zegels geheel gaaf waren. De opstapeling der vaten was met zeer veel beleid geschied. Eerst op de derde rei of laag waren de ledige vaten, en wel behoorlijk gerangschikt, tusschen de volle vaten, geplaatst. De bewerkers hebben dus al den tijd en al de hulp gehad, om de daad te volvoeren.

Wie zijn nu hier de schuldigen? is de algemeene vraag, en het meest voldoend antwoord, is de gissing, dat het ontbrekende kopergeld wel nooit in het pakhuis zal gekomen zijn. Ziehier den grond welke voor die gissing wordt aangevoerd. De bewuste partij kopergeld is afkomstig van betalingen, in de jaren 1843, 1844 en later, door de pachters, voornamelijk de amfioenpachters, aan het Gouvernement gedaan. Die betalingen geschiedden, zoowel tot gemak voor de betalers, als voor de administratie van 's lands kas, regtstreeks bij 's lands pakhuizen, in handen van gekommitteerden door het bestuur aangesteld en belast, om het aangeboden wordende kopergeld te konstateren, te tellen en af te pakken. Zij gaven een bewijs, of proces-verbaal van ontvangst, dat door den algemeenen pakhuismeester, onder wiens onmiddellijk beheer zij werkten, afgeteekend, bij 's lands kas in betaling kon gegeven worden. De pachters zijn het waarschijnlijk met de gekommitteerden eens geweest, en hebben niet het geld maar slechts ledige vaten gebragt, welke de gekommitteerden voor vaten van *f* 500 koper hebben opgeslagen. Het geld zal tusschen hen verdeeld zijn geworden, met omkooping van mandors en koelies. Dit is nog de meest natuurlijke verklaring van het geval, dat het Gouvernement een verlies van ruim *f* 21,000 doet lijden, hetwelk moeijelijk op iemand te verhalen zal zijn en over de oorzaak waarvan wel nimmer eenig juist licht zal verspreid worden. De gekommitteerden van dien tijd zijn overleden, even als de toenmalige algemeene pakhuismeester. De tegenwoordige pakhuismeester heeft, bij de aanvaarding van het beheer der pakhuizen, naar men zegt, herhaaldelijk eene kommissie gevraagd tot konstatering van het kopergeld, met welks bewaring hij

belast werd; doch de algemeene ontvanger heeft daarin niet willen treden, uit aanmerking der moeite en kosten, welke de opname van het in massa aanwezige kopergeld zoude te weeg brengen, en eene bepaalde overname heeft mitsdien geen plaats kunnen hebben, dan bij bekendstelling van het getal vaten op het papier. Voorzeker is het bevreemdend, dat de pakhuismeester, die dan toch het koper onder zijne bewaring kreeg, voorzigtigheidshalve zich niet van den inhoud der vaten heeft verzekerd, door weging, of alleen door verwerking der vaten in het pakhuis zelf.

Bij de omstandigheid, dat de konstatering voor de overname niet is geschied, zoude welligt de algemeene ontvanger aansprakelijk moeten gehouden worden, doch strikt genomen zou het niet billijk zijn hem verantwoordelijk te stellen voor een depôt, dat niet direkt onder zijn beheer en toezigt was gesteld; hoezeer, vreemd genoeg, de ontvanger tot dus verre elke tekortkomst vergoed heeft, welke, bij de aflevering van koper in vaten uit 's lands pakhuizen aan de departementen of partikulieren, bij telling van den inhoud, is bevonden geworden. Die tekortkomsten zijn zeer belangrijk, bedragen soms tot *f* 12 en meer op elk vat, en de inhoud van geen enkel vat is ooit akkoord bevonden.

Bevreemdend is het tevens, dat de inspekteurs van financiën, die bij hunne inspektiën gehouden zijn zich ook van het koper-depôt te vergewissen, het feit niet hebben opgemerkt. Zij hadden bij elke inspektie, voetstoots, eenige vaten kunnen doen wegen en zelfs het kloppen op de vaten zou de ledige hebben doen kennen. De tegenwoordige Minister van Koloniën, de heer C. F. PAHUD, was in 4843/44 bekleed met de betrekking van inspekteur van financiën, en zal dus wel zich zelven het best kunnen inlichten omtrent de gehoudene inspektiën van de koper-kas. Intusschen bestaat de vrees, dat zich welligt meer tekortkomsten zullen openbaren bij opname van het thans nog hier aanwezige kopergeld, ongeveer 1½ millioen bedragende, tot welke opname nu zal worden overgegaan. Belangrijk zal het verlies kunnen zijn voor het Gouvernement, bij opruiming van het koper-depôt over geheel Java, na de invoering der nieuwe muntwet; en maar al te zeer zal bewaarheid worden de bewering, dat de winsten, eenmaal op het kopergeld in Indië genoten, dubbel en dwars door de verliezen, ook ten gevolge der tekorten, zullen worden opgewogen. (*Communiqué.*)

Wij ontvangen van twee verschillende kanten berigt omtrent de zonderlinge wijze, waarop eene uitbesteding der leverantie van rijst en olie voor het eiland Banka heeft plaats gehad. Beide brieven laten wij hieronder onveranderd in hun geheel volgen.

„De uitbesteding der leverantie van rijst en olie voor het eiland Banka werd, ingevolge aankondiging van den direkteur der produkten en civiele magazijnen, in de *Javasche Courant* van 17 Junij jl., op daarbij bekend gestelde voorwaarden gehouden den 18den Julij jl. Aan eenen Chinees te

Batavia werd, als de laagste inschrijver, de leverantie toegewezen; twee goede borgen werden daarvoor, ingevolge de voorwaarden van uitbesteding, aangewezen, en door de betrokkene ambtenaren werd hem al dadelijk de verzekering gegeven, dat de toewijzing spoedig definitief zou worden bekrachtigd. Op die verzekering, ging de nieuwe aannemer over tot het inkoopen en kontrakteren van de benoodigde rijst en olie en tot het inhuren van schepen; doch toen hij eenigen tijd daarna aandrong op de definitive sluiting van het kontrakt met het Gouvernement, bemerkte hij alras, dat de zaak niet zoo gaaf zou afloopen, als hij zich had voorgesteld. Men maakte zwarigheid tegen de soliditeit der borgen. De aanemer trachtte dadelijk hierin te voorzien en de firma W. ANDERSON TOLSON en C°. alhier, een der meest geachte handelshuizen, die de gemagtigde was van den Chinees, interponeerde zich als zoodanig en bood beteren borgtogt aan, onder aanwijzing dat *zij* eigenlijk de leiding der zaak in handen had, en dat *zij*, voor de te doene inkoopen als anderzins, ruime en goede sekuriteiten bezat.

„Bij eenen geregelden loop en eene behandeling der zaak ter goedertrouw, zoude men nu verwachten moeten, dat de soliditeit van den vermeerderden borgtogt en de tusschenkomst der gezegde firma waren gewogen, te meer omdat de te stellen borgtogt, volgens art. 18 der voorwaarden, slechts strekken moest, om den goeden gang der leverantie over een geheel jaar en de betaling der eventuële boeten te waarborgen, en geenzins op het geldelijke betrekking had, daar toch, volgens art. 21 der voorwaardén, geene voorschotten door het land worden gegeven, maar daarentegen, bij de indiening van rekening, over elke lading, onder overlegging van kognossement en polis van assurantie, het bedrag slechts uitbetaald zou worden, met terughouding of korting van 20 pCt., tot waarborg van eventuële spillage of mindere kwaliteit der rijst en olie. Maar neen! na vrij langdurige onzekerheid, werd den aannemer, of liever zijnen gemagtigde, de voormelde firma, plotseling aangezegd, dat men met hem niets meer te maken wilde hebben, maar de leverantie op nieuw zoude uitbesteden; zooals dan ook de aankondiging daarvan den 22sten Augustus jl. in de *Javasche Courant* van 16 Aug. door den direkteur der produkten en civiele magazijnen geschiedde.

„Eene gissing, gegrond op den bevreemdenden loop, welken de zaak bij de verschillende departementen had genomen, dat hierin iets anders in het spel was dan de vermeende mindere soliditeit van den aannemer en zijne borgen, werd ras bewaarheid. Bij herbesteding bood zich als konkurrente aan de firma JOHN PRYCE en C°. en men zag deze het geluk genieten van de minste inschrijver te zijn. Baarde het reeds bevreemding, dat deze firma, die zich tot dus ver met gewone kommissiezaken bezig hield, en nooit nog eenigen schijn had gegeven van te willen deelen in zoodanige uitgebreide leverantiën aan het Gouvernement, als die van rijst en olie voor de buitenbezittingen, — zoo geheel oneigenaardig met den werkkring en met het karakter der firma, — thans plotseling zich de bewuste zaak aantrok; spoedig steeg die bevreemding tot verwondering, toen men vernam, dat gezegde firma de op zich genomene aanneming we-

der aan het Gouvernement had overgedaan en zich vergenoegen zoude, met, tegen eene kommissie van 5 pCt. over het beloop der leverantie en der scheepshuren, zich met den inkoop der rijst en olie en met de bevrachting der schepen te belasten. De opspraak was dan ook algemeen over deze manoeuvre van het Gouvernement, waarvan men het nut geenzins kon inzien, doch waarvan men de strekking des te beter begreep.

„Het *voorgewende* nut was, dat het Gouvernement de Chinezen en Arabieren van de leverantiën wenschte uit te sluiten, en dat het, door zelf inkoopen en bevrachtingen te doen, de benoodigdheden beter en goedkooper zou verkrijgen en vervoeren. Hiertegen valt aan te voeren, dat het Gouvernement alsdan niet, met een belangrijk tijdverlies, tot eene quasi-uitbesteding had behoeven over te gaan, en dat het al dadelijk kon verklaard hebben, dat Chinezen en Arabieren van de mededinging werden uitgesloten; terwijl, wat betreft het voordeel op de inkoopen en vrachten, dat voordeel wel is waar *nu* genoten zal worden, juist in den tijd dat de rijst overvloedig is en de moeson de verzeiling der schepen naar Banka begunstigt, doch dat daarentegen, voor de verzendingen in het begin des aanstaanden jaars, zooveel hoogere prijzen en vrachten zullen moeten besteed worden, waarvan gewis zullen profiteren de Chinezen en Arabieren, bij wie het Gouvernement toch voor een en ander ter markt zal moeten komen.

„De strekking van den maatregel en dat geen waarop eigenlijk alles nederkomt is deze. — De firma JOHN PRIJCE en C°. wordt bevoordeeld met eene kommissie, die, gerekend over het kalkulatief bedrag der leverantie over een jaar op ongeveer *f* 700,000, zal bedragen *f* 35.000. De chef der firma is de heer H., die in niet zeer ver verwijderde familierelatien staat met den tegenwoordig *fungerend* algemeenen sekretaris van het Gouvernement; en het is bekend, hoezeer de heer H. ook in andere opzigten in zijne firma, waarvan de andere leden Engelschen zijn, door het Gouvernement, met terzijde stelling van de makelaars, bevoordeeld is geworden, onder anderen met de betrekking van Gouvernements kommissionair voor alle leveringen en inkoopen van dagelijksche behoeften voor de Indische huishouding, voor zoover die niet of niet voldoende uit Nederland worden aangebragt, en hoezeer dien heer, of de firma, die betrekking in alle opzigten, bij de liquidatie en betaling der rekeningen, wordt vergemakkelijkt, tegen den regel en de bepalingen, welke gewoonlijk bij het Gouvernement op andere leveranciers worden toegepast.

„Ziedaar de verklaring van het geval, dat met de leverantie voor Banka heeft plaats gehad, tijdens het afwezen van den Gouverneur-Generaal op reis naar Sumatra.

„De door den teleurgestelden Chineschen aannemer bereids ingekochte en gekontrakteerde rijst en olie en bevrachte schepen zijn, met eenige bonifikatie, door de firma J. PRIJCE en C°. van hem overgenomen, hetgeen allezins billijk en noodig was, om het Gouvernement voor een proces te vrijwaren, waartoe wel eenige grond voor den Chinees bestond.

„Men wil nu, dat den heer H. tevens opgedragen is, om eene inspektie

reis op Gouvernements kosten te doen over het eiland Banka, ter opname van de pakhuizen en de schalen en gewigten, voor de berging en de weging der rijst, welke hij derwaarts zal afschepen, en dus ter verzekering welligt van hetgeen den goeden gang zijner leverantie zal waarborgen. Daaraan is natuurlijk, als meer dadelijk voor het Gouvernement geschiedende, geene keuring verbonden, zooals de voorwaarden der uitbesteding anders voor partikulieren medebrengen."

De tweede brief, dien wij over dit zelfde feit ontvingen, is van den volgenden inhoud:

„Van Uwe loffelijke zucht overtuigd, mijnheer de redakteur, om zoodanige daden van het Indisch bestuur, als tot de kennis en beoordeeling daarvan kunnen bijdragen, aan de publiciteit over te geven, neem ik de vrijheid U het volgende verhaal eener transaktie, nu onlangs geschied, mede te deelen, met verzoek daaraan eene plaats in uw veelgelezen Tijdschrift in te ruimen.

„Zoo als U waarschijnlijk bekend is, wordt in de jaarlijksche behoefte aan rijst en olie op Banka voorzien door de levering van een en ander publiek uit te besteden, en zulks overeenkomstig het reglement op het houden van uitbestedingen van 1829, n°. 78, Staatsblad van dat jaar n°. 67.

„Ook voor de jaren 1854/5 vond die uitbesteding in dato 18 Julij jl. plaats, en werd de levering gegund aan een' Chinees tot den prijs van rec. ƒ 6 $^{48}/_{120}$ per pond voor de rijst en rec. ƒ 1 $^{30}/_{120}$ per kan voor de olie.

„Bij absentie van den Gouverneur-Generaal naar Sumatra, nam echter het Gouvernement, op het rapport van den majoor Chinees, met den aannemer en zijne borgen geen genoegen. *Op uitnoodiging* van den heer direkteur der produkten en civiele magazijnen, voegde zich nu als borg bij den aannemer een zeer respektabel en lang gevestigd Europeesch koopman en bood de aannemer daarenboven, in een uitvoerig rekwest, het Gouvernement de meest voldoende materiëele waarborgen aan, voor de behoorlijke ten uitvoerbrenging van het kontrakt. Het Gouvernement nam daarmede evenwel evenmin genoegen. Zich beroepende op art. 21 van gezegd reglement op de uitbestedingen, beweerde het, dat het Gouvernement niet *konde* noch *mogt* transigeren en gaf gevolgelijk last de levering *op nieuw* uit te besteden.

„Tot dus verre was de regering volkomen in haar regt en was de zaak ten regte behandeld, ofschoon de eerste aannemer, naar antecedenten te oordeelen, had mogen verwachten, dat het Gouvernement hem de aanneming zoude hebben toegestaan. In ieder geval had dit de Europesche koopman mogen verwachten, vooreerst, omdat men hem officieus om zijnen borgtogt had verzocht, en ten andere omdat hij, ten genoege van het Gouvernement, de laatste drie jaren het Banka-kontrakt had geadministreerd.

„De Direkteur der produkten en civiele magazijnen, aan wien deze heruitbesteding was opgedragen, wilde althans eene herhaling van het gebeurde voorkomen, en om alzoo, bij de uitbesteding zelve, onmiddellijk zich van

de soliditeit der eventuëele aannemers te kunnen overtuigen, verzocht hij daarbij tegenwoordig te zijn den Resident van Batavia, den majoor der Chinezen en het hoofd der Arabieren. Op het advies dezer drie hoofdambtenaren, kon de Direkteur dan de soliditeit der eventuëele aannemers op staanden voet beoordeelen, en, zoo nodig, tot eene nieuwe uitbesteding overgaan.

„Aldus toegerust had de publieke *her*uitbesteding den 22 Augustus jl. plaats en werd aannemer de heer N. N. tot den prijs van rec. *f* 6 $^{37}/_{120}$ per pikol voor de rijst en rec. *f* 1 per kan voor de olie, hetgeen op het totaal bedrag der leverantie een gunstig verschil voor het Gouvernement daarstelde van *f* 16,000. De heer N. N. gaf, zoo ik vermeen, tot zijne borgen op zijne beide associé's, en de heer Direkteur noch de Resident schijnen daarin eenige zwarigheid te hebben gezien, hoe vreemd het ook moge klinken, dat, voor zoodanige belangrijke zaak, de principaal en zijne borgen tot ééne en dezelfde firma behooren.

„Behalve zeer weinige Europesche konkurrenten, waren ook respektabele Chinesche rijst-handelaren bij deze *her*uitbesteding tegenwoordig, die, tot op één duit verschil, de leverantie afmijnden doch het eindelijk moesten opgeven.

„Het Gouvernement had pertinent verklaard: „„het gouvernement transigneert niet, maar houdt zich streng aan de bepalingen,"" en men had dus mogen en moeten verwachten, dat de heer N. N., op eene publieke uitbesteding aannemer geworden zijnde, aan de verpligtingen, uit dit kontrakt voortvloeijende, zoude zijn gehouden, en hij dus *voor zijne rekening en risiko*, tot den gemelden prijs van rec. *f* 6$^{37}/_{120}$ per pikol voor de rijst en rec. *f* 1 per kan voor de olie, de 96,000 pikols rijst en 23,000 kannen olie, ingevolge de voorwaarde der uitbesteding, zou hebben moeten leveren.

„Maar wat gebeurt er nu? De heer N. N. stelt, onmiddelijk na de uitbesteding, aan het Gouvernement voor, om, als kommissionair en tegen de zeer billijke remuneratie van 5 pCt. kommissie, de rijst en olie voor *rekening en risiko van het Gouvernement* te koopen en te verschepen; of met andere woorden, de heer N. N. stelt voor, *zijne risico* op het Gouvernement over te dragen en voor de moeite van het koopen en schepen de zeer gematigde belooning te erlangen van *f* 30,000 aan kommissieloon, en het Gouvernement, dat van geen transigeren weten wil, neemt dit voorstel gaaf aan, en ontslaat den heer N. N. van alle verpligtingen, die hij als publiek aannemer had op zich genomen.

„Ik geloof, dat men aan deze handeling niet den naam van transaktie maar eerder die aan mystifikatie zou kunnen geven; zij komt mij voor evenzeer in strijd te zijn met de publieke goede trouw als met de waardigheid van een Gouvernement.

„Wanneer toch het Gouvernement van het principe van uitbesteding had willen afgaan en den heer N. N. een geschenk van *f* 30,000 had willen maken, dan bezat het de bevoegdheid daartoe zonder eenige kwestie; maar dan had het dit behooren publiek te maken, en welligt waren er dan even goede agenten voor billijker belooning te vinden geweest. Eenmaal tot

de heruitbesteding zijnde overgegaan en die werkelijk in den vorm hebbende plaats gevonden, geloof ik niet dat het Gouvernement geregtigd was, ten prejudice van serieuse aannemers en in strijd met de bestaande bepalingen, den heer N. N. van zijn zeer onereus kontrakt te ontslaan en op eene andere wijze in de leverantie te voorzien.

„Ware dit ook het geval, dan geloof ik, dat de faktory der Nederlandsche Handel-maatschappij, als algemeen agent van het Gouvernement, in de eerste plaats met de zorg dier levering zou hebben moeten worden belast, en zelfs, aangenomen dat de heer N. N. als Gouvernements kommissionair daarmede had kunnen worden begunstigd, dan vermeen ik dat de gewone kommissie van 2½ pCt. voor deze zaak als ruim voldoende zou hebben kunnen worden aangemerkt.

„Maar de heer N. N. was *geen serieuse aannemer*; reeds vóór de uitbesteding wist hij, dat dit slechts eene komedie was, die men vertoonde en waarin hij de beste rol te vervullen had. Het heette, dat men de Chinezen wilde weeren, maar men was te zwak hun de mededinging ronduit te ontzeggen, en liet hen toe om het aannemen van het kontrakt door een Europeaan onmogelijk te maken, althans wanneer die ter goeder trouw het kontrakt wilde ten uitvoer brengen. Door de Chinesche mededinging werd toch de prijs zoodanig verlaagd, dat geen Europesche aannemer daartoe de levering zou hebben durven op zich nemen, evenmin als de heer N. N., zonder eenige ondervinding of voorbereiding ter zake, dit voor *zijne rekening en risiko* zou hebben kunnen ondernemen.

„Ik wensch deze feiten niet verder te kwalificeren maar alleen nog op te merken, dat de mystifikatie daarmede waarschijnlijk zal eindigen, dat het Gouvernement zich nog zal verbeelden, nu veel beter en goedkooper bediend te worden dan tot den kontraktsprijs, niet lettende 1° op het betalen der 5 pCt. kommissie en 2° op de winstderving der uitgaande regten door een aannemer te voldoen, doch die nu vervallen. De bona fide aannemer is gehouden met zijne borgen aan de stipte opvolging der voorwaarden van het kontrakt en moet dus rekenen op de zeer gemakkelijk te inkasseren boeten voor te late afscheep en levering, op de kortingen door verschil in kwaliteit, op spillage, op de betaling van uitgaande regten, assurantie-premiën, renten, kommissiën enz., enz., die het Gouvernement zich zelf niet in rekening brengt noch te voldoen heeft; om niet te gewagen van de zeer groote risiko eener prijsverhoging van rijst tegen het voorjaar (eene risiko die het Gouvernement nu ook loopt). Ik meen uit dit alles de konklusie te kunnen trekken, dat, ware de heer N. N. een serieus aannemer geweest, het Gouvernement tot den door hem gemijnden kontraktsprijs verreweg het goedkoopst in de behoefte van Banka zoude hebben voorzien.

„Ik eindig, mijnheer de redakteur, met U te verzekeren, dat deze manoeuvres van het Gouvernement door het handelspubliek algemeen worden afgekeurd, en het mij onverklaarbaar voorkomt, dat die door den Gouverneur-Generaal hebben kunnen worden bevestigd."

Er waren laadbooten benoodigd voor Banka, en, op aanschrijving van den Direkteur der produkten en civiele magazijnen, opende de resident van Batavia de inschrijving tot levering. Een der inschrijvers kwam echter voor den dag met de vraag: of er geen gebruik kon worden gemaakt van laadbooten die hij, even als nog drie andere aannemers, eenige jaren geleden voor hetzelfde doel had vervaardigd, doch die steeds onafgehaald onder hem waren gebleven? Deze vraag baarde bevreemding en leidde tot een onderzoek, en werkelijk bleek het, dat, in handen van diverse personen, de laadbooten aanwezig waren, welke eenige jaren geleden reeds aangemaakt, gekeurd en *betaald* waren, doch die het bestuur sedert geheel vergeten had te doen overnemen en verzenden; de booten waren bij de aannemers of timmerlieden in bewaring gebleven en niemand had er meer aan gedacht. Hoe dit geval mogelijk zij, met eene geregelde administratie en in verband tot de behoefte, die dan toch al dien tijd voor Banka is blijven bestaan, is voor een ieder alhier onverklaarbaar. Bij slot van rekening blijkt het, nu men tot de overname en verzending der gereed zijnde en betaalde praauwen wil overgaan, dat zij, door tijdsverloop en bij gebrek aan onderhoud en toezigt, nagenoeg onbruikbaar zijn geworden.

BATAVIA 2 September 1854. N. N.

Het is ons een genoegen, eene onwillekeurig begane fout te kunnen herstellen. Dat wij ons vergisten in den persoon, die in 1824 de ontwerper eener nieuwe berg-artillerie in Nederlandsch Indië is geweest, zal men ons wel niet ten kwade duiden. Wij betuigen daarom onzen dank aan de hooggeachte schrijvers der hieronder volgende stukken, dat zij de goedheid gehad hebben, ons beter in te lichten. Het stuk, dat wij 't eerste mededeelen, is van den heer J. B. OSTEN, gepensioneerd kolonel.

„In de belangrijke „Bijdrage tot de Geschiedenis van Celebes" in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, van September jl. voorkomende, lees ik op bladzijde 181, betreffende den veldtogt der Nederlanders op Celebes in 1824 en 1825, onder het opperbevel van den Luitenant-Generaal VAN GEEN: „Terwijl de transportschepen, die deze benden overbragten, allengs aankwamen, hield de generaal zich aanstonds bezig, met het toebereiden van al het noodige tot een krijgstogt in het hart van Boni; „*waartoe de majoor* GEIJ, „*bevelhebber der artillerie een nieuw soort van Berg-artillerie ontwierp, dat* „*gemakkelijker, langs de ongebaande wegen, zoude kunnen ververvoerd worden.*"

„Het gevoelen als of aan den majoor GEIJ, in 1824, de invoering van het nieuw Berggeschut in Nederlandsch Indië zoude te danken zijn, is ook vroeger in eenige andere werken *), min of meer ingewikkeld, te kennen

*) Zie: „De veldtogt der Nederlanders op Celebes in 1824 en 1825", door den kapitein der artillerie D. J. C. VAN RIJNEVELD, bladzijde 156, en „Omschrijving van den verleden en tegenwoordigen toestand der Nederlandsche veld-artillerie, zoowel hier te lande als in de koloniën", door den kapitein der artillerie G. J. STIELTJES, bladzijde 6 en 322.

gegeven. Dit heeft mij in der tijd genoopt, om de ongegrondheid daarvan in den *Militairen Spectator* van Mei 1848, n°. 11, bladzijde 221 van den 16den jaargang, aan te toonen. Uit dat stuk blijkt, onder anderen: dat, om de daarbij aangevoerde redenen, in 1824 *twee* Berg-affuiten, naar mijne opgaven, in den konstruktie-winkel te Soerabaja zijn vervaardigd en bij de expeditie naar Makassar gevoegd, ten einde te beproeven, in hoe verre het veldgeschut, op zóódanige affuiten gelegd, geschikt was, om de bewegingen onzer mobiele kolonnes in de gebergten, door rijstvelden enz. te kunnen volgen; terwijl buiten deze *twee* affuiten, onder het verder artillerie-materiëel voor de expeditie bestemd voorhanden, ten overvloede aan den Majoor GEIJ, bij zijn aanwezen te Soerabaja, door mij eene schets van het nieuwe model werd ter hand gesteld, waarnaar onder zijne direktie te Makassar nog eenige andere zijn aangemaakt. Dit wordt door den majoor GEIJ *zelven* erkend, in zijnen brief van den 16den April 1825, van Makassar aan mij toegezonden en waarvan ook een uittreksel in bovengemeld nummer van den *Militairen Spectator* is opgenomen.

„Dat eindelijk niet van den majoor GEIJ, maar wel van mij, het eerste ontwerp, ter verbetering van onze veld-artillerie in Nederlandsch Indië, is uitgegaan, wordt ten overvloede nog bevestigd in de „Geschiedenis van den oorlog op Java van 1825 tot 1830," te zamengesteld uit de nagelaten papieren van den luit.-generaal DE KOCK, door den kapitein-adjudant WEITZEL, 2e. deel bladzijde 43.

MAASTRICHT, J. B. OSTEN.
18 October 1854.

Den volgenden brief over 't zelfde onderwerp ontvingen wij van den generaal-majoor PENNING NIEUWLAND.

MIJNHEER DE REDAKTEUR!

In uw Tijdschrift van de maand September jl, leest men, in de belangrijke „Bijdrage over Celebes", dat de majoor GEIJ, bevelhebber der artillerie, een nieuwe soort van bergaffuit *ontwierp*, dat gemakkelijker langs de ongebaande wegen zoude kunnen vervoerd worden, hetgeen eene onnaauwkeurigheid is. De toenmalige majoor, sedert lang gepensioneerde kolonel GEIJ, heeft te veel militairen roem verworven, dan dat hij het regtmatig en verdiende aandeel van anderen zou begeeren, en ik geloof dat het zijner regtschapenheid welgevallig zal zijn, dat deze onnaauwkeurigheid worde verbeterd.

De zaak is deze. Veelmalen had men ondervonden, dat de gewone toen bestaande veldaffuiten veel te zwaar en te onhandelbaar waren voor den binnenlandschen oorlog, alwaar men den vijand, op zijn sluipwegen, moest vervolgen, in woestenijen, over bergen en door ravijnen, door diepen modder, in een woord langs ongebaande wegen; terwijl bij het overtrekken van rivieren en bergstroomen, waartoe van het bamboezen vlot gebruik moest worden gemaakt, die zware affuiten veel oponthoud veroor-

zaakten. Dit had den wensch doen ontstaan naar een veld-materieel, dat minder zwaar en gemakkelijker te vervoeren zoude zijn. Toen nu de Celebessche expeditie ophanden was (in 1824), werd den toenmaligen majoor onderdirekteur der artillerie te Soerabaja OSTEN opgedragen, om eene veld-affuit in dien geest te ontwerpen. Deze opdragt geschiedde aan hem, vooreerst om zijne erkende bakwaamheid en ijver voor zijn vak, en ten tweede, omdat hij zich in de nabijheid van de konstruktie-winkel bevond in welk etablissement de gewenschte affuit vervaardigd zou moeten worden. De majoor OSTEN raadpleegde zijne bibliotheek, en vond hetgeen hem verder geleid heeft in het ontwerpen van eene zoogenaamde draagbare affuit. Hij bragt zijn projekt in teekening, en de affuit werd in den konstruktiewinkel gemaakt.

Het is deze affuit, waarop de schrijver van het bedoelde artikel over Celebes het oog heeft.

Achtervolgelijk heeft de ondervinding, op aanwijzing van verscheidene artillerie officieren, dan deze dan gene wijziging aan den affuit doen toepassen, zoodat zij sedert lang niet meer is de oorspronkelijke van den majoor OSTEN; veranderingen, die hij zelf, later aan het hoofd der artillerie geplaatst, heeft doen daarstellen; want het dient gezegd: bij hem stond het belang van 't wapen steeds op den voorgrond; geen voorliefde voor eigen werk hield hem van het betere, door anderen bedacht, terug; nederigheid en verdienste gingen ook bij hem gepaard. Intusschen is en blijft het waar, dat de eer der eerste daarstelling aan den majoor OSTEN toekomt, en aan niemand anders.

De geschiedenis van het O. I. berg-affuit staat beschreven, en men vindt in NIEUWENHUIS *Woordenboek*, uitgave 1853, bladz. 72, fig. 5*a*, eene afteekening met korte vermelding van die affuit, zoo als zij thans — en proefondervindelijk goed — in gebruik is.

Bij deze gelegenheid zij ook gezegd, dat het de majoor OSTEN is, die te Soerabaja de kongrevische vuurpijlen heeft vervaardigd en beproefd, waarvan de artillerie der Celebessche expeditie gebruik heeft gemaakt.

Eere die eere toekomt! En het is mij aangenaam aan den altoos met achting in Indië genaamd wordende kolonel OSTEN, dit blijk te kunnen geven, dat ook ik nog zijner gedenk met verschuldigde onderscheiding.

Zou ik U, mijnheer de redakteur, mogen verzoeken, deze teregtwijzing (welke ook de schrijver van het bedoelde artikel over Celebes, dat met groote belangstelling gelezen wordt, mij wel ten goede zal willen duiden) in Uw Tijdschrift op te nemen, terwijl ik de eer heb met alle achting mij te noemen,

Uw dienstvaardige dienaar,

's HAGE, 8 Oktober 1854. PENNING NIEUWLAND.

In het *Algemeen Verslag van het Instituut voor Doofstommen te Groningen*, van Julij 1854, lezen wij met belangstelling het volgende:

„Onder de ontslagen wordende kweekelingen bevindt zich een geboren

Javaan, uit het R. C. weeshuis te Samarang, naar hier opgezonden door onze direkteuren van het departement Batavia. Hij zal, op zijn uitdrukkelijk verlangen, weldra naar Neêrlandsch Indië terugkeeren, door de welwillende tusschenkomst van Z. E. den heer Minister van Koloniën; en het is ons bijzonder aangenaam Ulieden te kunnen mededeelen, dat bestuurderen van het genoemde weeshuis voornemens zijn hunne beste pogingen aan te wenden, ten einde onzen kweekeling, bij zijne terugkomst, een voldoend bestaan te verschaffen door de uitoefening van het door hem aangeleerd ambacht, zijnde het *schrijnwerken;* ten welke einde aan hem, voor hunne rekening, zullen worden medegegeven de voor hem benoodigde gereedschappen, modellen en teekeningen. Wij vertrouwen, medeleden! dat gij deze edele belangstelling in het toekomstig lot van een' ontslagen doofstomme met bijzonder genoegen zult vernemen, en dat gij tevens met ons den wensch zult koesteren, dat dusdanig voorbeeld ruime navolging moge vinden, dewijl toch van zoodanige belangstelling alles afhangt voor onze in de maatschappij terugkeerende kweekelingen."

Wij twijfelen niet, of aan dezen wensch der direktie zal worden voldaan. Maar wij voegen er nog een wensch bij.

't Lijdt geen twijfel, of de jongeling, die in het instituut voor doofstommen tot schrijnwerker is opgeleid, zal op Java een ruim bestaan vinden en zich vrij wat gelukkiger in zijne onafhankelijke positie als werkman gevoelen, dan zoo velen zijner landgenooten, die geen ambacht hebben geleerd. Moge hoe langer zoo meer de lust onder hen ontwaken, om het voorbeeld van dezen doofstomme te volgen, en mogen zij, die in Indië invloed op het onderwijs hebben, krachtig daartoe medewerken. Het departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen te Soerabaja heeft, gelijk wij in eene vorige aflevering verhaalden, in dat opzigt een loffelijk voorbeeld ter navolging gegeven.

De nieuwspapieren in Nederland vermeldden onlangs, dat eenige Javaansche landbouwers in de residentie Tagal zich van daar naar Batavia hebben begeven, om, mede namens hunne landgenooten zich over vele grieven vooral tegen het inlandsch bestuur te beklagen. Dat deze plaats gehad hebbende deputatie aan den Gouverneur-Generaal van Neêrlandsch Indië, met voorbijgang van het hoofd des bestuurs in de residentie Tagal, ook in Nederland met bevreemding is opgemerkt, valt ligt te begrijpen. Door het bestuur dáár ter plaatse (vooral het inlandsche) zijn dan ook pogingen in het werk gesteld, om den fiskaal NITI PRODJO, den vermoedelijken bewerker dier deputatie, met eene menigte aanklagten te bezwaren. Thans maakt hij zich, volgens 't gevoelen van menigeen, die vroeger anders over hem dacht, aan allerlei verkeerdheden schuldig; thans schuift hij amfioen en pleegt hij afzetterijen enz. enz. Ruim zes jaren lang schijnt dit dan te hebben kunnen plaats grijpen, zonder dat het hoofd van het plaatselijke bestuur, zijn direkte chef, iets daar-

iets daarvan wist. Nu echter wordt hij bloot op deze vermoedens eensklaps gevangen genomen en zoodanig bewaard, dat noch vrouw, noch kinderen toegang tot hem konden krijgen; dit duurde ongeveer vier maanden lang. Men had gehoopt dat hij zonder verderen vorm van proces, op de uitgebragte rapporten, zoude gebannen worden. Doch naauwelijks is de mare verspreid, dat hij voor eene regtbank zal gehoord worden, of deze barbaarsche handelwijze wordt aan eene vergissing toegeschreven. Wij hopen en houden ons overtuigd, dat het door de regtbank in te stellen onderzoek menige lichtstraal zal werpen in de duisternis van het Tagalsche bestuur en leiden zal tot een besluit, dat de familie-regeringen voor altoos bant. Niti prodjo toch was een vreemdeling.

De koffijkultuur gaat in de Padangsche bovenlanden meer en meer vooruit. Ofschoon in 1853 de oogst reeds tot 102,000 pikols was gestegen, zal die van 1854 nog grooter zijn. Men verwacht toch algemeen, dat het getal van 110,000 pikols zal overtroffen worden.

De reis, die de Gouverneur-Generaal thans in dat gedeelte onzer Indische bezittingen onderneemt, kan voor het land allernuttigste gevolgen hebben. Wij vernemen dan ook met genoegen, dat hij geheel zijn tijd en al zijn aandacht wijdt aan het onderzoek der hulpbronnen dier rijke streken en van al het geen tot bloei en welvaart der bevolking kan strekken. Eenige bijzonderheden omtrent die reis zijn ons medegedeeld en zullen wij later, bij eene andere gelegenheid, onder de oogen onzer lezers brengen.

De nijverheid op Celebes.

Na een twintig jarig verblijf in Nederlandsch Indië, waarvan vijf jaren te Makassar doorgebragt, schreef de heer D. F. LIEDERMOIJ eene *Memorie betrekkelijk den landbouw en de veeteelt, benevens andere takken van nijverheid, op eenige voorname gedeelten van Celebes.* Hij had de betrekking bekleed van fiskaal-en magistraat te Makassar en was in 1838, volgens zijn verlangen, op wachtgeld gesteld, toen hij dezen arbeid volbragt.

Ofschoon in dat stuk enkele bijzonderheden voorkomen, die slechts voor den tijd, waarin hij schreef, eenig belang hadden en thans verouderd zijn, troffen wij er onderscheiden mededeelingen en opmerkingen in aan, die blijvende waarde bezitten en als eene niet onbelangrijke bijdrage voor de kennis van Celebes kunnen beschouwd worden. Na zoo veel mogelijk eene scheiding en schifting tusschen deze beide kategoriën te hebben gemaakt, deelen wij onzen lezers thans die aanteekeningen van den schrijver mede, welke ons toeschijnen te verdienen, dat zij bewaard blijven. Ongetwijfeld zullen zij met welgevallen worden ontvangen door hen, die met ons van meening zijn, dat de onderwerpen, door den heer LIEDERMOIJ behandeld, nog te weinig de aandacht hebben tot zich getrokken; maar bovendien wordt deze of gene te Makassar er misschien door opgewekt, om aan te vullen en toetelichten hetgeen, nadat deze memorie werd geschreven, aldaar is gewijzigd of veranderd.

---

§ 1. *Veeteelt.* Het Gouvernement tracht steeds, bij voorkeur, ten dienste van het leger paarden van Celebes te verkrijgen. Te regt, want zelfs Bima en Timor leveren zulk een edel ras van paarden niet op als dit eiland. Maar 't is tegenwoordig reeds zóó moeijelijk goede remontepaarden te verkrijgen, 't gaat reeds met zóó veel moeijelijkheden gepaard en zal ten laatste zoo bezwaarlijk worden, dat het van het grootste belang voor het Gouvernement schijnt te zijn, om daarop zijne aandacht te vestigen, niet alleen ter voorkoming van een bijna zeker verval, maar ook ten einde deze aangelegenheid tot een trap van volmaaktheid te brengen, op welken zij vermoedelijk nimmer gestaan heeft. Ik bedoel het oprigten van eene geregelde stoeterij, zoo als de vroegere van het land Soekaboemie op Java. Nimmer heeft zulk eene inrigting op Celebes bestaan. In vorige tijden was zij dan ook minder noodzakelijk dan thans; want toen hadden de veelvuldige uitvoeren door het Gouvernement zoo wel als door partikulieren, en de meer

dan gewone sterfte der laatste jaren, het getal paarden nog op verre na zoo niet doen verminderen, vooral van die soort welke de bepaalde vereischten voor de remonte bezit. Zeer zelden treft men ze nu nog aan en zij worden door de inlanders niet dan tegen de zeer hooge prijzen van 100 of 150 rijksdaalders, ja soms in het geheel niet, afgestaan.

Door deze oorzaken wordt het al moeijelijker en moeijelijker, om Makassaarsche paarden te verkrijgen. Daarbij komt nog, dat sommige partikulieren, niet te Makassar te huis behoorende, door het besteden van onevenredige prijzen voor slechte paarden, bovendien de markt hebben bedorven; even als het geval in 1825 is geweest, toen het Gouvernement, om aan eene spoedig benoodigde behoefte te voldoen, hooger prijzen liet besteden dan gewoonlijk; zoo dat men weldra geen bruikbaar paard meer beneden de ƒ 70 of ƒ 80 in stede van tegen ƒ 40 tot ƒ 60 kon verkrijgen, en thans voor de remonte nimmer minder dan ƒ 80 betaald wordt. Daarbij komt dan nog de vracht van ƒ 30 of ƒ 40 het stuk. Misschien zou het gelukken ze goedkooper te verkrijgen, indien vertrouwde en daarbij met den landaard bekende opkoopers daartoe werden rondgezonden.

De edelste rassen bevinden zich in het gebied der Makassaarsche vorsten; daarop volgen die van Laykan, eene kleine plaats op de zuidkust, en eindelijk die van de daaraan grenzende Torateasche landen, Bankala-Binamo, Taroang en Tino-Toeraté, om niet te spreken van Boni, van de Mandhar op de noordkust en van Saleijer, op welke laatstgenoemde plaats het minste ras wordt aangetroffen.

Een veeljarige omgang met dit edelste der dieren en eene onbegrensde liefhebberij, gevoegd bij een vijfjarig verblijf op de plaats zelve, hebben mij het verschil tusschen de Javasche, Balische, Bimanesche, Timoresche en Celebische rassen regt doen kennen.

Men kan het laatstgenoemde niet beter vergelijken dan bij het, zoo naauwkeurig door den bekenden GEISWEIT VAN DER NETTEN beschreven, Limozijnsche paard. 't Is even vast en fijn van leest. Verwonderlijk is het, hoe het alom beroemde Makassaarsche paard, naar Java overgebragt, aldaar verfraait, ja soms geheel vergroeit. Dikwerf zoude men het op het oogenblik der inscheping onaanzienlijkste ras, na drie of vier maanden verblijf op Java, niet meer herkennen. De hoogere ouderdom, dien het, boven anderen, bereikt, is mede een kenteeken van het edele van zijn ras.

Men kan het Makassaarsche paard rangschikken onder de halve wilde paarden, die wel in vrijheid leven, doch daarom aan vaste heeren toebehooren, van den tammen staat afkomstig zijn, en gevangen bestemd zijn, om verhandeld te worden. Daaraan is ook de oorzaak toe te schrijven van den verwaarloosden toestand der paarden, die men te Makassar aankoopt, al zijn zij ook bereids zes maanden geleden opgevangen. De Makassaar, of welke inwoner van Celebes ook, heeft geene liefde voor zijne paarden; hij draagt er derhalve geen andere zorg voor, dan dat hij ze tegen ontvreemding beveiligt; paardendieverijen en gewelddadige ontvoeringen zijn er toch aan de orde van den dag. Om die reden worden de paarden des

nachts onder de op palen staande woningen vastgebonden, terwijl men ze ove dag laat rond loopen. Nimmer geeft de Makassaar zich de moeite, om voor zijnen getrouwen medgezel in den oorlog en op de jagt eene stalling te bouwen, of hem anders te reinigen, dan door menigvuldig baden. Van daar ook, dat men veelal de kleur der paarden niet kan bepalen, dan na het bezit en eenige betere verzorging van twee of drie maanden, vooral indien zij zwart of bruin moeten heeten; dan schijnen het lijf, de staart en de afgesneden manen veelal geene bekende kleur te bezitten, en zou men eer wanen een ezel dan een paard voor zich te hebben.

De aanzienlijkste afstammelingen van Europeanen behandelen hunne rij- of trekpaarden niet veel beter; een paar hunner heeft vrij goede stallen en laat de paarden roskammen. Toch ziet men de dieren, soms bij het guurste weder, buiten voor hunne deuren vast gebonden grazen. Het bijzonder sterke gestel van het Makassaarsche paard waarborgt het alzoo menigmaal alleen voor den droes of andere zware ziekten. Het eerste kwaad treft men zelfs zelden aldaar aan. Dat schijnt aan de dagelijksche zeebaden, die de paarden, bij gebrek aan rivierwater, gebruiken, te moeten worden toegeschreven.

Eene mede niet weinig afdoende oorzaak van den ongunstigen toestand der paarden en van de buitengemeen voordeelige verandering, welke zij, eens op Java zijnde, ondergaan, is voorzeker het slechte voedsel der strandplaatsen, alwaar in de Westmoeson slechts ééne waterige grassoort en in de goede Moesson bijna niets dan eenige heistoppels groeijen. In het eerste is geen voedsel hoegenaamd en 't verwekt, even als moeras- of poel-gras, knobbels bij de dieren; terwijl 't laatste bijna onverteerbaar is, zoodat de maag van het paard van deze zelfstandigheid, welke men eerder asch dan gras kan noemen noemen, niet weinig te lijden heeft. Daarbij bestaat ook de drank slechts in eene schaarsche hoeveelheid van brak putwater. Geloof ook niet, dat de Celebiaan voor zijn paard padi of dedak over heeft. 't Kan derhalve bijna niet anders, of dit edele ras moet van lieverlede verminderen en verbasteren. En dit zou ook niet lang uitblijven, indien de paarden in het hooge gebergte, voor zoo ver zij er voor geen verscheurend gedierte behoeven te vreezen, niet een eenigzins gunstiger lot hadden, door beter gras en water; hoewel de doodelijkste vijand van het paard, de kaaiman, met welke monsters de rivieren schrikbarend zijn opgevuld, het nog wel eens belet van dit laatste genot te hebben.

Het vroege berijden en deerniswaardige afjagen van het paard op de veelvuldige hertenjagten is eene omstandigheid, welke almede niet weinig toebrengt, om de voortreffelijkheid van het ras te verminderen. En die jagtpartijen hebben juist in tijden van gebrek het meest plaats. Naauwelijks heeft het dier zijn derde jaar bereikt, ja soms naauwlijks het tweede, of het wordt door deze jagtpartijen bereids in zijne krachtsontwikkeling en zijnen wasdom gestuit.

De Celebiaan kent al verder niet eens, gelijk de in dit opzigt liefderijke Javaan, het geringste medikament ingeval van ziekten. Hij bekreunt zich

ook niet over de schrikkelijke rugverwondingen, zoo gemakkelijk met klei te genezen, waaraan de paarden op de jagt zijn bloot gesteld al kennen zij ook geene zadels; zelfs de vorsten niet, die, even als de geringste hunner onderdanen, slechts een kussentje of los matrasje bezigen. Maar dit maakt soms nog erger wonden dan het zadel. Alleen de vrouwen van rang onderscheiden zich, naar gelang van dien rang, door op boven elkander gestapelde, in het midden vast gesingelde, kussens te rijden, van drie tot zeven stuks, waarop zij zich met de beenen kruiselings onder het ligchaam plaatsen, zoodat zij voor en achter zich eene batterij hebben. Het paard wordt alsdan aan de hand geleid, terwijl aan de wederzijde nog bedienden gaan, één van welken de pajong houdt.

De wijze van optoomen van het paard is ook zeer bijzonder. Zij bestaat in een eenvoudig koord, van het gebit, dat eene soort van doorntrens is, tot aan de kruin van den kop; hoewel dit bij de grooten uit zilveren of gouden blaadjes en schakeltjes is zamengesteld. Vervolgens spant, in stede van onze losse teugels, een tweede koord strak om den hals, op dezelfde wijze als de rondventers van paarden te Batavia, die dit in het werk stellen om den hals eene gebogene houding te doen aannemen. De mond van het paard wordt daardoor steeds op eene erbarmelijke wijze opgescheurd of opgereten. De vergevorderde ouderdom van het paard wordt dan ook meestal, reeds bij den eersten oogopslag, verraden door den misvormden bek. Zulk een hoofdstel en gebit kost slechts 80 cent, zonder zilveren versierselen. De teugel is aardig bewerkt, van klappervezelen gedraaid en met garen omwoeld. Wil men dit tuig versieren, dan wordt het in het midden en aan een gedeelte der einden, nabij het gebit, van plat geslagen koper- of zilverdraad voorzien; de teugel is een halve pink dik. Het eigenlijke hoofdstel bestaat overigens alleen uit eenige aan elkander geregen balletjes van hertshoornen gesneden.

Tot bewijs van het weinige hart, dat de Celebiaan voor paarden bezit, moge strekken, dat hij ze even onzinnig slagt als de Javaan den buffel. Tot weering van dit misbruik, heb ik nog eens voorgesteld, om de konsent-billetten van den pachter voor het slagten van vee, in stede van de bepaalde 50 cents, op *ƒ* 3 te stellen. Maar deze schandelijke gewoonte kan toch niet geheel belet worden; daarom vindt men ook zelden of nooit een ontstolen paard terug. Tot het plegen van deze diefstallen berijden zij merriën, hoewel dit anders iets buitengewoons is. Buiten 's Gouvernements territoir wordt het gestolen paard onmiddellijk ter dood gebragt.

Het eenige, dat ik in het voordeel van de Celebianen, met betrekking tot dit onderwerp, kan aanvoeren is, dat zij de stoutste ruiters van deze bezittingen kunnen genoemd worden. Daarvan getuigen hunne hertenjagten in de berg- en rotsachtige streken. Daar vervolgen zij dit wild met eenen bamboesen lans, aan welks einde een strik is bevestigd, welke bovendien nog met het losse eind aan het gebit van het paard wordt aangeknoopt. Met onbezweken moed zetten zij het dier na en worden het magtig, indien man en paard er niet dood bij vallen.

Het opvangen der in het wild loopende paarden, waarvan elk eigenaar de limieten kent, gaat zonderling in het werk.

Nadat een dag daartoe bepaald is, worden de paarden zoo veel mogelijk naar één punt bijeen gedreven. Dan jaagt men er op even als op de herten, te paard gezeten en van striklansen voorzien. Als de ruiter of jager het paard gestrikt heeft, valt het, door het toehalen der strik om den hals van het dier, op den grond, en zou geworgd worden, indien de ruiter zich niet plotseling van zijn paard afwierp, op het gevangene dier aanviel en het, met de grootste behendigheid, een voorbedachtelijk medegebragt gebit en toom aandeed. Dan blijft hij zijn nieuw gevangen ros berijden en laat zich door het razende dier naar zee of naar een moeras voeren, alwaar hij het zoodanig vermoeit, dat men het genoegzaam meester is om verder getemd te worden.

Soms strikt men de paarden ook wel aan eenen zwaren paal of balk, waarop een man met een striklans gezeten is; doch dit is gevaarlijk. Men knevelt dan het gevangen paard een paar dagen lang aan die paal vast, en temt het verder door de hongerkuur.

Deze paarden-jagten doen aan die van Zuid-Amerika denken, ofschoon de strik der ruiters hier niet zoo vreeslijk is als die der Guanches. Niet te min hebben de Makassaren den jagtstrik wel eens gebezigd, om voorwerpen tot den slavenhandel of voor de rekrutering te strikken, in stede van Engelsche schildwachten.

Intusschen heb ik over dit alles slechts wat meer uitgewijd, ten einde de noodzakelijkheid te doen in 't oog springen, van de meer dadelijke bemoeijing van het Gouvernement met den aanfok van paarden. Daarin zijn, mijns bedunkens, gewigtige voordeelen gelegen, welke bereids na vier of vijf jaren kunnen verkregen worden. Wij zouden hieromtrent vermoedelijk nu reeds in eenen gunstiger staat verkeerd hebben, indien de gezaghebbers van Topidjawa (Zuider-distrikten) met meer klem de belangen van den lande hadden behartigd.

Tijdens den laatsten oorlog met Boni bevond zich, namelijk, in de baai van Melassor, op de Zuidkust op eenen halven dag zeilens van de hoofdplaats Makassar, eene aan het Bonische rijk toebehoorende zoogenaamde stoeterij van omstreeks acht of negen, ja, zoo men de algemeene geruchten gelooven mag, zelfs van twaalf tot vijftien honderd paarden, zoo hengsten als merries. Zij werden daar, door de aan Boni verbonden kleine vorsten, bij elkander gehouden en bewaakt. Deze troep nu werd natuurlijk door het Gouvernement in bezit genomen en onder het toezigt van den toenmaligen gezaghebber van Topidjawa gesteld.

Ik wil gaarne gelooven, dat het, wegens de toenmalige onlusten, te meer daar men zelfs in gevaar verkeerde van die distrikten, welke nog steeds met Boni heulden, te zullen verliezen, ten uiterste moeijelijk zal geweest zijn, om voor het bijeen houden eener zoodanige nagenoeg in het wild rondzwervende troep paarden te zorgen; doch men had dan toch naderhand maatregelen in het werk kunnen stellen, om dit zoo onverwacht verkregen

voordeel te bewaren, en er ten minste zoo veel mogelijk van te redden. Maar het tegendeel had plaats. Elk deed zijn best, om de paarden verder landwaarts in te lokken. Daartegen werd niet behoorlijk gewaakt, zoodat de geheele troep verliep en eindelijk de vorsten van Toratea (Bankala en Binamo) zich stoutmoedig de in bezit neming van het grootste gedeelte aanmatigden. Men schijnt daarin te hebben berust, zoo dat het Gouvernement thans, naar ik verneem, te Makassar geen enkelen hengst of merrie meer bezit.

Zoodanige onbeheerde stoeterijen hebben de meeste vorsten op Celebes, vooral die van Boni en Toratea en de koning van Tello te Lipokasie op de Noordooskust. Men kan daar door elkander naar keuze paarden uitzoeken, tegen 40 rijksdaalders, 't geen eene denkbeeldige munt is ter waarde van *f* 2: — koper van 120 cents. Het Gouvernement zoude echter, indien het eene paarden fokkerij op dien ongeregelden voet wilde inrigten, gesteld dat daarvoor merrien werden ingekocht, ras moeten ontwaren, dat zulks alleen door de vorsten des lands kan geschieden, wier onderdanen hun eigendom alleen eerbiedigen. Evenmin zijn deze vorsten zelve te vertrouwen, indien men hunne tusschenkomst zoude willen te baat nemen, want geen hunner bezit het minste begrip van eerlijkheid of probiteit. Zij houden het alleen voor schandelijk, wanneer zij hunne bloedwraak onbevredigd laten.

In de Torateasche landen verkrijgt men eigenlijk gemakkelijker paarden door den ruilhandel dan tegen gereed geld, en in het laatste geval nog slechts voor goed gestempelde en gerande dubbeltjes tegen 42 stuks in een gulden; omdat het minste, dat de Torateasche inwoner uitgeeft, een dubbeltie is; kleiner munt kent hij niet, grooter is weinig in gebruik en van koper wil men er volstrekt niets weten. In het groot handelt men derhalve aldaar alleen door den ruilhandel in lijnwaden, doch liefst in gemaakte goud- en zilverwerken, als knoopjes, waterketeltjes, beslag voor lansen, voor hoofdstellen en siri, bakjes met toebehooren. Amfioen heeft over het geheel weinig waarde daar er slechts twee of drie vorsten of radjas en anak kraeng's zijn, die ze rooken.

Er worden op de hoofdplaats Makassar wel eens paarden uit de Torateasche landen te koop gebragt, vooral tegen de Oostmoeson, wanneer er schepen naar Java vertrekken; doch dit zijn dan de kleinste en slechtste, welke uit de troepen worden uitgeschoten en door de Makassaren zelve alleen voor graspaarden gebruikt worden. Zij koopen ze voor *f* 30 of *f* 35; vreemdelingen moeten echter wel éénś zoo veel betalen. Graspaarden noemt men te Makassar dezulke, die, ongeschikt voor elke andere dienstverrigting, gebezigd worden, om uit de moerassen op verre afstanden gras voor de goede paarden te gaan halen. Zij hebben het nog harder te verantwoorden dan de huurwagenpaarden op Java, want een enkel beest wordt met het voeder van vier paarden zoodanig beladen, dat het, onder dezen last gedrukt, niet dan zeer langzaam voort kan gaan. Daartoe heeft het bovendien een houten zadel of bak op den rug, achter

't welk de geleider zit, die het gras moet gaan snijden. Hij gaat des morgens met den dag uit, om niet voor tegen den namiddag terug te komen.

Men kan zich derhalven den ellendigen staat dezer grashalers levendig voorstellen, die veelal, zoo zij aan hunne geleiders niet door gewapend volk ontroofd worden, daaronder binnen eenige maanden bezwijken.

Hoe goedkoop men dan ook zulk een graspaard verkrijgt, is het toch niet voordeelig ze er op na te houden; maar door gebrek aan Javanen en slaven om gras te gaan snijden zonder pikol-paarden, is men er wel toe verpligt.

Het ergste van alles is echter nog, dat deze „afgejakkerde" dieren ons nog door de Makkassaarsche paardenhandelaren op Java in de handen worden gestopt. Van daar ook de veelvuldige sterften op den overtogt; waarvan men onder eenigzins gekonserveerde paarden weinig voorbeelden aantreft al duurt de reis ook eene volle maand.

Er bestaat bij den ruilhandel eene zonderlinge en lastige gewoonte, uit de verregaande eigenzinnigheid der bezitters van paarden voortspruitende. Men weet namelijk nimmer, wat zij begeeren. Al komt men van alle de hiervoren beschreven benoodigdheden voorzien, dan zullen zij ze misschien juist niet willen hebben. Men is daarom verpligt, om vooraf naar Toratéa te gaan, en aldaar met de paardenhandelaren naauwkeurig overeen te komen omtrent de voorwerpen, welke zij voor het uitgezochte paard, zonder geldelijke prijsbepaling, begeren. Al wilde men op dien oogenblik ook een ander voorwerp van oneindig meer waarde dan het verlangde geven, zij zouden het volstandig blijven weigeren. Van daar dat zij soms schoone paarden voor de waarde van ƒ35.00 of ƒ40.00 afstaan, waarvoor zij met gemak ƒ60.00 of ƒ70.00 zouden kunnen verkregen hebben. Komt men wijders met de bestel-goederen, die men ook op Makassar, door de meer dan gewone traagheid der handwerkslieden, zoo goed en spoedig niet gemaakt kan verkrijgen, niet spoedig terug, dan loopt men eindelijk gevaar, dat het gekochte paard aan een ander is overgedaan of weder is losgelaten. Is men echter voor een gegoed Makassaarsch ingezeten bekend, dan gebeurt het wel eens, dat men de paarden op krediet kan medenemen; men is alsdan ten minsten verzekerd van het bezit van het begeerde. Om van de hoofdplaats naar het verblijf der paardenbezitters te geraken moet men elf tot dertien rivieren over, die geene andere overvaarten hoegenaamd hebben, dan bij toeval soms een klein praauwtje, slechts voor één persoon geschikt, waar men de paarden achteraan moet laten zwemmen.

Het medevoeren eener ligte draagbare overvaart zoude echter zeer praktikabel zijn, door steeds twee zeer dun geschaafde praauwtjes of lipa-lipa's vooruit te laten brengen, met een los verband van eenige planken, die met schroeven aan elkander op de lipa lipa's konden worden bevestigd.

De meeste eigenaren wagen het niet, om hunne paarden naar Makassar ter verkoop te komen brengen, uit vrees voor den steeds op de oevers loerenden kaaiman. Te vergeefs zendt men daarom ook zendelingen uit, om paarden te gaan opzoeken en de verkoopers tot het aanbrengen van

paarden over te halen, tenzij de overvoer op risiko van den kooper geschiede.

Eenkleurige spannen te verkrijgen is hier zulk eene hoogst zeldzame zaak, dat men er zich op Java geen denkbeeld van kan maken.

Vindt men al eene overeenkomst in kleur, dan is het overige der paarden soms zoo verschillend, dat zij bijna geen span mogen heeten, vooral indien de beide dieren van verschillenden landaard zijn. Een paard uit de Noorder distrikten verschilt hemelsbreed van een uit de Zuider distrikten; het eene is rank en gestrekt en het andere kort en zwaar van bouw. De paarden van Celebes zijn echter oorspronkelijk en van geen anderen landaard afkomstig. Alleen hebben de Engelschen, tijdens hun tusschenbestuur, er eenige paarden van dat ras aangebragt, doch daarvan slechts een paar achtergelaten, welker afstammelingen zelfs bijna geheel zijn verdwenen en mogelijk in het hart van Boni nog slechts bestaan, wegens den minderen uitvoer van daar.

De Koning van Boni, destijds te Makassar aanwezig, had er onder anderen een ten geschenke of te koop verkregen, 't welk door hem gedoopt werd met den naam van „*Baroemboeng Kapala.*" Van dit paard verkreeg wijlen de heer J. A. DE SITO een veulen, hetwelk door den Sulthan van Sumanap in 1825 voor *f* 1000 gekocht werd. Dit was de laatste bekende afstammeling.

Een oorspronkelijke „Makassaar," waarmede in het algemeen een paard van welke plaats ook van Celebes verstaan wordt, houdt nimmer meer dan hoogstens 3 voet 3 duim rhijnl. En nog is dit zoo zeldzaam, dat ik maar eenmaal een zoodanig paard gezien heb.

De verscheidenheid van de kleuren der haren is mede zeldzamer dan op Java.

De vossen (balibie) bruinen (edja) en gelen of „jampies" (valken) maken de hoofdsoorten uit. Zwarte en witte haar-kleuren zijn zeer schaars; even zoo de gemengde kleuren; alleen de ijzer- of blaauwschimmel treft men wel eens aan.

Eene geregelde stoeterij zoude in dit alles echter voorzien en vele verbeteringen kunnen daarstellen, waarvan de voordeelen, slechts met een weinig geluk gepaard, te overbekend zijn, om verder eenig betoog te vorderen. Men behoeft er bovendien niet aan te twijfelen, dat jonge paarden, uit eene geregelde stoeterij van Makassar afkomstig, niet minder, zoo al niet meer, op prijs zouden geraken, dan die uit stoeterijen van Java.

Een der grootste bezwaren tegen het oprigten eener stoeterij is gebrek aan eene geschikte plaats op 's Gouvernements grondgebied, om er eene in veiligheid te kunnen vestigen. Indien men zich niet in minder dan eene maand tijds van alle zijne paarden beroofd en de bedienden der stoeterij om het leven wilde zien gebragt, zou men zich al zeer groote kosten moeten getroosten. Een tweede bezwaar is het verkrijgen van geschikte bedienden. Een derde is de moeijelijkheid, om een geschikt persoon te vinden voor de direktie, aangezien dit aan niemand kan worden toevertrouwd dan

aan een der notabele ingezetenen van Makassar, die echter, veeltijds andere bezigheden hebbende, zich niet geheel aan het beheer der stoeterij zoude kunnen wijden.

Andere moeijelijkheden dan deze ken ik niet. Misschien is er op de volgende wijze in te voorzien.

De Koning van Tello, KRAENG KATAUKA, die men den meest aan het Gouvernement gehechten vorst van Celebes mag noemen, de zoon van wijlen den eveneens zeer Gouvernementsgezinden kraeng LIMBANG PARANG, bezit in de monding der prachtige rivier van Goa, op een half uur roeijens van de hoofdplaats Makassar gelegen, een schiereilandje, genaamd Sapiriea. Dit is drie kwartier uur gaans in de lengte en beslaat een derde daarvan in de breedte; het is grootendeels hoog gelegen, van overstroomingen bij het hoogste pijl van water vrij en ten uiterst vruchtbaar, zoodanig dat het, te midden der verschroeijendste oostmoeson, steeds sterk met eene goede grassoort bewassen is. Het water is op die hoogte bereids zoet. Geen beter plaats is er te bedenken. De vrees voor onveiligheid vervalt hier geheel, daar het water van twee rivieren, waarvan de kleinste langs het strand loopt, de afsluiting daarstelt; terwijl bovendien de nabijheid van de hoofdplaats Makassar zoowel voor de veiligheid als in andere opzigten vele voordeelen aanbiedt. Daar, waar het schiereiland eenen aanvang neemt en het smalste is, zou eene doorgraving moeten worden gemaakt van 50 of 60 roeden, om het geheel tot een eiland te vormen.

KRAENG KATAUKA had op dit schiereiland in 1836 zelf nog eene stoeterij van omstreeks vier honderd paarden, welke hij, uithoofde der oneenigheden met den Koning van Goa, van daar naar elders heeft vervoerd.

Ik ben intusschen verzekerd, dat het slechts een woord zoude kosten, om dat schiereiland Sapiriea voor het Gouvernement te verkrijgen. Daarbij ligt, in het midden der groote Goasche rivier, een ander, geheel aan het Gouvernement behoorend, eilandje, regt tegen over Sapiriea; de aldaar tusschen beide loopende rivierarm is slechts een pistoolschot breed. Dit eilandje heeft echter dezelfde uitgestrektheid niet, maar biedt nog schooner gelegenheid tot het plaatsen van gebouwen en stallingen aan dan Sapiriea. Het laatste kon daarom meer tot eene weide dienen. Het bedoelde eilandje heet Jampoa.

Het tweede door ons opgegeven bezwaar zou vervallen, wanneer men slechts Javanen voor de dienst bij de stoeterij voor Makassar wilde werven of bannelingen daartoe bestemde. Het derde bezwaar zal moeijelijker kunnen worden opgelost, want wáár zal men zoo ligt eenen ambtenaar aantreffen, die de vereischte geschiktheid bezit en aan het hoofd eener zoodanige onderneming zoude willen staan. Hij zou zich mogelijk de hoop op alle verdere bevordering moeten ontzeggen. Wie zal zich de opoffering getroosten, van zich in de rivier van Goa op een eilandje te gaan vestigen? 't Zou alleen iemand kunnen zijn, met dien geest van onderneming en volharding bezield, als wijlen mijn onvergetelijke vriend N. J. VOSMAER of zijn niet minder verdienstelijke broeder, even als hij te vroeg aan zijnen nuttigen werkkring ontrukt.

'tZij mij thans vergund, nog iets te zeggen over eenige andere takken van veeteelt, als: rundvee, schapen, geiten en pluimgedierte.

Men vindt op Celebes van dit alles eenen vrij grooten overvloed, zoo als de meeste reisbeschrijvingen de hoofdplaats Makassar ook als een der geschiktste ververschingsplaatsen voor de schepen aanprijzen; hoewel het pluimgedierte dikwerf aan groote sterfte onderhevig is, en slechts meer binnen 's lands aan de rivierkanten welig tiert. Ook de wildernissen leveren wilde buffels en runderen op. Van deze laatsten heeft men de zoogenaamde „*annoean*," ter náauwernood drie voeten hoog en met regt op staande scherpe hoornen, welk dier voornamelijk in de *Vosmaer's-baai* meer dan elders moet aanwezig zijn en zeer wild is.

Het is mij voorgekomen het midden te houden tusschen het hert en het runderbeest, op welk laatste zijn staart, hoornen en uitwerpselen hem bijzonder doen gelijken; doch de kop en de hals doen deze zonderlinge dierensoort veel tot de hertensoorten overhellen. Ik meen, dat de latere natuurkundigen het onder het geslacht der gazellen rangschikken.

Herten en zwijnen bevolken in zulk eene verschrikkelijke menigte de bosschen en velden van Celebes, dat de landbouwer er veel van te lijden heeft. Ik heb eenmaal eene jagt bijgewoond, bij welke alleen 184 herten op het veld bleven. Bovendien kunnen de liefhebbers van klein wild zich een overvloed verschaffen van allerlei eendsoorten, waterhoenders, blaauwe en zelfs witte „bintapas", snippen en duiven, waaronder eene groote soort, met schoone roode en groene kleuren, en „dandoemie" genaamd, van welke het mannetje eenen hoorn of bult op den kop heeft. Ze houden zich eigenlijk meest op de kleine onbewoonde eilanden van Floris op. Paauwen en boschhanen zijn niet op Celebes aanwezig, evenmin als hazen, konijnen of verscheurend gedierte. Zoo vindt men onder anderen alleen op Saleijer het voor de klapperboomen zoo schadelijke eekhoorntje („badjing" of „tikoes klappa") dat er dus waarschijnlijk door den een of ander van Java is overgebragt. De soort is zeer klein en niet fraai. Instede hiervan leeft er, in Boni en op de grenzen der noorderdistrikten of Maros, een ander diertje, veel aardiger en zachtzinniger dan de „badjing", veel er op gelijkende, doch met ronde beweegbare oortjes en een plat apengezigt, hetwelk zich alleen met sprinkhanen en andere insekten voedt en „kakatjie" genaamd wordt.

Onder het tamme vee verdient de buffel 't eerst onze aandacht; want dit nuttige dier is op Celebes even onontbeerlijk als op Java. Het getal is echter ter naauwernood toereikend ter bebouwing van de rijstvelden en de levering van het slagtvee aan de militaire bezettingen. Zijne gestalte is bijzonder klein en kenschetst in geenen deele die groote kracht, welke men bij de buffels op Java aantreft. Hij is zeer traag in het ploegen en spoedig afgemat; een genoegzaam bewijs van zijn zwakkeren aard. Er is dan ook nimmer iets tot verbetering van dit onmisbare dier aangewend; alleen heeft men soms, doch slechts om het gebrek aantevullen, geheele ladingen van Bima en Sembawa moeten halen, waar de buffels

even slecht maar talrijker en beter koop zijn; men koopt ze daar voor de zeer geringe som van ƒ 5 tot ƒ 7; terwijl de slagtbuffels daarentegen te Makassar van ƒ 20 tot ƒ 25 en een ploegbuffel van ƒ 30 tot ƒ 40 gelden, hetgeen gerustelijk kan gelijk gesteld worden met eenen prijs van ƒ 50 tot ƒ 60 op Java. Maar daar verkrijgt men dan ten minsten een buffel, die tegen twee Celebische kan opwegen.

Van het rundvee vindt men eene fraaije groote soort bij groote troepen in het wild, zonder echter zoo langbeenig als de „banting" van Java te zijn. Maar met het tamme vee is het te Makassar ook slecht gesteld; 't getal zal hoogstens vier of vijf honderd uitmaken; daaronder vindt men eenige weinige beesten met bulten, van Madura overgebragt; ze geven slechts weinig melk. Makassar's hoofdplaats is dan ook weinig geschikt, om rundvee te houden, want gebrek aan voedsel, door de geringe uitgestrektheid van ledigen grond, en bovenal gebrek aan water in de Oostmoeson maakt het vee van jaar tot jaar schraler; daarentegen sterven de beesten in de Westmoeson bij dozijnen, door geene behoorlijke stallingen te hebben, en op de onderwater staande velden te moeten weiden. Het gebrek aan water in de goede moeson ontstaat daardoor, dat men er niets dan putten heeft, waarvan de meesten soms geheel uitdroogen. Daarbij geven de koewachters zich geenzins de moeite, om eens, veel min twee malen daags, voor hun vee water te putten en drenken het niet dan naar gelang het hen in het hoofd komt. Bij een getal van ruim 200 runderen, hetgeen de grootste troep van een der eigenaren is, vindt men maar twee wachters, die met hun beiden ook niet in staat zijn om eene daarvoor benoodigde hoeveelheid water te putten.

Op Maros, waar wijlen de heer assistent-resident VOSMAER vele zorgen heeft besteed, om runderen aan te fokken, zijn ze in eenen beteren staat; men heeft er zelfs in de verschroeijende Oost-moeson goed gras, zelfs op de hooge gronden, en water door de nabijheid der langs het fort aldaar stroomende rivier. Saleijer schijnt echter bijzonder voor het aanfokken van rundvee geschikt te zijn.

De schapen en geiten zijn te Makassar onbeduidend en weinig voorhanden; welras zoude men er geene vinden indien er niet jaarlijks van Floris en elders werden aangebragt; op welke laatste plaats eene soort gevonden wordt met zeer lange haren en hoornen, veel overeenkomst hebben met het Europesche geitenras.

Op Palos, slechts drie dagreizen van Makassar, op de Noordkust, of in de plaatsen aan de baai van dien naam gelegen, bestaat eene soort van schoone vetstaartige schapen, welker oorsprong ik niet heb kunnen nasporen; men verkrijgt ze voor slechts een of twee Spaansche matten het stuk. Indien er derhalve op Makassar lieden werden gevonden, die zich met de verbetering van deze toch ook nuttige dierensoorten wilden inlaten, zou ook deze tak van veeteelt daarvoor vatbaar zijn, te meer daar de middelen hiertoe zoo digt onder het bereik zijn gelegen. Van den inlander is zulks echter in het geheel niet te verwachten, zoo lang hij door zijne

vorsten en mindere hoofden gedrukt en uitgeplunderd wordt; weshalve hij zich zelden iets meer dan het noodige tot gebruik aanschaft of aanplant, daar laatstgenoemden zich steeds het meerdere toeëigenen.

In het rijk van Goa gaat dit zelfs zoo ver, dat een onderdaan, die eenen buffel of een paard op Makassar heeft verkocht, zonder daarvan aan zijnen vorst een goed aandeel te brengen, in zulk eene zware boete wordt geslagen, dat hij en zijn huisgezin levenslang daaronder gebukt gaan. Een en ander is echter te overbekend. Men kan alzoo ligtelijk beseffen, dat elke kiem en zucht voor nijverheid of onderneming bij de Celebische volkeren reeds in de geboorte moet gesmoord worden. Deze kanker oefent vooral zijnen invloed, met uitzondering van Boni en het vrije rijk van Wadjo, op den landbouw uit, waarvan de nadeelen dikwerf op de verdrukkers zelve in de Makassaarsche landen nederkomen, door in de verpligting te geraken van op deze hoofdplaats rijst te moeten komen koopen, waarvoor hun steeds een onbepaald krediet benoodigd is.

§ 2. *Kultuur.* Onder het regelmatig stelsel van vertiening in de landen, die onder het onmiddellijk gebied van 't Gouvernement zijn gelegen, dat is: onder een kontingent van $^1/_{10}$ van het gewas, bloeit de rijstkultuur. Andere gewassen kweekt men echter niet aan, zoo als de katjang-tanah, welke hier slechts geroosterd tot versnapering dient, in stede van tot olie te worden geslagen gelijk op Java. Van daar ook, dat hier steeds klapperolie gebruikt wordt, welke veel van Saleijer en van Mandar wordt aangevoerd en somtijds slechts *f* 15 koper de pikol kost, inhoudende drie takkars of 99 fleschen; de klappers zelve kosten *f* 2 per 100 stuks. Er ontbreken echter geene goede gronden, vooral niet in het overschoone aan Boni grenzende Maros, om katjang aan te planten; maar dit schijnt niet in den smaak van den Makassaar te vallen; men moedigt dezen tak van kultuur ook niet aan, terwijl de inlander ook meest van de sapiriepitten, tot kaarsen gekneed, en hier ter plaatse „kanjolie" genaamd, gebruik maakt.

Alle rijstvelden zijn hier zoogenaamde „sawah-barat," gelijk wij op Java diegenen noemen, welke van den regentijd afhangen; want door gebrek aan waterleidingen heeft men slechts op de grenzen van Boni en Bonthain, welke laatstgenoemde plaats aan het Gouvernement behoort, „sawah bandoengan" of bewaterde rijstvelden. „Tjegers", „tipoes" of „gaga's" heb ik, tot mijne hoogste verwondering, niet aangetroffen, te meer in een land als dit, waar de landbouwer niets van den tijger te vreezen heeft en de buffel zoo schaars is. Liever schijnt de geringe man van „djagong", zoo als op het eiland Saleijer, te willen leven, die overal overvloedig wordt aangekweekt, dan de rijstteelt in het gebergte te doen doordringen. Waaraan dit ligt? 't Kan dunkt mij niet anders dan gebrek aan voorbeeld en aanmoediging zijn, want de gronden zijn overal geschikt tot allerlei aanplantingen. Men behoeft deswegens geen verder onderzoek in een land, alwaar de keurigste kool en aardappelen zoo overvloedig groeijen, dat de

paarden-handelaren, die naar Makassar komen, soms alleen van deze laatste tot onderhoud op de reis voorzien zijn. Zij groeijen op Bonthain nagenoeg in het wild. Ik heb nimmer kunnen nasporen, wie ze er oorspronkelijk kan gebragt hebben.

Het is alzoo niet te verwonderen, indien de pikol rijst soms *f* 9 en *f* 10 kost, bij misgewassen van de, zoo zeer daaraan onderworpen, regen-sawah's. In goedkoope tijden is zij echter voor *f* 3.60 en in het gebergte voor *f* 2.40 de pikol verkrijgbaar.

De Celebesche rijst is schoon van korrel en draagt blijken van de teelt te zijn van eenen vruchtbaren grond, die op vele plaatsen het aan zijnen schoot toevertrouwde graan honderdvoudig terug geeft. De rijst heeft echter geene duurzaamheid; binnen eenige maanden wordt zij door de zoogenaamde „boeboek" verteerd en gaat tot eene meelachtige stof over. Daarom moet de veel aangevoerd wordende Balische rijst, zonder welke er niet genoeg voor de konsumptie zoude zijn, meestal voor de troepen en de viktualie der schepen verstrekt worden.

Van veel minder kwaliteit en ook kleiner korrel is de rijst uit de Vosmaersbaai (Kandarie). Zij heeft veel gelijkenis met de Bengaalsche, en is dan ook voor 8 dubbeltjes (80 cents) de pikol verkrijgbaar, en dat nog wel voor dubbeltjes, die op de helft door besnoeijing verkleind zijn. De nabij zijnde Boetonezen genieten daarmede geene onaanzienlijke voordeelen; dat doet hen zoo veel belang in Kandarie stellen.

De rijst-kultuur zoude eene aanzienlijke verbetering ondergaan, en meer dan de tegenwoordige vertiening van *f* 60,000 's jaars aan den lande kunnen opbrengen, indien er behoorlijke waterleidingen werden aangelegd, iets waartoe de plaatselijke gesteldheid en vele andere daartoe benoodigde vereischten genoegzame gelegenheid aanbieden. Nam men slechts maatregelen, om de inlandsche vorsten van vreemd grondgebied daartoe te doen medewerken, en stelde men eenige fondsen daarvoor beschikbaar, dan had men reeds veel gedaan. De Gouverneur van Makassar VAN DER VOORT heeft in zijnen tijd, in 't begin dezer eeuw, daarmede reeds een aanvang gemaakt, doch is door den oorlog daarin verhinderd; terwijl de kommandant van Maros WALLNER iets dergelijks ondernam, maar 't geen door zijnen dood is gestaakt. Het aanleggen van waterleidingen zou nog een groot voordeel hebben. Daardoor kon de hoofdplaats Makassar van water worden voorzien, terwijl men zich thans met putwater behelpen moet, 't welk meestal brak is. Van het honderd voeten boven de oppervlakte der zee gelegene meer, Tamparang-Labaija, in Wadjo, zouden deskundigen mogelijk wel partij weten te trekken. Ik moet erkennen, dat deze onderneming een reuzenwerk mag heeten, indien de doorgraving van den bergketen, welke Makassar van dat meer scheidt, moet plaats vinden; doch men behoeft mogelijk niet eens zoo ver een waterspruit te zoeken.

Wenschelijk ware het, dat, door het aanleggen van waterleidingen, de landbouw meer werd aangemoedigd en uitgebreid. Dat zulks niet alleen de welvaart van de ingezetenen zoude bevorderen, maar ook den bloei van

den, zoo naauw met den landbouw in verband staanden koophandel, zal wel geen betoog vorderen. 't Is genoegzaam bekend, dat de anders zoo eenvoudig levende inlander, door meerdere verdiensten, ook meerdere behoeften verkrijgt. Dat zou reeds dadelijk vooral op den lijnwaadhandel eenen gunstigen invloed uitoefenen; om niet te spreken van den verkoop van voor den landbouw benoodigde ijzeren gereedschappen, waaruit een geheel nieuw debouché zoude geboren worden.

Geen ander middel is op Celebes, ter ontbolstering der padie, bekend, dan het stampen in rijstblokken. Ik heb het geluk gehad, den Makassaren het eerst den door buffels gedreven gewonen Chineschen of Javaschen rijstmolen te doen kennen. Ik heb dien volgens het mij bekende model, onder mijn opzigt, laten maken voor een der nijverste en ondernemendste Chinezen der hoofdplaats, aldaar geboren en genaamd LIM-TJOENSÉÉ. Hij bezit een land aan de rivier van Maros en heeft buiten dien nog een uitgestrekten tuin, die, uithoofde van den aanleg van planten, bloemen en vijvers, het paradijs van Makassar mag genoemd worden. Toen de rijstmolen voor 't eerst gebezigd werd, had hij de genoegdoening van eenen toevloed van nieuwsgierigen te zien, waaronder zelfs de Koning van Goa en vele andere rijksgrooten; terwijl hij weldra het voordeel genoot van maandelijks meer dan veertig personen uit te winnen, die zijne rijst moesten stampen, in stede waarvan er thans slechts drie aan den molen werkten. Door de reeds vermelde zwakheid en kleine gestalte der buffels, is men echter verpligt geweest, twee in stede van slechts, zoo als op Java, eenen enkelen buffel aan te spannen, namelijk één aan elk einde van het kruishout.

Men koopt de padie te Makassar bij de 100 bossen, doch kent er geene „tjaings" van 200 bossen. De gewone bossen wegen, zoowel buiten als op 's Gouvernements grondgebied, 15 kati's of 83¾ oude ponden; alleen op Segerie, mede 's Gouvernements territoir, heeft men ze van 20 kati's. De prijs der 100 bossen is in dure tijden 10 rijksdaalders of ƒ 24 koper en in de goedkoope 7 rijksdaalders of ƒ 16.80 koper. De 100 bossen leveren, natuurlijk volgens gewigt, dezelfde hoeveelheid uit als op Java. Men berekent de rijst ook bij kati's, en kent geene „gantang's." De Chinesche arithmetica heeft derhalve hier, zoo als elders, weder de overhand onder den inlander, die nergens een oorspronkelijk gewigt schijnt te hebben. Zelfs geloof ik, dat de batoe (steen-gewigt van ruim 50 pond), welke ik in eenige kampongs in de Preanger-Regentschappen voor het afwegen der bergkoffij heb zien bezigen, geen anderen grondslag heeft dan het Europesche gewigt.

Hoewel men in Boni voor het zout een soort van ton of vat heeft, nagenoeg 2½ pikol inhoudende en „bitjé" genaamd, verneem ik echter, dat men ook daar geen ander stelsel heeft, dan dat van willekeurige maten, als klapperdoppen of bamboesen. Dikwerf heeft het mij verwonderd, dat de Arabieren, van wie men zoo veel heeft aangenomen, de Aziatische volkstammen, welke zij buiten hun rijk bezocht hebben, niet meerdere maatschappelijke nuttigheden hebben doen kennen. Van het rijstgewas valt ove-

rigens niet veel meer te zeggen dan dat de aanbouw nimmer genoegzaam zal zijn voor de konsumptie, waarin Balie steeds de hand moet leenen, zoo lang er geene waterleidingen worden aangelegd en daarvoor geene fondsen bestaan.

Wat de overige takken van kultuur betreft, zij bestaan in koffij en aardvruchten, waarvan ik de aardappel, welke soms niet meer dan $f\,2^1/_2$ à $f\,3$ de pikol, of 125 ℔, kost, en katjang tanah reeds heb genoemd. Ook de Boetonsche obie onderscheidt zich daaronder; maar de „lingkrak" kent men er niet; en behalven de manga, waarvan wel niet zoo vele soorten zijn als op Java, doch die, even als de anana's, allerkeurigst is, zijn de boomvruchten ook schaarsch. Onder anderen heeft men er slechts twee ramboetan-, een paar kakau- en eenige weinige mangoestan-boomen. Door pitten van Java of ent-stekken (tjankok) zoude hierin echter veel kunnen verholpen worden, want aan de gronden ligt het geenzins. Daarentegen is Bonthain en Makassar, doch vooral eerstgenoemde plaats, van eenen overvloed van heerlijke druiven, zelfs naar het blaauwe zwemende, voorzien. Evenwel wordt aan eene, zooveel nut en voordeel belovende, kweekerij geene verdere uitbreiding gegeven. Zouden er niet, even als voor de thee-kultuur, de cochenille-kultuur en dergelijken naar Java, ook deskundigen naar Makassar kunnen worden gelokt, in den wijndruiventeelt en de wijnbereiding ervaren. De natuur heeft er bereids de grondslagen zoo milddadig voor gelegd. Waarom kan ook de kakauteelt, welke te Menado, op de andere kust van Celebes, soms $f\,60$ de pikol opbrengt en in overvloed naar de Manilla's wordt uitgevoerd, niet uitgebreid worden. Maar 't ontbreekt te Makassar nog aan eenen gepasten geest van onderneming.

De heer MAIJOR, voormalig Gouverneur van Makassar, en de verdienstelijke assistent-resident VOSMAER hebben, met alle onder hun bereik zijnde middelen, gepoogd de koffij-kultuur te Maros uit te breiden, door het persoonlijk aanleggen van eenen koffijtuin, op eenen heuvel of aanhoogte Gaurang-Gaurang genaamd, waar hij welig tierde, en waar ook geplante djatie-pitten veel beloofden. Maar geen van beiden hebben de vruchten hunner onvermoeide vlijt mogen smaken; want sedert zij Celebes hebben verlaten, is alles ook wederom verwaarloosd. Deze tuin bevatte 11,000 twee-jarige koffijboomtjes en 10 of 12 honderd djatieplanten. Sedert heeft een partikulier, de heer WALLNER Junior, gewezen tweede luitenant, tusschen Maros en Makassar eenen dergelijken tuin aangelegd van 13 of 16 duizend boomen; doch minder goed gekozen grond en gebrek aan volk deden dezen aanleg mislukken.

Op Bonthain wordt de meeste koffij van vreemd territoir aangebragt door hen, die de knevelarij hunner vorsten pogen te ontwijken, en zij wordt van daar weder uitgevoerd, onder den naam van „Bonthainsche koffij." Toch levert ook Bonthain zelf, gelijk mede Maudhar op de Noordkust, namelijk dat gedeelte hetwelk onder Boni of Soepa behoort, en Manipie in het Goasche reeds sinds eenige jaren schoone vruchten op, ofschoon in zeer geringe hoeveelheden en dus nog geenszins als een middel van uitvoer,

maar slechts tot het doen van kleine remises. Geregelde koffijtuinen bestaan, met uitzondering van Menado, op geheel Celebes niet.

Deze opbrengst kan geschat worden als volgt: van Mandhar, of eigenlijk Bonie, nagenoeg 700 pikols; van Bonthain 5 of 600 pikols; het geheele rijk van Goa heeft in 1837 slechts ongeveer 400 pikols opgebragt. Maar dit produkt wordt ook, op zoodanig eene knevelachtige wijze, door den Koning van Goa van zijne onderdanen verkregen, dat het 't verloop van een goed deel der bevolking van Manipie en andere plaatsen, waar koffij groeide, ten gevolge heeft gehad.

De prijzen der koffij te Bonthain zijn gewoorlijk van 6 tot 7 rijksdaalders of van ƒ 14,40 tot ƒ 16,80 de pikol, en de berekening is, dat zij schoongemaakt met den vervoer naar de hoofdplaats op ƒ 18 komt te staan. De aanplant van den koffijboom op Celebes schijnt zijnen oorsprong te danken te hebben aan het tijdstip der invoering van den Islam door SJECH MOELANA.

Door den inlander op Celebes wordt ook uit eigen beweging suikerriet, tabak en indigo aangeplant, welke produkten er vrij goed slagen; het eerstgenoemde echter niet in diervoege, dat het geschikt kan zijn om suiker aftewerpen, uithoofde van gebrek aan behoorlijke opleiding van het gewas en daardoor ontstane verbastering van de aangebragte rietsoort.

Suiker, en wel slechts hoog bruine, wordt meestal van den arengboom vervaardigd, waarmede Celebes als 't ware overdekt is, en welke buiten dien het voornaamste middel van bestaan van de inwoners, zoo rijken als armen, uitmaakt. Veelvuldig is het gebruik van de toeak of palmwijn, op Makassar „sagueer" genaamd, welke van dezen boom gewonnen wordt.

De areng-suiker komt in allerlei vormen voor, niet echter in platte ronde koekjes maar in groote bollen en lange smalle stukken van twee vingers breedte. Die van Boni is bijzonder zuiver en de helft bijna minder in prijs dan op Java, vooral indien men ze in het gebergte nabij de grenzen van de aanvoerders zelve opkoopt; doch daar zulks niet pikols gewijze geschiedt, is het niet wel doenlijk den juisten prijs te bepalen.

De tabak groeit overal welig, en de Bonthainsche is zoo vet en zwaar, dat ze ongetwijfeld tot pruim- en snuif-tabak kan gebezigd worden; de gekorven tabak heeft ook de onaangename brandige lucht niet der Javasche, wanneer men ze uit eenen pijp rookt. Hoe overvloedig deze teelt ook zij, kan zij echter nog slechts te naauwernood voor konsumptie dienen, terwijl dit artikel toch zoo gemakkelijk tot een middel van uitvoer konde gebragt worden. Zoowel voor suiker- als voor tabak-aanplantingen schijnt de inlander volkomen smaak te hebben, even als voor die van indigo, met welk laatste produkt hij na den oogst zijne rijstvelden bebouwt, ten gerieve der Chinesche en inlandsche blaauwverwers.

§ 3. *Manufakturen.* De indigo stelt de inboorlingen in staat, om hunne wijd beroemde „sarong's" of kleedjes te kunnen verwen. Het weven dier sarong's is nagenoeg de eenige werkelijke tak van nijverheid, welke kan gezegd worden op Celebes te bestaan, die althans in den handel mag

genoemd worden. Terwijl al het overige slechts transitó-handel is, mag men dit ook als het eenige artikel van uitvoer beschouwen.

Het weven geschiedt op dezelfde wijze als op Java. De kleedjes hebben slechts effene ruitjes, zonder bloemwerk; dezulken, die dat bezitten, worden, even als andere kleedingstukken, alleen in Boni vervaardigd; daar heeft men ze zelfs, die met goud- en zilverdraad doorweven zijn, en veel gelijkenis hebben met het Palembangsche fabrikaat. De Bonische kleedjes, bekend onder den naam van „kain boegies," zijn echter van eene veel minder deugdzame kwaliteit dan de Makassaarsche.

Laatstgenoemden hebben veel van hunne waarde verloren, door den invoer van min deugdelijke garens van Singapoera, welke eenigzins bros doch beter koop zijn dan de inlandsche. Van de inlandsche wordt de kapas of het ongesponnen katoen van .Bonthain en van Mangary (eilanden van Floris) aangebragt. „Een pak" of „een bantal" Singapoersch garen, inhoudende 86 tot 87 strengen, kost van *f* 97 tot *f* 6 zilver, naar mate van het buiten opgestelde merk, dat de kwaliteit door nommers aanwijst. Dat van n°. 40 tot 60 is alleen bruikbaar voor middelmatige en fijne kleedjes. Men verkrijgt uit een pak, zeven, acht of negen kleedjes, ter waarde, op de plaats zelve, van *f* 10, *f* 12 of *f* 16 het stuk.

Voor het verwen van elke streng betaald men, hetzij rood, groen, geel of blaauw, 15 cents.

Aan weefloon voor een kleedje betaalt men van *f* 3 tot *f* 4 zilver, en eene knappe weefster kan, in 16 dagen, een kleedje van de fijnste soort afwerken; grovere soorten vereischen minderen tijd.

Moeijelijk valt het, eene berekening te maken, tusschen kleedjes van Singapoersche en inlandsche garens vervaardigd, anders dan bij het gewigt, alzoo de strengen en grootte of dikte en lengte zeer verschillen. Onder anderen bezigt men van inlandsche garens 9, 12 en soms 13 strengen of meer, al naar dat het garen fijn is, terwijl 86 strengen Singapoersch garen van *f* 9½ of *f* 16 zilver 8 kleedjes kunnen afwerpen. Het inlandsche ongeverwde garen kost 20 à 25 cents de streng.

Op het eiland Saleijer worden kleedjes geweven, welke slechts op *f* 1 of *f* 1,50 het stuk komen te staan. Van daar worden ook te Makassar vele gingans ingevoerd, welke, bij de jaarlijksche komst der regenten op die hoofdplaats, veel vertier vinden.

§ 4. *Scheepsbouw en scheepvaart.* Een niet onbelangrijke tak van nijverheid is de inlandsche scheepsbouw. Men vervaardigt er allerlei soorten van praauwen, van de grootste padoeakan af, soms 75 koijangs metende, tot het kleinste bekende vaartuig of „lepa-lepa" toe. Zij, die zich daarmede bezig houden, maken eene afzonderlijke kaste uit, onder de benaming van „Limo-limo's." Deze volksstam heeft, ofschoon eigenlijk onder de residentie of het gezaghebberschap van Boelekomba en Bonthain behoorende, zijnen eigen Koning te Bira of Negrie Limo-limo, de aller zuidelijkste uithoek van Celebes, welke vorst den titel voert van „radja Limo-limo."

Velen van deze soort van timmerlieden hebben zich op de hoofdplaats en verdere Gouvernements-bezittingen gevestigd. Niet te min laat hun vorst overal jaarlijks belastingen van hen invorderen. Daarover beklagen zij zich evenwel nimmer. Ook willen zij zich niet onder de gewone kampongshoofden stellen; maar zij kiezen zich zelven hoofden of „pangawas." Men heeft de zwakheid gehad dit toe te geven, ongeacht de geweldige botsingen, welke er dikwerf ontstaan dewijl alzoo twee hoofden één en dezelfde kampong beheeren.

De zeden en gebruiken der „Limo-limo's", vooral ten opzigte der godsdienst, huwelijkszaken en begrafenissen, zijn eenigermate verschillend van die der overige bewoners dezer kusten. Er is veel minder ceremonieel bij hen in zwang. Zij zijn arbeidzaam, doch trouweloos en bedriegelijk, en hebben den naam van de grootste vraten te zijn. 't Is dan ook waar, dat zij op eens voor den volgenden dag schijnen te eten. Aan deze vraatzucht geven zij zich echter alleen over, ingeval zij bij den een of ander tot het bouwen van een vaartuig te werk zijn gesteld, wanneer hun, behalve dagloon, rijst en zout moet worden verstrekt. Ten hunnent hebben zij het daarentegen zeer karig, daar zij den landbouw grootendeels verwaarloozen, zoo dat de pikol rijst hen dikwerf *f* 9, ja *f* 12 zilver kost.

Het voor de praauwen benoodigde hout gaan de Limo-limo's zelf kappen, meestal op het grondgebied van den Koning van Tello, hetwelk onnoemelijk veel brandhout oplevert. Nadat men hun de begeerde grootte van het bestelde vaartuig heeft opgegeven, begeven zij zich derwaarts; doch vooraf is men verpligt hun een voorschot van 50 of 60 rijksdaalders toe te vertrouwen, welke gelden zij niet zelden verdobbelen, met hanenvechterijen en spelen, of op eenige andere wijze zoek maken, zonder aan het aangenomen werk te denken. Ook laten zij den half voltooiden arbeid wel eens in den steek, om iemand tot meerdere voorschotten te dwingen, welke dan soms de waarde van het bestelde vaartuig overschrijden. Hunne slechte geaardheid ter zijde gesteld, zijn deze menschen hoogst nuttig en onontbeerlijk.

De Limo-limo's bezigen nimmer zaag, schaaf, boor of bijtel, en kappen alles met den dissel, tot de dunste planken. Van deze gewoonte zijn zij listig genoeg om nimmer af te wijken, aangezien dit hunne dagdieverijen zeer zoude moeten beperken.

De vaartuigen, welke in deze wateren gebruikt worden, zijn:

1°. De *padoeakan*, waarvan, behalve eenige andere, voornamelijk twee soorten meest algemeen zijn, namelijk een *met* en een *zonder* verdek. Zij laden van 15 tot 90 koijangs. Ze hebben drie, twee of eenen enkelen mast, en aan wederzijden een los in rotting hangend roer, welke beiden zoo veel dieper dan de kiel in het water uitsteken, dat zij van klippen of ondiepten het eerste sein kunnen geven. De padoeakan voert, behalve een binnen-stagzeiltje, benevens een soort van druil, nog een groot en een kleiner zeil van *kain karong*, alhier *karoro* genaamd, hetwelk ter breedte van het vaartuig en één derde langer dan dit moet

zijn. Bij den wind staat dit zeil eenigzins schuins over eind, doch voor den wind zeilende, hangt het geheel dwars; dan giert of slingert het vaartuig verschrikkelijk, vooral indien het den roerganger aan bekwaamheid ontbreekt.

Een roode linnen streep, van omstreeks een halven voet breed, overlangs in het zeil genaaid, duidt als bezitter van de padoeakan eenen man van aanzien aan. De vorsten voeren in hunne zeilen twee zoodanige strepen. Zij schijnen onzen wimpel te vervangen, waarom gemeene inlanders ook buiten 's Gouvernements territoir beboet zouden worden, ingeval zij zich zoodanig in de rivieren kwamen vertoonen. Daar is het mede strengelijk verboden, om de rivieren *uit* te zeilen; de inlanders koesteren daartegen een sterk vooroordeel; het *op* of *in* zeilen is daartegen aan een ieder geoorloofd.

De masten van alle vaartuigen, met uitzondering van de hierna te noemen praauw-toop, bestaan eigenlijk uit houten of bamboesen bokken, in den vorm van de letter A, aan den top met een houten blok, „ezelshoofd" genaamd, bij een gehouden. De ra's, waaraan de zeilen steeds vast zijn gehecht en waaraan zij bij het bergen opgerold worden, zijn nimmer van hout vervaardigd, maar te zamen gesteld uit twee zware bamboesen, door touwwerk op een houten lat op elkander bevestigd, zoodanig dat het midden der ra het dikke gedeelte uitmaakt.

De ankers zijn slechts van hout met *één* arm, zonder stok; doch in plaats van dezen is aan het einde een zware steen met rottan er aan bevestigd. Sommige padoeakan's hebben niettemin wel eens eenen ijzeren keting of kettingkabel aan boord.

Voor de grootste padoeakan is eene bemanning van 29 koppen genoegzaam, bestaande uit: een pangawa of schipper, twee djoeroemoedies (stuurlieden), twee djoeroebato's, (bootslieden), een toekan petak (opziener over het stuwen der lading), die daarvoor met de stuurlieden (eigenlijk roergangers), waartoe de overige schepelingen nimmer gebezigd worden, aansprakelijk zijn; eindelijk zijn er 22 sawies of matrozen, behalven de anachoda of gezagvoerder, die tevens supercarga is.

Bovengenoemde vaartuigen dienen alleen voor den handel en voeren zelfs vroeger op Ceijlon.

Tot loon geniet de anachoda voor de geheele reis een bepaald salaris van *f* 150 tot *f* 300 zilver, de pangawa van *f* 160 tot 240, de toekan petak van *f* 60 tot *f* 80, buiten voeding en eenig geld extra, hetgeen voor den pangawa een Sp. mat 's maands bedraagt. De overige manschappen der ekwipage hebben eene bepaalde maandelijksche bezoldiging, als: de djoeroemoedies *f* 8 zilver, de djoeroebato's *f* 7 en de sawies *f* 6 per hoofd, terwijl hun alleen rijst wordt verstrekt, zoodat zij bij hun vertrek zelven voor de toespijs moeten zorgen. Daarentegen mogen allen, met uitzondering van den anachoda, die wel eens aandeelen in de lading heeft, eenige kleine negotie-goederen medevoeren, de matrozen van *f* 40 tot *f* 50 aan waarde. Zoo gaan ook de passagiers, op die vergunning en onder de

verpligting van mede de hand aan het werk te moeten slaan, zonder eenige betaling over, hoe wel zij persoonlijk voor hunne voeding moeten zorgen. Op de Boeginesche vaartuigen moet elke passagier van een lange bamboesen roeispaan, aan welks einde slechts een vierkant plankje is bevestigd, voorzien zijn.

Niet altoos hebben overigens de padoeakan's eenen toekan petak aan boord, naar dien dit een Chinees moet zijn. De anachoda is derhalve, bij ontstentenis van dezen, met diens werkzaamheden belast, zonder daarom meer loon te genieten.

De bemanning is nog aan vele verantwoordingen, volgens inlandsche gebruiken, onderworpen, waarvoor de reeders zich kortingen op de traktementen aanmatigen, welke, behalve geringe handgelden en voorschotten op de plaatsen van aankomst, niet dan na de te huis reis bij afrekening voldaan worden. Onder anderen moeten de sawies vergoeden, hetgeen, in zee of op de reede, van het vaartuig, van hunne makkers of van de passagiers gestolen of vermist geraakt. In sommige omstandigheden is het voor rekening der sawies, als er bij het lossen of laden goederen beschadigd worden. Daaromtrent handelt men wel eens zeer onregtvaardig. Zoo is mij voorgekomen, dat van de sawies vergoeding werd geëischt voor nat geworden kapas, door het omslaan der te zwaar beladene kano of liplip, iets dat aan den anachoda en de djoeroemoedies te wijten was.

De eigenaren van padoeakans verhuren ze ook soms aan anderen; eene padoeakan van de grootste soort kost onder anderen, voor heen- en terugreis, aan huur: naar Batavia *f* 1600, naar Samarang *f* 1500, naar Soerabaja *f* 1400, naar de Molukko's of Timor gelijk met Batavia; en voorts naar mate de reizen lang moeten duren, meer dan naar gelang der afstanden. Voor de bemanning, van den gezagvoerder af tot de sawie's toe, moet dan de huurder zorgen. Al verder brengt het gebruik mede, dat men de helft van den huurprijs vooruit en de andere helft bij de terugkomst voldoet; doch bij het lijden van schipbreuk, is de huurder vrij van de betaling van den laatsten termijn en ook tot geenerhande vergoeding, het verloren vaartuig betreffende, gehouden.

2°. De „*praauw-toop*," die bij de Boeginezen zeer geliefkoosd is, doch waartegen de Makassaar een bijgeloovig vooroordeel heeft. Dit vaartuig is de gewone padoeakan, doch met twee of drie masten, meer op de Europesche wijze getuigd, en een soort van sprietzeilen voerende. Zij zijn soms grooter dan de padoeakans en dienen mede slechts voor den handel.

3°. De „*binta*," van dezelfde grootte als de beide bovengenoemde vaartuigen, dient eigenlijk meer ten zeeroof. Zij heeft soms drie lagen riemen boven elkander te boord, is voor op van eene, uit losse balkjes bestaande, batterij of borstwering „ampilang" genaamd met één schietgat voorzien, achter welke een zwaar ijzeren stuk van 6 of 12 pond geplaatst is. De binta onderscheidt zich bovendien door sterkere wapening van een aantal draaibassen, donderbussen, werplanzen enz., zoomede door sterkere bemanning, als dikwerf 200 koppen voerende, terwijl de padoeakan zelden

meer dan veertig manschappen, met de passagiers er onder gerekend, kan bergen. Sommige zeeroovers hebben, ook nog praauwen, waarvan de planken ineen sluiten en slechts met twee van rottan gevlochten banden, om het vaartuig heen geslagen, aan elkander worden gehouden; men kan zich de ligtheid dezer vaartuigen derhalve gemakkelijk voorstellen.

4°. De „*praauw-betripang*" is eene soort van kleine padoeakan, zoodanig genaamd omdat zij tot het visschen van tripang (zeekwal) op de kusten van Nieuw Holland en het laden daarvan wordt ingerigt; zij moet daartoe meerdere manschappen en eenige lepa-lepa's of kano's bergen. Bij het terugkeeren van deze visscherij gaan zij padie of brandhout van de aan de rivieren gelegene landen halen, ten einde de kustplaatsen van Celebes daarvan te voorzien.

5°. De „*djoeloeng-djoeloeng's*" eveneens eene soort van middelmatige padoeakan, dus genaamd omdat zij zonder bak of selompo gebouwd zijn, en derhalve spitser aan den boeg uitloopen. Aan de praauw-toop ontbreekt ook de selompo, hetwelk meerder plaats verschaft om touwwerk op te schieten.

6°. De „*banawa*" of buffelpraauw is slechts eene inwendig veranderde padoeakan, om buffels of paarden te laden.

7°. De „*praauw-padjala*", van twee tot drie koijangs, dient voor transporten en smallen handel, en is geheel open en zoowel voor zeil- als voertuig geschikt.

8°. De „*papalimbang*" of opgeboeide praauw-padjala, met een atappen dak overdekt, dient tot een zeil- en reisvaartuig langs de kusten en naar de eilanden.

9°. De „*sappé*" of het visschers-praauwtje der orang-badja's, van 1 tot 1½ koijang.

10°. De „*palarie*" of scheppraauw, een snelzeilend plaiziervaartuig van 7 tot 11 vadems lengte, zeer laag op het water gebouwd, van een soort van kajuit soms met glazen ramen, lof- en snijwerk voorzien, geschilderd en van acht tot twaalf riemen of scheppers kunnende voeren.

11°. Eindelijk heeft men nog de „*poeleway*" of „*biroeang*" en „*belolang*" zoomede de „*sampang*" en „*lepa-lepa*" of „*lip-lip*".

De beide eersten zijn zoogenaamde vlerk-praauwen, of aan de ééne of aan wederzijden van een uitstekend bamboezen raam voorzien, om het evenwigt te bewaren, want deze vaartuigjes zijn doorgaans slechts 1½ voeten breed doch 3 en 3½ diep en derhalve ten uiterste rank. Zij dienen tot het transporteren van visch, groenten, klappers, kalk en andere voorwerpen, en zeilen pijlsnel. De belolang voert één of twee driekante, in stede van gewone langwerpige zeilen. Zij wordt voornamelijk ook gebruikt, om visch van andere vaartuigen uit zee binnen de rivieren te brengen.

De beide laatsten zijn een soort van kano's uit één stuk hout gekapt en worden op de grootere vaartuigen tot sloepen en tot lossen en laden gebruikt, terwijl aan de liplip ook soms eene soort van biroang, door opboeijing of ophooging, wordt vervaardigd, waardoor het den naam van „*oalalang*" verkrijgt. Dan dient het voor doodkisten, alzoo de lijken der

Makassaren, die op de reis naar de Aroe-eilanden komen te overlijden, daarin worden teruggebragt. Tot dat einde sluit men ze met een plank, en schalmt ze met kalk en olie digt, dat er niets van de lucht der lijken bemerkt wordt. De sampang verschilt daarin van de lip-lip, dat zij breeder, langer en dieper is.

Alle inlandsche vaartuigen loopen achter en voor spits en scherp toe tot aan het bovenste gedeelte van den romp; sommigen eenigzins met een buik. Aan de groote vaartuigen is een soort van spiegel gebouwd, zoo ook aan de praauw-palarie, „pananbieng" genaamd, zonder dat hierdoor iets van het scherp beloop wordt weggenomen. Platboomde praauwen zijn er wijders geene. Behalven de lip-lip en lampang, welke van onderen als een lepel rond toeloopen, zijn alle van kielen voorzien.

Er blijft mij eindelijk nog over te vermelden, dat tot konservatie van het onderschip, waartoe bij ons het koperen dient, de vaartuigen, tot aan de ladinglijn, met de hand ter dikte van eene halve duim, bepleisterd worden met eene kompositie van kalk, klapper-aard- en djarak-olie; van de laatste het meest; doch bij gebrek aan deze gebruikt men katjang-olie hetgeen de kompositie witter doet opdrogen dan met de bijvoeging van djarak-olie, welke eene ligt bruine kleur blijft behouden. Voor het kalvateren bezigt men hetzelfde mengsel, doch met bijvoeging van gewoon werk.

Tot bovenstaande bepleistering is voorts benoodigd:

Aan	kalk *f* 10 à	*f* 12
„	aard-olie, 3 pikols	„ 36
„	djarak-olie, 5 id.	„ 45
„	klapper-olie, 1 id.	„ 20
„	benoodigdheden tot het kalfateren.	„ 90
„	werkloon gedurende *acht* dagen *tien* man à 60 cents daags buiten de kost	„ 48
	Totaal	*f* 251

Na elken togt, dien het vaartuig, doorgaans van vier of vijf maanden, gemaakt heeft, moet deze bepleistering wederom vernieuwd worden. Dat wordt bewerkstelligd, door aan de stranden halverwegen in het water het vaartuig overzijde te halen, en na het voorts te hebben afgeschrapt en geblakerd met afval of krullen van bewerkte bamboes en dergelijke ligte brandstoffen meer.

Eene praauw-padoeakan van de grootste soort komt te staan op *f* 2000 tot *f* 2500 zilver, buiten zeil of treil. Deze som dient grootendeels voor kap- en maakloon: want het hout verkrijgt men tegen eene kleine belasting aan den Koning van Tello, die daarvoor een tjap of konsent-biljet afgeeft, even als voor de bamboesen; een en ander moet men zelf gaan kappen.

Een praauw-palarie kan *f* 400 of *f* 600 zilver kosten. Een praauw-padjala *f* 70, *f* 80, *f* 190 à *f* 140. Een vlerkpraauw *f* 20 à *f* 30 en een sampang, welke soms zeer groot en zwaar is, van *f* 10 tot *f* 50; een lip-lip van *f* 8 tot *f* 30. Men kan uit deze opgaven ten naastenbij de prijzen van andere vaartuigen afleiden.

§ 5. *Vischvangst.* Er bestaat op Celebes, en vooral op de omliggende kleine eilanden, eene volksklasse, welke van de overige stammen, als de Boeginezen, Wadjorezen, Makassaren enz. in zeden en leefwijze en daarmede gepaarde nijverheid zeer verschilt. Het zijn de zoogenaamde „Orang Badjo's", in de wandeling „Projeenders," van het woord „Paudjéné" (watermenschen), geheten. Men kan hen de kaste der visschers noemen; zij maken nagenoeg, even als de Limo-limo's, eene natie op zich zelve uit. Zij hebben geene vaste afzonderlijke woonplaats, maar verspreiden zich overal en vestigen zich daar, waar voor hen een bestaan te vinden is.

Hun oorsprong is niet wel bekend, evenmin als die der Limo-limo's, doch het schijnt, dat zij uit verschillende natiën, welke dezen archipel bevolken, zijn voortgesproten. Zich door de geheele Celebische zee verspreid hebbende, nemen zij den naam aan van de plaatsen, waar zij zich bevinden, als: orang Badjo's van Bonie, orang Badjo's van Makassar of van het eene of andere eilandje; zelfs op de Kangian-eilanden in de nabijheid van Java houden zich vele hunner op.

Hunne hoofden zijn „pangawas" (opperstеn) uit hun midden gekozen, welke vergeleken kunnen worden bij de eenvoudige kampong-hoofden. Desniettemin beschouwt de Koning van Tello hen als zijne onderdanen, zonder daarvoor echter eene gegronde reden te kunnen opgeven. Zelfs heeft deze vorst in der tijd tegen den Sulthan van Madura bij het Gouvernement reklames op de Kangian-eilanden gemaakt, omdat zij door orang-Badjo's bewoond werden; doch zonder een voor hem gewenscht gevolg.

Ofschoon de orang-Badjo's zich overal aan de stranden, in baaijen en op de eilanden nederzetten, is zulks echter slechts voor den tijd dat zij van hunne tripang- en karet-visscherijen uitrusten. Zij brengen grootendeels hun leven, met vrouwen en kinderen, in hunne praauwen op zee door, alwaar velen het eerste daglicht aanschouwen.

De heer VOSMAER heeft een groot aantal dezer volksklasse in de schoone baai van Kandarie (Vosmaers-baai) gevestigd, alwaar de tripang en karet zeer overvloedig moet zijn. Dit is hem gelukt, door hun tegen de zeeroovers bescherming te verleenen, die, hoezeer ook den moed van den orang-Badjo vreezende, hem evenwel sterk verontrust.

De orang-Badjo's bevorderen zeer den bijna onuitroeibaren slavenhandel, want zij ruilen hunne tripang, karet of parelmoer-schelpen het liefst tegen mannelijke kinderen. Daarvan weten de Makassaarsche handelaren een ijverig gebruik te maken, door de zoodanigen, welke zij elders gekocht of geroofd hebben, vóór hunne terugkomst op de hoofdplaats, op zee aan de orang-Badjo's te verkoopen.

Behalve de visscherij der hierboven aangehaalde produkten, die door de orang Badjo's wordt gedreven, oefenen de bewoners der Makassaarsche stranden met den landbouw tevens nog een ander bedrijf uit; namelijk de vangst der *vliegende visch* (Ikan Toeing-Toeing). De visch zelve, die alleen gedroogd eetbaar is, zoowel als de zonderlinge eijeren of kuit (Telor Toeing-Toeing), zijn de buit, welke men tracht magtig te worden. Dat

heeft op de volgende wijze plaats. In de maand Junij of Julij begeven de visschers zich des avonds met den landwind, met 70 of 80 praauwen-padjala in zee, tot zij den wal uit het gezigt verliezen. Bij den inmiddels aangebroken dag zien zij groote scholen vliegende visch op het water dartelen. Na eenige bijgeloovige ceremonien, werpen zij dan een bamboezen korf in zee, die met een soort van zeewier, „gosé" genaamd, omwoeld is, 'tgeen tot lokaas der visschen moet strekken. Zij geven tevens aan een met welriekende olie bestreken vischje zijne vrijheid terug, onder het zingen van allerlei onbetamelijke liedjes. Dan beginnen zij den eigenlijken vangst, door het uitwerpen van lange rissen van aaneengebonden klapperbladeren. De visch dartelt om de drijvende met „gosé" omwoelde korven, schiet zijn kuit zoowel daarin, als in de klapperbladeren, die de visschers hierop weder naar zich toehalen, en springt of valt door het springen in zulk eene menigte in de voorbedachtelijk op zijde gebragte praauwen, dat deze zich menigmaal moeten verwijderen, om het zinken te ontgaan. De klapperbladeren en gosé-korven worden vervolgens opgehaald en van de kuit of eijeren ontdaan, welke niet als de gewone vischkuit is vereenigd, maar zoodanig door een slijm en draderig weefsel is verbonden, dat zij als kwabben aan elkander zit, zoo als zij ook bij afgescheurde groepen moet verkocht worden. Deze vischkuit dient eigenlijk alleen, om in het zuur gelegd te worden. In weerwil daarvan blijft zij smakeloos, alzoo het zuur niet doordringt, en de eijeren, die de grootte hebben van eenen kleinen speldenkop, knappen tusschen de tanden als of men zand eet.

Niettemin levert deze visscherij groote voordeelen op, daar geheel Celebes en vele plaatsen buiten dat eiland er van voorzien worden. De visch zelve, die opengespouwd en zonder zout in de zon op bamboezen-rekken te droogen wordt gelegd, vindt nog meer winst en vertier dan de kuit, vooral in de gebergten.

Bij het terugkeeren der beladene praauwen-padjala moeten zij dikwerf zware stormen doorstaan; dan stellen de visschers elkander en hunne vaartuigen bij dit terugzeilen, onder eenen stijven ooste wind, op den proef; zij beschouwen deze vischvangst als eene leerschool hunner zeevaart. Nimmer heb ik ook zulk stout zeilen bijgewoond als hier; dikwerf dacht ik, dat mijn laatste uur geslagen was; doch de inlandsche vaartuigen hebben het voordeel dat zij nimmer zinken, behalve de groote handelsvaartuigen. Zonder eenig ijzerwerk met houten pennen in een gevoegd, komen zij bij het omslaan niet met de kiel boven, maar blijven steeds tusschen wind en water drijvende.

Bij de thans bestaande moeijelijkheden voor de schepen, om matrozen te verkrijgen, zoude Makassar goede zeelieden kunnen opleveren.

Ofschoon de karet- of schildpad-vangst en parelmoer-schelpen-visscherij mede door de bevolking van Celebes beoefend wordt, heeft zij echter verre van dat eiland, bij Nieuw-Holland en de Aroe eilanden, plaats; de beste tripangsoort vischt men nabij het eiland Koedingaring, in het gezigt van de hoofdplaats Makassar gelegen, doch in geene genoegzame hoeveelheid, om in den handel eenigen naam te kunnen verwerven.

De gewone blanke vischvangst voor de dagelijksche konsumptie levert aan vele ingezetenen der hoofdplaats een voornaam middel van bestaan op, en de visch-bazar is meest dagelijks, even als te Batavia, overvloedig van vischsoorten voorzien, welke men elders niet beter kan aantreffen. Zij is ook beter koop dan daar, ofschoon de bazar de derde hand is, waaruit men ze verkrijgt; want de bewoners der kleine eilanden, onder Makassar behoorende, negentien in getal, zijn de visschers; vervolgens wordt de visch door zoogenaamde „Palélés" nabij de eilanden opgekocht, en van deze laatstgemoemden koopt de slijter ze.

Er bestaat geene verpachting van, uit hoofde daarvoor te vele moeijelijkheden en nagenoeg onoverkomelijke hinderpalen bestaan; evenwel is toch de visch niet tolvrij en geeft zij den lande eenig voordeel zonder dat zulks bezwarend is. De visch is namelijk begrepen onder eene pacht, te Makassar bekend onder den naam van „bazar- en neering-kraampjes," overeenstemming hebbende met de zoogenaamde nering- en winkelpacht van Batavia of zoogenaamde pacht-sarsang. De visch is door dit middel onderworpen aan eene belasting van de waarde, volgens marktprijs.

Het eiland Saleijer, hetwelk, door de afschaffing der heerendiensten en het niet voldoen aan de bevolen, in plaats daarvan gestelde, belasting op de klapperboomen, waarmede het nagenoeg geheel beplant is, nimmer iets aan het Gouvernement opbragt, levert nu ook, door onder deze „bazar en neeringkraampjes-pacht" te zijn begrepen geworden, eenig voordeel aan het land op.

De visscherij geschiedt wijders, even als op vele andere plaatsen, met sleep of treknetten van 80 tot 120 vademen lengte en ter breedte van ½ of ¾ vadem, sero's of fuiken en vischlijnen.

Ik zal mij niet vermeten, om met VALENTIJN de onnoemelijke vischsoorten op te sommen, welke van allerlei kleuren en wonderbare gedaanten in deze wateren gevonden worden. Ik waag het alleen, melding maken van eenige nuttige hoofdsoorten, als: de alom bekende kakap, te dezer plaats „sala-mata" en „kaura-edja" genaamd; de bandang, welke alhier „bolo" heet; de zeesnoek; de jacob-evers, een soort van kakap; de bot of leenvischje; de melkvisch en de tong; voorts oesters, garnalen, kreeften, krabben en eetbare schildpadden. De vier eerstgenoemde soorten van schaalvisch worden veel nabij Tello en verder om de noord, doch laatstgenoemde wordt overal gevonden. Voorts treft men alle in Indië voor de Europesche tafel geschikte en bekende vischsoorten aan; geene van die allen ontbreekt, en het is niets buitengewoons, om langs het noordelijke en zuidelijke gebied van het Gouvernement, vooral bij de zandbanken en mondingen der rivieren, met het net in eenen enkelen trek 70 of 80 kakaps te vangen, terwijl men mij heeft verzekerd, dat, ingeval de visschers door kruispraauwen tegen de zeeroovers konden worden beschermd, de vangst nabij de, 10 of 15 mijlen van de hoofdplaats gelegen, eilandjes Kabopos-an en Langkay, eene ongeloofelijke hoeveelheid zoude bedragen. 't Is derhalve te bejammeren, dat aan deze visscherij niet nog meerder uitbreiding wordt

gegeven, uit aanmerking der voordeelen, welke de uitvoer van gedroogde kakap en andere visschen van die soort, — overal zoo gezocht, — zou geven; te meer, aangezien de pikol zout te Makassar slechts 40 cents kost. Maar niet dan eenigzins gegoede menschen kunnen de vischvangst op eene grootere schaal uitoefenen, daar een treknet van ƒ 80 tot ƒ 140 te staan komt, en men voor het kleinste ten minste twaalf personen in dienst moet hebben. Bovendien zijn het de zeeroovers, die deze uitbreiding grootelijks verhinderen, ondanks de krachtdadige maatregelen welke het Gouvernement herhaaldelijk tegen hen heeft genomen.

Indien de zeeroof niet bestond, zou ook de visch- of levertraan-handel, waartoe de omliggende kleinere eilanden zoo vele geschiktheid opleveren, hier zeer aanzienlijk zijn. Immers langs de geheele kust en vooral in de baai van Paré-Paré wemelt het van roggen en haaijen, van eene monsterachtige groote, terwijl de Amerikaansche Walers, bekend onder den naam van Zuid-zeevisschers, de cachelot, behalven tusschen Timor en Ombai, bij kaap Mandhar en kaap William komen vangen. De walvisch of eigenlijk cachelot of potvisch is hier bekend onder den naam van „Ikan Pampaoes."

Behalven de hiervoren genoemde, heeft men nog eenige andere vischsoorten, welke eene bijzondere vermelding verdienen. Makassar is, bijna even als Holland door zijne haring, sinds vele jaren door zijne vischsoorten beroemd. Ik bedoel de Tinoemboe of Koningsvisch, de Leboelak of het sardijntje en de Loerie of het mede zoo bekende roode vischje. De roode vischjes en sardijntjes worden overal verzonden; de eersten na daartoe met een soort van roode rijst, die alleen uit China aangebragt wordt, en andere ingredienten te zijn toebereid, en de laatsten na blotelijk te zijn ingezouten, en van welke ik er gezien heb, die de grootte van eenen haring hadden.

De koningsvisch van 5 of 6 voet lengte, met een bijna rond ligchaam van een halve mansdikte, is minder bekend. Zij wordt aan moten gesneden, mede als de roode vischjes rood gemaakt en ingelegd, en verkrijgt dan den naam van „ikan tjau". Eene dergelijke koningsvisch kost slechts 80 cents en de grootste ƒ2.00, doch de kuit kost nooit minder dan 40 of 50 cents tot ƒ3.00 het paar. De vangst van deze visch geschiedt met lijnen en haken, slechts van hoendervederen voorzien, welke door eene steeds voortzeilende praauw altoos voortgetrokken worden. Zij wordt op die wijze in groote menigte gevangen.

De vangst van de sardijn en van het zoogenaamde roode vischje geschiedt met netten, in zulk eene hoeveelheid, dat men voor eene mand van ongeveer een voet hoog en twee voet breed slechts ƒ 1.00 of ƒ 1.50 betaalt, terwijl een flesch roode vischjes, na de toebereiding, ƒ 1.00 en een potje sardijntjes van 80 of 100 stuks ƒ 3.00 of ƒ 4.00 opbrengt. De inlander maakt buitendien voor eigen gebruik veel werk van den oester of mossel der zoogenaamde reuzenschelp, „taliboe" genaamd, welke aan lange reepen gesneden en gedroogd verkocht wordt; doch het is een taai voed-

sel. Men heeft deze schelpvisch in overvloed nabij de omliggende eilandjes. Ik heb er gezien, welke misschien niet minder dan 30 of 40 pond wogen; de schelp konde wel een paar emmers water bevatten.

De zonderlinge staartmossel maakt voor den inlander mede een geliefkoosd voedsel uit. Zij heet „ikan japan". Nimmer ziet men hem de roode vischjes of sardijntjes anders dan versch nuttigen. De op Java zoo bekende miemie wordt hier niet gevonden, zoomede de goramie niet, doch daarentegen zijn de rivieren, tot zoo ver ze bevaarbaar zijn, met kakap opgevuld.

§ 6. *Andere kleine industriën.* Onder de voortbrengselen van Makassar mag men ook rekenen de kostbare *doepa* en *stanggi* (wierook,) uit allerlei aromatike houtsoorten en gommen bestaande. De doepa wordt tot een bolletje van de grootte eener erwt gekneed, en in een fijn blad, veel op de papijrus gelijkende, gebonden; allerlei gedaanten worden er aan gegeven, als van vogelen, visschen, bloemtakjes en anderen. De stanggi wordt, even als het kerriekruid, droog in fleesschen bewaard. Voorts heeft men de niet minder beroemde *takalara*, die in de zuider-distrikten gewonnen wordt; 't is de bekénde Makassaarsche olie, welke uit den pit eener soort van houtvrucht, „badoe" genaamd, waarvan de schil eetbaar is, wordt geperst, en met de *timpaoes* of muskus en welriekende houtsoorten wordt bereid.

Ofschoon het aanleggen van zoutpannen grootelijks vermeerderd is, wordt toch nagenoeg geheel Celebes uit die van Topidjawa, Mangindara enz. in de zuider-distrikten, en Panampoe, onder de hoofdplaats Makassar behoorende, voorzien; behalven uit de, niet onder het Gouvernement behoorende rijkjes van Tello, Kaloekoe-Bodoä, Tjikoan, Sanrabonie, Tamalaba en anderen. De handelaren voeren van laatstgenoemde plaatsen zout naar Boni, over Paré-Paré naar Passir, op de kust van Borneo, en zelfs naar het bekende roovernest Laut-Poeloe, of Poeloe-Laut.

Eindelijk komen nog als middelen van industrie in aanmerking het kalkbranden en pottenbakken. Aan de monding der rivier van Maros houden de bewoners van het eiland Groot- en Klein-Koerie zich nagenoeg uitsluitend met het kalkbranden bezig. 't Zijn meestal Bimanezen, die zich aldaar, na de uitbarsting der Tambora, hebben nedergezet. Langs het strand en op een paar kleine eilanden wordt ook kalk gebrand. Daartoe wordt voornamelijk de roode en witte koraaltak gebezigd, welke in de open lucht op hoopjes van zes of zeven voeten hoog op een worden gestapeld; na uitgebrand te zijn, wordt dan de kalk in mandjes verzameld en vervolgens in zeewater gebluscht. Dit lesschen met zoutwater brengt echter te weeg, dat de kalk slecht houdt en dikwijls met geheele plakken van de gebouwen afvalt. De prijs van de kalk en de verhouding daarvan tot die van Java, alwaar de 100 ton ƒ 90 kost, is moeijelijk te bepalen, om dat hier geen tonnenmaat bestaat. Intusschen levert de aannemer de 100 gantangs voor ƒ 6,50 aan het Gouvernement, waarop hij geene schade lijdt.

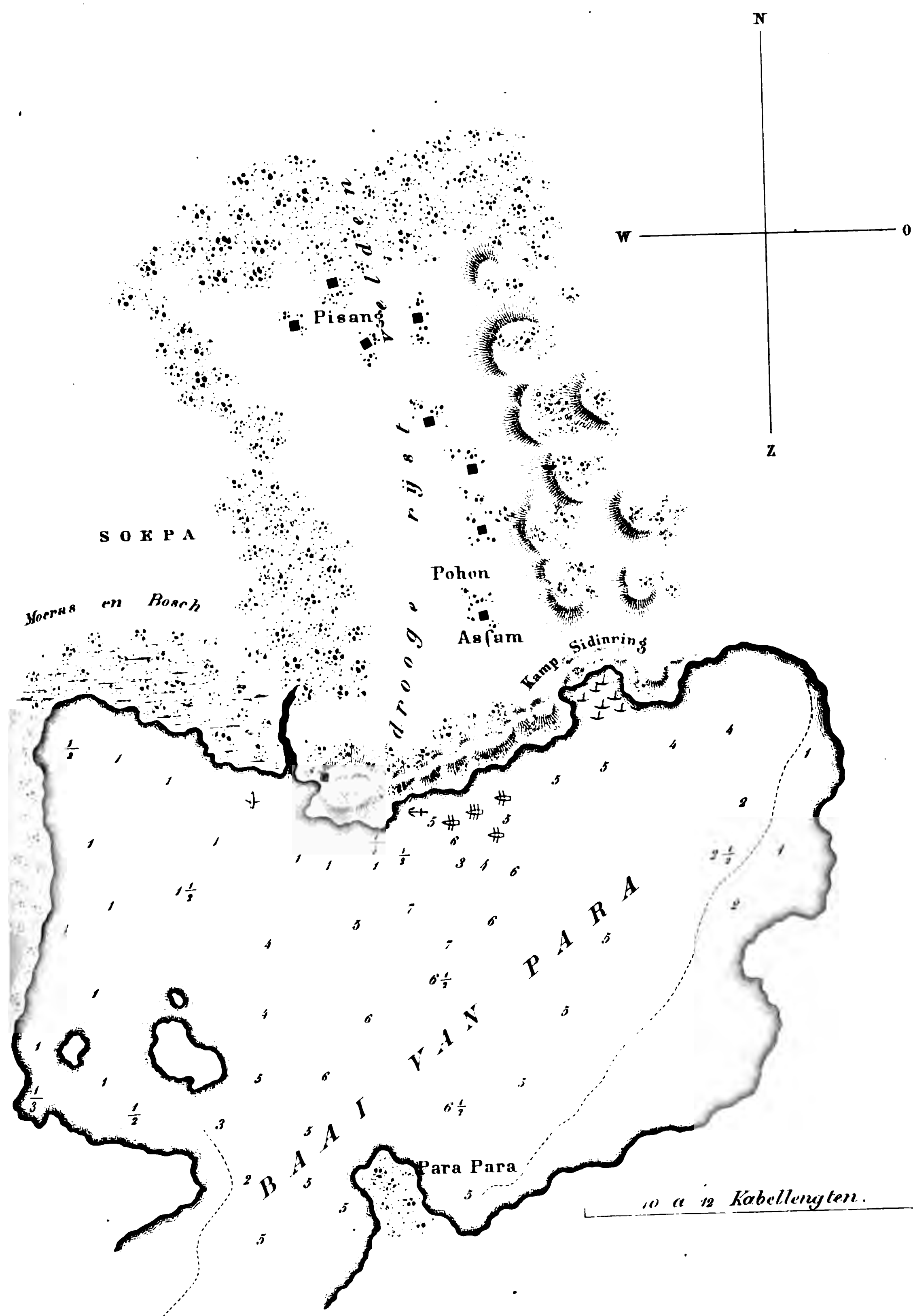
Ik houde mij echter verzekerd, dat dit artikel hier duurder is dan op Java. Indien derhalve in de kalkrotsen van Maros, nabij den schoonen waterval aldaar, door bannelingen kalkovens werden aangelegd, zoude het gouvernement goedkooper en deugdzamer, in zoet- of rivier water geleschte, kalk verkrijgen, terwijl aan het meerdere, voor 's lands rekening verkocht, ongetwijfeld door partikulieren boven de zeewaterkalk de voorkeur zoude worden gegeven.

De beide Koerie-eilanden leveren eene soort van zandsteen op, bekend onder den naam van „Batoe-Koerie", welke zich zeer gemakkelijk in allerlei vormen kappen laat en tot vele einden dient, als: — tot grafterpen op de graven der inlanders, het leggen van wegen door moerassige streken, het metselen van Chinesche fornuizen en derhalve ook tot ander metselwerk. Het geheele fort Rotterdam is er van opgetrokken, gelijk de inlandsche vorsten alle hunne fortifikatien van dezen steen hebben gebouwd.

De Koning van Tello heeft eene steen- en dakpannen-bakkerij in de monding der rivier van Goa. Eene dergelijke bevindt zich ook te Kamandjang, in de rivier van Maros, welke wel niet met de Javasche bakkerijen kan gelijk gesteld doch niet te min genoemd mag worden. Men bakt er, doch alleen in de oortmoeson, goede watervaten en kookpannen, maar geene drinkkannen of gindies, welke alleen van Java worden aangebragt. Ze worden ook slechts gebruikt door hen, die zich niet met een soort van potjes (bokors), te dezer plaats meer in zwang, behelpen willen. Het merkwaardigste, dat men in deze bakkerijen wijders ziet, zijn hoofdzakelijk de zoogenaamde „padoepa-an" (wierook-potjes) met bloemwerk. In gedaante, zoowel als uithoofde van de fijne aardsoort, waaruit zij vervaardigd worden, gelijken zij veel op de roode chinesche thee- of trekpotjes.

Andere takken van volksvlijt dan die, welke wij beschouwd hebben, zoo als goud-, zilver-, ijzersmeden of houtwerkers, worden slechts door een paar Christenen en eenen enkelen Chinees beoefend. 't Heeft mij steeds verwonderd, in het laatste vak niet meer beoefenaars te hebben aangetroffen, omdat de meubelen hier zoo duur zijn en dewijl Celebes zoo vele fijne houtsoorten tot schrijnwerkersgebruik oplevert. Bovendien konden de op de Aroe-eilanden varende handelaren het schoone zoo genaamde Ambonsche hout, dat daar eigenlijk groeit, en met hetwelk men het op Celebes wassende kaijoe-tjampoga kan gelijk stellen, jaarlijks van daar mede brengen.

N
W
O
Z
Pisang
SOEPA
Moeras en Bosch
Pohon
Assam
Kamp Sidinring
droogë rijst velden
BAAI VAN PARA
Para Para
10 a 12 Kabellengten.

De expeditie tegen Tanette en Soepa in 1824.

MIJNHEER DE REDACTEUR!

In uwe nommers van Sept. en Oct. jl. lees ik eenige bijdragen tot de geschiedenis van Celebes. Het blijkt echter uit hetgeen op bl. 178 en 179 voorkomt, dat gij onbekend zijt geweest met de nadere bijzonderheden der expeditiën in 1824 onder mijne aanvoering tegen Tanette en Soepa ondernomen. Ik vlei mij, dat anders ten opzigte van laatstgenoemde in uw verslag de uitdrukking „den Nederlandschen roem juist niet verhoogende" niet zou gelezen worden. Ik ben het aan de brave officieren en soldaten der zee- en landmagt, die ik de eer had destijds te kommanderen, verpligt, tegen eene uitdrukking op te komen, die ik mij verzekerd houd, dat onwillekeurig uit de pen is gevloeid, maar die mij toch toeschijnt aan hunne verdiensten te kort te doen. Voor Soepa niet minder dan tegen Tanette is moedig gestreden; en is de aanval op die plaats, na een verlies van 42 dooden en 185 gewonden, allen met vuurwapenen, op eene sterkte van nog geene 400 man, gestaakt, en in afwachting van versterking, door een beleg gevolgd, het was alleen aan gebrek van strijdkrachten te wijten. Uwe bekende belangstelling in den roem van het Indisch leger, doet mij verwachten, dat gij gaarne een eenigzins breeder verslag der expeditiën tegen Tanette en Soepa in uw Tijdschrift zult opnemen, te meer daar dit tevens tot aanvulling uwer berigten van Celebes strekken kan.

MAASTRICHT, October 1854.

H. DE STUERS,
Oud-opperbevelh. v. h. I. leger.

I.

Omtrent 20 uren ten N. van Makassar ligt, aan hetzelfde strand, het rijkje van Tanette, een vasal der Nederlanden; ten gevolge der verwikkelingen met Boni, was dit staatje mede tegen ons opgestaan. De Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN, die juist in dit tijdsgewricht van zijne reis uit de Molukkos te Makassar aankwam, kon eene dergelijke weêrspannigheid in zijne nabijheid niet wel dulden, en gelastte mij om, met de middelen te Makassar voorhanden, eene expeditionnaire magt tegen Tanette te vormen en aan te voeren. — Het doel was de plaats te nemen, te onderwerpen, den radja zoo mogelijk in handen te krijgen en daarna de geïnvadeerde landen ten Noorden van Maroes, Labakang en Pankadjene, weêr in bezit te nemen.

Te land was de zaak niet te ondernemen, zoo als verder getoond zal worden. Wij vielen dus uit zee aan.

Uit het garnizoen van Makassar, slechts 600 man sterk, werden genomen: 180 Europeanen en 176 inlanders, benevens 10 huzaren en 4 veldstukken, elk bespannen met 4 paarden. Officieren en soldaten te zamen maakten dus een getal uit van 366 man. Hierbij voegden zich 48 mariniers van het fregat *Eurydice*, onder luit. VAN PELT, en twee pelotons matrozen onder de luits. ter zee D'ABLAING en VAN CATTENBURG. De luits. PINET en VAN DEDEL, beiden van de *Eurydice*, boden zich aan om de expeditie mede te maken, en deden bij mij met den meesten ijver de dienst van adjudant. Zoo bestond de geheele sterkte uit 20 offic., 570 onderofficieren en soldaten (waaronder 200 Europeanen) en 28 paarden. De marine onder den waardigen overste BUIJS bestond uit 5 brikken, 2 kanonneerboten en eene barkas.

Den 14den Julij ging de expeditie onder zeil, gevolgd door een zwerm inlandsche vaartuigen onder aanvoering van zeven vorstjes, vassalen van het Gouvernement.

Den 16den nam de flotille positie op vier vademen van het strand en ten noorden van de rivier Pontjan, aan welke een uur binnen 's lands Tanette ligt.

Het strand is vriendelijk, de kust effen, den voet van het gebergte ziet men een uur ver zich verheffen; de sloepen kunnen gemakkelijk het strand naderen, het biedt een smalle en hellende strook zandgrond aan, daarna een zoom houtgewas, 200 schreden breed, overal met woningen doormengd; hierover uit de mars heenziende, bespeurde men schoone rijstvelden, thans droog, die tot aan den voet van het gebergte zich uitstrekten. Op deze kust nu waren wel tien versterkingen, met geschut voorzien, opgeworpen; de voornaamste was, aan den linker-oever van de Pontjan, de handelplaats, waar de rijst- en zout-magazijnen van den radja zich bevonden, en die aan de rivier haren naam geeft.

De zendeling, dien ik naar die plaats gezonden en die den radja daar ontmoet had, kwam terug met een ontwijkend antwoord. „Hij, radja, was genegen de schuldboete te betalen *), maar moest zich vooreerst gedragen naar de schikkingen, die de radja van Boni met het Gouvernement zou maken." — Dit voorwendsel werd door ons begroet met eenige schoten op Pontjan, waaruit dadelijk tegengevuurd werd.

Na tusschentijds gedane verkenningen werd het landingspunt, een half uur ten N. van Pontjan, bij een kreupelbosch bepaald; de versterkingen schenen bezet, overal zag men hoopen volks verzameld: alles was in beweging, toen den 17den 's morgens vroeg de troepen achter de schepen gereed stonden, om, op een gegeven sein, door de tusschenruimten der schepen voor het front te komen en op het aangewezene punt toe te roeijen; het vuur der schepen was reeds vroeger geopend. Het plan was om da-

*) Volgens aloud gebruik was hij schuldig eene boete van 44,444 roepijen te betalen, waarvan hij dadelijk als blijk van onderwerping het vierde gedeelte moest geven.

delijk na de landing al de batterijen van achteren om te trekken, tevens de in de vlakte verzamelde benden af te weren en zoo naar de monding der Pontjan te rukken, om het hoofdfort te nemen, waartoe de rivier doorwaad moest worden, hetgeen daar, op dat tijdstip, doenlijk was, en daarna Tanette zelve aan te vallen. De dag was pas aangebroken of alles snelde naar den wal; de inlanders volgden ons en landden op onze beide vleugels: de kust weêrgalmde van een' algemeenen kreet; de voorhoede onder majoor WACHS verdreef al dadelijk de in het kreupelhout verborgene Makassaren, terwijl ik den kleinen troep spoedig opstelde. Geen half uur na de landing stonden wij met onze vier aangespannen veldstukken, onder kapitein HAM, gereed om voort te rukken. De ongeduldige soldaten waren meestal uit de sloepen, die niet tegen den wal konden komen, tot aan den buik in zee gesprongen: dit was voorzien, er was bevolen, dat men de patroontasch-riemen door middel van een strik, die dadelijk los te maken was, zoodanig zou verkorten, dat de patronen niet nat konden worden *). Middelerwijl vertoonden zich verscheidene bondgenooten, die, volgens landsgebruik, om mij heen dansten, mij begroetende, elk een pas afgeslagen hoofd bij de haren houdende.

Twee stukken, met een peloton infanterie, liet ik nu langs het strand naar de Pontjan oprukken, terwijl ik met de hoofdmagt, langs de binnenzijde, door de met duizend rijstdijkjens doorsneden vlakte, die voor het geschut geslecht moesten worden, langzaam derwaarts heentrok. Het vuur der schepen moest ophouden; al wat tusschen onze hoofdmagt en het strand zich ophield, werd door onze beweging verdreven; van mijne zijde werden de aanvallen uit de vlakte door eenige pelotons en het geschut afgeslagen. — Na verscheidene schermutselingen kwamen wij ten 11 ure tegen de rivier aan; kapitein HAM had onze beweging gevolgd: het geheele strand was gezuiverd. — Om nu een zwerm der hulpbenden aan te moedigen de rivier over te trekken, liet ik ze voorafgegaan door drie vrijwillige soldaten. Er was toen 4 voet water in de rivier. In een oogenblik was de plaats, met verlies van slechts enkelen, genomen, maar ook mijns ondanks even zoo spoedig geplunderd en alles verdreven. De hulpbenden liet ik daar legeren en wij stelden ons op, onder de palmboomen van den regter-oever, waar spoedig palmbladen hutten opgeslagen werden. De overige inlandsche benden legerden zich aan onzen linkervleugel; de gewapende barkas ankerde binnen de rivier. Door de ijverige zorgen van den overste BUIJS, die met zijne schepen onze beweging had gevolgd, werden ons levensmiddelen bereid toegezonden.

Ons verlies bij deze spoedige beweging bestond slechts uit drie gesneuvelden, waaronder de luitenant BURGER en een en twintig, meest zwaar gewonden, waaronder de luitenants PINET en VAN DEDEL. De luitenant BOCK en negen matrozen van de Kanonneerboot N°. 14 werden door het

*) Ons stond voor den geest, hoe, eenige jaren vroeger, een landing op Saparoea mislukt was, doordien de soldaten, ook in zee springende, aan wal gekomen hunne patronen niet konden gebruiken; allen werden in de pan gehakt.

springen van een 18ponder gekwetst. Het verlies der hulpbenden is niet hieronder begrepen. In onze handen vielen 14 kanonnen van 6, 4 en 3 pond; 4 van 2 pond en 15 lilla's, behalve eene menigte geweren en lansen, die de inlanders veroverden. Een gedeelte van het terrein tusschen ons kamp en Tanette doorrijdende, vond ik het doorsneden met een ravijn met kreupelhout en water, dat niet te ontgaan was, zonder andere moeijelijkheden te ontmoeten; majoor WACHS ging den 18 met 100 man en 200 inlanders, om de verscholen vijanden te verdrijven en den doortogt voor het geschut te openen.

Onze bondgenooten, overal verspreid en volgens landsgebruik alles buitmakende of verwoestende, bragten zoodanigen schrik in 't land, dat allen in de bergen de vlugt namen; de radja stond op de hoogte van Tanette met alle gewapenden, die hij had kunnen vergaderen. — Ik zond nu andermaal een zendeling naar hem toe, hem vermanende zich te onderwerpen en zich naar Makassar te begeven, en hem geruststellende voor zijn persoon en de opgelegde boete. Tot teeken van onderwerping zou hij de witte vlag vlag hijschen, waarna ik slechts vóór Tanette zou rukken, zonder een schot te doen.

Den 18den ging voorbij met heen- en weêrtrekken der zendelingen, die de menigvuldige uitvlugten van den radja overbragten, altijd uitstel vragende, toen eindelijk, in den nacht van den 18den, een gezantschap aankwam om mij te melden, dat het volk den radja had ontzet en zijne zuster DAING TANI SANGA daarentegen in zijne plaats had verheven; alles volgens landsgebruik, terwijl de radja naar Boni gevlugt was.

De rijksbestuurder (zooveel als 1ste minister) en eenige grooten gaven zich nu als gijzelaars aan mij over, maar de overige gezanten keerden naar Tanette terug met de boodschap, dat ik 's anderendaags met de troepen Tanette zou inmarcheren, dat alles zou afhangen van de vreedzame wijze, waarop zij zich zouden gedragen, dat de inlandsche hulpbenden het strand niet zouden verlaten.

Den 19den 's morgens om 5 uur zette ik mij in beweging: zeventig matrozen gingen aan land, om het met eenig scheepsgeschut voorziene kamp te bewaren. De inlanders hadden last, eerst dan toe te snellen, als ze zouden hooren vuren. Ten 7 ure stonden wij aan den voet van Tanette geschaard, toen verscheidene ouden en priesters, met de witte vlag in handen, tot mij kwamen. — Ik reed nu met hen den berg op, slechts vergezeld van eenige officieren en vier huzaren en doorreed de plaats, die veelal verlaten scheen; toen ik mijne verwondering hierover te kennen gaf, zeide de rijksbestuurder, dat de bevolking in het gebergte, geen kwartier uurs van daar, geweken was; ik liet mij derwaarts leiden, een priester vooraf zendende. Daar vond ik werkelijk eene menigte mannen, vrouwen en kinderen in kussens gelegerd, die ik verzocht dadelijk met vertrouwen naar hunne haardsteden terug te keeren, wat dienzelfden dag ook nog geschiedde.

Nu bezocht ik den berg-top, die als versterking werd aangemerkt; deze

is door steile klipwanden omgeven en zekerlijk gemakkelijk te verdedigen *); hierop stonden, behalve eenige lilla's, vier stukken geschut, onder anderen een metalen 3ponder, in vroegere jaren door de O. I. Kompagnie aan den radja geschonken; ik deed het ongepaste opmerken, om zulk een geschenk *tegen* het Gouvernement te rigten: „plaatst het van heden af aan als een gedachtenis vóór de moskée." De andere werden mij overgeleverd.

Vervolgens begaf ik mij naar de vrouw-radja, die mij bedankte voor de zorgen, die wij allen voor het volk hadden, en beloofde, dat ze dien zelfden dag het huis van den radja zou gaan bewonen, zoodat alles weder in rust zou komen. Om 11 ure waren de troepen weder in het kamp terug. De rijksbestuurder en twee grooten vertrokken dadelijk naar Makassar, de vrouw-radja zou later volgen. Alle inlandsche hulpbenden kregen nu last om zich terstond in te schepen en onder de schepen te gaan liggen; zoo hield ook het plunderen en wegvoeren van vee uit dat rijke landje op.

Nu werd, volgens den mij opgelegden last, de togt ondernomen door de opgestane distrikten Labakang en Pankadjene, om verder, daar langs, over Maroes naar Makassar terug te keeren.

Daartoe werd afgezonderd een detachement van 298 man, waaronder 48 mariniers en de 8 overgeblevene huzaren; vier handmortieren en een houwitser, die, uiteen genomen, gedragen moest worden.

Den 22sten Julij werden wij, nadat alles van de kust ingescheept was, met de sloepen over de Pontjan gebragt. Wij hadden, wegens de veelvuldige omwegen in dat gehakkeld terrein en het overtrekken der uitwateringen, zeven dagen noodig om ons fort in de vlakte van Maroes, eenige uren van Makassar, te bereiken. Hoezeer ik mij door een tolk liet voorafgaan, met de boodschap, dat niemand iets voor persoon of eigendom te vreezen had, dat niemand hunne woningen zou betreden, mits de benoodigde levensmiddelen geleverd werden: wij mogten de behoedzaamheid niet verwaarloozen; want de beide krains (heeren van 't land) van die distrikten behoorden tot de Gouvernements-vassalen, die door Boni in opstand waren gebragt. Daarom volgden de oorlogschepen onze beweging en hielden zich zoo veel mogelijk met ons in kommunikatie, door het zenden van sloepen in de rivieren, die wij over moesten trekken.

Den 22sten kwamen wij te Katana aan, 1½ uur van zee, 2½ uur van Pontjan gelegen, en doorwaadden een rivier met drie voet water; wij vonden drie verlatene bentings. De hoofden kwamen ons op weg te gemoet om ons in te halen.

Na een rustigen nacht in het open veld te hebben doorgebragt, en overvloedig met levensmiddelen voorzien zijnde, trokken wij den 23sten over Boni, waar een rivier, van drie voeten bij laag water, doorwaad moest worden, naar Segerie, waar wederom eene rivier overgetrokken werd,

---

*) Dit is de Citadel, waarvan gesproken wordt in de *Moniteur des Indes* 1847—1848, 2ème partie, page 98 enz.

met vaartuigen daartoe verzameld, en wij overnachtten aan de overzijde niet verre van de kampong Panaijkang. Hier was ik genoodzaakt den houwitser naar de schepen te zenden, daar het vervoer met kracht van armen ons te veel omslag gaf. Onnoodig is het te zeggen, dat wij weder met witte vlaggetjes ingehaald en ten volle van levensmiddelen voorzien werden.

Den 24sten marcheerde de troep over Talla naar Labakang, het verblijf van den oproerigen Krain; op eerstgemelde plaats werden de soldaten verfrischt en langs eene schoone afwisselende landstreek kwamen wij, na 4 à 5 uren te hebben afgelegd, voor die aanzienlijke plaats aan.

De Krain en zijn gevolg waren gevlugt; wij legden de hand op het laatste transport hunner goederen, benevens op 2 vaartuigen, 5 stuks geschut, 30 donderbussen, kruid en lood, hetgeen altemaal over zee naar Makassar gezonden werd. Op deze plaats liet ik een officier met 25 man post vatten, op eene wel ingerigte plaats tegen de rivier, met kommunikatie-middelen naar zee, en onder bewaring der hoofden werden gesteld de aan den Krain toebehoorende 40 slaven, als ook zijn padie en vee.

Uit de hoofden, die zich allen kwamen vertoonen, werd een gedeelte bestemd om ons naar Makassar te volgen, hetgeen goedwillig aangenomen werd. Den avond van den 25sten trokken wij naar Pankadjene, op 2½ uur afstands, het verblijf van den anderen weerspannigen Krain. Deze was eveneens met de zijnen naar Kaba, tegen het steil gebergte, op de vlugt, maar de inwoners bleven rustig en staken de witte vlag op.

Wij legerden ons op den linker-oever der rivier in het ruime verblijf van den ontvlugten Krain, waar vol op levensmiddelen en hulp bezorgd werden.

De schoone rivier is, met inlandsche vaartuigen, nog 3 uren verder op bevaarbaar. Ik had derwaarts de barkas opgezonden, vooral om de rooverijen der inlandsche bondgenooten te doen ophouden. Een uur lager naar zee lagen twee bentings, die de rivier, waarvan de moerassige ingang met houtgewas bedekt is, sloten. Zes stukken geschut, die op deze en op nog eene andere benting lagen, liet ik naar onze schepen voeren, benevens acht schoone vaartuigen van den Krain.

Deze nu, van alle kanten vervolgd, was, op eenige uren afstands, de rivier opgevaren, maar niet verder kunnende, verliet hij alles, (hetgeen eene prooi der inlanders werd), wierp zich in het gebergte, en toen ik op het punt was door onderhandeling hem te zien overkomen, werd hij door eene bende Makassaren, mij uit Maroes, met een ambtenaar aan hun hoofd, te gemoet gezonden, die hem in den rug viel, zoodanig verschrikt, dat hij, geen anderen uitweg ziende, langs de steile wanden der klippen, voor een Makassaar slecht te genaken, ontkwam, en met achterlating van bijna al de zijnen naar Boni ontvlugtte.

Bij Kaba, op den linker-oever van een der armen der Binanga, stond een benting opgeworpen, zoo als ik er nog geene ontmoet had; het geschut dat er in was, liet ik weg voeren. De weg op Kaba en Kassi is doorsneden met rivieren. Alvorens zich in de weinige aken, die er waren,

te plaatsen, om die stille waters, wemelende van kaaimans, met 2 à 3 man te gelijk over te trekken, loste men eene menigte schoten onder die dieren, waardoor de passage ten minste vrij kwam en de inlanders het waagden, onze paarden er over te doen zwemmen.

De troepen waren intusschen te Pankadjene voor den terugkeer naar Makassar ingescheept; een post van een officier en 25 man werd insgelijks hier geplaatst, even als te Labakang met kommunicatie over zee naar de hoofdplaats, en een oorlogsvaartuig bevond zich ook hier aan den mond der rivier. Ik hield slechts 30 mariniers en de huzaren bij mij, en zoo begaven wij ons den 28sten naar de hoogten van Baléangin, om daaruit, langs den thans droogen stroom, de vlakte van Maroes te bereiken. De paarden zouden ons volgen, en dáár werd het zeggen bewaarheid, dat waar een man ook een paard doorkomt, mits het dan ook, gelijk in dit geval, een Makkassaarsch paard zij.

Langs de hoogte, die wij nu af moesten dalen, stort zich in regentijd al het water af, dat in duizenden beekjes uit het gebergte zich daar verzamelt; twee loodregte klipwanden, tusschen welke de middagzon maar gedurende eenige oogenblikken hare stralen laat vallen, bieden slechts een' engen doortogt, voor één man te gelijk, aan; de steil hellende bodem, met zijn reusachtigen klippigen trap, is bezaaid met groote en kleine steenbrokken, waarop de voet zich slechts met moeite weet te plaatsen.

Bij die hindernissen ontmoet men daarenboven nu en dan den stam van een' honderdjarigen boom, sedert lang uit de hoogte afgestort en allengskens meer en meer gezakt, zoodat er waren waar men al bukkende onder door moest gaan, hetgeen de ontzadelde paarden, aan lange touwen vastgehouden, even zoo deden als de mensch. Het was langs dezen afgrond, dat de Krain van Pankadjene de mogelijkheid zag aangevallen te worden; daarom had hij op eenige plaatsen in die berg-kloof, waar wat meer ruimte dit toeliet, versterkingen uit klipsteenen aangelegd, die, met tien man, allen doortogt opwaarts onmogelijk maakten. De andere weg langs Lalangtedong, langs de kust, was door andere hindernissen voor militaire beweging onbruikbaar: én door de uitwatering der rivieren, én door hare moerassige oevers. De afgronden uittredende, bevonden wij ons in de lagchende vlakten van Maroes met hare veelvuldige afzonderlijke grootere en kleinere, met houtgewas bekroonde klippen, die even als tafels te midden der schoonste rijstvelden als geworpen lagen; men zou zeggen een teruggetrokken zeeboezem, eene menigte eilandjes op het drooge latende. 's Avonds kwamen wij in een fort aan, waar wij door onze kameraden wèl ontvangen werden, en 's anderendaags, den 29sten Julij, keerden wij, bijna te gelijk met de schepen, naar Makassar terug, na eene afwezigheid van slechts 15 dagen, sedert onze inscheping.

Meer dan 90 hoofden uit de oproerige distrikten hadden ons gevolgd en kwamen zich, volgens landsgebruik, aan het hoofdbestuur te Makassar onderwerpen, waarna het civiele bestuur voor de onderworpene gewesten door het Gouvernement geregeld werd.

II.

Men heeft gezien dat de expeditie van Tanette den 29sten Julij 1824 te Makassar teruggekeerd was. Het is noodig hier te zeggen, dat mijne instruktie mij oorspronkelijk voorschreef, om, nadat de zaken te Tanette zouden geschikt zijn, mij van daar naar Soepa te begeven, terwijl ik een' mijner ondergeschikten te belasten had, om Labakang en Pankadjene in bezit te nemen. Tot laatstgemeld einde had ik reeds 200 man afgezonderd, om onder bevel van den Majoor WACHS die taak te volbrengen, terwijl ik zelf gereed was, om met 94. man en vier oorlogsvaartuigen naar Soepa te zeilen. Maar in den nacht vóór het aanvaarden onzer dubbele beweging, ontving ik een brief van den Gouverneur-Generaal, waarin mij voorgehouden werd, dat de onderwerping der beide distrikten voornoemd als hoofdzaak moest voorafgaan, en de togt naar Soepa daarentegen, als van minder belang geacht zijnde, kon uitgesteld worden. En zoo doende trok ik dan zelf overland naar Makassar terug, en werd de beweging op Soepa voor het oogenblik gestaakt.

Soepa, dat eindelijk, na volbragte onderwerping der distrikten, ook moest aangetast worden, ligt op dezelfde kust en ongeveer 18 uren ten N. van Tanette, in de schoone baai van Para, die aan den ingang vijf, en in het vaarwater tot bijna tegen den wal, waarop Soepa ligt, zeven vademen water heeft.

De radja van dit staatje, een Gouvernements vasal, had zich, met zoovele anderen, eveneens onder den invloed van het magtige Boni gesteld, behoorde tot de in opstand geraakte vorstjes, en werd daarin ondersteund door zijne naburen van Sawito, Alito en Rapang, Lange, Jampon enz.

Soepa was, naar het zeggen van personen volkomen met de plaatselijke gesteldheid bekend, zeer weinig te duchten; Tanette eens onderworpen zijnde, moest Soepa, meenden zij, bij eene vertooning van militaire magt, zich dadelijk overgeven. Mij daarop verlatende, had ik dan ook mijne plannen gemaakt, zoo als boven gezegd is; maar de uitvoering was, gelijk wij zagen, achterwege gebleven.

Uit Makassar nu werd eene nieuwe expeditie tegen dat punt voorbereid, aan den kapitein-luitenant ter zee BUIJS werd het bevel er van gegeven en de luit.-kolonel der infanterie REEDER hem toegevoegd.

De sterkte bestond uit 208 man infanterie en 20 man artillerie met vijf stukken geschut, ingescheept op vier brikken, waarbij gevoegd werden twee kannonneerbooten en de barkas van de *Eurydice.* — Ook volgden vele inlandsche vaartuigen van Sidinring, en zouden zich te land inlandsche hulpbenden vóór Soepa bij de expeditie voegen.

In den nacht van den 2den Augustus ging de expeditie onder zeil en kwam, onder het gunstigste weder, den 3den 's avonds, in baai van Para aan.

De kommandant zond dadelijk een zendeling met dezelfde boodschap, als vroeger aan den radja van Tanette gedaan was. In den nacht kwam deze aan boord terug met twee gezanten van den radja, die uitstel deed ver-

zoeken met de aanmerking, dat de radja van Sawito, als mede in den brief genoemd, ook moest geraadpleegd worden, terwijl eveneens zijne bondgenooten van Alito en Rapang dienden gehoord te worden, hetgeen meer tijd vorderde dan hem gegeven was.

Den 4den Aug. had men kennis genomen van de kust, waartegen, op 5 vademen, geankerd werd; daar heeft men voor zich een strook van klipachtige heuvels, welke tot 1000 meters breed en met struikgewas bezet is en zich weldra van de kust verwijdert. Achter deze heuvels ligt Soepa, dat dus gemaskeerd is en dat men, van de hoogte ziende, ongeveer 600 meters verder aan zijne voeten liggende bespeurt. De plaats grenst op deze zijde en ten Oosten aan rijstvelden, ten Westen en ten Noorden aan bosch en moeras, terwijl ze zich als een langwerpig vierkant van ongeveer 2000 meters noordwaarts uitstrekt; maar beschaduwd als de plaats is, kon de vorm harer verdedigingswerken niet herkend worden. Hier en daar verschijnt tusschen de weelderige lommer het hooge dak van eene woning.

Tegelijk met het ontwijkend antwoord van den radja, vertoonde zich op de hoogten eenig volk te paard. Men ontdekte geene bentings. Nadat van boord op deze ruiters gevuurd was, verdwenen die inlanders, naar Numidische ruiters gelijkende. Zij berijden zeer moedige paarden; hun harnachement bestaat uit een dun touw, eenige vademen lang, waarvan een eind als trens door den mond gaat, en het andere houden zij opgerold in de linkerhand, waar zij zich tevens mede aan de manen, achter de ooren van het paard, vasthouden, terwijl zij in de regterhand eene korte lans hebben, met welker schacht zij ook het paard besturen. Het lange touw dient om het dier aan een grasstruik te kunnen binden en het alzoo te laten grazen, zijnde dit genoeg om het op de plaats te doen blijven.

Den 5den Augustus 's morgens werden de landingstroepen ontscheept. Het voornemen van den commandant was, om eene stelling op de hoogten te nemen en om dan verder, na kennisneming van het terrein, zijne daden te regelen. De Luitenant-Kolonel REEDER, met zijne onderhoorigen de eerste hoogte bestegen hebbende, zond den luitenant BANFF met 25 man vooruit om te éclaireren. Deze al spoedig in de grootste stilte de plaats voor zich ontdekkende, liet tevens zijne soldaten, door een verkeerden moed vervoerd, hierop aanloopen; maar ook dadelijk door hindernissen, slechts van zeer nabij te waarderen, tegengehouden, werden zij tevens met geweerschoten begroet. De Luitenant-Kolonel, denkende te hulp te moeten komen, zond nog eenig volk hierop af, maar weldra liepen allen, als uit eigen beweging, storm, en zoodoende stond alles, huns ondanks, onder het vuur, toen eensklaps verscheidene hoopen paardevolk, uit de boschrijke heuvels, regts van de rijstvelden, in vollen ren te voorschijn kwamen en de onzen in de zijde vielen; nu werd hals over kop naar onze hoogten teruggetrokken, met een verlies van vijf dooden en zes en twintig gewonden.

Na dezen ongelukkigen aanval liet de Kapitien-Luitenant op de heuvelen tusschen Soepa en het strand goede stelling nemen. Zes stukken scheepsgeschut wapenden dit kampement, 't welk met eenige klipsteenen, dàår in menigte voorhanden, afgeteekend werd. Ondertusschen hadden de bondgenooten op hunne wijze stelling genomen, ongeveer 1500 ellen regts van de onzen, meer tegen het strand aan en digt bij hunne vaartuigen.

De adjunct-kommissaris, de expeditie volgende, was intusschen niet achterlijk gebleven om den radja tot onderwerping over te halen. Deze echter antwoordde, dat zulks onmogelijk geworden was, omdat, de vijandelijkheden begonnen zijnde, het nu vernederend zou zijn vergiffenis te vragen en dit zijn' voorouderlijken roem zou krenken.

De Kapitein-Luitenant deed, om onzen linkervleugel te dekken, eene kanonneerboot plaatsen in den inham aan de Westzijde der baai, die daar zeer ondiep is en ten hoogste een vadem peilt, welligt iets meer bij zeer hoog water, in welk geval dat vaartuig de plaats nog beter kon naderen.

Den 6[den] 7[den] en 8[sten] werd met het geschut op de plaats gevuurd; bevreesd voor brand, hadden de inwoners hunne huizen ontdekt en, om zich niet van zijne onderdanen verlaten te zien, had de radja op verscheidene plaatsen geblindeerde kuilen doen vervaardigen, om vrouwen en kinderen tegen het geschut te beveiligen. Zijne bondgenooten hielden het veld en legerden in de omliggende velden en bosschen.

Men berekende de magt op 2000 weerbare mannen in de plaats en even zoo veel er buiten, waaronder 300 met paarden. Onze bondgenooten waren den 7[den] versterkt geworden met 300 man, waaronder eenige met paarden, allen onderdanen van den radja van Sidinring, die, de kust volgende, zich bij Para hadden moeten doorslaan. De hulpbenden, onder verscheidene hoofden staande, rigtten echter niets uit.

De Gouverneur-Generaal had de tijding van de affaire van den 5[den] Augustus vernomen; de Kapitein-Luitenant vroeg om versterking. Zijne Excellentie hoorde den Kolonel-Gouverneur en den Kommissaris TOBIAS over de middelen in de gegevene omstandigheden aan te wenden; de Kommissaris bleef volhouden, dat Soepa zich bij een geregelden aanval moest overgeven, en schreef den ongelukkigen uitslag toe aan de onvoorzigtigheid, waarmede gehandeld was. Soepa was, als het ware, van de kust te beschieten en zou, nu Tanette gevallen was, geen grooten tegenstand bieden. In dier voege had ik reeds lang van Soepa hooren spreken; ik had dan ook, toen ik van Tanette die expeditie zelf dacht te ondernemen, slechts 94 man (waaronder 48 Europeanen) daartoe bestemd. Ik geloofde als nog, op diezelfde gronden, dat nu 240 à 250 man genoeg waren, om een punt zoo nabij het strand, en van eene zoo voordeelige positie als de onze was, te nemen; en daarop gehoord zijnde gaf ik te kennen, dat het zenden van nieuwe troepen uit het fort Rotterdam eenigen indruk bij de inlanders zoude kunnen maken, terwijl men bijna ongemerkt het detachement van 41 mariniers van de *Eurydice* op den *Courier* konde overschepen en verzenden, om het geledene verlies te herstellen, waarbij

men zoude kunnen voegen eenen houwitser en 15 artilleristen, zoodat de sterkte op 307 man gebragt werd. Ik vereenigde mij overigens met den Kommissaris en hoopte dat de onwillekeurige aanval weldra door eenen wel aangevoerden zoude vergeten worden, en vleide mij ook, dat de inwoners, geplaagd door het gestadig vuren onzer stukken, voor en na zouden aftrekken en de plaats verlaten.

Maar men kende noch den geest van den radja, noch de moedige gehechtheid zijner onderdanen en de hulp zijner bondgenooten, door Boni aangestookt. De radja had gezworen eerder om te komen dan de plaats te ruimen. De inwoners, door de tegenwoordigheid hunner vrouwen en kinderen, welke niet ontkomen konden, tot eene wanhopige verdediging aangemoedigd, stonden daarenboven nog onder het streng toezigt der menigvuldige bloedverwanten van den radja. De geschiedenis deed hun gelooven, dat de plaats onneembaar was. De Engelschen, negen jaren geleden, hadden voor Soepa, even als voor het naburig Lange, eene nederlaag ondergaan en waren daarna dadelijk afgetrokken. Na het vertrek der versterking gelastte mij de Gouverneur-Generaal, om de zaken ter plaatse te gaan opnemen, den Kommissaris vergezellende. Wij vertrokken den 13den in een klein snelzeilend inlandsch vaartuig en kwamen in den namiddag van den 14den vóór Soepa aan; de oude radja van Sidinring zou ons spoedig volgen, en zoo doende zou er meer eenheid van gezag onder de inlanders plaats hebben.

Bij onze aankomst vernamen wij, dat, een paar uren vroeger, de Adjunkt-Kommissaris FRANCIS naar Makassar was vertrokken met de tijding, dat de kommandant, na aankomst der versterking, welke hij als de laatste, die gegeven kon worden, beschouwde, geen tijd meer dacht te mogen verliezen, dus den 14den voor eenen nieuwen aanval had bepaald. Zeer vroeg begon het geschut te vuren; de luit.-kolonel REEDER rukte ten zes ure op, met honderd zestig man, gevolgd door honderd man reserve; eenige matrozen met de artilleristen bewaakten de positie. Het punt van aanval was de hoek, die zich regts van ons vertoonde, en waarop al het vuur gerigt was geweest. Toen de onzen onder den wal waren gekomen, begon de vijand van zijnen kant te vuren, beschermd door zijne belommerde irreguliere versterking, uit aarde en paalwerk zamengesteld, waarvan de toegang bemoeijelijkt werd door kuilen en door ondoordringbare dooreengevlochten lange doornige struiken. Terwijl de onzen zich moedig den doortogt trachtten te banen, kwam een troep voetvolk en ruiterij uit de boschjes toesnellen en hunne flank bedreigen. De reserve bood aan het eerstgemelde front, terwijl laatstgemelde, op onze batterij rennende, door mitraille afgeslagen werd, maar zich nu op den luit.-kolonel wierp, die, de onmogelijkheid ziende om de hindernissen vóór hem te overwinnen, den terugtogt aannam met verlies van elf dooden en een en dertig gewonden, onder de eersten de brave eerste luit. der mariniers VAN PELT. De kapt.-luit. BUIJS had zeer te klagen over de werkeloosheid der inlanders, die gedurende de aktie slechts toeschouwers waren gebleven. Niets moeijelijker dan inlandsche hulpbenden in verband met onze troepen

te doen ageren. Zij zullen lijdelijk alle krachten zien aanwenden, zonder de minste hulp te bieden, zoo lang de uitkomst hun niet verzekerd schijnt, maar ook valt die goed uit, dan zal men ze woedend zien toesnellen, alles vernielende. Hij nu vreesde hunne passieve houding nog meer te zien toenemen, of ze gedeeltelijk te zien aftrekken, waardoor eene omcingeling te voorzien was, en daarom dacht hij het geraden, naar het strand terug te trekken en dààr, onder het bereik der schepen, nadere bevelen af te wachten.

Kort na dit voorval kwam ik op onze stelling aan, waar mij de kapt.-luit. de geheele zaak verhaalde.

Een geheime last, die mij medegegeven was, hield in: „om naar bevind van zaken het kommando op mij te nemen, terwijl de Kommissaris gemagtigd was om, zoo de gelegenheid zich opdeed, te onderhandelen".

De kapt.-luit., met mijnen last bekend gemaakt zijnde, gaf nu op staande voet het bevel over, mij opregte medewerking belovende. De sterkte bestond toen uit 270 man, waaronder 164 Europeanen en 115 Javanen waren.

Bij het rapport over mijne aankomst vroeg ik versterking van 50 man, om het geleden verlies te herstellen. Denzelfden avond ten negen ure, te midden van diepe duisternis, werden wij onder hevig geraas aangevallen; onze wachthebbende soldaten lagen achter de half opgetrokken muren en vuurden eerst dan, wanneer ze het eenigzins met vrucht dachten te kunnen doen. Spoedig was alles onder de wapens en een paar schoten met schroot maakten een einde aan het gevecht. Wij hadden vier gewonden.

Den 15den sloegen wij de handen aan onze stelling, om deze met eene omgeving van klipsteenen, 4 voeten hoog, zoodanig te versterken, dat men daarachter in volle zekerheid kon verkeeren, terwijl het struikgewas daarbuiten op een voet hoogte van den grond en puntig werd afgekapt, zoodat de nadering, bijzonder 's nachts, zeer bemoeijelijkt was; daarenboven werd nog een klein vierkant op dezelfde wijze tusschen ons en het strand aan onze linkerzijde opgeworpen, om als flankwacht te dienen. Dit alles werd met behulp der inlanders spoedig bewerkt, en met 6 zesponders en 2 mortieren à $8^1/_2$ d. bewapend. Naarmate merdere hulpbenden aanlandden, werden die links van ons gelegerd; de oude radja van Sidinring, daags na mij aangeland, stelde zich regts van mij bij de eerst aangekomene.

Den 16den 17den en 18den bleven dus rustig. Nu en dan verontrustten wij de plaats door te vuren en het werpen van eenige granaten, maar dit scheen van weinig uitwerking te zijn: men zag de inwoners onophoudelijk aan het werk, om de schaden te herstellen. Het was roerend om aan te hooren, hoe 's morgens en 's avonds de lucht weergalmde van het „la ilaha", door de geheele bevolking een half uur lang naar den Hemel gerigt, en waarbij de stemmen der vrouwen en kinderen bijzonder uitkwamen.

Den 19den Augustus bewerkte ik, dat de radja van Sidinring met de zijnen vooruittrok, post vattende te Pohon-assam, tegen de oostelijke lange zijde van Soepa gelegen, om aldus het volk, dat overal buiten Soepa

legerde, noordwaarts terug te drijven en tevens de bevolking der plaats af te snijden van hare waterputten, die zich daar in het veld bevinden en waarom dagelijks gevochten werd.

Nevens deze beweging zochten wij van onzen kant brand in Soepa te stichten om dan van de verwarring nut te trekken; een detachement vrijwilligers onder luitenant BANFF zou dit op den hoek van Soepa beproeven. Ongemerkt naderde men tot bij de plaats, doch slechts voor eenige oogenblikken kon brand in de werken aangelegd worden. De werkzame bezetting was overal, en noch het vuren der batterijen, noch de beweging van den radja van Sidinring, maakte het plan uitvoerbaar. Wij slaagden er slechts in om Pohon-assam te bezetten, waar drie stukken geplaatst werden; drie bentings, verder op gelegen, werden vernietigd. Deze dag veroorzaakte ons weder gevoelige verliezen; van de 26 vrijwilligers sneuvelden er twee, en zeventien werden gewond, onder de eersten de luitenant BANFF, onder de laatste, de luitenant SIMONIS. Het reserve-peloton had één doode en zestien gekwetsten, de luitenant ter zee D'ABLAING, die met zeer veel bekwaamheid bij mij de dienst van adjudant deed, en afgezonden was om direktie aan de zaak te geven, werd door een lilla-schot getroffen, hetwelk een einde maakte aan zijn veelbelovend leven. De radja van Sidinring telde twee dooden en veertien gekwetsten. Hij trachtte de bondgenooten, ze bedreigende, naar hunne haardsteden te lokken en alzoo Soepa te verzwakken; dagelijks kwam zijn volk op met buit. Op een morgen dat ik mij bij hem bevond, wilde hij mij van zijne medewerking overtuigen; hij beval aan vier voorvechters, die eenige schreden vóór hem op de hurken zaten en pas aangekomen schenen te zijn, om elk het mandje, dat zij onder den arm hielden, te openen; zij trokken daaruit vier bloedige koppen, in den nacht pas afgeslagen. Deze werden op een rij geplaatst, ondersteund door stukken steen, om ze regt op te houden, en, onder het nemen van een sirih-pruim, liet de vorst zich de namen opgeven van de vijandelijke personen uit Sawito en Rapang, aan wie deze koppen behoord hadden.

Den 20sten in den donker ondernam de radja eenen nieuwen aanval op den Pisang-tuin; drie bentings werden door hem genomen en verwoest; de vijand liet onder anderen twee voorname hoofden op het veld liggen. Sidinring telde vier dooden en twaalf gekwetsten.

Den 21sten werden wij ten 2 ure in den zeer donkeren nacht in onze positie aangevallen; daar wij echter hierop gevat waren, stond alles gereed en liep de strijd af zonder verlies.

Men meende nu, dewijl zich minder volk te paard vertoonde, dat die van Lange en Rapang afgetrokken waren, maar die van Boni schenen niet stil te zitten en wisten Soepa de hand te blijven bieden. Den 23sten viel er weder een gevecht voor, dat Sidinring vier man kostte. Dienzelfden dag kwam het fregat *Eurydice*, 't welk mij aangekondigd was, aan; 's avonds bevond zich de aangebragte versterking, bestaande uit zestig man Europeanen en vijftig man inlandsche infanterie, met twee bespannen veldstukken à 3 pond, in het kamp. Wij telden daarmede 144 Europesche

en 185 Javasche soldaten; 's anderen daags ontscheepte men drie 18ponders, die de plaats dadelijk begonnen te beschieten. Nu werd Sidinring overgehaald om ze ten Noorden al meer in te sluiten; wij van onzen kant, die wegens onze geringe magt het niet wagen mogten ons te ver van het strand te verwijderen, zouden de beweging ondersteunen. Ik begaf mij met zeventig man en twee veldstukken naar Pohon-assam, vanwaar nu de plaats mede bedreigd werd. Den 26sten Augustus, ten 10 ure, stond de oude radja met zijne twee duizend man verspreid in de noordelijke boschjes en handgemeen met den vijand. De plaats nu van drie zijden aanvallende, hoopten wij weldra eenen goeden uitslag te zien, toen de officier, dien ik met eenige soldaten den radja kwanswijs als eerewacht had toegevoegd, geen voortgang meer kon bewerken in de tot daartoe met vuur uitgevoerde beweging. Tusschen Sidinring en onze positie bij Pohon-Assam stonden nog bentings, door den vijand bezet, en die de radja niet verkozen had te doen ontruimen; ik reed langs een omweg naar hem toe en, hem onverschillig vindende, vroeg ik een deel van zijn volk om er zelf tegen op te rukken. AROENG-ATAKKA volgde mij met 350 man en ¼ uur later waren die kleine versterkingen genomen; maar ongelukkig werd hierbij de zoon van AROENG zwaar gekwetst weggedragen, hetgeen, volgens 's lands gebruik, ten gevolge had, dat de geheele troep, die van Sidinring niet uitgezonderd, in de grootste wanorde den terugtog naar de legerplaats aannam, om, zoo als zij zeiden, rust te genieten. Wat ik ook deed om die beweging te doen staken, niets mogt baten; Sidinring telde 30 dooden en gewonden; de onzen één doode, twee gewonden. Den 27sten werd, terwijl wij weder naar de zelfde plaats toerukten, de vijand uit de bentings, daags te voren weder bezet, op nieuw verjaagd. In de zeven dagen, sedert de aankomst der *Eurydice* verloopen, had men niet opgehouden de plaats met het geschut bij dag en bij nacht te verontrusten; de hoek voor ons front scheen deerlijk geteisterd. Van Sidinring kon ik echter niet veel bijstand meer verwachten; het was zonder voorbeeld dat inlanders, in zoo weinige dagen, zoo dikwerf in het vuur waren gegaan en zoo veel verlies hadden geleden. Den 30sten was eindelijk bepaald voor eene laatste poging om een einde aan de zaak te maken; wij zouden de plaats aanvallen op het oogenblik dat Sidinring, gelijk de vorige dagen, haar van achteren zou bedreigen. 's Avonds te voren ging ik den ouden radja met mijn voornemen bekend maken; hij verklaarde mij regtuit, dat ik op geenen stelligen aanval van hunne zijde moest rekenen, — dat, daar zijn volk niet moedig was als onze soldaten, het van menige omstandigheden zou afhangen, hoe ver het te brengen zou zijn. Ik rekende ten minste op eene diversie en hoopte op meer, zoodra zij zouden bemerken dat onze aanval doorging.

Voor dat de dageraad aanbrak stonden wij reeds onder de wapenen in volgende orde:

a. 1 officier, 16 flankeurs, als voorwacht.

b. 1 luitenant ter zee (FOKKE), 16 vrijwillige matrozen met toortsen en

brandstichtende voorwerpen, gevolgd door een detachement met bijlen en enterdreggen.

c. De kolonne infanterie in 3 divisiën onder de kapiteins VAN DOORNUM, POHL en BOOIJ.

d. Luits. ter zee PINET en JOHR, met 2 pelotons matrozen.

e. Sergeant BOSCHMAN en 1 peloton mariniers.

f. Luit. BUTTEN en 2 bespannen veldstukken.

te zamen	89	matrozen	
	121	Europ.	soldaten
	96	Javasche	soldaten
totaal	306	man.	

Volgens beraamd overleg zou de luit. ter zee FOKKE het vuur brengen aan de wacht-gebouwen, die binnen den wal stonden, opdat wij alzoo een oogenblik gelegenheid zouden erlangen, om die te kunnen beklimmen *). Na een kanonvuur, dat een uur lang op het aanvalspunt geduurd had, en nadat wij Sidinring reeds op de aangegeven stelling aangekomen zagen, rukten wij met spoed op tot voor den wal; de beide stukken, regts van ons geplaatst, openden dadelijk het vuur; de grootste stilte heerschte vóór ons. De luitenant FOKKE begon tegelijk zijne taak, en weldra opende zich van beide zijden het geweervuur; daar de verwoesting, die het geschut in de taaije hindernissen had gemaakt, en het werk der matrozen eenigen doortogt aanboden, werd die dadelijk door de onzen beklommen, maar meer dan drie à vier man te gelijk konden er niet op geraken. Deze werden even spoedig door den vijand getroffen, en hoezeer hen telkens anderen met denzelfden moed vervingen, gelukte het doordringen niet, in weêrwil van het eindelijk meer algemeene vuur der onzen.

Onze verliezen vielen dadelijk in het oog, maar de hoop op eene gelukkige wending deed dat bloedig gevecht nog altijd volhouden: ik geloof, dat de laatste man op de plaats zou gebleven zijn, zoo ik niet, bedenkende dat het weldra de scheeps-équipage zou gelden, tot den terugtogt besloten had. Ik liet de kolonne veertig schreden achterwaarts zich herstellen, de dooden en gewonden opnemen en hunne wapenen verzamelen. Dit volbragt zijnde keerden wij naar onzen post terug, den ongelukkigen uitslag van een' zoo moedigen strijd betreurende. Wij hadden 22 dooden en 53 gewonden bij de infanterie (de 1e luitenant STERK onder de eersten; kapitein POHL onder de laatsten), 17 gewonden bij de mariniers en matrozen, 1 bij de artillerie; te zamen 22 gesneuvelden en 71 gewonden op 306 strijders. De verliezen van Sidinring zijn niet medegeteld.

De kommissaris, die uit de hoogte alles kon zien, had bemerkt, dat Sidinring eens op zijn post aangekomen, in volmaakte werkeloosheid was verbleven. Dat is wat men van zulke bondgenooten te wachten heeft. Zij kennen hunnen tijd niet, en blijven werkeloos tot de uitslag te voorspellen is;

*) Nooit had men beter gebruik kunnen maken van handgranaten dan hier; die welke mij medegegeven waren, daags te voren beproefd hebbende, bevond ik, dat geene deugden.

zien zij ons slagen, dan vallen zij toe en geven hunne woede lucht. Dit erkennen zij zelven en zeggen: de Hollanders zijn als paarden, wij als buffels; span een paard aan nevens een buffel, het moedig paard wil vooruit en sleept alleen het voertuig door of rukt de strengen in stukken, terwijl de buffel slechts beproeven zal den eenen voet voor den anderen te zetten, en dan blijft de wagen staan.

Men had zich in alle opzigten deerlijk bedrogen en geen acht genoeg geslagen op de plaatselijke geschiedenis, welke mij trouwens geheel onbekend moest zijn, dewijl daarvan schier niets was opgeteekend en mij slechts mondelinge informatiën konden gegeven worden, zonder kaarten of plans. In dien toestand bevonden zich overigens, in dien tijd, de zaken nog overal. Echter, eenmaal belast met eene bepaalde verrigting, onder de oogen van een Kommissaris uit te voeren, moesten wij wel trachten onze gebrekkige kennis door onzen goeden wil te vergoeden en de beste partij te trekken van de slechts geringe magt en de half onbruikbaar geworden oorlogsmiddelen, hoedanige alleen toen op een buitenpost voorhanden waren. Hieraan is dapper voldaan: was de uitslag niet altijd gelukkig, de Nederlandsche roem heeft er zeker niets bij geleden, en dit heeft mij de pen doen opvatten, om aan de nagedachtenis mijner wapenbroeders de hulde, die hun toekomt, te bewijzen.

Het was thans wel bewezen, dat er eene veel grootere magt noodig was om de plaats, door haar van verschillende zijden te gelijk aan te tasten, meester te worden. Volgens ontvangene bevelen van den 1sten Sept. liet ik de *Eurydice* en de brik *Syréne* dadelijk naar Makassar terug keeren, en een post van 100 man infanterie, onder den kapitein VAN DOORNUM, werd in eene daartoe ingerigte redoute, gewapend met twee kanonnen, op onze positie achter gelaten, gedekt door twee brikken. De radja van Sidinring zou, zich digter aan onzen post aansluitende, van zijnen kant het beleg voortzetten. Na deze beschikking werd den 5den September alles naar Makassar opgeruimd. Middelerwijl dit geregeld werd, was Sidinring, zijn vorig gedrag eenigzins willende goed maken, weder te veld getrokken en tot de sedanga gerukt, en had daarbij vijf dorpen verbrand en veel vee genomen; hij had bij dit alles 2 dooden en 15 gewonden.

Ik begaf mij nu naar de rivier van Tanette, aan welker monding ik, volgens voorschrift, een post plaatste van 50 man met twee veldstukken; een kanonneerboot bleef tot dekking; twee brikken werden bestemd om onophoudelijk langs de kust tusschen Soepa en Maroes te kruisen.

Deze expeditie, waarvan de sterkte van 228 man voor en na tot 384 man aangroeide (behalve de matrozen) telde in de zeven gevechten 59 gesneuvelden en 168 gewonden, allen met vuurwapenen, waarbij echter 16 gesneuvelden en 53 gewonden van de zeelieden en mariniers geteld zijn.

In de eerste dagen van September vertrok ik met den Gouverneur-Generaal van Makassar naar Java terug. Z. E. liet aan den Kommissaris en den plaatselijken Gouverneur de zaken verder over, totdat van Java eene uitrusting tegen die van Boni kon afgezonden worden.; maar deze wachtten

die niet stilzittende af. In het midden van September vielen zij van alle zijden in de vlakten van Maroes, onzen hoofdpost daar bedreigende; in de noordelijke distrikten werden onze twee posten overvallen en afgemaakt. De posten van Tanette en Soepa werden den 28 September teruggetrokken om Maroes bij te staan; 12 vrijwilligers en 2 veldstukken werden aan Sidinring achter gelaten.

Den 24sten Oktober vertrokken eenige oorlogschepen van Batavia met eene eerste versterking van 500 Europesche soldaten. Voor hunne aankomst te Makassar had men met die van Boni in het distrikt Maroes te kampen gehad, waarbij de onzen groote verliezen leden: het fort alleen was ongedeerd gebleven.

Eindelijk kwam de aanzienlijke expeditie onder den generaal VAN GEEN van Java op Makassar aan, en begon hare onderneming tegen het landschap Boni, het brandpunt van den opstand. Toen dat gewest ten onder gebragt was, keerde die generaal zijne magt tegen Soepa, nog altijd door Sidinring belegerd. De uitslag kon niet twijfelachtig zijn. De radja van Soepa onderwierp zich dadelijk zonder strijd.

Nov. 1854.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Borneo. Beschrijving van het stroomgebied van den Barito en reizen langs eenige voorname rivieren van het Zuid-Oostelijk gedeelte van dat eiland door Dr. C. A. L. M. SCHWANER op last van het Gouvernement van Nederlandsch Indië gedaan in de jaren 1843—1847 met Platen en eene Kaart. Twee deelen. Uitgegeven van wege het Koninklijk-Instituut voor de taal- land- en volkenkunde van Neerlandsch Indië. Amsterdam bij P. N. VAN KAMPEN, 1854. 2 deelen.

Met weemoed vervuld, nemen wij de taak op ons, eene korte beoordeeling van het werk te geven, dat, uit de nagelaten papieren van Dr. SCHWANER zamengesteld, door het in den titel vermelde Instituut is uitgegeven. Wij hebben hem gekend, den onvermoeiden reiziger, den trouwen ambtenaar, den uitstekenden geleerde, den vrolijken, openhartigen en braven man, den weekhartigen menschenvriend. Dr. SCHWANER is dood, en ook zijne voortreffelijke echtgenoot, in welker bezit hij zich slechts eenige maanden mogt verheugen, trof het droevig lot, bij eene schipbreuk aan de Kaap de Goede Hoop, kort daarna, het leven te verliezen.

In de harten zijner vrienden zal zijn aandenken onverdelgbaar voortleven, en voor de toekomst heeft het hier vermelde werk hem eene eervolle onsterfelijkheid verzekerd.

Dr. J. PIJNAPPEL, GZ. sekretaris van het Instituut, met de uitgave, gelijk het schijnt, speciaal belast, heeft voor het eerste deel eene korte voorrede geplaatst, waarin hij de levensbeschrijving van SCHWANER uit het „Tijdschrift der natuurkundige vereeniging in Neerl. Indië" overneemt, en daarbij de woorden voegt:

„SCHWANER heeft zich door zijne reizen een onvergankelijken roem ver-„worven. Door het werk, dat thans het licht ziet, heeft hij zelf zich het „schoonste gedenkteeken gesticht, welsprekender, dan de lof, die het na-„geslacht hem brengen kan!"

Wanneer wij deze woorden volkomen beamen, niet alleen uit een gevoel van vriendschap voor den overledenen, maar vooral uit een gevoel van regtvaardigheid, dan kunnen wij niet begrijpen, dat dezelfde man, die de bovenaangehaalde regels schreef, het tweede deel van het werk heeft doen voorafgaan, en — wij aarzelen niet, het te zeggen — *ontsierd* heeft, door „Aanteekeningen", die even ongegrond als onbillijk, zich niet laten verklaren; of het moest zijn, dat ook hier de werking zigtbaar is van den algemeenen geest, dien wij bij vele leeraren der akademie te Delft, en bij nagenoeg allen, die daarmede in betrekking staan, hebben opgemerkt, en

die zich, waar hij het direktelijk niet waagt, ten minste indirekt over hetgeen in Indië in het belang der wetenschappen gedaan is en gedaan wordt, altijd in eenen toon van afkeuring, minachting of in elk geval van berisping doet kennen.

In het belang der wetenschap zoowel, als der regtvaardigheid, achten wij ons verpligt, voor den overleden schrijver in de bres te treden, en hem en zijn werk tegen deze onverdiende aanvallen te verdedigen.

Ter loops teekenen wij aan, dat de titel van het werk slecht gekozen schijnt; de Engelschen zouden dit met het woord: „*A misnomer*" te kennen geven.

Het is geene beschrijving van „Borneo" maar van een stroomgebied op het eiland Borneo, waardoor dus reeds een der verwijten, door Dr. PIJNAPPEL gedaan, vervalt. Uit den titel wordt ook niet duidelijk, *wat* op last van het Gouvernement van Nederlandsch Indië is gedaan, de „reizen langs eenige rivieren", of de „*beschrijving* van het stroomgebied van den Barito".

Wij hadden deze aanmerkingen niet gemaakt, indien de verwijtingen, aan den schrijver gedaan in de „Aanteekeningen", ons niet noopten, aan te wijzen, dat de slordigheid, aan den schrijver verweten, reeds ten opzigte van den titel vervalt, en veeleer te wijten is aan hem, die het onder dezen titel heeft *uitgegeven*.

Over den uiterlijken vorm van het werk zullen wij alleen zeggen, dat druk en letter allerkeurigst, en de platen van MIELINK zijn; degene, die Indië, zijne bergen en bosschen, zijne bewoners en dieren kent, zal op die platen altijd oude kennissen ontmoeten; en die Indië alleen uit beschrijvingen kent, zal in die platen de meest duidelijke verlevendiging zijner door beschrijving opgevatte denkbeelden aanschouwen.

Het eerste deel begint met de „geographische" beschrijving van het stroomgebied van den „Barito." Wij vinden hier onder anderen eene analyse der woorden „Antassan" en „Troessan," zijkanalen van groote rivieren, die door jaarlijksche overstroomingen ontstaan, en „Danau's," waterplassen, gedeeltelijk beneden den spiegel der zee gelegen, en daardoor niet uit te droogen zonder de hulpmiddelen der kunst, die dan eerst noodig zijn en gebezigd worden zullen, wanneer eene talrijkere bevolking het wenschelijk maakt, die moerassen in vruchtbare landouwen te herscheppen. Blz. 21 geeft eene korte, maar treffende beschrijving van een Danau, waarvan eene plaat bijgevoegd is.

„Het gezigt, dat de Danaus den beschouwer aanbieden, is treffend, ja, „eenig in zijne soort, te noemen. De somber zwaarmoedige, eigenaardig „geheimzinnige natuur stemt de ziel tot sprakeloozen ernst, alles is dor „en levenloos, terwijl zich boven den zwarten waterspiegel slechts nu en „dan eenige visschen en krokodillen verheffen, de eerste met luchtige „sprongen insekten trachtende te vangen, de laatste met verraderlijke be„daardheid op hunnen prooi loerende. Enkele witte reigers zitten op de „takken van het lage kreupelhout, of wiegen zich op den bladerloozen „kruin van den reusachtigen Balangiranboom, terwijl eenige valken in „wijde kringen de lucht doorklieven."

De „geologische" beschrijving volgt, en daarna de beschrijving van het „dierenrijk" en de „klimatologie," waarna de schrijver tot de politieke beschrijving van het rijk van Bandjermasin overgaat.

Over den mineralen rijkdom sprekende, levert de schrijver van blz. 61 tot 71 eene keurige uiteenzetting van de wijze, waarop de diamanten, goud en platina gewonnen worden, die hij vooraf doet gaan door de eigenaardige opmerking:

„Noch van de steenkolen, noch van de ijzerertsen, weten de kortzigtige „vorsten nut te trekken; groot was hunne verbazing, toen ik hen, na de „ontdekking er van, geluk wenschte met dien, den schat der diamanten aan „waarde ver overtreffenden, rijkdom van genoemde mineralen!" en op blz. 69:

„Met het goud vindt men ook platina blaadjes, *mas kodok*, die door de „inwoners, als onverwerkbaar, en daardoor voor hen nutteloos, ter zijde „geworpen worden!"

Daarop volgt de beschrijving der landschappen Tatas en Bekompai, waar over de vischvangst, boomwol (kapas) gesproken, en eene keurige beschrijving der wijze, hoe men honig en was verzamelt, geleverd wordt, blz. 86 tot 90. De landschappen Doesoen Ilier, Doesoen Oeloe Teweh, Siang Moerong, en Poeloe Petak volgen; in het laatste landschap vindt men de Ngadjoe bevolking, waaronder de zendelingen werken, wier pogingen door den schr. hoogelijk geprezen worden, en waaraan hij eene meer werkdadige ondersteuning van wege de regering, in het belang van het volk en het Gouvernement, zeer toewenscht; vooral op een goed schoolonderwijs dringt hij aan, als het beste middel, om de treurige bepalingen en instellingen hunner voorouders (adat) te doen verdwijnen, en hen tot een nuttig bestanddeel in de ekonomie der Indische staathuishouding te herscheppen.

De tweede afdeeling van het eerste deel, van niet minder belang dan de eerste, is van blz. 158 tot 231 toegewijd aan de Ethnographie der landschappen, in de eerste afdeeling beschreven.

Om aan te toonen, hoe rijk de inhoud dezer afdeeling is, hebben wij alleen te wijzen op de onderwerpen, waarover hij loopt: menschenras, talen, letterschrift, physieke en morele eigenaardigheden, verdeeling in stammen, adat, vroegere toestand der inboorlingen, maatschappij, regering van kampongs en bondgenootschappen, grondeigendom, hoofden, regtspleging en Godsdienst, geldmiddelen, defensiewezen en oorlogstogten (Assantogten), het huwelijk, echtscheiding en erfregt, bouworde, kleederen en wapenen; die onderwerpen worden gesloten door de beschrijving van den stam der Orang Ot, die in de ontoegankelijke bergen der oostelijke en zuidelijke waterscheiding woont.

Die beschrijving is zeer merkwaardig, en doet de Ot kennen, als nagenoeg gelijk staande met de Koeboe of Zoeboe op de oostkust van Sumatra. Over hunne leefwijze sprekende, zegt de schrijver:

„De vader van het huisgezin is er tevens het opperhoofd van; tegen „zonneschijn en regen schuilen zij in hutten, uit boomtakken zamengesteld

„ en met kadjang-matten gedekt. Gelijk de dieren der bosschen leiden zij „ een rondzwervend leven, slechts zorgende voor de voldoening hunner „ levensbehoeften. Zij verblijven daar waar hun de natuur voor eenigen „ tijd genoegzaam levensonderhoud aanbiedt, om vervolgens weder nieuwe „ bronnen van bestaan op te zoeken, want met den landbouw, van welken „ aard ook, zijn zij geheel en al onbekend."

„ Tot voedsel gebruiken zij allerlei, zelfs de walgelijkste soorten van „ beesten, benevens sago en wilde vruchten. Het zout lusten zij niet, en „ gelooven, dat door het gebruik daarvan doodelijke ziekten ontstaan!"

Op de aanmerkingen, bij het eerste deel gevoegd, blz. 231, komen wij nader terug.

Het tweede deel bevat het dagboek der reis van Bandjermasin door de binnenlanden naar Pontianak, begonnen den 2den November 1847, en geeindigd den 2den Februarij 1848.

Deze reis, die SCHWANER te regt onder de beroemde landontdekkers rangschikt, is niet alleen voor den beoefenaar der geographische en geologische wetenschappen, maar ook voor den gewonen lezer hoogst boeijend en leerzaam. Zij sluit zich op eene waardige wijze aan de binnenlandsche ontdekkingsreizen van MUNGO PARK, LLANDER, CLAPPERTON, BARROW e. a. m. in Afrika en van LEIHHARDT, MITCHEL en KENNEDIJ in Australië, en geeft eene nieuwe, levendige schildering van de schoonheid en den rijkdom van het Z. W. gedeelte van Borneo en van het belang, dat er voor onze koloniale regering in gelegen is, tot eigen voordeel aan de deelneming dezer landstreken in de algemeene beschaving, en daardoor aan vooruitgang in staatkundig en kommercieel opzigt te werken.

In de eerste afdeeling doorloopen wij met hem het stroomgebied van de Kahajan rivier, die door een groot natuurlijk kanaal, den Troessan, met het stroomgebied van den Barito in verbinding staat, en waardoor de reizigers den Kahajan bereikten; 54 dagen werden voor die reis besteed, en behalve de mededeelingen over de bevolking, den handel, de adat enz. was de voornaamste uitkomst van dezen togt de opneming van rivieren en terreinen, die voor de vervaardiging der topographische en statistieke kaart als grondslag gediend hebben.

Onder al het merkwaardige, dat wij bij het nalezen van dezen togt, waarvan de beschrijving 100 bladzijden beslaat, vinden, halen wij aan het bezoek van SCHWANER bij een inlandsch hoofd, TOMONGGONG TOENDAN, omdat wij daar een duidelijk beeld vinden van het leven der hoofden in de binnenlanden van Borneo.

„De woning van den TOMONGGONG TOENDAN bestaat uit een 150 voeten „lang, geheel uit ijzerhout getimmerd en met planken van ijzerhout netjes „en goed gesloten gebouw, dat op hooge palen rust, en waarin hij zelf „benevens zijne familie, eenige van zijne schoonzonen en een gedeelte van „boedaks huisvesten. Het geheel is omringd met een' sterken benting. „Voor dezen staan de rijstschuren, van welke er eene dadelijk in het oog „loopt door 12 daaraan opgehangene schedels van geslagte slaven, die er

„nog zeer versch uit zien. Het voorplein is insgelijks omgeven met een „paalwerk, dat zich zijdelings aan den benting aansluit.

„Door zijne ligging op eene hooge, bijkans ontoegankelijke rots en door „zijne sterke omheining, is deze kampong voor inlandsche vijanden on- „verwinnelijk. Overigens zoude de B. Pohon Batoe, bij eenige verster- „king, ook aan eenen buitenlandschen vijand buitengewonen weêrstand „kunnen bieden, en verdient derhalve, bijaldien men eens mogt besluiten „om eene volkplanting binnen 's lands op te rigten, zeer sterk in aanmer- „king te worden genomen.

„De beveiliging van zijn eigen leven, en vooral de gedurige, angstige „zorg voor zijne ontzaggelijke rijkdommen, zijn de beweegredenen geweest, „waarom de TOMONGGONG TOENDAN zich ter dezer plaatse heeft nedergezet. „Behalve een zeer grooten voorraad van stofgoud, gouden versierselen, „enz., zijn het voornamelijk 45 kostbare potten (*Blangas*), die men geza- „melijk op eene waarde van 150,000 gulden mag schatten, welker bezit „hem tot den rijksten inboorling van het eiland maakt. De hoofdtrek van „zijn karakter is geldgierigheid, en elk middel, om aan deze te voldoen, „wordt door hem wettig geacht. Met eene zoodanige eigenbaat kan ge- „trouwheid en opregte wijze van denken natuurlijk niet gepaard gaan. In „derdaad is hij ook meer gevreesd, dan bemind en geacht, terwijl hij den „invloed, dien hij door zijne rijkdommen bezit, vaak bezigt, om zijne on- „dergeschikten te drukken en onregtvaardig te behandelen. Jaarlijks brengt „hij aan de geluksgeesten menschenoffers. In het gebied van den Kahaijan „is hij een vreemdeling, want zijne voorouders leefden aan de oevers van „de S. Djoloi. Aldaar is hij ook geboren, maar werd door de aanvallen „der Pari's genoodzaakt om hier heen te vlugten. Behalve onderscheidene „reeds uitgehuwde dochters, heeft hij slechts eenen zoon, die echter nog „in de jaren der kindschheid is.

„Mijn onthaal ten zijnen huize was plegtig en luidruchtig. Een groot „varken werd ter mijner eere geslagt, en wij werden, onder toewenschin- „gen van voorspoed en lang leven, op de gebruikelijke wijs met het bloed „daarvan besmeerd. Vervolgens moest ik op mijne beurt dezelfde pligt- „pleging aan hem en de zijnen verrigten, waarmede met een feestmaal in „Daijaksche smaak deze eerste plegtigheid ten einde liep!"

De stroomgebieden der rivieren Katingan en Melahoei werden van den 27sten Dec. 1847 tot den 13den Jan. 1848 doorgetrokken. Men gelooft zich weder met COOK onder de bewoners der zuidzee-eilanden verplaatst bij het lezen van het verblijf in de kampong (dorp) Korong Ohang. Bl. 137.

„De verzamelde kampongbewoners bekeken mij en onderzochten met de „grootste nieuwsgierigheid mijne pakkaadje, zonder mij evenwel door bid- „den of door geweld het een' of ander van de vele voorwerpen af te „dwingen, die hunne bewondering tot zich trokken, eene bescheidenheid, „die ik door het verdeelen van tabak, glaskoralen en spiegels beloonde, „waarover allen groote blijdschap betuigden. Vele der aanwezige mannen „droegen den *gohong*, een, gelijk ik reeds boven heb aangemerkt, zeer

„zeldzaam en uit vroegere tijden afkomstig wapen. Zij rooken zelf-ge- „teelde tabak, uit pijpen van bamboes, verzamelen zorgvuldig het vuil, „dat er zich aanzet, om daaruit kleine kogels te vormen, die aan een dun „bamboezen stokje vastgemaakt en van tijd tot tijd tusschen de lippen ge- „bragt worden, ten einde ze met de tong te belikken. Zulke kogels uit „tabaksvuil vervangen bij hen de plaats van cigaren. Gedurende hunne „bezigheden of op reizen zag ik hen nooit rooken, maar altoos slechts de „beschrevene kogeltjes gebruiken, waarvan bijkans ieder Ot-Danom een, „achter het oor gestoken, bij zich draagt. Eene andere zeer belagchelijke „gewoonten der Ot-Danoms bestaat daarin, dat zij zich onder het houden „van ernstige gesprekken met de vlakke hand herhaaldelijk op het achter- „hoofd slaan om zoo doende, als het ware, de gedachten er uit te „kloppen. Deze gewoonte is zeer algemeen verspreid bij de oudere man- „nen, en schijnt zeer besmettelijk te zijn, want onderscheidene van mijne „makkers werden er mede behebd!"

Blz. 150 geeft de schrijver belangrijke mededeelingen over de gewoonten en denkbeelden der Ot-Danoms, waarover wij bij het verslag over het eerste deel reeds gesproken hebben, en waarbij wij, geheel eigenaardig, overleveringen vinden, zwemende naar de Grieksche mythen over den Deukalischen watervloed en het overvoeren der zielen over den Styx, door CHARON.

„De Ot-Danoms geven aan het Opperwezen den naam van „Mahada- „rah." Deze schiep de aarde met alles, wat er op is. In het begin der „wereld bestond slechts het water, en alle pogingen, om den droogen „grond daar boven te doen uitkomen, bleven zonder gunstig gevolg, tot „dat eindelijk zeven Naya's tot grondslag werden genomen, op welker „ruggen Mahadarah de aarde uit den hemel nederwierp. Gelijk vroeger „alles water was, zoo werd nu water en lucht verdrongen, en het heelal „aangevuld met overmaat van aarde. Mahadarah daalde derhalve van „zijnen zetel naar beneden, en drukte het zamen tot vaste massa's, stee- „nen enz.; hij vormde de bergketens en hoogten, de diepten der zeeën „en meeren, de beddingen der rivieren en beken, zoodat het water zijne „plaats nu naast den droogen grond verkreeg. Daarna werden eerst uit „aarde menschen geschapen, en de overige schepping ontwikkelde zich op „de door mij reeds beschreven wijze.

„Volgens eene overlevering der Ot-Danoms heeft op het eiland eens eene „groote overstrooming plaats gehad, bij gelegenheid van welke vele bewo- „ners het leven verloren. Slechts de kruin van den Boekit Arai, aan de „Mandai, die een zijtak van den Kapoeas Bohang moet wezen, bleef bo- „ven het water uitsteken, en strekte tot verblijfplaats voor het klein aantal „menschen, dat in staat geweest was, om zich door middel van praauwen „te redden, tot dat de wateren, die het land drie maanden bedekten, zich „eindelijk terug trokken en de grond weder droog werd.

„De woonplaats der zielen is op den Boekit Raja, den hoogsten berg „van de landstreek, en op den, met dezen zamenhangenden, Kaib Boran „en Boekit Njait. De Boekit Raja had in vroegere tijden eene veel aan-

„zienlijker hoogte, dan thans, want hij raakte aan den hemel, den zetel „der goede en der kwade geesten. Hij diende aan den gevaarlijken geest „Botjong tot weg naar de aarde, alwaar deze de menschen verslond. Maar „de Boeroeng Madeira vloog er met zijne vleugelen langs en stortte hem „in de diepte, uit welke hij zich thans als Boekit Njait verheft, en gaf „zoo doende aan den Boekit Raja zijne tegenwoordige gedaante.

„De zielen der overledenen worden, onder de gebeden en bezweringen „der Bilians, door den Sensang Tandoho in eene gouden schuit naar den „Boekit Raja overgevoerd. Op hare reis naar den hemel, die op den „berg Loemboet rust, hebben zij insgelijks, zoo als de zielen der Nga-„djoes, vele moeijelijkheden en gevaren door te staan."

Onder groote bezwaren, daar de geleiders van onzen reiziger ziek, en hunne vervangers gevlugt waren, zette SCHWANER van den 14den Januarij af zijne reis, door digte wouden, over rivieren en bergen heen, voort over de waterscheiding tusschen de Katingan en de Melahoeï, en langs deze rivier tot Sintang, waar hij den 28sten Januarij aankwam, door den Pangerang goed ontvangen werd, en van waar hij, door het stroomgebied des Kapoeas Bohang, reeds door VON KESSEL opgenomen, in 5 dagen Pontianak, het einde der reis, bereikte.

De eenvoudige lezing van dit werk zal de overtuiging geven, van hoe hooge waarde het boek is voor elken tak van wetenschap, die daarin behandeld is, en met hoe veel moed en volharding SCHWANER zich elke ontbering getroost en alle gevaren getrotseerd heeft, om den hem opgedragen last der regering naar behooren te volvoeren, en aan zijne zucht tot bevordering der wetenschappen te voldoen, eene zucht, voor welker bevrediging hij gezondheid en huisselijke genoegens, en ten laatste zijn leven, ten offer gebragt heeft.

Wanneer wij die feiten in het oog houden, en daarbij bedenken, dat het hier beoordeelde werk niet door SCHWANER gedurende zijn leven, maar uit zijne nagelatene papieren, gedeeltelijk nog vertaald, opgesteld en uitgegeven is, dan hebben wij het volste regt, te gelooven, dat op hem, die dit werk van feilen, en wel van grove feilen beschuldigt, de verpligting rust, die feilen op te geven, en daardoor het werk nuttiger en meer bruikbaar voor de wetenschappen te maken. Of de heer PIJNAPPEL dit gedaan, dan wel door bloote, ongestaafde beschuldigingen, eene groote onregtvaardigheid jegens den overleden schrijver begaan heeft, zullen wij door eene korte analyse zijner „Aanteekeningen" tot klaarheid brengen.

In de „Voorrede" voor het eerste deel voegt de heer P. bij de lofrede op SCHWANER, die wij reeds hebben medegedeeld, de woorden:

„De ondergeteekende zal het tweede deel van dit werk, dat tevens het „laatste zijn zal, met enkele aanteekeningen besluiten, waartoe het mede-„gedeelde hier en daar aanleiding geeft!"

Die beloofde „Aanteekeningen" vinden wij nu als *voorrede* voor het tweede deel, maar in een geheel anderen geest geschreven, dan men volgens de voorrede voor het eerste deel mogt verwachten. De heer P. zegt:

„Toen ik in de weinige regels, die ik als voorrede voor dit werk ge-
„plaatst heb, mijn voornemen te kennen gaf, om aan het einde eenige aan-
„teekeningen te geven, waartoe ik in verscheidene mededeelingen van Dr.
„SCHWANER eene geschikte aanleiding zoude vinden, toen heb ik — ik moet
„het erkennen — wel iets anders op het oog gehad, dan hetgeen thans
„hier zal volgen. Immers aanteekeningen, zoo als ik die bedoelde, excur-
„siën, uitweidingen, korte verhandelingen over de eene of andere zaak,
„die in den tekst wordt aangeroerd, zijn, zoo komt het mij voor, minder
„op hare plaats achter een boek, als dit. Zulke aanteekeningen moeten
„niet gebonden zijn aan eenig werk, waar zij als een toevallig en willekeu-
„rig aanhangsel bij komen, niet als eene noodzakelijke aanvulling. Voor
„het goede verstand en de bevordering der nuttige strekking van deze be-
„schrijvingen zijn zij onnoodig!"

Wij moeten rondborstig bekennen, dat wij uit de hier medegedeelde woorden in geenen deele ons een begrip kunnen vormen, wat de schrijver eigenlijk bedoelt. Heeft hij willen zeggen: dat *aanteekeningen*, *aanvullingen* en *verbeteringen* niet passen bij een werk, dat door het overlijden van den schrijver onvolledig uit diens handen is gekomen, en door het instituut voor land en volkenkunde wordt uitgegeven met de uitdrukkelijke bedoeling, de in het werk beschrevene landen en volken zoo naauwkeurig, als mogelijk te doen kennen? heeft hij dat willen zeggen? dan zal niemand, die een grein gezond verstand bezit, met hem instemmen. Heeft hij echter willen zeggen, dat dit werk zoo volkomen is, dat aanteekeningen daarop als onnoodig kunnen beschouwd worden? dan willen wij hem niet tegenspreken, maar vragen: waartoe dan *zijne*, alles behalve welwillende, aanteekeningen?

De tweede veronderstelling kan ook met zijne bedoeling niet overeenkomstig zijn, daar hij er dadelijk op laat volgen: „Ten einde echter, voor
„zooveel in *mij* is, dat *weinig* is, het nut van dit werk te verhoogen, mag
„eene waardering, eene aanwijzing van het gezag dat er aan toekomt,
„niet achterwege blijven!"

Wanneer wij dit gezegde vergelijken met zekere verklaring van een Minister van Buitenlandsche Zaken: „*dat hij nog een jong diplomaat was* enz." en met het gezag, dat diezelfde minister zich aanmatigt in diplomatische kennis, dan zouden wij tot de konklusie moeten komen, dat de phrase van den heer PIJNAPPEL, hoe bescheiden ook klinkende, in goed, rond en duidelijk Hollandsch niets anders zou moeten beteekenen, dan, „dat hij voor zooveel in *hem* is, dat *zeer veel* is enz." Wij worden bijna genoopt, om de woorden in dien zin op te vatten, wanneer wij verder zien, dat dezelfde man, die ze sprak, wel het gezag van den heer SCHWANER tracht te ondermijnen, door de *beschuldiging* van gebrek aan de noodige *voorbereidende studiën*, slordigheid in opgaven en andere gebreken, maar dat hij ook geen enkel gebrek *wezenlijk* aangewezen en nog minder *verbeterd* heeft, en daardoor zonder bewijzen zijne *eigene* autoriteit boven die van den heer SCHWANER stelt.

Zonderling waarlijk klinkt dadelijk daarbij de verklaring van den sekretaris van het Instituut: „dat het *hoofddoel*, 't welk SCHWANER geleid heeft, „blijkbaar zulk een was, als onder zijne beoordeeling niet vallen mag."

Dat hoofddoel bestond, volgens den heer PIJNAPPEL, in geologische, hydrographische beschrijvingen, en in aantooningen van het belang, dat de handel in de kennis en exploitatie dezer gewesten heeft.

Indien de heer P. niet kan beoordeelen, of dat hoofddoel bereikt is, waartoe dan zijne aanmerkingen? Waarom dan niet de uitgave aan handen toevertrouwd, die dat *hoofddoel* beoordeelen, en des noods door verbeteringen en bijvoegingen het werk volledig en wezenlijk nuttig konden maken? De hoofdbedoeling van het Instituut moet toch zijn, door het uitgeven van werken niet de bibliotheken, maar de wetenschap en de kennis van Indië te verrijken, en dan moet het zich voor de uitgave van die werken niet van zijnen sekretaris bedienen, wanneer deze zelf verklaart, de waarde der werken, die hij zal uitgeven, niet te kunnen beoordeelen.

Maar hij doet dit wel. Hij verwijt den heer SCHWANER, dat hij zich met andere vakken van natuurkunde en natuurlijke historie weinig inlaat, en ook niet veel met orographie. Dat hij dit den schrijver *verwijt*, blijkt uit de zinsnede, die er onmiddellijk op volgt, en waarin hij zegt: „Maar ik heb een *ander* bezwaar!"

Hij maakt dus tot een *bezwaar*, wat in onze oogen de *grootste verdienste* is, deze namelijk: dat de reiziger slechts die zaken behandelde, waarvan hij grondige kennis had, en waarvan het onderzoek hem, als hoofddoel zijner reis, door de regering was voorgeschreven, en dat hij zich niet liet verleiden door de zucht van vele andere reizigers en geleerden, om *alles* te willen weten. Had hij dit gedaan, dan ware misschien het verwijt van Dr. PIJNAPPEL gegrond, dat men later vindt, en meer het werk, dan den schrijver moet treffen: „dat hij door gemis aan uitgebreidere, voorberei- „dende studiën, niet in staat was, om nog veel meer te leveren."

Welke voorbereidende studiën daarmede bedoeld zijn, wordt niet gezegd. Geologische en hydrographische misschien? Maar hoe de heer P. daarover oordeelt, hij zelf geheel zonder *voorbereidende studiën* van die wetenschappen, ja zonder een duidelijk begrip van de zaak, kan uit eene enkele zinsnede bl. V blijken, waar deze heer zegt:

„Het ontbreken van de graad-aanwijzingen komt mij ook niet als eene „deugd voor!"

De heer P. vrage eens een zijner ambtgenooten, die wiskunde doceert, welke bijna onoverkomelijke zwarigheden het oplevert, om in het binnenste van een land, waar men naauwelijks om zich heen zien, en nog veel moeijelijker bepalen kan, hoe hoog men zich boven de zee bevindt, om daar, zeggen wij, de lengte eener *enkele* plaats te bepalen, en dan zal hij inzien, van welk eenen aard dat verwijt is. Hij zal er van overtuigd worden, dat, integendeel, eene opgave der graad-aanwijzingen niets, dan een verwijt tegen het werk zoude kunnen opleveren, aangezien die opgaven

alle naauwkeurigheid en dus ook alle geloofwaardigheid zouden moeten missen.

Dat de heer P. het gemis van een schetskaartje van geheel Borneo betreurt, betreuren wij met hem. Dit is echter een verwijt, dat hem zelven treft, daar niets hem beletten kon en mogt, in het belang der wetenschap een diergelijk schetskaartje, dat niet eens de kosten had verhoogd, naar de beste, van Borneo bestaande kaart, bij het werk te voegen.

Wij zullen maar niet veel zeggen over de beschuldiging, door den heer P. tegen het werk ingebragt, aangaande de slordigheid in de opgave der eigennamen, en de algemeene, daaraan geknoopte beschuldiging, tegen de hardhoorigheid der Duitschers. Wanneer wij in het oog houden, wat door Duitschers tot nu toe in het belang der wetenschappen in Indië verrigt is, van de tijden van RUMPHIUS af aan tot heden, dan hadden wij die aanmerking liefst hier niet gevonden; en nog liever hadden wij gezien, dat de heer P., die hier op zijn eigen terrein was, ons het bewijs van die hardhoorigheid had geleverd, door zijn eigen *fijn gehoor* in de verbetering der foutief gespelde eigennamen te toonen. De beschuldiging verwekt alleen wantrouwen tegen het werk; zij levert voor den lezer geen nut op. De heer PIJNAPPEL had ten minste dezelfde woorden, herhaaldelijk in het werk voorkomende, aan *eene*, volgens zijn fijn gehoor geregelde spelling onderwerpen, en niet de verwarring nog moeten vermeerderen, door b. v. *Antassan* in het alphabetisch register als *Antasan* op te nemen, dat dan toch waarschijnlijk Antas-an zoude moeten geschreven worden.

De *fout*, die de heer P. in het werk wil vinden: „het overeenbrengen „namelijk van het Oost-Indisch volksleven met dat onzer Europesche maat-„schappijen," die hij ook in de stukken van WILLER meent aan te treffen, is voorzeker weder een der groote *verdiensten* van het werk, wanneer men billijk genoeg is, de zaak bij haren waren naam te noemen, en te zeggen: dat die schrijvers over Indië het Oost-Indisch volksleven niet met het Europesche *overeengebragt*, maar *vergeleken* hebben, ten einde den juisten schakel aan te wijzen, dien deze nog primitieve maatschappijen vormen in den algemeenen keten der menschelijke maatschappij, en daardoor regeringen en zendelinggenootschappen oplettend te maken op de verpligting, die op hen rust, om te trachten, die Indische maatschappijen aan de zegeningen der beschaving, die zonder christelijke beginselen echter doelloos zijn, te doen deel nemen. Wanneer overigens Dr P. zal goedvinden, niet eenvoudig berispingen uit te spreken zonder meer, maar die berispingen door bewijzen en voorbeelden te staven, dan zullen wij hem nader antwoorden; zoo lang dit niet geschiedt, achten wij het bewijs volledig, dat de „aanteekeningen" van den heer PIJNAPPEL even ongegrond als onbillijk zijn.

Wij zullen nu alleen nog wijzen op de „aanmerkingen" op blz. 232 van het eerste deel, van den heer FRIEDRICH, onder-bibliothekaris van het Bataviaasch genootschap, en waarvan de heer P. weder zeer gewrongen zegt; „dat de schrijver aan de meeste daarvan thans weinig waarde meer

„zal hechten!" hetgeen waarschijnlijk in goed Hollandsch zeggen moet: „dat de meeste daarvan niet deugen!"

Wij vragen alleen den heer Secretaris van het Instituut, waarom hij tot nut van het werk, waarvan de uitgave door hem is bezorgd, niet de „aanmerkingen," die geene waarde hebben, aangewezen, of, nog beter, weggelaten heeft? Welk ander voordeel hebben wij nu van zijne beschuldiging dan *wantrouwen*?

Wij schroomen geen oogenblik, de „Aanteekeningen" van den Delftschen leeraar op het voortreffelijke werk van SCHWANER voor even overbodig als ongepast te verklaren; wij schroomen ook geen oogenblik, ons gevoelen te doen kennen:

Had men de uitgave van dat werk door een der Indische vrienden van SCHWANER, b. v. door BLEEKER, UMBGROEVE en anderen meer, doen dirigeren, die vrienden zouden zich niet, indien er fouten in zijn, bij bloote afkeuring bepaald, maar wel middelen en geleerden *in Indië* (al zijn die volgens het gevoelen, dat te Delft heerscht, er ook onbekwaam toe) gevonden hebben, om die fouten te doen verdwijnen, en zoo doende door verbetering van het werk aan SCHWANER die eer te bewijzen, die men aan zijne geschriften, waaraan hij de laatste hand niet heeft kunnen leggen, verschuldigd is.

Wij schroomen ook niet, dit werk aan geleerden als studie en aan andere lezers als eene zeer instruktieve en tevens zeer onderhoudende lektuur aan te bevelen.

Wat verbeteringen aangaat, wij achten ons buiten staat, die daarin aan te brengen. Om echter het genot van het boek te verhoogen, zouden wij den lezer durven aanraden, ons te volgen in het middel, dat wij daartoe gebezigd hebben.

Wij hebben de „Aanteekeningen" van den heer P. er uitgeknipt.

H. J. LION.

Varia.

In de 5de aflevering van dit Tijdschrift van dit jaar Mei jl. komt eene beoordeeling voor van de twee werken van den heer J. F. G. BRUMUND, thans predikant te Batavia, getiteld: „*Indiana, verzameling van stukken van onderscheiden aard, over landen, volken, oudheden en geschiedenis van den Indischen archipel*", en „*Berigten omtrent de evangelisatie van Java*".

Kort daarop verscheen in „*De recensent, algemeen letterlievend maandschrift*", jaargang 1854 n°. 8, eene merkwaardige recensie van het eerstbedoelde werk, door den heer J. K. W. QUARLES VAN UFFORD, gedagteekend Junij 1854, 38 bladzijden druks beslaande. Deze uitvoerige behandeling, die alle blijken draagt van naauwkeurigheid en scherpzinnigheid, belet ons om er in 't kort eene voldoende ontleeding van te geven; zoodat wij er ons toe bepalen om op dezen arbeid de aandacht te vestigen.

Wij ondersteunen al aanstonds den wensch, door den heer QUARLES uitgedrukt, ten aanzien der op Java bestaande overblijfselen van de Hindoeruïnen, namelijk dat het Gouvernement maatregelen neme tot het verzamelen en bewaken dier voorwerpen. Treffend is de schildering der verwaarloozing, welke daaromtrent nu bestaat. „Nederlands gunstiger geldelijke toestand en eenigzins meer verlichte denkbeelden", zegt hij op bladzijde 16, „doen het *gelukkig* niet meer als zoo volstrekt noodzakelijk beschouwen, *dat iedere penning door Nederlandsch Indië opgebragt, en waartoe daar niet voor den gang des bestuurs de volstrekte behoefte bestaat, voor Nederland worde bestemd.*" Wij meenen in dat gevoelen te mogen deelen. De heer QUARLES bespreekt ook de zeerooverij in Nederlandsch Indië en bijzonderlijk onze expeditie tegen den sulthan van Soeloe in 1848. Als zoo vele anderen, doet hij de vraag: „moeten wij toch niet *entre-nous* bekennen, dat het al eene zeer ongelukkige expeditie was en dat het veel verstandiger ware geweest, geene expeditie te zenden, dan eene zoo kleine, die schier niets kon uitrigten, en die, door geene magtiger gevolgd, slechts strekte om den overmoed van den sulthan aan te wakkeren? Was de meerdere stoutheid der zeeroovers gedurende de volgende jaren, hun plunderen bij voorbeeld van Bawean, zoo vlak onder den Javaschen wal, en schier in 't gezigt van onze oorlogschepen, niet, voor een deel ten minste, het gevolg van eene zoo zwakke expeditie?" Onze lezers zullen zich herinneren, dat de gewezen Gouverneur-Generaal ROCHUSSEN, blijkens bladzijde 64 van zijn bekende: „*Toelichting en verdediging van eenige daden van mijn bestuur*", deze alom gewraakte expeditie naar de Soeloe-eilanden, des niet te min gesteld wilde hebben onder de reeks van handelingen des Indischen bestuurs tot wering van de zeerooverij., *welke loftuigingen verdienen.*

Nog eene gunstige beoordeeling der werken van den heer BRUMUND wordt gevonden in den *Java-bode* van den 16den Augustus jl., door Mr. L. I. A. TOLLENS te Batavia. Daarin komt onder anderen deze zinsnede voor: „In het algemeen zijn de ons medegedeelde berigten omtrent den voortgang der evangelisatie en het gedrag der inlanders, die tot het christelijk geloof toetraden, ten zeerste verblijdend, en mogen wij de gegronde hoop voeden, dat onder Gods zegen de pogingen van de ijverige en achtingswaardige zendeling-leeraren ten volle zullen bekroond worden, *vooral wanneer eenmaal de hooge regering dezer gewesten hun de beschermende hand zal toereiken en van hare zijde niets meer verzuimen zal, wat mede werken kan, om de kennis van den eenigen waren God en van zijn onvolprezen Zoon, onder de millioenen zielen, die aan hare zorgen zijn toevertrouwd, te verspreiden.*"

Ook daarover wijdt de heer QUARLES VAN UFFORD breedvoerig uit. „Breng den inlander onderwijs en beschaving, geef hem het evangelie in handen." Ziedaar, zegt hij, wat de schrijver (BRUMUND) telkens en onophoudelijk u toeroept. Wij zullen hem hier zelf laten spreken: „Het werk van den heer BRUMUND zal een doorn zijn in het oog van nog zoo vele mannen van den ouden stempel, die nog maar steeds volhouden, dat de Javanen dom en onwetend moeten worden gehouden, om zich voortdurend gewillig aan ons oppergezag te blijven onderwerpen; dat zij nog voor geene meerdere beschaving vatbaar zijn; en nog in lange niet rijp om het evangelie in handen te krijgen. Hij zal er door mishagen aan schrijvers als die van de „*Waarschuwende stem uit de Binnenlanden van Java*" en meer van dien aard, die, zoo 't schijnt, met halve kennis oordeelende, nog steeds voorgeven, dat de fanatiek-Mohammedaansche geest in den Indischen archipel, en vooral op Java heerschende, de prediking van het evangelie met moord en doodslag zal doen gepaard gaan, en opstand, ja, wie weet het, het verlies van Java zal ten gevolge hebben! Gelukkig dat dezulken, wat de evangelie-prediking betreft, door de feiten elke maand door de zendelingsberigten medegedeeld, door des schrijvers „Berigten omtrent de evangeliesatie op Java", door hetgeen hij daaromtrent in de „*Indiana*" mededeelt, door de berigten van zoo vele anderen omtrent de inlandsche christenen vooral op Java, worden wedersproken.

Maar ook wat de zaak van het onderwijs betreft, kunnen die niet-vrienden des lichts, die voorstanders der meening dat de Javanen niet voor onderwijs vatbaar zijn en daaraan geene behoefte gevoelen, door het sterkste sprekend bewijs worden wederlegd. Een officiëel verslag, door of van wege het Gouvernement opgemaakt, op 's Gouvernements last ter landsdrukkerij te Batavia gedrukt, zal u toch wel geen verdacht bewijs zijn, mijne heeren? Welnu, neemt in handen het lijvig, maar der lezing overwaardig „Verslag over het schoolwezen in Nederlandsch Indië, onder ult. December 1852," in 1853 te Batavia uitgegeven. Ziet daarin, in het eerste gedeelte, in het „verslag van de Hoofd-kommissie over het schoolwezen," met opzigt tot de kinderen van Europeanen en hunne afstammelingen, waartoe natuurlijk de zoogenaamde inlandsche kinderen of „blaauwtjes" behooren, wat daarin wordt ge-

tuigd van dien leerlust van die kinderen, die toch halve Javanen zijn, van hunne bevattelijkheid, van hun vlijt, en let op, hoe vele malen door de school-kommissiën, in elke residentie aanwezig, moet worden getuigd, dat zij aanzoeken hadden gekregen van de regenten en andere inlandsche hoofden, om hunne kinderen, bij gebrek aan scholen voor de inlanders, op de Gouvernements-scholen toe te laten. Maar leest vooral het tweede gedeelte van dat werk, waarin ge een nu voor 't eerst ter algemeene sekretarie te Batavia opgemaakt en bijzonder belangwekkend verslag vindt over den staat van het schoolwezen onder de inlanders. Ziet daar wat door het Gouvernement in de laatste jaren is verrigt voor het onderwijs van den inlander, door het stichten van eene kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Soerakarta, en door het subsidiëren van de in elke residentie op aandrang en grootendeels op kosten van de inlandsche hoofden opgerigte scholen. Wel is waar, heeft het Gouvernement, blijkens de uitgevaardigde instruktiën, bij dat onderwijzen van den inlander meer op 't oog de behoeften van 's lands dienst, welke een steeds toenemend getal van inlandsche beambten vereischt, dan wel de beschaving van den inlander in 't algemeen. Maar van het een zal het ander moeten komen, en ongetwijfeld wordt er nu reeds veel meer en beter onderwijs onder de inlanders verbreid, dan zij vroeger genoten, en de uitbreiding daarvan kan niet achterblijven. Ziet in dat verslag, hoe de heer PALMER VAN DEN BROEK den natuurlijken aanleg, den ijver en den leerlust van zijne kweekelingen te Soerakarta prijst; ziet ook, welk gunstig getuigenis hij aflegt van de vorderingen, welke zij reeds, niettegenstaande de uiterst gebrekkige hun ten dienste staande middelen, hadden gemaakt voor zij bij hem kwamen. Ziet, hoe het hem onmogelijk is te voldoen aan den van alle gedeelten van Java komenden aandrang, om toch onderwijzers te verschaffen voor de overal verrijzende scholen. Ziet, hoe die scholen in de hoofdplaatsen der residentiën worden geopend, niettegenstaande de kosten daarvan steeds door de ouders der kinderen moeten worden gedragen en het Gouvernement slechts met eene betrekkelijk geringe subsidie helpt. Ziet, hoe reeds in meerdere residentiën, ook buiten de hoofdplaatsen, zulke scholen door en voor de inlanders zijn opgerigt, en dat dit op nog meer plaatsen het geval zoude zijn, zoo het niet nog veelal aan het gewenschte onderwijzers-personeel ontbrak. Ziet, hoe het overal aan onderwijzers en leerboeken, aan de hulpmiddelen tot het onderwijs, waarin niettegenstaande alle kunde, werkzaamheid en belangstelling der daarmede belasten, niet spoedig genoeg kan worden voorzien, — nergens aan leergierige, oppassende, vlijtige kinderen ontbrak. Ziet dat alles — en hebt dan toch, in 's hemels naam! niet langer den treurigen moed te blijven volhouden, dat de inlander niet vatbaar is voor meerdere beschaving en er geene behoefte aan gevoelt. Verzet u toch niet tegen de wegen der Voorzienigheid, die in al hare werken u ontwikkeling, vooruitgang toont, en in wier bedoelingen het zeker niet kan liggen eene bevolking van vijf-en-twintig, — of, wilt ge van Java alleen spreken? — van tien millioen zielen, immer in onwetendheid en bijgeloof te doen verkeeren.

Begrijpt dat het Nederlands roeping, Nederlands pligt is, voor de ontwikkeling van die aan zijn gezag onderworpen bevolking te zorgen. *Begrijpt ook, dat het in den tegenwoordigen tijd volstrekt onmogelijk is, den voortgang van die ontwikkeling van die beschaving, van die begeerte naar meerdere kennis geheel te stuiten*, en laat u dan toch door het gewoon gezond verstand overtuigen, dat het oneindig meer strookt met het welbegrepen eigenbelang van het Gouvernement, dat dit zelf de leiding van die ontwikkeling op zich neme, dan dat deze van anderen, buiten zijne medewerking en tegen zijn zin, uitga.” '

In het Reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië, zoo als dat onlangs door de wetgevende magt is vastgesteld, wordt de bescherming der inlandsche bevolking tegen willekeur van wien ook, als een zijner eerste pligten aan den Gouverneur-Generaal opgedragen.

Bij de behandeling van dat artikel in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, heb ik de vrijheid genomen, aan te toonen, dat dit voorschrift een nudum praeceptum is, 't welk sedert vele jaren bestaat, maar waaruit geen de minste bescherming voor de arme bevolking voortvloeit. Ik heb herinnerd, hoe in de Staatsbladen van Nederlandsch Indië eene menigte bepalingen voorkomt, het eene nog fraaijer klinkende dan het andere, maar zonder de minste weldadige uitwerking, *omdat men de oorzaken niet wil wegnemen, die de bescherming onmogelijk maken.* Door eene menigte voorbeelden, allen voorvallen die op het eiland Java plaats grepen, heb ik dit bewezen.

Maar wij behooren ook op andere eilanden buiten Java onze aandacht te vestigen. Ook dáár doen zich dezelfde verschijnselen voor. 't Zij mij vergund thans eens op Sumatra te wijzen.

In eene menigte mooije bepalingen, voorkomende in de Staatsbladen van Nederlandsch Indië, wordt onder anderen verboden het kosteloos vorderen van arbeid en materialen van de bevolking, anders dan in de gevallen, waarin het Gouvernement zich die bevoegdheid heeft voorbehouden.

Maar in weerwil van dit verbod is, van 1850 tot 1853, in een der binnenlandsche distrikten van Sumatra, eene nieuwe steenen kontroleurswoning, met steenen bijgebouwen, *geheel op kosten der bevolking* gebouwd. Dat geschiedde met medeweten van den resident, die in de eerste plaats daartegen had moeten waken. Toen nu in 't vorige jaar een nieuwe resident optrad, en deze eene inspektiereis door zijne residentie deed, bezocht hij ook de plaats, waar deze woning was gebouwd. Hij vreesde, dat men, bij latere ontdekking hiervan, hem zou te laste leggen, zulk eene willekeurige en ongeoorloofde handeling te hebben goedgekeurd. Daarom nam hij het initiatief en gaf hij van zijne bevinding berigt. Hij voegde daarbij eene opgaaf der door de bevolking geleverde materialen en van den door haar gepresteerden arbeid, alles in geld herleid. Volgens die berekening zouden de opgerigte gebouwen eene waarde hebben van ruim

f 20,000. En hij deed het voorstel, om daarvan ten minste eene som van ruim *f* 2000, die door de bevolking *in geld* was opgebragt, aan haar te vergoeden.

Een paar maanden later ontving de resident het antwoord. Daarbij werd de billijkheid van zijn voorstel volkomen erkend, doch hem tevens te kennen gegeven, dat het Gouvernement van Sumatra het verkieslijker vond, in het gebeurde te berusten en het voorstel *niet* door te zenden aan den Gouverneur-Generaal te Batavia, omdat het anders te voorzien was, „dat wel spoedig meerdere dergelijke reklames zouden inkomen."

Het ergste van deze zaak en van zoo vele andere dergelijke gevallen, waarvan de „reklames" gevreesd worden, is voorzeker, dat men niet alleen arbeid, niet alleen materialen, maar ook geld van de bevolking eischt. Direkte belastingen in geld zijn onder de Maleijers door het Gouvernement nog niet uitgeschreven. Zij zouden ook niet gemakkelijk kunnen worden ingevoerd, tenzij er eene geheele omkeering in de huishouding dier volkeren plaats grijpe. Niet alleen zijn zij afkeerig van zoodanige belastingen, maar zoo zij door middel hunner hoofden moesten geïnd worden, zou de bevolking aan allerlei knevelarijen en uitpersingen zijn blootgesteld; terwijl die hoofden de schuld van dien druk op het Gouvernement zouden werpen.

Mijnheer de Redakteur!

Uw Tijdschrift bevat, in de derde aflevering (Maart) van dit jaar, een uitgebreid artikel, dat tot opschrift heeft: „Wat wordt er met opzigt tot Nederlandsch Indië gevorderd?"

Het XIIde hoofdstuk daarvan geeft beknopte uittreksels van openbare geschriften, betreffende de omtrent Nederlandsch Indië gevolgde regeringsbeginselen, loopende over het tijdvak van 1840—1853. Ik wensch u opmerkzaam te maken op eene daarin bestaande onvolledigheid. Er wordt namelijk niet gevonden het volgende:

„Is niet het hoofddoel, waarnaar elk een streven moet krachtens de lessen der staathuishoudkunde, *beschaving?* Ik houde het voor overtollig om hierbij te voegen: beschaving *door christendom*, want niemand onzer twijfelt daar aan, dat dit het hoogste doelwit zijn moet."

„Is dit woord *beschaving* wel zoo geheel uitsluitend theoretisch, onpraktisch, als vele heeren ambtenaren, meest van de oude school, somtijds onder een mededoogend schouder ophalen beweren?"

„Is het niet daarentegen een *zeker* te bereiken oogmerk, indien men slechts de dienstige middelen weet te kiezen?"

„Is het mogelijk om, terwijl in de onderscheidene oorden (van Java,) een niet te ontkennen en ook niet te vermijden *voortgang* (meerdere kennis en overname van Europesche denkbeelden, gewoonten en zeden,) wordt te weeg gebragt, ten zelfden tijd een beginsel van bestuur te volgen, dat *stilstand* (huldiging van overoude begrippen, niet aanranden van oorspronkelijke zeden, gebruiken, rangen, enz.) voorschrijft?"

„Is dit beginsel zelfs niet *hoogst gevaarlijk*, zoo als iedere bestuursregel, die niet gelijken tred houdt met de vorderingen des tijds? Passen wij dit, bij voorbeeld toe op de *regenten;* is het niet gevaarlijk, om van onzen kant tot rigtsnoer te stellen het principe de handhaving van deze in het volle bezit hunner aloude regten jegens het volk, nu de begrippen, met welke dit principe overeenstemde, eene groote wijziging hebben ondergaan vooral in de hoogere kringen der Javanen? Had de Generaal DAENDELS wel zoo mis gezien, toen hij besloot de *volkshoofden* in *Gouvernements-ambtenaren* te herscheppen?"

E. DE WAAL,
tegenwoordig waarn. algemeen Sekretaris der regering van Nederlandsch Indië. Indisch Magazijn 1844, bl. 133—134.

Het zal mij aangenaam zijn, dat UEd. deze regelen alsnog in uw Tijdschrift opneemt.

SAMARANG, J. B.
Augustus 1854.

Wij hebben gemeend aan het bovenstaande verzoek te moeten voldoen, niet alleen omdat dit eene nieuwe bijdrage is omtrent de denkwijze der Indische ambtenaren over de regeringsbeginselen voor Nederlandsch Indië, bijzonderlijk ten aanzien van de dezer dagen in de Staten-Generaal besprokene twee zeer gewigtige onderwerpen, de invoering van het *christendom* en de verhouding der *regenten* tegenover de bevolking van *Java*, maar ook omdat die bijdrage voorkomt in het *Indisch Magazijn*, waarvan de zinspreuk was: „Ik ga voort op den weg des vooruitgangs", en 't welk, met toestemming der Indische regering, *ter 's lands drukkerij te Batavia* gedrukt is; waaruit derhalve blijkt, dat die regering destijds medewerkte, om de afwijkende begrippen der Indische ambtenaren door den druk algemeen bekend te doen worden.

Het *Indisch Magazijn*, dat te Batavia werd uitgegeven, jaargang 1844, nº. 12, bladzijde 239, zegt het volgende:

„De vrijheid, door den Kommissaris-Generaal DU BUS, in de jaren 1827, 1828 en 1829, aan de redaktie der *Javasche Courant* toegekend, lag, zoo veel men heeft kunnen nagaan, aan geene banden hoegenaamd. Zij ging zoo ver, dat de courant hevige beoordeelingen van koninklijke besluiten opnam, — beoordeelingen, van welke sommige eer den naam beschuldigingen verdienden. Overigens mogt men gerustelijk evenzeer de maatregelen van het Gouvernement recenseren, als omtrent personen zich uitdrukken naar eigen meening. De courant was derhalve in dien tijd een wezenlijk publiek blad, waarover de publieke opinie ongehinderd beschikken kon. Die publieke opinie intusschen is in eene kolonie als de onze voorzigtig genoeg, om geene buitensporigheden in 't gebruik harer vrijheid te begaan."

Evenwel beweren de tegenstanders eener gematigde drukpers-vrijheid in Indië, dat aldaar het behoud van ons gezag afhankelijk is van de belem-

mering der vrije uiting van gedachten en gevoelens! De heer DU BUS bewees dat die bewering onjuist is. Een andere landvoogd, even verlicht van denkwijze, wijlen de Gouverneur-Generaal MERKUS, leverde hetzelfde bewijs. Men leze de volgende verklaring van den heer E. DE WAAL, tegenwoordig waarnemende Algemeene Sekretaris der Indische regering, voorkomende in een naschrift van het *Indisch Magazijn*, waarvan hij redakteur was, jaargang 1845, twaalfde of laatste aflevering: „De eerste aflevering, welke onder den titel van *Indisch Magazijn* verscheen, waarin mijne recensiën staan van eenige brochures over Indische zaken, was *vrij van censuur*. Die vrijheid was eene voorwaarde, mij door den Gouverneur-Generaal MERKUS toegezegd, toen Zijne Excellentie verlangde, dat de „Kopiïst" in het *Indisch Magazijn* wierd herdoopt, met eene geheel nieuwe strekking. Kort daarop overleed de heer MERKUS. „*Terstond begon de strenge censuur.*"

De heeren DU BUS en MERKUS staan hier niet alleen. Ook de Gouverneur-Generaal DAENDELS, zegt de heer DE WAAL, bladzijde 47 van n°. 10, jaargang 1844 van het *Indisch Magazijn*, *vreesde de publiciteit niet; hij was gevoelig voor de publieke opinie.* Ten opzigte der courant, zeide DAENDELS op bladzijde 65 van zijn bekend werk „*Staat der Nederlandsche Oost-Indische bezittingen:*" Bedriege ik mij niet, dan heeft deze courant zeer veel toegebragt, om de nieuwe inrigtingen de algemeene goedkeuring te doen wegdragen, en wegens de regtvaardigheid van het Gouvernement de diepste indrukken te doen verspreiden; iets, waarvan te voren, toen men integendeel alle middelen in het werk stelde *om den waren staat van zaken te verduisteren*, in het geheel niet gedacht werd."

De tegenstelling is hier: *openbaarheid*, aan de eene zijde, en *het verduisteren van den waren staat van zaken*, aan de andere zijde. Dat was het oordeel van DAENDELS. Dit oordeel werd gedeeld door DU BUS en MERKUS. Het waren alle drie mannen, wier gevoelen nog al iets beteekent.

(*Ingezonden.*)

Men schrijft ons uit Indië, dat de oorlog tegen de oproerige Chinezen op de Westkust van Borneo heviger dan ooit dreigt uit te barsten, dewijl onze magt te gering is, om met kracht en zonder tusschenpozen de voordeelen door te zetten, die wij behaald hebben. De Gouvernements-kommissaris Mr. A. PRINS moet vele maatregelen van den overste ANDRESEN hebben afgekeurd. Ook de aldaar aanwezige militairen zouden niet zeer tevreden zijn over den tragen gang van zaken. Men had gewenscht, dat de overste ANDRESEN, dadelijk na het innemen en bezetten van Montrado, zou hebben doorgetast en de andere plaatsen, waar de opstandelingen zich hadden genesteld, onmiddellijk zou hebben aangevallen. 't Schijnt echter, dat de overste van meening was, dat de magt, waarover hij te beschikken had, daartoe te kort schoot. Hoe dit zij, dit dralen geeft aan de zaak dagelijks een bedenkelijker aanzien.

Met belangstelling vernemen wij, dat het kontrakt tusschen het Gouvernement en den heer WIJNMALEN, omtrent de exploitatie van steenkolen ter Zuid- en Oostkust van Borneo, waarover wij onze lezers reeds meermalen onderhouden hebben, thans is gesloten. De heer WIJNMALEN heeft zijne regten overgedaan aan eene maatschappij, maar blijft tevens deelhebber in de zaak, en zal bovendien in persoon op de plaats zelve de onderneming dirigeren. Bij 't vertrek der laatste mail stond hij gereed, om naar zijne nieuwe bestemming te gaan, vergezeld van eenen zeer kundigen Engelschen ingenieur, die de steenkolenmijnen op Laboean, van den beginne af tot nu onlangs, beheerd heeft.

Hartelijk wenschen wij aan deze schoone onderneming een goeden uitslag toe, iets waaraan wij niet twijfelen, voor zoo ver die uitslag afhankelijk is van den ijver, de kunde en de voortvarendheid van hem, die aan het hoofd der zaak is geplaatst.

Bij JOH. NOMAN EN ZOON te *Zalt-Bommel*, is op heden van de pers gekomen en alom verkrijgbaar gesteld:

BORNEO'S WESTER-AFDEELING,

GEOGRAPHISCH, STATISTISCH, HISTORISCH,

VOORAFGEGAAN DOOR

EENE ALGEMEENE SCHETS DES GANSCHEN EILANDS.

DOOR

P. J. VETH,
Hoogleeraar te Amsterdam.

EERSTE DEEL. MET PLATEN.

VOORREDE.

Nadat ik in het jaar 1850 *de uitgave van het werk van den Generaal-Majoor* H. J. J. L. RIDDER DE STUERS, de vestiging en uitbreiding der Nederlanders ter Westkust van Sumatra, *had ten einde gebragt*, *ontving ik van genoemden hoofd-officier een rapport ter inzage*, *aangaande zijne expeditie tegen de Chinezen van Mandor en Montrado*, *hetwelk mij voorkwam eene hoogstbelangrijke bijdrage tot de geschiedenis van Nederlandsch-Indië te bevatten. In de eerste plaats ontbrak tot dusverre aan onze letterkunde een omstandig verhaal van dien in meer dan één opzigt merkwaardigen togt; ten anderen was de aandacht des publieks door de in* 1850 *op nieuw onder de Chinezen van Montrado uitgebroken onlusten*, *op een tijdstip dat de Indische aangelegenheden gedurig toenemende belangstelling vinden*, *meer dan immer op Borneo's Westkust gevestigd. Ik besloot daarom den heer* DE STUERS *verlof te vragen tot de uitgave van dit rapport*, *met zoodanige ophelderingen in den vorm van inleiding en aanteekeningen*, *als noodig zouden zijn*, *om dit stuk voor het grooter publiek geschikt te maken. Met zijne gewone welwillendheid en een mij hoog vereerend vertrouwen*, *verleende mij de heer* DE STUERS *volkomen vrijheid om den inhoud van zijn rapport op zoodanige wijze en in zoodanigen vorm openbaar te maken*, *als mij geschikt en wenschelijk scheen. Ik begon nu de bouwstoffen te verzamelen voor eene algemeene topographische en historische schets van Borneo's Westkust*, *om tot inleiding te verstrekken. Ofschoon ik in de daartoe betrekkelijke literatuur niet geheel vreemdeling was*, *werd ik echter verrast door de groote menigte van uitgebreidere en beknoptere geschriften*, *geheel of ten deele over Borneo's Westkust handelende*, *en grootendeels in weinig bekende of half-vergeten tijdschriften als begraven*, *die zich bij mijne opzettelijke nasporing aan mij voordeden. Welhaast bemerkte ik*, *dat*, *zoo de veelvuldige*

verspreide berigten, Borneo's Westkust betreffende, bijeengebragt, met zorg vergeleken en behoorlijk geschift en geordend werden, eene groote gaping in onze letterkunde betreffende onze bezittingen in den Indischen Archipel beter zou kunnen worden aangevuld, dan ik mij immer had voorgesteld. Veel wat mij aanvankelijk nog duister was, ontving licht uit eene groote menigte geschreven en nog onuitgegeven stukken, die mij van verschillende zijden door belangstellende vrienden en begunstigers mijner studiën werden aangeboden. En zoo rijpte allengs bij mij het plan, om mij niet tot eene bloote uitgave van het rapport van den heer DE STUERS *met inleiding en aanteekeningen te bepalen, maar het in eene algemeene beschrijving en geschiedenis van Borneo's Westkust in te weven, waarbij, behoudens het licht dat het voor mij bij de bewerking van andere gedeelten zou ontsteken, zijn hoofdinhoud in een enkel hoofdstuk zou worden zamengedrongen. Nadat ik ook hiertoe de welwillende toestemming van den heer* DE STUERS *had verworven, besloot ik in den aanvang des vorigen jaars mijne krachten aan het onderwerp te beproeven in eene reeks van voorlezingen, uitgesproken in de Afdeeling Koophandel der Maatschappij Felix Meritis, die ik later met de noodige wijziging en aanvulling voor de pers wilde omwerken. Bij deze omwerking, die in de meeste gevallen tevens uitwerking werd der vroeger slechts aangestipte bijzonderheden, erlangde mijn opstel eene zoodanige uitgebreidheid, dat ik mij genoodzaakt zag het in twee deelen te splitsen, van welke thans het eerste aan den belanghebbenden lezer wordt aangeboden.*

Men zal welligt verwonderd zijn, dat ik mij in dit werk tot de Westkust, of juister Wester-Afdeeling van Borneo heb bepaald, en niet liever getracht heb eene algemeene beschrijving en geschiedenis van het geheele eiland zamen te stellen. Wie echter een blik werpt op den omvang, dien reeds nu mijn boek heeft erlangd, zal gemakkelijk beseffen, dat reeds alleen de vrees voor eene te uitgebreide taak mij daarvan moest terughouden. Ik zou dan genoodzaakt zijn geweest te doen, wat ik vooral niet wilde doen: ik zou eene dorre schets hebben moeten leveren, in plaats van een tafereel dat zooveel mogelijk het land in al zijne trekken en kleurschakeringen teekent; ik zou dan een boek hebben moeten leveren, dat misschien met nut had kunnen worden geraadpleegd, maar aan mijne eigene denkbeelden van de regte wijze om de geschiedenis te schrijven, aan de eischen van historische kunst, die ik mij zelven gesteld heb, niet, ook maar in de verte, zou hebben beantwoord. Uit een historisch oogpunt vooral vormt de Wester-Afdeeling een vrij wel op zich zelf staand geheel, welks geschiedenis natuurlijk wel eenigermate, maar toch zoo weinig met die der overige deelen van Borneo zamenhangt, dat eene afzonderlijke behandeling

ongetwijfeld haar regt heeft, en voor eene pen, zoo weinig geoefend als de mijne, uitsluitend raadzaam moest worden geoordeeld. Voeg hierbij, dat over de meeste andere gedeelten van Borneo reeds meer uitvoerige en meer algemeen bekende geschriften bestaan, dat de onuitgegeven stukken, die ik kon raadplegen, schier uitsluitend tot de Wester-Afdeeling betrekking hebben, dat juist dit gedeelte des eilands op dit oogenblik de aandacht bijzonder tot zich trekt. Daar echter tot regt verstand van mijn werk eene algemeene kennis van het eiland Borneo, die wat verder reikt dan de zeer oppervlakkige voorstellingen, die ik bij de meerderheid der lezers zal moeten veronderstellen, een onmisbaar vereischte is, heb ik eene inleiding vooraf doen gaan, die van de natuurlijke gesteldheid en de geschiedenis van het geheele eiland zooveel mededeelt, als ik noodig achtte voor ieder, die zich behoorlijk voorbereid tot de lezing van mijn werk wil zetten.

Ik heb gemeend in een werk van dezen aard, waarin ik beproeven wilde onze kennis van Nederlandsch-Indië wezenlijk een stap voorwaarts te brengen, zeer zorgvuldig rekenschap te moeten geven van de bronnen, waaruit ik geput heb. Men zal dus in mijn werk geen enkel feit vermeld vinden, waarbij ik mijne autoriteit niet heb opgegeven, en in geval van strijdige getuigenissen zal men overal, zelfs ten aanzien van bijzonderheden, die misschien aan sommigen onbeduidend mogen toeschijnen, de punten van verschil en de redenen der voorkeur door mij aan de eene of andere meening of voorstelling gegeven, in mijne noten ontwikkeld vinden. Mogen die noten nu daardoor een eenigzins afschrikwekkend voorkomen erlangd hebben, dan kan ik gerustelijk den raad geven, die bij het lezen over te slaan. Zij behelzen een in mijn oog onmisbaar aanhangsel tot een historisch werk, dat zonder de kritiek der getuigenissen allen vasten grondslag mist; maar ik ben mij bewust van niets in de noten geplaatst te hebben, dat, wijl het tot regt verstand van den tekst noodig is, in den tekst zelven eene plaats behoorde te vinden. Naar mijne gedachten moeten in een wel geschreven werk de functiën van tekst en noten geheel verschillend en beider attributen geheel gescheiden zijn, en mag althans nimmer in den tekst de kennis van den inhoud der noten ondersteld of daarnaar verwezen worden.

Bij de groote menigte der citaten in de noten was eene verkorte wijze van aanhaling wenschelijk en noodzakelijk. Ik heb eene lijst en verklaring der daarbij gebezigde verkortingen vóór de Inleiding geplaatst, die tevens een overzigt geeft van de bestaande literatuur over Borneo. Dit overzigt is echter niet geheel volledig, eensdeels wijl eene groote menigte kleinere stukken of slechts eene enkele maal aangehaalde werken, die zonder verkorting geciteerd zijn, niet daarin zijn opgenomen, anderdeels dewijl onder de boeken, die de voor

mij toegankelijke bibliotheken mij opleverden, nog een en ander gemist wordt, welks bestaan mij bekend is, en waarschijnlijk nog veel meer, waarvan ik het bestaan zelfs niet vermoed. Ik durf echter vertrouwen, dat bepaaldelijk over de Westkust slechts zeer weinig is in druk verschenen, dat niet door mij is geraadpleegd.

Dat in een werk van dezen aard misslagen onvermijdelijk zijn, zal ieder kenner gereedelijk toegeven. De bronnen, waaruit ik heb moeten putten, zijn voor een groot gedeelte zeer onzuiver, daar de inlandsche berigten op zeer onzekere overleveringen berusten, en die van de meeste Europesche bezoekers ten gevolge van onkunde en achteloosheid van tallooze misvattingen wemelen. Ik heb de volksoverleveringen liever eenvoudig naverteld, dan eene ijdele poging te wagen om het ware van het valsche te schiften. Voor het overige heb ik tusschen strijdige berigten slechts na de zorgvuldigste overweging gekozen; doch dat ik steeds het ware zou gevonden hebben, is niet denkbaar. De waarheid van het dies diem docet *heb ik onder den voortgang des werks gedurig ondervonden, en zelfs nog onder het afdrukken zijn mij in de vroegere vellen eenige misstellingen voorgekomen, waarin ik door onopmerkzaamheid of door de verkeerde opgaven van anderen vervallen was. Dit is inzonderheid het geval in de Inleiding, die reeds was afgedrukt, toen de toevloed van nieuwe hulpmiddelen mij noopte, het ligchaam des werks, vóór het ter perse ging, nog eens aan eene zorgvuldige herziening en gedeeltelijke omwerking te onderwerpen. Ik verzoek daarom mijne lezers op de lijst van verbeteringen aan het einde van dit boekdeel hunne aandacht te vestigen; inmiddels zal ik voortgaan de misstellingen, die ik nog verder ontdekken mogt, aan te teekenen, en ik ben niet zonder vrees, dat daarop bij de uitgave van het tweede deel nog wel een aanhangsel zal kunnen geleverd worden. Daar onze kennis van Borneo door van tijd tot tijd in het licht verschijnende stukken gedurig vermeerderd wordt, kan het tevens aan stof tot bijvoegselen niet ontbreken. Ik zal hier reeds dadelijk op een paar punten wijzen. Op bl.* 32—34 *heb ik gesproken van de steenkolen in het gebied der Kapoeas, en op bl.* 63—65 *over kopererts in den heuvel Tampi aan de Peniti-rivier. In eene der Javasche Couranten van Januarij* 1854 *las men omtrent deze minérale schatten het volgende niet onbelangrijke berigt: „Men verneemt dat dezer dagen berigten zijn ontvangen van den aspirant-ingenieur der mijnen* R. EVERWIJN, *belast met mineralogische onderzoekingen in de Wester-Afdeeling van Borneo, hoofdzakelijk inhoudende, dat hij de boven-Kapoeas had bezocht, en in elk der landschappen Salimbouw, Djongkong en Boenoet steenkolen had aangetroffen; dat die van Boenoet over het algemeen van minder goede hoedanigheid waren, dan die der beide andere land-*

schappen, en dat om verschillende redenen Salimbouw de geschiktste plaats voor eene ontginning zoude zijn. In het begin dezer maand zou hij zich naar het Tampi-gebergte begeven, ten einde aldaar een aan hem opgedragen onderzoek naar het aanwezen van koper in te stellen." *In noot* 3 *op bl.* 229 *is gewag gemaakt van eene poging om de overlevering aangaande den diamant Danau Radja, als oorzaak van den oorlog tusschen Sukkadama en Landak, allegorisch te verklaren. Eene krachtige bevestiging van het historisch gezag der overlevering ligt in een feit, hetwelk ik vermeld vind in de „Geschiedenis der Nederlanders in den O. I. Archipel voor de scholen" van* D. C. DE BRUIN. *Men leest aldaar,* 1e *stukje, bl.* 96: *„Het fort de Diamant, dat in* 1700 *door de onzen te Bantam gebouwd werd en naast den kraton lag, verkreeg, ter zake van den bovengenoemden diamant, dien naam." Op bl.* 262 *heb ik de mij bekende bepalingen opgegeven van het contract der O. I. Compagnie met Sultan* ABDOE'R-RAHMAN *van Pontianak. Ik betreur het zeer dat ik nergens een volledig afschrift van dit merkwaardig stuk heb kunnen opsporen; maar ik acht mij te meer verpligt hier nog twee artikelen te vermelden, die ik in het nommer van November* 1853 *van het Tijdschrift voor Ned.-Indië van* Dr. W. R. VAN HOËVELL, *in het stuk door mij onder den verkorten naam* Verwikk. *aangehaald, op bl.* 282 *vond aangeteekend, en die hierop nederkomen: „Dat de Sultan van Pontianak gehouden was, des gerequireerd wordende, de Ned. O. I. Compagnie bij te staan tegen hare vijanden, met al de magt van het rijk, te water en te land, gelijk een getrouw leenman betaamt," en „dat het leen van Pontianak onverwijld vervallen en aan de Compagnie terugkeeren zou, indien niet van de zijde van den Sultan in allen deele trouw, verknochtheid en gehoorzaamheid werd ondervonden." Ook merk ik op, dat met den heer* STUVART, *van wien op bl.* 141, *volgens* LEYDEN, *gesproken is, zonder twijfel niemand anders is bedoeld, dan de heer* STUART, *die, volgens bl.* 263, *door den commissaris* PALM *tot resident te Pontianak werd aangesteld. Eindelijk mag ik niet onvermeld laten, dat van het werk van Dr.* SCHWANER *over Borneo, welks uitgave in noot* 3 *op bl.* LXXXVIII *der Inleiding als aanstaande vermeld is, het eerste deel sedert is in het licht verschenen, en, dewijl daarvan voor het tweede en derde boek van dit werk nog gebruik is gemaakt, op de Alphabetische lijst der verkortingen onder „*SCHWANER B.*" voorkomt.*

Ik mag deze voorrede niet sluiten zonder aan degenen, die mij bij de zamenstelling van dit werk door mededeelingen en bijdragen van verschillenden aard behulpzaam zijn geweest, mijnen warmen dank toe te brengen. Nevens den Generaal H. J. J. L. RIDDER DE STUERS, *wien ik, buiten het reeds genoemde rapport, ook het meerendeel der schetsen dank, waarnaar de platen voor dit werk*

zijn vervaardigd, moet ik hier in de eerste plaats noemen mijn hooggeachten ambtgenoot en vriend, den Hoogleeraar H. C. MILLIES, *die de bouwstoffen, welke hij zelf reeds sedert jaren voor eene beschrijving en geschiedenis van Borneo verzameld had, met de meeste bereidwilligheid te mijner beschikking heeft gesteld. Andere belangrijke stukken ben ik verpligt aan de heeren Generaal-Majoor* NAHUYS VAN BURGST en Dr. W. R. BARON VAN HOËVELL. *Aan mijn waarden Oom, den heer* A. H. BÜCHLER, *en aan den hooggeachten Bibliothekaris der Leidsche hoogeschool dank ik het gebruik van eenige boekwerken, die mij van niet geringe dienst zijn geweest. Van den heer* A. VAN PERS *ontving ik eenige schriftelijke mededeelingen, en bovendien een paar schetsen, waarvan voor het tweede deel een dankbaar gebruik zal worden gemaakt. Voor het plaatwerk ben ik veel verpligt aan de goede diensten van mijn Schoonvader, den heer* D. D. BÜCHLER, *en van mijnen vriend den heer* C. C. HUYSMANS, *leeraar der Kon. Milit. Akademie te Breda. Indien het mij gelukt is een werk tot stand te brengen, dat door inhoud en uitvoering eenigermate de aandacht van het beschaafd publiek verdient, dan komt de eer daarvoor ongetwijfeld grootendeels toe aan hen, die mijne pogingen zoo belangeloos hebben ondersteund.*

Het gebruik eener kaart van Borneo's Westkust mag bij dit werk hoogst nuttig, zoo niet onmisbaar worden geacht. Ik hoop in staat gesteld te worden om die later, hetzij bij of na de uitgave van mijn tweede deel, aan dit werk toe te voegen. De bouwstoffen echter, die ik tot dusverre bezit, acht ik onvoldoende, om iets beters te leveren, dan reeds geleverd is, en bij de onzekerheid of mij meerdere zullen toevloeijen, kan ik geene stellige belofte geven. Voorshands meen ik vooral het gebruik der kaart van Borneo van den heer MELVILL VAN CARNBÉE *te mogen aanbevelen.*

Ik eindig met den wensch, dat ook deze mijne poging tot de betere kennis en waardering onzer schoone bezittingen in den Indischen Archipel moge bijdragen.

AMSTERDAM,
28 Junij 1854.

P. J. VETH.

INHOUD

VAN HET EERSTE DEEL.

*

ALPHABETISCHE LIJST EN VERKLARING

DER VERKORTINGEN, WAARMEDE BOEKEN EN HANDSCHRIFTEN IN DE NOTEN ZIJN AANGEHAALD.

ADAMS. A. Adams, Notes from a Journal of research into the natural history of the countries visited during the voyage of H. M. Ship Samarang. Geplaatst achter Belchers Narrative, V. II, en aldaar p. 223—532.

BECKER P. J. F. Becker, Het distrikt Poelopetak, Zuid- en Oostkust van Borneo. Geplaatst in het Indisch Archief, 1849, I, bl. 421—473.

Dit stuk is gedeeltelijk in het Engelsch vertaald en, onder den titel „the mythology of the Dyaks", geplaatst in Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia, V. IV (1849), p. 102—114.

BECKER R. J. F. Becker, Reis van Poelopetak naar de binnenlanden van Borneo langs de Kapoeas-rivier. Geplaatst in het Indisch Archief, 1849, I, bl. 318—330.

BELCHER. Captain Sir Edward Belcher, R. N., K. C. B., Narrative of the Voyage of H. M. Ship Samarang, during the years 1843—6. London, 1848. 2 Voll.

BLECKMANN. G. M. Bleckmann, Een bezoek van de steenkolenmijn van Pangaron. Geplaatst in het Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, Jaarg. I (1850), bl. 319—340.

BLEEKER I—VI. Dr. P. Bleeker, Bijdragen tot de kennis der Ichthyologische Fauna van Borneo. Geplaatst in het Natuurkundig Tijdschrift van N. I., en wel: I. Jaarg. I, bl. 1—16, 161; II. Jaarg. I, bl. 259—275; III. Jaarg. II, bl. 57—70; IV. Jaarg. II, bl. 193—208; V. Jaarg. II, bl. 415—442; VI. Jaarg. III, bl. 407—442.

BLOEM HS. W. Bloem, Memorie betrekking hebbende tot eenige huishoudelijke zaken op de differente plaatsen, gelegen op de kust van Borneo. Gedagteekend van 12 Nov. 1818. Onuitgegeven.

BLOEMAERT. Samuel Bloemaert, Discours ende ghelegentheyt van het eylandt Borneo ende 'tgene daer voorghevallen is int Jaer 1609. Geplaatst

in Begin ende Voortgangh van de vereenighde Nederlantsche geoctroyeerde O. I. Compagnie, Deel II, n°. 15, bl. 98—107.

BLUME. C. L. Blume, Toelichtingen aangaande de nasporingen op Borneo van G. Muller. Geplaatst in de Indische Bij, bl. 103—176.

BROOKE. The private letters of Sir James Brooke, K. C. B., rajah of Sarawak, edited by John C. Templer, Esq. London 1853. 3 Voll.

BURNS. R. Burns, The Kayans in the North-West of Borneo, en A vocabulary of the Kayan language. Geplaatst in Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia, V. IV (1849), p. 138—152, 182—192.

VAN CAPELLEN BIJDR. Th. van Capellen, Berigt aangaande den togt van Z. M. Schoener Egmond naar Berouw op de Oostkust van Borneo in het najaar van 1844. Geplaatst in Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche en vreemde koloniën, Jaarg. 1847, bl. 74—101.

VAN CAPELLEN MON. Th. van Capellen, Notice historique du royaume de Banjer-massin. Geplaatst in Moniteur des Indes, Jaarg. 1846—7, p. 164—169.

CORNETS DE GROOT. Jhr. J. P. Cornets de Groot, Notices historiques sur les pirateries, commises dans l'Archipel Indien-Oriental, et sur les mesures prises pour les réprimer par le Gouvernement Neerlandais, dans les trente dernières années. Geplaatst in Moniteur des Indes, Jaarg. 1846—7 en 1847—8, en wel in den Jaarg. 1846—7: Introduction, p. 158—163; 1e Partie, p. 194—204, 230—241; 2e Partie, p. 267—276, 319—330; en in den Jaarg. 1847—8: 3e Partie, p. 11—21, 4e Partie, p. 33—45.

Er bestaan ook afzonderlijke afdrukken van het geheel dezer memorie, doch in dit werk is zij steeds naar de uitgave in den Moniteur aangehaald.

CRAWFURD. J. Crawfurd, History of the Indian Archipelago, Edinburg, 1820. 3 Voll.

Van dit werk bestaat eene Hollandsche Vertaling onder den titel „de Indische Archipel," Haarlem, 1823—6. 3 Deelen.

DALTON. J. Dalton, Papers on Borneo. Geplaatst in J. H. Moor, Notices of the Indian Archipelago (Singapore, 1837), p. 15—71.

Deze stukken werden oorspronkelijk uitgegeven in de Singapore Chronicle, 1829—1831.

EARL. G. W. Earl, Eastern seas or voyages and adventures in the Indian Archipelago, in 1832—4. London, 1837.

Bepaaldelijk over Borneo handelen p. 199—342.

FRANCIS. E. A. Francis, Westkust van Borneo in 1832. Geplaatst in Tijdschrift voor Ned.-Indië, Jaarg. IV, D. II, bl. 1—34.

GEISWEIT VAN DER NETTEN. Gen. Maj. C. A. Geisweit van der Netten, Iets over de wapenen in de Nederlandsche O. I. bezittingen en derzelver vervaardiging op Borneo. Aangehaald naar een afdruk uit den Militairen Spectator, D. XIV, Augustus 1845.

Eene Fransche vertaling van dit stuk is geplaatst in Moniteur des Indes, 1846—7, p. 60—69.

VAN DE GRAAFF G. G. M. van de Graaff, Over de goudgraverijen in de afdeeling Sambas. Geplaatst in Tijdschrift voor Ned.-Indië, Jaarg. IX, D. II, bl. 385—398.

Wie de schrijver is van dit stuk, blijkt uit een brief in het genoemde Tijdschrift, Jaarg. IX, D. IV, bl. 574.

VAN DE GRAAFF R. Verslag eener reis naar Montrado in 1844. Geplaatst in Tijdschrift voor Ned.-Indië, Jaarg. IX, D. III, bl. 63—75.

De aanhaling van dit anonyme stuk onder den naam van den heer van de Graaff had oorspronkelijk haren grond in de meening, dat het van denzelfden auteur als het vorige afkomstig was. Van deze meening ben ik teruggekomen (zie Deel I, bl. 335, noot), doch den vorm der aanhaling heb ik gemakshalve behouden.

VAN GRAVE HS. I. M. van Grave, Algemeen verslag van de residentie Sambas over 1823. Onuitgegeven.

VAN GRAVE HS. II. M. van Grave, Lettre à son Excellence le baron van der Capellen, 20 Dec. 1824. Onuitgegeven.

Dit stuk handelt over de vestigingen der Chinezen op Borneo's Westkust.

GREGORY B. F. A. A. Gregory, Aanteekeningen van hetgeen de Engelschen, Franschen en Spanjaarden onlangs verrigt hebben en nog verrigten ten aanzien van Soolok en het gedeelte van Borneo, dat onder Borneo Proper en Soolok behoort. Geplaatst in Tijdschrift voor Ned.-Indië, Jaarg. VII, D. IV, bl. 57—91.

GREGORY R. F. A. A. Gregory, Aanteekeningen en beschouwingen betrekkelijk de zeeroovers en hunne rooverijen in den Indischen Archipel, alsmede aangaande Magindanao en den Soolo-Archipel. Geplaatst in Tijdschrift voor Ned.-Indië, Jaarg. VII, D. II, bl. 300—337.

GREGORY S. F. A. A. Gregory, Mededeeling betrekkelijk eenige resultaten, welke genomen proeven met steenkolen van de Zuid-Oostkust van Borneo en van Maros nabij Makassar hebben opgeleverd. Geplaatst in Tijdschrift voor Ned.-Indië, Jaarg. VII, D. III, bl. 147—170.

Deze drie stukken van den heer Gregory zijn ook opgenomen in Tindal en Swart, Verhandelingen en berigten betrekkelijk het zeewezen en de zeevaartkunde.

GRONOVIUS. D. J. van den Dungen Gronovius, Bijdrage tot de kennis der binnenlandsche rijken van het westelijk gedeelte van Borneo. Geplaatst in Tijdschrift voor Ned.-Indië, Jaarg. 1849, D. I, bl. 338—356.

GRONOVIUS HS. D. J. van den Dungen Gronovius, Algemeen Verslag van Landak, Sept. 1822.

Ofschoon het stuk in het Tijdschrift voor Ned. Indië, hierboven aangehaald, gedeeltelijk uit dit verslag over Landak geput is, heb ik echter van de vergelijking van het HS. veel dienst gehad tot aanvulling en verbetering der wat te haastige compilatie in het gedrukte stuk.

HALEWIJN B. M. H. Halewijn, Borneo, eenige reizen in de binnenlanden van dat eiland in het jaar 1824. Geplaatst in Tijdschrift voor Ned.-Indië, Jaarg. I, D. I, bl. 401—413, D. II, bl. 1—25, 81—102, 183—200.

Ofschoon dit stuk anonym is uitgegeven, kan omtrent den schrijver geen twijfel bestaan.

HALEWIJN D. M. H. Halewijn, Iets over de Daijakkers (Beajous) van Banjermassing op Borneo. Geplaatst in Verhandelingen van het Batav. Genootsch., D. XIII, bl. 279—292.

HARTMANN HS. I. C. L. Hartmann, Algemeen verslag van de residentie Pontianak over 1823. Onuitgegeven.

HARTMANN HS. II. C. L. Hartmann, Verslag omtrent de binnenlanden langs de Kapoeas over 1823. Onuitgegeven.

HARTMANN HS. III. C. L. Hartmann, Verslag omtrent de binnenlanden langs de Kapoeas over 1824. Onuitgegeven.

HENDRIKS. Iets over de wapenfabricatie op Borneo, volgens een rapport

van den kapitein der infanterie A. Hendriks. Geplaatst in Verhandelingen van het Bat. Genootsch., D. XVIII, bl. 1—30.

VAN HOËVELL L. Dr. W. R. baron van Hoëvell, Laboeàn, Serawak, de Noord-oostkust van Borneo en de Sultan van Soeloe. Geplaatst in Tijdschrift voor Ned.-Indië, Jaarg. 1849, D. I, bl. 66—83, 97—111, 237—242.

Dit stuk is in het eerste deel aangehaald, niet onder den naam van den heer van Hoëvell, maar telkens met verwijzing naar de plaats in het Tijdschrift waar het voorkomt. Daar echter het opstel, ofschoon anonym, ongetwijfeld van de hand des redakteurs is, heb ik gemeend het in het tweede deel, waar ik er mij dikwijls op beroep, onder zijnen naam te mogen aanhalen.

VAN HOËVELL R. Dr. W. R. baron van Hoëvell, Onze roeping op Borneo. Geplaatst in Tijdschrift voor Ned.-Indië, Jaarg. 1852, D. II, bl. 187—201.

Ook dit anonyme stuk is van de hand des redakteurs van het Tijdschrift.

HORNER. Dr. L. Horner, Verslag van een geologisch onderzoek van het zuid-oostelijk gedeelte van Borneo. Geplaatst in Verhandelingen van het Bat. Genootsch., D. XVII, bl. 87—119.

HUNT B. J. Hunt, Sketch of Borneo or Pulo Kalamantan. Geplaatst in den Appendix op Keppell, Expedition to Borneo of H. M. Ship Dido, p. XVII—LXIV.

Dit stuk werd oorspronkelijk gedrukt te Benkoelen in de Malayan Miscellanies, en is ook opgenomen in Moor's Notices of the Ind. Archip., App. p. 12—30.

HUNT S. A. J. Hunt, Some particulars relating to Sulo in the Archipelago of Felicia. Geplaatst in Moor's Notices of the Indian Archipelago, App., p. 31—60.

Ook dit stuk werd het eerst gedrukt in de Malayan Miscellanies.

HUPE. C. Hupe, Korte verhandeling over de godsdienst, zeden, enz. der Dajakkers. Geplaatst in Tijdschrift voor Ned.-Indië, Jaarg. VIII, D. III, bl. 127—172, 245—280.

ST. JOHN. H. St. John, The Indian Archipelago, its history and present state. London, 1853. 2 Voll.

VAN KAMPEN. N. G. van Kampen, Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa. Haarlem, 1831—3. 3 Deelen, 4 Stukken.

KEPPELL D. Captain the Hon. Henry Keppell, R. N., Expedition to Borneo of H. M. Ship Dido. London, 1846. 2 Voll.

KEPPELL M. Capt. the Hon. Henry Keppell, R. N., A visit to the Indian Archipelago bij H. M. Ship Maeander. London, 1853. 2 Voll.

VAN KERVEL. T. A. C. van Kervel, De hervorming van den maatschappelijken toestand ter Westkust van Borneo. Geplaatst in Tijdschrift v. Ned.-Indië, Jaarg. 1853, D. I, bl. 186—198.

VON KESSEL. O. von Kessel, Statistieke aanteekeningen omtrent het stroomgebied der Kapoeas. Geplaatst in Indisch Archief, Jaarg. I, D. II, bl. 165—204.

LEYDEN. Dr. J. Leyden, Sketch of Borneo. Geplaatst in de Verhandelingen van het Batav. Genootsch., D. VII, op het einde.

Dit stuk is ook afgedrukt in Moor's Notices of the Ind. Archip., App., p. 93—109.

LOW. H. Low, Sarawak, its inhabitants and productions. London, 1848.

LOGAN. J. R. Logan, Notices of European intercourse with Borneo Proper, in Journal of the Ind. Archip. and Eastern Asia, Vol. III (1848),

p. 495—512, Traces of the origin of the Malay kingdom of Borneo-Proper, ald. p. 513—527, Antiquity of the Chinese trade with India and the Ind. Archip., ald. p. 603—610, en Notices of Chinese intercourse with Borneo-Proper, ald. p. 611—615.

VAN LIJNDEN N. T. Mr. D. W. C. baron van Lijnden, Aanteekeningen over de landen van het stroomgebied der Kapoeas. Geplaatst in het Natuurkundig Tijdschrift voor Ned.-Indië, Jaarg. II (1851), bl. 537—636.

De bijgevoegde aanteekeningen zijn van den luitenant ter zee 1e klasse J. Groll.

VAN LIJNDEN. T. N. I. Mr. D. W. C. baron van Lijnden, De verhouding in welke het gouvernement staat tot de Chinezen en Dajaks op de Westkust van Borneo en voornamelijk op Sambas. Geplaatst in Tijdschrift voor Ned.-Indië, Jaarg. 1853, D. I, bl. 171—186.

MALEIJERS ENZ. Bijdrage tot de kennis der Maleijers ter Westkust van Borneo. Geplaatst in Tijdschrift voor Ned.-Indië, Jaarg. 1853, D. II, bl. 226—238.

De naam des schrijvers van dit alleen met G. geteekende stuk is mij onbekend.

MARRYAT. F. S. Marryat, Borneo and the Indian Archipelago, with drawings of costume and scenery. London 1848.

MILLIES. H. C. Millies, Dajaksche droom en offerande, uittreksel uit G. Mullers reisjournaal. Geplaatst in de Gids voor 1846, mengelwerk, bl. 214—221.

E. MULLER. E. Muller, Levensberigt van George Muller. Geplaatst in de Indische Bij, bl. 177—194.

G. MULLER. G. Muller, Proeve eener geschiedenis van een gedeelte der Westkust van Borneo. Geplaatst in de Indische Bij, bl. 179—319, 321—375.

SAL. MULLER. S. Muller, Reis in het zuidelijk gedeelte van Borneo. Geplaatst in de Verhandelingen over de Natuurlijke Geschiedenis der Nederlandsche overzeesche bezittingen, afdeeling Land- en Volkenkunde (Leyden 1839—1844 fo.), bl. 321—446.

MUNDY. Capt. R. Mundy, R. N., Narrative of events in Borneo and Celebes, down to the occupation of Labuan, from the Journals of J. Brooke, together with a narrative of the operations of H. M. Ship Iris. London, 1848, 2 Voll.

MUNTINGHE. H. W. Muntinghe, De bevestiging van het Nederlandsch gezag op Borneo en de vermeerdering der inkomsten van dat eiland voor de schatkist. Geplaatst in Tijdschrift voor Ned.-Indië, Jaarg. 1850, D. II, bl. 160—200.

Een uittreksel uit dit verslag, getiteld „Gesteldheid van Land en Volk op het eiland Borneo," komt ook voor in de Recensent ook der recensenten, D. XXV (Jaarg. 1831), mengelw., bl. 12—31.

MIJER. P. Mijer, Kronijk van Nederlandsch-Indië van 1816—1826. Geplaatst in Tijdschrift voor Ned.-Indië, en wel als volgt: het jaar 1816 in Jaarg. III, D. II, bl. 265—306; het jaar 1817 en 1818, ald. bl. 345—395; het jaar 1819, ald. bl. 477—541; het jaar 1820, ald. bl. 589—636; het jaar 1821, Jaarg. IV, D. I, bl. 1—69; het jaar 1822 en 1823, ald. bl. 129—228; het jaar 1824 en 1825, Jaarg. VII, D. II,

bl. 429—566, Dl. IV, bl. 43—109; het jaar 1826 Jan. en Febr., ald. bl. 171—210.

Bij de aanhaling is, om verwarring in de cijfers der bladzijden te voorkomen, steeds het jaartal gevoegd. Deze hoogstbelangrijke stukken zijn anonym uitgegeven; doch de schrijver is bij allen, die zich met de Indische geschiedenis bezig houden, genoegzaam bekend.

NAHUYS HS. I. Majoor (thans Generaal-Majoor) baron Nahuys van Burgst, Rapport over Pontianak van 20 Jan. 1819. Onuitgegeven.

NAHUYS HS. II. Majoor Nahuys, Kort dagverhaal van een reisje van Pontianak naar de goudmijnen van Mandoer (Jan. 1819.) Onuitgegeven.

NAHUYS HS. III. Majoor Nahuys, Rapport over Mampawa van 7 Maart 1819. Onuitgegeven.

NAHUYS HS. IV. Majoor Nahuys, Rapport over Montrado van 8 Febr. 1819. Onuitgegeven.

NAHUYS HS. V. Majoor Nahuys, Rapport over Sambas van 17 Febr. 1819. Onuitgegeven.

Behalve de opgenoemde stukken heeft mij de heer Nahuys nog eenige andere tot zijne zending op Borneo betrekkelijk toevertrouwd, die hier niet afzonderlijk behoeven genoemd te worden.

NETSCHER. E. Netscher, Kronijk van Sambas en van Soekadana in het oorspronkelijk Maleisch, voórzien van de vertaling en aanteekeningen. Geplaatst in Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, uitgegeven door het Batav. Genootsch., Jaarg. I, D. I, bl. 1—41.

OFF. STUKK. HS. Verzameling van officiële, meest onuitgegeven stukken, allen betrekking hebbende tot Borneo's Westkust en loopende over de jaren 1822—1836.

RADERMACHER. Mr. J. C. M. Radermacher, Beschrijving van het eiland Borneo, voor zooverre hetzelve tot nu toe bekend is. Geplaatst in Verhandelingen van het Batav. Genootsch., D. II, bl. 107—148.

RAFFLES. Memoir of the life and public services of Sir Thomas Stamford Raffles, by his widow. London, 1830, 4o.

De tweede uitgave van dit werk, in twee deelen in 8°, London, 1835, is merkelijk bekort, en daardoor voor den beoefenaar der geschiedenis van den Archipel van minder waarde.

RITTER. W. L. Ritter, Indische herinneringen, aanteekeningen en tafereelen uit vroegeren en lateren tijd. Amsterdam, 1843.

Van de drie stukken tot Borneo's Westkust betrekking hebbende, getiteld „de Kanonneerboot," „de Diamant" en „de Oorsprong van Pontianak," en voorkomende bl. 103—208, werden de beide laatste vroeger geplaatst in het Tijdschrift voor Ned.-Indië, Jaarg. III, D. I, bl. 595, en Jaarg. II, D. I, bl. 402. Ook het eerste stuk is, meen ik, vroeger in een of ander Tijdschrift geplaatst.

RITTER A. W. L. Ritter, het Amok. Dit tafereel van Dajaksche zeden is geplaatst in het Tijdschrift voor Ned.-Indië, Jaarg. VII, D. III, bl. 419—460.

In het eerste deel is dit stuk met verwijzing naar de plaats van het Tijdschrift aangehaald; de menigvuldige aanhaling in het tweede deel maakte echter eene verkorte aanduiding wenschelijk.

ROCHUSSEN. J. J. Rochussen, oud-Gouv.-Gen. van Ned.-Indië, Toelichting en verdediging van eenige daden van mijn bestuur in Indië. 's Gravenhage, 1853.

Bepaaldelijk over Borneo en de Soeloe-eilanden handelen bl. 29- 64.

ROCHUSSEN B. Borneo en de heer Rochussen, ingezonden stuk in Tijdschrift voor Ned.-Indië, Jaarg. 1854, D. I., bl. 26—34. Schrijver onbekend.

ROORDA VAN EYSINGA. Berigt van eenen reiziger over Borneo-Propre. Geplaatst in Verschillende reizen en lotgevallen van P. P. Roorda van Eysinga, D. IV, bl. 1—32.

Dit stuk heeft betrekking tot de zending van den bekenden Pangeran Seijid Hasan naar Broenei in Mei, 1820, en schijnt mij toe tot bl. 23 eene vertaling te wezen van zijn in het Maleisch gesteld rapport.

DE ROY. Hachelijke reystogt van Jacob Jansz. de Roy na Borneo en Atchin, in syn vlugt van Batavia, derwaards ondernomen in het jaar 1691 en vervolgens. Leiden bij P. van der Aa, 1706.

Er bestaat nog eene andere uitgave van deze reis in de Aanmerkenswaardighe voyagiën, uitgegeven bij denzelfden in f°. Een uittreksel komt voor in de „Nederlandsche reizen tot bevordering van den koophandel," D. XII, bl. 44—88.

SCHWANER B. Dr. C. A. L. M. Schwaner, Borneo, beschrijving van het stroomgebied van den Barito en reizen langs eenige voorname rivieren van het zuid-oostelijk gedeelte van dat eiland in de jaren 1843—47. D. I. Amsterdam, 1853.

SCHWANER I. A. Dr. C. A. L. M. Schwaner, Resultaten van een onderzoek naar den Barito-stroom, ten opzigte zijner bevaarbaarheid voor grootere vaartuigen. Geplaatst in het Indisch Archief, Jaarg. 1849, D. II, bl. 394—410.

SCHWANER N. T. Dr. C. A. L. M. Schwaner, Reis naar en aanteekeningen betreffende de steenkolen van Batoe-Belian. Geplaatst in Natuurkundig Tijdschrift v. Ned.-Indië., Jaarg. III, bl. 673—688.

SCHWANER T. B. G. Dr. C. A. L. M. Schwaner, Aanteekeningen betreffende Tanah-Boemboe. Geplaatst in Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, uitgegeven door het Batav. Genootsch. Jaarg., I, D. I, bl. 335—371.

SCHWANER T. N. I. De dood van George Muller (naar mededeelingen van Dr. Schwaner). Geplaatst in Tijdschrift voor Ned.-Indië., Jaarg. 1849, D. I, bl. 139—148.

DE STUERS HS. Luit.-Kolonel (thans Generaal-Majoor) H. J. J. L. ridder de Stuers, Verslag der expeditie tegen de Chinezen van Mandor en Montrado, van 12 Julij 1823, met Bijlagen. Onuitgegeven.

TEMMINCK. C. J. Temminck, Groupe géographique de Bornéo. Dit stuk komt voor in zijn Coup d'oeil général sur les possessions Neérlandaises dans l'Inde Archipélagique (3 Voll., Leyden 1846—9), T. II, p. 128—471.

THOMSON. F. B. Thomson and W. Youngblood, aanteekeningen betreffende Borneo in „The Missionary Herald for the year 1853," p. 120—128, 145—154, 396—401.

Een deel dezer aanteekeningen komt ook, en wel in breedere redactie, voor in de Singapore Freepress, 1842, n°. 47 en vervolgens, onder den titel „Journal of a tour among the Dyaks of Landak and Tyan."

TOBIAS. Mr. J. H. Tobias, De Westkust van Borneo. Dit stuk maakt een deel uit van een opstel, onder den kwalijk gekozen algemeenen titel „Macassar", geplaatst in „de Nederlandsche Hermes;" het komt voor ald.

Jaarg. III (1828), n°. 12, bl. 1—99, en is een uitvoerig uittreksel uit het algemeen rapport van den heer Tobias over Borneo's Westkust van 30 Oct. 1825.

In de Inleiding is dit stuk, tot onderscheiding van het volgende, doorgaans „Tobias W.," elders alleen „Tobias" geteekend.

TOBIAS B. Mr. J. H. Tobias, Beschrijving van Banjer Massing. Geplaatst in de „Nederlandsche Hermes," Jaarg. III, n°. 13, bl. 1—38. Ook dit stuk is onder den algemeenen titel „Macassar" begrepen.

TOBIAS BIJL. HS. Voornaamste bijlagen van het rapport van den heer Tobias omtrent Borneo's Westkust van 30 Oct. 1825, in Handschrift.

Van het algemeen rapport ken ik alleen het bovengemelde in druk verschenen uittreksel en het hier genoemde afschrift van eenige der voornaamste bijlagen. Het volgende stuk is het verslag van de eerste reis van den heer Tobias naar Borneo's Westkust, in 1821 tot onderzoek van den staat van zaken aldaar ondernomen.

TOBIAS HS. Mr. J. H. Tobias, Rapport omtrent Borneo's Westkust van 8 Mei 1822. Onuitgegeven.

VALENTIJN. F. Valentijn, Beschrijvinge van het eiland Borneo en onzen handel aldaar. Geplaatst in zijn Oud en Nieuw Oost-Indië, Deel III, Stuk II (1726), lett. *b*, bl. 236—252.

VAN DE VELDE. C. W. M. van de Velde, Gezigten uit Neêrlands Indië, naar de natuur geteekend en beschreven. Amsterdam (1845), f°.

Bepaaldelijk over Borneo handelen bl. 58—67.

VERWIKK. De verwikkelingen van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement met de Chinesche bevolking op westelijk Borneo toegelicht. Geplaatst in Tijdschrift voor Ned.-Indië, Jaarg. 1853, D. II, bl. 273—410.

Dit uitgebreide stuk is ook afzonderlijk verkrijgbaar gesteld.

WEDDIK B. A. L. Weddik, oud-Gouverneur van Borneo, Opmerkingen en aanteekeningen op eene reis op de rivier van Banjer-massin. Geplaatst in Tijdschrift voor Ned.-Indië, Jaarg. 1851, D. II, bl. 17—27.

WEDDIK K. A. L. Weddik, Beknopt overzigt van het rijk van Koetei op Borneo. Geplaatst in het Indisch Archief, Jaarg. I, D. I, bl. 78—105, 123—160.

Dit stuk is van bl. 85 af geheel getrokken uit de dagelijksche aanteekeningen van den civielen gezaghebber voor de Oostkust H. von Dewall, op eene reis van Banjer-massin naar Koetei en Passir, van 1 Nov. 1846 tot 2 Sept. 1847.